

ความยุติธรรมกับการขับเคลื่อนความขัดแย้ง :
ศึกษากรณีเหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.อ.ตากใบ จังหวัดนราธิวาส

นางสาวประทับจิต นีละไพจิตร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชารัฐศาสตร์

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2555

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

JUSTICE AND CONFLICT TRANSFORMATION:
THE CASE STUDY OF TAKBAI INCIDENCE, NARATHIWAT PROVINCE

Miss Pratubjit Neelapaijit

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Political Science

Faculty of Political Science

Chulalongkorn University

Academic Year 2012

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ความยุติธรรมกับการขับเคลื่อนความขัดแย้ง: ศึกษากรณี
เหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.อ. ตากใบ จังหวัดนราธิวาส

โดย

นางสาวประทับจิต นีละไพจิตร

สาขาวิชา

รัฐศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว

คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย ยาวะประภา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.อมรา พงศาพิชญ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์)

ประทับจิต นีละไพจิตร: ความยุติธรรมกับการขับเคลื่อนความขัดแย้ง: ศึกษากรณี
เหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.อ.ตากใบ จังหวัดนราธิวาส. (JUSTICE AND
CONFLICT TRANSFORMATION: THE CASE STUDY OF TAKBAI
INCIDENCE, NARATHIWAT PROVINCE) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รศ.ดร.
ฉันทนา บรรพศิริโชติ หวันแก้ว, 292 หน้า.

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยน
ความขัดแย้งและเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง
ในทางทฤษฎีและเชิงประจักษ์ ผ่านเหตุการณ์ความรุนแรงคือ เหตุการณ์ตากใบ ที่มีลักษณะเป็นเหตุการณ์
ความรุนแรงที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน (Transformative events) เป็นกรณีที่มีการถกเถียงเรื่องความ
ยุติธรรมและการละเมิดสิทธิมนุษยชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวมอย่างชัดเจน จึงสามารถชี้ให้เห็น
รูปธรรมของความคิดและปฏิบัติการของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ท่ามกลาง
ความรุนแรงที่ยังดำเนินอยู่ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้
มีส่วนได้เสีย

ผลการศึกษาพบว่า ความยุติธรรมที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยนประกอบด้วย ความยุติธรรมเชิง
สมานฉันท์ ความยุติธรรมเชิงกฎหมายและความยุติธรรมเชิงโครงสร้างซึ่งมีความสัมพันธ์กันภายใต้เงื่อนไข
ด้านเวลาและบริบทของความขัดแย้ง ในกรณีเหตุการณ์ตากใบ ผู้เกี่ยวข้องยอมรับว่าความยุติธรรมเชิง
สมานฉันท์จะช่วยลดความขัดแย้งและรุนแรงที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม ผู้เกี่ยวข้องมีมุมมองต่อความยุติธรรม
รวมทั้งมาตรการที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะเหยื่อและภาคประชาสังคมคาดหวังว่าความยุติธรรมเชิงกฎหมาย
และความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง มีความสำคัญต่อการลดความรุนแรงในกรณีเหตุการณ์ตากใบและความ
ขัดแย้งที่ยืดเยื้อในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวม ดังนั้น กระบวนการฟื้นคืนความยุติธรรมจึงกลายเป็น
กระบวนการต่อรองระหว่างฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์ก็คือความก้าวหน้าของการแปลงเปลี่ยนความ
ขัดแย้งจะเกิดขึ้นเพียงบางส่วน บริบทเงื่อนไขสำคัญทางสังคมการเมืองที่กำหนดความยุติธรรมและการ
แปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบประกอบด้วย ความต่อเนื่องของความขัดแย้งรุนแรงและข้อจำกัดเชิง
สถาบันการเมืองที่ผูกโยงกับความมั่นคงของรัฐและความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐกับประชาชน อย่างไรก็ตาม
เหตุการณ์ตากใบก็ส่งผลไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ทั้งจากการปรับเปลี่ยนระดับนโยบายแก้ปัญหา
การยอมรับอัตลักษณ์ในพื้นที่ รวมทั้งการเร่งสร้างความไว้วางใจในกระบวนการยุติธรรม

สาขาวิชารัฐศาสตร์
ปีการศึกษา 2012

ลายมือชื่อนิสิต .....
ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

4881906824: MAJOR POLITICAL SCIENCE

KEYWORDS: JUSTICE/ CONFLICT TRANSFORMATION/ TAKBAI INCIDENT/ THE SOUTHERNMOST PROVINCES OF THAILAND

PRATUBJIT NEELAPAIJIT: JUSTICE AND CONFLICT TRANSFORMATION:
THE CASE STUDY OF TAKBAI INCIDENCE, NARATHIWAT PROVINCE.

ADVISOR: ASSOC.PROF.CHANTANA BANSIRICHOTE WUN'GAEO, Ph.D.,
292 pp.

This dissertation examines relationship between justice and conflict transformation and the conditions contributing to such relationship in both theory and practices. This study uses Takbai incident where a major violence take place in southernmost province of Thailand as a transformative event leading nationwide debates over justice and human rights violation. The event demonstrates the ideas and practices of justice and conflict transformation while violence is still prevailing. Qualitative research methods are used including documentary research and in-depth interview of concerned stakeholders in the incident.

The findings show that transformative justices which compose of restorative, legal and structural justice are mutually connected through time and context of protracted conflict. In the case of Takbai incident, the stakeholders admit that restorative justice help reduce violence. However, the data also provides evidences that each party conceive the term 'justice' and related solutions in different ways. Victims of violence and civil society organizations expect legal and structural justice to end the cycle of violence in the Southernmost Province. Therefore, the process of restoring justice is subject to negotiation among parties involved. As a result, the progress of conflict transformation seems uneven. The study finds that social and political conditions which influence justice and conflict transformation as led by Takbai incident comprised of the continuing violence conflict, the influence of state securitization and distrust between state and local people. Nevertheless, Takbai incident was a trigger for some indications of conflict transformations, including a change in policy measures, a recognition of local identity, and a need for trust building in judiciary systems.

Field of Study : Political Science..... Student's Signature .....

Academic Year : 2012..... Advisor's Signature .....

Co-Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

“อัลฮัมดุลิลลาฮ์” มวลการสรรเสริญเป็นกรรมสิทธิ์ของอัลลอฮ์ (ช.บ.) ผู้เป็นเจ้าของสากลโลก การทำวิทยานิพนธ์ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยพระประสงค์และการช่วยเหลือจากพระองค์ ที่ทรงประทานทางนำ ความอดทน และพลังใจยามเหน็ดเหนื่อย

ผู้วิจัยต้องขอขอบพระคุณทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กองทุนรัชดาภิเษกสมโภช สำหรับการสนับสนุนเงินทุนการวิจัยในครั้งนี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รศ. ดร.ฉันทนา บรรพศิริโชติ หัวหน้าภาควิชาการศึกษานิพนธ์ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาเพื่อรับภาระในการดูแล ชี้แนะและปมเพาะความรู้อันมีคุณค่ารวมทั้งความเมตตาแก่ลูกศิษย์เสมอ และศ.สุริชัย หวันแก้ว อาจารย์ผู้จุดประกายให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาในประเด็นที่เป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ ตลอดจนกระบวนการวิจัย ทั้งสองท่านให้คำแนะนำและความห่วงใยในการทำวิจัยอย่างใกล้ชิดเสมอมา ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณทั้งอาจารย์ทั้งสองท่านอย่างยิ่ง ตลอดจน รศ.ดร. อมรา พงศาพิชญ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รศ.ดร.เอก ตั้งทรัพย์วัฒนา และ รศ.ดร.จุฑารัตน์ เตื้ออำนวย กรรมการสอบวิทยานิพนธ์สำหรับความเมตตากระตุ้นเตือน และผลักดันให้ผู้วิจัยทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสำเร็จ แม้ว่าผู้วิจัยจะเหลวไหล ออกนอกเส้นทางบางช่วงเวลา และผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์และขอบพระคุณที่ท่านอาจารย์ชี้แนะให้ผู้วิจัยมองเห็นจุดอ่อนประการต่างๆ อันจะเป็นอุปสรรคต่อการทำงานวิจัยในครั้งนี้และอนาคตต่อไป

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงไม่สามารถสำเร็จได้ หากไม่ได้รับความกรุณาและความไว้วางใจในการเอื้อเฟื้อข้อมูล ข้อคิดเห็น คำแนะนำและความช่วยเหลืออย่างมากมายจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญอันมีสถานะตำแหน่งหลากหลาย โดยเฉพาะ เหยื่อและญาติของเหยื่อในกรณีตากใบ รวมถึงคนทำงานภาคประชาสังคมทั้งในและนอกพื้นที่ เจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารทุกท่านที่กรุณาร่วมแลกเปลี่ยนอย่างตรงไปตรงมากับผู้วิจัย และ ศ.ดร.มารค ตามไท ที่กรุณาให้คำชี้แนะ รวมทั้งได้ให้โอกาสผู้วิจัยได้แลกเปลี่ยนกับอาจารย์ John Paul Lederach เมื่อปี พ.ศ.2554

ทั้งนี้ ประสพการณ์ตลอดกระบวนการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยยอมรับว่าแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ส่วนหนึ่งอยู่ที่ความรู้สึกเป็นหนี้ผู้มีพระคุณอีกหลายท่านที่เปิดโอกาสและสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้พัฒนาศักยภาพทางวิชาการ ที่ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ คือ “ครอบครัว” ทั้งสมาชิกครอบครัว “นี่ละโพงจิตร” ครอบครัว “วงศ์ราเชน” ที่อดทนคอยดูแลและประคับประคองเมื่อต้องล้มลุกคลุกคลานอยู่บ่อยครั้งโดยเฉพาะ “แม่กับพ่อและคุณตา” ผู้เป็นตั้งแรงบันดาลใจในการทำงานทั้งในทางสังคมทางวิชาการ และทางจิตวิญญาณให้แก่ลูกเสมอมา รวมทั้งสมาชิกครอบครัวใหม่อย่างพี่ๆ เพื่อนๆ น้องๆ ที่คอยให้ความช่วยเหลือมาโดยตลอด ทั้ง ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ดร.นิธิ เนืองจำนงค์ ดร.ศยามล เจริญรัตน์ อาจารย์รัชชัย ป้องศรี ดร.ชาญชัย ชัยสุขโกศล น.อ.ดร.หัสไชยญ มั่งคั่ง คุณชนิษฐา สุขสงค์ คุณพลวัฐฐ์ อำไพ อ.งามศุภร์ รัตนเสถียร ดร.จันจิรา สมบัติพูนศิริ ผศ.ดร.สุชาติ เศรษฐมาลินี ฮาพิศสา สาและ คุณวิลาสินี สุขกา อ.จิรภา พฤกษ์ภาดี คุณภาควินิ วาณิชกะ คุณปัญญา ปิติไกรศรี และอีกหลายท่านซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถไล่เรียงได้หมด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญแผนภาพ.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา.....	9
1.3 ระเบียบวิธีวิจัย.....	9
1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา.....	20
1.5 ลำดับขั้นตอนในการนำเสนอผลการศึกษา.....	22
บทที่ 2 ความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง: กรอบการวิเคราะห์.....	24
2.1 บทนำ.....	24
2.2 แนวคิดการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง: หลักการและแนวทางการวิเคราะห์ ความขัดแย้ง.....	25
2.3 ความยุติธรรม การยุติความรุนแรง และการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง.....	46
2.4 สรุปรอบการวิเคราะห์.....	86
บทที่ 3 “เหตุการณ์ตากใบ” ในฐานะเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน.....	87
3.1 บทนำ.....	87
3.2 ความขัดแย้งและความรุนแรงใน “เหตุการณ์ตากใบ”.....	89
3.3 ความสูญเสียในเหตุการณ์ตากใบ: เหยื่อและผลกระทบ.....	107
3.4 ทศนคติของเหยื่อเรื่องความรุนแรง ความสูญเสีย และความไม่ยุติธรรม ในกรณีตากใบ.....	114
3.5 ข้อถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง.....	134
3.6 บทสรุป.....	163

บทที่ 4 การดำเนินการด้านความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบ...	172
4.1 บริบทเชิงนโยบายการแก้ไขความขัดแย้งและโครงสร้างการบริหารงาน ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2547 – 2552.....	171
4.2 ปฏิบัติการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีเหตุการณ์ตากใบ พ.ศ. 2547 - 2552.....	184
4.3 บทสรุปและข้อสังเกต.....	225
บทที่ 5 กระบวนการยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบ.....	229
5.1 ภาพรวมกระบวนการยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้.....	229
5.2 กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ.....	232
5.3 บทสรุปความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ.....	248
บทที่ 6 การเมืองของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบ.....	250
6.1 บทนำ.....	250
6.2 บทสรุป.....	251
6.3 นัยของผลการศึกษามีต่อข้อถกเถียงเชิงทฤษฎี.....	265
6.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาในอนาคต.....	266
รายการอ้างอิง.....	268
ภาคผนวก.....	285
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	292

สารบัญแผนภาพ

	หน้า
แผนภาพ 2.1 วงจรชีวิตของความขัดแย้ง (Life-cycle of a conflict).....	27
แผนภาพ 2.2 ตัวแบบการอธิบายพลวัตของความขัดแย้ง	36
แผนภาพ 2.3 แผนภาพกว้างสำหรับการสร้างสันติภาพในกระบวนการแปลงเปลี่ยน ความขัดแย้ง.....	39

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้อถกเถียงเรื่องสันติภาพและความยุติธรรมไทย

การถกเถียงเรื่องความหมายของ สันติภาพ (peace) ซึ่งในความเข้าใจของผู้คนทั่วไปมักให้ความหมายสันติภาพเกี่ยวข้องกับความสุขทั้งในระดับปัจเจกและระดับสังคมและมักมองความสุขสงบดังกล่าวเป็นสภาพที่ปราศจากความขัดแย้ง (ชัยวัฒน์, 2539) ทั้งระหว่างรัฐกับประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกันเอง สภาพะสุขสงบของสังคมไทยอยู่บนฐานความเข้าใจที่ว่าทุกฝ่ายต่างยึดถือคุณค่าทางสังคมเรื่อง “ความสามัคคี” และความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งสังคม โดยเฉพาะที่เป็นชนชาติเดียวกันที่ใช้ภาษารวมทั้งมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันในชาติ ข้อถกเถียงเรื่องการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมที่ตั้งอยู่บนฐานคิดดังกล่าวโดยละเลยความเป็นจริงทางโครงสร้างทางสังคมการเมืองของไทยที่ประกอบไปด้วยประชากรผู้มีความแตกต่างหลากหลายด้านชาติพันธุ์ (เชื้อชาติและศาสนา) มีช่องว่างด้านระดับการศึกษาและรายได้ต่อหัวที่ไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งมีจุดยืนด้านอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ส่งผลให้สังคมไทยและรัฐไทยมีแนวโน้มที่จะเลือกใช้วิธีการต่างๆ รวมทั้งการใช้ความรุนแรงเพื่อยุติปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาดโดยเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐขึ้น ความขัดแย้งเหล่านั้นมักถูกมองว่าเกิดขึ้นจากความต้องการต่อต้านระเบียบหรือข้อกำหนดของรัฐ อันอาจส่งผลกระทบต่อความสงบสุขของสังคมโดยรวม รวมทั้งอาจนำไปสู่ความสั่นคลอนความเชื่อต่อรัฐบาลหรือระบอบการปกครองของรัฐ ก็ยิ่งส่งผลให้วิธีการที่รัฐเลือกใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งมีแนวโน้มที่จะใช้การบังคับใช้กฎหมายอย่างเฉียบขาดหรือกระทั่งการใช้มาตรการความรุนแรงเพื่อระงับยับยั้งปัญหาความขัดแย้งนั้น ไม่เพียงแต่จะทำให้ความขัดแย้งนั้นเลวร้ายลงจนก่อให้เกิดการใช้ความรุนแรงตอบโต้ แต่การที่ประชาชนรู้สึกถึงความไม่ได้รับความยุติธรรมจากวิธีการที่รัฐเลือกใช้จัดการกับความแตกต่างและความขัดแย้งยิ่งซ้ำเติมให้ความขัดแย้งดำเนินอยู่ต่อไปอย่างไม่ยุติลงโดยง่าย โดยเฉพาะเมื่อความขัดแย้งเหล่านั้นมีรากฐานมาจากความรู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมทางสังคมอยู่แล้ว

การตั้งคำถามต่อความสัมพันธ์ระหว่างมุมมองสันติภาพ การแก้ไขความขัดแย้ง และเงื่อนไขสำคัญเรื่อง ความยุติธรรม ปრაกฏชัดเจนขึ้นเมื่อความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ความขัดแย้งและความรุนแรงเกิดขึ้นมายาวนาน ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นและมีแนวโน้ม

จะมีลักษณะเป็นความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ดังปรากฏข้อมูลทางสถิติจำนวนเหตุความรุนแรงในปี 2550 ว่าความรุนแรงเกิดขึ้นมากถึง 2,633 ครั้ง จำนวนดังกล่าวมากกว่าเหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้น 1,324 ครั้งในปี 2547 และแม้ว่าจำนวนเหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้นในรอบ 4 ปีดังกล่าวจะมีจำนวนเพิ่มขึ้น ลดลงอย่างไม่แน่นอน แต่จำนวนผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บกลับเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนี้ผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บรวมกันตลอด 4 ปี ตั้งแต่ ปี 2547-2550 มีจำนวนสูงถึง 3,000 คน (บางกอกโพสต์, 22 มีนาคม 2551) อีกทั้งความรุนแรงยังขยายอาณาบริเวณพื้นที่ที่เกิดเหตุกว้างกว่าสามจังหวัดชายแดนออกไปอีก 4 อำเภอในจังหวัดสงขลา อันได้แก่ จะนะ นาทวี สะบ้าย้อย และเทพา และมีแนวโน้มที่ความรุนแรงจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทั้งมิติความสัมพันธ์แนวตั้งระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่ และมิติความสัมพันธ์แนวนอนคือระหว่างผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายในพื้นที่ด้วย (รัตติยา, 2549) นอกจากนี้ เหตุการณ์ความไม่สงบยังคงดูเหมือนจะไม่สามารถยุติลงได้แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติ อาทิ การรัฐประหารในปี 2549 และการผลัดเปลี่ยนรัฐบาลอีกหลายครั้งหลังจากนั้น ทำให้เกษียร เตชะพีระ ตั้งข้อสังเกตว่าอุปสรรคสำคัญของการทำความเข้าใจและแก้ไขความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็คือฐานคิดทางวัฒนธรรมการเมืองไทยเรื่อง ภาพวะสันติภาพ ที่มักถูกนิยามให้เป็นภาพบ้านเมืองสงบราบคาบ ปลอดภัยโดยเฉพะความขัดแย้งทางการเมือง ส่วนภาพวะไม่สันติ (ไม่ปรกติ) ก็ถูกนิยามว่าเป็นภาพวะที่ผู้คนลุกขึ้นมาขัดแย้งต่อสู้กันทางการเมือง ซึ่งอาจลุกลามไปถึงขั้นจับอาวุธต่อต้านรัฐบาลด้วยความรุนแรง เกิดเป็นสงครามในที่สุด (เกษียร, 2548)

เงื่อนไขที่ถูกพิจารณาว่าสำคัญยิ่งสำหรับการวิเคราะห์ความขัดแย้งและการแสวงหาแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งในกรณีของจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้แก่ **ความยุติธรรม** ซึ่งดูเหมือนว่าความยุติธรรมจะเป็นรากเหง้า (root cause) แห่งความขัดแย้งของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนชาวมลายูมุสลิมที่มีประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรมท้องถิ่นแตกต่างไปจากส่วนอื่นๆ ของประเทศและรัฐบาลกลาง อันเนื่องมาจากการที่เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนเลือกปฏิบัติ (discrimination) กับชาวมลายูมุสลิมซึ่งในบางกรณีก็นำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนของชนกลุ่มน้อยชาวมลายูมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เช่น การจับกุมตามอำเภอใจ หรือไม่มีพยานหลักฐานที่น่าเชื่อถือเพียงพอ การดำเนินการสอบสวนและดำเนินคดีที่ใช้ระยะเวลายาวนาน ตลอดจนการข่มขู่ทรมานเพื่อให้รับสารภาพ การสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม และการบังคับบุคคลสูญหายโดยปราศจากความรับผิดชอบ (accountability) เป็นต้น (คณะกรรมการการวิสามัญเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สถาบันนิติบัญญัติแห่งชาติ, 2551: 10-11) และความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมจากการเลือกปฏิบัติโดยอคติทางชาติพันธุ์ของเจ้าหน้าที่รัฐและปราศจาก

ความรับผิดชอบใดๆ ส่งผลให้ชาวมลายูมุสลิมบางส่วนในพื้นที่รู้สึกว่ามีทางติดต่อหรือร้องเรียนความไม่เป็นธรรม เพราะจะถูกกล่าวหาว่ากำลังสร้างปัญหาและทำลายอำนาจรัฐ อีกทั้งอาจถูกเพ่งเล็งว่า “เป็นกลุ่มแบ่งแยกดินแดน” จึงจำเป็นต้องอดทนและนิ่งเฉยแม้รู้สึกอึดอัด (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สถาบันบัญญัติแห่งชาติ, เพิ่งอ้าง: 3) ในขณะที่บางส่วนเลือกใช้ความรุนแรงในการต่อสู้กับความอยุติธรรมอันดำรงอยู่และ/หรือเพื่อระบายความอึดอัดคับข้องใจที่ขยายกว้างผ่านการบอกเล่าเรื่องราวความ อยุติธรรมที่เคยเกิดขึ้นเมื่ออดีตในพื้นที่ต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่นทำให้ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ทวีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นอีก

กรณีความขัดแย้งที่นำไปสู่การใช้ความรุนแรงและกลายมาเป็นโจทย์สำคัญของ การถกเถียงเรื่องการแก้ไขความขัดแย้งและความยุติธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ประกอบด้วยสี่กรณีสำคัญ ได้แก่

กรณีกรือเซะ เหตุการณ์ที่ชาวมลายูมุสลิมจำนวนนับร้อยเข้าโจมตีที่ทำการของรัฐด้วยอาวุธมีคมพร้อมๆ กันหลายจุดในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547 จนเจ้าหน้าที่ได้ตอบด้วยอาวุธปืน รวมทั้งการยิงเข้าใส่มัสยิดกรือเซะที่จังหวัดปัตตานีจนฝ่ายผู้ก่อการซึ่งยิงต่อสู้กับเจ้าหน้าที่จากภายในมัสยิดเสียชีวิตทั้งหมด 32 คน (แต่ในเหตุการณ์ทั้งหมดมีเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารเสียชีวิต 5 คนและผู้ก่อความไม่สงบเสียชีวิตทั้งสิ้น 106 คน) ซึ่งคณะกรรมการอิสระไต่สวนข้อเท็จจริงกรณีมัสยิดกรือเซะ มีนายสุจินดา คงสุนทรเป็นประธานกรรมการที่ถูกตั้งขึ้นในปีเดียวกันนั้น ลงความเห็นโดยเสียงข้างมากในคณะกรรมการดังกล่าวว่า การยุติเหตุการณ์กรือเซะโดยวิธีรุนแรงและอาวุธหนักนั้นเป็นเรื่องไม่เหมาะสมและเกินกว่าเหตุ รวมทั้งมีคำสั่งไต่สวนการตายจากศาลจังหวัดปัตตานีว่าผู้เสียชีวิตภายในมัสยิดทั้ง 32 คนถูกเจ้าหน้าที่กระทำให้เสียชีวิตซึ่งเป็นการเสียชีวิตภายใต้คำสั่งการของ พล.อ.พัลลภ ปิ่นมณี รองผู้อำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน) พันเอกมนัส คงแป้น ผู้บังคับการหน่วยเฉพาะกิจปัตตานี และพันตรีธนภัทร นาคชัยยะ นายทหารยุทธการกรมรบพิเศษที่ 3 (ยศขณะนั้น) ทั้งนี้ศาลปัตตานีได้ส่งคำสั่งให้อัยการจังหวัดปัตตานีดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมปกติต่อไป ต่อมามีการพิจารณาเงินเยียวยาโดยคณะกรรมการผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้สำหรับผู้เสียชีวิตในมัสยิดจำนวน 32 ครอบครัวๆ ละ 20,000 บาท แต่สำนักงานอัยการสูงสุดมีคำสั่งไม่ฟ้องเป็นคดีอาญา

กรณีที่สอง กรณีตากใบ เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 เหตุการณ์เจ้าหน้าที่รัฐใช้กำลังสลายการชุมนุมหน้าสถานีตำรวจภูธร อ.ตากใบ จ.นราธิวาสเรียกช่องทางราชการให้ประกันตัวชุดรักษาความปลอดภัยของหมู่บ้าน ผลจากการสลายการชุมนุมทำให้มีผู้เสียชีวิตในที่ชุมนุม 6 คน มี

ผู้ถูกจับกุม 1,300 คน ซึ่งในจำนวนนี้มีผู้เสียชีวิตจำนวน 78 คนจากการขาดอากาศหายใจเพราะถูกกดทับหลายชั้นเป็นเวลานานระหว่างลำเลียงผู้ถูกจับไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี ผู้รอดชีวิตแต่ได้รับบาดเจ็บสาหัสจากการถูกทำร้ายและการขนย้ายผู้ชุมนุมมีจำนวนถึง 109 คน นอกจากนี้มีรายงานผู้สูญหายไร้ร่องรอย 7 คน (คณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ อ. ตากใบ จ. นราธิวาส, 2548) ปราบกฏคำสั่งได้สวนการตายของศาลจังหวัดสงขลา กรณีการตาย 6 ศพและ 78 ศพ ซึ่งว่าผู้ตายตายในขณะที่อยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ซึ่งในขณะนั้นเป็นการปฏิบัติราชการตามหน้าที่ และยังไม่มีการดำเนินคดีอาญาต่อผู้ที่ทำให้เกิดการตายหรือบาดเจ็บ ทั้งนี้มีเพียงการจ่ายเงินชดเชยเท่านั้น

กรณีที่สาม กรณีอิหม่าม นายยะผา กาเซ็ง อิหม่ามอายุ 56 ปี ถูกทรมานและสังหารระหว่างการสอบสวนระหว่างวันที่ 20-21 มีนาคม 2551 ที่ฐานปฏิบัติการทหารหน่วยเฉพาะกิจที่ 39 อ.ริโอเสาะ จ.นราธิวาส จากการได้สวนชั้นสูตรพลิกศพนายยะผา กาเซ็งซึ่งออกมาเป็นคำสั่งจากศาลจังหวัดนราธิวาสว่า ผู้ตายถูกเจ้าหน้าที่ทหารกระทำให้ตายระหว่างที่อยู่ในการควบคุมของเจ้าหน้าที่ทหารซึ่งเป็นเจ้าพนักงานปฏิบัติราชการตามหน้าที่ คำสั่งดังกล่าวออกมาตั้งแต่วันที่ 21 มีนาคม 2551 รักษาการรองผู้บังคับบัญชาหน่วยเฉพาะกิจที่ 39 ผู้บังคับบัญชาที่อยู่ในฐานปฏิบัติการวันเกิดเหตุถูกย้ายกลับไปยังกองพันทหารม้าที่ 18 จ.เพชรบูรณ์ ตามเดิมโดยที่การย้ายมิใช่การลงโทษทางวินัยแต่ประการใด ปัจจุบันคดีอาญาอยู่ในขั้นตอนการพิจารณาของศาลทหาร จ. นราธิวาสและสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ - ปปช. ในขณะที่ในคดีแพ่งกำลังอยู่ระหว่างการไกล่เกลี่ยระหว่างครอบครัวของผู้ตายกับรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหมและสำนักงานตำรวจแห่งชาติ โดยฝ่ายรัฐแสดงความเสียใจและต้องการจ่ายเงินชดเชยให้แก่ครอบครัวจำนวน 5,211,000 บาท

กรณีที่สี่ โอบาแย เหตุการณ์เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2552 มีกลุ่มคนใช้อาวุธสงครามยิงเข้าใส่ชาวบ้านที่กำลังประกอบพิธีละหมาดอยู่ภายในมัสยิดอัลฟุรกอน บ้านโอบาแย อ.เจาะไอร้อง จ. นราธิวาส ทำให้มีผู้เสียชีวิต 10 คน บาดเจ็บอีก 13 คน เหตุการณ์ดังกล่าวนำมาซึ่งความตึงเครียดอย่างมากใน อ.เจาะไอร้องเพราะนับเป็นครั้งแรกที่มีการสังหารหมู่ในมัสยิดขณะที่ชาวบ้านกำลังประกอบพิธีทางศาสนา เจ้าหน้าที่ตำรวจจากศูนย์ปฏิบัติการตำรวจชายแดนภาคใต้ใช้เวลาเกือบสองปีในการสืบสวนเพื่อหาตัวผู้กระทำผิดจนในที่สุดนำไปสู่การออกหมายจับชาวไทยพุทธรายหนึ่งซึ่งเป็นอดีตทหารพรานที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่ ต่อมาคดีถูกโอนย้ายมาอยู่ในความรับผิดชอบของกองปราบปรามอาชญากรรม สำนักงานตำรวจแห่งชาติและได้ให้ประกันตัวผู้ต้องหาและได้เผยแพร่รายงานสรุปคดีว่าสำนักงานอัยการสูงสุดจะไม่ส่งฟ้องทางอาญาสำหรับคดีนี้เนื่องจากมีหลักฐานไม่เพียงพอในการดำเนินคดีกับผู้ต้องหาทั้งนี้สำนักงานตำรวจแห่งชาติยังได้ส่งรายงานฉบับนี้ไปยังหน่วย

สืบสวนที่สภอ.นราธิวาสด้วย อย่างไรก็ตาม ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ – ศอบต. พิจารณาให้การเยียวยาครอบครัวของผู้เสียชีวิตตามหลักเกณฑ์ผู้ได้รับผลกระทบจากความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนใต้ นอกจากนี้ยังให้การสนับสนุนทุนการศึกษาแก่บุตรของผู้เสียชีวิต ให้การสนับสนุนเงินแก่ครอบครัวของผู้เสียชีวิตในการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจย์ ที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย ต่อเติมมัสยิดและโรงเรียนใกล้เคียงมัสยิดด้วย

โจทย์ความรุนแรงในพื้นที่ทั้ง 4 กรณีเป็นเพียงเหตุการณ์ตัวอย่างของความรุนแรงที่เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทความขัดแย้งที่ยืดเยื้อมานานรวมทั้งการใช้ความรุนแรงจากกลุ่มผู้ก่อความไม่สงบที่กระทำต่อชาวบ้านทั่วไปและข้าราชการ/เจ้าพนักงานของรัฐอันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่นกัน แต่ตัวอย่างทั้ง 4 กรณีข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงโจทย์สำคัญทางสังคมการเมืองระดับชาติและท้องถิ่นเรื่องความยุติธรรมว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ซึ่งในเบื้องต้นพบว่าโจทย์เรื่องความยุติธรรมยังเป็นประเด็นอ่อนไหวสำหรับสังคมการเมืองไทยเพราะเกี่ยวข้องกับแนวทางการรักษาความมั่นคงของอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของราชอาณาจักรและนำมาซึ่งคำถามที่ว่าภายใต้รัฐธรรมนูญเช่นนี้ ความยุติธรรม จะมีที่ทางอย่างไร และสามารถปรากฏอยู่ในมิติด้านใดบ้างที่จะส่งผลดีต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและมีผลในการยุติการใช้ความรุนแรงเช่นนี้อีก

การถกเถียงและขับเคลื่อนแนวทางด้านความยุติธรรมในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นกระแสที่เกิดขึ้นอย่างมากภายหลังจากเหตุการณ์ทั้ง 4 กรณีข้างต้น นำโดยกลุ่มสื่อสารมวลชน และนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนทั้งในและนอกพื้นที่ซึ่งประเด็นดังกล่าวเป็นที่สนใจและทำให้มีกลุ่มนักวิชาการและนักการศาสนาบางกลุ่มในพื้นที่ร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาเริ่มกลุ่มสื่อมวลชนและนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนเป็นกลุ่มที่เสนอว่าความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในมิติการนำผู้กระทำผิดมาลงโทษน่าจะเป็นแนวทางสำหรับเชื่อมโยงการแก้ไขความรุนแรงโดยเงื่อนไขความยุติธรรมได้มากที่สุด อย่างไรก็ตาม ในระยะหลัง กลุ่มผู้เสนอแนวทางแรกนี้รวมทั้งกลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านสันติวิธี นักวิชาการและนักวิจัยด้านสันติภาพมีแนวโน้มจะมีมุมมองด้านความยุติธรรมที่ยืดขยายออกมากกว่ามิติเชิงกระบวนการยุติธรรมคือ แนวทางการชดเชยความเสียหายร่วมไปกับการเรียกร้องให้มีการดำเนินคดีเจ้าหน้าที่ผู้กระทำผิด อีกทั้งการชดเชยความเสียหายยังเป็นสิ่งที่ผู้ได้รับผลกระทบส่วนมากเป็นผู้หญิง เด็กและคนชรา มักจะประสบความยากลำบากในการดำเนินชีวิตภายหลังจากการสูญเสียเสาหลักในครอบครัวต้องการ การชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการให้ความสนับสนุนด้านการเงินเพื่อเป็นการชดเชยความสูญเสียที่เกิดขึ้นจึงดูจะเป็นที่ยอมรับได้มากขึ้นจากฝ่ายความมั่นคงในพื้นที่และรัฐบาล เนื่องจากวิธีการดังกล่าวโดยควบคู่ไปกับโครงการพัฒนาในชุมชนที่ผ่านประสบการณ์ความรุนแรงจากรัฐดูเหมือนจะมีผลดีต่อการฟื้นฟู

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ภายหลังจากความรุนแรง อย่างไรก็ตาม คำถามที่ยังดำรงอยู่ก็คือ การลดทอนความเสียหายโดยปราศจากการยอมรับผิดซึ่งเกิดขึ้นอยู่เสมอภายหลังจากความรุนแรงที่รัฐมีส่วนเกี่ยวข้องด้วยนั้นอาจเรียกว่าเป็นการยืดขยายความเข้าใจเรื่อง ความยุติธรรม ในพื้นที่หรือไม่ รวมทั้งจะมีผลดีต่อการฟื้นฟูความสัมพันธ์รวมทั้งความไว้วางใจระหว่างรัฐ ประชาชน และกลุ่มต่างๆ ที่เคลื่อนไหวทั้งที่ใช้และไม่ใช้ความรุนแรงหรือไม่ เพียงไร ซึ่งแม้ว่าจะมีการพูดถึงแนวทางในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Conflict Transformation) มากขึ้น แต่การอภิปรายเรื่องความยุติธรรมยังจำกัดอยู่ในกลุ่มประเด็นด้านสิทธิมนุษยชนมากกว่าการอภิปรายความสัมพันธ์และข้อจำกัดของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความยุติธรรมอย่างจริงจัง

นอกจากนี้ ในบริบทสังคมการเมืองและประชาธิปไตยไทยส่วนที่มีความหมายเปิดกว้างต่อความแตกต่างหลากหลายเชิงชาติพันธุ์ยังคงเป็นประเด็นที่ไม่ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่องจริงจังจากสาธารณะชน การถกเถียงเรื่องความยุติธรรม การยอมรับผิด การเคารพสิทธิมนุษยชนและประชาธิปไตยที่กำลังเป็นที่ถกเถียงของสาธารณะชนไทยยังจำกัดอยู่เพียงในประเด็นความขัดแย้งเรื่องความแตกต่างด้านจุดยืนทางการเมือง โดยเฉพาะภายหลังจากเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองเมื่อเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม 2553 มีการสลายการชุมนุมของกลุ่มเสื้อแดงโดยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ นำมาซึ่งการถกเถียงเรื่องกระบวนการในการปรองดอง (Reconciliation) การเปิดเผยความจริง (truth) รวมทั้งการเรียกร้องให้มีการดำเนินคดีกับรัฐบาลผู้ใช้ความรุนแรงโดยนักวิชาการกลุ่มประชาธิปไตยภายใต้การนำเสนอแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งและสร้างบรรทัดฐานทางการเมืองใหม่ เพื่อมิให้เหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้นอีกตามแนวทางเรื่อง *ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน* (Transitional Justice) อย่างไรก็ตาม ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่คนทั่วไปพูดถึงกัน ก็ยังมีความหมายที่แคบเพราะมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดและสร้างสถาบันทางการเมืองประชาธิปไตยขึ้นใหม่ เพื่อยุติวงจรความขัดแย้งซึ่งจะพบข้อจำกัดในทางปฏิบัติในบริบททางสังคมการเมืองระดับชาติของไทยที่ยังไม่อาจแน่ใจว่าได้เดินทางถึงช่วงเปลี่ยนผ่านทางการเมืองแล้ว (political transition) การจัดตั้งคณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อการปรองดองแห่งชาติ – คอป. เพื่อตรวจสอบค้นหาความจริงและเยียวยาป้องกันความรุนแรงจึงถูกตั้งข้อกังขาอย่างมากเรื่องความชอบธรรมและความเป็นอิสระในการปฏิบัติงาน หรือแม้กระทั่งการพิจารณาคดีต่อผู้กระทำผิดซึ่งยังดำรงตำแหน่งทางการเมืองและมีกลุ่มผู้สนับสนุนมาก รวมทั้งมีความสัมพันธ์มีการเจรจาทางการเมืองกับกลุ่มอำนาจใหม่ และกระบวนการยุติธรรมก็ดำเนินไปโดยมิได้เรียกร้องการมีส่วนร่วมของเหยื่อความรุนแรงก็อาจนำมาซึ่งข้อกังขาถึงความชอบธรรมได้ในที่สุด นอกจากนี้ ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ยังมีข้อจำกัดในการแก้ไขความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้ออันเนื่องมาจากความขัดแย้งนั้นมิอาจ

สาเหตุฝังลึกและโดยเฉพาะบางพื้นที่ที่ความรุนแรงยังคงดำเนินอยู่เช่นในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของ
ไทย

เพื่อข้ามให้พ้นภาวะดังกล่าว การถกเถียงเรื่อง ความยุติธรรม ในกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพิจารณาแนวทางที่เหมาะสมสำหรับการแสวงหาที่ทางให้แก่ความยุติธรรม ท่ามกลางความขัดแย้งทางสังคมที่มีลักษณะยืดเยื้อ แนวความคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ที่ให้ความสำคัญแก่เงื่อนไขเรื่องความยุติธรรมในมิติที่กว้างขวางมากขึ้นจึงเป็นทางเลือกสำหรับการ คิดเรื่องความยุติธรรมในบริบทดังกล่าว ทั้งนี้ยังมีส่วนที่ยังต้องอาศัยโจทย์จากพื้นที่มาใช้ประโยชน์ใน การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและเงื่อนไขเรื่องความยุติธรรมเพื่อเติม เต็มช่องว่างและอาศัยประโยชน์ของแนวทางเรื่องความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่มีผู้พูดถึงกันบ้าง แล้ว จึงเป็นเรื่องน่าสนใจว่าภายใต้ข้อจำกัดของสังคมการเมืองประชาธิปไตยไทย แนวคิดเรื่องการ แปลงเปลี่ยนความขัดแย้งสามารถเป็นทางออกจากข้อจำกัดที่มีอยู่ได้หรือไม่ และจะใช้แนวทางการ แปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอย่างไรภายใต้บริบททางสังคมการเมืองไทย

การถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและสันติภาพในระดับสากล

แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นแนวคิดทางเลือกที่ถูกพัฒนาขึ้นในช่วงปลาย ศตวรรษที่ 1980 เป็นความพยายามในการแสวงหาแนวทางในการแก้ไขจุดอ่อนของแนวทางที่เชื่อ ว่าความขัดแย้งทางสังคมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านลบมากกว่าจะก่อให้เกิดผลดี โดยทั่วไปมุมมองนี้จึงมีแนวโน้มจะมองผลด้านลบของความขัดแย้งเพียงด้านเดียวซึ่งก็มักจะ นำไปสู่กระบวนการยุติความขัดแย้งโดยละเลยความเป็นมาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวนมากที่ไม่ มีอำนาจในการเจรจาเพื่อยุติความขัดแย้งและความรุนแรงซึ่งความขัดแย้งรวมทั้งความรุนแรงก็ มักจะปะทุขึ้นมาอีกในที่สุด นักทฤษฎีเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเชื่อว่า ความขัดแย้ง (conflict) มิใช่สิ่งเลวร้ายหรือมีผลด้านการทำลายสังคมเพียงด้านเดียว แต่ในทางกลับกันความ ขัดแย้งอาจเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านที่ดี เช่น ความขัดแย้งอาจ นำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมให้มีความเท่าเทียมมากขึ้นก็ได้ เป็นต้น (Curle, 1971:1) นอกจากนี้ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังให้ความสำคัญกับการแปลงเปลี่ยน เงื่อนไขสาเหตุเบื้องต้นในระดับเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมทางสังคมซึ่งจะมีผลในการคงรักษา สภาวะสันติภาพในความหมายที่ว่าแม้ความขัดแย้งจะยังดำเนินอยู่แต่ความขัดแย้งนั้นจะไม่ นำไปสู่การใช้ความรุนแรงเพื่อยุติความขัดแย้ง

การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเรื่อง ความยุติธรรม และนำมา ซึ่งการถกเถียงในเรื่องดังกล่าวโดยโต้แย้งว่าข้อเสนอเรื่องความยุติธรรมที่ยึดโยงอยู่กับสถาบัน

การเมืองในรัฐชาติสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นเชื่อมโยงมิติด้านยุทธธรรมกับการปกป้องอธิปไตย รวมทั้งการใช้มุมมองอาชญากรรมทั่วไปที่อยู่บนฐานการพิจารณาสาเหตุในระดับปัจเจกมาใช้เป็นฐานการมองความขัดแย้งรุนแรงที่มีรากเหง้าจากความอยุติธรรมและความแตกต่างของอัตลักษณ์ชาติพันธุ์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการทำให้ความขัดแย้งและรุนแรงไม่สามารถยุติลงได้อย่างง่ายดาย นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงพยายามฝ่าข้ามข้อจำกัดด้านความยุติธรรมโดยการเสนอว่าความยุติธรรมสมควรได้รับการทบทวนและยืดขยายความเข้าใจมากไปกว่าการยึดติดอยู่กับการเปลี่ยนระบอบการปกครอง และการสร้างสถาบันทางการเมืองเพื่อให้ความหมายที่กว้างขวางกว่าเดิม โดยเฉพาะการมุ่งเน้นการแก้ไขความอยุติธรรมที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างและวัฒนธรรมทางสังคม โดยเฉพาะการอภิปรายถึงความยุติธรรมในความหมายของความเสมอภาคในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคมมากยิ่งขึ้น (Lederach, 2003)

อย่างไรก็ดี แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งก็ยังคงมีความหลากหลาย มีทั้งนักทฤษฎีที่เน้นการยุติวงจรความรุนแรงซึ่งทำให้มีแนวทางใกล้เคียงกับการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict Resolution) และแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน และนักทฤษฎีที่เน้นการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจากรากฐานแห่งสาเหตุเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรม และการแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคมจึงปฏิเสธแนวทางการใช้เครื่องมือสถาบันทางการเมืองเพื่อฟื้นฟูความยุติธรรม จึงเสนอกระบวนการทางสังคมสามขั้นที่ การพูดความจริง การสานเสวนา และการเสริมพลังแก่ผู้ด้อยอำนาจเข้ามาแทนที่ ดังนั้นสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ สนใจข้อโต้แย้งระหว่างนักทฤษฎีด้านการแก้ไขความขัดแย้ง ด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเกี่ยวกับประเด็นเรื่อง ความยุติธรรม และสันติภาพ

แม้ว่าแนวคิดเรื่องการขับเคลื่อนความขัดแย้งจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ในหลายแง่มุมไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวทางปฏิบัติที่ไม่ชัดเจนตามแบบการนำเสนอขั้นตอนสำเร็จรูปสำหรับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและมีลักษณะเป็นอุดมคติมากเกินไป (Lederach, 2003a: 1) รวมทั้งเรื่องความยากลำบากในการประเมินผลสำเร็จหรือล้มเหลวของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ต้องอาศัยเวลานาน และการเรียกร้องกระบวนการเชิงสังคมก็อาจต้องใช้เงินและทรัพยากรจำนวนมาก เป็นต้น อีกทั้งได้รับความสนใจจากนักวิจัย/ นักวิชาการในสาขาสันติภาพในวงจำกัดเพราะยังเป็นแนวคิดที่ใหม่อยู่มากในวงวิชาการด้านสันติภาพและความขัดแย้ง แต่ในปัจจุบันแนวคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งก็ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางในหมู่นักปฏิบัติการด้านสันติภาพ (conflict resolution practitioners) ในพื้นที่ขัดแย้งทั่วโลกให้เป็นแนวทางในการในการฝ่าข้ามข้อจำกัดการถกเถียงเรื่องความยุติธรรมตามแนวทางด้านกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม การ

วิจัยครั้งนี้จึงสนใจศึกษาการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความยุติธรรมในภาคปฏิบัติผ่านการ ทบทวนการถกเถียงเรื่องความยุติธรรมในกรณีจังหวัดชายแดนใต้ของประเทศไทย ที่ปรากฏใน กรณีการสลายการชุมนุมโดยใช้ความรุนแรงที่ อ. ตากใบ จ. นราธิวาสจากฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าว จะชี้ให้เห็นศักยภาพและข้อจำกัดของการแปลง เปลี่ยนความขัดแย้งและเงื่อนไขด้านความยุติธรรมในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ อย่างชัดเจนสำหรับกรณีที่ความรุนแรงยังดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจชี้ให้เห็นว่าการใช้แนว ทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและการมุ่งเน้นการอภิปรายความยุติธรรมเชิงโครงสร้างสังคม และวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว หรือแม้แต่เพียงการชดเชยความเสียหายด้วยความช่วยเหลือทาง การเงินไม่อาจส่งผลในการเสริมอำนาจของเหยื่อและประชาชนอันจะนำไปสู่การแปลงเปลี่ยน ความขัดแย้งได้อย่างแท้จริง

คำถามการวิจัย

อะไรคือความยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบและความยุติธรรมนั้นขึ้นอยู่กับแนวทาง ของการแปลงเปลี่ยน หรือนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้หรือไม่ มีคำอธิบายอะไร?

1.2 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษารอบความคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกับ ความยุติธรรมและการให้คำนิยามเชิงปฏิบัติการ (operationalization) ในการศึกษา ความสัมพันธ์ของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง
2. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกับความยุติธรรมในกรณี เหตุการณ์ความรุนแรงหน้าสภ.ตากใบ จ. นราธิวาส
3. เพื่อศึกษาเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองในระดับโลก ระดับชาติ และระดับท้องถิ่นที่ กำหนดกรอบความคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณี เหตุการณ์ความรุนแรงหน้า สภ.อ.ตากใบ จ. นราธิวาส

1.3 ระเบียบวิธีวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “ความยุติธรรมกับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง: ศึกษากรณีเหตุการณ์ ความรุนแรงหน้า สภ.อ.ตากใบ จังหวัดนราธิวาส” ใช้ระเบียบวิธีวิจัยดังนี้

1.3.1 ระเบียบวิธีวิจัย (Methodology)

วิธีการได้มาซึ่งความรู้ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ประกอบด้วย การศึกษาโดย

วิธีการอนุมาน (Deductive) คือการใช้การศึกษาเชิงทฤษฎีในการตั้งคำถาม และอธิบายกรณีศึกษาซึ่งสะท้อนปัญหาความเป็นจริงของปรากฏการณ์ความขัดแย้งและรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และวิธีการอุปนัย (Inductive) คือการตั้งคำถามเชิงทฤษฎีจากกรณีศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ที่มุ่งเน้นการตีความและทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ที่ศึกษา รวมทั้งอธิบายปรากฏการณ์ในทัศนะของผู้ให้ข้อมูลหลัก (ชาย โภธิสิตา, 2547: 57) โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Approach) ซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่ กรณีศึกษา (Case study) อันมีลักษณะเฉพาะเจาะจง มีขอบเขตกำหนดได้ชัดเจน และมีความสมบูรณ์ในตัวเอง (ชาย โภธิสิตา, 2550: 161) ในการศึกษาครั้งนี้ใช้เครื่องมือการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยอาศัยการระบุผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้การตีความข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งแม้ว่าจะสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลจากหลายแหล่ง อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้จะให้ความสำคัญกับผู้ที่เป็นเหยื่อของความรุนแรงในกรณีศึกษาเป็นหลักเนื่องจากถือว่าเป็นผู้ได้รับผลกระทบทางตรงจากเหตุการณ์และมีความสำคัญในการให้ความหมายของเหตุการณ์ นอกจากนี้จะใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นและข้อเท็จจริงหลายระดับให้มีความรอบด้านเพียงพอ และตรวจสอบข้อมูลโดยการวิเคราะห์เชื่อมโยงแหล่งข้อมูลมากกว่าหนึ่งแหล่ง

1.3.2 การศึกษาเหตุการณ์ (Events)

“เหตุการณ์” (Events) ซึ่งในที่นี้หมายถึง“เหตุการณ์ความรุนแรง” ที่เกิดขึ้นในช่วงระหว่างที่ความขัดแย้งและความรุนแรงยังคงดำเนินอยู่ แม้ว่าเหตุการณ์เหล่านั้นจะสร้างความสูญเสียให้แก่ผู้คนมากมาย แต่บางเหตุการณ์อาจเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้นได้ สำหรับเหตุการณ์ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมการเมืองและเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งเรียกว่าเป็น “เหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน” (Transformative events) ซึ่งโดยทั่วไปจะมี 4 ประเภทได้แก่ (1) เหตุการณ์ภายใน (internal transformative events) โดยทั่วไปเป็นเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากความขัดแย้งจากสาเหตุภายในสังคมการเมืองหนึ่งๆ อันก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมากในคราวเดียว (2) เหตุการณ์ภายนอก (external transformative events) คือเหตุการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นปกครองและผู้ถูกปกครองภายในสังคมการเมืองหนึ่งโดยตรง แต่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว อาทิเช่น การล่มสลายของสหภาพโซเวียตซึ่งส่งผลให้เกิดการปฏิรูปการปกครองประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ในยุโรปตะวันออก เมื่อปี 1989 เป็นต้น (3) เหตุการณ์รวมหมู่ที่วางแผนไว้ล่วงหน้า (scheduled mass events) คือเหตุการณ์ที่มุ่งหวังให้เกิดผลกระทบ

ต่อสังคมโดยรวมหรือส่วนใดส่วนหนึ่งในสังคม โดยการวางแผนไว้ล่วงหน้า หรือเป็นเหตุการณ์ที่มักจะเกิดขึ้นเป็นประจำทุกปีอยู่แล้ว ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ การเลือกตั้ง เป็นต้น และ (4) เหตุการณ์ระดับมหภาค (macro-events) คือเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกกระบวนการเมืองแต่ส่งผลกระทบต่อสังคมส่วนรวมหรือในส่วนใดส่วนหนึ่ง เหตุการณ์ในประเภทนี้อาจไม่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางการเมืองภายในอย่างไร้รูปแบบแรก นอกจากนี้ยังมีลักษณะคาบเกี่ยวกับเหตุการณ์ประเภทที่ 3 ด้วย ตัวอย่างเหตุการณ์ในประเภทที่ 4 นี้ได้แก่ เหตุการณ์ระบบสาธารณสุขูปโภคอย่างฉับพลัน ภัยพิบัติทางธรรมชาติ ภาวะเศรษฐกิจล้มละลาย หรือการเปลี่ยนแปลงนโยบายที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชากรจำนวนมากอย่างฉับพลัน (การขึ้นราคาอาหาร หรือน้ำมัน) เป็นต้น (Shultziner, 2011: 2-8)

แม้ว่าโดยทั่วไป ปัจจัยเชิงโครงสร้างและตัวแสดงทางสังคมมักจะเป็นปัจจัยหลักที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ที่มีผลเชิงเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนมักจะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นอย่างฉับพลันหรือทำให้กระบวนการเปลี่ยนแปลงใช้ระยะเวลาสั้นกว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ตัวอย่างที่สำคัญคือเหตุการณ์ลูกฮือในประเทศอาหรับที่นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขนาดใหญ่ในระดับภูมิภาคเมื่อปี 2011 (Shultziner, 2011: 1) สาเหตุที่ตัวเหตุการณ์ (events) ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านทางสังคมอย่างรวดเร็ว ในบางสถานการณ์มาจากมิติเชิงจิตวิทยาของตัวเหตุการณ์ที่กระทบต่อความรู้สึกและพฤติกรรมทางการเมืองของผู้คนในสังคม ได้แก่ ตัวเหตุการณ์มักถูกตีความว่าส่งผลในการขัดขวาง ละเมิด และเปลี่ยนแปลงฐานคติที่ควบคุมกิจวัตรทางการเมืองและความสัมพันธ์ของสังคมนั้นอยู่ โดยมากเหตุการณ์เหล่านั้นมักเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ผู้คนในสังคมมีมุมมองว่าเกี่ยวข้องกับ “ความไม่ยุติธรรม” (Hess and Martin, 2006) ซึ่งมักจะกระทบต่อความรู้สึกพึงพอใจ/ไม่พึงพอใจต่อสภาพที่เป็นอยู่ ความรู้และความรู้สึกดังที่กล่าวมาข้างต้นจะสร้างให้เกิดทัศนคติทางการเมืองอย่างใหม่ขึ้นในสังคมซึ่งส่วนมากจะเป็นแรงจูงใจที่ผู้คนจำนวนมากจะลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลงตนเองและสังคมการเมือง นอกจากนี้ เหตุการณ์ที่มีผลเชิงเปลี่ยนแปลงผ่านเมื่อเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ในบางกรณีอาจส่งผลให้สภาพแวดล้อมทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไปอย่างถอนรากและไม่อาจหวนคืนมาเป็นดังเดิมได้อีกด้วย (Shultziner: cited)

ท่ามกลางความขัดแย้งที่มีความรุนแรงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง การศึกษาเกี่ยวกับตัวเหตุการณ์ (events) ความขัดแย้งรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้กลับมีไม่มากนัก นอกจากบทวิเคราะห์ของศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้ (Deep South Watch - DSW) โดย ศรีสุมภ จิตรภิรมย์ศรี หลายชิ้นที่วิเคราะห์พลวัตของสถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงที่มีลักษณะที่ยืดเยื้อใน

พื้นที่ดังกล่าวแล้ว ยังมีงานอย่างน้อย 2 ชิ้นของชัยวัฒน์ สถาอานันท์ซึ่งให้ความสนใจพิจารณาตัวเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นทั้งในอดีตและเหตุการณ์หลังปี 2547 ได้แก่ งานเรื่อง “อนาคตเหตุการณ์ความรุนแรงในภาคใต้ของไทย” ที่พัฒนาต่อมาเป็นบทหนึ่งในรายงานของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (2549: 37-54) ที่ศึกษาลักษณะของเหตุการณ์ความรุนแรง 12 ครั้งที่เกิดขึ้นตั้งแต่วันที่ 4 มกราคม 2547 ถึงสิ้นปี 2548 ที่ช่วยให้เข้าใจความเสียหายที่มองไม่เห็นคือผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในมิติความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนและระหว่างประชาชนด้วยกันเองและชี้ให้เห็นแนวโน้มความรุนแรงที่จะทวีความเข้มข้นมากยิ่งขึ้นจากความเสื่อมโทรมลงของสายสัมพันธ์ทางสังคมทั้ง 2 มิติดังกล่าวในอนาคต และงานวิจัยเรื่อง “ความรุนแรงกับการจัดการ ความจริง: ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ” ตั้งประเด็นศึกษาเรื่องการจัดการความจริงเกี่ยวกับความรุนแรงในสังคมไทยผ่านกรณีศึกษาที่เป็นเหตุการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ 4 กรณีเพื่อทำความเข้าใจการสร้างสถาบันชนิดต่างๆ ที่ทำหน้าที่จัดการความจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรงทั้ง 4 กรณีดังกล่าว แม้ว่างานศึกษาทั้ง 3 เรื่องข้างต้นจะให้ความสำคัญกับการพิจารณาตัวเหตุการณ์ความรุนแรง แต่ก็ยังคงจำกัดขอบเขตการพิจารณาเฉพาะมิติผลสะท้อนทางลบของเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นดังเช่นในงานศึกษาเรื่องอื่นๆ ทำให้ไม่เห็นลักษณะของบางเหตุการณ์ที่กำลังดำเนินอยู่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้

สำหรับการศึกษาคำนี้ เลือกศึกษาแบบเจาะจงเพียงเหตุการณ์เดียวที่สามารถให้ข้อมูลที่หลากหลายและครอบคลุมเกี่ยวกับประเด็นที่ต้องการศึกษาคือ “เหตุการณ์ตากใบ” ซึ่งถือเป็นเหตุการณ์ที่น่าจะมีประโยชน์ทางการวิจัยที่ชัดเจนคือ ประการแรก เหตุการณ์ที่เลือกมาเป็นกรณีที่มีการถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวมอย่างชัดเจน จึงน่าจะชี้ให้เห็นรูปธรรมของความคิดและปฏิบัติการของความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งได้ ประการต่อมา กรณีศึกษา “เหตุการณ์ตากใบ” มีความสำคัญเพราะเกิดขึ้นในบริบทสำคัญหลายมิติได้แก่ เหตุการณ์ตากใบเป็นกรณีที่มีขอบเขตชัดเจนว่าเป็นความขัดแย้งแนวตั้ง คือเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนผู้ชุมนุมซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยชาวมลายูมุสลิมและส่งผลกระทบต่อความขัดแย้งแนวราบ (ระหว่างประชาชนด้วยกันเอง) อันเป็นผลมาจากการที่เหตุการณ์ตากใบเกิดขึ้นในเดือนรอมฎอนซึ่งถือว่าเป็นเดือนที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่สุดตามความเชื่อของศาสนาอิสลาม ผู้ชุมนุมอยู่ในสภาพที่กำลังถือศีลอด (การปฏิบัติศาสนกิจ) ทำให้เหตุการณ์นี้ส่งผลกระทบต่อไปยังชุมชนมุสลิมในที่อื่นๆ ทั้งในประเทศไทยและในโลกมุสลิมด้วย นอกจากนี้ ดูเหมือนว่าเหตุการณ์ตากใบยังดำเนินอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งยืดเยื้อและเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งที่กำลังดำเนินอยู่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย

ผู้วิจัยยังได้เลือก “เหตุการณ์ตากใบ” จากการพิจารณาเลือกจากเกณฑ์แนวคิดเรื่องเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน (Transformative events) ทั้งทางด้านลักษณะของเหตุการณ์ ผลทางจิตวิทยาต่อสังคม และรูปแบบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยผู้วิจัยพิจารณาว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนจากลักษณะที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการคือ ประการแรก เหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในระบบการเมืองไทย (Internal transformative events) และมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีการวางแผนให้เกิดการเคลื่อนไหวของมวลชน (schedule mass events) ด้วยจุดมุ่งหมายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจทางการเมือง และแม้ว่าเวลาผ่านไปเหตุการณ์วันที่ 25 ตุลาคม 2547 ยังคงถูกนำมาใช้กล่าวอ้างถึงในการจัดกิจกรรมรำลึกของกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคม และรวมทั้งยังถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรงของกลุ่มขบวนการต่อสู้เพื่อเอกราช (ไม่ทราบกลุ่มที่แน่ชัด) เป็นประจำทุกปีเพื่อแสดงความต่อต้านอำนาจรัฐไทยในพื้นที่ดังกล่าว ขณะที่ทุกปี ฝ่ายความมั่นคงของไทยเองก็เตรียมมาตรการเฝ้าระวังการก่อเหตุความไม่สงบที่มักจะเกิดขึ้นในวันดังกล่าวด้วย

ประการต่อมา เหตุการณ์ตากใบถือเป็นเหตุการณ์สะเทือนขวัญและส่งผลต่อความรับรู้ทางการเมืองในวงกว้างที่สุด คือท่ามกลางเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ต้นปี 2547 เป็นต้นมามีเหตุการณ์ความรุนแรงที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนจำนวนมากๆ ในคราวเดียวกันอยู่ 2 เหตุการณ์คือเหตุการณ์กรือเซะเมื่อเดือนเมษายน 2547 ซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตถึง 106 คนและเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง 5 คนและเหตุการณ์ตากใบซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิต 85 คนแต่เหตุการณ์ตากใบกลับส่งผลกระทบต่อความศรัทธาของประชาชนรัฐมากที่สุด (จุฑารัตน์, 2549) เพราะคนส่วนใหญ่เชื่อว่าการชุมนุมหน้า สภ.อ.ตากใบเป็นการชุมนุมโดยปราศจากอาวุธเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่ประชาชนชาวมลายูมุสลิมชูดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ จำนวน 6 คน ของบ้านโคกภูเว หมู่ที่ 5 ต. พร่อน อ. ตากใบ จ.นราธิวาส การประท้วงเกิดขึ้นระหว่างที่ผู้ชุมนุมชาวมลายูมุสลิมที่มาชุมนุมกำลังถือศีลอดในเดือนรอมฎอน ดังนั้น การใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง และการเคลื่อนย้ายผู้ถูกจับกุมไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานีจึงเป็นเรื่องเกินกว่าเหตุ ในขณะที่ยังไม่มีกรแสดงการรับผิดชอบสำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากภาครัฐอย่างเหมาะสมตั้งแต่ในตอนแรก เหตุการณ์ตากใบจึงถูกตีความว่าเป็นเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐปฏิบัติอย่าง “ไม่เป็นธรรม” ต่อชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่อย่างชัดเจน เหตุการณ์ตากใบจึงสร้างความไม่ไว้วางใจต่อรัฐบาลขึ้นในหมู่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบและชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่มากที่สุดและความรู้สึกดังกล่าวยังถูกนำไปใช้เป็นเหตุผลรองรับในการใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านรัฐของบางกลุ่มที่เคยตก

เป็นเหยื่อในเหตุการณ์ (ปาตานีฟอรัม, online) เมื่อมีการเผยแพร่ภาพถ่ายวิดีโอซึ่งฉายให้เห็นเหตุการณ์ขณะเจ้าหน้าที่รัฐทำร้ายผู้ชุมนุมอย่างรุนแรงยิ่งส่งผลเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นสาธารณะต่อแนวทางในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้โดยการตั้งคำถามต่ออำนาจอันชอบธรรมของรัฐบาลในการใช้ความรุนแรงต่อผู้ชุมนุมซึ่งเชื่อว่าไม่มีอาวุธอยู่กับตัวจนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมากในคราวเดียวกันอย่างไม่ปรากฏในวงกว้างในกรณีเหตุการณ์หรือเหตุที่เกิดขึ้นก่อนหน้า รวมทั้งเกิดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์การกระทำดังกล่าวในวงกว้างทั้งในระดับภูมิภาครวมทั้งในชุมชนระหว่างประเทศ อาทิ การวิพากษ์วิจารณ์การกระทำของเจ้าหน้าที่ไทยในรัฐสภามาเลเซีย เป็นต้น เหตุการณ์ตากใบทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงในจังหวัดชายแดนใต้เป็นที่สนใจในเวทีระหว่างประเทศโดยเชื่อมโยงกับความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ที่เกิดขึ้นในภูมิภาค นำมาสู่การเคลื่อนไหวขบวนการใหญ่ของภาคประชาสังคมทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ตากใบ

ประการสุดท้าย จากข้างต้นจึงกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์รุนแรงที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งอย่างน้อยใน 2 ระดับคือ ประการแรก เหตุการณ์ตากใบคือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่เป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอื่นๆ เช่น เหตุการณ์ตากใบนำไปสู่การรวมตัวของนักวิชาการ 144 คนยื่นจดหมายเปิดผนึกถึงการแก้ไขความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อนายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร จนมีการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ (กอส.) ขึ้นเมื่อปี 2548 ตามมาด้วยการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างสถาบันทางการเมืองและการแก้ไขความขัดแย้งใน 3 จังหวัดชายแดนใต้จนปัจจุบัน เป็นต้น ประการต่อมา เหตุการณ์ตากใบซึ่งเป็นเหตุการณ์ภายในได้ส่งผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้และเพิ่มความสนใจให้กับประเทศอื่นๆ ในปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย

กล่าวโดยสรุป การศึกษาครั้งนี้จึงสนใจศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยผ่านเหตุการณ์ความรุนแรงคือ เหตุการณ์ตากใบ (พ.ศ. 2547 - 2552) ที่มีลักษณะเป็นเหตุการณ์ความรุนแรงที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน (Transformative events) ทั้งในเชิงทฤษฎีและในเชิงประจักษ์ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อทำความเข้าใจลักษณะและอิทธิพลของเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน ตลอดจนพยายามสะท้อนให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งท่ามกลางความรุนแรงที่กำลังดำเนินอยู่ และในที่สุดจะชี้ให้เห็นความสำคัญของประเด็นปัญหาเรื่องความยุติธรรมในเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นอันจะนำไปสู่ความเข้าใจประเด็นความยุติธรรมที่อาจเป็นตัวนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

โดยให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ความรุนแรงที่ยังคงดำเนินอยู่ต่อเนื่อง รวมทั้งบริบทปัจจัยเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรมและตัวแสดงอื่นๆ ในฐานะที่เป็นบริบทของเหตุการณ์ที่นำมาศึกษา

1.3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษา

(1) การวิจัยเอกสารที่เกี่ยวข้อง (documentary research) ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษได้แก่

- หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารประกอบการประชุมและสัมมนา วิชาการต่างๆ
- รายงานของคณะกรรมการอิสระ และหน่วยงานราชการจัดทำขึ้น รายงานและข้อสังเกตจากการทำงานภาคสนามและแถลงการณ์ที่องค์กรภาคประชาสังคมจัดทำขึ้นในวาระต่างๆ
- บทความ บทสัมภาษณ์ ข่าวที่เกี่ยวข้องกับกรณีศึกษาเหตุการณ์ตากใบ ในวารสาร หนังสือพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ต
- คำสั่งการไต่สวนการไต่สวนการตายกรณีเหตุการณ์ตากใบ

(2) การสัมภาษณ์ (in-depth interview) มีการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ตัวต่อตัวทั้งการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (formal interview) และไม่เป็นทางการ (informal interview) โดยใช้ประเด็นคำถามลักษณะปลายเปิดที่เปิดโอกาสให้ผู้วิจัยปรับเปลี่ยนแนวทางการถามให้เหมาะสมกับสถานการณ์สัมภาษณ์ได้ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- กลุ่มชาวบ้าน ข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ ชื่อ อายุ อาชีพ สถานภาพ ประสบการณ์ความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบทั้งวันที่เกิดเหตุ และประสบการณ์ในการดำเนินการในกระบวนการยุติธรรม ข้อมูลทัศนคติเกี่ยวกับความยุติธรรม การแก้ไขความขัดแย้งในกรณีเหตุการณ์ตากใบ การให้ความช่วยเหลือของฝ่ายต่างๆ ข้อมูลการปรับตัว การเปลี่ยนแปลงระดับบุคคลหลังประสบกับเหตุการณ์ตากใบ การฟื้นฟูปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ฯลฯ
- กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ ข้อมูลส่วนตัว คือ ประสบการณ์การทำงานในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ข้อมูลประสบการณ์และทัศนคติต่อเหตุการณ์ตากใบและชาวบ้านผู้เข้าร่วมการชุมนุม ข้อมูลทัศนคติต่อประเด็นความยุติธรรม การรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ และการแก้ไขความรุนแรงในพื้นที่โดยรวม ความท้าทายของการปฏิบัติหน้าที่และการแสดงความรับผิดชอบในกรณีตากใบ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติส่วนบุคคล การฟื้นฟูปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านในท้องถิ่น ฯลฯ
- กลุ่มที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่รัฐ ข้อมูลส่วนตัวคือ ประสบการณ์การทำงานใน

พื้นที่ ลักษณะการทำงานที่เกี่ยวข้องกับกรณีเหตุการณ์ตากใบ ข้อมูลทัศนคติเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบและในปัญหาภาคใต้โดยรวม ปัญหาและอุปสรรคในการรณรงค์เกี่ยวกับความยุติธรรมในกรณีตากใบ ฯลฯ

- ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information)

การศึกษาครั้งนี้ กำหนดให้มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำแนกออกเป็นหลายกลุ่มที่มีความเกี่ยวข้องกับกรณีศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลได้รอบด้านยิ่งขึ้น โดยจำแนกได้ดังนี้

1. กลุ่มชาวบ้าน แบ่งออกเป็น กลุ่มแรกคือเหยื่อที่ได้รับผลกระทบโดยตรงในเหตุการณ์ตากใบ ผู้ได้รับผลกระทบทางอ้อมจากเหตุการณ์ ได้แก่ ญาติของเหยื่อทางตรงซึ่งส่วนมากเป็นญาติของผู้เสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมและการลำเลียงผู้ชุมนุมรวมทั้งหมด 30 ครอบครัว โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลให้ครอบคลุมรูปแบบผลกระทบที่เหยื่อได้รับ ได้แก่กลุ่มผู้ได้รับบาดเจ็บไม่สาหัส กลุ่มผู้ที่เคยตกเป็นจำเลยในคดีร่วมกันเป็นแกนนำการชุมนุม กลุ่มผู้ได้รับบาดเจ็บจนพิการ กลุ่มผู้เสียชีวิต และกลุ่มผู้รอดชีวิตและตกเป็นผู้ต้องสงสัยในคดีอื่นๆ ตามมา และคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ครอบคลุมพื้นที่หลายอำเภอในจังหวัดนราธิวาส ได้แก่ อ.เมือง อ.ตากใบ อ.บาเจาะ อ.สุไหงปาดี อ.เจาะไอร้อง และ อ.แว้ง รวมทั้งจาก อ.รามัน จ.ยะลาและจากจังหวัดนราธิวาส กลุ่มที่สองคือชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน ต.พร่อน อ.ตากใบที่ถูกจับกุมในคดีที่เป็นชนวนให้เกิดการชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์ดังกล่าว กลุ่มที่สามคือสมาชิกในชุมชนเดียวกับเหยื่อ เช่น ผู้นำศาสนาในชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านต่างๆ ที่ทำการศึกษาศาสนา

2. ฝ่ายรัฐ หมายถึงเจ้าหน้าที่ราชการจากหน่วยงานของรัฐซึ่งถือว่าเป็นผู้ขัดแย้งในเหตุการณ์ตากใบ ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง กระทรวงมหาดไทย เจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ทหารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการการประท้วงเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 เช่น นายนิพนธ์ นราพิทักษ์กุล อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส พ.ต.อ.สมหมาย พุทธกุล ผกก.สภ.อ.ตากใบ พ.ต.ท. มาโนช ไกรวงศ์ อดีตผู้บัญชาการตำรวจภูธรภาค 9 ส.ต.อ.สมพร คงขวัญ พนักงานสอบสวน สภ.อ.สุไหงปาดี เป็นต้น นอกจากนี้มีเจ้าหน้าที่ตำรวจและทหารที่ไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบโดยตรง เช่น พล.อ.ขวัญชาติ กล้าหาญ อดีตแม่ทัพภาคที่ 4 (ช่วงเหตุการณ์ตากใบ) และอดีตแม่ทัพภาคที่ 4 (หลังเหตุการณ์ตากใบ) พล.ท.จำลอง คุณสงค์ รอง ผอ.กอ.รมน.ภาค 4 ส่วนหน้า พ.อ. ชุมพล แก้วล้วน คณะทำงานกระบวนการยุติธรรม กอ.รมน. ภาค 4 ส่วนหน้า พ.อ.ทรงวิทย์ หนูนภักดี อดีต ผบ.ฉก.เพชรบูรณ์ 30 อ.ตากใบ จ.นราธิวาส กลุ่มนายทหารชั้นผู้น้อยใน ฉก. 30 อ.ตากใบปัจจุบัน เป็นต้น

3. บุคลากรในกระบวนการพิจารณาคดีในชั้นศาลคดีเหตุการณ์ตากใบ เช่น อดีตอัยการจังหวัดนราธิวาสผู้ดูแลคดีที่เจ้าหน้าที่รัฐฟ้องกลุ่มชาวบ้าน อ.ตากใบ จ.นราธิวาสจำนวน 59 คน เมื่อปี 2548 นายรัชฎา มนูรัชฎา หัวหน้าคณะทนายความฝ่ายชาวบ้านในคดีฟ้องผู้ชุมนุม 59 คน (ปี 2548) คดีฟ้องแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายจากหน่วยงานของรัฐ (ปี 2548) และคดีการไต่สวนการตายในเหตุการณ์ตากใบ (ปี 2548) นายวสันต์ พานิช อดีตกรรมการสิทธิมนุษยชนและที่ปรึกษาการคัดค้านคำสั่งไต่สวนการตายกรณีตากใบ และทนายความจากสภาทนายความแห่งประเทศไทย เป็นต้น และคณะกรรมการขององค์กรอิสระที่รัฐบาลตั้งขึ้น เช่น นายอานันท์ ปันยารชุน อดีตประธานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ นายอับดุลวาซัด อาลี อดีตรองประธานคณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาส และกรรมการกอส. ผศ.ดร.ววิทย์ บารู อดีตกรรมการ กอส.

4. นักกิจกรรมที่เข้าร่วมทำงานด้านการผลักดันรณรงค์ด้านสิทธิมนุษยชนและด้านการเยียวยาจิตใจเหยื่อในกรณีตากใบและผู้สื่อข่าว ได้แก่ น.ส. นารี เจริญผลพิริยะ นักปฏิบัติการด้านสันติวิธี อดีตวิทยากรโครงการเยียวยาจิตใจของ ม.มหิดล น.ส.พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ ผอ.โครงการสนับสนุนการเข้าถึงความยุติธรรม มูลนิธิผสานวัฒนธรรม นายสุนัย ผาสุก นักวิจัยองค์กร Human Rights Watch น.ส.พุทธิณี กางกั้น นักวิจัยโครงการวิจัยคุณธรรมในกระบวนการยุติธรรม มูลนิธิผสานวัฒนธรรม นางอังคณา นีละไพจิตร ประธานมูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ พล.ต.ต.จรัญญ์ เต็มอุดม ประธานมูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้ นายดอน ปาทาน ผู้สื่อข่าวอาวุโส สำนักพิมพ์เดอะเนชั่น เป็นต้น

(3) การสังเกตการณ์ภาคสนาม (field observation) จากกิจกรรมที่กลุ่มผู้เสียหายจัดขึ้นเอง คืองานทำบุญเลี้ยงอาหารในวาระการรำลึกถึงเหตุการณ์ตากใบซึ่งจัดขึ้นตั้งแต่ปี 2553 – 2555 (นับวันตามปฏิทินอิสลามคือ ทุกวันที่ 10 ของเดือนรอมฎอน ไม่ตรงกับวันที่ 25 ตุลาคมของทุกปี) กิจกรรมการประชุมในชุมชนในกิจการทั่วไป กิจกรรมที่กลุ่มนักกิจกรรมสถาบันการศึกษาจัดกิจกรรมและงานสัมมนาวันครบรอบเหตุการณ์ และกิจกรรมการประชุมระหว่างชาวบ้านกับทนายความ (เฉพาะที่ได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมสังเกตการณ์คดีไต่สวนการตาย) การไต่สวนการตายในศาลอาญาจังหวัดนนทบุรี และการอ่านคำสั่งไต่สวนการตายที่ศาลจังหวัดสงขลา เป็นต้น

1.3.4 การดำเนินการวิจัย

- ปี 2550 - 2551 ผู้วิจัยเริ่มทำความรู้จัก และสร้างสายสัมพันธ์กับแกนนำและ

สมาชิกของกลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบด้วยการเยี่ยมเยียนครอบครัว เหล่านั้น และได้แนะนำตัวกับกลุ่มว่ามาทำงานวิจัย ก่อนการเก็บข้อมูลจริง อีกประการหนึ่งคือผู้วิจัยเริ่มศึกษาและติดตามคดีความที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมโดยอาศัย การศึกษาข้อมูลเอกสาร และเริ่มพูดคุยกับกลุ่มผู้ติดตามคดีความในกรณีตากใบ เตรียม แนวนคำถามสัมภาษณ์และเริ่มสัมภาษณ์กลุ่มภาคประชาสังคมและผู้มีบทบาทจาก หน่วยงานอื่นๆ

- ปี 2552 ติดตามบทสรุปของกระบวนการดำเนินคดีการไต่สวนการตาย การ เยี่ยมเยียนผู้ได้รับผลกระทบ และสรุปรวบรวมข้อมูลบทบาทขององค์กรต่างๆ เช่น กอศ. และ องค์กรภาคประชาสังคมเพื่อรวบรวมและทำรายชื่อกลุ่มเหยื่อและภาคประชาสังคมทั้งที่เป็น องค์กรและปัจเจกบุคคลที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในงานวิจัย เตรียมแนวนคำถาม สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นกลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบ โดยรวบรวมว่ามีเหยื่อรูปแบบ ไດบ้างและเหยื่อพักอาศัยอยู่ที่ใดบ้าง รวมทั้งเสาะหาข้อมูลเพื่อยืนยันข้อเท็จจริงบาง ประการที่ยังคลุมเครืออยู่ เช่น จำนวนของผู้สูญหายจากเหตุการณ์ตากใบ

- ปี 2553 – 2554 เก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส โดยทำการสัมภาษณ์เหยื่อ ผู้ได้รับผลกระทบและสมาชิกในชุมชนในหมู่บ้าน ต่างๆ และติดตามการจัดกิจกรรมการรำลึกถึงเหตุการณ์ตากใบที่กลุ่มญาติฯ จัดขึ้นเป็น ครั้งแรกที่ ต.ไพรวัน อ.ตากใบ จ.นราธิวาส และงานกิจกรรมสัมมนาทางวิชาการครบรอบ เหตุการณ์ เริ่มทำความเข้าใจกับผู้ให้ข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐในฝ่ายความมั่นคงในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ (ตำรวจและทหารเป็นหลัก) เริ่มเก็บข้อมูลด้วยการเตรียม คำถามและสัมภาษณ์สัมภาษณ์กลุ่มเจ้าหน้าที่ทหารในหน่วยเฉพาะกิจในอ.ตากใบบาง แห่ง และเจ้าหน้าที่ตำรวจในหลายอำเภอในจังหวัดนราธิวาส

- ปี 2555 (พฤษภาคม – มิถุนายน) เก็บข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อ ตรวจสอบข้อมูลที่เคยได้ทำการสัมภาษณ์ไปแล้วและสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงในกลุ่ม ญาติผู้เสียหาย และเจ้าหน้าที่รัฐผู้ให้ข้อมูลหลักเป็นครั้งสุดท้าย ถอดเทป และตรวจสอบ ความถูกต้องของข้อมูล วิเคราะห์เนื้อหาและเรียบเรียงประเด็นเพื่อเตรียมเขียนรายงาน และเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

จริยธรรมของการวิจัย

เนื่องจากในช่วงที่ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาและเก็บข้อมูลนั้น ยังคงมีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้น

อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในระหว่างที่ดำเนินการศึกษาก็มีญาติพี่น้องหรือบุคคลในครอบครัวของผู้ให้ข้อมูลสำคัญถูกยิงเสียชีวิตจากคนร้ายไม่ทราบฝ่าย เช่นในกรณีสามีของนางแยเนะ สาลแลแม หรือกรณีที่บุตรชายอีกคนหนึ่ง (น้องชายของผู้ที่เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ) ของนางมัสตี๊ะ เจ๊ะอูมา (นายอับดุลเลาะ อบุคารี) ถูกบังคับให้สูญหายไปโดยคนร้ายไม่ทราบฝ่ายในขณะที่ยังอยู่ในการคุ้มครองของกรมสอบสวนคดีพิเศษ เป็นต้น อีกทั้งกรณีเหตุการณ์ตากใบก็ดูเหมือนว่าจะเป็นกรณีที่ยังไม่สิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ์ ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้ยิ่งสร้างความรู้สึกไม่ไว้วางใจอันกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน และระหว่างประชาชนด้วยกันเองด้วย ผู้วิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลด้วยความระมัดระวังโดยเฉพาะในขั้นตอนการสัมภาษณ์ที่มีประเด็นเกี่ยวกับชีวิต ความปลอดภัยและความคิดเห็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน ดังนั้นเพื่อรักษาประโยชน์เรื่องความปลอดภัยของผู้ให้ข้อมูลทุกฝ่าย ในงานศึกษาครั้งนี้จึงจะไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูลหลัก รวมทั้งบางข้อความที่ผู้ให้ข้อมูลที่อนุญาตให้เปิดเผยชื่อไม่ประสงค์ให้ออกชื่อในข้อความส่วนนั้นผู้วิจัยจะไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูลนั้นๆ เพื่อมิให้ผู้ใดนำข้อมูลไปใช้ในแง่ที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ให้ข้อมูลได้ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้แจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลทุกคนทราบก่อนทำการสัมภาษณ์ว่าผู้ให้ข้อมูลอาจปฏิเสธการให้ข้อมูลได้ หรืออาจหยุดให้สัมภาษณ์เมื่อใดก็ได้ ซึ่งในระหว่างการศึกษาที่มีผู้ปฏิเสธไม่ให้เข้าสัมภาษณ์ด้วย

1.3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การตอบคำถามวิจัยใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) จากข้อมูลที่ได้จากเอกสาร การสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ประกอบกัน โดยนำข้อมูลที่ได้รับมาจัดระบบและจำแนกประเภทข้อมูลเพื่อใช้ทำความเข้าใจและตอบคำถามการวิจัย อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวจะเป็นทั้งการวิเคราะห์และการสังเคราะห์ข้อมูลให้เชื่อมโยงกับงานศึกษาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยเพื่อให้สามารถสร้างข้อสรุปภาพกระบวนการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งได้

1.3.6 ขอบข่ายของการศึกษา

งานชิ้นนี้มีขอบข่ายที่ชัดเจนที่สำคัญอยู่ 3 ประการคือ ประการแรก ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในงานศึกษาชิ้นนี้มุ่งหมายทำความเข้าใจแนวคิดดังกล่าวเพื่อมุ่งเน้นการให้คำนิยามในเชิงปฏิบัติการของการสร้างความยุติธรรมและเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งผ่านการศึกษาปฏิบัติการและการสร้างสถาบันทางสังคมในการให้ความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งท่ามกลางความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดำเนินอยู่ในพื้นที่ที่เป็นบริบทของกรณีศึกษา ยิ่งกว่าการมุ่งจัดการกับปัญหาเชิงปรัชญาที่เป็นรากฐานของแนวคิดทฤษฎีที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิเช่น ความยุติธรรม ความจริง ความเมตตา เป็นต้น

ประการต่อมา การศึกษาครั้งนี้ใช้กรณีศึกษาเพียงกรณีเดียวคือเหตุการณ์สลายการชุมนุมหน้าสภอ. ตากใบ จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2547 โดยตระหนักว่าเหตุการณ์ดังกล่าวยังไม่ยุติลงสนิท และดำเนินอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงชนิดที่อยู่รายล้อมเพื่อแสดงให้เห็นภาพที่ชัดเจนในกรณีหนึ่งๆ มากขึ้นเพื่อปูทางสู่คำถาม รวมทั้งแนวทางแก้กรณีอื่นๆ ต่อไป ทั้งนี้ ในระหว่างที่ทำการศึกษาวิจัย ปรากฏว่าเกิดเหตุการณ์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับเหตุการณ์ตากใบซึ่งได้กลายมาเป็นโจทย์สำคัญของการถกเถียงเรื่องการแก้ไขความขัดแย้งและความยุติธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อีกในระหว่างปี 2548 -2552 อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ตากใบอย่างน้อยทั้งสองเหตุการณ์ข้างต้นยังไม่มีศักยภาพเป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนเท่ากับเหตุการณ์ตากใบซึ่งยังเป็นเพียงเหตุการณ์เดียวที่มีศักยภาพและยังคงมีศักยภาพเป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน (ความขัดแย้ง) ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ นอกจากนี้ จะสังเกตได้ว่าแนวทางที่มีการนำมาปฏิบัติใช้เพื่อแก้ไขความรุนแรงที่เกิดขึ้นกับทั้ง 2 เหตุการณ์ข้างต้นก็ได้รับอิทธิพลและรับแนวทางปฏิบัติมาจากผลที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ตากใบด้วย

ประการที่สาม ขอบเขตระยะเวลาที่ทำการศึกษา ในการศึกษาครั้งนี้กำหนดช่วงระยะเวลา 4 ปีคือตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ตากใบ (ปลายปี 2547) ถึงสิ้นปี 2552 เนื่องด้วยข้อจำกัดด้านระยะเวลาในการทำวิทยานิพนธ์ อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยยังได้ตระหนักและรวบรวมเอาข้อมูลที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นเข้าไว้ด้วย เช่น การให้ข้อมูลเกี่ยวกับการให้การเยียวยาเพิ่มเติมกับเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบในครั้งล่าสุดในปี 2555 – 2556

1.4 คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

ความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ หมายถึง สถานการณ์ซึ่งการต่อสู้โดยความรุนแรงของกลุ่มระดับชุมชนเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นพื้นฐาน เช่น ความปลอดภัย การได้รับความยอมรับความสามารถในการเข้าถึงและการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในสถาบันเศรษฐกิจและการเมือง การนิยามเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างด้านอัตลักษณ์มิใช่เป็นสาเหตุประการเดียวของการต่อสู้ยืดเยื้อให้ที่หนึ่งๆ

การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง หมายถึง การตอบสนองเพื่อเป็นการลดความรุนแรงและสร้างความเลือนไหลแก่ความขัดแย้งทางสังคม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างทางสังคมที่จะช่วยลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมแก่ความสัมพันธ์ทางสังคมในทุกระดับ ตั้งแต่ความสัมพันธ์เฉพาะหน้าและระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

สันติภาพเชิงบวก หมายถึง สภาพที่ปลอดความรุนแรงใน 3 ระดับคือ ความรุนแรงทางตรงหรือความรุนแรงเชิงกายภาพ (Direct or physical violence) และความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (Structural violence) และความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม (Cultural violence) ซึ่งเป็นเงื่อนไขความขัดแย้งและความรุนแรงเชิงกายภาพ

เหตุการณ์ที่ส่งผลเชิงแปลงเปลี่ยน หมายถึง เหตุการณ์ (Events) ที่เกิดขึ้นแล้วส่งผลสะท้อนและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน (หรือในช่วงเวลาอันสั้น) ตั้งแต่ระดับบุคคลหรือกระทั่งในระดับโครงสร้างและสถาบันทางการเมืองในสังคมการเมืองหนึ่งๆ

ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional justice) หมายถึง มาตรการในการตอบสนองต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรง (Serious human rights violation) เช่น การสังหารโดยไม่ผ่านการตัดสินตามกระบวนการยุติธรรม (Extra judicial killing) การทรมาน (Torture) การบังคับสูญหาย (Disappearance) และการสังหารหมู่ (Massacre) ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและกว้างขวางในอดีต ประกอบด้วย การดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรม คณะกรรมการแสวงหาความจริง โครงการฟื้นฟูความเสียหาย การปฏิรูปสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตย และการพยายามจดจำ เป็นต้น

การปรองดอง (Reconciliation) ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง แนวคิดและกระบวนการปฏิบัติของการลดความเกลียดชังแตกแยกและสร้างความไว้วางใจเพื่อฟื้นคืนความสัมพันธ์การอันมีจุดมุ่งเน้นที่ “ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง” เป็นหลัก โดยผ่านการแสดงความรับผิดชอบต่อการกระทำในอดีตการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น การเมตตาให้อภัยตลอดจนการมองภาพอนาคตของสังคมร่วมกัน (Abu-Nimer, 2001)

ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) ในการศึกษาครั้งนี้ หมายถึง แนวคิดและกระบวนการปฏิบัติต่อความขัดแย้ง การลดความรุนแรงและ “ฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคม” ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมดังที่กล่าวไปนั้นคือความสัมพันธ์ที่เป็นเสาหลัก 3 ประการที่เชื่อมโยงกันคือ เหยื่อ ผู้กระทำ และรัฐซึ่งมีกระบวนการระหว่างแต่ละคู่ความสัมพันธ์ ดังนี้ (1) การยอมรับความผิด และการให้อภัยสำหรับความสำนึกผิดระหว่าง เหยื่อกับผู้กระทำ (2) การพูดความจริง แลกกับการนิรโทษกรรมระหว่างผู้กระทำกับรัฐ แต่ และ (3) การชดเชยความเสียหายเพื่อแลกกับการยุติการแก้แค้นเอาคืนระหว่างรัฐกับเหยื่อ ทั้งนี้โดยให้ความสำคัญกับเหยื่อของความรุนแรงเป็นหลัก (Galtung, 2001)

จังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และ 4 อำเภอในจังหวัดสงขลา ได้แก่ อ.สะบ้าย้อย อ.เทพา อ.นาทวี และอ.จะนะ

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง จังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส

เหยื่อ หมายถึง บุคคลที่ได้รับผลกระทบทางตรงจากความรุนแรงในเหตุการณ์ตากใบ เช่น ผู้ถูกจับกุมตัว ผู้เสียชีวิต ผู้ได้รับบาดเจ็บ และผู้สูญหาย เป็นต้น

ผู้ได้รับผลกระทบ หมายถึง บุคคลที่ได้รับผลกระทบจากการที่สมาชิกในครอบครัว เสียชีวิต ได้รับบาดเจ็บ หรือพิการในเหตุการณ์ตากใบ

ชะฮีด หมายถึง ผู้ตายในสงครามศาสนาหรือในหนทางของอัลลอฮ์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่ จะได้รับรางวัลในวันพิพากษา ร่างของบุคคลเหล่านี้จะไม่มี การอาบน้ำก่อนการฝังเช่นการตาย โดยทั่วไป

คณะยุติธรรม หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ในตำแหน่งตุลาการร่วมในการพิจารณาความใน เรื่องครอบครัวและมรดกของมุสลิมในศาลสถิตยุติธรรม (ตั้งแต่ปี 2489) ตามพระราชบัญญัติว่า ด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลาและสตูล พ.ศ. 2489

ถือศีลอด หมายถึง การละเว้นการกิน ดื่มน้ำ เพศสัมพันธ์ การขบขั้ยักรามณ์ต่างๆ และอยู่ใน ความสำรวมในสัมผัสต่างๆ โดยเริ่มแต่ย่ำรุ่งจนถึงย่ำค่ำ มุสลิมที่บรรลุนิติภาวะต้องถือศีลอด หนึ่งเดือนในแต่ละปี ในเดือนรอมฎอน การถือศีลอดเป็นหนึ่งใน 5 ประการของหลักปฏิบัติใน ศาสนาอิสลาม มุสลิมไทยบางคนใช้คำว่า “ถือบวช” ส่วนมลายูใช้คำว่า “ปอซอ”

เดือนรอมฎอน หมายถึง เดือนที่ 9 ของฮิจเราะห์ศักราชที่นับตามจันทรคติ เดือน รอมฎอนจึงหมุนเวียนไปในทุกฤดูกาล

ฮัจญ์ หมายถึง หลักปฏิบัติข้อที่ 5 ในหลักปฏิบัติ ซึ่งเป็นข้อบังคับเฉพาะสำหรับมุสลิมที่มี ความสามารถ (ทั้งทางร่างกายและทรัพย์สิน และความปลอดภัยในการเดินทาง) ต้องปฏิบัติโดยมี ขั้นตอนการปฏิบัติในช่วงเวลาที่กำหนด ณสถานที่ต่างๆ ในนครมักกะห์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย

ฮาลาล หมายถึง สิ่งที่เป็นที่อนุมัติ ทั้งอาหาร เงิน ฯลฯ ตัวอย่างในที่นี้คือ เงินชดเชยที่เป็น ที่อนุมัติให้มุสลิมรับได้คือ เงินที่ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของระบบดอกเบี้ย หรือเป็นส่วนหนึ่งของภาษีที่ได้รับ มาจากการขายสินค้าที่ไม่ได้รับอนุมัติ เช่น สุรา และของมีนมเมาทั้งหลาย

1.5 ลำดับขั้นตอนในการนำเสนอผลการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะนำเสนอเนื้อหาโดยแบ่งเป็น บทดังต่อไปนี้

บทที่ 1 บทนำ จะกล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา วัตถุประสงค์ในการ การศึกษา คำศัพท์แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ในการศึกษา ขอบเขตการศึกษา และวิธีการนำเสนอ

บทที่ 2 ความยุติธรรมกับการลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง:
บทสำรวจแนวคิดและนิยามเชิงปฏิบัติการ จะกล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา การ
 ทบทวนวรรณกรรม และกรอบการวิจัย

บทที่ 3 “เหตุการณ์ตากใบ” ในฐานะเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน เป็นการวาง
 กรอบการพิจารณาเหตุการณ์ตากใบในฐานะที่เป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน
 (Transformative events) โดยการกล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของเหตุการณ์ตากใบ ผลสะท้อน
 ในทางจิตวิทยาของเหตุการณ์โดยให้ความสำคัญกับมุมมองของเหยื่ออันเชื่อมโยงกับอิทธิพลของ
 เหตุการณ์ต่อการแปลงเปลี่ยนภายในตัวบุคคลและชุมชนที่ได้รับผลกระทบ และมุมมองของกลุ่มที่
 ไม่ใช่ภาครัฐเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นอิทธิพลในวงกว้างของเหตุการณ์ โดยมุ่งเน้นมุมมองเกี่ยวกับความ
 ยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นหลัก รวมทั้งกล่าวถึงลักษณะความเปลี่ยนแปลง
 ทางสังคมที่เกิดจากเหตุการณ์ตากใบ

**บทที่ 4 ปฏิบัติการของกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีเหตุการณ์ตาก
 ใบ** เป็นการพิจารณาปฏิบัติการของกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการจัดการ
 กับเหตุการณ์ตากใบ เป็นการกล่าวถึงมาตรการด้านต่างๆ ที่มีการนำมาใช้ในการแปลงเปลี่ยน
 ความขัดแย้งกรณีตากใบ เช่น การสร้างสถาบันทางสังคมอย่างกอส. กระบวนการชดเชยเยียวยา
 ความเสียหาย การเปิดเผยข้อเท็จจริงในกรณีตากใบ การแสดงความขอโทษในกรณีตากใบ และ
 การแก้ไขความขัดแย้งในระดับท้องถิ่น เป็นต้น

บทที่ 5 กระบวนการยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบ เป็นการนำเสนอข้อเท็จจริง
 เกี่ยวกับการดำเนินการในกระบวนการยุติธรรมกรณีตากใบที่มีอยู่ทั้งสิ้น 4 คดี ได้แก่ คดีที่ชาวบ้าน
 อ.ตากใบเป็นจำเลยในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุม คดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายที่เหยื่อและญาติ
 ผู้เสียชีวิตฟ้องหน่วยงานของรัฐ 9 หน่วยงาน คดีการไต่สวนการตาย 78 ศพ และการดำเนินคดี
 กรณีที่มีผู้ชุมนุมเสียชีวิตระหว่างการสลายการชุมนุมในที่เกิดเหตุ 7 คน

**บทที่ 6 บทสรุป: การเมืองของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง
 ในกรณีตากใบ** เป็นการสรุปและวิเคราะห์ภาพรวมของเนื้อหา เงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรม
 และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ บทสรุปเรื่องการทำความเข้าใจความยุติธรรม
 และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งผ่านการศึกษาปัจจัยเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยน และ
 ข้อเสนอแนะแนวทางในการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบและ
 ความขัดแย้งรุนแรงในภาพรวม

บทที่ 2

ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง¹:

กรอบการวิเคราะห์

2.1 บทนำ

เมื่อพิจารณาแนวคิดทฤษฎีการศึกษาความขัดแย้ง (Conflict studies) ก็พบว่าแนวคิดเรื่องการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict resolution) เป็นแนวคิดกระแสหลักซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อที่ว่าความขัดแย้งทางสังคมนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านลบมากกว่าจะก่อให้เกิดผลดี โดยทั่วไปมุมมองนี้จึงมีแนวโน้มจะมองผลด้านลบของความขัดแย้งเพียงด้านเดียวซึ่งก็มักจะนำไปสู่กระบวนการยุติความขัดแย้งโดยละเลยความเป็นมาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องของจำนวนมากที่ไม่ม้อานาจในการเจรจาเพื่อยุติความขัดแย้งและความรุนแรงทำให้ความขัดแย้งรวมทั้งความรุนแรงก็มักจะปะทุขึ้นมาอีกในที่สุด ดังนั้นจึงมีความพยายามนำเสนอแนวคิดทางเลือกซึ่งเป็นการพัฒนาขึ้นจากแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งโดยแก้ไขจุดอ่อนและเสริมช่องว่างที่มีอยู่เดิมโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มคุณภาพให้แก่ภาวะสันติภาพซึ่งจะทำให้ภาวะสันติภาพที่ได้มานั้นมาความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น แนวคิดดังกล่าวเรียกว่า การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Conflict transformation) นักทฤษฎีที่เชื่อในแนวคิดนี้มีความเชื่อพื้นฐานว่า ความขัดแย้ง (conflict) มิใช่สิ่งเลวร้ายหรือมีผลด้านการทำลายสังคมเพียงด้านเดียว แต่ในทางกลับกันความขัดแย้งอาจเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในด้านที่ดีได้ด้วย เช่น ความขัดแย้งอาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมให้มีความเท่าเทียมมากขึ้นก็ได้ เป็นต้น (Curle, 1971:1) นอกจากนี้ แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังให้ความสำคัญกับการแก้ไขเงื่อนไขเชิงสาเหตุ

---

¹ ในแวดวงวิชาการไทยมีการนำแนวคิดเรื่อง Conflict Transformation มาใช้บ้างแล้ว ซึ่งพบว่ามีการใช้คำแปลไทยอยู่ด้วยกันหลายคำคือ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ซึ่งศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็น สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล แปลจาก Conflict Transformation ของ John Paul Lederach/ การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้ง (ด้วยสันติวิธี) แปลจาก Conflict Transformation by Peaceful Means ของ Johan Galtung โดย เดชา ตั้งสีฟ้า (2550) นอกจากนี้ยังปรากฏคำอื่น เช่น การแปรเปลี่ยนความขัดแย้ง/ การแปลงสภาพความขัดแย้ง/ การปริวรรตความขัดแย้ง/ การแปลงพันความขัดแย้ง ในหนังสือ ศัพท์บัญญัติเกี่ยวกับการแก้ปัญหาและความขัดแย้ง ที่ผลิตโดยศูนย์สันติวิธีและธรรมาภิบาล สถาบันพระปกเกล้า ปี 2548 อ้างถึงใน กัดตุง, โยฮัน แปลโดย เดชา ตั้งสีฟ้า, การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (วิธีการก้าวข้าม – Transcend Method), (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2550) คำนำ โดย รศ.ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

เบื่องลึกลงของความขัดแย้งโดยเฉพาะในเรื่อง ความยุติธรรมซึ่งนักทฤษฎีด้านการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งพยายามเชื่อมโยงกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งให้เป็นเรื่องเดียวกับการสร้างความยุติธรรมโดยสร้างความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมที่ยืดขยายความเข้าใจมากกว่าการยึดติดอยู่กับการผลักดันเปลี่ยนระบอบการปกครอง และการสร้างสถาบันทางการเมือง โดยการมุ่งเน้นการพัฒนาแนวทางการอภิปรายในเรื่องความยุติธรรมในความหมายของความเสมอภาคในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคมมากยิ่งขึ้น (Lederach, 2003)

เมื่อทำความเข้าใจแล้วว่าการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งแตกต่างจากแนวทางแก้ไขความขัดแย้ง อย่างไรแล้ว ประเด็นปัญหาต่อไปคือ การทำความเข้าใจต่อไปว่าในทางทฤษฎีได้จัดวางความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรม การลดความรุนแรงและการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไว้ อย่างไรบ้าง และเมื่อจะนำทฤษฎีมาประยุกต์ใช้นั้นสามารถจะแปลงแนวคิดเชิงทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมาใช้ผ่านการมองเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นได้อย่างไร รวมทั้งมีเงื่อนไขข้อจำกัดอย่างไรในการให้คำนิยามเชิงปฏิบัติการแก่ทฤษฎี เนื้อหาในบทนี้ต่อไป ผู้วิจัยจะทบทวนถึงแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในแง่มุมต่างๆ และประเด็นเรื่องความยุติธรรมในบริบทขั้นตอนการลดความรุนแรง รวมทั้งในกระบวนการสร้างสันติภาพในเชิงหลักการและในทางปฏิบัติ ดังนี้

- 1) แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง: หลักการและแนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้ง จะกล่าวถึงหลักการที่สำคัญ ความหมาย แนวทางในการวิเคราะห์ความขัดแย้ง เงื่อนไขและข้อจำกัด
- 2) กรอบความคิดและวิวาทะเรื่องความยุติธรรมและการยุติความรุนแรง กับการลดความรุนแรง /การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง จะกล่าวถึงกรอบความคิดเรื่องความยุติธรรมในกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งในเชิงทฤษฎีและบทเรียนในทางปฏิบัติ วิวาทะเรื่องความยุติธรรมและการยุติความรุนแรง/การลดความรุนแรง และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง รวมทั้งข้อเสนอเรื่องสันติยุติธรรม (JustPeace)
- 3) สังเคราะห์กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.2 แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง: หลักการและแนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้ง

ดังที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งพัฒนาแนวคิดจากการยอมรับแนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้งที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้นของแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งซึ่งเป็นแนวคิดกระแสหลักในการศึกษาความขัดแย้ง ในส่วนนี้จะนำเสนอการทบทวน

แนวคิดการวิเคราะห์ความขัดแย้งและกรอบความคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยมุ่งเน้นให้ความสนใจกับแนวทางของนักทฤษฎีคนสำคัญ 2 คนคือ Johan Galtung ผู้เขียนหนังสือสำคัญชื่อ Conflict Transformation by Peaceful Means (the Transcend Method) เมื่อปี 2000 และ John Paul Lederach ผู้เขียนหนังสือสำคัญๆ หลายเล่มเกี่ยวกับแนวคิดนี้ได้แก่ Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures (1995), Building Peace. Sustainable Reconciliation In divided Societies (1997), The Little Book of Conflict Transformation (2003), The Moral Imagination (2005) และรวมทั้งการนำเสนอแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของสถาบันวิจัยเบอร์คอฟเพื่อการจัดการความขัดแย้งในทางสร้างสรรค์ (Berghof Research Center for Constructive Conflict Management (2006) ซึ่งได้ทำการประมวลแนวความคิดของนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไว้และพยายามเสนอกรอบการให้ค่านิยามเชิงปฏิบัติการของแนวคิดดังกล่าว ในการศึกษาชิ้นนี้จะนำแนวทางทั้ง 3 ข้างต้นมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์ในงาน

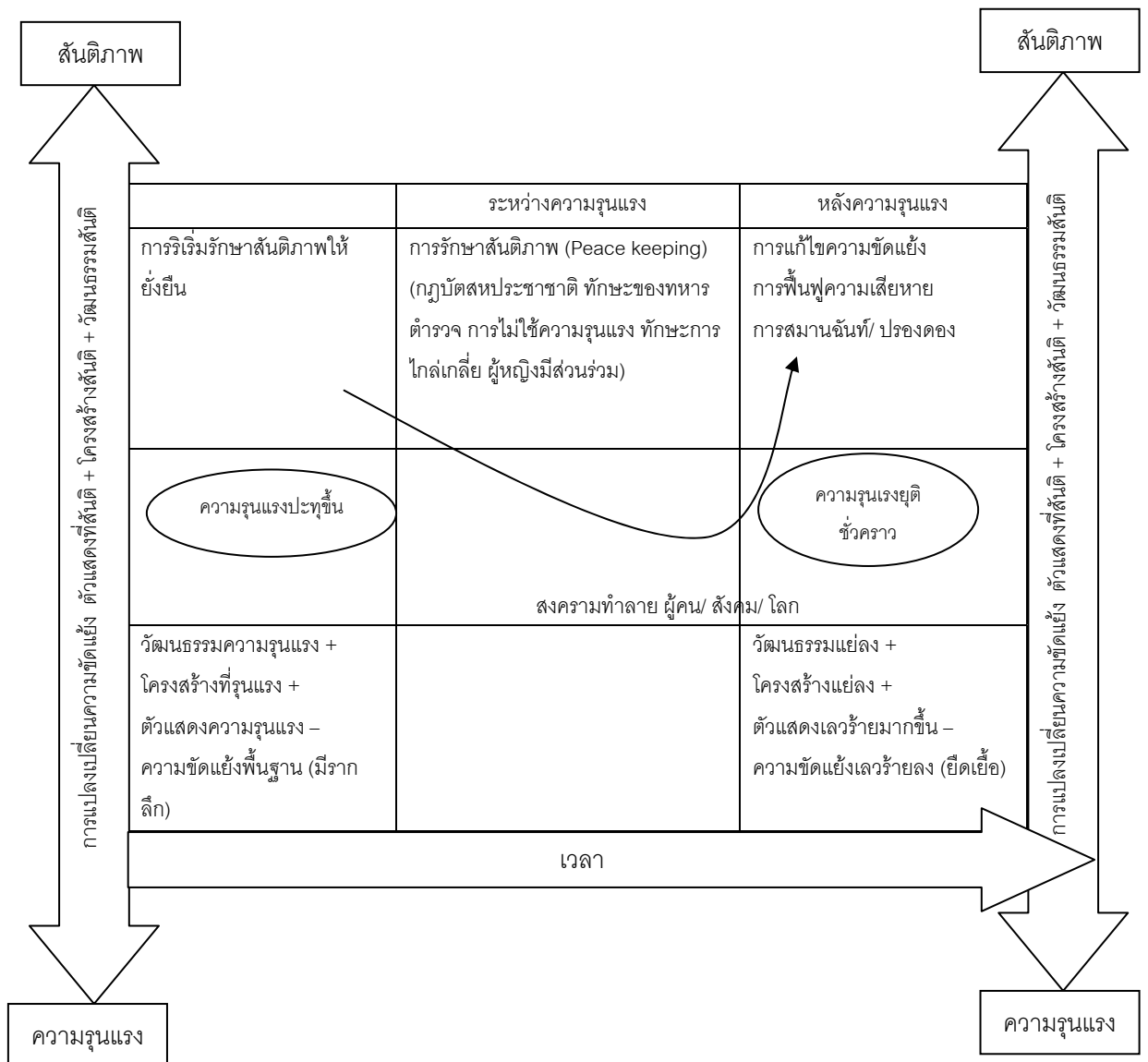
2.2.1 แนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้งและกรอบแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Galtung และ Lederach

Johan Galtung เป็นนักทฤษฎีผู้นำการพัฒนาแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และพัฒนามาสู่แนวคิดเรื่อง การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี โดยแนวทางการก้าวข้าม ซึ่งในปัจจุบันวิธีการก้าวข้าม (transcend method) ของ Galtung ถูกใช้เป็นแนวทางของกลุ่มคนทำงานด้านความขัดแย้ง (conflict networks) จากประเทศต่างๆ ทั่วโลกซึ่งเรียกกลุ่มของตนเองว่า Transcend (กัลตุง, 2000, เดซา แพล, 2550: คำนำ) ทั้งนี้แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Galtung หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ/พฤติกรรมที่รุนแรง รวมทั้งการประยุกต์ใช้ความคิดสร้างสรรค์กับความขัดแย้งให้เป็นตรงข้ามต่างๆ การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้ง สามารถเกิดขึ้นได้ทุกระดับของความขัดแย้ง ทั้งระดับโลก ระดับสังคม ระดับบุคคล และภายในบุคคล การเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนสันติภาพจะนำไปสู่สันติบริบทอันเนื่องมาจากสันติศึกษา หรือสื่อเชิงสันติ อันเป็นความต่อเนื่องของการทำงานภายหลังความรุนแรงและความพร้อมที่จะเปิดข้อตกลงสันติภาพครั้งใหม่ (Galtung, 2000, Summary approach-3

รากฐานความคิดหลักของการแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธีโดยแนวทางการก้าวข้ามมาจากแนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้งและความรุนแรงที่ Galtung เป็นผู้พัฒนาขึ้นก่อนหน้า 2 แนวทางหลักประกอบกัน ได้แก่ ทฤษฎีสามเหลี่ยมแห่งความขัดแย้ง (Conflict triangle) ประกอบด้วย ทัศนคติ (Attitude) พฤติกรรม (Behavior) และความขัดแย้ง

(Contradiction) อธิบายความขัดแย้งจากสาเหตุที่อยู่ลึกที่สุดคือ จุดเริ่มต้นของความขัดแย้งมาจากทัศนคติที่มีอคติ เมื่อเกิดอคติจะไปสู่การเลือกปฏิบัติ และเมื่อเลือกปฏิบัติก็จะไปสู่ความขัดแย้ง ดังนั้น การแก้ไขความขัดแย้งต้องแก้ไขทัศนคติที่เป็นอคติซึ่งเป็นต้นตอของความขัดแย้งและความรุนแรงเชิงพฤติกรรม ในแง่นี้ การแก้ไขทัศนคติที่เป็นอคติจึงไม่สามารถแก้ไขให้ตกไปได้ง่ายๆ แต่ต้องอาศัยกระบวนการแปลงเปลี่ยนแปลงซึ่งต้องใช้เวลาและขั้นตอนการสานเสวนา กรอบคิดพื้นฐานอีกประการหนึ่งในแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Galtung คือ ทฤษฎีวงจรชีวิตของความขัดแย้ง (Life-cycle of a conflict) อันสามารถนำเสนอได้ในแผนภาพ 2.2 ดังนี้

แผนภาพ 2.1 วงจรชีวิตของความขัดแย้ง (Life-cycle of a conflict)

ที่มา: (Galtung, 2000:2)

ทฤษฎีวงจรชีวิตของความขัดแย้งของ Galtung ประกอบด้วย 3 ช่วงเวลาได้แก่

(1) ช่วงก่อนความรุนแรง เชื้อแห่งความขัดแย้งที่อาจนำมาซึ่งความรุนแรงมี 4 ประการ ได้แก่ วัฒนธรรมความรุนแรงซึ่งให้ความชอบธรรมกับความรุนแรง เช่น แนวคิดเรื่องชายชาติวีร
ประการต่อมา คือโครงสร้างความรุนแรงซึ่งซูดรีด กตซี และทำให้ผู้คนรู้สึกแปลกแยก *ประการที่*
สาม คือ ผู้กระทำความรุนแรงซึ่งระรานผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงอันตรายและความเจ็บปวดที่พวกเขา
 ก่อขึ้น และ*ประการสุดท้าย* ลักษณะที่ประเด็นทั้งสามผนวกเข้ากันจนก่อให้เกิดเป็นความขัดแย้ง
 พื้นฐานที่ไม่มีใครใส่ใจ

(2) ช่วงระหว่างความรุนแรง เป็นช่วงเวลาแห่งการรักษาสันติภาพ (การยุติความรุนแรง
 ด้วยสันติวิธี) ทั้งนี้ Galtung เน้นย้ำบทบาทการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในกระบวนการรณรงค์เพื่อยุติ
 ความรุนแรง

(3) ช่วงหลังความรุนแรง เป็นช่วงเวลาที่ตั้งคำถามจำต้องเผชิญกับผลพวงของความรุนแรงทั้ง
 ที่มองเห็น และมองไม่เห็น ทว่าจะดำรงอยู่เป็นเวลานาน เช่น ความทุกข์ทรมานในจิตใจของทั้งผู้
 เป็นเหยื่อ ผู้กระทำ สังคมโดยรวม และความปรารถนาการแก้แค้น เป็นต้น การที่วัฒนธรรม
 โครงสร้าง และผู้กระทำอาจก่อให้เกิดความรุนแรงอีก เมื่อนั้นความเสียหายมากที่สุดก็ตกอยู่กับ
 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน โดยที่บรรยากาศทางการเมือง และบริบททางสังคมดังที่เกิดในช่วง
 ระหว่างความรุนแรงก็ยังดำเนินอยู่ และเข้าสู่ช่วงก่อนความรุนแรงอีกครั้งหนึ่ง

แม้ว่าเขาจะยอมรับการแบ่งช่วงระหว่างสันติภาพและสงครามออกจากกัน (โดยจุดตัด
 เรื่องความรุนแรงเชิงกายภาพ) ก็ตาม แต่เขาเสนอว่า การมองความขัดแย้งว่ามีช่วงชีวิตเป็นของ
 ตัวเองจะทำให้เส้นแบ่งระหว่างช่วงภายหลังความรุนแรงและช่วงก่อนความรุนแรงไม่แตกต่างกัน
 นัก ในแง่นี้ สัญญาหยุดยิงหรือข้อตกลงสันติภาพในความเห็นของ Galtung จึงเป็นเพียงเครื่องมือ
 ที่ช่วยให้เกิดภาวะสันติภาพได้เพียงช่วงสั้นๆ และไม่ถาวร เพราะทันทีที่ความรุนแรงยุติลงหมายถึง
 ว่าเรากำลังเดินเข้าสู่ภาวะก่อนความรุนแรงด้วย ย่อมส่งผลให้ภารกิจก่อนความรุนแรงต้องเริ่มขึ้น
 ทันที โดยเฉพาะภารกิจด้านการแก้ไขความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างอันจะส่งผลป้องกันความ
 รุนแรง และกระทั่งรองรับผลสะท้อนทางสังคมอันเกิดจากความรุนแรงได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 การเน้นย้ำว่า วิธีการและเครื่องมือที่จะนำมาใช้ในการยุติความรุนแรงที่อยู่ตรงหน้าจะต้องไม่
 ก่อให้เกิดผลกระทบด้านความไม่เป็นธรรมมากขึ้นด้วย

ทฤษฎีพื้นฐานทั้งสองข้างต้น ถือว่าเป็นพัฒนาการที่สำคัญของแนวทางการแก้ไขความ
 ขัดแย้งแบบดั้งเดิม เพราะจะเห็นว่า ในขณะที่ทฤษฎีสามเหลี่ยมแห่งความขัดแย้งชี้ให้เห็นว่า การ
 แก้ไขความขัดแย้งต้องให้ความสนใจถึงรากฐานความขัดแย้งนั้นคือในระดับทัศนคติของปัจเจก

บุคคล ทฤษฎีวิจรชีวิตของความขัดแย้งก็เสริมให้เห็นว่า นอกจากจะต้องจัดการรากฐานของความขัดแย้งแล้ว ความขัดแย้งยังไม่สามารถแก้ไขให้ตกไปได้โดยง่ายเพราะความขัดแย้งมีวงจรชีวิตของมันเอง อย่างไรก็ตาม แนวทางการแก้ไขความขัดแย้งยังเป็นประโยชน์ในแง่ที่เป็นช่องทางสำหรับมาตรการในการแก้ไขความขัดแย้งในช่วงเวลาต่างๆ การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธีการก้าวข้ามที่ Galtung พัฒนาขึ้นจึงมีความโดดเด่นในแง่ที่มีความชัดเจนด้านมาตรการตามแต่ละขั้นตอน

การยอมรับทฤษฎีความขัดแย้งและรุนแรง นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนวิธีรับมือความขัดแย้ง/รุนแรงด้วยการเผชิญหน้ากับสิ่งเหล่านั้นแทนการหลีกเลี่ยงประเด็นปัญหาหรือหลีกเลี่ยงปัญหาและพยายามก้าวข้ามความคิดที่นำไปสู่การแบ่งแยกฝักฝ่าย คำว่า **การก้าวข้าม** หมายถึง การสร้างความเป็นจริงชนิดใหม่แทนที่การรับรู้และเป้าหมายของแต่ละฝ่ายที่ขัดแย้ง ตัวอย่างเช่น กรณีที่มีสองประเทศเข้าครอบครองพื้นที่เดียวกัน อาจเกิดข้อพิพาทขึ้นหากแต่ละฝ่ายเลือกหยิบแหล่งอ้างอิงเส้นแบ่งเขตแดนขึ้นมาอ้างความเป็นเจ้าของต่อกัน และต่างฝ่ายต่างต้องการเป็นผู้ครอบครองแต่ผู้เดียว การก้าวข้ามคือการละความเชื่อแบบที่ว่า ดินแดนดังกล่าวต้องตกเป็นของรัฐใดรัฐหนึ่ง มาสู่การหาหนทางในการครอบครองดินแดนพิพาทนั้นร่วมกัน สำหรับการแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งที่อยู่ตรงหน้าด้วยวิธีการก้าวข้ามมีวัตถุประสงค์เพื่อยกย้ายความขัดแย้งให้อยู่ความเป็นจริงใหม่ และ **การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งด้วยวิธีการก้าวข้าม** หมายถึง การก้าวข้ามเป้าหมายของทุกฝ่ายที่มีต่อความขัดแย้ง จะทำได้ ด้วยการสานเสวนา นำโดยคนทำงานด้านความขัดแย้ง (ฝ่ายที่สาม) เป็นผู้กำหนดเป้าหมายใหม่ๆ และรวบรวมวาทกรรมที่เกี่ยวกับประเด็นขัดแย้งของทุกฝ่าย รวมทั้งต้องเพิ่มฝ่ายผู้ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและเป้าหมายที่ผู้มีส่วนร่วมไม่ได้คำนึงถึงมาก่อนเข้ามาไว้ด้วย ซึ่งในเชิงตรรกะแล้ว การยอมรับทฤษฎีความขัดแย้ง/รุนแรงและการก้าวข้ามทำให้การแปลงเปลี่ยนขับเคลื่อนความขัดแย้งเป็นงานที่มีหลายมิติ คือ **การเปลี่ยนวาทกรรม** ให้เป็นอย่างอื่นๆ ได้นอกจากวาทกรรมของฝ่ายที่เกี่ยวข้อง **การสร้างเป้าหมายใหม่** ที่ครอบคลุมกว้างขวางซึ่งเกี่ยวข้องกับทุกฝ่ายที่ขัดแย้งและรวมฝ่ายอื่นๆ อีกด้วย **ความพยายามถอนรากความขัดแย้งจากแหล่งเดิม** เพื่อนำไปไว้ในปัญหาความร่วมมือด้านอื่น **การก้าวข้ามเป้าหมายเดิม** ยังก่อให้เกิดประโยชน์สำหรับทุกฝ่าย โดยอาจไม่จำเป็นต้องเรียกร้องให้เกิดความเมตตาหรือแม้แต่ความเชื่อใจระหว่างกันทั้งที่ยังไม่พร้อม และ **การเดิมพัน** ภายใต้บริบทใหม่ก็อาจแก้ไขปัญหาเดิมไปที่ละเล็กละน้อย หรืออาจจะระเหยหายไปเลยก็ได้ เป็นต้น (Galtung, 2000: 2-3)

การสานเสวนา ถือเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการแปลงเปลี่ยนซับซ้อนความขัดแย้งวิธีการก้าวข้ามที่ใช้สำรวจความขัดแย้งกับคู่กรณีแต่ละฝ่าย โดยการระดมความคิดเห็นอย่างต่อเนื่อง หัวใจสำคัญอยู่ที่การให้ความเคารพทุกฝ่ายที่ร่วมการสานเสวนา คุณภาพของการสานเสวนาอยู่ที่การแสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม โดยไม่จำกัดว่าสถานที่ที่เหมาะสมนั้นควรเป็นที่ไหน และการสานเสวนาที่ดียิ่งก็ไม่สมควรจำกัดเวลา ทั้งนี้ การสานเสวนานั้นควรถูกนำมาใช้ทั้งช่วงก่อน ระหว่าง และหลังความรุนแรง รวมไปถึงกระบวนการสร้างสันติภาพอย่างอื่น ๆ เนื่องจาก การแปลงเปลี่ยนซับซ้อนความขัดแย้งจำต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นเปลี่ยนแปลงทัศนคติซึ่งอาจเกิดขึ้นระหว่างช่วงก่อนและหลังความรุนแรงด้วยนั่นเอง

John Paul Lederach เป็นแนวหน้าของผู้สนใจพัฒนาแนวความคิดทางทฤษฎีและปฏิบัติ เรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งตั้งแต่ช่วงปลายศตวรรษที่ 1980s โดยเป็นผู้ริเริ่มใช้วลีว่า “การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง” (Conflict Transformation) กับความขัดแย้งทุกรูปแบบ² แนวคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Lederach มีจุดเน้นที่การสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคมทั้งในระดับความสัมพันธ์ซึ่งหน้าและระดับโครงสร้างทางสังคม อันเนื่องจากรากฐานความเชื่อที่ว่า *ความสัมพันธ์มนุษย์เป็นส่วนที่ลึกที่สุดของความขัดแย้ง* ความสัมพันธ์ของมนุษย์เป็นสิ่งที่ให้กำเนิดความขัดแย้งและยังเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมมีพลวัตอีกด้วย อย่างไรก็ตาม Lederach ยังพบว่า สาเหตุรากฐานของความขัดแย้งทางสังคมชนิดต่างๆ โดยเฉพาะความขัดแย้งทางสังคมที่มีลักษณะยืดเยื้อ (Protracted conflict) มักมาจากภาวะที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์ทั้งในระดับความสัมพันธ์ซึ่งหน้าและระดับโครงสร้างที่เป็นผืนดินที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งนั้นมีลักษณะเป็น ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่สมดุลกัน/ ที่ไม่เท่าเทียมอย่างลึกซึ้ง (แต่ความสมดุลทางอำนาจในที่นี้มีได้หมายถึงการที่ทุกฝ่ายต้องมีอำนาจเท่าเทียมกันทุกประการ) ดังนั้น เมื่อนำแนวคิดเรื่องการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) หรือแนวคิดเรื่องการจัดการความขัดแย้ง (conflict management) มาใช้แก้ไขความขัดแย้งลักษณะดังกล่าวจึงไม่สอดคล้องกับสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจริงอันมีสาเหตุจากความสัมพันธ์ทางอำนาจ ซึ่ง Lederach เชื่อว่าความขัดแย้งทางสังคมส่วนใหญ่จึงเป็นความขัดแย้งที่ไม่สมมาตร (Asymmetric Conflicts) ดังนั้น ในช่วงริเริ่มพัฒนาแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Lederach จึงเริ่มจากการปรับปรุงตัวแบบการวิเคราะห์ความขัดแย้งที่ไม่

² ก่อนหน้านั้นเขาเป็นกลุ่มนักคิดนักปฏิบัติที่ฝึกฝนแนวทางของกลุ่มศาสนาในสายควอเกอร์/ เมโนไนท์ (Quaker/ Menonite) ซึ่งเป็นกลุ่มที่เสนอแนวคิดว่าการทำสงครามเป็นเรื่องผิดศีลธรรมและเคลื่อนไหวตั้งแต่ช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 (1918-1945)

สมมาตรของ Curle (1971) และใช้ประสบการณ์จากการทำงานในพื้นที่ความขัดแย้งรุนแรงหลายแห่ง³ ทุ่มทหารพัฒนาแนวทางแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอย่างจริงจังโดยดึงจุดเน้นความยืดหยุ่นระหว่าง **สภาวะสันติภาพและคุณค่าด้านความยุติธรรมเข้าด้วยกันให้ชัดเจนยิ่งขึ้น** ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นเลือกที่ดีในกระบวนการสร้างสันติภาพที่ยั่งยืน Lederach จึงเสนอแนวทางการสร้างสันติภาพที่ยั่งยืนได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง (right relationship) ระหว่างมนุษย์และสังคมผ่านการเคารพความเชื่อพื้นฐานเรื่องสิทธิมนุษยชนและสันติวิธีในฐานะวิถีแห่งชีวิต (Lederach, 2003:1)

เนื่องจาก Lederach เชื่อว่าการแก้ไขความขัดแย้ง และการจัดการความขัดแย้ง เท่านั้นไม่เพียงพอที่จะสร้างสันติภาพที่ยั่งยืน เขาจึงมักจะเริ่มต้นอธิบายแนวคิดแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วยการวิพากษ์และเทียบเคียงกับแนวทางอื่นๆ โดยเฉพาะการแก้ไขความขัดแย้งอันเป็นแขนงวิชาที่พัฒนาขึ้นก่อน เพื่อสร้างคำอธิบายแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งให้มีความชัดเจนว่า ในขณะที่แนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งเป็นแนวทางที่เชื่อว่าความขัดแย้งเป็น “ปัญหา” ที่เกิดขึ้นเพียงชั่วคราวระยะเวลาหนึ่ง ดังนั้นจึงถูกแก้ไขให้จบลงได้ ดังนั้น แนวทางดังกล่าวจึงมุ่งเน้นแก้ไขเพียงสถานการณ์ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถสร้างสันติภาพที่มีความยั่งยืนได้ แต่แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดสำคัญสองประการคือ **ประการแรก** แนวทางนี้ยอมรับว่า ความขัดแย้งคือ พลวัตที่เกิดขึ้นเป็นปกติและต่อเนื่องภายในความสัมพันธ์ของมนุษย์ **ประการต่อมา** ความขัดแย้งยังเป็นเครื่องยนต์กลไกสำหรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงเชิงสร้างสรรค์ได้ด้วย ซึ่งในขณะที่โครงสร้างความสัมพันธ์แบบต่างๆ ของมนุษย์สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้ ในทางกลับกันความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้นก็สามารถนำไปสู่การแปลงความสัมพันธ์และโครงสร้างทางสังคมในทางที่ดีขึ้นได้ด้วย

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ แนวทางการอธิบายการเคลื่อนไหวของความขัดแย้งลักษณะไม่สมมาตร (Lederach, 1995) หมายถึง ความขัดแย้งที่มีรากฐานมาจากมีความเหลื่อมล้ำในสังคมสูง อันเกิดขึ้นในขณะที่ความขัดแย้งยังไม่ปรากฏ (หรือที่เรียกว่า ช่วงความขัดแย้งแฝง – Latent conflict) ส่วนหนึ่งอาจมาจากฝ่ายผู้เสียเปรียบ ยังไม่ตระหนักว่ามีความไม่เป็นธรรม (injustice) หรือ ความไม่เสมอภาค (inequality) เกิดขึ้น ต่อเมื่อผู้เกี่ยวข้องเริ่มตระหนักถึงการเอาัดเอาเปรียบ

³ ในฐานะผู้อบรมการทำหน้าที่คนกลางไกลเกลี่ยความขัดแย้ง (mediation trainer) ในทวีปอเมริกาได้ร่วมกับกลุ่มนักปฏิบัติการสันติภาพสาย อนาแบพติสต์ เมโนไนท์ (Anabaptist Menonite)

หรืออำนาจที่ไม่สมดุล ความขัดแย้งจึงเริ่มปรากฏขึ้น เกิดการเสริมพลังให้แก่การต่อสู้เพื่อความเท่าเทียม/ การปลดแอก รวมทั้ง การแบ่งขั้ว (polarization) มากขึ้น ช่วงที่ความขัดแย้งปรากฏชัดและทำให้เกิดความตึงเครียดยิ่งขึ้น เมื่อนั้นความขัดแย้งก็เริ่มสุกงอม (ripe) และพร้อมสำหรับการเจรจาเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งโครงสร้างและพฤติกรรม และเคลื่อนตัวเข้าสู่การรักษาภาวะสันติภาพยั่งยืน (Sustainable peace) ซึ่งเป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายต่างๆ ถูกปรับให้มีความสมดุลทางอำนาจมากขึ้นและมีพลวัตมากขึ้น (มีสันติภาพมากขึ้น) และเป็นช่วงเวลาแห่งการรักษาคุณภาพสัมพันธ์ทางอำนาจให้มั่นคง ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นพัฒนาการของความขัดแย้งที่นำไปสู่การปรับสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมตั้งแต่ในระดับที่ความไม่สมดุลทางอำนาจยังไม่ถูกเปลี่ยนแปลง (static) มาสู่ระดับที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจเริ่มปรับเปลี่ยนและไม่แน่นอน (unstable) จนถึงระดับที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจได้รับการปรับเปลี่ยนให้สมดุลและมีความมั่นคงมากขึ้น (stable) ซึ่ง Lederach เชื่อมโยงพัฒนาการของความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับระดับความตระหนักถึงอำนาจที่ไม่สมดุล (ความขัดแย้ง) ว่าความตระหนักถึงความสัมพันธ์ไม่สมดุลจะทำให้ความขัดแย้งปรากฏขึ้น การต่อสู้เพื่อเรียกร้องการปรับสมดุลอำนาจจึงเกิดตามมา ในแง่นี้ ความขัดแย้งที่ปรากฏขึ้นจากความตระหนักถึงความไม่สมดุลทางอำนาจจึงเป็นความขัดแย้งที่มีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี (constructive conflict) ได้นั่นเอง

เป้าหมายของการขับเคลื่อนความขัดแย้งจึงอยู่ที่ **การสร้างความแข็งแกร่งให้กับความสัมพันธ์** (healthy relationship) ทั้งในระดับบุคคล ระหว่างชุมชน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก ซึ่งความแข็งแกร่งในที่นี้มีความหมายถึง **ความสมดุลทางอำนาจในความสัมพันธ์ทุกชนิดในสังคม และความพึงพิงกันระหว่างตัวแสดงต่างช่วงชั้นทางสังคม**

Lederach อธิบายว่า แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง มีลักษณะหรือองค์ประกอบ 7 ด้าน อันได้แก่

(1) **การมองเห็นและตอบสนอง (To Envision and Respond)** แนวทางการแปลงเปลี่ยน (transformational - approach) มีจุดเริ่มต้นจากการยอมรับอดีตที่ค่อนข้างไปในทางบวกสองประการ ได้แก่ การยอมรับว่า ความขัดแย้งมิใช่สิ่งเลวร้าย แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามปกติของความสัมพันธ์มนุษย์และสังคม ประการต่อมาคือการยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลงในทางบวกนั้นก็ไม่ได้เกิดขึ้นตลอดเวลา แต่กุญแจในการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดความเจริญเติบโต นั่นคือความเชื่อที่ว่าความขัดแย้งอาจเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์ และการกระทำที่เป็นการตอบสนองต่อความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรง

(2) **การลดและทำให้ความขัดแย้งเลื่อนไหล (Ebb and Flow)** การยอมรับว่าความขัดแย้งมิได้แยกออกจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในทางสร้างสรรค์จะต้องเกิดจากความเข้าใจความขัดแย้ง ทั้งที่เกิดขึ้นเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งในความสัมพันธ์และรูปแบบปฏิสัมพันธ์ในภาพรวมทั้งหมด ในส่วนนี้ Lederach อธิบายเพิ่มเติมว่า บ่อยครั้งที่เราจะเห็นว่าความขัดแย้งเริ่มขึ้นและสิ้นสุดลง เมื่อทวีความเข้มข้นขึ้นจนถึงจุดสูงสุดแล้ว จึงค่อยๆ ลดลง แต่โดยทั่วไปเรามักจะเน้นศึกษาที่จุดสูงสุดของความขัดแย้งและการลดลงของความขัดแย้ง ในขณะที่แนวทางการศึกษาการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งนั้น หากเปรียบเทียบกับภูเขาแล้ว เราจะไม่มองเพียงแต่ยอดเขาหรือหุบเขาแต่จะมองที่ภูเขาทั้งภูเขาของความขัดแย้ง การทำความเข้าใจความขัดแย้งจึงต้องเริ่มด้วยการทำความเข้าใจแบบแผน การถ่ายเทและการไหลของพลังงาน เวลา และแม้กระทั่งฤดูกาลทั้งหมด โดยเปรียบเทียบกับทะเล ซึ่งมีทั้งจังหวัดและแบบแผนในการเคลื่อนไหวท่ามกลางความสัมพันธ์ในชีวิตมนุษย์ เวลาที่ทะเลเคลื่อนไหวสามารถคาดเดาได้ ยุคต่างๆ เหตุการณ์ ฤดูกาลและภูมิอากาศต่างเป็นตัวที่เชื่อมโยงให้เกิดการสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ดีให้กับทะเล ซึ่งจะสามารถส่งผลกระทบต่อทุกสิ่งที่อยู่รอบๆ สถานการณ์ความขัดแย้ง ดังนั้นแนวทางการศึกษาการแปรเปลี่ยนความขัดแย้ง จะทำให้เราเข้าใจว่าความขัดแย้งไม่ได้ดำรงอยู่ลำพัง แต่ดำรงอยู่อย่างมีแบบแผน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะถูกเข้าใจได้ในระดับการนำเสนอประเด็นและแบบแผนในระดับกว้างเพื่อให้สามารถมองเห็นแนวทางในการแปลงเปลี่ยนผลจากความขัดแย้งไปในทางที่ดีขึ้นได้

(3) **เป็นโอกาสเพื่อชีวิต (Life-Giving Opportunities)** คือเมื่อยอมรับแล้วว่า ความขัดแย้งเกิดขึ้นเป็นปกติในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ดังนั้น การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงควรยอมรับด้วยว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอาจเป็นปัจจัยที่ขั้วต้นให้เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม ความขัดแย้งจึงมีความสำคัญต่อสังคมมนุษย์ในแง่ที่ความขัดแย้งอาจกำหนดการดำเนินความสัมพันธ์และพลวัตแก่โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม

(4) **กระบวนการเปลี่ยนแปลงเชิงสร้างสรรค์ (Constructive Change Process)** แนวทางแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นการแทรกแซงกระบวนการทำลายล้าง (ความเปลี่ยนแปลงในทางเสียหาย) ด้วยกระบวนการที่ก่อให้เกิดความสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์

(5) **การลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรม (Reduce Violence and Increase Justice)** แนวทางแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมีจุดมุ่งเน้นที่การพิจารณาความสัมพันธ์รูปแบบต่างๆ ทางสังคม แนวทางนี้จึงเชื่อว่า เพื่อที่จะลดความขัดแย้งและความรุนแรงลงก็จำเป็นต้องพิจารณาทั้งประเด็นความขัดแย้งเฉพาะหน้า รวมทั้งสาเหตุเชิงลึกที่โดยมากเป็นสาเหตุจากความสัมพันธ์อำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันด้วยซึ่งในกระบวนการการเพิ่มพูนความยุติธรรม ประชาชน

จะต้องเข้าถึงและมีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจสิ่งที่จะมากระทบกับวิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขาเองซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์และยั่งยืน

(6) **ปฏิสัมพันธ์ทางตรงและโครงสร้างทางสังคม (Direct Interaction and Social Structures)** การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง มองสันติภาพในฐานะศูนย์กลางและรากฐานในคุณภาพของความสัมพันธ์ ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านี้มีสองมิติคือ ปฏิสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า(face-to-face) และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม อันหมายถึง วิถีทางที่เราสร้างสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ซึ่งภายในความสัมพันธ์ทุกรูปแบบย่อมเกิดการปรับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมองสันติภาพในฐานะการพัฒนาคุณภาพของความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น การลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมที่กล่าวถึงข้างต้น จำต้องพิจารณากระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในทุกระดับ ทั้งการเผชิญหน้าระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่ม และในระดับโครงสร้างทางสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว จนถึงระบบโครงสร้างที่ซับซ้อนขึ้น เช่น ระบบราชการหรือ โครงสร้างความสัมพันธ์ระดับโลก และยังรวมไปถึงความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างที่มีความซับซ้อนมากขึ้นอย่างความสัมพันธ์ข้ามระบบวัฒนธรรมด้วย (Lederach, 1996: 5)

(7) **มนุษย์สัมพันธ์ (Human Relationships)** แนวคิดนี้ถือว่าความสัมพันธ์มนุษย์เป็นหัวใจของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ดังที่กล่าวข้างต้นว่า แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไม่เพียงเน้นให้มองเนื้อหาและบริบทของประเด็นถกเถียงและสาเหตุแห่งความขัดแย้งเท่านั้น แต่ยังมองลึกถึงคุณภาพความสัมพันธ์ของฝ่ายที่ขัดแย้งกันในระดับต่างๆ ด้วย เนื่องจากความสัมพันธ์ถือเป็นตาข่ายเชื่อมโยงบริบทความขัดแย้งทั้งหลายเข้าด้วยกัน (เป็นต้นตอหลักของความขัดแย้ง) การใส่ใจกับความสัมพันธ์จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้การแก้ปัญหาเป็นไปได้เร็วขึ้นด้วย

จากการอธิบายลักษณะและองค์ประกอบของแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งข้างต้น Lederach จึงนิยาม การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ว่าหมายถึง **“การตอบสนองเพื่อเป็นการลดความรุนแรงและสร้างความเลื่อมใสแก่ความขัดแย้งทางสังคม นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างทางสังคมที่จะช่วยลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมแก่ความสัมพันธ์ทางสังคมในทุกระดับ ตั้งแต่ความสัมพันธ์เฉพาะหน้าและระดับ**

โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม” (Lederach, 2003: 14) ซึ่งมีนักทฤษฎีคนอื่นๆ นำนิยามความหมายดังกล่าวมาใช้ต่อๆ มา⁴

จากองค์ประกอบและนิยามความหมายของการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งของ Lederach สรุปได้ว่า ความคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งของ Lederach มีจุดเน้นอยู่ที่ **“การลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมต่อโครงสร้างทางสังคม (ความสัมพันธ์ทางสังคม) ในเวลาเดียวกัน”** (Lederach, 2003: 14) เพราะการลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมต่อโครงสร้างทางสังคมเป็นเพียงหนทางเดียวที่จะนำไปสู่ภาวะสันติภาพที่ยั่งยืนกว่า ซึ่งในความคิดของ Lederach ภาวะสันติภาพที่ยั่งยืน (Sustainable peace) หมายถึง ภาวะที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจของกลุ่มต่างๆ ในสังคมอยู่ในภาวะสมดุล และปลอดจากความอยุติธรรมเชิงโครงสร้างทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

กรอบแนวทางการวิเคราะห์ความขัดแย้งและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งของ Lederach ประกอบด้วย 2 กรอบแนวทางหลัก ได้แก่ **กรอบวิเคราะห์พลวัตและพัฒนาการของความขัดแย้ง (Dynamics and progression of conflict)** และ **กรอบวิเคราะห์สำหรับการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง** ดังรายละเอียดต่อไปนี้

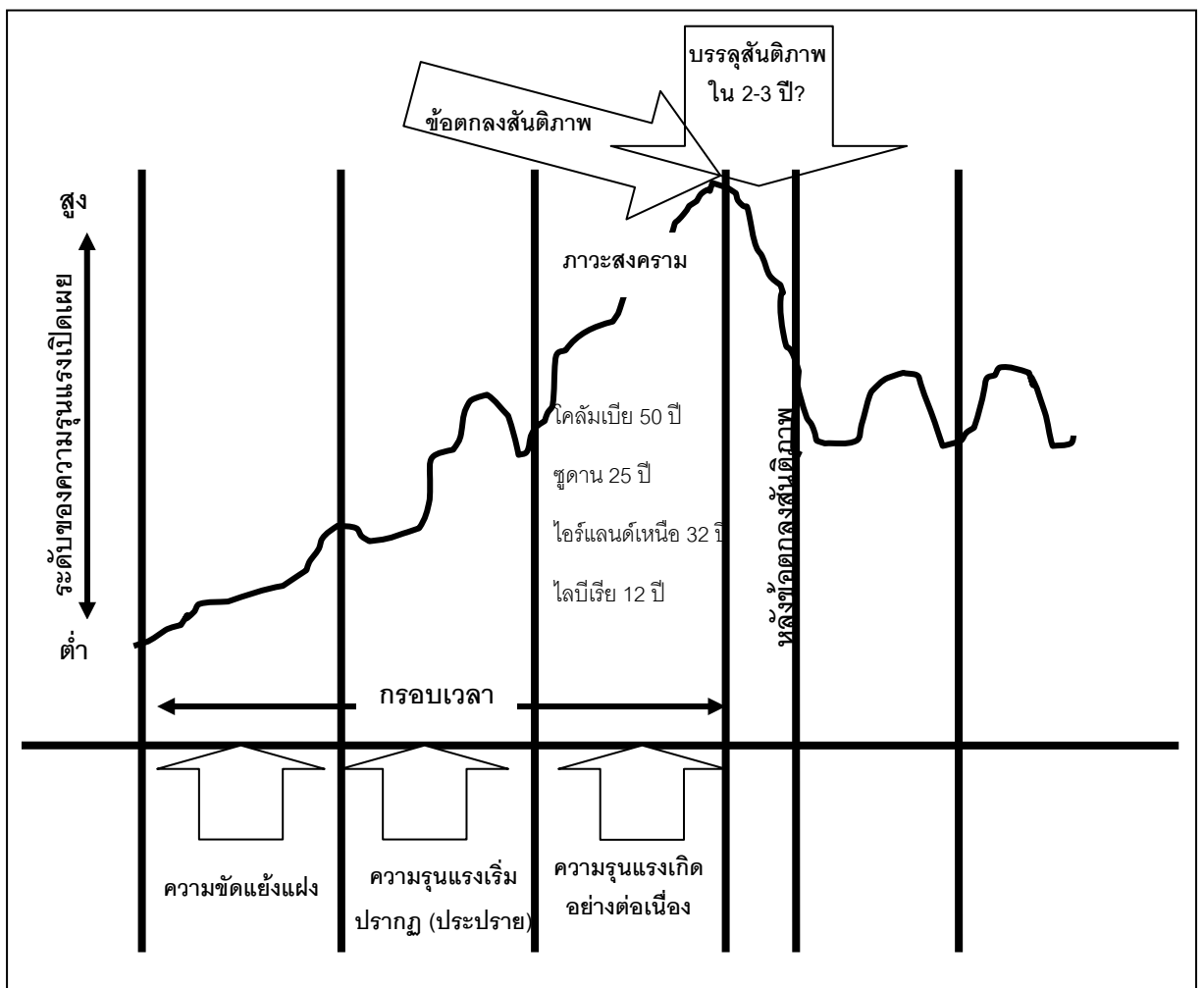
สำหรับกรอบวิเคราะห์พลวัตและพัฒนาการของความขัดแย้งของ Lederach เป็นกรอบการวิเคราะห์ที่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากนักทฤษฎีด้านการแก้ไขความขัดแย้ง คือการอธิบายการเพิ่มและลดระดับของความขัดแย้งที่มีลักษณะรูปทรงระฆังคว่ำที่ค่อยๆ โค้งขึ้นและหักลงเมื่อถึงจุดสูงสุด และเมื่อความขัดแย้งถึงจุดสูงสุดก็มักจะหาทางลงด้วยการทำข้อตกลงด้วยการเจรจาต่อรอง ตัวอย่างเช่น ตัวแบบการวิเคราะห์การเพิ่มและลดความขัดแย้งของ Louise Kriesberg (2003) นักทฤษฎีด้านการแก้ไขความขัดแย้ง

---

⁴ รวมทั้ง ในบทนำของหนังสือแปลชิ้นสำคัญว่าด้วย Conflict Transformation by Peaceful Means (Transcend method) สำนวนแปลโดย เดชา ตั้งสีฟ้า ที่เรียกว่า การแปลงเปลี่ยนแปลงขั้นเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (วิธีการก้าวข้าม – Transcend method) ซึ่ง ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้อ้างความหมาย แนวคิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง จากการอธิบายของ Lederach ในปี 1995 และนำมาแปลไว้ว่า การแปลงเปลี่ยนแปลงขั้นเคลื่อนความขัดแย้ง หมายถึง “ความสามารถจะมองเห็นและตอบสนองต่อกระแสธารแห่งความขัดแย้งทางสังคมซึ่งมีขึ้นมีลงในฐานะที่เป็นโอกาสเพื่อชีวิต ด้วยการนำเสนอกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์ อันมีผลลดความรุนแรง และเพิ่มพูนความยุติธรรมต่อโครงสร้างทางสังคมในเวลาเดียวกัน รวมทั้งตอบสนองต่อปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในความสัมพันธ์ของมนุษย์” โปรดดูจาก กัลตุง, โยฮัน. 2550. **การแปลงเปลี่ยนแปลงขั้นเคลื่อนความขัดแย้งด้วยสันติวิธี (วิธีการก้าวข้าม-Transcend method)**. แปลจาก Conflict Transformation by Peaceful Means (Transcend method) แปลโดย เดชา ตั้งสีฟ้า. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

สำหรับ Lederach เขาได้นำตัวแบบเช่นนี้มาพัฒนาต่อโดยอุปมาพลวัตของความขัดแย้งเสียใหม่ จากรูปทรงระฆังคว่ำเป็นรูปคลื่น ซึ่งมีขึ้นมีลง ต่อเนื่องกันไปเพื่อชี้ให้เห็นความต่อเนื่องของความขัดแย้งซึ่งอาจดำรงอยู่ โดยที่ไม่จบลงไปพร้อมกับการทำข้อตกลงอันเป็นเพียงปรากฏการณ์จุดหนึ่งของกาลเวลา ในขณะที่ความขัดแย้งเกิดขึ้นก่อนหน้ามาเป็นเวลานาน ดังนั้นเขาจึงตั้งคำถามว่า จริงหรือไม่ที่ภายหลังจากการทำข้อตกลงสันติภาพแล้ว ความขัดแย้งจะลดลงจนกระทั่งสิ้นสุดลงแล้วจริงๆ ตามที่มักจะเรียกช่วงเวลาหลังจากการทำข้อตกลงสันติภาพว่า “ภายหลังความขัดแย้ง” หรือ Post conflict (Lederach, 2005: 42) กรอบการมองพลวัตของความขัดแย้งนำเสนอได้ในแผนภาพ 2.3

แผนภาพ 2.2 ตัวแบบการอธิบายพลวัตของความขัดแย้ง

ที่มา (Lederach, 2005: 45)

ตัวแบบข้างต้น Lederach ชี้ให้เห็นข้อสังเกตเรื่องเงื่อนไขในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งว่า เป็น กรอบเวลาตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไปทั้งสิ้น (เช่น โคโลมเบีย 50 ปี ชูदान 25 ปี ไอร์แลนด์เหนือ 32 ปี และไลบีเรีย 12 ปี) ดังนั้น การเชื่อว่าจะพบข้อตกลงที่ยุติความขัดแย้งได้ ข้อตกลงสันติภาพ โดยตัวมันเองก็อาจจะไม่ใช่ทางออกของปัญหา เป็นแต่เพียงกระบวนการที่เสนอทางออกด้วยการเจรจา ซึ่งอาจจะเป็นผลดีในแง่ที่ทำให้ความขัดแย้งเปลี่ยนไปบ้างและเปิดทางให้แก่ความสัมพันธ์ใหม่ที่จะเกิดขึ้น (Lederach, 2005: 46) อย่างไรก็ตาม Lederach ชี้ให้เห็นว่ามุมมองความขัดแย้งในรูปแบบนี้อาจจะไม่นำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้อย่างแท้จริง เพราะจะเห็นได้ว่าภาพให้ความสำคัญกับ การเจรจา และเหตุการณ์ความรุนแรง โดยละเลย “บริบทความสัมพันธ์” ซึ่งเป็นหัวใจของความขัดแย้ง (Lederach, 2003)

จากข้างต้น จะเห็นว่า จุดเน้นของ Lederach ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอยู่ที่ 2 ส่วนหลัก คือ *ความขัดแย้ง และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในสังคม* และในตัวความขัดแย้งเอง Lederach ยังให้ความสำคัญลักษณะ *“ความต่อเนื่อง” ของความขัดแย้ง และ “บริบท” ของความขัดแย้ง* ด้วย ทั้งนี้ Lederach จึงเสนอตัวแบบการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง อันให้ความสำคัญกับกรอบเวลา 3 ช่วง ได้แก่ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต เพื่อชี้ให้เห็นการวางยุทธศาสตร์ในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างยืดหยุ่น และยังคงดำเนินอยู่ นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญกับบริบททางประวัติศาสตร์ของความขัดแย้งและความสัมพันธ์ทางสังคมที่โยงอยู่กับความขัดแย้งอย่างแยกไม่ออก

กรอบวิเคราะห์สำหรับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง เป็นกรอบวิเคราะห์ที่ Lederach พัฒนาขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 2003 จากพื้นฐานความคิดเรื่องความต่อเนื่องของความขัดแย้งซึ่งดำเนินอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะดังรูปคลื่นซึ่งไม่เข้มข้นขึ้นและไม่ลดลงทันที ภายหลังการทำข้อตกลงสันติภาพ Lederach อธิบายว่า กรอบมุมมอง (lens) ที่เหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งต้องแสดงให้เห็นซับซ้อนของความขัดแย้งกล่าวคือสามารถทำให้มองเห็นภาพรวมของความขัดแย้งทั้งมิติด้านกว้างและมิติด้านลึกในคราวเดียวกัน และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลักตลอดทั้งกระบวนการ *โดยไม่มุ่งเน้นว่าความรุนแรงจะดำรงอยู่หรือไม่*

กรอบการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง เป็นกรอบวิเคราะห์เพื่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งทางสังคมที่มีลักษณะยืดหยุ่น จุดเน้นของกรอบมุมมองดังกล่าวคือการก้าวข้ามมุมมองแบบที่มุ่งแต่การแก้ไขความขัดแย้งเฉพาะหน้าให้ยุติลงโดยเร็วเท่านั้น แต่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งต้องอาศัยกรอบมุมมองที่จะนำไปสู่การค้นหาแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ไข

ความขัดแย้งเฉพาะหน้า และการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดี (มิใช่แนวทางที่ดีเฉพาะการยุติความขัดแย้งเฉพาะหน้าเป็นการชั่วคราวเท่านั้น) ดังนั้น จึงประกอบด้วยกรอบมุมมอง 3 ส่วน ได้แก่

(1) สถานการณ์ที่ปรากฏปัจจุบัน (The Presenting Situation) การพิจารณาความขัดแย้งให้เป็นชุดเหตุการณ์ต่อเนื่อง (conflict episode) ซึ่งจะเป็นโอกาสสำหรับการพินิจทั้งเนื้อหา (issue) ของการโต้เถียง รูปแบบความสัมพันธ์ (patterns) และประวัติศาสตร์ซึ่งความขัดแย้งฝังตัวอยู่ (history) อันเป็นบริบทสำคัญของการโต้เถียงนั้น ดังนั้น มุมมองแบบนี้จะช่วยให้เห็นว่าประเด็นความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่นั้นเป็นอาการที่แสดงถึงปัญหาในระบบความสัมพันธ์ที่ใหญ่กว่า มุมมองเช่นนี้จึงก้าวข้ามมุมมองความขัดแย้งโดดๆ เปลี่ยนมาเป็นการเชื่อมโยงประเด็นที่เกิดขึ้นในปัจจุบันกับอดีต สำหรับการพิจารณาในกรอบนี้คือ *การสร้างความตระหนัก เข้าใจ และทบทวนถึงสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วเพื่อสร้างโครงสร้างใหม่สำหรับการปฏิสัมพันธ์ในอนาคต*

(2) อนาคตที่พึงประสงค์ (The Horizon of the Future) เป็นการพิจารณาความเป็นไปได้ของภาพอนาคตที่พึงประสงค์ ซึ่งมีใช้การเปลี่ยนจากเหตุการณ์ปัจจุบันสู่อนาคตที่พึงประสงค์แบบเส้นตรง (linear change) เพราะการพิจารณาอนาคตจะทำหน้าที่ชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ของการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีเท่านั้น แต่ก็อาจนำกลับไปสู่ความขัดแย้งแบบเดิมก็เป็นไป

(3) การพัฒนากระบวนการเปลี่ยนแปลง (The Development of Change Process) เป็นการออกแบบและสนับสนุน “กระบวนการเปลี่ยนแปลง” กล่าวคือ เป็นขั้นตอนแห่งการแสวงหาหนทางตอบสนองความขัดแย้ง (เฉพาะหน้า) ในฐานะที่เป็นขั้นตอนแห่งความเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์ ขั้นตอนนี้ต้องพิจารณาโครงข่ายของความต้องการระดับบุคคล (personal) ความสัมพันธ์และรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ (relational, structural, and cultural) การพิจารณาตามกรอบนี้จะทำให้หนทางที่เลือกมาใช้ตอบสนองความขัดแย้งเฉพาะหน้าไม่เพียงแต่เป็นวิธีการที่ดีต่อประเด็นที่กำลังขัดแย้ง แต่หนทางดังกล่าวยังเป็นหนทางในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคม (ความสัมพันธ์ของมนุษย์และสังคม รวมทั้งระบบวัฒนธรรม) ด้วย ในแง่นี้ *กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่พึงปรารถนาจึงเป็นมากกว่าการแสวงหาทางออกให้แก่ปัญหาระยะสั้น หากแต่ต้องสร้างเวทีที่มีความสามารถส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในระยะยาวด้วย*

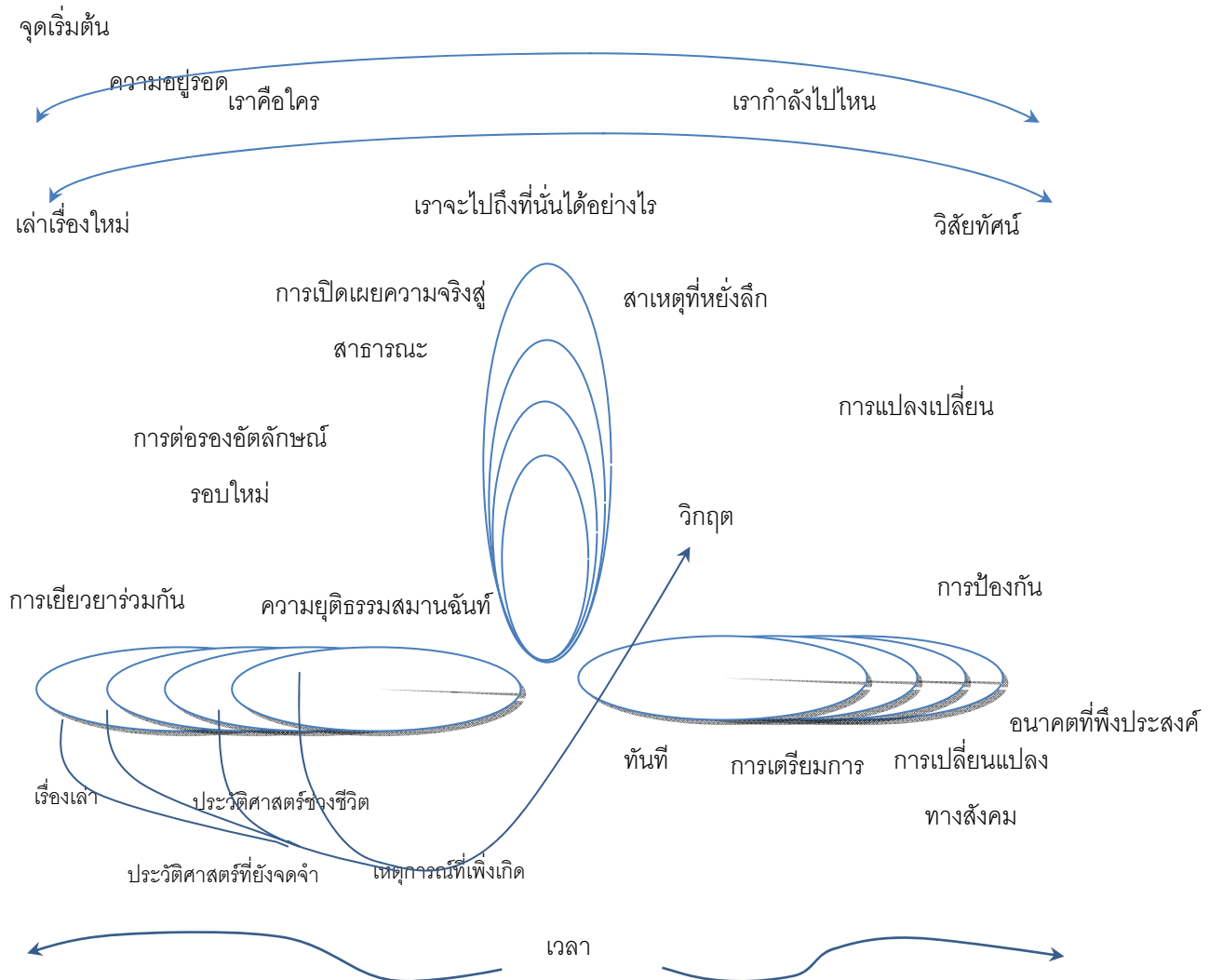
การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงมีลักษณะเป็น **วงจร** ซึ่งตรงกันข้ามกับพื้นฐานความเชื่อตามแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งแบบดั้งเดิมที่มองกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบเส้นตรง (linear change) ซึ่งอธิบายได้ว่า เมื่อมองเห็นได้ว่าความขัดแย้งเฉพาะหน้านั้นมีความสัมพันธ์/ บริบทชนิดใดรองรับอยู่ (**กรอบปัจจุบัน**) นำไปสู่การคิดตาม**การสร้าง**

กระบวนการเปลี่ยนแปลง ในการแสวงหาหนทางที่จะทั้งตอบสนองความขัดแย้งเฉพาะหน้าและแปลงเปลี่ยนบริบทเชิงลึกที่เป็นสาเหตุของความขัดแย้งที่กำลังเผชิญอยู่นั้น นำไปสู่การคิดตาม **กรอบอนาคต** ซึ่งเป็นขั้นตอนของการออกแบบหนทางแก้ไขความขัดแย้ง โครงสร้างความสัมพันธ์ และระบบสถาบันทางสังคมแบบใหม่ในอนาคต อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการดังกล่าว จากกรอบอนาคต ก็อาจนำสังคมกลับไปสู่ความขัดแย้งอีกครั้งในรูปแบบใหม่หรือแบบเดิมก็ได้ นอกจากนี้ การพิจารณากรอบอนาคตอาจนำไปสู่การพิจารณากรอบการสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลง เพื่อใช้ในการมองหาหนทางในการตอบสนองความขัดแย้งเฉพาะหน้าได้ด้วย โดยสรุปจะเห็นว่า หัวใจสำคัญของแนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งตามแนวทางข้างต้นคือความพยายามค้นหาวิธีการต่างๆ เพื่อใช้แก้ปัญหาปัจจุบัน ซึ่งวิธีการที่นำมาใช้แก้ไขความขัดแย้งเฉพาะหน้านั้นก็ควรเป็นหนึ่งในยุทธศาสตร์ของการแปลงเปลี่ยนทางสังคมในอนาคตด้วยนั่นเอง

อย่างไรก็ดี Lederach ได้พัฒนากรอบคิดย่อย เรื่องการสร้างสันติภาพ (Peace building) ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการสร้างสันติภาพมักจะถูกนำมาใช้ภายหลังจากความรุนแรงยุติลง (ชั่วคราวเป็นอย่างน้อย) แต่กรอบคิดดังกล่าวมีความน่าสนใจ เพราะกระบวนการดังกล่าวให้ความสำคัญกับ ความรุนแรง ที่เกิดขึ้นแล้วจบลงท่ามกลางความขัดแย้งที่ยังคงดำเนินอยู่ ทั้งนี้ Lederach เพิ่ม “วงรีแห่งอดีต” ในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจากความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้น นอกจากนี้ Lederach ยังเพิ่มเติมปฏิบัติการเชิงรูปธรรมลงไป ด้วยเพื่อชี้ให้เห็นความท้าทายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอันเกิดขึ้นท่ามกลางปฏิบัติการในการแก้ไขความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นด้วย ทั้งนี้ สามารถแสดงแผนภาพกว้างในการสร้างสันติภาพได้ในแผนภาพ 2.3 ดังนี้

แผนภาพ 2.3 แผนภาพกว้างสำหรับการสร้างสันติภาพในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ที่มา (แปลมาจาก Lederach, 2005: 144)

จากภาพ ในวงรีแห่งอดีต Lederach ได้รวมเอาบริบทแห่งความทรงจำร่วมสมัย หรือเรื่องเล่าที่ยังเป็นที่เล่าขานในสังคมอันเป็นส่วนหนึ่งของความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ โดยเฉพาะเรื่องเล่าถึงเหตุการณ์ในความทรงจำที่ทำให้เกิด “ความทรงจำ/ประวัติศาสตร์บาดแผล” ซึ่ง Lederach เรียกว่า chosen trauma (Lederach, 2005: 141) ซึ่งในพื้นที่ความขัดแย้งที่ยืดเยื้อนั้น ประวัติศาสตร์ความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทั้งของสังคมย่อยและสังคมใหญ่จากการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ในหลายเหตุการณ์ ความทรงจำ/ประวัติศาสตร์บาดแผลที่ถูกเลือกจดจำโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งก็เป็นแหล่งอ้างอิงความชอบธรรมให้แก่การแก้แค้นได้ แม้ว่าเรื่องราวเหล่านั้นจะเกิดขึ้นนานมาแล้ว แต่สำหรับผู้ที่ถูกเลือกจะจำมันอย่างบาดแผลก็

อาจจะรู้สึกเหมือนว่า ความเจ็บปวดเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวาน Lederach จึงมองว่าการให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการเยียวยาจิตใจ นอกจากนี้ การฟื้นฟูเรื่องเล่า หรือการเปิดพื้นที่ให้เรื่องเล่าใหม่จะช่วยให้ผู้คนฟื้นฟูความรู้สึกว่าได้รับการยอมรับอัตลักษณ์ และฟื้นฟูศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อันเป็นประโยชน์ต่อการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในระยะยาว (Lederach, 2005: 147) นอกจากนี้ ในแผนภาพดังกล่าว Lederach ยังได้รวบรวมเอาปฏิบัติการอื่นๆ ไว้ในกรอบการวิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งด้วย เพื่อให้สามารถมองเห็นความท้าทายอันจะเกิดขึ้นจากกิจกรรมต่างๆ ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง โดยที่กรอบวิเคราะห์นี้ Lederach ได้ยอมรับแนวทาง “ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์” (restorative justice) แทนระบบศาลยุติธรรมทางการแบบของตะวันตก (Lederach, 2005: 143)

แต่ทั้งนี้ การสานเสวนา ยังเป็นวิธีการอันเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมให้เกิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งและกระบวนการสร้างสันติภาพ Lederach เชื่อว่า การสานเสวนาเป็นปฏิริยาทางตรงระหว่างบุคคลและกลุ่ม ซึ่งทำให้สามารถค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งได้ แม้ดูเหมือนว่าข้อเสนอของ Lederach จะไม่ต่างไปจากข้อเสนอของนักทฤษฎีอื่นๆ ที่เน้นวิธีการสานเสวนาและการแทรกแซงความขัดแย้งโดยอาศัยฝ่ายที่สาม อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของ Lederach มีรายละเอียดที่แตกต่างออกไป ซึ่งข้อเสนอหลายประการของเขาได้ปรับเปลี่ยนข้อเสนอของแนวทางแก้ไขความขัดแย้งแบบดั้งเดิม และทำให้แนวคิดของเขาได้รับการยอมรับมากขึ้นโดยเฉพาะในพื้นที่ที่กำลังเผชิญความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ แนวความคิดดังกล่าว ได้แก่ **การสานเสวนาในสังคมที่มีความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรม การสร้างสันติภาพจากด้านล่าง** (peace building from below) และ**แนวทางเชิงโยงโยย (web approach)**

โดยสรุปแล้ว แนวคิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งของนักทฤษฎีทั้งสองคนคือ Johan Galtung กับ John Paul Lederach ต่างนำเสนอแนวทางการแก้ไขสาเหตุเบื้องต้นลึกซึ้งของความขัดแย้ง ในขณะที่มีเป้าหมายที่การเพิ่มคุณภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้แข็งแกร่งเพียงพอสำหรับการรองรับความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นเป็นปกติในความสัมพันธ์ ทั้งนี้ ทั้งสองยังให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเรื่อง กรอบเวลา ซึ่งแสดงให้เห็นความต่อเนื่องของความขัดแย้งซึ่งอาจไม่สามารถแก้ไขให้ตกไปได้สิ้น แต่ความขัดแย้งอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม แนวทางการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งทั้งสองแนวทางมีความโดดเด่นแตกต่างกันออกไป จากข้างต้น จะเห็นได้ว่า แนวทางการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งด้วยวิธีการก้าวข้ามของ Johan Galtung มีจุดเด่นอย่างน้อยสามประการคือ **ประการแรก** แนวคิดถูกพัฒนาขึ้นเพื่อให้มีความเป็นไปได้ในแง่ที่แนวคิดถูกพัฒนาให้ใช้ได้กับความขัดแย้งทุกรูปแบบ ทั้งแบบสมมาตร (คู่ขัดแย้งฝ่าย

ต่างๆ มีอำนาจเท่ากันหรือสมดุลกัน) และไม่สมมาตร (ความขัดแย้งที่คู่ขัดแย้งฝ่ายต่างๆ มีอำนาจไม่เท่าหรือไม่สมดุลกัน) รวมทั้งในบริบททางสังคมต่างๆ **ประการต่อมา** แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยวิธีการแบบก้าวข้ามจะมุ่งเน้นการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งใน **ระยะสั้นและระยะกลาง** โดยใช้ “ความรุนแรง” ที่เกิดขึ้นเป็นตัวแบ่งระหว่างวงจรชีวิตของความขัดแย้งทำให้สามารถสังเกตการเปลี่ยนแปลงได้ง่าย **ประการสุดท้าย** แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วยวิธีการก้าวข้ามของ Galtung ยอมรับเทคนิควิธีการของแนวทางแก้ไขความขัดแย้งมาใช้ในแต่ละช่วงเวลาทำให้แนวคิดมีความชัดเจนในแง่ขั้นตอนการแก้ไขความขัดแย้งเฉพาะหน้าและการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเบื้องต้นของคู่ขัดแย้งในระยะยาว

แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ John Paul Lederach มีจุดเด่นที่สำคัญคือเป็นแนวคิดที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้ได้ดีกับความขัดแย้งที่มีลักษณะอสมมาตรและความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้อ และมีจุดมุ่งเน้นที่ตัวความขัดแย้งในแง่มุมมองต่างๆ ทั้งลักษณะและบริบทที่ความขัดแย้งฝังตัวอยู่ในขณะที่ให้ความสำคัญกับความรุนแรงในฐานะที่เป็นเหตุการณ์ตัดผ่านความขัดแย้ง แม้ว่าในระยะแรก แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Lederach จะมุ่งเน้นเฉพาะการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาว (ในอนาคต) อย่างไรก็ตาม จากตัวแบบกระบวนการสร้างสันติภาพในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่แสดงไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า Lederach ได้เติมเต็มแนวคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยการให้ความสำคัญกับการจัดการกับเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า นอกจากนี้ แนวคิดการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Lederach ที่ให้ความสำคัญกับบริบทเฉพาะทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทั้งในกระบวนการวิเคราะห์ความขัดแย้ง และในฐานะเป็นแหล่งที่มาของกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วย

2.2.2 เงื่อนไขที่สนับสนุนและข้อจำกัดของการแปลงเปลี่ยนเชิงสร้างสรรค์

โดยทั่วไป แนวคิดแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (โดยเฉพาะแนวคิดของ John Paul Lederach) มักถูกวิจารณ์ถึงลักษณะที่เป็นนามธรรมอยู่มาก นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับบริบทด้านต่างๆ ในพื้นที่ความขัดแย้งทำให้ยากต่อการสรุปเงื่อนไขเชิงปฏิบัติการเพื่อใช้เป็นเงื่อนไขทั่วไปในการสังเกตและติดตามผลจากปฏิบัติการในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งสาเหตุหนึ่งมาจากการที่แนวคิดแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังเป็นแนวคิดที่ยังไม่ลงตัวในฐานะแนวทางใหม่ที่แยกออกจากแนวทางแก้ไขความขัดแย้ง (Botes, 2003:1) อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการแปลงผ่านภาวะความรุนแรงมาสู่ภาวะสันติภาพ (Transitions from Violence to Peace) ซึ่งมูลนิธิเบอร์คอฟเพื่อสนับสนุนสันติภาพ (Berghof Foundation for Peace Support- BFPS 2006) พัฒนาจากการศึกษากระบวนการสร้างสันติภาพในศรีลังกา ชูดาน (BFPS, 2006) อาจะ (Aspinall,

2005) และเนपाल (Dahal, 2005) เสนอว่า เงื่อนไขที่จำเป็นต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในทางที่ดีประกอบด้วยเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง และเงื่อนไขเชิงปัจเจก (structure and agency) ตามแนวทางเชิงระบบ (systemic approach) เนื่องจากว่าเป้าหมายของการแปลงเปลี่ยนอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทั้งระดับบุคคลและโครงสร้างทางสังคม ดังนั้น จึงอธิบายได้ว่า การเปลี่ยนแปลงระดับบุคคลก็อาจถูกเหนี่ยวรั้ง (constrained) โดยบริบทเชิงโครงสร้าง ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับพฤติกรรมทางสังคม (social action) ก็เป็นเงื่อนไขของการผลิตซ้ำรวมทั้งการแปลงเปลี่ยนเชิงโครงสร้างในสังคมนั้นด้วย (Hay, 1995: 199-201)

เงื่อนไขทั้งสองระดับจึงมีความสำคัญต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ในแง่นี้ ถ้าหากความขัดแย้งเกิดขึ้นจากโครงสร้างทางสังคมอันเอื้อโอกาสเฉพาะบางกลุ่ม ดังนั้น จึงหลีกเลี่ยงการเข้าไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเหล่านั้นไม่ได้ แม้ว่าจะเป็นการตั้งคำถามและท้าทายความชอบธรรมของโครงสร้างเหล่านั้นด้วยการสร้างความตระหนักและการแสดงออกของตัวแสดงที่เป็นปัจเจกและชุมชน (ซึ่งต้องการการแปลงเปลี่ยนให้มีอคติในทางที่เป็นประโยชน์ด้วยเช่นเดียวกัน) ทั้งนี้ BFPS (2006) จึงแบ่งเงื่อนไขสนับสนุนและเป็นข้อจำกัดการแปลงเปลี่ยนเชิงสร้างสรรค์เป็นสามกลุ่มคือ ปัจจัยภายใน (ฝ่ายต่างๆ ในความขัดแย้ง) ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ (ในระดับโครงสร้าง พฤติกรรมและวัฒนธรรมระหว่างคู่กรณีฝ่ายต่างๆ) และปัจจัยภายนอก/ ปัจจัยสภาพแวดล้อม (โครงสร้างสังคมระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและนานาชาติ)

(1) ปัจจัยภายใน (ฝ่ายต่างๆ ในความขัดแย้ง) เป็นปัจจัยที่ปรับปรุงมาจากการศึกษาระบบการตัดสินใจที่ศึกษาว่าปัจจัยอะไรบ้างที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ (หรือไม่ตัดสินใจ) ของกลุ่มผู้นำของฝ่ายต่างๆ ในความขัดแย้งที่จะเพิ่มความรุนแรง ลดความรุนแรง รวมทั้งความต้องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่พวกเขาเกี่ยวข้องอยู่ ซึ่งปัจจัยภายในมี 4 ประการได้แก่ ประการแรก **ปัจจัยเชิงยุทธศาสตร์ของแต่ละฝ่าย** หมายถึง เป้าหมาย (ends) และวิธีการ (means) ที่แต่ละฝ่ายเลือกใช้เพื่อแสดงความไม่พอใจของกลุ่ม (เช่น การต่อต้าน การก่อกบฏ ฯ) หรือต้องการรักษาสถานะสภาพเดิมที่เป็นอยู่ (เช่น รัฐบาล กลุ่มฝักใฝ่รัฐบาลที่สนับสนุนการปราบปรามกลุ่มแบ่งแยกดินแดนเพื่อรักษาดินแดน ทรัพยากรธรรมชาติและเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่มฯ) ซึ่งหากว่าทั้งสองฝ่ายสามารถลดเป้าหมายของตน หรือเปลี่ยนวิธีในการบรรลุเป้าหมายด้วยการปฏิรูประบบการเมืองจะทำให้ความขัดแย้งเปลี่ยนไปจากเดิมได้ ทั้งนี้การเจรจาต่อรองอาจทำไม่ได้ แต่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอาจทำได้ ประการที่สอง **ปัจจัยเชิงจิตวิทยาและบุคลิกภาพของผู้นำ** เป็นปัจจัยที่หยั่งรากอยู่ในระบบความเชื่อของเหล่าผู้นำแต่ละฝ่าย เงื่อนไขที่มีความสำคัญมากคือ “การรับรู้” (perception) เกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งที่กำหนดการตัดสินใจแสดงพฤติกรรมของกลุ่ม

ประการที่สาม **ปัจจัยเชิงองค์กรและการเปลี่ยนแปลงจากภายในองค์กร** เป็นการพิจารณาการจัดองค์กร โดยเฉพาะการสร้างสมดุลทางอำนาจภายในกลุ่มของฝ่ายต่างๆ ที่ขัดแย้ง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลที่ดีต่อการเปลี่ยนผ่านจากความรุนแรงสู่สันติภาพ ปัจจัยนี้จะพิจารณาจากสองสิ่งคือ ความสัมพันธ์แนวราบ (ความประสานสอดคล้องในกลุ่ม การแข่งขันกันภายใน และการทำหน้าที่) ตัวอย่างเช่น ความไม่สมดุลทางอำนาจและการแข่งขันระหว่างฝ่ายการเมืองและฝ่ายทหารย่อมมีผลต่อการขยายระดับความรุนแรง หรือการติดต่อกันระหว่างนักบวชเก่าและใหม่ของกลุ่มต่อสู้เพื่ออิสรภาพก็เป็นปัจจัยที่นำมาสู่การเข้าร่วมการเจรจาเพื่อสันติภาพได้ เป็นต้น สิ่งที่สองคือ สายบังคับบัญชาภายใน ก็เป็นสิ่งสำคัญเพราะจากประสบการณ์การเจรจาทางสันติภาพในเนปาลและอาเจะ ระหว่างผู้นำของรัฐบาลและฝ่ายกลุ่มแบ่งแยกดินแดนโดยไม่มีกลไกสร้างความมีส่วนร่วมและการสร้างความชอบธรรมร่วมด้วยทำให้ไม่นำไปสู่การแปรเปลี่ยนความรู้สึกเป็นศัตรูระหว่างชุมชนลงได้ นอกจากนี้ ยังทำให้การเจรจาไม่ได้ตะประเด็นที่ชุมชนได้รับผลกระทบร่วมด้วยเช่น การสร้างความยุติธรรมทางสังคมและการแก้ไขปัญหาความรับผิดชอบ (accountability) ร่วมด้วย และประการสุดท้าย **ปัจจัยโครงสร้างภายในสังคม** ได้แก่ โครงสร้างด้านเศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ และลักษณะทางสังคมวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น ความสำเร็จของข้อตกลง Good Friday ในกรณีไอร์แลนด์เหนือส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากมาตรการกดดันในการลดความแตกต่างด้านเศรษฐกิจ และตัวอย่างกระบวนการสันติภาพในอาเจะที่ดำเนินไปได้ด้วยประสบการณ์การพัฒนาประชาธิปไตยอย่างยาวนาน ขณะเดียวกันก็ถูกละเลยให้ข้างหนึ่งด้วยผลจากวัฒนธรรมการทุจริต (corruption) เป็นต้น

(2) ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ เป็นการพิจารณาปัจจัยในระดับโครงสร้าง พฤติกรรมและวัฒนธรรมระหว่างคู่กรณีฝ่ายต่างๆ ซึ่งพิจารณาได้ 3 ด้าน ประการแรก **การแปลงเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์** พบว่าการปรับเปลี่ยนและเพิ่มสมดุลอำนาจทางสังคมระหว่างกลุ่มต่างๆ ทั้งในระหว่างหรือหลังความรุนแรงเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่สำคัญสำหรับความสำเร็จของกระบวนการสันติภาพ ซึ่งวิธีการที่ได้รับความนิยมเพื่อการใช้เพื่อการปรับสมดุลทางอำนาจก็คือ กลไกความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice) เพื่อจัดการกับการละเมิดที่เคยเกิดขึ้นในอดีตและวางกติกาการอยู่ร่วมกันเสียใหม่ ประการต่อมา **พลวัตของพฤติกรรมระหว่างฝ่ายต่างๆ** หมายถึง การแสดงออกของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการแสดงออกของอีกฝ่าย เช่นที่มักพบว่าความเปลี่ยนแปลงของขบวนการประท้วงด้วยสันติวิธีมาเป็นการต่อสู้โดยใช้ความรุนแรง เป็นผลมาจากการปิดช่องทางสื่อสารของฝ่ายรัฐบาลหรือการต่อต้านอย่างรุนแรงจากฝ่ายผู้สนับสนุนรัฐบาลหรือผู้สนับสนุนการดำรงสถานะเดิม แต่ตัวอย่างอีกทางหนึ่งก็คือ BFPS

พบว่า การเจรจาเพื่อสันติภาพในเนปาล อาจะและชูดานเกิดขึ้นได้หลังจากการเปิดช่องทางการสื่อสารและรับฟังความไม่พอใจและพร้อมต่อการเจรจา ประการสุดท้าย **การเปลี่ยนความรับรู้ต่อกันระหว่างฝ่ายต่าง ๆ** คือการยอมเปลี่ยนทัศนคติจากความรู้สึกเป็นศัตรูกับฝ่ายตรงข้ามมาเป็นการมองเห็นว่าฝ่ายตรงข้ามเป็นคู่เจรจา แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกฝ่ายต้องมองเห็นกันว่าเป็นเพื่อน แต่อย่างน้อยต้องมีความเชื่อใจต่อกันระดับหนึ่งเพื่อสนับสนุนให้กระบวนการสันติภาพประสบความสำเร็จลงได้ เช่นในกรณีไอร์แลนด์เหนือ

(3) ปัจจัยภายนอก/ ปัจจัยสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย **ปัจจัยโครงสร้างภายนอก** ที่ส่งผลต่อกระบวนการสันติภาพทั้งที่เป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม ตัวอย่างเช่น การเกิดสึนามิใน อาจะ ประเทศอินโดนีเซียเมื่อปี 2548 ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความตระหนักถึงความจำเป็นของการเข้าร่วมกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพ หรือการใช้มาตรการกีดกันทางการค้าในระบบเศรษฐกิจรวมที่สามารถส่งผลเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งภายในบางประเทศได้ **ปัจจัยการแทรกแซงของฝ่ายที่สาม** ตั้งแต่ตัวแสดงในระดับสูงและเป็นทางการ ภายนอกประเทศขัดแย้ง (Track I) เช่น องค์การระหว่างประเทศ รัฐบาลต่างประเทศ เป็นต้น ตัวแสดงกึ่งทางการ (Track II) ได้แก่ กลุ่มผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยมืออาชีพ องค์การพัฒนาเอกชนด้านการพัฒนา และด้านสิทธิมนุษยชนและตัวแสดงไม่เป็นทางการ (Track III) ได้แก่ การริเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากรากหญ้า หรือกลุ่มเครือข่ายด้านการจัดการอาชญากรรมฯ

สำหรับการศึกษาคำนี้ เป็นการศึกษาคำเพื่อทำความเข้าใจกับความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งและความยุติธรรม ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้ออย่างใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย รวมทั้งเพื่อทำความเข้าใจกับเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งและความยุติธรรม ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ จึงจะเลือกใช้แนวคิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งตามนิยามและแนวทางของ John Paul Lederach เป็นหลัก เนื่องจากเป็นแนวทางที่มุ่งเน้นการลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมในความสัมพันธ์ นอกจากนี้ ยังเป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญกับการพิจารณาบริบทของความขัดแย้งรุนแรงในกระบวนการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง ซึ่งทำให้สามารถมองเห็นเงื่อนไขของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งได้ในระดับชาติและท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม การศึกษาชิ้นนี้จะอาศัยมาตรการการจัดการต่อเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้น (มาตรการภายหลังความรุนแรง) ของ Johan Galtung มาใช้เพื่อศึกษาว่าในกรณีศึกษา (เหตุการณ์ตากใบ) ซึ่งเป็นเหตุการณ์ความรุนแรงได้มีการใช้มาตรการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง

อย่างไรบ้าง และเพื่อวิเคราะห์ว่ามาตรการต่อความรุนแรงเฉพาะหน้าในกรณีเหตุการณ์ตากใบมีแนวโน้มในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาวหรือไม่

2.3 ความยุติธรรม การยุติความรุนแรง และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ในงานศึกษาชิ้นนี้อาศัยอ้างอิงกรอบแนวคิดและบทเรียนเชิงปฏิบัติการในการเพิ่มความยุติธรรมและการยุติความรุนแรงที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วในการพัฒนากลอบแนวทางในการอธิบายและวิเคราะห์กรณีศึกษา ในส่วนนี้เป็นการทบทวนวรรณกรรมเรื่อง **ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice)** และกรอบแนวคิดเรื่อง **ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง** ที่มีผู้กล่าวถึงกันมากในปัจจุบัน ดังนั้น ในส่วนนี้จะประกอบด้วย (1) การศึกษาแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านทั้งด้านลักษณะ ความหมาย พัฒนาการ แนวคิด ปฏิบัติการของแนวคิด เงื่อนไขสนับสนุนและข้อจำกัดของแนวคิด (2) วิวาทะเรื่องความยุติธรรม การยุติความรุนแรง และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ดังนี้

2.3.1 แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice)

การศึกษาความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในสังคมหนึ่งๆ เป็นการศึกษาแนวทาง (approach) ในการตอบสนองต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรง (serious human rights violation) เช่น การสังหารโดยไม่ผ่านการตัดสินตามกระบวนการยุติธรรม (Extra judicial killing) การทรมาน (torture) การบังคับสูญหาย (disappearance) และการสังหารหมู่ (massacre) ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและกว้างขวางในอดีต แนวทางนี้ถือกำเนิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980s เป็นต้นมา แนวทางนี้ได้กลายมาเป็นประเด็นถกเถียงในทางวิชาการโดยเฉพาะในสาขาสหสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศตั้งแต่ทศวรรษ 1990s เป็นต้นมา

แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านได้รับการพัฒนาขึ้นโดยเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง กล่าวได้ว่ารากฐานความคิดของแนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านก็คือ การมุ่งพิทักษ์คุณค่าด้านสิทธิมนุษยชน (Leebaw, 2002: 5) สำหรับความหมายของแนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่ใช้ในระยะแรก หมายถึง การปรับใช้แนวคิดความยุติธรรมโดยอิงกับบริบทช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง โดยเน้นชุดมาตรการต่างๆ การทางด้านกฎหมายในการเผชิญกับการกดขี่ของระบอบทางการเมืองก่อนหน้า (Grodsky, 2009: 1; Roth-Arriza and Mariezcurrena, 2006: 1) ในระยะแรก คำว่า **“ช่วงเปลี่ยนผ่าน”** จึงหมายถึง ช่วงเวลาที่สังคมเปลี่ยนผ่านจากระบอบเผด็จการมาสู่ระบอบประชาธิปไตย (Transitions to democracy) ต่อมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 1990s ความหมายของคำว่า

ช่วงเปลี่ยนผ่าน ก็ถูกนำมาขยายให้ครอบคลุมบริบทสังคมภายหลังสิ้นสุดสงครามกลางเมือง (civil war) ภายในประเทศหนึ่งๆ ซึ่งยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงระบอบการเมืองสำหรับในประเทศที่ ประชาธิปไตยยังไม่ลงหลักปักฐาน ในปัจจุบันยังครอบคลุมถึงบริบทภายหลังจากการเปลี่ยนแปลง ระบอบการเมืองความรุนแรงทางสังคมผ่านพ้นไปนานแล้วด้วย เช่น ในกรณีประเทศกัมพูชา เป็นต้น (Olsen, Payne and Reiter, 2010: 805) จะเห็นว่า ลักษณะสำคัญของแนวทางนี้ก็คือ การใช้ มาตรการต่างๆ ทางกฎหมายและสถาบันทางการเมืองรูปแบบต่างๆ มีจุดหมายเพื่อ **แก้ไขความ รุนแรงทางตรง** (direct violence) ที่เคยเกิดขึ้นในอดีต และเปลี่ยนแปลงโครงสร้างที่เคย สนับสนุนความรุนแรงที่เกิดขึ้นโดยสนับสนุนการสร้างสถาบันการเมืองแบบประชาธิปไตยขึ้นแทนที่ เพื่อป้องกันมิให้ความรุนแรงเช่นในอดีตเกิดขึ้นซ้ำรอย ดังนั้น โดยทั่วไปมาตรการต่างๆ เหล่านี้จึง ถูกนำมาใช้ในช่วงเวลาหนึ่งๆ เท่านั้น (แต่บางกรณีก็อาจกินเวลาถึง 10 ปี)

นอกจากนี้ ศูนย์นานาชาติเพื่อความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (International Center For Transitional Justice- ICTJ) (ICTJ, 2009) อธิบายว่า ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน **มิใช่ รูปแบบพิเศษของความยุติธรรม หากแต่เป็นการนำแนวคิดเรื่อง ความยุติธรรม (justice) มาปรับใช้กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง (transformation)** ไปภายหลังจากเหตุการณ์การละเมิด สิทธิมนุษยชนขนาดใหญ่ ซึ่งบางครั้งการแปลงเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็เกิดขึ้นทันที ขณะที่บางสังคม ต้องใช้เวลานานหลายทศวรรษ ดังนั้น แต่ละสังคมจึงสามารถเลือกใช้กลไกความยุติธรรมในระยะ เปลี่ยนผ่านได้ในระยะเวลาที่ต่างกันนั่นเอง ในแง่นี้ แนวทางดังกล่าวยังเป็น **การนำเอาแนวคิด เรื่องความยุติธรรมมาใช้ก็เพื่อกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายหลัง เหตุการณ์ความรุนแรงให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น** ด้วย

(1) **มาตรการความยุติธรรมตามแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน** แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ตั้งอยู่บนพื้นฐานคุณค่าเรื่องสิทธิมนุษยชนสากล จาก รากฐานดังกล่าวนำมาสู่การพัฒนากลไกเพื่อผดุงความยุติธรรมและมีผลในการพิทักษ์สิทธิ มนุษยชนซึ่งศูนย์นานาชาติเพื่อความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (ICTJ) บรรยายว่า แนวทาง ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจะมีลักษณะเป็นชุดของมาตรการอันประกอบด้วยมาตรการ ต่างๆ ดังนี้

(1) การดำเนินคดีตามกฎหมายอาญา (criminal prosecutions) เพื่อแสวงหา ความรับผิดชอบต่อกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งโดยทั่วไปจะมีเป้าหมายที่ผู้มีอำนาจ ระดับผู้บัญชาการ (โดยมากจากฝ่ายรัฐ) ผู้รับผิดชอบต่อการก่ออาชญากรรมอย่างเป็น ระบบ (systematic crimes) อย่างไรก็ตาม การดำเนินคดีตามกฎหมายอาญาในแง่ี้อาจมี

ข้อจำกัด โดยเฉพาะในกรณีที่คุณตรงข้ามยังมีอำนาจควบคุมตามกฎหมายเดิม หรือในกรณี
ที่กฎหมายเดิมยังมีเนื้อหาไม่ครอบคลุมกรณีดังกล่าว

(2) คณะกรรมการแสวงหาความจริง (Truth commissions) ทำหน้าที่สืบสวน
และรายงานเหตุการณ์การละเมิดฯ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งๆ จัดว่าเป็นกลไกของรัฐ
ประเภทหนึ่ง ทำหน้าที่จัดทำข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการเยียวยาความเสียหายและป้องกัน
ไม่ให้เกิดขึ้นอีก

(3) โครงการฟื้นฟูความเสียหาย (Reparation programs) ที่รัฐต้องสนับสนุน
โครงการต่างๆ อันจะช่วยซ่อมแซม ฟื้นฟูความเสียหายจากการละเมิดฯ ทั้งสิ่งก่อสร้างและ
คุณค่าทางสังคมที่ถูกทำลายลง รวมทั้งผลประโยชน์เชิงสัญลักษณ์และการให้เงินชดเชย
รวมทั้งการกล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการ

(4) ความยุติธรรมต่อความผิดทางเพศ (Gender justice) หมายถึงมาตรการ
ต่างๆ อันทำทลายการลอบย่นวลผู้กระทำผิดทางเพศ รวมทั้งสร้างมาตรการเพื่อรับรองความ
เท่าเทียมของเพศหญิงในการเข้าถึงมาตรการชดเชยการละเมิดสิทธิมนุษยชน

(5) การปฏิรูประบบรักษาความปลอดภัยภายในรัฐ หมายถึงรวมถึง หน่วยทหาร
ตำรวจ กระบวนการยุติธรรม และสถาบันอื่นๆ ของรัฐที่เคยมีส่วนร่วมสนับสนุนการละเมิด
สิทธิมนุษยชน และที่มีการทุจริตให้เปลี่ยนเป็นสถาบันที่รับใช้สาธารณชน และมีความ
โปร่งใส

(6) การพยายามจดจำ หมายถึงรวมถึง การสร้างพิพิธภัณฑ์ อนุสรณ์/ อนุสาวรีย์
ซึ่งมีเป้าหมายในการเก็บรักษาความทรงจำทางสังคม และยกระดับจิตสำนึกด้านคุณธรรม
เพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์เดิมซ้ำอีก

มาตรการทั้งหลายข้างต้น สะท้อนมุมมองความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบของความยุติธรรมที่
แนวทางนี้เชื่อว่าจะมีผลในการกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ภายหลังความรุนแรง
สิ้นสุดลง) เป็นไปในทางที่ดีในสองด้านที่สำคัญ ในด้านแรก เพื่อแก้ไขความรุนแรงด้วยการละเมิด
สิทธิมนุษยชนที่เคยเกิดขึ้นในอดีต (dealing with past crime) ในขณะเดียวกันก็เป็นการสถาปนา
สังคมในระบบการเมืองประชาธิปไตยและไม่ปล่อยให้ความรุนแรงเช่นนั้นเกิดขึ้นได้อีก ทั้งนี้ ศูนย์
นานาชาติเพื่อความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านยังชี้ให้เห็นว่า จากการทบทวนบทเรียนเชิง
ปฏิบัติการของแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในช่วง 2 ทศวรรษ (ค.ศ.1980-2000) ที่
ผ่านมามีว่า การที่แนวทางนี้จะกำหนดทิศทางการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดีได้ต้องอาศัย
แนวทางแบบองค์รวม (holistic approach) คือการใช้มาตรการความยุติธรรมรูปแบบต่างๆ

ร่วมกันโดยสมบูรณ์ หรืออย่างน้อยเพื่อสร้างสมดุลระหว่างแนวทางต่างๆ เพราะการเลือกใช้มาตรการอย่างใดอย่างเดียวอาจกลายมาเป็นข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทางที่ดี เช่น การใช้มาตรการลงโทษผู้กระทำผิดจำนวนน้อย โดยปราศจากกระบวนการแสวงหาความจริง และการชดเชยเยียวยา (reparation) อาจกลับกลายเป็นเพียงมาตรการเพื่อแก้แค้นผ่านกระบวนการทางการเมืองได้ หรือการที่มีเพียงกระบวนการแสวงหาความจริงโดยปราศจากการลงโทษผู้กระทำผิดหรือการปฏิรูปเชิงสถาบันก็อาจถูกมองว่าความยุติธรรมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงลมปาก แม้กระทั่งการใช้เพียงมาตรการการจ่ายเงินชดเชยเยียวยาก็อาจถูกมองว่าเป็นความพยายามเพียงเพื่อปิดปากเหยื่อเท่านั้น หรือแม้แต่การมุ่งปฏิรูปกฎหมายและสถาบันทางการเมืองโดยปราศจากการตอบสนองของความคาดหวังของเหยื่อในการได้รับทราบความจริงและการชดเชยเยียวยาเพื่อแสดงความพร้อมรับผิดชอบก็ไม่อาจถือว่ามาตรการเหล่านั้นประสบความสำเร็จได้

(2) ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในต่างประเทศ

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับกลไกสร้างความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่มีการใช้อยู่ทั่วโลกต่างสถานการณ์รุนแรง ต่างบริบทการเมืองตั้งแต่ปี 1970 – 2007 โดย Payne Olsen และ Reiter (2010: 1) พบว่า ตั้งแต่ปี 1970 เป็นต้นมา **การอภัยโทษ/ นิรโทษกรรม (Amnesty)** เป็นมาตรการที่มีการนำไปใช้มากที่สุดเพื่อยุติความรุนแรงและสร้างสันติภาพ ซึ่งโดยมากรัฐจะนิรโทษกรรมให้กับฝ่ายต่อต้านทั้งในช่วงสงครามและหลังสงคราม และเป็นที่น่าสนใจว่าขณะที่มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากเกี่ยวกับการนิรโทษกรรมแก่รัฐ แต่ผลสำรวจกลับพบว่า มีกรณีจำนวนไม่มากนักที่รัฐจะเลือกนิรโทษกรรมตนเอง นอกจากนี้ นโยบายการชำระสะสางและชดเชยและโดยเฉพาะตัวแบบ **การตั้งศาลพิจารณาคดี** ถูกนำมาใช้มากที่สุดในประเทศทวีปยุโรปทั้งภายหลังความรุนแรงและภายหลังการเปลี่ยนจากระบบเผด็จการ ในขณะที่ **ตัวแบบการตั้งคณะกรรมการเพื่อแสวงหาความจริง** ได้ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางทั้งในทวีปละติน-อเมริกา แอฟริกา เอเชียและโอเชียเนียทั้งในบริบทภายหลังความรุนแรงและภายหลังการเปลี่ยนแปลงจากระบบเผด็จการ นอกจากนี้ ในทวีปอื่นๆ นอกยุโรปยังเลือกใช้กลไกการนิรโทษกรรมในบริบทภายหลังความรุนแรง แต่ทั้งนี้ โดยส่วนใหญ่แล้วประเทศต่างๆ มักจะเลือกใช้มาตรการตามแนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านมากกว่าหนึ่งชนิดเสมอ (Olsen, Payne and Reiter, 2010: 807-808)

สำหรับการศึกษาคั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกกรณีการศึกษาเฉพาะ 4 กรณีที่สามารถให้ข้อมูลที่ครอบคลุมเกี่ยวกับสิ่งที่ต้องการศึกษาได้แก่ มาตรการและเงื่อนไขของการให้ความยุติธรรมที่มีผลต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีนั้นๆ การศึกษา 4 กรณีที่เลือกมานั้นได้แก่ แอฟริกาใต้ อา

เจเนติน่า โคลัมเบีย และไอร์แลนด์เหนือ แม้ว่าการศึกษาที่เลือกมาใช้ส่วนใหญ่ (ยกเว้นกรณีไอร์แลนด์เหนือ) เป็นประสบการณ์การใช้มาตรการแนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านเพื่อตอบสนองต่อความขัดแย้งและความรุนแรงโดยรวมที่เกิดขึ้นในระดับประเทศ แต่การศึกษาที่เลือกมาก็ถือเป็นการศึกษาที่น่าจะมีประโยชน์ทางการวิจัยที่ชัดเจนคือ *ประการแรก* การศึกษาที่เลือกมาทั้งหมดเป็นกรณีความขัดแย้งแหวดิง (ระหว่างรัฐกับประชาชน) ที่กระทบต่อความสัมพันธ์แนวราบ (ระหว่างประชาชนกับประชาชน) นอกจากนี้กรณีแอฟริกาใต้ และไอร์แลนด์เหนือเป็นการศึกษาความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ที่เข้าข่ายเดียวกับกรณีของไทย *ประการต่อมา* ทุกกรณีมีความสำคัญเพราะเป็นบทเรียนการใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในระหว่างที่ความขัดแย้งยังดำเนินอยู่ และในบางกรณีเช่น แอฟริกาใต้ โคลัมเบีย และไอร์แลนด์เหนือเหตุการณ์ความรุนแรงก็ยังไม่หยุดลงสนิททันที ดังนั้นกรณีศึกษาจะชี้ให้เห็นว่าท่ามกลางความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่สามารถดำเนินการอะไรได้บ้างและโดยมีเงื่อนไขอย่างไร *ประการสุดท้าย* กรณีไอร์แลนด์เหนือเป็นบทเรียนที่ชัดเจนว่ามีเหตุการณ์ที่ส่งผลในเชิงแปลงเปลี่ยน (เหตุการณ์อาทิติยน์ของเลือดปีค.ศ. 1972) เป็นตัวขับเคลื่อนกระบวนการให้ความยุติธรรมและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งภาพรวม

(1) กรณีศึกษาประเทศแอฟริกาใต้ (ค.ศ.1985-1996)

Berghof Foundation (2006) อธิบายว่า ความขัดแย้งและความรุนแรงในแอฟริกาใต้เป็นความขัดแย้งระหว่างรัฐบาลที่นำโดยคนกลุ่มน้อยผิวขาวที่ดำเนินนโยบายการกีดกันสีผิว (ค.ศ. 1948-1994) กับประชาชนผิวดำซึ่งเป็นคนพื้นเมืองและเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่ต้องการให้ยกเลิกนโยบายที่ปฏิเสธการเข้าถึงสิทธิทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม นำไปสู่การประท้วงต่อต้านรัฐบาลและการปราบปรามผู้ต่อต้านอย่างรุนแรงจากรัฐบาลเป็นเวลานาน กระทั่งปี 1990 ประธานาธิบดี เฟอร์เดอริก วิลเลม เดอ เคลิร์ก จึงได้เริ่มการเจรจาเพื่อยุติปัญหาการเหยียดผิว ต่อมาได้มีการเลือกตั้งแบบหลาชนชาติภายใต้ระบบประชาธิปไตยเป็นครั้งแรกในปี 1994 ซึ่งผู้ชนะการเลือกตั้งคือพรรค African National Congress โดยการนำของ เนลสัน แมนดลา มาตรการที่ถูกนำมาใช้ในกรณีนี้ได้แก่ การตั้งคณะกรรมการแสวงหาความจริงและการปรองดอง (Truth and Reconciliation Commission) และคณะกรรมการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน การตั้ง คณะกรรมการนิรโทษกรรม (ผู้บัญชาการฝ่ายรัฐบาล) และสำหรับผู้ปฏิบัติขั้นผู้น้อยเพื่อแลกกับการพูดความจริง การตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูเยียวยาและส่งเสริมการกลับคืนสู่สังคม เพื่อช่วยเหลือเหยื่อของความรุนแรง ส่วนมาตรการทางกฎหมายมีเพียงการดำเนินคดีกับผู้กระทำผิดระดับล่าง การยกเลิกกฎหมายและนโยบายการกีดกันสีผิวทั้งหมด และการออกรัฐธรรมนูญที่ส่งเสริมเอกภาพและความสมานฉันท์แห่งชาติเพื่อรับรองการทำงานของคณะกรรมการทั้งหลาย ปัจจุบันที่

ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในทางที่ดี ได้แก่ ภาวะผู้นำของคู่ขัดแย้ง (ประธานาธิบดี เดอ เคลิร์ก และ นายแมนดาลา) ที่มองเห็นความจำเป็นของการเจรจาและยุติความรุนแรง และการสร้างกระบวนการสร้างภาพอนาคตร่วมกัน อย่างไรก็ตามก็ จากการไม่เลือกใช้มาตรการลงโทษ ผู้กระทำผิดตามกฎหมายทำให้เกิดความไม่พอใจของเหยื่อความรุนแรงบางส่วนในการเข้าร่วมกระบวนการปรองดอง นอกจากนี้ การที่รัฐบาลใหม่ต้องเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ไม่สามารถจ่ายเงินชดเชยความเสียหายอย่างเต็มที่ รวมทั้งการไม่สามารถสร้างโอกาสทางอาชีพในระดับท้องถิ่นได้จริง (จากการยกเลิกกฎหมายกีดกันสีผิว) ทำให้ความขัดแย้งที่เป็นผลจากโครงสร้างที่อยู่ยุติธรรมยังคงดำเนินอยู่ต่อไปและนำมาสู่การใช้ความรุนแรงขึ้นอีกประปราย

(2) กรณีศึกษาประเทศอาเจนติน่า (1983 - 2010)

International Center of Transitional Justice (ICTJ, online) อธิบายว่าบทเรียนจากอาเจนติน่าเป็นกรณีที่สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นตัวอย่างของการนำมามาตรการตามแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านได้อย่างสมบูรณ์ที่สุดประเทศหนึ่งในโลก เนื่องจากความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านของอาเจนติน่าเริ่มขึ้นทันทีภายหลังการปกครองโดยรัฐบาลเผด็จการทหาร ที่ใช้ความรุนแรงอย่างเป็นระบบโดยเฉพาะการบังคับให้บุคคลสูญหายในการปราบปรามประชาชนและกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัฐบาล โดยกล่าวหาว่าเป็นอันตรายต่อความมั่นคงแห่งชาติ (ตั้งแต่ปี 1976-1983) มาตรการที่ถูกลำเอียงมาใช้ภายหลังการตั้งรัฐบาลใหม่ได้แก่ มาตรการเพื่อแสวงหาความจริงอย่างการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อไต่สวนกรณีบุคคลถูกทำให้สูญหาย การใช้ศาลากลางเมืองหลวงบัวโนสไอเรส เปิดพิจารณาไต่สวนความจริง และการออกตามหาและลงโทษผู้ลักตัวทากรจำนวนมากซึ่งพ่อแม่เสียชีวิตจากการปราบปราม มาตรการตัดสินลงโทษทางอาญาโดยศาลระดับชาติกับผู้บังคับบัญชาการระดับสูงของกองทัพ รวมทั้งอดีตประธานาธิบดีผู้สั่งการในข้อหาลักพาตัว ฆาตกรรม ทรมาน และทำให้หายตัว จนมีเจ้าหน้าที่ระดับสูง 2 คนได้รับโทษจำคุกตลอดชีวิต และอีก 5 คนที่ถูกพิพากษาจำคุก 18-22 ปี (คดีเหล่านี้เพิ่งตัดสินเสร็จสิ้นในปี 2011 นี้เอง) ด้านมาตรการการให้อภัยนั้น พบว่ามีความพยายามออกกฎหมายนิรโทษกรรมให้แก่ทหารระดับนายพล 9 ราย ในปี 1987 แต่กฎหมายดังกล่าวก็ถูกยกเลิกไปเมื่อปี 2003 จึงกล่าวได้ว่าในกรณีนี้ไม่มีการนิรโทษกรรมเจ้าหน้าที่ทุกระดับ แต่จากกระแสกดดันจากสังคมก็ทำให้ผู้บัญชาการสูงสุดของกองทัพออกมายอมรับผิดในฐานะตัวแทนกองทัพอย่างเป็นทางการ นอกจากนี้ยังมีมาตรการจ่ายเงินชดเชยเยียวยาแก่เหยื่อความรุนแรงเมื่อปี 1991 รวมทั้งการปฏิรูปสถาบันความมั่นคงอย่างกองทัพ (โดยป้องกันมิให้เกิดการรัฐประหาร) หน่วยงานตำรวจ และกระบวนการยุติธรรม ในปี 2003

ภักวดี วีระภาสพงษ์ นักเขียนนักแปลอิสระ (ภักวดี, 2553) ทำการศึกษาถึงเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในทางดีในกรณีของอาเจนตินา โดยสรุปว่าเงื่อนไขดังกล่าวประกอบด้วย ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมที่เคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากภายในประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มแม่แห่งพลาซ่าเดอมาโย และองค์กรระหว่างประเทศ ประการต่อมาคือ ความเข้มแข็งของคณะกรรมการในคณะผู้ทำหน้าที่แสวงหาความจริงซึ่งมาจากหลายภาคส่วน อาทิ สื่อมวลชน การเมือง ศาสนา และนักเขียน (นวนิยาย) และทำหน้าที่อย่างเป็นทางการ กระทั่งรายงานของคณะกรรมการชุดดังกล่าวถูกนำมาใช้เป็นหลักฐานประกอบการพิจารณาคดีในศาลได้นอกจากนี้ ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วทวีปอเมริกาใต้ และปัญหาการทุจริตจากการตัดสินใจเข้าร่วมทำสงครามเกาะฟอล์กแลนด์กับอังกฤษก็นำมาซึ่งการเสื่อมความชอบธรรมของรัฐบาลพลเรือนและกองทัพอย่างมากจนทำให้กองทัพต้องลดบทบาทของตนเองลงและยอมให้มีการปฏิรูปเกิดขึ้น (ภักวดี, 2553)

(3) กรณีศึกษาประเทศโคลัมเบีย (1990- ปัจจุบัน)

Maria Jose Guembe and Helena Olea (Roht-Arriaza and Javier Mariezcurrena, 2006: 120-314) อธิบายว่า โคลัมเบียเป็นกรณีศึกษาความขัดแย้งรุนแรงทางการเมืองที่เกิดขึ้นตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ระหว่างกลุ่มกองกำลังติดอาวุธ กองกำลังทหารพราน กับฝ่ายรัฐบาลอันมีสาเหตุมาจากความแตกต่างด้านอุดมการณ์การเมือง ซึ่งกลุ่มกองกำลังที่มีอยู่มากมายนั้นตั้งพื้นที่อิทธิพลของตนเอง โดยใช้เงินสนับสนุนจากการค้ายาเสพติดและอาวุธปืน การปราบปรามกลุ่มติดอาวุธของรัฐบาลที่ต้องการสร้างเสถียรภาพทางการเมืองและการก่อความรุนแรงเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจทำให้พลเรือนได้รับผลกระทบเป็นจำนวนหลายพันคน ทั้งฝ่ายพลเรือนทั่วไปและกลุ่มผู้ต่อต้านรัฐบาล ความพยายามเจรจาหยุดยิงระหว่างรัฐบาลและกลุ่มติดอาวุธเริ่มมาตั้งแต่ปี 1982 แต่สำเร็จลงได้เมื่อปี 2002 เป็นการเจรจากับกลุ่ม Autodefensas Unidas de Colombia (AUC) ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นร่วมให้กับองค์กรเล็กๆ หลายองค์กร มาตรการด้านความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจึงต้องดำเนินไปพร้อมๆ กับกระบวนการทำข้อตกลงหยุดยิง และเพื่อมิให้ส่งผลกระทบต่อกระบวนการหยุดยิง มาตรการลงโทษทางกระบวนการยุติธรรมจึงถูกแบ่งออกเป็น 3 ช่วง กระทำโดยกระทรวงยุติธรรม ช่วงแรก ฝ่ายกองกำลังส่งบัญชีรายชื่อสมาชิก ยานพาหนะ และอาวุธต่อรัฐบาลเพื่อแสดงความพร้อมในการหยุดเคลื่อนไหว ฝ่ายรัฐบาลก็ปรับลดจำนวนทหารในบางพื้นที่ ช่วงต่อมา คือ การที่ AUC ให้ความร่วมมือเข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการที่จัดโดยฝ่ายรัฐบาล รวมทั้งรับความช่วยเหลือด้านการเงินจากรัฐบาล สำหรับผู้ที่ยอมเข้าร่วมอบรมในศูนย์ฟื้นฟู (5-8 ปี) โดยการ

สารภาพผิดและสัญญาว่าจะไม่กระทำผิดอีก จะได้รับการลดโทษ และช่วงที่สามคือ การที่สำนักงานอัยการสูงสุดจะเป็นผู้พิจารณาว่าจะมีการดำเนินคดีอาญากับผู้ใดบ้าง ทั้งนี้เกณฑ์การดำเนินคดีก็คือ ความผิดเกี่ยวกับการก่ออาชญากรรมต่อมนุษยชาติเท่านั้น ทำให้โดยมากไม่มีผู้ใดต้องถูกดำเนินคดี

มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่นำมาใช้กรณีนี้ ได้แก่ การตั้งคณะกรรมการฟื้นฟูและปรองดองแห่งชาติ เพื่อรับฟังผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์และนำข้อมูลที่ได้ไป จัดทำอนุสรณ์สถาน ด้านมาตรการทางกฎหมายมีการออกกฎหมายความยุติธรรมและสันติภาพ (Justice and Peace law) เพื่อ ปรับปรุงกฎหมายเดิมให้เอื้อต่อการใช้แนวทางยุติธรรมทางเลือก (การเข้าอบรมแลกกับการลดโทษ) การออกกฎหมายรองรับการชดเชยเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงทั้งจากฝ่ายรัฐและกองกำลัง (ทุกกลุ่ม) สำหรับเงื่อนไขที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีได้แก่ กรณีนี้เป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับกรณีที่มีความรุนแรงยังไม่ยุติลง การใช้มาตรการต่างๆ ตามแนวทางยุติธรรมยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจึงต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อกระบวนการเจรจา ยุติการใช้ความรุนแรงที่กำลังดำเนินอยู่ด้วย และเป็นตัวอย่างสำหรับกรณีที่ใช้ความรุนแรงหลักเป็นตัวแสดงที่ไม่ใช่รัฐ (non-state actor) ดังนั้น การแสวงหาทางเลือกสันติวิธี (การเจรจา) แทน การปราบปรามกลุ่มกองกำลังซึ่งทำให้กลุ่มกองกำลังอื่นๆ มีช่องทางในการกลับเข้าร่วมกับรัฐบาล อีกครั้ง ประการต่อมาคือ การปรับปรุงกฎหมายเดิมที่เป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขความขัดแย้ง รวมทั้งการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมภายในและระหว่างประเทศ

(4) กรณีศึกษาประเทศไอร์แลนด์เหนือ (1972-1998)

Bairbie de Brun นักวิจัยของ Berghof Foundation (2008) สรุปความขัดแย้งกรณีไอร์แลนด์เหนือว่าเป็นกรณีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไอริชคาทอลิกซึ่งเป็นคนส่วนน้อยในไอร์แลนด์เหนือกับรัฐบาลและชาวอังกฤษโปรเตสแตนต์ซึ่งเป็นชาติพันธุ์หลัก ชาวไอริชคาทอลิกต้องเผชิญกับการเลือกปฏิบัติทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและการไม่ยอมรับอัตลักษณ์ชนกลุ่มน้อย ทำให้ความรู้สึกว่าเป็นพลเมืองชั้น 2 เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง นำไปสู่ความต้องการให้ไอร์แลนด์เหนือรวมกับประเทศไอร์แลนด์ซึ่งมีพื้นฐานวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ ความรุนแรงยืดเยื้อเกิดขึ้นจากชนวนเหตุการณ์อาทิติย์นองเลือดเมื่อปี ค.ศ. 1972

Dawson Graham (2005: 163) อธิบายว่า เหตุการณ์อาทิติย์นองเลือด (Bloody Sunday) คือเหตุการณ์การปราบปรามกลุ่มผู้ประท้วงโดยปราศจากอาวุธของชาวไอริชคาทอลิกจำนวนนับหมื่นคนเพื่อแสดงความไม่พอใจการจับกุมประชาชนโดยไม่มี การตั้งข้อหาและไม่มีสิทธิอุทธรณ์ทางศาลซึ่งเป็นมาตรการที่ทางการอังกฤษนำมาใช้ตั้งแต่หนึ่งปีก่อนหน้านั้น โดยอ้างว่าเพื่อ

ค้นหาและจับกุมผู้นำกลุ่มติดอาวุธที่ต่อต้านรัฐบาลภายใต้นโยบายต่อต้านการก่อความไม่สงบ แต่ทหารหน่วยพลร่มของอังกฤษกลับตัดสินใจยิงเข้าใส่ผู้ชุมนุมจนทำให้มีผู้เสียชีวิตไปกว่า 3,500 คน เหตุการณ์นี้รู้จักกันในชื่อ “อาทิติย์นองเลือด” เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 30 มกราคม 1972 และเป็น “ชนวน” ให้ความขัดแย้งยืดเยื้อออกไป รวมทั้งปิดกั้นการฟื้นฟูจิตใจของผู้ตกเป็นเหยื่อ และกระตุ้นให้ประชาชนชนชาวไอริชคาทอลิกส่วนหนึ่งจับอาวุธขึ้นทำสงครามยืดเยื้อกับรัฐบาลร่วมกับกองทัพเพื่อสาธารณรัฐไอริช (Irish Republican Army - IRA) ในอีก 3 ทศวรรษต่อมา เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างความสะเทือนขวัญแก่สังคมโลกที่รับรู้เรื่องราว และกลายมาเป็นทั้งประวัติศาสตร์บาดแผลของชนกลุ่มน้อยชาวไอริชคาทอลิกในไอร์แลนด์เหนือ รวมทั้งกลายเป็นสัญลักษณ์ของกองทัพอังกฤษในไอร์แลนด์เหนือนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา กระทั่งว่าเมื่อมีการลงนามในข้อตกลงสันติภาพในปี 1998 (Good Friday Agreement) ระหว่างรัฐบาลสหราชอาณาจักรกับกลุ่ม IRA ในการเจรจาต่อเรื่อง ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐบาลอังกฤษกับไอร์แลนด์เหนือ การปกครองตนเอง การหยุดกล่าวอ้างเอกราชในไอร์แลนด์เหนือแล้ว เหตุการณ์อาทิติย์นองเลือดก็เป็นที่ประเด็นที่มีการหยิบยกขึ้นมาในการเจรจาข้อตกลงด้วย (Coakley, 2008: 99)

Graham (2005) ชี้ให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวการต่อสู้ของกลุ่มเหยื่อและญาติของเหยื่อซึ่งเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา แม้ว่าส่วนหนึ่งจะเป็นเรื่องราวการต่อสู้ด้วยความรุนแรงของกลุ่ม IRA อย่างไรก็ดี การรณรงค์เรียกร้องความยุติธรรมโดยสันติวิธีก็เกิดขึ้นขนานกันไปและมีอิทธิพลอย่างมากในการอ้างถึงความชอบธรรมในการได้รับความยุติธรรม ในกรณีอาทิติย์นองเลือดในอีก 20 กว่าปีต่อมา การต่อสู้โดยสันติวิธีดังกล่าวคือ **การสร้างความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเหตุการณ์อาทิติย์นองเลือด** เพื่อต่อต้านคำอธิบายหลักของรัฐบาลอังกฤษในกรณีดังกล่าว ดำเนินการโดยกลุ่มญาติของเหยื่อและผู้คนในเมือง Derry ซึ่งเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์ ทำให้ทั้งความสูญเสีย การตอบโต้จากกองทัพอังกฤษ และสถานที่เกิดเหตุถูกตีความผนวกรวมเข้ากับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ชาวไอริชคาทอลิก กลายมาเป็น **อัตลักษณ์ร่วมที่อธิบายใหม่** ให้ความหมายของความเป็นเจ้าของดินแดนและการถูกกดขี่จากรัฐบาลสหราชอาณาจักร ถูกส่งต่อรุ่นสู่รุ่น ความรู้สึกที่มีความชอบธรรมในการต่อสู้กับรัฐบาลอังกฤษและการยืนยันสิทธิของกลุ่มอัตลักษณ์จึงมีสูงขึ้น การสร้างความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเหตุการณ์ของชาวไอริชคาทอลิกกลุ่มนี้ เกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งและความรุนแรงระหว่างกองทัพอังกฤษ กลุ่มสนับสนุนรัฐบาลอังกฤษ (Unionist/ หรือถูกเรียกว่ากลุ่ม Loyalist) และกลุ่มสนับสนุนการเป็นสาธารณรัฐ (Republicans หรือ กลุ่ม Nationalist ซึ่งมีความหมายถึง IRA) เพื่อแข่งขันกับ “คำอธิบาย” ที่รัฐบาลอังกฤษสร้างขึ้นผ่าน **กระบวนการยุติธรรมและคณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริง** ที่

ไม่สามารถระบุตัวผู้กระทำผิดได้ในช่วงทศวรรษ 1980 จากความกดดันของนานาชาติ การไม่สามารถระบุตัวผู้กระทำผิดของกระบวนการยุติธรรมท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงกลับก่อให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวด สูญเสียให้ยิ่งรากลึกมากขึ้น เพราะการปกปิดการกระทำผิดโดยกระบวนการยุติธรรมทางการเป็นการปฏิเสธความรับผิดชอบและผลักดันให้ความสูญเสียเป็นเรื่องส่วนตัวของเหยื่อ นอกจากนี้ รัฐบาลอังกฤษยัง ผลิตเรื่องเล่าทางการในหนังสือประวัติศาสตร์ รวมทั้งการเซ็นเซอร์สารคดีเกี่ยวกับความรุนแรงในเหตุการณ์อาทิติยส์เลียด ที่ดูเหมือนจะมีความหมายว่ากลุ่มผู้ชุมนุมในเหตุการณ์อาทิติยส์เลียดคือกลุ่มก่อความไม่สงบ และกลุ่มต่อต้านรัฐ โดยการยืนยันว่าเหยื่อมีอาวุธ และมีการปะทะกับเจ้าหน้าที่ทหารในเหตุการณ์ดังกล่าว เป็นต้น ล้วนสร้างแรงกระตุ้นให้ความรู้สึกชาตินิยม และการต่อต้านอำนาจของรัฐบาลอังกฤษในหมู่ชาวไอริชคาทอลิกมากยิ่งขึ้น

การสร้างความทรงจำร่วมจากชุมชนชาติพันธุ์ไอริชคาทอลิกส่วนมาเป็นการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ เกิดขึ้นอย่างชัดเจนภายหลังการทำข้อตกลงหยุดยิงเมื่อปลายทศวรรษที่ 1990 โดยตั้งแต่ต้นทศวรรษที่ 2000 มีการสร้างอนุสรณ์สถานการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของชาวไอริชคาทอลิกที่เมือง Derry นอกจากนั้น ยังมีการวาดภาพเหตุการณ์ที่มาจากเรื่องเล่าของญาติของเหยื่อ การจัดกิจกรรมเดินย่อนรอยการชุมนุมประท้วงเหตุการณ์อาทิติยส์เลียดที่ทำอย่างต่อเนื่องเพื่อเรียกร้องให้เกิดการสอบสวนเหตุการณ์ขึ้นใหม่ (ปี 1997) การถ่ายทอดความทรงจำสู่คนรุ่นใหม่ด้วยการจัดเวทีสาธารณะและเทศกาลภาพยนตร์เพื่อพูดถึงเหตุการณ์ดังกล่าว การวิพากษ์วิจารณ์รายงานของคณะกรรมการสอบสวนข้อเท็จจริงที่สร้างขึ้นตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้น ทั้งนี้ ที่น่าสนใจก็คือ การที่กลุ่มรณรงค์ **ตีความและยกระดับประเด็นความสูญเสีย** ให้ความหมายที่กว้างขวางมากขึ้น ทั้งในแง่ที่เป็น ส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ชาวไอริชคาทอลิกในไอร์แลนด์เหนือ และยกระดับเป็นการเรียกร้องไปสู่ประเด็น สิทธิมนุษยชน (สิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง) ของกลุ่มชาติพันธุ์ และการขยับเป้าหมายของการต่อสู้ไม่ใช่เพียงการเรียกร้องความจริงว่าเหยื่อตายอย่างไร แต่เป็นข้อเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษยอมรับว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นคือรูปธรรมของความอยุติธรรมที่รัฐทำต่อพลเมือง ซึ่งถูกใช้เป็นข้ออ้างสำคัญของกลุ่มเคลื่อนไหวด้วยสันติวิธีของกลุ่มรากหญ้าในการแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลและกองทัพอังกฤษสูญเสียซึ่งความชอบธรรมในการปกครองดินแดนไอร์แลนด์เหนือ เรียกร้องร้องให้รัฐบาลอังกฤษถอนทหารออกจากพื้นที่ และเรียกร้องการพัฒนาประชาธิปไตยในไอร์แลนด์เหนือ อีกทั้งใช้เป็นข้อเรียกร้องเพื่อต่อรองให้เรื่องเล่าของชาวไอริชคาทอลิกที่มีทิศทางวัฒนธรรมหลักของชาวไอริชโปรเตสแตนต์ รวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของไอร์แลนด์เหนือด้วย การยกระดับประเด็นเช่นนี้ ทำให้เกิดการขยายแนวร่วมการ

ต่อสู้ไปยังกลุ่มเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ และรวมทั้งการตั้งเฝ้ากลุ่มที่เคยต่อสู้กับ IRA หันมาใช้สันติวิธีร่วมกับชุมชนมากขึ้นด้วย ทั้งนี้ แม้จะต้องยอมรับว่า การทำข้อตกลงหยุดยิงในช่วงปลายทศวรรษที่ 1990 เป็นจุดเปลี่ยนที่เปิดโอกาสให้กับการต่อสู้สันติวิธีในไอร์แลนด์เหนือ อย่างไรก็ตาม ก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่า ส่วนหนึ่งข้อตกลงหยุดยิงก็เป็นผลมาจากการรณรงค์เพื่อเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์อาทิติย์ลีเลือดด้วย

สำหรับมาตรการตามแนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านที่นำมาใช้กรณีนี้ ได้แก่ มาตรการทางกฎหมายมี การตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีอาทิติย์ลีเลือด ซึ่งเปิดเผยว่าทหารอังกฤษเป็นผู้กระทำผิด นอกจากนี้ยังรวมถึงความรุนแรงที่เกิดขึ้นระหว่างปี 1969-1998 (ยังไม่เสร็จสมบูรณ์) รัฐบาลอังกฤษได้ออกมาขอโทษเป็นทางการ ทั้งนี้ นายโทนี แบลร์ได้กล่าวในช่วงการแต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนชุดนี้ว่า คนที่ตายต้องถือเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ตรงกับข้อกล่าวหาใดๆ ที่ว่าพวกเขาถูกยิงขณะที่ถืออาวุธปืนหรือระเบิดตะปู (nail bomb) ทั้งนี้ รายงานการสืบสวนเพิ่งจะเผยแพร่ต่อสาธารณชนเมื่อเดือนมิถุนายน 2011 ที่ผ่านมานี้เอง ทำให้นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันที่มาจากพรรคอนุรักษนิยม นายเดวิด คาเมรอน และผู้บังคับบัญชาและทหารหน่วยพลร่มที่ปฏิบัติหน้าที่ในช่วงเวลาดังกล่าวออกมาแสดงความเสียใจและรับผิดชอบจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (Coakley, 2008: 99) ซึ่งสังคมโดยรวมให้อภัยและไม่มีการนำตัวผู้เกี่ยวข้องมาลงโทษ แต่ได้ปล่อยนักโทษการเมืองคดีก่อการร้าย โดยมีคณะกรรมการอิสระที่รัฐสภาแต่งตั้งให้พิจารณาคุณสมบัติของผู้ที่จะได้รับการปล่อยตัว มีการปฏิรูปองค์กรตำรวจทั้งระบบให้เป็นกลางมากขึ้น รวมทั้งการตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนและคณะกรรมการเพื่อความเสมอภาค (เพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคม) และการแก้ไขนโยบายทางการศึกษา การจ้างงาน และการจัดสรรที่อยู่อาศัยที่เลือกปฏิบัติต่อชาวไอริชคาทอลิกให้เป็นธรรมยิ่งขึ้น นอกจากนี้ มีการจ่ายเงินชดเชยเยียวยา และ จัดโครงการพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้แก่ประชาชนทั่วไปที่ได้รับผลกระทบจากการใช้ความรุนแรงของทั้งรัฐบาลอังกฤษและกองกำลังฝ่ายต่างๆ สำหรับเงื่อนไขที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีได้แก่ภาวะผู้นำของคู่ขัดแย้งทั้งสองฝ่าย และความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมที่เริ่มมาจากการเปลี่ยนแปลงทัศนคติว่าความรุนแรงไม่ใช่ทางเลือกเดียวของการบรรลุเป้าหมาย ประการต่อมาคือการสร้างกระบวนการหาทางออกที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม นอกจากนั้น กรณีนี้ยังเป็นตัวอย่างที่โดดเด่นของการแก้ไขเหตุความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้าง (นโยบายกีดกันชนกลุ่มน้อยในด้านต่างๆ) อย่างไรก็ตาม สำนักข่าวบีบีซี ของอังกฤษ รายงานตารางการสอบสวนคดี 'วันอาทิติย์ลีเลือด' ว่า ใช้เวลานานถึง 12 ปี มีการอ้างอิงคำของพยาน 2,500 ชิ้น การอ้างอิงสอบปากคำ 922 ชิ้น มีหลักฐาน 160 ชิ้น มีเทปเสียง 121 ชิ้น และวิดีโอเทป 110 ชิ้น จำนวนคำในรายงาน 20-30 ล้านคำ

ค่าใช้จ่ายทั้งหมด 195 ล้านปอนด์ (ราว 9,300 ล้านบาท) ซึ่งถือเป็นการสอบสวนที่ยาวนานและราคาแพงที่สุดในประวัติศาสตร์ของอังกฤษ (Berghof Foundation, 2008)

จากการทบทวนแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในเชิงหลักการและการนำมามาตรการต่างๆ มาใช้ตามกรณีประสบการณ์ของประเทศต่างๆ ทำให้พบว่า มีข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านตามแต่ละมาตรการดังนี้

(1) ความยุติธรรมทางกฎหมาย หรือความยุติธรรมแบบลงโทษ/ตอบแทน หรือการสถาปนาหลักนิติธรรม (Legal Justice/ retributive justice/ prosecutorial justice or the rule of law) หมายถึง ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดอย่างน้อย 3 ด้านที่ประสานกัน คือ การลากเส้นแบ่งระหว่างผู้กระทำและเหยื่อออกจากกันอย่างชัดเจน ความยุติธรรมผูกโยงกับวิธีการลงโทษผู้กระทำความผิด และการจัดลำดับความเป็นธรรมตามกฎหมายทั้งในเชิงกฎระเบียบและศีลธรรมด้วยความเข้าใจพื้นฐานที่ว่า อาชญากรรมถือเป็นการกระทำอันละเมิดบรรทัดฐานการทำหน้าที่ของความยุติธรรมในสังคม (Zehr 1997: 68; Estrada-Hollenbeck 2001: 66-67; Leebaw 2002: 6-7; Elster, 2004:1; Teitel, 2003: 1) จุดเน้นของการลงโทษตัวผู้กระทำความผิด (perpetrator) เป็นการกระทำเพื่อเป้าหมายแห่งการแก้ไขความรุนแรง (การละเมิดสิทธิมนุษยชน) และสร้างมาตรฐานเพื่อยับยั้งไม่ให้ความรุนแรงหวนคืนมาอีก กลไกที่ตอบสนองของความยุติธรรมทางกฎหมาย ได้แก่ การจัดตั้ง ศาลยุติธรรม (ทางอาญา) เพื่อดำเนินคดีอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ (crimes against humanity) โดยการอ้างอิงกับกรอบกฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ ซึ่งมีหลายรูปแบบ สำหรับรูปแบบต่างๆ ไปคือ การจัดตั้งศาลอาชญากรรมระหว่างประเทศสำหรับกรณีเฉพาะ (Ad hoc trail) เช่น ในกรณีรวันดา ยูโกสลาเวีย และกัมพูชา เป็นต้น หรือการตั้งศาลอาชญากรรมระดับประเทศ (National trail) เช่น ในอาเจนติน่า และเกาหลี และการจัดตั้งศาลผสม (Hybrid trail) ระหว่างศาลอาญาระหว่างประเทศกับศาลอาญาระดับท้องถิ่น เช่นในกรณีรวันดา เป็นต้น ทั้งนี้ เงื่อนไขสำคัญของการเลือกใช้รูปแบบต่างๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถ และความชอบธรรมของกระบวนการยุติธรรมและเสถียรภาพทางการเมือง ความสมดุลของอำนาจฝ่ายความมั่นคงและรัฐบาลใหม่เป็นหลัก ศาลอาญาระหว่างประเทศจึงถือว่าเป็น ฝ่ายที่สาม (third party) ในการแก้ไขความรุนแรงตามแนวทางนี้นั่นเอง

แม้ว่ากรอบความยุติธรรมตามกฎหมายจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ในหลายประเด็น อาทิ ข้อวิจารณ์ที่ว่าแนวทางแบบการตัดสินลงโทษอาชญากรรมมิได้นำมาซึ่งความเป็นธรรมที่เหมาะสม เนื่องจากการตัดสินโทษโดยมากจะเกิดขึ้นกับเฉพาะผู้กระทำความผิดที่อยู่ในสายบังคับบัญชาระดับกลางเป็นส่วนมาก โดยไม่อาจเอื้อมไปถึงการลงโทษผู้บังคับบัญชาซึ่งเป็นผู้สั่งการได้ หรือข้อวิจารณ์ที่ว่าได้

ละเลยความละเอียดซับซ้อนของทั้งปัจจัยเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและอารมณ์ความรู้สึกของเหยื่อเพราะการตัดสินต้องยึดถือเพียงบรรทัดฐานทางกฎหมายเท่านั้น เป็นต้น อย่างไรก็ตาม จากการพัฒนาทฤษฎีการยุติธรรมในต่างประเทศชี้ให้เห็นว่า ในที่สุดแล้วสำหรับกรณีความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากการกระทำของฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความยุติธรรมตามกฎหมายมีนัยของการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งมากที่สุดภายใต้เงื่อนไขที่ความรุนแรงยุติลงระยะหนึ่งแล้ว หรือความขัดแย้งรุนแรงคลี่คลายไปบ้างแล้ว

(2) ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์/ ความยุติธรรมแบบฟื้นฟูเยียวยา (Restorative justice) แนวคิดนี้ริเริ่มจากข้อถกเถียงเกี่ยวกับความไม่เหมาะสมของแนวการจัดการอาชญากรรมแบบดั้งเดิมที่เน้นการเอาผิด/ ลงโทษผู้กระทำความผิด และมีผู้ที่ไม่เห็นว่าการยุติธรรมควรมีความหมายถึงการปลดปล่อยเหยื่อ (ทั้งเหยื่อทางตรงและทางอ้อม) จากความโกรธแค้นต่อผู้กระทำผิด (Biggar, 2003: 7) ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์มีพื้นฐานใกล้เคียงกับรูปแบบชำระสะสางเนื่องจากมีจุดเน้นอยู่ที่เหยื่อของความรุนแรง แต่ความยุติธรรมสมานฉันท์ยืดขยายจุดเน้นมาสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมทุกรูปแบบ ทั้งระหว่างคู่ขัดแย้ง (ผู้กระทำความรุนแรงกับเหยื่อ) สายสัมพันธ์ระดับชุมชน และระดับโครงสร้างสถาบันทางสังคม กลุ่มที่สนับสนุนแนวทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์อ้างว่า ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์วางอยู่บนฐานหลักการชุมชนนิยม (Communitarian principle) อันมุ่งเน้นการสร้างสมดุลแกสิทธิของปัจเจกและความเป็นอยู่ที่ดีของชุมชน รวมทั้งเป็นการสร้างความเชื่อมโยงของสิทธิสากลและธรรมเนียมท้องถิ่นเข้าด้วยกัน เพื่อลดช่องว่างระหว่างมาตรฐานทางกฎหมายระหว่างประเทศและความเชื่อท้องถิ่น (Leebaw 2002: 9)

ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ให้ความสำคัญกับเงื่อนไขเชิงคุณค่าอย่าง ความจริง (truth) ปรองดอง (reconciliation) และการให้อภัย (forgiveness) ทั้งนี้ **ความจริง (truth)** ในที่นี้หมายถึง ความจริงเชิงข้อเท็จจริง (fact) เกี่ยวกับเหตุการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชน (ในเฉพาะเหตุการณ์/ กรณีหนึ่งๆ) และรวมทั้งความจริงในระดับข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรง หรือแรงจูงใจ ทศนคติ ของผู้กระทำความรุนแรงกลไกเชิงสถาบันที่มีส่วนร่วมในการใช้ความรุนแรง รวมทั้งความจริงเชิงข้อเท็จจริง ความรู้สึก จากเหยื่อและประจักษ์พยานในเหตุการณ์นั้นๆ **การปรองดอง (reconciliation)** หมายถึง การสร้างพื้นที่สำหรับการสานเสวนาเพื่อแสดงความสำนึกผิด การขอขมา การเจรจาต่อรองเพื่อแก้ไขข้อขัดแย้ง และการสร้างข้อตกลงใหม่ในการอยู่ร่วมกัน และ **การให้อภัย (forgiveness)** ซึ่งในบริบทเช่นนี้ การให้อภัยถูกนำมาเป็นช่องทางทางการเมืองสำหรับความรุนแรงทางสังคม (collective violence) โดยทั่วไปมักเกิดจากระบบหรือ

วัฒนธรรมทางสังคมที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งความยุติธรรมในรูปแบบนี้หมายถึง การปลดปล่อยเหยื่อจากความโกรธแค้นต่อผู้กระทำผิด (Biggar, 2003: 7) โดยการวางเงื่อนไขแลกเปลี่ยนกับการบอกความจริงต่อสาธารณชน อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกระบวนการให้ภัยตามแนวทางนี้อาจจะถูกลดทอนและบิดเบือนไปใช้เป็นเครื่องมือทางกฎหมายเป็นการนิรโทษกรรม ซึ่งทำให้กระบวนการขอโทษและให้ภัยถูกลดทอนความหมายลงเหลือเพียงการลบล้างความผิดทั้งหมดให้ผู้กระทำผิดมักจะนำมาซึ่งกระแสการคัดค้านอย่างกว้างขวางจากเหยื่อความรุนแรงบางกลุ่ม และรวมทั้งเหล่านักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนซึ่งสนับสนุนการลงโทษผู้กระทำผิดเป็นหลัก

มาตรการที่พัฒนาขึ้นตามรูปแบบความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ได้แก่ คณะกรรมการระดับชาติแสวงหาความจริงและคณะกรรมการระดับชาติแสวงหาความจริงและความปรองดอง (The National Truth Commission / The National Truth and Reconciliation Commission) รวมทั้งสถาบันที่ไม่อยู่ในกระบวนการยุติธรรม หรือกึ่งกระบวนการยุติธรรม (non-judicial or quasi-judicial approach) และการนิรโทษกรรม กลไกสถาบันในลักษณะนี้ถูกนำไปใช้ในบริบทเปลี่ยนผ่านในหลายๆ ที่ของโลก การศึกษาเกี่ยวกับกลไกคณะกรรมการที่ถือว่าทำได้อย่างกว้างขวางที่สุดคืองานของ Priscilla Hayner (2002) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า กลไกคณะกรรมการเกิดขึ้นแทบทุกทวีปทั่วโลก คณะกรรมการเหล่านี้มีลักษณะพันธกิจอย่างกว้างๆ ร่วมกัน 5 ประการคือ (1) พิสูจน์เหตุการณ์ในอดีต (2) สืบสวนรูปแบบวิธีเหตุการณ์ละเมิดครอบคลุมช่วงเวลาจำเพาะ (3) อายุการทำงานของคณะต่างๆ อยู่ระหว่าง 6 เดือนถึง 2 ปี (4) มีผลผลิตสุดท้ายเป็นรายงานการศึกษาของคณะกรรมการ (5) มีอำนาจตามหน้าที่จากรัฐบาลหรือจากองค์การระหว่างประเทศ สำหรับภาระหน้าที่เฉพาะของแต่ละคณะก็มีความหลากหลายเพื่อตอบสนองเงื่อนไขและความต้องการทางสังคมที่แตกต่างกัน หากพิจารณาจากชื่อคณะกรรมการจะแสดงให้เห็นว่ามีภารกิจตาม 2 แนวทางหลักๆ คือ คณะกรรมการที่มุ่งเน้นภารกิจการสืบหาความจริง และ คณะกรรมการที่มุ่งเน้นการปรองดอง แต่โดยทั่วไปภารกิจทั้งสองจะทับซ้อนและสัมพันธ์กัน (Hayner, 2002: 14) ซึ่งคณะกรรมการที่มุ่งเน้นภารกิจด้านการปรองดอง โดยทั่วไปถูกตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขความขัดแย้งระหว่างพลเรือน เช่นความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ และศาสนา เป็นต้น ภารกิจหลักของคณะกรรมการในกลุ่มนี้จึงเป็นการฟื้นคืนความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน และเพื่อระบุสาเหตุเบื้องต้นและผลของอาชญากรรมที่เคยเกิดขึ้น (Leebaw 2002: 191)

(3) ความยุติธรรมแบบชำระสะสาง (Ratificatory justice) หมายถึง การแก้ไขความผิดจากการใช้ความรุนแรง โดยมุ่งเน้นไปที่การฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ทางกายภาพของเหยื่อทางตรง (direct victim) ให้สามารถกลับมาอยู่ในสภาพที่เหมือนหรือใกล้เคียงกับช่วงก่อนความรุนแรงให้

มากที่สุด อันประกอบด้วย โครงการฟื้นฟูความเสียหาย (reparation programs) ทั้งหลาย เช่น การช่อมแซม/จัดหาที่อยู่อาศัย การให้การบริการด้านสาธารณสุข การจัดหาอาชีพ การจ่ายเงินชดเชยความเสียหาย (compensation) ฯลฯ

(4) ความยุติธรรมเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic justice) รูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับการเผชิญภาวะความเครียดภายหลังจากการได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตในระดับสังคม (posttraumatic stress disorder-PTSD) อันเป็นผลมาจากความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้น รูปแบบนี้ใส่ใจกับบาดแผลทางจิตใจของเหยื่อความรุนแรงที่อาจร้ายแรงกว่าที่คิด รวมถึงผู้พบเห็นภาพเหตุการณ์หรือผู้ที่อยู่ร่วมสังคมต่างก็ต่างเผชิญกับความกดดันจากภาพที่ตนเห็นไม่แพ้กัน แต่แนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านสนับสนุนให้เหยื่อและสังคมเลือกที่จะจดจำความเจ็บปวดอย่างสร้างสรรค์ ในแง่หนึ่ง เพื่อเป็นการยอมรับความรู้สึกของเหยื่อ และเพื่อมิให้เหตุการณ์นั้นๆ เกิดขึ้นอีก (Lambourne, 2004: 114) การละเลยภารกิจในด้านนี้จึงเท่ากับว่าละเลยการหยุดยั้งวงจรความรุนแรงที่อาจเกิดขึ้นจากการมุ่งแก้แค้น ซึ่งจะทำให้สร้างสันติภาพนั้นซับซ้อนยิ่งขึ้นเมื่อเหยื่ออาจเปลี่ยนสถานะของตนเป็นผู้กระทำ ส่วนผู้กระทำก็กลายเป็นเหยื่อ เมื่อนั้นหนทางในการยุติความรุนแรงก็ดูจะยากยิ่งขึ้น (ธงชัย, 2539: 17-18) กลไกด้านงานยุติธรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านให้ตอบสนองของความเป็นธรรมในแง่ที่ทำให้เหตุการณ์ในอดีตเป็นที่ยอมรับด้วย แนวคิดดังกล่าว นำมาสู่การพัฒนาแนวทางการสร้างความยุติธรรมช่วงเปลี่ยนผ่านเท่าที่นิยมใช้กันเช่น กระบวนการบอกเล่าความจริง (truth telling) ผ่านคณะกรรมการความจริงและการสมานฉันท์หรือกระบวนการยุติธรรม โครงการเยียวยาสุขภาพจิตผู้ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ทั้งเหยื่อ ผู้กระทำผิด และพยาน (medical and psychological treatment) รวมทั้งโครงการชดเชยค่าเสียหายให้แก่เหยื่อ (compensation: loan for education, home building) รวมถึงเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ อย่างการสร้างอนุสรณ์สถาน หรือวันระลึกเหตุการณ์ หรือพิธีกรรมต่างๆ กลไกดังที่กล่าวมามีความสำคัญในแง่ที่จะสร้างการยอมรับเหตุการณ์ บาดแผล และความเจ็บปวดที่เคยเกิดขึ้นในอดีต นอกจากนี้ยังอาจถือเป็นช่องทางสำหรับการแสดงความรู้สึกเจ็บปวด รวมทั้งอารมณ์โกรธแค้นโดยสันติวิธีด้วย ความยุติธรรมรูปแบบนี้ มีประโยชน์ในแง่ที่ว่า ความยุติธรรมเชิงสัญลักษณ์เกิดขึ้นได้ง่ายกว่าความยุติธรรมในรูปแบบอื่นๆ โดยเฉพาะกรณีความรุนแรงที่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง

จากการศึกษาแนวความคิดและประสบการณ์การใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในประเทศต่างๆ ข้างต้นจะเห็นได้ว่า แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านพัฒนาอยู่บนอุดมคติความยุติธรรมทางอาญา (criminal justice) เป็นหลัก แต่เมื่อแนวทางความ

ยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านถูกนำมาปฏิบัติการณ์ในบริบทความขัดแย้งที่หลากหลาย และบางส่วนก็ ต้องเผชิญกับความขัดแย้งลักษณะยืดเยื้อ ทำให้ผลการตัดสินใจเลือกใช้ตัวเลือกความยุติธรรมใน ระยะเปลี่ยนผ่านอย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้จึงแตกต่างกันออกไป มาตรการหลักสองประการที่ถูก เลื่อนนำมาใช้เสมอได้แก่ การดำเนินศาลอาญาและคณะกรรมการเพื่อแสวงหาความจริง แต่ยังคง ใช้มาตรการอื่นๆ ร่วมด้วย ยกเว้นเพียงกรณีของประเทศแคนาดา จึงอาจกล่าวได้ว่า **มาตรการขั้น ต่ำที่สุดก็คือการ “จัดทำความจริงให้ปรากฏ”** เพื่อให้เกิดการยอมรับความผิดและความ เจ็บปวดของเหยื่อเสียก่อน แล้วจึงตัดสินใจเลือกแนวทางการจัดการกับความผิดนั้นๆ ทั้งการ ลงโทษ การสารภาพ อภัยความผิด หรือการแลกเปลี่ยนกับการปล่อยตัวนักโทษทางการเมืองที่เป็น พลเมือง เป็นต้น นอกจากนี้ น่าสังเกตว่าความเข้าใจเกี่ยวกับความยุติธรรมทางอาญาได้ถูก ตีความออกไปมากกว่าการนำตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษเพียงอย่างเดียว แต่ได้ครอบคลุมมาตรการ เชิงกฎหมายอื่นเข้าไว้ด้วย อาทิ การปฏิรูปกฎหมายและโครงสร้างทางการเมืองที่สนับสนุน กระบวนการสันติภาพและการสร้างความเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งในหลายที่พบว่า การเปลี่ยนแปลง กฎหมายภายในประเทศเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการใช้แนวทางยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน แต่ ทั้งนี้ผลลัพธ์เชิงอุดมคติยังคงเป็นเรื่องการจัดการกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นและการสร้างบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นใหม่เช่นเดิม ดังนั้น จำเป็นต้องมีเงื่อนไขบางประการเพื่อให้สามารถผลักดันให้ การใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว ทั้งนี้จะได้ อภิปรายต่อไปในหัวข้อ 2.3.1.3

(3) เงื่อนไขที่สนับสนุนแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นพบว่า การที่แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อมีเงื่อนไขหลักต้นอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่

1) บริบทที่สังคมอยู่ในภาวะสันติภาพตามความหมายแคบหรือสันติภาพในความหมาย เชิงลบ (negative peace) คือภาวะที่ปลอดจากการใช้ความรุนแรงทางกายภาพ เช่นการ ประหัตประหารกันระหว่างคู่ขัดแย้ง เป็นต้น แม้จะเป็นเพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งก็ตาม อาจจะกล่าว อีกอย่างหนึ่งได้ว่าการทำข้อตกลงสันติภาพ (สัญญาหยุดยิง) ถือเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่ การแสวงหาความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน

2) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมการเมือง การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างใน ที่นี้ หมายถึงรวมถึงการแก้ไขความไม่ยุติธรรมเชิงโครงสร้างที่นำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่ม ชาติพันธุ์ต่างๆ กับรัฐบาล อาทิเช่น การแก้ไขหรือยกเลิกกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม เช่น กฎอัยการศึก กฎหมายเพื่อจำกัดสิทธิเสรีภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น รวมทั้งการปฏิรูปกฎหมายและการเมือง

ซึ่งจำกัดบทบาทของกองทัพ การปฏิรูปสถาบันตำรวจซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เคยเกิดขึ้น และรวมทั้งการยอมรับให้มีการจัดเขตการปกครองพิเศษเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งกับกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

3) ภาวะความเป็นผู้นำของตัวแสดงหลักในความขัดแย้ง (ทั้งฝ่ายรัฐบาลกลางและกลุ่มติดอาวุธ กลุ่มหลักๆ) หมายถึง การที่ผู้นำกลุ่ม องค์กรต่างๆ โดยเฉพาะของรัฐบาลกลางปรับเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับการรักษาเอกภาพของรัฐ ด้วยวิธีที่ไม่ใช้ความรุนแรง และแสดงเจตจำนงที่แน่วแน่เกี่ยวกับการยุติการใช้ความรุนแรง ทั้งนี้ โดยความคาดหวังที่ว่า รัฐบาลควรเป็นผู้ริเริ่มการแสดงบทบาทผู้นำกระบวนการสันติภาพก่อนฝ่ายอื่นๆ นอกจากนี้ ในเงื่อนไขข้อแรกนี้ยังซ่อนด้วยเงื่อนไขเรื่องความเป็นเอกภาพของแต่ละฝ่ายในความขัดแย้งนั้นๆ ไว้อีกด้วย เพราะหากแต่ละฝ่ายที่อยู่ในความขัดแย้งยังประกอบไปด้วยกลุ่มก้อนย่อยๆ ที่มีความเห็นไม่ตรงกันอยู่อีกหลายชั้น และไม่มีผู้นำหรือตัวแทนที่ชัดเจนด้วยแล้ว การดำเนินมาตรการต่างๆ ก็ย่อมต้องใช้ระยะเวลายาวนานขึ้นไปอีก ซึ่งในบางกรณี การไร้ซึ่งความเป็นเอกภาพของกลุ่ม โดยเฉพาะฝ่ายรัฐ ก็ทำให้การตัดสินใจใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย

4) ความเข้มแข็งของภาคประชาสังคมในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แรงกดดันจากภาค

ประชาสังคมมักเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้รัฐบาลต้องตัดสินใจแสดงภาวะผู้นำในการตัดสินใจเลือกดำเนินมาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ซึ่งแรงกดดันจากภาคประชาสังคมมักจะเกี่ยวข้องกับการเรียกร้องให้รัฐบาลที่ขึ้นมาใหม่ดำเนินการเอาผิดกับรัฐบาลก่อนหน้า (ซึ่งโดยมากเป็นรัฐบาลเผด็จการทหาร) เพื่อแสดงความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนของผู้คนจำนวนมากที่เคยเกิดขึ้นในอดีต โดยทั่วไป แรงกดดันจากภาคประชาสังคมจะเกิดขึ้นมาจากการมีประสบการณ์ร่วมทางสังคมเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรงนั้นๆ หรือจากการริเริ่มโดยกลุ่มผู้ได้รับความสูญเสียจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นกลุ่มแรก นำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันทางสังคมเกี่ยวกับความโหดร้ายของอาชญากรรมเหล่านั้น จนเกิดภาวะมวลวิกฤต (Critical Mass) ซึ่งในที่นี้หมายถึง การที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งในสังคมเกิดความรู้สึกว่าสิ่งที่เคยเกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องผิด (แม้ไม่ได้เกิดขึ้นกับตัวเอง) และนำพาสังคมส่วนอื่นๆ มีความคิดเช่นเดียวกัน จนนำไปสู่การเรียกร้องการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคมเพื่อยับยั้งเรื่องที่เคยเกิดขึ้นในอดีต นอกจากนี้ ภาคประชาสังคมในที่นี้ยังมีความหมายหลายระดับ ได้แก่ ภาคประชาสังคมภายในประเทศ องค์กรระหว่างประเทศ หรือทั้งสองระดับร่วมมือกันด้วย และกลุ่มเหยื่อ/ ผู้เสียหายซึ่งเป็นกลุ่มหลัก

- 5) การทำข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนในอดีต ซึ่งจากประสบการณ์ใน

ประเทศต่างๆ ซึ่งให้เห็นว่า การจัดทำข้อเท็จจริงและการเปิดเผยความจริงอย่างเป็นระบบและมีข้อมูลละเอียดรอบด้าน ด้วยการมีส่วนร่วมของฝ่ายต่างๆ ทั้งนี้ การทำข้อเท็จจริงอย่างละเอียดและรอบด้านจะเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงที่จะนำไปสู่การเปิดเผยความจริง การยอมรับความผิด การขอโทษและให้อภัย แม้กระทั่งกระบวนการลงโทษผู้กระทำความผิด และการยอมรับความผิดพลาดที่เคยเกิดขึ้นในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของคนในชาติ อันจะเป็นหลักประกันที่สังคมจะไม่ย้อนกลับไปสู่การใช้ความรุนแรงต่อกันดังเช่นที่เกิดขึ้นอีกด้วย

(4) ข้อจำกัดของแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน

แม้ว่าแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจะสามารถเลือกนำไปใช้ได้ง่ายเพราะมีลักษณะแนวทางที่ชัดเจนและเป็นสากล ส่งผลให้สังคมโลกมีแนวโน้มจะมองว่ามาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ได้แก่ มาตรการศาลอาญาด้านสิทธิมนุษยชน มาตรการคณะกรรมการแสวงหาความจริง การชดเชยเยียวยาผู้เสียหาย มาตรการสร้างความทรงจำร่วม และการปฏิรูปหน่วยงานด้านความมั่นคงเป็นชุดเครื่องมือสำเร็จรูป/ เครื่องมือพร้อมใช้ และมีความสมบูรณ์แบบในตัวเองมากกว่าจะเป็นเพียงแนวทางกว้างๆ สำหรับปรับใช้ ทำให้แนวทางนี้ยังมีข้อจำกัดบางประการในการนำไปใช้อย่างน้อย 4 ประการคือ

ประการแรก แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนเป็นมาตรการทางนโยบายที่ละเอียดบริบทความสลับซับซ้อนของบรรยากาศทางการเมืองและสังคมภายหลังความรุนแรง อาทิเช่น ความล้มเหลวของสถาบันทางการเมืองและรัฐบาลในด้านการดูแลความปลอดภัยของรัฐ ภาวะที่ปราศจากความพร้อมรับผิด รวมทั้งบรรยากาศความตึงเครียดระหว่างผู้คน ความไม่ไว้วางใจ ความหวาดกลัว ความรู้สึกเป็นศัตรู (Risser 2007: 57-61) ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่อาจได้รับความแก้ไขลงในระยะเวลาอันสั้น

ประการต่อมา แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านอาจไม่นำไปสู่การแก้ไขความไม่ยุติธรรมในระดับที่ลึกไปกว่าเชิงโครงสร้างสถาบันและบรรทัดฐานทางการเมืองคือการเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือวัฒนธรรมของสังคมซึ่งอยู่ในระดับที่ลึกกว่าได้ (Leebaw, 2002: 273-274) เขาเข้าใจหลักประกันที่ถูกรื้อสร้างขึ้นจึงอาจไม่ใช่เครื่องรับประกันที่ดีที่สุดว่าความรุนแรงเช่นที่เคยเกิดขึ้นจะไม่หวนกลับมาอีก

ประการที่สาม การผูกขาดอำนาจการตัดสินใจเชิงนโยบายความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน เกิดจากการละเลยข้อจำกัดด้านเสถียรภาพทางการเมืองและความซับซ้อนของสัมพันธภาพเชิงอำนาจในสังคมภายหลังความรุนแรง ซึ่งเป็นเงื่อนไขกำหนดทิศทางของกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองในการนำนโยบายความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านมาใช้ ทั้งนี้ Brian Grodsky อธิการศึกษาของเขาเรื่องประสบการณ์ด้านความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในระดับนานาชาติ ซึ่งพบว่าลักษณะความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีส่วนกำหนดทิศทางตัดสินใจนโยบายการรับผิดชอบและรูปแบบหลากหลายของความยุติธรรม มีด้วยกัน 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบแคบ คือระหว่างชนชั้นนำทางการเมืองสองกลุ่มหลักคือกลุ่มชนชั้นนำระบบใหม่ และระบบเก่า (2) ความสัมพันธ์หลายกลุ่มอำนาจเช่น กลุ่มทหาร ตำรวจ กลุ่มผู้สนับสนุนกลุ่มอำนาจเก่า เป็นต้น และ (3) อำนาจในความหมายกว้างที่อยู่บนฐานความชอบธรรมจากสาธารณะ หมายถึงกลุ่มที่มีบทบาททางการเมืองมีมากกว่ากลุ่มชนชั้นนำ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มศาสนา เป็นต้น ซึ่งงานศึกษาของ Grodsky ชี้ให้เห็นว่า ท่ามกลางรูปแบบอำนาจทั้งสามนั้น กระบวนการตัดสินใจนโยบายความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านส่วนใหญ่มักจะถูกกำกับด้วยรูปแบบความสัมพันธ์อำนาจแบบแคบเป็นหลัก โดยที่ชนชั้นนำใหม่จะหาช่องทางในการสร้างสมดุลระหว่างบรรทัดฐาน (norm) เรื่องความยุติธรรมที่เกิดขึ้นช่วงหลังสงคราม กับความเข้มแข็งของกลุ่มอำนาจเก่า อาทิ กลุ่มกองทัพ เป็นต้น ซึ่งข้อหลังถือเป็นข้อจำกัดทางการเมืองในช่วงนั้น

สำหรับการที่ชนชั้นนำในหลายประเทศเลือกใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อแสดงความรับผิดชอบและชดเชยมากกว่าการเลือกเฉพาะแบบศาลอาญาและคณะกรรมการแสวงหาความจริง แสดงให้เห็นว่า นอกจากปัจจัยเรื่องความสัมพันธ์อำนาจทางสังคมแล้ว โดยทั่วไปชนชั้นนำใหม่จะคิดคำนวณถึงแนวทางความยุติธรรมในรูปแบบอื่นร่วมด้วย เพื่อสนองตอบคาดหวังของประชากรที่เป็นผู้มีสิทธิออกเสียงให้แก่พวกเขามากกว่าการมุ่งสนใจเรื่องปัญหาสงครามการเมือง นอกจากนี้ในบางกรณี Grodsky พบด้วยว่า การที่ชนชั้นนำในบางประเทศเลือกที่จะใช้นโยบายนิรโทษกรรมก็เนื่องจากเห็นว่าวิธีดังกล่าวเป็นวิธีที่ดีกว่าการทุบเทพลังงานและทรัพยากรไปกับการจัดการอดีต (Grodsky, 2009: 5-14) ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านมีข้อจำกัดเนื่องจาก เปิดโอกาสให้กับเฉพาะชนชั้นนำใหม่เท่านั้นที่มีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับมาตรการต่างๆ ซึ่งในหลายกรณี นโยบายด้านความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านเป็นเพียงผลจากการเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มชนชั้นนำระบบใหม่กับกลุ่มอำนาจในระบบเก่า ขึ้นอยู่กับว่าฐานความสัมพันธ์อำนาจของแต่ละสังคมจะเป็นเช่นไรเท่านั้น ไม่ใช่โดยวิธีการมีส่วนร่วมจากประชาชนที่เป็นฐานของสังคม (Lederach, **สัมภาษณ์**, วันที่ 13 พฤษภาคม 2554) และดังนั้น ความหมาย

ของความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านของแต่ละสังคมจึงอาจคาดคะเนผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมได้ ทั้งนี้ การที่แนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านมุ่งเน้นผลสำเร็จระยะสั้นคือในช่วงที่รัฐบาลใหม่มีอำนาจ (Naomi Roht-Arriaza and Javier, 2006: 12-13)

ประการที่สี่ มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านยังถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นนโยบายที่ต้องใช้เงินและบุคลากรผู้เชี่ยวชาญเชิงเทคนิค (โดยเฉพาะบุคลากรผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายภายในและระหว่างประเทศ) และเข้าใจเงื่อนไขวัฒนธรรมท้องถิ่นจำนวนมากในการดำเนินมาตรการต่างๆ อันได้แก่ กระบวนการแสดงความรับผิดชอบ กระบวนการสืบสวนความจริง รวมทั้งการชดเชยความเสียหายและการเยียวยาเหยื่อความรุนแรง ทั้งนี้ มักเป็นที่เข้าใจกันว่า ทรัพยากรเงินและบุคลากรเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลในการกำหนดความสำเร็จ/ล้มเหลวของมาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านโดยเฉพาะปัจจัยเรื่องเงินงบประมาณที่มักจะเป็นข้อจำกัดประการสำคัญที่หลายประเทศที่เพิ่งผ่านพ้นภาวะความรุนแรงมาไม่นานและยังต้องเผชิญกับความไม่เสถียรภาพทางเศรษฐกิจอยู่นั้น ไม่สามารถนำมาตราการที่สำคัญๆ ทั้งหลายมาใช้ร่วมกันได้ และทำให้ความรุนแรงรอบใหม่หวนคืนมาอีก เช่น ในกรณีของประเทศแถบแอฟริกาทั้งหลาย โดยเฉพาะแอฟริกาใต้และรวันดาซึ่งเป็นตัวอย่างที่มักถูกนำมาอ้างถึงในเรื่องกระบวนการเปิดเผยความจริง แต่ขณะที่ในความเป็นจริงแล้ว การที่ทั้งสองประเทศไม่มีงบประมาณเพียงพอในการชดเชยความเสียหายให้แก่เหยื่อที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้การเปิดเผยความจริงโดยไม่มี การจ่ายเงินเพื่อชดเชยความเสียหายนั้นกลับยิ่งสร้างความขัดแย้งระหว่างประชาชนรอบใหม่ขึ้นมาภายหลัง เป็นต้น

2.3.2 **วิจาทะว่าด้วยความยุติธรรมกับการยุติความรุนแรงและการแก้ไขความขัดแย้ง**

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมกับ ความรุนแรง และความขัดแย้งทั้งในระดับแนวคิด ทฤษฎี และระดับปฏิบัติการในพื้นที่ความขัดแย้งทั่วโลก นอกจากนี้ งานศึกษาจำนวนมากยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของการทำความเข้าใจความยุติธรรมที่มีผลต่อการยุติหรือลดความรุนแรง อีกทั้งยังแก้ไขความขัดแย้งได้ด้วย เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาและข้อถกเถียงว่าด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ของความยุติธรรมกับการยุติความรุนแรงและแก้ไขความขัดแย้ง ต่อมาจะกล่าวถึงเนื้อหาและข้อถกเถียงว่าด้วยรูปแบบของความยุติธรรมที่มีบทบาทในการยุติความรุนแรงและแก้ไขความขัดแย้ง รวมทั้งช่องว่างของการอธิบายความยุติธรรมในแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้ง

เนื้อหาที่กล่าวไว้ตั้งแต่ข้อ 2.2 เป็นต้นมา ช่วยให้เห็นข้อสังเกตได้ว่า โดยทั่วไปการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมกับการยุติความรุนแรง และการแก้ไขความขัดแย้งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบหลัก ประการแรก คือการอธิบายว่า ความไม่ยุติธรรมดำรงอยู่ในระดับโครงสร้างของความขัดแย้ง โดยเฉพาะความขัดแย้งรูปแบบอสมมาตร (ความขัดแย้งที่คู่ขัดแย้งมีอำนาจไม่เท่ากัน) ความไม่ยุติธรรมจึงเป็นสาเหตุเบื้องต้นของความขัดแย้ง การแก้ไขความขัดแย้งจึงหมายถึง การแก้ไขความไม่ยุติธรรมในระดับโครงสร้างด้วยวิธีการต่างๆ พร้อมกับการแก้ไขข้อขัดแย้งเฉพาะหน้า อาทิเช่น การแก้ไขเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมเชิงโครงสร้างทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม (กฎหมาย นโยบาย เป็นต้น) อันนำมาซึ่งความขัดแย้ง รวมทั้งยังอาจใช้กระบวนการเจรจา ต่อรอง (Negotiation) ในการปรับความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง ประการต่อมา คือการฟื้นคืนความยุติธรรมที่ถูกทำลายลงจากการใช้ความรุนแรงของคู่ขัดแย้งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือโดยทั้งสองฝ่าย การคืนความยุติธรรมให้แก่เหยื่อและการยอมรับผิดของผู้กระทำผิดจะช่วยยุติวงจรการใช้ความรุนแรงแก้แค้นและสร้างบรรทัดฐานการเคารพหลักการสากลด้านสิทธิมนุษยชนเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความรุนแรงเกิดขึ้นอีกในอนาคต ในเบื้องต้นอาจกล่าวได้ว่า ความยุติธรรมจึงไม่อาจแยกส่วนจากการยุติความรุนแรงและการแก้ไขความขัดแย้งได้สิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม รูปแบบความสัมพันธ์ทั้งสองแบบก็นำมาซึ่งข้อถกเถียงที่สำคัญ อย่างน้อยสองประการได้แก่

ประการแรก ความสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบข้างต้นทำให้เห็นว่า **ความยุติธรรมจะถูกกล่าวอ้างถึงในช่วงก่อนความรุนแรงและช่วงหลังความรุนแรงเป็นหลัก** ทั้งนี้ นักทฤษฎีด้านการแก้ไขความขัดแย้งเชื่อว่า ความยุติธรรม ถือเป็นจุดตัดเชิงโครงสร้างที่แบ่งแยกระหว่างภาวะสันติภาพ (หมายถึงสภาพที่มีความขัดแย้งปรากฏอยู่บ้าง แต่การต่อสู้ระหว่างฝ่ายต่างๆ ก็เป็นการต่อสู้ทางการเมืองโดยปราศจากการใช้ความรุนแรงเชิงกายภาพ) และภาวะสงครามออกจากกัน รอนพีร์ ซามัดดา ผู้อำนวยการกลุ่มวิจัยกัลกัตตา ประเทศอินเดียเชื่อว่า ท่ามกลางสงครามย่อมมีโอกาสสถาปนาความยุติธรรมที่ทุกฝ่ายยอมรับอย่างยินยอมพร้อมใจ (consent) ขึ้นมาได้เพราะเป็นช่วงที่สังคมมีการแบ่งขั้วชัดเจน นอกจากนี้ การถกเถียงเรื่องความยุติธรรมในช่วงระหว่างความรุนแรงอาจถูกเข้าใจว่าจะนำไปสู่ความตึงเครียดมากขึ้นระหว่างคู่ขัดแย้งและพลเมืองอื่นๆ ในสังคมนั้นและอาจไม่เป็นผลดีต่อการชักชวนให้ทั้งสองฝ่ายเข้าร่วมกระบวนการเจรจาข้อตกลงสันติภาพด้วย (เกษียร เตชะพีระ แปล, 2547: 42-43) ดังนั้น ในช่วงที่ความรุนแรงเชิงกายภาพ/ ภาวะสงครามกำลังดำเนินอยู่ ภารกิจจำเป็นอันดับแรกจึงได้แก่การยุติความรุนแรงเชิงกายภาพให้ได้เสียก่อน อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าความยุติธรรมมักจะถูกอ้างถึงในช่วงหลังความรุนแรงมากกว่า

ช่วงก่อนความรุนแรง ดังปรากฏว่ามีงานศึกษาเรื่องความยุติธรรมช่วงหลังความรุนแรงอยู่จำนวนมาก โดยเฉพาะเรื่องความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน อย่างไรก็ตาม ความเป็นจริงของสภาพความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้ออันเกิดขึ้นในปัจจุบันก็นำมาซึ่งข้อถกเถียงเกี่ยวกับข้อจำกัดของการแบ่งแยกช่วงเวลาก่อน ระหว่าง และหลังความรุนแรงอย่างแยกขาดออกจากกันสิ้นเชิง ซึ่งมุมมองเช่นนี้มีข้อจำกัดอย่างมากในการมองความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นในสภาพความเป็นจริง อีกทั้งยังทำให้จินตภาพเรื่องการเพิ่มพูนความยุติธรรมก่อนความรุนแรงและหลังความรุนแรงไม่ต่อเนื่องไม่เป็นผลซึ่งกันและกัน จึงทำให้การเพิ่มพูนความยุติธรรมมักจะจำกัดอยู่เพียงความหมายแคบด้านกระบวนการยุติธรรมและการสร้างสถาบันทางการเมืองเท่านั้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยมองว่าข้อจำกัดของการแบ่งแยกภาวะสงครามและสันติภาพออกจากกันสิ้นเชิงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความกดดันในทางปฏิบัติ และทำให้เกิดข้อถกเถียงจำกัดอยู่ในกรอบที่ว่าในช่วงภายหลังความรุนแรงยุติลงใหม่ ๆ หรือขณะที่ความรุนแรงยังไม่ยุติลงสนิท นักปฏิบัติการทั้งหลายจะมองว่าสภาพดังกล่าวเป็นช่วงสันติภาพแล้วหรือไม่ และดังนั้นภารกิจหลักจึงควรอยู่ที่การเลือกเอาระหว่างการเพิ่มพูนความยุติธรรมหรือการแก้ไขความรุนแรงต่อไปนั่นเอง

Parlevliet ทำการทบทวนวรรณกรรมแล้วพบว่า การถกเถียงดังที่กล่าวข้างต้นริเริ่มมาจากการโต้เถียงในพื้นที่จริงก่อนมาสู่ประเด็นในเชิงทฤษฎีความรู้ เขาตั้งข้อสังเกตว่า ประเด็นความแตกต่างเชิงเป้าหมายและวิธีการของกลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน (human rights activist) ซึ่งยึดมั่นว่าความยุติธรรมต้องมาก่อนสันติภาพและนักปฏิบัติด้านการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict Resolution Practitioner) มองว่าสันติภาพจะนำมาซึ่งความยุติธรรม (ในภายหลัง) ถือเป็นฉนวนสำคัญของ การถกเถียงที่มีการใช้น้ำเสียงเชิงแยกขั้วระหว่างงานทั้งสองด้านอย่างชัดเจน ทั้งนี้ เพื่อการช่วงชิงการสนับสนุนด้านทรัพยากรการทำงาน เช่น แหล่งทุน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังดูเหมือนเป็นการปกป้องพื้นที่ทางบทบาทอาชีพ (professional turf) และรวมทั้งอัตลักษณ์ของผู้ทำงานแต่ละฝั่งเองก็ยิ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงที่ดูเหมือนว่า ความยุติธรรม และปฏิบัติการเพื่อยุติความรุนแรงและการแก้ไขความขัดแย้งเป็นเรื่องที่ต้องเลือกระหว่างความต้องการเชิงศีลธรรม หมายถึงความยุติธรรม เช่น การลงโทษอาชญากร กับความจำเป็นทางการเมืองอย่างการเจรจาเพื่อสันติภาพ (Biggar in Biggar, 2003: 3) มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ Parlevliet จึงตั้งข้อสังเกตว่า ด้วยเหตุดังกล่าว งานศึกษาทางวิชาการที่ผ่านมาจึงมักมุ่งมองที่ความแตกต่างระหว่างการรณรงค์ด้านสิทธิมนุษยชนและการแก้ไขความขัดแย้งเป็นหลักนั่นเอง (Baker 1996; Arnold 1998 cited in Parlevliet, 2009: 4) นอกจากนี้ Parlevliet มองว่าในทางกลับกัน ปัญหาความกดดันระหว่างประเด็นด้านสิทธิมนุษยชน (human rights) และการแก้ไขความขัดแย้ง (conflict resolution) ยัง

เกิดมาจากข้อจำกัดของแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งรุ่นแรกๆ ที่มุ่งเน้นแนวทางการเจรจาต่อรอง (negotiated settlement) ซึ่งมีแนวโน้มจะพิจารณาว่าควรจัดให้ประเด็นเรื่องความยุติธรรมและสิทธิมนุษยชนเป็นเป้าหมายระยะยาวและควรให้ความสำคัญกับกระบวนการจัดทำข้อตกลงหยุดยิง/สันติภาพเป็นหลัก ดังนั้นจึงยังไม่สมควรนำประเด็นเรื่องความยุติธรรมและการละเมิดสิทธิมนุษยชนขึ้นสู่การอภิปรายระหว่างการเจรจาระหว่างคู่ขัดแย้ง นอกจากนี้ในบางที่นักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนก็เห็นว่าไม่ควรเปิดโอกาสให้แก่เหล่าผู้เคยกระทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเจรจาสันติภาพด้วย เป็นต้น (Parlevliet, 2009: 23)

อย่างไรก็ดี การถกเถียงข้างต้นก็นำมาสู่การพยายามของนักปฏิบัติและนักวิชาการบางส่วนที่เสนอว่าข้อถกเถียงที่สนับสนุนการเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นเพียงมายาคติ และไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อการแก้ไขความขัดแย้ง อีกทั้งยังมีความพยายามในการสร้างข้อเสนอเพื่อก้าวข้ามมายาคติดังกล่าว ดังเช่นข้อเสนอแนวคิดเรื่อง **การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง** ของ Johan Galtung ซึ่งมองความขัดแย้งว่ามีวงจรชีวิตของมันเอง ทำให้ช่วงเวลาก่อน ระหว่าง และหลังความรุนแรงจึงมีเชื่อมโยงกันอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวรายละเอียดไว้แล้ว นอกจากนี้ ข้อถกเถียงดังกล่าวยังนำมาซึ่งการสร้างข้อเสนอเรื่อง **สันติยุติธรรม** (Justpeace) โดย John Paul Lederach (1995b) ซึ่งให้ความสำคัญกับการเพิ่มพูนความยุติธรรมในช่วงก่อนความรุนแรง ระหว่างช่วงความขัดแย้งที่ยืดเยื้อซึ่งความรุนแรงยังดำเนินอยู่พร้อมกับการพยายามแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเพื่อยุติความรุนแรง ซึ่งจะได้กล่าวในรายละเอียดในส่วนต่อไป

ประการต่อมา การยอมรับความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมกับการยุติความรุนแรงและการแก้ไขความขัดแย้งทั้งสองลักษณะข้างต้นนำมาสู่การถกเถียงและการสร้างข้อเสนอว่าความยุติธรรมรูปแบบใดที่จะมีผลในการยุติความรุนแรง อีกทั้งยังแก้ไขความขัดแย้งได้ ทั้งนี้ความหมายของความยุติธรรมตามความเข้าใจกระแสหลักมักจะผูกโยงความยุติธรรมกับการพิจารณาความยุติธรรมตามแนวทางการจัดการอาชญากรรม (criminal justice) ได้แก่ ความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษและความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์เป็นหลัก ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสการมุ่งเน้นความสนใจในประเด็นความยุติธรรมช่วงหลังความรุนแรง โดยเฉพาะกระแสความสนใจแนวคิดเรื่องความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ความยุติธรรมตามแนวทางการจัดการอาชญากรรมจึงถือเป็นแนวทางที่เหมาะสมที่สุดในการจัดการกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนขนาดใหญ่อันเกิดขึ้นในช่วงระบอบก่อนหน้า

ทั้งนี้ แม้ว่าในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 การถกเถียงจะอยู่ในขอบข่ายของการเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างแนวทางความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษและความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์

และดูเหมือนว่าการรณรงค์ความสำเร็จของแนวทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ของประเทศแอฟริกาใต้จะส่งผลให้แนวทางความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์จะได้รับความสนใจในฐานะคำตอบที่เหมาะสมกับการยุติความรุนแรงและแก้ไขความขัดแย้งมากกว่าแบบเอาผิด/ ลงโทษ ซึ่งแม้ว่ากระบวนการศาลยุติธรรมจะส่งผลดีต่อการสมานฉันท์ในแง่ที่เป็นการหยุดยั้งการกระทำผิดซ้ำและทำให้ผู้กระทำผิดตระหนักถึงความผิดที่ตนได้ก่อขึ้น ทั้งยังหยุดยั้งวงจรความรุนแรงในแง่ที่เป็นช่องทางของการตอบแทนความเจ็บปวดของเหยื่อแทนการแก้แค้นโดยใช้ความรุนแรง และเป็นหลักประกันทางสังคมการเมืองในอนาคตได้ (Stover and Weinstein 2004: 4) อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ก็ยังคงถูกตั้งคำถามอยู่มากในแง่ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสมานฉันท์และการเยียวยาเหยื่อ กล่าวคือ กระบวนการเปิดเผยความจริง (Truth-Telling) ในศาลอาจละเลยความรู้สึกเจ็บช้ำของเหยื่อ ทำให้การบอกเล่าความจริงในศาลเป็นเพียงการเปิดบาดแผลของเหยื่อ ทั้งที่กระบวนการยุติธรรมอาจไม่สามารถทำให้ผู้กระทำรู้สึกผิดต่อการกระทำของตนได้จริง (Lanegran 2005: 1) นอกจากนี้ ยังไม่มีหลักประกันแน่ชัดที่รับรองได้ว่ากระบวนการยุติธรรมจะอำนวยความสะดวกให้ผู้ได้รับความเป็นธรรมให้แก่ทุกฝ่ายได้

อย่างไรก็ดี ภายหลังจากความสำเร็จของแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านในประเทศอาเจนติน่าที่นำเอามาตรการต่างๆ มาใช้ได้สมบูรณ์มากกว่า ทำให้พัฒนาการข้อถกเถียงถึงรูปแบบที่เหมาะสมของความยุติธรรมภายหลังความรุนแรงจึงไม่ได้ไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนว่ารูปแบบใดเหมาะสมต่อการแก้ไขความขัดแย้งและความรุนแรง ทั้งนี้เพราะประสิทธิภาพของมาตรการแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านยังขึ้นกับบริบทของแต่ละสังคมด้วย แต่ในขณะเดียวกัน ดูเหมือนจะมีความเห็นสอดคล้องกันอยู่ว่า รูปแบบความยุติธรรมที่เหมาะสมจะเกิดขึ้นได้จากการผสมผสานแนวทางทั้งสองเข้าด้วยกัน หมายถึงการเลือกใช้ทั้งกระบวนการศาลยุติธรรมและคณะกรรมการแสวงหาความจริงและการสมานฉันท์ร่วมกัน โดยประสานสมดุลระหว่างแนวทางทั้งสองรูปแบบ นอกจากนี้ แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านยังขยายความเข้าใจเกี่ยวกับความยุติธรรมไปสู่มิติอื่นๆ เช่น การปฏิรูปสถาบันความมั่นคง และสถาบันทางการเมือง รวมถึงการสร้างสัญลักษณ์สำหรับการรำลึกถึงความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นด้วย เป็นต้น รวมทั้งการสนับสนุนให้ใช้มาตรการต่างๆ ร่วมกันอย่างเป็นองค์รวม (holistic) ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่า สำหรับการยุติความรุนแรงและแก้ไขความขัดแย้งแล้ว จำต้องใช้รูปแบบต่างๆ ของความยุติธรรมร่วมกัน มิใช่เพียงการเลือกระหว่างรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งเท่านั้น

อย่างไรก็ดี จากข้อถกเถียงทั้งสองประการข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า แนวทางการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของความยุติธรรมกับการยุติความรุนแรงและการแก้ไขความขัดแย้งที่ได้กล่าวไว้แล้ว

ยังมีข้อจำกัดอันเนื่องมาจากการแบ่งช่วงเวลาแห่งสันติภาพและสงครามออกจากกันอย่างสิ้นเชิง ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดภายใต้ข้อจำกัดของสภาพความเป็นจริงในปัจจุบัน นอกจากนี้ การมุ่งเน้นแต่การยุติความรุนแรงทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบของความยุติธรรมยังมุ่งเน้นเพียงความยุติธรรมทางกฎหมาย (Legal Justice) และกลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ความยุติธรรมรูปแบบดังกล่าว จึงยังไม่สามารถทำให้เกิดความพยายามในการเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสาเหตุความขัดแย้งในระดับที่ลึกไปกว่าเชิงโครงสร้างสถาบันและบรรทัดฐานทางการเมืองอันได้แก่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือวัฒนธรรมของสังคมซึ่งอยู่ในระดับที่ลึกกว่าได้ (Leebaw, 2002: 273-274)

2.3.3 ข้อเสนอว่าด้วยการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและการเพิ่มพูนความยุติธรรม

จากข้างต้น อาจช่วยให้เข้าใจพัฒนาการและการปรับตัวเชิงแนวคิดว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างการยุติความรุนแรงและแก้ไขความขัดแย้งกับการผดุงความยุติธรรมได้ว่า ในปัจจุบันบรรยากาศของการถกเถียงในเรื่องดังกล่าวได้ก้าวข้ามภาวะความกดดันจากการเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งมีความจำเป็นพอๆ กันมาแล้ว ด้วยการยอมรับความสัมพันธ์ของตัวแปรความยุติธรรมและการยุติความรุนแรง แก้ไขความขัดแย้ง ขณะเดียวกันการถกเถียงก็เคลื่อนมาสู่การแสวงหาหนทางเพื่ออุดช่องว่างและลดข้อจำกัดของแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้งจากข้อถกเถียงทั้งสองข้อที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นบนฐานที่สำคัญ 2 ประการได้แก่ **ประการแรก** ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า จากสภาวะความขัดแย้งในปัจจุบันที่มีแนวโน้มว่าจะมีลักษณะปั่นความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อซึ่งทำให้การแยกแยะช่วงเวลาแห่งสันติภาพออกจากช่วงเวลาแห่งความรุนแรงออกจากกันได้ลำบากยิ่งขึ้น การถกเถียงในปัจจุบันตั้งอยู่บนฐานการแสวงหาทางออกจากข้อจำกัดด้านกรอบเวลา (ก่อนหรือหลังความรุนแรง) มาเป็นการแสวงหาทางออกเชิงยุทธศาสตร์มากขึ้น กล่าวคือ การปรับมุมมองความขัดแย้งว่ามีช่วงชีวิตของมันเอง ช่วยทำให้มองเห็นความซับซ้อนของรอยต่อระหว่างช่วงก่อน ระหว่าง และหลังความรุนแรงมีความเชื่อมโยงกันมากขึ้น และทำให้การมองหาหนทางในการเพิ่มพูนความยุติธรรมมีช่องทางมากขึ้นโดยมีตัวอย่างหรือให้ความขัดแย้งรุนแรงยุติลงเสียสิ้นก่อน **ประการต่อมา** เป็นการถกเถียงว่าด้วยความหมายหรือรูปแบบของความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการยุติ/ลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

เนื้อหาในส่วนนี้จะกล่าวถึงข้อเสนอและรายละเอียดข้อเสนอว่าด้วยการเพิ่มพูนความยุติธรรมจากฝ่ายของนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งซึ่งเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานข้อเสนอกที่ชัดเจนเกี่ยวกับรูปแบบความยุติธรรมอันมีผลต่อการลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเพื่ออุดช่องว่างและลดข้อจำกัดของแนวทางที่มุ่งเน้นการยุติความรุนแรงและแก้ไข

ความขัดแย้งดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ทั้งนี้จะนำเสนอโดยไล่เรียงตามประเด็นปัญหาที่เป็นข้อถกเถียงหลักสองประการได้แก่ ข้อเสนอที่ชี้ให้เห็นช่องทางการเพิ่มพูนความยุติธรรมในสังคมที่ต้องประสพกับบริบทสังคมที่มีความซับซ้อนภายใต้ความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ในส่วนต่อมาจะกล่าวถึงข้อเสนอในการยืดขยายความเข้าใจเกี่ยวกับรูปแบบความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในส่วนต้นว่า Johan Galtung มีบทบาทในการพัฒนาและปรับปรุงแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งให้มีความลุ่มลึกกว่าเพียงการมุ่งมองปรากฏการณ์เฉพาะหน้าอันไม่อาจสร้างภาวะสันติภาพที่ยั่งยืนได้นานตามแนวทางแก้ไขความขัดแย้งแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะในส่วนของคุณค่าเรื่องความยุติธรรม เขายอมรับว่า การเพิ่มพูนความยุติธรรมในช่วงที่ความรุนแรงดำเนินอยู่นั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากอย่างมาก เขาจึงมีความเห็นสอดคล้องกับนักทฤษฎีด้านการแก้ไขความขัดแย้งโดยทั่วไปว่ามีความจำเป็นที่ความรุนแรง (ทางกายภาพ) ควรจะต้องยุติลงก่อน โดยการทำสัญญาหยุดยิงหรือข้อตกลงสันติภาพเสียก่อน เพื่อให้ฝ่ายต่างๆ สะดวกใจในการเข้ามาสู่กระบวนการเจรจาสันติภาพ ทั้งนี้ เขาจึงเห็นสอดคล้องด้วยว่าภารกิจการเพิ่มพูนและฟื้นฟูความยุติธรรมจึงเป็นภารกิจที่ทำได้ในช่วงก่อน และภายหลังความรุนแรงเช่นเดียวกับแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน และให้ภารกิจด้านการลดความรุนแรงเป็นภารกิจหลักในช่วงที่ความรุนแรงดำเนินอยู่

แม้ว่า Galtung จะยอมรับมาตรการตามแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict resolution) อย่างไรก็ตาม Galtung (2005) ได้เสนอแนวคิดเรื่อง “มาตรการการสมานฉันท์/ปรองดอง” (Reconciliation) ด้วยการอภิปรายมาตรการต่างๆ ที่มักจะถูกอ้างถึงหรือหยิบมาใช้จัดการกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นไว้ถึง 12 วิธี (Galtung, 2005: 222-234) โดยเน้นย้ำว่า แท้ที่จริงแล้ว มาตรการต่างๆ ไม่ควรถูกใช้โดยทันทีราวกับว่ามันเป็นยาสามัญประจำบ้าน แต่การเลือกใช้มาตรการต่างๆ ต้องถูกกำกับด้วยความมุ่งหมายที่ต้องการ “ฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ” เป็นหลัก ทั้งนี้ การเลือกใช้มาตรการต่างๆ ต้องเกิดจากการพิจารณาความเหมาะสมกับบริบทและความต้องการของเหยื่อ โดยการตระหนักถึงเงื่อนไขและข้อจำกัดของมาตรการต่างๆ ซึ่งในบางมาตรการหากถูกนำไปใช้อย่างฉาบฉวยอาจก่อให้เกิดความเสียหายมากยิ่งขึ้นได้ เช่น มาตรการการชดเชยเยียวยาด้วยเงิน ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลหนึ่งให้ต้องใช้มาตรการต่างๆ ร่วมกันเพื่อสร้างความสมดุลและตอบสนองความต้องการด้านความยุติธรรมของเหยื่อ นอกจากนี้ Galtung ยังเน้นย้ำว่า ตัวแสดงที่ดำเนินมาตรการเหล่านี้ก็สำคัญเช่นกัน ทั้งนี้ การแสดง

บทบาทหรือการมีส่วนร่วมของ “ฝ่ายที่สาม” ในการดำเนินมาตรการต่างๆ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มาตรการดังกล่าวถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพ นั่นเพราะกระบวนการคืนดีไม่สามารถทำโดยคู่ขัดแย้งกันเองเท่านั้น (ในแง่นี้ การใช้มาตรการการจัดการความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นโดยรัฐบาลที่เป็นผู้ใช้ความรุนแรงด้วยจึงต้องพบกับข้อจำกัดด้านประสิทธิภาพในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งที่เป็นรัฐและประชาชน) ทั้งนี้ เงื่อนไขและข้อจำกัดของมาตรการต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้

1) แนวทางการตำหนิสถานการณ์ (Blaming the circumstance approach) เป็นแนวทางที่ฝ่ายที่ 3 พยายามปรับมุมมองการตำหนิฝ่ายตรงข้ามของคู่ขัดแย้งทั้ง 2 ฝ่าย มาสู่การยอมรับถึงสาเหตุความขัดแย้งที่อยู่ลึกกว่าปรากฏการณ์ความรุนแรง ทั้งนี้ เงื่อนไขสำคัญของแนวทางนี้คือ การที่ฝ่ายที่ขัดแย้งทุกฝ่าย “ตกลงยอมรับร่วมกัน” ถึงสาเหตุความขัดแย้งที่นำมาสู่การใช้ความรุนแรง เงื่อนไขเช่นนี้กลายมาเป็นความท้าทายของการใช้มาตรการดังกล่าวในช่วงที่ความขัดแย้งรุนแรงกำลังดำเนินอยู่

2) แนวทางการชดเชยเยียวยา (The reparation/ restitution approach) การเยียวยาในที่นี้มีความหมายถึง การทำให้กลับไปสู่สภาพที่ยังไม่มีความเสียหายเกิดขึ้น (undoing the damage) ในแง่นี้ ถึงครอบคลุมแต่เพียงการฟื้นคืนเฉพาะบางสิ่ง “ที่อาจเรียกคืนได้” เท่านั้น ความท้าทายของแนวทางนี้ก็คือ ในขณะที่ความขัดแย้งดำเนินอยู่ คนคิดอาจกังวลว่าจะเป็นการยอมรับความผิดโดยปริยาย ในบางครั้งการชดเชยด้วยเงินจึงอาจเป็นการบังคับให้เหยื่อลืมความเจ็บปวดและความเสียหายถูกลดทอนเหลือเพียงสินค้า นอกจากนี้ ยังต้องตระหนักว่าแนวทางนี้มีบทบาทเพียงบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้า แต่ไม่สามารถแก้ไขสาเหตุความขัดแย้งที่ลึกกว่านั้นได้ ทั้งนี้ เงื่อนไขสำคัญของแนวทางก็ยังคงเป็นการ “ยอมรับร่วมกัน” ของฝ่ายที่ขัดแย้งว่า การให้เงินนั้นมีความหมายอย่างไร และเป็นส่วนหนึ่งของความรับผิดชอบหรือไม่ เพราะการชดเชยถือเป็นการติดต่อ 2 ทางซึ่งต้องประกอบด้วยความสมดุลกับความเสียหายและมีวิธีการจัดสรรที่เป็นธรรมโดยการจัดทำสัญญาที่ชัดเจน หากไม่มีการยอมรับร่วมกันอย่างจริงจังแล้ว แนวทางนี้อาจก่อให้เกิดความเสียหายเพิ่มขึ้นได้คือ อาจทำให้เหยื่อโกรธมากกว่าเดิม ดังนั้น จึงต้องระวังทั้งด้านความหมายและกระบวนการในการจัดสรรเงินที่เป็นธรรมเพื่อไม่ให้เหยื่อมีความคาดหวังมากเกินไป จนในที่สุดเกิดความรู้สึกแค้นกว่าเดิม

3) แนวทางการขอโทษและการให้อภัย (The apology/forgiveness approach) เป็นแนวทางที่เริ่มจากผู้กระทำตระหนักถึงความผิดของตน ส่วนเหยื่อก็ตระหนักถึงความเสียหายที่เกิดขึ้น แปลว่าทั้งสองฝ่ายต่างมีบาดแผล (traumatized) กระบวนการนี้จะเริ่มขึ้นเมื่อผู้กระทำมา

หาเหยื่อและเสนอ “การขอโทษอย่างจริงใจ” ส่วนเหยื่อก็รับการขอโทษ แต่การยอมรับการขอโทษ ยังขึ้นอยู่กับ ความหมายของการขอโทษ เพราะการขอโทษอาจมีหลายความหมาย/ระดับ เช่น ยอมรับผิดและสัญญาว่าจะไม่เกิดขึ้นอีก โดยการรับการขอโทษอาจหมายถึงการเชื่อถือในการขอโทษจากคู่กรณี หรือการขอโทษและการให้อภัยหมายถึงการขอและยินยอมปลดปล่อยความผิดที่คู่กรณีกระทำ ผลในด้านที่ดีคือ การสร้างสายสัมพันธ์ความเห็นอกเห็นใจระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ แต่จะเกิดผลเสียเมื่อทำอย่างฉาบฉวยแต่ต้องตระหนักว่า แนวทางนี้แม้ว่าจะมีการยอมรับกัน แต่สาเหตุเบื้องต้นของความรุนแรงยังดำเนินอยู่ และยังไม่ถูกแตะ ดังนั้น ในกระบวนการนี้ต้องทำให้ทั้งสองฝ่ายตั้งใจจริงที่จะขอโทษและให้อภัย และต้องแน่ใจว่าทั้งสองฝ่ายพร้อมทางอารมณ์ที่จะเข้ามาสู่ความสัมพันธ์ (ต้องเชื่อใจ และหลุดจากความเกลียดชัง) ดังนั้น ฝ่ายที่สามจึงต้องการทั้งความพร้อมทางจิตใจ และความพร้อมในการร่วมมือจากทั้งสองฝ่าย

4) แนวทางการสำนึกบาป (The theological/ penitence approach) โดยทั่วไปแนวทางนี้จะเกิดจากการควบคุม จัดการตนเองของผู้กระทำผิด ด้วยความเชื่อว่า ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นในโลกนี้จากการรับการลงโทษตามกฎหมาย น้อยกว่าผลที่จะได้รับในโลกหน้า ดังนั้นวิธีการนี้เป็นการปลดปล่อยผู้กระทำผิดจากพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ช้อจำกัดคือ วิธีนี้สำเร็จต่อเมื่อใช้กับผู้ศรัทธาว่าพระเจ้ามีอยู่จริง ในกรณีนี้ ผู้นำศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญเป็นฝ่ายที่ 3 นอกจากนี้ วิธีการนี้ยังละเลยปฏิสัมพันธ์จากตัวแสดงอื่นๆ วิธีการนี้จึงเหมาะสมสำหรับการปลดปล่อยความรู้สึกผิดบาประดับปัจเจก และใช้ร่วมกับแนวทางอื่น เช่น การขอโทษ หรือการชดเชยเยียวยา เป็นต้น นอกจากนี้ บทบาทที่เหมาะสมคือการให้เหยื่อมีส่วนร่วมด้วยในกระบวนการนี้ เพราะเหยื่ออาจต้องการมีบทสนทนากลับไปยังผู้กระทำ

5) แนวทางกระบวนการยุติธรรม หรือแนวทางการลงโทษ (The juridical/ punishment approach) เป็นแนวทางที่ผู้กระทำผิดถูกปลดปล่อยจากความรู้สึกผิดต่อสังคม ช้อจำกัดจะเกิดขึ้นในกรณีเกิดความรุนแรงขนานใหญ่ (Mass violence/ Gross Human Rights violation) เพราะแนวทางนี้วางอยู่บนพื้นฐานความรุนแรงในระดับปัจเจก ดังนั้น ต้องผสมผสานด้วยแนวทางอื่นๆ ในแนวทางนี้ ผู้พิพากษาจะทำหน้าที่คนกลาง ซึ่งผู้พิพากษาจำต้องตระหนักว่า งานของเขามีได้จบลงโดยการนำคนผิดเข้าคุก เพราะแม้ว่าจะสร้างช้อจำกัดให้กับการเคลื่อนไหว แต่ก็เชื่อมไปไม่ถึง การเปลี่ยนแปลงจิตวิญญาณ แนวทางนี้อาจเสริมด้วยการชดเชยและการขอโทษ อย่างไรก็ตาม กระบวนการลงโทษสามารถนำมาซึ่งการเปิดเผยและการยอมรับความจริงได้ หากมีกระบวนการพิสูจน์จากการแสดงหลักฐาน การไต่สวนและการพิพากษาที่มีประสิทธิภาพ

6) แนวทางการอธิบายแบบวงจรรกรรม (The co-dependent origination/ Karma approach) แนวทางนี้อธิบายมูลเหตุความรุนแรงตามความเชื่อในศาสนาพุทธ ซึ่งอธิบายว่ามูลเหตุของสิ่งที่เกิดขึ้นใน ชีวิตมนุษย์มีกรรมกำหนดอยู่เบื้องหลัง ทั้งผู้ที่เป็นเหยื่อและผู้กระทำซึ่งมีกรรมต่อกัน (มีความเชื่อมโยงกันโดยเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้น) ในแง่นี้ ทั้ง 2 ฝ่ายจึงต่างมีส่วนต้องแบกรับความรับผิดชอบร่วมกันต่อผลกระทบด้านลบที่เกิดขึ้น จากจุดนี้ แนวทางการอธิบายแบบวงจรรกรรมจึงยกระดับความเชื่อเรื่องกรรมผ่านการสานเสวนา โดยฝ่ายข้ามมุมมองการกล่าวหาว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นคนผิด แล้วร่วมกันทำ “แผนที่บ่งเกิดความขัดแย้ง” ขึ้นโดยระบุฝ่ายต่างๆ ที่มีส่วนร่วมอยู่ด้วย ทั้งความแตกต่างด้านจุดยืนและเป้าหมาย รวมทั้งความขัดแย้งอันเกิดจากความแตกต่างของจุดยืนและเป้าหมายเหล่านั้น ตามแนวทางนี้ คนกลางสามารถสร้างกลุ่มเสวนาโดยมีผู้เข้าร่วมจากทุกฝ่ายในหัวข้อหลักคือ อะไรสิ่งที่จะต้องทำหลังจากความรุนแรง แล้วกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนความเห็นที่สร้างสรรค์และฝ่ายข้ามปัญหาต่างๆ วิธีการนี้ช่วยฝ่ายข้ามการแบ่งขั้วคู่ขัดแย้ง (ระหว่างผู้กระทำและเหยื่อ) ได้ด้วย

7) แนวทางการตั้งคณะกรรมการแสวงหาความจริงหรือคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ (The historical/ truth commission approach) พื้นฐานของแนวทางนี้คือ การ “อธิบาย/ บรรยาย” โดยมีรายละเอียดว่าเกิดอะไรขึ้นบ้างระหว่างที่มีการใช้ความรุนแรง ทั้งนี้ โดยต้องมีสมมุติฐานไว้ก่อนว่า การทำเช่นนั้นเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างฝ่ายต่างๆ อย่างลึกซึ้ง เพื่ออาจจะนำไปสู่การให้อภัยซึ่งกันและกัน กระบวนการนี้ต้องเกิดพร้อมกับการยอมรับความเสี่ยงโดยทุกฝ่ายว่า จะต้องรับฟังความจริงที่ตรงไปตรงมาให้ได้ แม้ว่าความจริงที่ได้รับฟังมานั้นจะ “น่ารังเกียจ” สักเพียงใดก็ตาม เงื่อนไขข้อนี้ทำให้แนวทางนี้มีความท้าทายมากที่สุดเมื่อเทียบกับแนวทางอื่น นอกจากนี้ ต้องตระหนักด้วยว่า ความจริงเพียงอย่างเดียวอาจมีคุณค่าเพียงแต่การบรรยายสิ่งที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้นำไปสู่การฟื้นฟูความสัมพันธ์ได้ ดังนั้น กระบวนการดังกล่าวยังต้องนำไปสู่สิ่งอื่น โดยเฉพาะการพูดคุยถึง “ข้อตกลงในการป้องกันอาชญากรรมในอนาคต” ทั้งนี้ จึงเป็นหน้าที่ที่สำคัญของฝ่ายที่ 3 ในการสร้างกระบวนการสานเสวนาข้ามกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องเล่าของแต่ละฝ่าย

8) แนวทางการใช้มหรสพและการเยียวยา (The theatrical/ reliving approach) แนวทางเป็นการรวบรวมทุกๆ ฝ่าย ซึ่งมีจำนวนมากมาเข้าร่วมกระบวนการเยียวยาร่วมกัน ซึ่งมุ่งเน้นให้เกิดการ “บอกเล่า” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างที่เป็นข้อเท็จจริง อย่างที่เป็นพยานให้แก่คณะกรรมการสอบสวนความจริงเพื่อให้เกิดการเยียวยา ทั้งนี้ แนวทางดังกล่าวมุ่งเน้นวิธีการแสดงบทบาทสมมุติที่เกิดขึ้นจริงโดยผู้ที่ประสบกับเหตุการณ์ อย่างไรก็ตามวิธีการนี้อาจจะเหมาะสมกับ

เฉพาะบางวัฒนธรรมที่ยอมรับการเล่าเรื่องด้วยการแสดงละคร และต้องเกิดขึ้นเมื่อผู้แสดง (เหยื่อ) และผู้ชม (เหยื่อฝ่ายเดียวกันและฝ่ายตรงข้าม) รู้สึกพร้อมทางอารมณ์และมีความเชื่อใจระหว่างกันมากขึ้นในระดับหนึ่งแล้ว

9) แนวทางการแสดงความเสียใจร่วมกัน/ การเยียวยาร่วมกัน (The joint sorrow/healing approach) แนวทางนี้คือ การประกาศแสดงความเสียใจต่อความรุนแรงและความสูญเสียที่เกิดขึ้นร่วมกันระหว่างฝ่ายที่ขัดแย้งกัน ทั้งนี้ แนวทางนี้มีความน่าสนใจเพราะมุ่งไปที่การแสดงความเสียใจของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกระทำผิด ซึ่งสะท้อนถึงความพร้อมรับผิดในทางวิชาชีพ แม้ว่าแนวทางนี้อาจไม่สามารถหลบเลี่ยงคำถามถึง ตัวบุคคลที่สั่งการในการใช้ความรุนแรงไปได้ อย่างไรก็ตาม แนวทางนี้ก็อาจนำไปสู่การก้าวข้ามในการแสวงหาค้นผิดที่เป็นปัจเจกบุคคลได้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้แนวทางดังกล่าวจะช่วยแก้ปัญหาข้อถกเถียงเรื่องระดับการบังคับบัญชา และชี้ให้เห็นว่าในความเป็นจริง ผู้กระทำเองก็อาจจะเป็นเหยื่อของระบบโครงสร้างองค์กรวิชาชีพที่สนับสนุนการใช้ความรุนแรง ซึ่งนั่นคือสาเหตุที่สำคัญกว่าการมุ่งลงโทษผู้กระทำผิดที่เป็นปัจเจกด้วย

10) แนวทางการซ่อมแซมความเสียหายร่วมกัน (The joint reconstruction approach) แนวทางนี้เป็นเช่นเดียวกับแนวทางอื่นๆ ซึ่งต้องเกิดจากการร่วมมือกันของฝ่ายที่เคยขัดแย้งและใช้ความรุนแรงต่อกัน แม้ว่าแนวทางนี้จะมีความหมายถึงการซ่อมแซมความเสียหายทางกายภาพที่เกิดจากการใช้ความรุนแรง เช่น การซ่อมแซมบ้านเรือน เก็บกวาดถนนหนทาง หรือตบแต่ง ศาสนสถาน ร่วมกัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ฝ่ายที่ 3 ต้องตระหนักว่าเป้าหมายใหญ่ที่อยู่เหนือกว่าการซ่อมแซมความเสียหายทางกายภาพก็คือ การซ่อมสร้างโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมรออยู่ด้วย

11) แนวทางการแก้ไขความขัดแย้งร่วมกัน (The joint conflict resolution approach) แนวทางนี้มีความท้าทายและยากกว่าการซ่อมแซมความเสียหายทางกายภาพมาก แต่วิธีการนี้จะช่วยอุดช่องโหว่ของการแก้ไขความขัดแย้งแบบบนลงล่าง โดยกระบวนการที่ดำเนินไปโดยชนชั้นนำไม่กี่คน ในขณะที่เดียวกัน การมีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาคือ “ฝ่ายต่างๆ ที่ขัดแย้งกัน” จะมีบทบาทในการเยียวยาอดีต เพราะจะนำฝ่ายต่างๆ มาสู่การแลกเปลี่ยน ถกเถียงเกี่ยวกับความผิดที่เคยเกิดขึ้น รวมทั้งนำไปสู่การแสวงหาทางออกร่วมกัน โดยเฉพาะในกระบวนการถกเถียงและจินตนาการเกี่ยวกับภาพอนาคตร่วมกัน ทั้งนี้ กระบวนการนี้มีความน่าสนใจตรงที่สามารถเริ่มดำเนินการได้เลยโดยไม่ต้องรื้อให้ความขัดแย้งหรือความรุนแรงยุติลงก่อน การดำเนินการระหว่างนั้นกลับจะส่งผลดีต่อการยุติความรุนแรงได้ในที่สุด

12) แนวทาง ho'o ponopono (กระบวนการสมานฉันท์ตามวัฒนธรรมชาวฮาวายอิ) (The ho'o ponopono approach) แนวทางนี้เป็นกระบวนการสมานฉันท์ในหมู่เครือญาติของชาวฮาวายอิ โดยการให้ชายหนุ่มในครอบครัวและชุมชนนั่งล้อมวง โดยมีคนกลางซึ่งไม่มีความเกี่ยวข้องกับทางเครือญาติ 1 คน เพื่อนำการสนทนาและเป็นคนกลางในการสานเสวนาเพื่อรับฟังเมื่อฝ่ายต่างๆ อธิบายว่าเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงขึ้นได้อย่างไร และเมื่อมีการตกลงยอมรับร่วมกันถึงสาเหตุเบื้องต้นของความขัดแย้งก็จะมี การเสนอและตอบรับการขอโทษ การให้อภัยก็จะมี การเสนอและตอบรับเช่นกัน ทั้งนี้ วิธีการดังกล่าวเหมาะสมสำหรับการแก้ไขความขัดแย้งและความสมานฉันท์ต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน

ในขั้นตอนการยุติวงจรความรุนแรงในระยะต่อไปนั้น Galtung ได้นำเสนอรูปแบบ **ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice)** อันประกอบด้วยกระบวนการแสวงหาความจริงและการปรองดอง (The Truth and Reconciliation Model) เป็นรูปแบบที่เหมาะสมในการลดความรุนแรงและฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการแสวงหาความยุติธรรมโดยใช้ระบบยุติธรรมของรัฐ เนื่องจากตัวแบบดังกล่าววางอยู่บนฐานการพิจารณาความสัมพันธ์ที่เป็นเสาหลัก 3 ประการที่เชื่อมโยงกัน คือ เหยื่อ ผู้กระทำ และรัฐ ซึ่งกระบวนการแสวงหาความจริงและการสมานฉันท์ตามข้อเสนอของ Galtung มีสิ่งที่จะต้องทำระหว่างแต่ละคู่ความสัมพันธ์ ดังนี้

1. เหยื่อ-ผู้กระทำ: การยอมรับความผิด และการให้อภัยสำหรับความสำนึกผิด
2. ผู้กระทำ- รัฐ: การพูดความจริง แลกกับการนิรโทษกรรม
3. รัฐ- เหยื่อ: การชดเชยความเสียหายเพื่อแลกกับการยุติการแก้แค้นเอาคืน

Galtung อธิบายว่า รูปแบบ T&R ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ในเสาแรก คือ ความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ เป็นหลัก อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์แนวตั้งในเสาที่สองและสามก็มีความสำคัญเช่นกัน เนื่องจากในความจริง เหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้นมักอยู่ในลักษณะการละเมิดขนานใหญ่ต่อชีวิตและทรัพย์สินของผู้คนจำนวนมาก ภายหลังเหตุความรุนแรง เหยื่อและผู้กระทำต่างไม่สามารถจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง การดึงเอารัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการฟื้นฟูความสัมพันธ์จึงมีความสำคัญจำเป็น อีกทั้งยังสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจด้านการใช้ความรุนแรงของรัฐเข้ามาเพื่อสร้างความยุติธรรม แต่อาศัย **กระบวนการพูดความจริง ให้อภัยและชดเชย** อันสะท้อนถึงกรอบคิดเรื่อง **ความยุติธรรมที่มีผลในทางเปลี่ยนแปลง** ซึ่งดูจะใกล้เคียงกับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่ยึดขยายความเข้าใจเรื่องความยุติธรรมออกให้กว้างและลึกมากยิ่งขึ้น ดังนั้นรูปแบบ T&R ที่พัฒนาขึ้นสำหรับแก้ปัญหาในการ

เหยียดผิวในแอฟริกาใต้จึงถือว่าเป็นแนวทางที่น่าสนใจสำหรับการจัดการด้านงานยุติธรรมที่มอง อาชญากรรมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำ เหยื่อ และให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ ระหว่างผู้กระทำ รัฐ และสาธารณชนไปด้วยพร้อมกัน (Galtung 2001: 51) มากกว่าการมุ่งมอง ความผิดที่เป็นของปัจเจกบุคคลดังเช่นแนวทางทางกระบวนการยุติธรรมตามธรรมเนียมของ ตะวันตกอย่างที่ใช้มาแล้วในการจัดการความผิดเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนในศาลนูเรมเบิร์ก

อย่างไรก็ดี Galtung ชี้ให้เห็นว่า อีกแนวทางหนึ่งที่มีความเป็นไปได้ก็คือ แนวทางการ ผสมผสานระหว่างกรอบความคิดความยุติธรรมแบบรับโทษและความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice) เข้าด้วยกัน โดยการเลือกใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านใน รูปแบบผสมระหว่างการใช้มาตรการศาลอาญาระหว่างประเทศ/ ศาลอาญาภายในประเทศร่วมกับ การจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อแสวงหาความจริงและคณะกรรมการเพื่อความปรองดองและ มาตรการอื่นๆ เช่นในหลายประเทศก็มีความพยายามนำรูปแบบความยุติธรรมทั้งสองมาใช้ร่วมกัน เช่น อาเจนติน่า เป็นต้น เนื่องจากเป็นไปได้ว่า ในสังคมหนึ่งๆ จะมีผู้คนบางส่วนที่ต้องการให้เกิด การลงโทษผู้กระทำผิด และบางส่วนต้องการการสมานฉันท์ การเริ่มต้นชีวิตใหม่ การผสมผสาน แนวทางความยุติธรรมทั้งสองรูปแบบจึงอาจเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการอันหลากหลาย ของแต่ละสังคมภายหลังความรุนแรง ทั้งนี้ Galtung ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความสำเร็จของการนำ รูปแบบทั้งสองไปใช้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยอื่นอีก เช่น สถานการณ์ด้านโครงสร้างทางสังคม (ความสัมพันธ์ทางอำนาจและสถานการณ์ทางการเมือง) และวัฒนธรรมทางสังคม โดยเฉพาะ มุมมองเรื่องความยุติธรรม และการจัดการอาชญากรรมซึ่งในปัจจุบัน กระแสกรอบคิดการรับโทษ แบบตะวันตกยังเป็นแนวทางกระแสหลักที่ได้รับความนิยมอยู่มาก ด้วยปัจจัยดังที่กล่าวมานี้ ทำให้ ความสำเร็จของคณะกรรมการของแอฟริกาใต้มีความโดดเด่นกว่าในที่อื่นๆ ซึ่งมักจะมีเพียง คณะกรรมการแสวงหาความจริงแทนที่จะทำงานด้านการสมานฉันท์ไปพร้อมกันด้วย

ในด้านความหมายหรือรูปแบบของความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการยุติ/ลดความรุนแรงและ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมีความเห็นตรงกันด้วย พื้นฐานจุดเน้นเรื่องการเพิ่มคุณภาพของความสัมพันธ์ในสังคม ดังนั้น กรอบเนื้อหาเบื้องต้นของ รูปแบบความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการยุติ/ลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งก็คือ ความยุติธรรมรูปแบบใดก็ตามที่จะส่งผลดีต่อการฟื้นคืนสายสัมพันธ์ทุกระดับ ทั้งในระยะสั้น และระยะยาว (Galtung, 2001: 3) ทั้งนี้ กรอบเนื้อหาดังกล่าวเป็นความพยายามในการลด ข้อจำกัดของการกล่าวถึงความยุติธรรมเฉพาะรูปแบบความยุติธรรมเชิงกระบวนการยุติธรรมตาม แนวทางการแก้ไขความขัดแย้งอันมุ่งเน้นการเอาผิด/ลงโทษ ผู้กระทำผิด และอุดช่องว่างของ

กระบวนการเจรจาเพื่อจัดทำข้อตกลงหยุดยิงซึ่งทั้งสองสิ่งต่างไม่อาจนำไปสู่การยุติความรุนแรง และเพิ่มคุณภาพให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างยั่งยืน

ในเบื้องต้น อาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของนักทฤษฎีและนักปฏิบัติที่เชื่อถือแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอยู่ที่การสร้างสันติภาพที่มีความยั่งยืนหรือสันติภาพเชิงบวก (Positive peace) อันหมายรวมถึงตั้งแต่สันติภาพเชิงกายภาพ (ไม่มีการใช้ความรุนแรงทางตรง) การแปลงเปลี่ยนความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (ที่เป็นสาเหตุของความรุนแรงทางกายภาพ) และรวมถึงการฟื้นฟูสายสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นผืนดินที่ความขัดแย้งและความรุนแรงนั้นเติบโตขึ้น ในแง่นี้ รูปแบบความยุติธรรมที่นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเสนอว่าจะส่งผลที่ดีต่อการเพิ่มคุณภาพแก่สายสัมพันธ์ทางสังคมประกอบด้วยสองรูปแบบหลักสองรูปแบบได้แก่ **ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice)** อันมีเป้าหมายเพื่อสร้างคุณภาพให้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการเพิ่มพูนความเป็นธรรมในความสัมพันธ์ทางสังคม (โดยทั่วไปนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมักไม่อ้างอิงถึงคำนี้โดยตรงแต่มักใช้คำว่า การสร้าง**ความยุติธรรมในระดับโครงสร้างทางสังคม**) และ **ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative Justice)** อันมีเป้าหมายในการฟื้นคืนความสัมพันธ์ทางสังคม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยอมรับว่า **ความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice)** เป็นรูปแบบที่กว้างและอาจมีความหมายอันหลากหลาย ครอบคลุมทุกด้าน ดังนั้นจึงมักจะนำมาซึ่งข้อโต้แย้งว่ามีความหมายกว้างเกินไป อย่างไรก็ตาม ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว นักทฤษฎีกลุ่มนี้มองว่า การให้ความสำคัญกับความยุติธรรมทางสังคมมีประโยชน์ในหลายๆ แห่งที่เกี่ยวข้องกับการลดความรุนแรง และแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยเฉพาะในสภาพความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ อาทิเช่น การเปิดวาระถกเถียงเกี่ยวกับปัญหาบรรพชนของความไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้นและวาระเชิงคุณค่าเรื่องความยุติธรรม ถือเป็นช่องทางที่ดีในการรวบรวมผู้คนที่มีส่วนได้ส่วนเสียจำนวนมากให้สนใจและเข้าร่วมในกระบวนการสานเสวนาเพื่อสันติภาพได้มากกว่าการถกเถียงเพื่อหาข้อสรุปให้กับแนวทางความยุติธรรมทางกฎหมายซึ่งโดยทั่วไปจะเรียกความสนใจและการมีส่วนร่วมได้จากสมาชิกสังคมเพียงบางกลุ่มเท่านั้น อีกทั้งท่ามกลางสภาพความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์และประสบปัญหาวิกฤตความไว้วางใจจากประชาชนทั่วไป จนไม่อาจนำมาใช้เป็นวาระนำในการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพได้ เป็นต้น

นอกจากนี้ ความยุติธรรมทางสังคม (และรวมทั้งความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ด้วย) ยังมีบทบาทในการลดความกดดันระหว่างนักปฏิบัติการณ์ด้านสันติภาพและสิทธิมนุษยชนในพื้นที่ความ

ขัดแย้งได้ดีกว่าแนวทางการแก้ไขความขัดแย้ง เพราะแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง เรียกร้องให้นักปฏิบัติการทุกฝ่ายพิจารณาเงื่อนไขเชิงโครงสร้างไปพร้อมกับการลดความรุนแรง และการปกป้องสิทธิของปัจเจก และในอีกทางหนึ่ง มุมมองเช่นนี้ก็ช่วยยืดขยายความเข้าใจเรื่อง สิทธิมนุษยชนในความหมายที่กว้างขวางมากกว่าการกล่าวอ้างถึงเพียงบทบัญญัติตามกฎหมาย ระหว่างประเทศทางด้านสิทธิมนุษยชน (Thom/Ron, 2007 cited in Parlevliet, 2009: 4) ในแง่นี้ สิทธิมนุษยชนจึงมีความหมายครอบคลุมทั้งด้านสังคม การเมืองและบริบททางวัฒนธรรมด้วย อย่างไรก็ดี นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งก็ไม่ได้ใช้คำนี้อย่างกว้างขวางโดยไม่ เจาะจงรูปแบบใดๆ เลย ดังที่ Lederach ให้ความเห็นว่า องค์ประกอบของความยุติธรรมที่เขาเห็น ว่ามีศักยภาพที่จะช่วยลดความรุนแรงและฟื้นฟูมนุษยสัมพันธ์มีสามประการ ได้แก่

- (1) **การปลอดจากการกีดกัน แบ่งแยก (Inexclusion)** จากการเข้าถึงและมีส่วนร่วมใน ขั้นตอน กระบวนการทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งกระบวนการยุติธรรม (ความยุติธรรมแบบทางการ – formal justice)
- (2) **การเคารพสิทธิพื้นฐาน (Substantive rights)** หมายถึงความสามารถเข้าถึง ปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ อาทิเช่น โอกาสในการเข้าถึง ทรัพยากรธรรมชาติ การเป็นเจ้าของที่ดิน รวมไปถึงโอกาสในการมีงานทำตาม ศักยภาพของแต่ละบุคคล การเข้าถึงสาธารณูปโภคและสาธารณสุข เป็นต้น
- (3) **การยอมรับอัตลักษณ์ของกลุ่มหรือบุคคล (Respect of identity)** หมายถึงทั้ง การยอมรับความแตกต่างด้านความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมภาษา การยอมรับดังกล่าวต้องแสดงออกอย่างเป็นทางการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิง โครงสร้างทางสังคม เช่น การยอมรับและรวมเอาประวัติศาสตร์แห่งการใช้ความ รุนแรงที่เคยเกิดขึ้นจากการกระทำของรัฐต่อกลุ่มอัตลักษณ์ต่างๆ เข้าไว้ใน ประวัติศาสตร์ชาติ หรือการรับรองการใช้ภาษาท้องถิ่นในฐานะภาษาราชการหรือ ภาษาธุรกิจก็ตาม เป็นต้น (Lederach, สัมภาษณ์ อังอิงใหม่)

Lederach ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า องค์ประกอบของความยุติธรรมทั้งสามประการข้างต้นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญอันจะช่วยอุดช่องว่างของการฟื้นคืนความยุติธรรมตามกระบวนการ ยุติธรรมซึ่งอาจไม่สามารถหยุดยั้งวงจรการแก้แค้นเอาคืนได้จริง และยังช่วยอุดช่องว่างด้านความ ยุติธรรมให้กับกระบวนการเจรจาเพื่อจัดทำสัญญาสันติภาพด้วย ทั้งนี้การอุดช่องว่างทั้งสอง ประการข้างต้นจะนำไปสู่การลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ดีในระยะยาว อีกทั้ง ยังช่วยให้สันติภาพที่กำลังจะเกิดขึ้นนั้นมีความยั่งยืนมากยิ่งขึ้น ในแง่นี้ ความยุติธรรมอันมี

องค์ประกอบทั้งสามมิติจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มคุณภาพและความยั่งยืนให้แก่สันติภาพด้วย อาจกล่าวได้ว่า การที่นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งให้ความสำคัญกับการแสวงหารูปแบบความยุติธรรมที่จะมีผลต่อการฟื้นฟูความสัมพันธ์นั้น นับว่าเป็นจุดต่างประการสำคัญระหว่างแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกับแนวทางการแก้ไขความขัดแย้ง เพราะแม้ว่าในช่วงหลัง แนวทางการแก้ไขความขัดแย้งจะหันมากล่าวถึงการแก้ไขสาเหตุเชิงโครงสร้างความเป็นธรรมทางสังคมและการสร้างระเบียบสังคมอันจะเอื้อให้เกิดความเท่าเทียมและความเสมอภาคมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามดังกล่าวนั้นมีเป้าหมายให้เกิดผลต่อการแก้ไขความขัดแย้งและความรุนแรงที่กำลังเกิดขึ้นเท่านั้น

นอกจากนี้ นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งยังยอมรับรูปแบบความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) อันมีเป้าหมายในการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมภายหลังจากความรุนแรงทางกายภาพลดลงหรือยุติลง โดยโต้แย้งแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional justice) ที่มีจุดมุ่งเน้นอยู่ที่ความรุนแรงซึ่งเพิ่งจบลงและตั้งสมมติฐานว่าความขัดแย้งได้จบลงแล้วด้วย (post conflict) ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมและกฎหมายจึงเป็นกรอบความคิดหลักกำหนดแนวทางการแก้ไขความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้น รวมทั้งแนวทางสร้างมาตรฐานสำหรับอนาคต อย่างไรก็ตาม นักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมองว่ารูปแบบความยุติธรรมต้องถูกขยายให้มีแนวทางที่ครอบคลุมการชดเชย การขอโทษ การแสดงความรับผิดชอบ และการเปลี่ยนแปลงจากภายในสังคมซึ่งมีความซับซ้อนมากกว่าเพียงการสร้างสถาบันประชาธิปไตย (Galtung cited in Abu-Nimer, 2001: 10)

ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) ได้รับการสนับสนุนโดยนักทฤษฎีด้านการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอย่าง Johan Galtung และ John Paul Lederach โดยเฉพาะ Galtung ซึ่งให้เห็นว่าความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำความผิด (Retributive justice) อันเป็นรูปแบบที่มักถูกอ้างอิงถึงโดยทั่วไปนั้น อันที่จริงแล้วกลับมีข้อจำกัดในการนำมาใช้ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเพราะไม่อาจนำไปสู่การยุติ (closure) วงจรความรุนแรงได้อย่างถาวร (Galtung, 2001: 35-40) อย่างน้อยสองประการ ได้แก่ **ประการแรก** ความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำความผิดมีข้อจำกัดในการแก้ไขหรือแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งทางสังคมอันเกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ทุกระดับของมนุษย์ การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณีของความขัดแย้ง แต่เมื่อความยุติธรรมเกิดขึ้นจากการใช้กลไกรัฐลงโทษผู้กระทำความผิดเพื่อทดแทนการแก้แค้นเอาคืนจากเหยื่อ โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายไม่ได้รับการฟื้นฟูหรือได้รับการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้มีความสมดุลทางอำนาจมาก

ขึ้น ดังนั้น ความขัดแย้งระหว่างผู้กระทำและเหยื่อย่อมยังคงดำรงอยู่ต่อไปโดยไม่ได้รับการแก้ไข หรือเปลี่ยนแปลงใดๆ เมื่อความขัดแย้งยังคงอยู่ตามเดิม ก็อาจเป็นไปได้ว่าวงจรความรุนแรงอาจ หวนกลับมาอีกเมื่อใดก็ได้ **ประการต่อมา** เป็นข้อจำกัดของแนวทางความยุติธรรมตามกฎหมายที่เกิดขึ้นจากพื้นฐานความยุติธรรมรูปแบบดังกล่าวเอง ข้อจำกัดในเรื่องดังกล่าวประกอบด้วย

(1) Galtung มองว่า ความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดตั้งนั้นแนวทางตาม กระบวนการทางกฎหมายจึงมุ่งเน้นให้ความสำคัญเฉพาะตัวผู้กระทำผิด และละเลยเหยื่อรวมทั้งผู้ ได้รับผลกระทบที่อาจจะมีจำนวนมากกว่าที่มองเห็น เช่นโดยทั่วไป ความรุนแรงในระดับสังคมมัก ส่งผลกระทบต่อคนรุ่นหลัง ดังนั้นการลงโทษผู้กระทำผิดรายบุคคลจึงไม่อาจเชื่อมถึงผลกระทบ แท้จริงทางสังคมได้

(2) ในทางกลับกัน ความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดได้จัดวางเหยื่อไว้ในที่ ซึ่งไม่อาจมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับความยุติธรรม ดังนั้นกระบวนการรับฟัง (Public hearing) ที่เกิดขึ้นในศาลจึงไม่ใช่กระบวนการที่ดีสำหรับการบรรเทาความทุกข์ทรมานของเหยื่อได้ แต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวอย่างกรณีการละเมิดทางเพศ (การข่มขืน) เป็นต้น ดังนั้น แนวทางความยุติธรรมทางกฎหมายจึงอาจทำให้เกิดการแก้แค้นตัวผู้กระทำตามมาได้ด้วย

(3) นอกจากนี้ การที่ความยุติธรรมแบบมุ่งเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดตั้งอยู่บนพื้นฐาน เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำผิดกับกฎหมาย (รัฐ) ความยุติธรรมรูปแบบดังกล่าวจึงไม่สามารถทำให้เกิดการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างผู้กระทำและเหยื่อได้เลย

(4) จากมุมมองพื้นฐานที่มุ่งเน้นความผิดของปัจเจกบุคคล (Individual base) ทำให้ ความยุติธรรมแบบเน้นการลงโทษผู้กระทำผิดมีบทบาทต่อความรุนแรงในแง่ที่ยุติการลอยนวล ผู้กระทำผิด (impunity) เพราะเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การพิสูจน์พบว่ามี ความผิด อย่างไรก็ดี ความยุติธรรมรูปแบบดังกล่าวกลับไม่สามารถทำให้ผู้กระทำ “รู้สึกผิด” (guilty) ได้ใน ทุกกรณีซึ่งความรู้สึกผิดนั้นมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางสังคมได้ยาวนาน กว่า นอกจากนี้ ความยุติธรรมที่มุ่งเน้นเฉพาะที่เป็นความผิดของ “ปัจเจกบุคคล” (individual base) ยังไม่สอดคล้องกับความรุนแรงที่ส่งผลกระทบร่วมกันทางสังคม (collective violence) โดยเฉพาะความรุนแรงที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ด้วย Galtung เห็นว่าการแก้ไข ความรุนแรงและความขัดแย้งขนาดใหญ่ที่เคยเกิดขึ้นนั้นยังควรให้ความสนใจกับความผิดที่เกิดขึ้น อาจเป็น “ความผิดในเชิงระบบโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งระบบวัฒนธรรม” ด้วย เพราะโครงสร้าง และวัฒนธรรมทางสังคมต่างมีส่วนในการผลิตความรุนแรงร้ายแรงขนาดนั้นเสมอ ดังนั้น การ ลงโทษจากความผิดของปัจเจกบุคคลจึงไม่เพียงพอต่อการยุติมรดกทางวัฒนธรรมของความผิด

เชื้อชาตินิยมลงได้ อีกทั้งความยุติธรรมรูปแบบดังกล่าวย่อมไม่อาจชี้ให้เห็นความอ่อนแอและความผิดพลาดของระบบการควบคุมสังคมที่เป็นสาเหตุเบื้องหลังและแหล่งอ้างอิงการใช้ความรุนแรงของผู้กระทำผิดที่เป็นบุคคล ดังนั้น การตัดสินความผิดของบุคคลจึงอาจไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางสังคมการเมืองได้

จากข้อเสนอเรื่องความยุติธรรมทางสังคม (หรือความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง) และความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) ข้างต้น จะเห็นได้ว่าในทางปฏิบัติแล้ว รูปแบบทั้งสองมีเนื้อหาสอดคล้องใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะการยืดขยายมุมมองและจุดเน้นของการลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วยจากกรอบอ้างอิงทางกฎหมายมาสู่การพิจารณาและให้ความสำคัญกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งเป็นรากฐานของความขัดแย้งและความรุนแรง นอกจากนี้ ยังจะเห็นได้ว่าความสอดคล้องใกล้เคียงทางด้านเนื้อหา ยังทำให้ช่วงเวลาของปฏิบัติการฟื้นฟูความยุติธรรมทางสังคมและความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ที่มีความคาบเกี่ยวกันมากยิ่งขึ้น จนกล่าวได้ว่าเป็นภารกิจที่ต่อเนื่องกันอย่างไม่มีจุดสิ้นสุด ข้อเสนอดังกล่าวข้างต้นจึงทำให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่าภารกิจด้านการฟื้นฟู/ฟื้นฟูความยุติธรรม กับการลดความรุนแรง และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นกระบวนการเดียวกันนั่นเอง

อย่างไรก็ดี Lederach ยังได้พยายามพัฒนาข้อเสนอของเขาในการผสมผสานรูปแบบความยุติธรรมทางสังคม (ความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง) เข้าไว้กับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ เพื่อให้ข้อถกเถียงเรื่องความเชื่อมโยงระหว่างภารกิจด้านการฟื้นฟู/ฟื้นฟูความยุติธรรม กับการลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งหนักแน่นมากยิ่งขึ้น Lederach จึงนำแนวคิดเรื่อง “**สันติยุติธรรม**” ของกลุ่มนักเคลื่อนไหวด้านสันติวิธีสายศาสนา

Lederach อธิบายว่า พื้นฐานข้อเสนอเรื่องสันติยุติธรรมของเขามาจากความคิดเรื่อง **ความสมดุลทางอำนาจ (Balance of Power) ในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม** ซึ่งมีความหมายถึง การฟื้นฟูความยุติธรรมในความสัมพันธ์ทางสังคม (หมายถึงความสมดุลเชิงอำนาจ) อันเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมมีคุณภาพและความแข็งแกร่งในระดับที่เพียงพอที่จะรองรับแรงกระแทกจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นปกติ ซึ่งข้อนี้ถือเป็นพื้นฐานมุมมองแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่มุ่งเน้นสันติภาพ (peace) อันฝังติด (embedded) กับความยุติธรรม (justice) นั่นเอง ในแง่นี้ อาจกล่าวในเบื้องต้นได้ว่า แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Lederach จึงยึดโยงกับความยุติธรรมที่มีผลต่อการฟื้นฟูคุณภาพของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคม อย่างไรก็ตาม รูปแบบความสัมพันธ์ในสังคมทั่วไปและโดยเฉพาะในห้วงเวลาที่ความขัดแย้งและรุนแรงปรากฏชัดขึ้นนั้น ความสัมพันธ์ทางสังคมหลายรูปแบบมักจะอยู่ในรูป

อสมมาตร กล่าวคือ อำนาจที่ไม่สมดุล (unbalance power) อันมักจะนำไปสู่ความตึงเครียดเมื่อความสัมพันธ์อำนาจที่ไม่สมดุลนั้นไม่ถูกปรับเปลี่ยน จนเกิดความรู้สึกไม่พอใจอันเนื่องมาจากฝ่ายอำนาจด้อยกว่านั้นไม่ได้รับการตอบสนองของความตึงเครียด Lederach อธิบายว่า ภารกิจในการลดความรุนแรงและเพิ่มพูนคุณภาพมนุษย์สัมพันธ์ (human relation) ควรเริ่มจากการลดความรู้สึกไม่พอใจของฝ่ายที่มีอำนาจในการต่อรองน้อยกว่า ด้วยการเพิ่มความตระหนักถึงสาเหตุและรูปแบบความไม่ยุติธรรมที่ดำเนินอยู่ รวมทั้งหนทางแห่งการเพิ่มพูนความยุติธรรมโดยสันติวิธี ในช่วงเวลาที่ความขัดแย้งหรือรุนแรงปรากฏเด่นชัดขึ้น การขับเคลื่อนและเสริมพลังความเป็นผู้นำของฝ่ายต่างๆ เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการรับมือกับความขัดแย้งและเผชิญหน้ากันอย่างสร้างสรรค์ถือเป็นภารกิจสำคัญที่ผู้ปฏิบัติการด้านสันติภาพต้องดำเนินบทบาทนำในการขับเคลื่อนฝ่ายที่ด้อยอำนาจให้เผชิญหน้ากับฝ่ายอำนาจมากกว่าได้ รวมทั้งต้องเสริมพลังให้สามารถต่อรองกันได้ด้วย เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมเมื่อทุกฝ่ายเห็นความจำเป็นของการเจรจา อันอาจนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างคู่ขัดแย้ง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทัศนคติอันเป็นอันตรายของทั้งสองฝ่ายซึ่งเป็นเป้าหมายระยะยาวของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วย

ข้อเสนอแนวคิด **สันติยุติธรรม** (JustPeace) ของ Lederach (1995a) พยายามเติมเต็มช่องว่างในกระบวนการสันติภาพที่มุ่งเน้นการเจรจาเพื่อการจัดทำข้อตกลงและสัญญายุติความรุนแรงที่มีอยู่สามประการซึ่งมักจะเป็นสาเหตุให้ข้อตกลงและสัญญาต่างๆ ไม่สามารถทำให้บรรยากาศสันติภาพที่เกิดขึ้นมีความยั่งยืนได้

(1) **ช่องว่างของการพึ่งพิงอาศัยกัน** (The Interdependence Gap) เกิดจากการที่กระบวนการเจรจาเพื่อยุติความรุนแรงโดยส่วนใหญ่มักจะละเลยปฏิบัติการส่งเสริมการฟื้นคืนความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม โดยเฉพาะการละเลยว่าสภาวะการแยกชั่วคราวชัดเจนทางสังคมท่ามกลางความรุนแรงก็เป็นสิ่งที่ต้องให้ความสำคัญและแก้ไขไปพร้อมกัน ดังนั้น แม้ว่าจะมีการเจรจาเกิดขึ้น แต่หลายครั้งการสื่อสารระหว่างกันก็ยังจำกัดเฉพาะคนที่สถานะเดียวกันเท่านั้น ส่งผลให้การเจรจาสันติภาพกลายเป็นเรื่องของชนชั้นนำเป็นหลัก ภาวะที่ขาดการร่วมมือกันระหว่างผู้นำของแต่ละภาคส่วน (โดยเฉพาะแบบข้ามชนชั้น) เช่น ระหว่างผู้นำระดับสูงทางการเมือง การทหารกับผู้นำของกลุ่มก้อนระดับกลางทางชาติพันธุ์ ผู้นำของกลุ่มทางวิชาการ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งหลาย และกับผู้นำของกลุ่มรากหญ้าทั้งหลายในสังคมเช่นนี้นับว่าเป็นช่องว่างสำคัญที่ทำให้ความรุนแรงอาจหวนคืนได้ง่าย

(2) **ช่องว่างของความยุติธรรม** (The Justice Gap) เกิดจากสัญญาสันติภาพภายหลังความรุนแรงอาจประสบความสำเร็จในการสร้างสันติภาพเพียงในความหมายแคบ (negative

peace) แต่กลับไม่สามารถแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคม (ให้มีความสมดุลทางอำนาจมากขึ้น) อย่างเป็นระบบได้ นอกจากนี้ ช่องว่างดังกล่าวยังหมายรวมถึงการที่สัญญาสันติภาพไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรม อย่างที่เรียกว่า **“ความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง”** ได้ ทำให้สันติภาพที่ได้มาจึงไม่สามารถตอบสนองของความคาดหวังของสังคมต่อกระบวนการเสริมสร้างสันติภาพภายหลังความรุนแรงที่ประกอบด้วยความคาดหวังในการหยุดยั้งความรุนแรงทางกายภาพ (direct violence) รอบใหม่และการจัดการกับประเด็นปัญหาในระดับโครงสร้างซึ่งเป็นที่มาของความรุนแรงทางกายภาพที่เกิดขึ้น และทำให้สันติภาพที่ได้มานั้น ห่างไกลจากสถานะที่เรียกว่าสันติภาพยั่งยืนอยู่อย่างมากมายนั่นเอง

อย่างไรก็ดี Lederach นำเสนอหนทางในการอุดช่องว่างด้านความยุติธรรมไว้ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก คือการเพิ่มความสามารถของผู้ที่ทำงานด้านการเสริมสร้างสันติภาพ (Peace-building practitioners) ทั้งที่อยู่ในฝั่งรัฐบาลและไม่ใชรัฐบาลในการรวมเอาแนวทางการสร้างความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง ควบคู่ไปกับกระบวนการลดทอนความรุนแรงทางกายภาพด้วยพร้อมกัน ประการต่อมา คือการเพิ่มพูนความเข้าใจเรื่องการเสริมสร้างสันติภาพ (Peace-Building) ให้รวมเข้ากับการศึกษาในสาขาการศึกษาการแปลงเปลี่ยนแปลงขับเคลื่อนความขัดแย้ง (Conflict Transformation) การศึกษาเรื่องความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) และในการศึกษาเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม (socio-economic development) ประการสุดท้าย คือการทุ่มเทการลงทุน (ทั้งทางการเงิน การทำวิจัย และการฝึกปฏิบัติ) ในการพัฒนาบทเรียนและกรอบแนวคิดในการทำความเข้าใจวิธีการสร้างและดำรงความร่วมมือในกระบวนการเสริมสร้างสันติภาพ รวมทั้งด้านกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมด้วยสันติวิธี

(3) **ช่องว่างของกระบวนการและโครงสร้าง (The Process-Structure Gap)** เกิดขึ้นจากการละเลยกระบวนการแปลงเปลี่ยนความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่ยังคงดำรงอยู่ การเสริมสร้างสันติภาพจึงควรรวมเอาความคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเข้าร่วมอยู่ด้วยเพื่อขจัดความรุนแรงทั้งในทางกายภาพและในระดับโครงสร้างอันเป็นสาเหตุสำคัญแห่งการผลักดันให้เกิดวงจรความรุนแรงรอบใหม่

Lederach จึงนิยามคำว่า **สันติยุติธรรม** โดยองค์ประกอบความหมาย 3 ด้าน ได้แก่ (1) **การปรับตัวทางกระบวนการและโครงสร้างมนุษย์สัมพันธ์อันมีคุณลักษณะที่สามารถเพิ่มพูนความยุติธรรมและลดทอนความรุนแรง** (การสร้างสมดุลทางอำนาจ) (2) **การปรับโครงสร้างพื้นฐานขององค์กร หรือหน่วยการปกครองที่สามารถตอบสนองต่อการแสดงออกซึ่งความขัดแย้งในรูปสันติวิธีเท่านั้น** และ (3) **การคงไว้ซึ่งสายสัมพันธ์และสร้างเครือข่ายสายสัมพันธ์แบบต่างพึ่งพิง (ข้ามชนชั้น)** ดังนั้นสำหรับ Lederach แล้ว หนทางที่

เหมาะสมสำหรับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาวก็คือ กระบวนการเสริมสร้าง *สันติ ยุติธรรม (Justpeace-Building)* แม้ว่าข้อนี้ก็ถูกวิจารณ์ว่าไม่ได้แสดงข้อเสนอที่เป็นรูปธรรม เท่าที่ควร แต่ข้อเสนอนี้ รวมทั้งพัฒนาการของการถกเถียงและการสร้างข้อเสนอใหม่ๆ ที่ได้ทบทวน ไว้ในบทนี้ก็มีความน่าสนใจในแง่ที่แสดงให้เห็นว่า การถกเถียงทางวิชาการและบทเรียนจาก ปฏิบัติการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ทำให้เกิดพลวัตของการยืดขยายและผสมผสานความ เข้าใจและการนิยามความหมายของความยุติธรรมให้กว้างขวางออกไปตามพัฒนาการของ มุมมองต่อความขัดแย้งและความรุนแรงที่มีความลึกและซับซ้อนขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ ประสบการณ์ในประเทศต่างๆ ยังชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการการยืดขยายความเข้าใจเรื่องความ ยุติธรรมออกไปจากขอบเขตของกรอบกฎหมายภายใต้รัฐชาติ อันหมายรวมทั้งในส่วนที่ขยายออกไป สู่อุณหภูมิในประชาคมโลก เรื่องความยุติธรรมในระดับนานาชาติและยังมีส่วนที่ยืดขยายออกไปสู่อุณหภูมิในระดับท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

โดยสรุปแล้ว จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า กรอบความคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลง เปลี่ยนความขัดแย้งท่ามกลางความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดำเนินอยู่ จำเป็นต้องอาศัยการประสาน ระหว่างกรอบคิดเรื่องการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งของ Galtung ที่มีจุดมุ่งเน้นในการจัดการ เหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า โดยมาตรการการสมานฉันท์ เพื่อมาเติมเต็มกรอบการ วิเคราะห์การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่เชื่อมโยงระหว่างกรอบเวลาในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ของ Lederach ที่ยังมีช่องว่างด้านการนำเสนอมาตรการเชิงรูปธรรมในการจัดการความขัดแย้ง และความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แต่มีจุดแข็งที่ให้ความสำคัญกับการพิจารณาบริบทความ ขัดแย้งและบริบททางประวัติศาสตร์ที่รายล้อมความรุนแรงที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการแปลง เปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาว นอกจากนี้ ยังเปิดช่องทางให้แก่การใช้จินตนาการด้านปฏิบัติการ ใดๆ ที่เป็นผลผลิตเฉพาะวัฒนธรรมอันไม่ได้มีอยู่แล้วในกล่องเครื่องมือของแนวคิดการแก้ไขความ ขัดแย้ง นอกจากนี้ เมื่อนำเอาแนวคิดความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน ที่มีความโดดเด่นในแง่การ กำกับแนวคิดเรื่องความยุติธรรมกับบริบทของการเปลี่ยนผ่านทางสังคมการเมืองที่ชัดเจน รวมทั้ง ประสบการณ์การใช้มาตรการความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านและการแก้ไขความขัดแย้ง มา เสริมกับการพิจารณาบริบทของความขัดแย้งในกรอบการวิเคราะห์ของ Lederach จะสามารถทำ ให้มองเห็นเงื่อนไขของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในมุมมองที่ หลากหลายมากยิ่งขึ้นด้วย

2.4 สรุปกรอบการวิเคราะห์

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งข้างต้น ผู้วิจัยสามารถพัฒนากรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของความยุติธรรม การลดความรุนแรงและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีศึกษาได้โดยเทียบเคียงกับแผนภาพ 2.3 (หน้า 39) ได้ดังนี้

การศึกษาเกี่ยวกับความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่ออธิบายลักษณะความยุติธรรมภายใต้บริบทความขัดแย้งที่มีความรุนแรงยังดำเนินอยู่ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยผ่าน “เหตุการณ์ตากใบ” ซึ่งเป็นกรณีที่มีการถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นความยุติธรรมอย่างชัดเจน ในภาวะเช่นนี้ ความยุติธรรมในกรณีตากใบจึงดำเนินไปภายใต้ข้อจำกัดของบรรยากาศความไม่ไว้วางใจระหว่างฝ่ายความมั่นคง กลุ่มชนวนการต่อสู้เรียกร้องเอกราช และประชาชนต่างชาติพันธุ์ซึ่งอาศัยอยู่ในพื้นที่ ในการอธิบายลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบจะเป็นการสำรวจมาตรการแก้ไขความขัดแย้งและกระบวนการยุติธรรมที่ผู้เกี่ยวข้องได้นำมาใช้ในกรณีนี้ (ในช่วงระหว่างปี 2547 - 2552) ว่าส่งผลให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบเป็นอย่างไร

สำหรับการวิเคราะห์ว่า ความยุติธรรมในกรณีตากใบนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้หรือไม่ อย่างไร จะพิจารณาจากกรอบวิเคราะห์ในทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ชี้ให้เห็นขอบข่ายที่ชัดเจนของความยุติธรรมที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนโดยให้น้ำหนักกับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และความยุติธรรมทางสังคม (หรือความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง) เป็นหลัก และให้ความสำคัญกับความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษเป็นแนวทางเสริม (ตามแนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งวิธีการก้าวข้าม) สำหรับมาตรการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งนั้น การศึกษาครั้งนี้อาศัยทั้งแนวทางการอธิบายตามแนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง วิธีการก้าวข้ามร่วมกันเนื่องจากมีหลายมาตรการทางสังคมและทางการเมืองที่มีความสอดคล้องและอุดช่องว่างของแต่ละแนวทาง อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้จะวิเคราะห์เงื่อนไขสำคัญของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งคือ การยินยอมพร้อมใจ (consent) หรือความเข้าใจนัยยะความหมายของความยุติธรรมที่ตรงกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งต้องอาศัยการสร้างความไว้วางใจเป็นเงื่อนไขหลักท่ามกลางความขัดแย้งที่ยังยืดเยื้อต่อไปอีก

“เหตุการณ์ตากใบ” ในฐานะเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยน

3.1 บทนำ

ประวัติศาสตร์การเมืองท้องถิ่นสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยเต็มไปด้วยเรื่องราวความขัดแย้งและการต่อรองอำนาจระหว่างประชาชนในท้องถิ่นและรัฐบาลกลาง ความขัดแย้งที่ดำเนินมาโดยตลอดนั้นหลายกรณีสามารถแก้ไขได้โดยการใช้สันติวิธีจากทั้งสองฝ่าย แต่บางกรณีก็นำไปสู่การใช้ความรุนแรงต่อกัน การชุมนุมประท้วงหน้า สภ.อ.ตากใบ เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวมลายูมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ดำเนินมายาวนาน นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 และคึกคักอย่างมากในทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงกระแสการเรียกร้องการปฏิรูปทางการเมืองขนานใหญ่ทั่วประเทศ การชุมนุมทางการเมืองถือเป็นวิธีการสำคัญที่ประชาชนในพื้นที่เลือกใช้เป็นช่องทางทางการเมืองเพื่อคัดค้านนโยบายของรัฐและเสนอข้อเรียกร้องด้านสิทธิเสรีภาพการแสดงออกทางอัตลักษณ์ (เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา) รวมทั้งเพื่อเรียกร้องสิทธิในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเชิงนโยบาย อาทิเช่น การชุมนุมประท้วงการห้ามสวมฮิญาบ วิทยาลัยครูยะลาในปี 2531 และการประท้วงให้ถอนการขึ้นทะเบียนมัสยิดกรือเซะเป็นโบราณสถานเมื่อปี 2533 เป็นต้น

ในบรรดาเหตุการณ์การชุมนุมทางการเมืองที่เกิดขึ้นในจังหวัดชายแดนใต้ มีการชุมนุมประท้วงเพื่อแสดงความไม่พอใจการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่ทหาร ตำรวจต่อประชาชนชาวมลายูมุสลิมมาแล้วหลายครั้ง รวมถึงก่อนเหตุการณ์ตากใบไม่นานก็มีการชุมนุมประท้วงถึง 2 ครั้ง (ซึ่งเจ้าหน้าที่ทหารเชื่อว่าเป็นแผนการต่อเนื่องกันกับเหตุการณ์ตากใบ)¹ ซึ่งมีผู้ชุมนุมเพียง 100 -300 คน แต่การชุมนุมทั้งสองครั้งแรกจบลงได้ด้วยการเจรจาโดยทหาร ตำรวจ และผู้นำศาสนาในพื้นที่ซึ่งมาช่วยเจ้าหน้าที่เจรจากับผู้ชุมนุม จนผู้ชุมนุมยอมสลายตัวไปในที่สุด (พนักงานสอบสวนคนหนึ่งจาก สภ.อ.สุไหงปาดี, **สัมภาษณ์**, 4 มิถุนายน 2555) แต่การเจรจกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบกลับประสบความล้มเหลว ทั้งยังนำไปสู่การบาดเจ็บและการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมหลายร้อยคนด้วยการปฏิบัติหน้าที่ “ผิดพลาด” และ “เกินกว่า

¹ เหตุการณ์แรกเกิดเมื่อวันที่ 25 กันยายน 2547 ชาวบ้านปิดล้อมชุดปฏิบัติการหน่วยเฉพาะกิจสันติ ที่โรงเรียนบ้านไอบา ตู อำเภอสูไหงปาดี จังหวัดนราธิวาส เพราะเข้าใจว่าเจ้าหน้าที่ยิงปืนใส่หญิงชาวบ้านคนหนึ่งได้รับบาดเจ็บ เหตุการณ์ต่อมาเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2547 ชาวบ้านระบุว่า มีชาย 2 คนแต่งกายคล้ายทหาร ยิงปืน 3 นัด บริเวณชายหาดปะนาเระ จังหวัดปัตตานี จนชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นล้มล้มฝ่ายเจ้าหน้าที่

เหตุ” ของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง (ทหารและตำรวจ) อย่างไรก็ตาม ปฏิบัติการในลักษณะนี้มักจะถูกเรียกว่ากันเป็น “ความจำเป็นในการรักษาความมั่นคงของรัฐ” หรือ “ความผิดพลาด” เท่านั้น

เรื่องราวในประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์ตากใบไม่ใช่เหตุการณ์แรกที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการเพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐโดยฝ่ายความมั่นคงต่อเหยื่อชาวมลายูมุสลิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ ดังตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ที่เกิดกับปัจเจกบุคคล ซึ่งบางคนเป็นชนชั้นนำทางการเมืองหรือผู้นำทางศาสนา เช่น การหายตัวไปอย่างลึกลับของหะยีสุหลง โต๊ะมีนา ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 หรือ การซ้อมทรมานอหิมาเยาะ กาเซ็งจนเสียชีวิตในทศวรรษ 2550 การจับกุมผู้ต้องสงสัยและการบังคับสูญหาย นอกจากนี้ มีบางเหตุการณ์เกิดขึ้นกับ กลุ่มบุคคล เช่น การสังหารชายชาวมลายูมุสลิม 5 คนที่สะพานกอตอ อ.สายบุรี จ.ปัตตานีในทศวรรษ 2500 หรือเหตุการณ์สังหารหมู่ที่มีเหยื่อกรือเซะในทศวรรษ 2540 และบางเหตุการณ์เกิดขึ้นกับ การชุมนุมทางการเมืองในที่สาธารณะ เช่น การสลายชุมนุมประท้วงขอความเป็นธรรมกรณีการฆาตกรรมที่สะพานกอตอในทศวรรษ 2510 เป็นต้น แต่จนกระทั่งปัจจุบันยังไม่เคยมีการลงโทษข้าราชการอย่างจริงจังแม้แต่รายเดียว ไม่ว่าจะเป็นตำรวจ ทหาร ข้าราชการพลเรือน หรือฝ่ายตุลาการและอัยการ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2547) ในขณะที่กรณีของกลุ่มบุคคลจากฝ่ายต่อต้านรัฐเป็นผู้ใช้ความรุนแรง จะมีประชาชนชาวมลายูมุสลิมจำนวนมากถูกจับกุมและดำเนินคดีในความผิดของพวกเขาด้วยข้อหาร้ายแรง (ข้อหาข้อโจรและแบ่งแยกดินแดน) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความผิดพลาด และการกระทำเกินกว่าเหตุของเจ้าหน้าที่รัฐก่อให้เกิดความขัดแย้งสะสมไม่ได้รับการแก้ไข ซึ่งความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม เช่นนี้มักจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ความขัดแย้งมีแนวโน้มจะยืดเยื้อออกไปอีกและยังอาจนำไปสู่ความรุนแรงครั้งใหม่ได้ด้วย (Smyth, 2007)

อย่างไรก็ดี สำหรับเหตุการณ์ตากใบมีความสำคัญและแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากกรณีที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่ส่งผลในเชิงแปลงเปลี่ยน (Transformative Event) เนื่องด้วยสาเหตุสำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ *ประการแรก* เหตุการณ์นี้นำไปสู่ความรู้สึกโกรธ/ไม่พอใจในระดับกว้างขวางต่อการจัดการความขัดแย้งในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคได้ไม่เพียงพอเฉพาะกับชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ แต่รวมถึงกลุ่มคนหลากหลายระดับชั้นทางสังคมในประเทศด้วย นอกจากนี้ เหตุการณ์ตากใบยังกระตุ้นให้เกิดความคับแค้นขึ้นในระดับสากล อาทิเช่น การแสดงความรู้สึกโกรธจากชุมชนมุสลิมนานาชาติ เห็นได้จากการประนามรัฐบาลไทยโดยเจ้าหน้าที่ระดับสูงของพรรคฝ่ายค้านใหญ่ของมาเลเซีย (Pan-Malaysian Islamic) ว่าทำการ *สังหารหมู่* (“ปฏิกริยานานาชาติ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 29 ตุลาคม – 4 พฤศจิกายน 2547) รวมทั้งนิตยสาร Times ยังเรียกเหตุการณ์นี้ว่า *Bloody Monday* เพื่อเปรียบเทียบกับ

เหตุการณ์ *Bloody Sunday* ที่เกิดขึ้นในไอร์แลนด์เหนือเมื่อทศวรรษ 1972 ด้วย (“Thailand’s Bloody Monday”, *Time*, 1 November 2004) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ตากใบก่อให้เกิด “ความรู้สึกร่วม” ในหมู่ชุมชนพลเมืองโลก *ประการต่อมา*คือ เหตุการณ์ตากใบยังส่งผลที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในทางที่ดีขึ้น ได้แก่ เหตุการณ์ตากใบคือเหตุการณ์เกิดขึ้นในท้องถิ่นที่เป็นจุดตั้งต้นของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนอื่นๆ เช่น เหตุการณ์ตากใบนำไปสู่การรวมตัวของนักวิชาการ 144 คนยื่นจดหมายเปิดผนึกถึงการแก้ไขความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร จนมีการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ (กอส.) ขึ้นเมื่อปี 2548 ตามมาด้วยการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างสถาบันทางการเมืองและการแก้ไขความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนใต้จนปัจจุบัน เป็นต้น นอกจากนี้ เหตุการณ์ตากใบยังนำไปสู่การยกระดับประเด็นปัญหาของเหตุการณ์ตากใบเข้ากับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ “ความยุติธรรมในระดับนานาชาติ” ด้วย ไม่ว่าจะเป็นประเด็นเกี่ยวกับการกดขี่สิทธิของชนกลุ่มน้อย หรือประเด็นเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนด้วย

เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจเหตุการณ์ตากใบในฐานะเหตุการณ์ที่มีผลเชิงเปลี่ยนแปลง (Transformative event) ได้อย่างชัดเจนและรอบด้าน โดยเฉพาะในแง่มุมเชิงเนื้อหาของความยุติธรรมที่มีผลเชิงเปลี่ยนแปลงในมุมมองของผู้เกี่ยวข้องฝ่ายต่างๆ ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

- 1) ความขัดแย้งและความรุนแรงใน “เหตุการณ์ตากใบ”
- 2) ความสูญเสียในกรณีตากใบ ประกอบด้วยลักษณะของเหยื่อและรูปแบบผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบ
- 3) ทักษะคดีของเหยื่อเรื่องความรุนแรง ความสูญเสีย ความไม่ยุติธรรมในเหตุการณ์ตากใบ
- 4) ข้อถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง
- 5) บทสรุป

3.2 ความขัดแย้งและความรุนแรงใน “เหตุการณ์ตากใบ”²

3.2.1 เหตุการณ์ความรุนแรงวันที่ 25 ตุลาคม 2547

การชุมนุมประท้วงที่หน้าสถานีตำรวจภูธร อ.ตากใบยังไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนและน่าเชื่อถือเพียงพอว่าเกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง หรือนำโดยคนกลุ่มใด แต่เช้าตรู่วันที่ 25 ตุลาคม 2547 (ตรงกับวันที่ 10 รอมฎอน ฮ.ศ. 1425) มีประชาชนเดินทางมาชุมนุมประท้วงบริเวณหน้าสถานี

² โปรดดูลำดับเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบในภาคผนวก

ตำรวจภูธรอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ตั้งแต่เวลาประมาณ 06.00 - 07.30 น. จากภาพวีดีทัศน์บันทึกเหตุการณ์หลายชุดปรากฏว่ากลุ่มผู้ชุมนุมชุดแรกๆ ที่เข้ามาชุมนุมบริเวณนั้นใช้รถบรรทุก รถกระบะ รถจักรยานยนต์ และรถยนต์ในการขนคนมาชุมนุม โดยรวมตัวกันบริเวณสนามเด็กเล่นริมแม่น้ำตากใบ ซึ่งอยู่ด้านหน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอตากใบ จากนั้นก็มีผู้ชุมนุมทยอยเข้ามาเรื่อยๆ ส่วนหนึ่งเป็นผู้เข้ามาดูเหตุการณ์และได้เข้าร่วมชุมนุมด้วย (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2549) ในช่วงเช้าผู้กำกับ สภ.อ.ตากใบจึงสั่งการให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเตรียมพร้อม เพื่อป้องกันกลุ่มผู้ชุมนุมมิให้ขึ้นไปบนสถานีตำรวจเท่านั้น (“สัญญาอันตรายจากกรือเซะถึงตากใบ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 29 ตุลาคม – 4 พฤศจิกายน 2547: 10) และเมื่อเวลา 10.00 – 11.00 น. มีตัวเลขประมาณการว่ามีผู้ชุมนุมจำนวนมากในระหว่าง 900 – 3,000 คน³ ผู้เข้าร่วมชุมนุมประกอบด้วยผู้ชาย ผู้หญิง วัยรุ่น วัยกลางคน รวมทั้งเด็กที่อายุต่ำกว่า 15 ปี ไม่มีรายงานว่ามีผู้ชุมนุมทั้งหมดเป็นชาวมลายูมุสลิมหรือไม่ แต่มีเพียงรายงานของคณะกรรมการการพัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์ วุฒิสภาที่ระบุว่า ส่วนใหญ่เป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม (เชื้อสายมาเลย์)⁴ ทั้งนี้ จากการจับกุมผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งพันกว่าคน ภายหลังจึงพบว่าผู้ชุมนุมส่วนใหญ่เป็นชาวจังหวัดนราธิวาส (1,280 คน) นอกนั้นเป็นชาวจังหวัดปัตตานี 11 คน และชาวยะลา (อำเภอรามัน) 1 คน (คณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงฯ, 2548: 10-11)

จุดประสงค์ของการมาชุมนุมคือการเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ต้องขัง 6 คนซึ่งเป็นชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ของบ้านโคกกุเว ต.พร่อน อ.ตากใบ เพราะแม้ว่า ชรบ.ทั้ง 6 คนจะถูกจับกุมภายใต้กฎหมายประมวลวิธีพิจารณาความอาญาตามกระบวนการยุติธรรมปกติ ไม่ใช่โดยการอาศัยอำนาจของกฎอัยการศึก แต่ผู้ประท้วงก็มองว่าการจับกุมดำเนินคดีนี้ “ไม่เป็นธรรม” เพราะ ชรบ.เหล่านั้นบริสุทธิ์จากข้อกล่าวหาว่าภัยคุกคามภัยพิบัติของราชการรวม ประกอบกับการที่เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นท่ามกลางการใช้อำนาจกฎอัยการศึกจับกุมผู้ต้องสงสัยจำนวนมากโดยไม่ต้องแจ้งข้อหา และไม่ต้องแจ้งให้ญาติทราบถึงสถานที่คุมขัง ส่งผลให้เกิดกรณีผู้สูญหายจำนวนมาก นับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ปล้นปืนที่กองพันทหารพัฒนาที่ 4 ค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2547 (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555: ภาคผนวก) จากแถบบันทึกภาพวีดีทัศน์

³ รายงานการพิจารณาศึกษาของคณะกรรมการการพัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์วุฒิสภา (ปีพ.ศ.2548) ระบุว่า มีจำนวน 700-900 คน แต่รายงานของคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงฯ ประมาณว่าผู้เข้าร่วมชุมนุมมี 1,500 คน อีกหลายฉบับมีตัวเลขประมาณการระหว่าง 1,300 -1,500 คน ตัวเลขสูงสุดคือ 3,000 คน รายงานโดยผู้สื่อข่าวอาวุโสของเดอะเนชั่น

⁴ แม้ว่าชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านของ ต.พร่อน อ.ตากใบ จะมีจำนวนทั้งหมด 30 คน เป็นคนมลายูมุสลิม 9 คน นอกนั้นเป็นคนไทยพุทธ 21 คน (อดีต ชรบ. ต.พร่อน, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555)

ทัศนที่บันทึกโดยผู้สื่อข่าว อ.ส.ม.ท. พบว่าผู้ชุมนุมบางส่วนชูป้ายผ้าซึ่งมีข้อความแสดงเจตนาการชุมนุมว่าเป็นการเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ ชรบ. ซึ่งผู้ชุมนุมบางส่วน (จากอำเภอตากใบ) ให้สัมภาษณ์ว่าพวกเขาได้รับทราบว่าจะมีการแจกใบปลิวเพื่อชักชวนให้มาร่วมช่วยเหลือชรบ.ที่ สภ.อ.ตากใบ และผู้ให้สัมภาษณ์บางคนกล่าวว่ามิใช่ข่าวลือว่าการมาชุมนุมช่วยเหลือ ชรบ.จะได้รับเงินตอบแทนรายละ 200 บาท เป็นต้น อย่างไรก็ตามหลังจากเหตุการณ์พบว่า มีข้อมูลระบุว่าแรงจูงใจไปร่วมเหตุการณ์นี้มีหลายรูปแบบซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมประท้วงเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ชรบ.ทั้ง 6 คนโดยตรง บางคนฟังประกาศจากมัสดิยิตว่าจะมีการละหมาดฮายัต (การละหมาดขอพร) เพื่อสันติสุขในสามจังหวัดชายแดนใต้ บางคนได้รับแจ้งว่าการละหมาดฮายัตนั้นเป็นการขอพรให้แก่ ชรบ.ทั้ง 6 คน บางส่วนไปเพราะรับทราบว่าจะมีการแจกอาหารละศีลอดโดยรัฐบาล บ้างก็ว่าจุฬาราชมนตรีจะเข้าร่วมด้วย บางคนไปเพราะได้รับข่าวว่าจะมีการปราศรัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ นายวัน มูฮัมหมัด นอร์ มะทา

อย่างไรก็ดี ผู้ชุมนุมส่วนมากบอกว่าได้รับทราบข่าวเรื่องการชุมนุมในวันนั้นและเดินทางออกไปดูการชุมนุม คนอีกจำนวนมากก็เพียงแค่เป็นผู้สัญจรไปมาผ่าน สภ.อ.ตากใบในวันนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้เข้าร่วมชุมนุมจำนวนมากที่ได้รับแจ้งก่อนหน้าล้วนเป็นผู้มีภูมิลำเนาที่ไกลออกไปจาก อ.ตากใบ ส่วนผู้ชุมนุมที่อาศัยอยู่ที่ อ.ตากใบเป็นกลุ่มที่เข้าไปดูเหตุการณ์และบางส่วนสนใจเข้าร่วมการชุมนุมเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมเมื่อรับทราบว่าจะมีการชุมนุมในวันดังกล่าว (ผู้ชุมนุมบางส่วนจากต่างอำเภอ, **สัมภาษณ์**, 3-7 พฤษภาคม 2555)⁵ แต่ไม่ว่าจะด้วยแรงจูงใจแบบใด การชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบก็มีผู้เข้าร่วมมากกว่าการชุมนุมประท้วง 2 ครั้งที่เกิดขึ้นก่อนหน้า

ลักษณะของการชุมนุมตามที่ปรากฏในในแถบบันทึกภาพวีดีทัศน์ปรากฏว่า มีผู้ชุมนุมประมาณ 30 คนที่อยู่หน้า สภ.อ.ตากใบ ถลกเสื้อขึ้นมาคลุมศีรษะเพื่อปกปิดหน้าตา เป็นผู้นำในการโห่ร้องด้วยภาษาอาหรับว่า “อัลลอฮ์อัคร์บ์” (อัลลอฮ์ผู้ยิ่งใหญ่) มีบางคนปาก้อนอิฐและเศษไม้เข้าไปยัง สภ.อ.ตากใบเป็นครั้งคราว ซึ่งฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐเชื่อว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มปฏิบัติการกดดัน (อาจไม่ใช่แกนนำการชุมนุม) เนื่องจากพยายามยั่วยุให้เกิดความรุนแรง (ผลการสอบสวนชั้นต้นในเหตุการณ์ 25 ตุลาคม 2547 กองสารนิเทศ กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด อ้างถึงใน สุริชัย หวันแก้ว และคณะ, 2549: 17) ในขณะที่ผู้เข้าร่วมชุมนุมส่วนใหญ่ให้สัมภาษณ์ว่าไม่ทราบว่ามีแกนนำหรือไม่ แต่อาสาสมัครภาคประชาชนที่ทำงานกับผู้ได้รับผลกระทบ (นารี เจริญ

⁵ จากคำให้การของผู้นำศาสนาที่เข้าเจรจากับผู้ชุมนุมต่อคณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ ว่า “ผู้ชุมนุมหัวใจไม่ใช่คนในพื้นที่อำเภอตากใบ” ซึ่งภายหลังพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นก็ยืนยันคำกล่าวนั้นอีกครั้ง นารี เจริญผลพิริยะ ตั้งข้อสังเกตว่า “แต่เหตุใดผู้ที่ทางการคัดเลือกและถูกฟ้องจำนวน 58 คนจึงเป็นคนตากใบทั้งหมด” (นารี เจริญผลพิริยะและ จันจิรา สมบัติพูนศิริ บก., 2550: 15)

ผลพริยะและ จันจิรา สมบัติพูนศิริ บก., 2550: 10) และผู้นำญาติผู้ได้รับผลกระทบเชื่อว่า การชุมนุมประท้วงในวันนี้ไม่มีใครสามารถเป็นแกนนำได้จริงๆ (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) ประเด็นที่เป็นที่ถกเถียงประเด็นหนึ่งก็คือ การชุมนุมหน้า สภ.อ. ตากใบเป็นการชุมนุมโดยสันติหรือไม่ สืบเนื่องมาจากการนำเสนอข้อมูลที่ไม่ตรงกันว่า ผู้ชุมนุมพกพาอาวุธทันสมัย เช่นปืน หรือระเบิด เข้ามาด้วยหรือไม่ เพราะแม่ทัพภาค 4 ซึ่งแจ้งต่อคณะกรรมการอิสระตรวจสอบว่า เมื่อตนมาถึงและได้ทักทายผู้ชุมนุมบางส่วนด้วยการโอบกอด ก็พบว่าผู้ชุมนุมเหล่านั้น พกอาวุธปืนสั้น อีกทั้งเจ้าหน้าที่ (ไม่ทราบหน่วย) รายงานว่า ภายหลังจากการชุมนุมได้ตรวจพบปืนประเภทต่างๆ (ระบุประเภทและจำนวน) กระสุนปืน ลูกกระเบิดขว้างและมีดจำนวนหนึ่งจากการงมหาในแม่น้ำตากใบและไนท์เกิดเหตุ (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 10)

อย่างไรก็ดี จากการตรวจสอบของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติในขณะนั้นรวมทั้งรายงานของคณะกรรมการการพัฒนาระดับจังหวัดและความมั่นคงมนุษย์ วุฒิสภา กลับรายงานตรงกันว่า ผู้ชุมนุมไม่มีอาวุธร้ายแรงแต่อย่างใด เพราะจากการที่เจ้าหน้าที่ที่ปิดล้อมที่ชุมนุมและตรวจค้นอาวุธตามตัวผู้ที่ต้องการจะเข้าไปยังบริเวณที่ชุมนุม หรือในช่วงระหว่างและภายหลังจากการสลายการชุมนุมโดยเจ้าหน้าที่ได้ตรวจค้นอาวุธหลังจากที่เข้ายึดกุมพื้นที่ได้แล้วก็ได้พบอาวุธของผู้ชุมนุมแต่อย่างใด นอกจากนี้ ฝ่ายเจ้าหน้าที่ที่ได้รับบาดเจ็บนั้น ผู้สื่อข่าวรายงานว่า มีเพียง 1 ราย ในขณะที่คณะกรรมการการพัฒนาระดับจังหวัด วุฒิสภารายงานว่ามีเจ้าหน้าที่ได้รับบาดเจ็บ 46 คน ก็เป็นความบาดเจ็บเล็กน้อยซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นจากการโดนอาวุธร้ายแรง (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 106) นอกจากนี้ คณะกรรมการการพัฒนาระดับจังหวัด วุฒิสภายังพบว่า “ไม่ปรากฏว่ามีร่องรอยกระสุนปืนตามตัวอาคาร สภ.อ.ตากใบ มีเพียงกระจกแตกจากก้อนหินขว้างใส่เท่านั้น” (คณะกรรมการการพัฒนาระดับจังหวัด วุฒิสภา, 2548: ภาคผนวก)

สำหรับการรับมือกับการชุมนุมประท้วงของฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐนั้น ฝ่ายทหารได้รับแจ้งจากแหล่งข่าวว่า กลุ่มผู้ก่อความไม่สงบกำลังจะรวมตัวกันเพื่อก่อเหตุร้ายในพื้นที่ระหว่างวันที่ 24 -28 ตุลาคม 2547 (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 12) แต่ไม่มีข้อมูลว่าจะก่อการที่เินอย่างไร ดังนั้น เมื่อได้รับแจ้งว่ามีประชาชนเดินทางมารวมตัวกันหน้า สภ.อ.ตากใบทางการจึงปักใจเชื่อว่า อาจเป็นการมุ่งสร้างสถานการณ์เพื่อก่อความวุ่นวายในพื้นที่จึงได้เตรียมตัวรับมือไว้ระดับหนึ่ง (คณะกรรมการการพัฒนาระดับจังหวัด วุฒิสภา, 2548: 5) เจ้าหน้าที่ตำรวจตั้งด่านสกัดจับประชาชนที่ต้องสงสัยว่าจะมาร่วมชุมนุมตามเส้นทางต่างๆ หลายจุดแต่ไม่สามารถสกัดกั้นไม่ให้ประชาชนเข้ามาเพิ่มขึ้นได้ และมีการวิทญูแจ้งขอความร่วมมือไปยังหน่วยต่างๆ ประกอบด้วย หน่วยเฉพาะกิจนาวิก

โยธินจากค่ายจุฬารินทร์ จ.นครราชสีมา จำนวน 300 นายและหน่วยปฏิบัติการพิเศษกองทัพภาค 4 ของกองทัพบก จำนวน 1,000 นาย และมีตำรวจจาก สภ.อ.ต่างๆ ในนครราชสีมาอีก 300 นาย รวมทั้งตำรวจตระเวนชายแดน (ไม่พบรายงานเรื่องจำนวนของตำรวจตระเวนชายแดนที่มาสมทบ) โดยจัดวางกำลังเจ้าหน้าที่ทั้งหมดอยู่ในบริเวณ สภ.อ.ตากใบ (คณะกรรมการธิการฯ วุฒิสภา, 2548:5, “สัญญาอันตรายจากกรือเซะถึงตากใบ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 29 ตุลาคม – 4 พ.ย. 2547: 10-12) และเพิ่มขึ้นเป็น 1,600 นายในเวลาต่อมา (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและคณะ, 2547: 104) นอกจากนี้ยังมีรายงานว่า นายอำเภอตากใบยังได้นำกำลังอาสาสมัครรักษาความปลอดภัยเข้าไปสมทบที่ สภ.อ.ตากใบในวันดังกล่าว (“สัญญาอันตรายจากกรือเซะถึงตากใบ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, เฟิ่งอ่าง)

ในการจัดวางกำลัง มีเจ้าหน้าที่ตำรวจชุดต่อต้านฝูงชนพร้อมอุปกรณ์ไล่หี กระบอง หมวก จำนวนประมาณ 60 คนถูกจัดให้ตั้งมั่นเผชิญหน้าอยู่กับกลุ่มผู้ชุมนุมส่วนหน้า บริเวณประตูทางเข้า สภ.อ.ตากใบ ในขณะที่ฝ่ายทหารติดอาวุธสงครามครบมือ ได้วางกำลังโอบล้อมด้านข้างซ้าย-ขวาของกลุ่มผู้ชุมนุมไว้ทั้งหมด นอกจากนี้ ปรากฏข้อมูลที่น่าสนใจคือ พ.ต.อ.ทองศักดิ์ ภัทรภานุ รองผู้บังคับการตำรวจภูธรจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งแจ้งต่อคณะกรรมการความมั่นคงฯ วุฒิสภา ว่า มีการวางกำลังเจ้าหน้าที่ตำรวจนอกเครื่องแบบปะปนอยู่ในกลุ่มผู้ชุมนุมประมาณ 200 คนด้วย (คณะกรรมการธิการฯ วุฒิสภา, 2548: 5) ซึ่งเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง สมาชิกวุฒิสภา กรุงเทพมหานคร (ระหว่างปี 2543- 2549) มองว่าการเตรียมการของเจ้าหน้าที่เป็นการเตรียมการจับกุมแกนนำที่เชื่อว่ามีอยู่ประมาณ 100 คน มากกว่าการเตรียมรับมือการชุมนุมด้วยการเจรจา เพราะเจ้าหน้าที่ได้พยายามถ่ายภาพผู้ชุมนุมด้านใน ทั้งวีดิทัศน์ และภาพนิ่ง เพื่อกำหนดตัวบุคคลที่ทางการต้องการจับกุมเอาไว้ก่อน ระหว่างการเจรจากับผู้ชุมนุมนั้น ก็ได้มีการเตรียมรถจีเอ็มซี จำนวน 4 คัน ที่ใช้ในการขนส่งเจ้าหน้าที่มาที่ชุมนุม (เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ในสุริชัย หวันแก้ว, 2549: 21)

ก่อนหน้าการสลายการชุมนุม ปรากฏข้อมูลความพยายามที่ทางการพยายามเจรจากับผู้ชุมนุม แต่ดูเหมือนผู้ที่มีบทบาทในการเจรจาประกอบด้วยหลายฝ่าย ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาเจรจากับผู้ชุมนุมประกอบด้วย ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ในช่วงเช้าโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจของ สภ.อ.ตากใบ (นำโดย พ.ต.อ.สมหมาย พุทธกุล ผกก.สภ.อ.ตากใบ) ซึ่งมีข้อมูลว่าในตอนต้น ฝ่ายผู้ชุมนุมแจ้งว่าต้องการขอเข้าเยี่ยมผู้ต้องหาทั้ง 6 คน แต่เนื่องจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.อ.ตากใบเห็นว่าผู้ชุมนุมมีจำนวนมากเกินไป อาจเกิดความวุ่นวาย จึงไม่ยอม ต่อมา พ.ต.อ.สมหมายจึงสั่งการให้ตำรวจนอกเครื่องแบบแอบนำผู้ต้องหา (ช.ร.บ. ทั้ง 6 คน) ไปส่งยังศาลนครราชสีมาและได้มีคำสั่งให้ควบคุมตัวไว้ที่เรือนจำจังหวัด (“สัญญาอันตรายจากกรือเซะถึงตากใบ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, เฟิ่งอ่าง)

วิจารณ์, อ่างแล้ว) พล.ท.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ แม่ทัพภาค 4 ในฐานะผู้บัญชาการเหตุการณ์ (ผบ.เหตุการณ์) พล.ต.ท.มานิช ไกรวงศ์ ผบช.ภาค 9 และนายศิวะ แสงมณี รองปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้เข้าไปพูดคุยกับประชาชนผู้ชุมนุมท่ามกลางผู้ชุมนุมจำนวนมากและได้สัญญาจะจัดการเรื่องการประกันตัวให้กับผู้ต้องหาทั้ง 6 คน (International Crisis Group, 2005) แต่ไม่สามารถหาข้อตกลงร่วมกับกลุ่มผู้ชุมนุมได้⁶ ต่อมา พล.ท.พิศาลได้นำตัวผู้นำท้องถิ่น คือ กำนันต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ) และผู้นำศาสนา ตั้งแต่ระดับประธานชมรมโต๊ะอิหม่ามอำเภอ ถึงระดับรองประธานและเลขานุการ กรรมการอิสลามจังหวัดนราธิวาส มาช่วยเจรจา และยังได้พาญาติของผู้ต้องหา ชรบ. ทั้ง 6 คน ขึ้นพูดคุยกับผู้ชุมนุมผ่านเครื่องกระจายเสียง ซึ่งนายมะรอนิง บือราเฮง บิดาของหนึ่งในผู้ต้องหาพูดเป็นภาษาวิบอกกับผู้ชุมนุมว่าลูกชายของเขาอาจจะได้รับการประกันตัวในวันรุ่งขึ้น “แต่จะได้หรือไม่ได้ไม่รู้” ทำให้ผู้ชุมนุมไม่พอใจและส่งเสียงโห่ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาพาน, 2547: 105) เป็นอันว่าการเจรจาไม่สำเร็จอีกครั้ง

เมื่อนายศิวะ แสงมณีรับทราบเรื่องจึงได้สั่งการให้จังหวัดนราธิวาส โดยปลัดจังหวัดนราธิวาสซึ่งเป็นคนมลายูมุสลิมซึ่งสามารถพูดภาษาถิ่นได้ เดินทางเข้ามาเจรจากับกลุ่มผู้ชุมนุมและพยายามอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจว่า ผู้ต้องหาไม่ได้อยู่ที่ สภ.อ.ตากใบ แต่ถูกคุมขังตามคำสั่งศาลที่เรือนจำจังหวัดนราธิวาส การขอประกันตัว จึงเลยจากชั้นพนักงานสอบสวนไปแล้ว ต้องเป็นขั้นตอนการขอประกันตัวที่ศาล จึงต้องอาศัยระยะเวลาในการประกันตัวโดยเฉพาะเมื่อวันนี้เป็นวันอาทิตย์ และขอให้ผู้ชุมนุมตั้งตัวแทนมาเจรจามาร่วมปรึกษาหาทางออกด้วยกัน แต่ผู้ชุมนุมไม่ฟังการชี้แจง พร้อมทั้งยื่นกรณให้ทางการปล่อยตัวชรบ. ทั้ง 6 โดยไม่มีเงื่อนไข และตะโกนตอบเจ้าหน้าที่ว่า “ปล่อยตัวมาเดี๋ยวนี้ ไม่มีผู้แทน เราทุกคนเป็นผู้แทนประชาชนเท่ากัน” (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 14) ผู้ชุมนุมต้องการให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาโดยไม่มีเงื่อนไข พร้อมกับแสดงความไม่พอใจ ไม่ไว้ใจ เพราะเห็นเจ้าหน้าที่มีการจัดวางกำลังอาวุธครบครัน เตรียมจะใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุม ทำให้เกิดการโห่ร้องเป็นระยะ มีการกระทบกระทั่ง ผลักดันกับเจ้าหน้าที่ตำรวจที่วางกำลังกีดขวางไว้บริเวณหน้าสถานีตำรวจ ขณะที่ผู้ชุมนุมบางคนบอกว่าไม่ได้ยินเสียงเจ้าหน้าที่ บางคนบอกว่า “ที่ชาวบ้านโกรธ และไม่ยอมกลับ ก็เพราะเจ้าหน้าที่ ไม่รักษาสัญญา เพราะบอกว่าจะปล่อยตัว ชรบ. ตั้งแต่ช่วงสายแต่ก็ไม่ปล่อย บอกหลายครั้งว่าจะปล่อยแต่ก็ไม่ทำตามทีพูด” (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

⁶ โดยฝ่ายทางการแถลงว่า ประชาชนผู้ชุมนุมมีอาการคล้ายเมาสิ่งเสพติด พูดคุยไม่รู้เรื่อง และเข้าใจว่าการพกพาอาวุธเข้ามาในบริเวณที่ชุมนุม

การเจรจาที่เกิดขึ้นตั้งแต่เข้ากระทงหลังบ่ายโมง แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งหลายฝ่ายวิเคราะห์สาเหตุของการเจรจาที่ต้องล้มไปแบ่งเป็นหลายแนวทาง อาทิ สาเหตุจากความบกพร่องของการสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับผู้ชุมนุม ทั้งด้านอุปกรณ์เครื่องเสียงที่ไม่มีพลังพอในการสื่อสารอย่างทั่วถึงและด้านเนื้อหาที่เจ้าหน้าที่บอกว่าจะมีการประกันตัวแต่ไม่สื่อสารให้แน่ชัดว่าจะสามารถประกันตัวได้เมื่อใด (นารี เจริญผลพิริยะและ จันจิรา สมบัติพูนศิริ บก., 2550: 10) แต่ในฝั่งของเจ้าหน้าที่รัฐวิเคราะห์ว่า การที่ไม่สามารถเจรจาสำเร็จ เป็นเพราะเชื่อว่าการชุมนุมน่าจะมีเบื้องหลังที่วางแผนให้มีการยุยงเจ้าหน้าที่ให้ใช้ความรุนแรงกับผู้ชุมนุม เนื่องจากสังเกตว่าแกนนำมักจะส่งเสียงให้ร้องกลบเสียงของเจ้าหน้าที่ที่ผ่านเครื่องขยายเสียง นอกจากนี้ แกนนำยังชักชวนให้ผู้อื่นไม่ยอมเจรจากับเจ้าหน้าที่รัฐด้วย (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 42) ในขณะที่ผู้สื่อข่าวและวุฒิสมาชิกบางคนเชื่อว่า เจ้าหน้าที่รัฐน่าจะเป็นฝ่ายที่จะไม่มีวันที่จะปล่อยตัวผู้ต้องหาจากแรงกดดันชนิดนี้เด็ดขาด การเจรจาที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงการพยายามเกลี้ยกล่อมให้บรรดาผู้ชุมนุมร่วมมือ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 105) และเตรียมพร้อมสำหรับการจับกุม เนื่องจากมีการปิดล้อมและกั้นไม่ให้ผู้ชุมนุมออกจากพื้นที่ชุมนุมไปได้ (เจมส์ คัดด์ ปีนทอง ใน สุริชัย หวันแก้ว, 2549: 21)

ฝ่ายผู้ชุมนุมก็ให้ความเห็นสอดคล้องกันโดยตั้งข้อสงสัยกับเจตนาของเจ้าหน้าที่ในการเจรจา เนื่องจากพวกเขาไม่มีความเข้าใจว่าการประกันตัวที่อยู่ในชั้นศาลนั้นคืออะไร อีกทั้งพวกเขายังเชื่อว่าเจ้าหน้าที่ไม่รักษาสัญญา เพราะเวลาผ่านไปนานหลายชั่วโมงก็ยังไม่มีความคืบหน้าใดๆ เกี่ยวกับการประกันตัวตามที่เจ้าหน้าที่รับปากไปตั้งแต่ช่วงสาย (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) นอกจากนี้ ถึงแม้ผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งต้องการออกจากที่ชุมนุมแต่ปรากฏว่าไม่สามารถออกมาได้ เพราะทางออกถูกปิดกั้นทั้งหมดโดยมีรถบรรทุกและรถถังของทหารปิดทางออกแต่ละด้านของถนน ส่วนด้านหลังนั้นเป็นแม่น้ำ ผู้ชุมนุมบางคนเล่าว่า ทั้ง “ทหาร” และ “กลุ่มผู้จัดให้มีการชุมนุม” (เน้นโดยผู้เขียน) นั้นเองที่ไม่ยอมให้พวกเขาออกจากที่ชุมนุม (International Crisis group, 2005)

เมื่อการเจรจาตั้งแต่ช่วงเช้าจนถึงหลังเที่ยงไม่เป็นผล อีกทั้งบรรยากาศก็เริ่มกดดันมากขึ้น เพราะเมื่อผู้ชุมนุมรู้สึกว่าการกำลังตกอยู่ในวงล้อมของเจ้าหน้าที่ บางส่วนจึงเริ่มบุกทำลายรถของเจ้าหน้าที่ที่รายล้อมอยู่ และบางส่วนได้เริ่มปาสิ่งของต่างๆ เพื่อฝ่าวงล้อมเข้าไปใกล้ตัวสถานีตำรวจมากขึ้นอีก ส่วนเจ้าหน้าที่บางคนก็เริ่มยิงปืนเพื่อให้ผู้ชุมนุมหยุด ซึ่งทางฝ่ายปกครองพยายามให้เรื่องผ่อนคลายลง โดยขอให้เจ้าหน้าที่ที่ควบคุมสถานการณ์แยกผู้หญิงและเด็กออกก่อน (อดีตผู้บัญชาการตำรวจภูธร ภาค 9, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2555) กระทั่งเวลาประมาณ

15.00 น. พลโทพิศาล ในฐานะผู้บัญชาการสถานการณ์จึงอาศัยอำนาจ มทก. 4 สั่งสลายการชุมนุม โดยมอบหมายให้ ผบ.พล.ร. 5 (พลตรีเฉลิมชัย วิรุฬพะพร) เป็นผู้ควบคุมมาตรฐานการสลายการชุมนุมให้เป็นไปตามหลักสากล เริ่มจากใช้รถดับเพลิง 2 คัน ฉีดน้ำให้พุ่งกระจายใส่ฝูงชน พร้อมกับให้เจ้าหน้าที่ตำรวจส่วนหน้าที่มีอุปกรณ์ปราบฝูงชนเดินหน้าผลักดันกลุ่มผู้ชุมนุมให้ถอยออกไป ทำให้ประชาชนยังไม่พอใจ ใช้ก้อนหินและเศษไม้ขว้างเข้าใส่เจ้าหน้าที่ จากนั้นเจ้าหน้าที่ได้ใช้แก๊สน้ำตาปาเข้าใส่ฝูงชน แต่ผู้ชุมนุมกลับขว้างแก๊สน้ำตากลับมาใส่ตำรวจ ระหว่างนั้นได้เกิดการชุลมุน ฝ่ายเจ้าหน้าที่ราชการได้ยิงปืน ซึ่งเป็นอาวุธประจำกายรัวขึ้นบางส่วนยิงขึ้นฟ้า และบางส่วนตั้งปืนยิงในแนวราบดังปรากฏภาพถ่ายในหนังสือพิมพ์เดอะ เนชั่น ฉบับประจำวันที่ 28 ตุลาคม 2547 ซึ่งส่งผลให้มีผู้ชุมนุมบางคนถูกยิงเข้าที่หน้า บางรายถูกยิงเข้าที่ศีรษะ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 106) ซึ่งในภายหลัง นายทหารหลายรายชี้แจงว่าการยิงปืนในแนวราบดังปรากฏในภาพนั้นเป็นวิธีการทางทหารที่จะไม่ให้ผู้ชุมนุมซึ่งหมอบลงแล้วลุกขึ้นมาได้อีก (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 19) นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ระดับสูงที่อยู่ในพื้นที่ยังระบุว่า ไม่มีการสั่งยิงแต่อย่างใด (International Crisis Group, 2005) เวลาผ่านไป 45 นาทีเจ้าหน้าที่รัฐก็สามารถควบคุมฝูงชนไว้ได้ ปรากฏว่ามีผู้เสียชีวิตที่เกิดเหตุทั้งสิ้น 7 คน ผู้เสียชีวิต 5 คนถูกยิงบริเวณศีรษะ (มีรายหนึ่งเป็นเด็กอายุ 14 ปี) นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ผู้ชุมนุมหลายรายทำให้พบว่า มีอีกหลายคนที่ถูกยิงบาดเจ็บสาหัส บางรายถูกยิงขณะนอนหมอบราบอยู่กับพื้นอยู่แล้ว ส่วนบางรายก็ถูกยิงขณะกำลังวิ่งหนี และมีผู้ได้รับบาดเจ็บอีกจำนวนมากจากของมีคม

หลังสลายการชุมนุมและควบคุมพื้นที่ไว้ได้หมดแล้ว มีการตรวจค้นอาวุธอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่พบว่าผู้ชุมนุมพกอาวุธไว้กับตัว สำหรับจำนวนผู้ชุมนุมที่ถูกควบคุมตัว พบว่ามีตัวเลขที่ไม่ชัดเจน แต่อยู่ระหว่าง 1,298 – 1,370 ราย⁷ รายงานของคณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนฯ ระบุโดยอ้างรายงานของ กอ.สสส.จชต. กราบเรียนนายกรัฐมนตรี (พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร) ว่า ผู้ถูกควบคุมบางรายไม่ได้เป็นผู้ชุมนุม แต่เป็นผู้ที่ผ่านเข้าไปในพื้นที่ ทหารจึงสกัดจับไว้โดยจับเฉพาะคนไทยมุสลิม แต่ไม่จับไทยพุทธ (คณะกรรมการอิสระฯ, 2548: 19) ผู้ถูกควบคุมทั้งหมดถูกสั่งให้ถอดเสื้อ นอนคว่ำหน้ากับพื้นถูกมัดมือไขว่หลังและคีบตัวไปกับพื้น กระจายตัวกันไปบริเวณสนามเด็กเล่น บริเวณชานน้ำริมฝั่งแม่น้ำตากใบ บริเวณลานคอนกรีตหน้า สภ.อ.ตากใบ และบนท้องถนนที่คั่นระหว่าง สภ.อ.ตากใบกับสนามเด็กเล่นขณะที่อากาศร้อน มีผู้ถูกควบคุมจำนวนหนึ่งถูก

⁷ รายงานของ กอ.สสส.จชต. กราบเรียนนายกรัฐมนตรีว่ามีผู้ถูกควบคุม 1,298 คน รายงานของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน และความมั่นคงของมนุษย์ ภูมิภาคระบุว่าจำนวน 1,224 คน รายงานของคณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนเหตุการณ์ฯ ระบุว่าจำนวน 1,370 คน (1,292 คนจากบัญชีรายชื่อผู้ถูกควบคุม 78 คนตากรายชื่อผู้ตายที่ค่ายอิงคยุทธฯ)

มัดมือไพล่หลังและถูกเชือกที่มีขนาดเล็กมากผูกร้อยเข้ากับคนอื่นๆ เป็นชุดๆ ละ 10 คนและจากภาพวิดีโอทัศนียภาพของ อ.ส.ม.ท.พบว่ามีการทำร้ายร่างกายผู้ถูกควบคุมตัวด้วยการตี ถูกทุบตีด้วยกระบองหรือตีด้วยพานท้ายปืน มทก.4 ซึ่งแจงภายหลังว่า ที่ต้องทำเช่นนั้นเพราะเมื่อมีคำสั่งสลายการชุมนุมและให้ผู้ชุมนุมถอดเสื้อออกทั้งหมดทำให้ไม่ทราบว่ามีใครบ้างที่เป็นแกนนำ จึงได้ออกคำสั่งให้ควบคุมผู้ชุมนุมทั้งหมดไปก่อนและไปคัดเลือกร่างกายภายหลัง และด้วยจำนวนผู้ถูกควบคุมจำนวนพันกว่าคน ประกอบกับสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จประทับที่พระตำหนักทักษิณราชธานีเวศน์ จ.นราธิวาส จึงออกคำสั่งให้ขนย้ายผู้ชุมนุมทั้งหมดไปควบคุมเพื่อตัดกรอวดังกล่าวที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร อ.หนองจิก จ.ปัตตานีซึ่งอยู่ห่างจาก อ.ตากใบ จ.นราธิวาสประมาณ 150 กิโลเมตร

ในขั้นตอนการลำเลียงผู้ถูกจับกุมไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานีซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของทหารพราน ตำรวจตระเวนชายแดนและหน่วยนาวิกโยธินนั้น พบว่า จำนวนรถที่ใช้เคลื่อนย้ายผู้ถูกควบคุมยังไม่ชัดเจน^๘ แต่อยู่ระหว่างจำนวน 25-28 คัน ซึ่งบรรทุกผู้ชุมนุมจำนวนไม่เท่ากัน ในขณะที่ขนย้ายเจ้าหน้าที่ทหารได้จับผู้ชุมนุมที่อยู่ในสภาพถูกถอดเสื้อ มัดมือไพล่หลังให้เดินขึ้นบันได รถบางคันที่ไม่มีบันไดก็ถูกดึงตัวหรือกระชากตัวหรือจับโยนขึ้นรถบรรทุก ผู้ชุมนุมให้ข้อมูลว่าทหารบังคับให้นอนคว่ำหน้าบนพื้นรถในขณะที่มือยังถูกมัดไพล่หลัง และนอนคว่ำหน้าซ้อนทับกันเป็นชั้นๆ 4-5 ชั้น ผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์มติชนที่บันทึกภาพการลำเลียงผู้ชุมนุมในวันนั้นบอกว่า มีช่วงหนึ่งพล.ต.ท.มานิช ไกรวงศ์มาเห็นจึงสั่งว่า “ให้เอาลง นอนอย่างนี้ไปไม่ได้ ให้นั่งไป” ขณะเดียวกัน มทก.4 เดินมาก็สั่งเช่นเดียวกันแต่ผู้สื่อข่าวผู้นั้นต้องไปฟังการแถลงข่าวของ มทก. 4 จึงไม่เห็นว่ามีผู้ได้รับคำสั่งปฏิบัติตามหรือไม่ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลว่า รถที่ใช้ขนส่งผู้ถูกควบคุมตัวที่มีอยู่ไม่มากนักทำให้รถแต่ละคันต้องบรรทุกผู้ชุมนุมประมาณคันละ 50-60 คน โดยมีเจ้าหน้าที่ทหารควบคุมไปกับรถคันละ 5-6 คน อีกทั้งผู้ชุมนุมหลายรายให้ข้อมูลว่าพวกเขาถูกขนซ้อนทับกันเป็นชั้นๆ ไปบนรถบรรทุกทหาร พร้อมๆ กันนั้นระหว่างทางพวกเขายังถูกเจ้าหน้าที่ที่ควบคุมรถนั้นเตะถีบไปตลอดทาง ทุกครั้งที่พยายามจะเงยหน้าขึ้นมาสูดอากาศเพื่อเอาชีวิตรอด นอกจากนั้นยังมีบางคันที่ผู้ถูกควบคุมตัวระบุว่าพวกเขาถูกเจ้าหน้าที่คุมรถตีด้วยพานท้ายปืนระหว่างทางที่ขนส่งไป (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 108) อย่างไรก็ตาม ประเด็นปัญหาการลำเลียงผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบยังรวมไปถึงระยะเวลาของการขนส่งผู้ชุมนุมจาก สภ.อ. ตากใบ จ.นราธิวาสถึงค่ายอิงคยุทธบริหาร ซึ่งปรากฏว่า ระยะทางประมาณ 160 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยาง

^๘ ข้อสังเกตจากคณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ ว่ารายงานของกอ.สสส.จชต. กราบเรียนนายกรัฐมนตรีว่ามี 26 คัน มทก. 4 ซึ่งแจงว่ามีรถ 25 คัน และเอกสารซึ่งฝ่ายทหาร (ไม่ระบุว่าจากหน่วยใด) จัดส่งให้คณะกรรมการชี้แจงว่ามีรถทหาร 28 คัน

เดินทางได้โดยสะดวก แต่กลับใช้เวลาเดินทางนานถึง 5-6 ชั่วโมง⁹ ซึ่งพลขับรถบรรทุกทหารได้ชี้แจงว่า ในระหว่างทาง พบว่ามีการโรยระเบิดใส่ตามถนนทำให้เจ้าหน้าที่ต้องหยุดรถเพื่อเคลียร์พื้นที่ และมีการจอดรับผู้ถูกควบคุมขึ้นรถบรรทุกเพิ่มเติมที่สามแยกตากใบ โดยที่ประชาชนผู้ถูกจับกุมต้องถูกมัดมือไพล่หลัง นอนคว่ำหน้า ซ้อนทับกันไปอย่างนั้นตลอดการเดินทาง โดยมีได้มีโอกาสพักผ่อนเปลี่ยนแปลงอิริยาบถ พลขับแจ้งว่าการจัดระเบียบผู้ถูกควบคุมตัวใหม่เป็นเรื่องที่ทำไม่ได้ เนื่องจากการอนุญาตให้ผู้ถูกควบคุมจำนวนมากลงจากรถในยามวิกาลอาจก่อให้เกิดความไม่ปลอดภัยได้ (คณะกรรมการอิสระฯ, 2548: 19)

นายแพทย์จิระศักดิ์ อินทะสอน นายแพทย์ประจำค่ายอิงคยุทธบริหาร ชี้แจงว่า ได้พบว่า มีผู้ชุมนุมเสียชีวิตศพแรก เมื่อเวลาประมาณ 18.00-19.00 น. ของวันที่ 25 ตุลาคม 2547 และทยอยมากขึ้นเป็นลำดับ อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่ทหารผู้มีหน้าที่ตรวจรับและควบคุมตัวผู้ชุมนุม ไม่ได้แจ้งเตือนไปยังรถคันหลังๆ ที่กำลังขนย้ายผู้ชุมนุม รวมทั้งคนที่อยู่ระหว่างการเดินทาง หรือสั่งการให้แก้ไขวิธีการขนย้ายควบคุมตัวผู้ชุมนุม เป็นเหตุให้ในรถคันหลังๆ ซึ่งทยอยเดินทางมาถึงค่ายอิงคยุทธบริหาร มียอดผู้เสียชีวิตจำนวนมาก คันที่มีผู้เสียชีวิตมากที่สุด มีคนตายประมาณ 23 คน (คณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนฯ, 2548: 25) โดยคนที่ตายส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ถูกจับนอนคว่ำอยู่ในชั้นล่างสุด (ถูกคนทับอยู่ 3-4 ชั้น) รถคันสุดท้ายที่มีคนตาย เดินทางถึงค่ายอิงคยุทธบริหารในเวลาประมาณ 02.00 น. ของวันที่ 26 ตุลาคม 2547 การขนย้ายประชาชนผู้ถูกควบคุมตัวครั้งนี้ ทำให้มีผู้เสียชีวิตจากการขนย้าย จำนวน 78 คน มีศพที่ไม่สามารถระบุชื่อได้ 22 ศพ¹⁰ มีผู้บาดเจ็บจำนวนมาก บางรายมีอาการชก กล้ามเนื้อเกร็ง บางรายมีบาดแผลที่หน้าอก เลือดไหลออก และมีเสียงลมลอดที่หน้าอกเมื่อหายใจ ในขณะที่มีหมอบปฏิบัติหน้าที่ดูแลผู้ชุมนุมอยู่เพียง 1 คน กับพยาบาลอีก 10 คน ทำให้ไม่สามารถตรวจอาการและให้ความช่วยเหลืออย่างทั่วถึง และได้ส่งไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลปัตตานี 20 คน เมื่อมีข้อมูลปรากฏออกมาภายหลังจึงสรุปได้ว่า เหตุการณ์สลายการชุมนุมประท้วงหน้า สภ.อ.ตากใบส่งผลให้มีผู้เสียชีวิตในที่เกิดเหตุ 6 ราย (คนหนึ่งเสียชีวิตที่โรงพยาบาลนราธิวาสราชนครินทร์ 1 ราย) มีผู้ถูกจับกุมทั้งสิ้นจำนวน 1,324 ราย เสียชีวิตในระหว่างการขนย้ายผู้ถูกจับกุม 78 ราย (รวมมีผู้เสียชีวิตวันที่ 25 ตุลาคม 2547 จำนวน

⁹ คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ ระบุว่า มีรถบรรทุกคันแรกออกจากสภ.อ.ตากใบเวลา 15.40 น. และถึงค่ายอิงคยุทธ 17.40 น. และมีรายงานว่ารถคันสุดท้ายที่พบผู้เสียชีวิตมากที่สุดออกเดินทางเวลา 21.00 น. ของวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ถึงค่ายอิงคยุทธบริหารเวลา 02.00 น. ของวันที่ 26 ตุลาคม 2547

¹⁰ ผู้ที่เปิดเผยตัวเลขผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมากคือ พญ.คุณหญิงพรทิพย์ โรจนสุนันท์ รองผู้อำนวยการสถาบันนิติวิทยาศาสตร์ กระทรวงยุติธรรม ที่ได้รับเชิญให้ไปทำการชันสูตรศพ โดยที่คุณหญิงพรทิพย์ไม่ได้คาดหมายว่าจะพบผู้เสียชีวิตมากมายเพียงนี้

85 ราย) และมีผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสและพิการจำนวน 11 ราย รวมทั้งมีตัวเลขที่ยังไม่ได้รับการยืนยันเกี่ยวกับจำนวนผู้สูญหายไปในวันดังกล่าว แต่ตลอดทั้งวัน มีเพียงถ้อยแถลงของพลโทพิศาล ในฐานะแม่ทัพภาคที่ 4 ที่ออกมาในช่วงเย็น ซึ่งแจงเหตุการณ์ต่อสาธารณะว่า ผู้ชุมนุมอยู่ในอาคารมีนเมา “คล้ายเมาเหล้า แต่ไม่มีกลิ่นสุรา” แต่ขณะนี้สามารถควบคุมสถานการณ์ได้แล้ว และมีผู้เสียชีวิตเพียง 6 คนเท่านั้น นอกจากนี้ มีการแถลงข่าวโดย พลเอกสิริชัย รองผบ.ทหารสูงสุด และผู้อำนวยการ กอ.สสส.จชต.ว่าเจ้าหน้าที่ที่ตรวจพบอาวุธร้ายแรง เช่น ปืนเอ็ม 16 ได้ 4 กระบอก อาร์ก้า 47 อีก 3 กระบอก ของกระสุนอีกจำนวนหนึ่งและมีดพร้า เป็นต้น แต่การแถลงก็ไม่ได้ระบุที่มาที่แน่ชัดของอาวุธเหล่านั้น เพียงแต่ระบุว่าเจ้าหน้าที่พบอาวุธอีกจำนวนมากจากแม่น้ำหน้าสถานีตำรวจ

3.2.2 ความขัดแย้งหลังเหตุการณ์วันที่ 25 ตุลาคม 2547

จำนวนตัวเลขผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์วันที่ 25 ตุลาคมที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างน่าตกใจเพียงชั่วข้ามคืนนับเป็นชนวนสำคัญที่ทำให้เกิดความตื่นตัวของสาธารณชนทั้งในและต่างประเทศ อีกทั้งยังนำไปสู่การตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของรัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตรอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา เนื่องจากตั้งแต่ช่วงเที่ยงของวันที่ 25 ตุลาคมที่เริ่มมีการรายงานข่าวของสื่อกระแสหลักภายในประเทศ จนกระทั่งช่วงเช้าของวันที่ 26 ตุลาคมยังรายงานโดยใช้ข้อมูลของทางราชการว่ามี การจับกุม “ผู้ก่อความรุนแรงและไม่ยอมฟังความคิดเห็น” จำนวน 300 คนและมีผู้เสียชีวิตเพียง 6 คน ซึ่งเสียชีวิตในระหว่างการสลายการชุมนุมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงช่วงเย็นของวันที่ 26 ตุลาคมจึงมีการปรับตัวเลขผู้ถูกควบคุมตัวที่มีมากถึงพันกว่าคน และในจำนวนนั้นมี 78 คนที่เสียชีวิตขณะที่ถูกควบคุมตัวเพื่อนำไปคุมขังที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร อ.หนองจิก จ.ปัตตานี ข้อมูลชุดดังกล่าวได้รับการยืนยันจาก พญ.คุณหญิงพรทิพย์ โรจนสุนันท์ในช่วงค่ำของวันดังกล่าว ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การแถลงข่าวของรองผู้อำนวยการสถาบันนิติวิทยาศาสตร์ในวันนั้น ไม่มีเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการการชุมนุมเข้าร่วมแถลงข่าวด้วยแม้แต่คนเดียว โดยที่ พญ.คุณหญิงพรทิพย์กล่าวว่า ได้รับการประสานงานให้ตรวจ DNA เพื่อการระบุว่าผู้ตายคือใครเท่านั้น จึงทำให้ไม่สามารถตรวจสอบการตายของคนจำนวนมากนั้นได้อย่างชัดเจนเพราะไม่ได้ผ่าศพชันสูตร หรือเห็นสภาพแวดล้อมอื่นๆ เช่น สภาพรถที่ใช้ลำเลียงผู้ถูกจับกุม ไม่ทราบขั้นตอนการขนย้ายและไม่ได้พูดคุยกับผู้เกี่ยวข้องที่จะทำให้สันนิษฐานและนำไปสู่ข้อสรุปถึงพฤติการณ์ที่นำไปสู่ความตายของคนจำนวน 78 คนได้ พญ.คุณหญิงพรทิพย์แถลงเรื่องดังกล่าวในวันที่ 30 ตุลาคมว่า

“สาเหตุของการเสียชีวิตส่วนใหญ่มาจากการขาดอากาศหายใจ ซึ่งร่องรอยที่พบจากศพ ใกล้เคียงกับทฤษฎีของผู้ที่เสียชีวิตจากการวางทับซ้อนกันหลายชั้น ส่วน

บาดแผลที่พบบนศพทั้ง 78 ศพมีเพียงบาดแผลถลอกและฟกช้ำจากการถูกทำร้าย แต่ไม่ใช่บาดแผลชกหรือการถูกยิงหรือถูกแทง ประมาณเวลาการเสียชีวิตได้ว่าอยู่ในระหว่างเวลา 3 ชั่วโมงถึงเที่ยงคืนของวันเกิดเหตุ” (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 113) และอีกตอนหนึ่งว่า

“... หมอไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการชันสูตรผู้เสียชีวิต 6 ศพก่อนหน้านี้เลย ส่วนอีก 78 ศพนั้น ไม่ขอระบุว่าผู้เสียชีวิตจะทรมาณก่อนตายหรือจะนอนตายเฉยๆ ยืนยันได้เพียงว่า รอยฟกช้ำบนใบหน้าของศพเกิดก่อนเสียชีวิตแน่นอน ส่วนใครเป็นผู้กระทำนั้น ตอบไม่ได้เช่นกัน” (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 114)

การออกมาแถลงข่าวให้ข้อมูลจำนวนตัวเลขผู้เสียชีวิตและข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสาเหตุการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมที่ตากใบเป็นคนแรกของ พญ.คุณหญิงพรทิพย์ ในฐานะรอง ผอ.สถาบันนิติวิทยาศาสตร์ กระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงและน่าจะเชื่อถือได้ ดูเหมือนว่าจะจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุการตายตั้งแต่ในช่วงต้นๆ หลังวันที่ 25 ตุลาคม เป็นคำอธิบายบนพื้นฐานหลักการทางการแพทย์ “เบื้องต้น” เท่านั้น ดังนั้นคำอธิบายสาเหตุการตายอันเนื่องมาจากสาเหตุ “การขาดอากาศหายใจ และมีอาการชักเกร็งอันมีสาเหตุมาจากการขาดน้ำและอากาศ” จึงถือเป็นคำอธิบายต้นๆ ที่สาธารณชนและครอบครัวของผู้เสียชีวิตได้รับและยังเป็นคำอธิบายที่ทางการนำมาใช้อธิบายการตายในใบมรณบัตรที่ออกให้แก่บรรดาญาติผู้เสียหายที่มารับศพตั้งแต่ในช่วง 3 วันแรกภายหลังเหตุการณ์ตากใบ อีกทั้งยังอาจกล่าวได้ว่า คำอธิบายดังกล่าวถือเป็นคำอธิบายสาเหตุการเสียชีวิตที่เจ้าหน้าที่หลายคนอ้างถึงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งทำให้ญาติผู้เสียหายรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความเป็นธรรม และไม่ยอมรับคำอธิบายเช่นนี้ เพราะคำอธิบายดังกล่าวทำให้ดูราวกับว่าญาติของพวกเขาตายไปเองเฉยๆ ซึ่งขัดกับสภาพศพที่บรรดาญาติหลายคนที่ได้รับศพยืนยันว่า “มีร่องรอยของการถูกทำร้ายก่อนเสียชีวิต เช่น มีรอยบวมช้ำตามใบหน้าและลำตัว บางคนฟันหัก ส่วนหลายคนก็พบว่ามึนงงการถูกยิงด้วย แต่ทำไมเขียนให้เราแค่ขาดอากาศหายใจ พวกเขาไม่ได้ขาดอากาศหายใจไปเอง แต่สภาพศพตั้งแต่แรกทำให้เรารู้ว่า คนตายถูกทำให้ขาดอากาศหายใจ” (ญาติผู้เสียชีวิต 3, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555) และเมื่อข้อเท็จจริงเกี่ยวกับจำนวนผู้เสียชีวิตจากการลำเลียงผู้ชุมนุมไปยังค่ายทหารที่ปัตตานีปรากฏออกสู่สาธารณะ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ นายกรัฐมนตรีจึงชี้แจงเพิ่มเติมเรื่องสาเหตุการตายว่า “ผู้ประท้วงตายเพราะร่างกายอยู่ในสภาพอ่อนแอเนื่องจากการอดอาหาร พออยู่กันแน่นหลายคนแบบนี้ก็เลยหมดสติไปเอง โดยที่ฝ่ายเจ้าหน้าที่ไม่ได้แตะต้องพวกเขาเลย” (ศุภรา จันทรชิตฟ้า, 2549: 177)

ผลจากการแถลงข่าวว่ามีผู้เสียชีวิตเพิ่มอีกจำนวนมากและการเผยแพร่ภาพเหตุการณ์ทางสถานีโทรทัศน์ทั้งในและระหว่างประเทศ โดยเฉพาะระหว่างการจัดกุมที่มีการถอดเสื้อของผู้ถูกจับกุม มัดมือไขว้หลัง บางกลุ่มก็ถูกร้อยเชือกผูกติดกันไว้ ผู้ชุมนุมบางคนถูกบังคับให้นอนคว่ำหน้า ทั้งที่ส่วนขาเข่าอยู่ในแม่น้ำตากใบ รวมทั้งภาพที่ผู้ชุมนุมต้องเคลื่อนตัวโดยใช้ไหล่ถัดไปตามพื้นทรายเพื่อไปขึ้นรถขนส่ง สร้างความสะเทือนใจให้แก่สาธารณชนทั้งในและต่างประเทศอย่างมาก ทำให้สมาชิกวุฒิสภา 3 คนะได้แก่ คณะกรรมาธิการวิสามัญศึกษาปัญหาความมั่นคงในจังหวัดภาคใต้ กรรมาธิการการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (นำโดยนายแพทย์นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ) และกรรมาธิการการต่างประเทศ (นำโดยนายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ) เดินทางไปเยี่ยมกลุ่มผู้ชุมนุมที่ถูกควบคุมตัวที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี ในวันที่ 28 ตุลาคม 2547 และเรียกร้องให้รัฐบาลสอบสวนและทำความเข้าใจให้ปรากฏ ในเบื้องต้น พลเอกสุริชัยจึงตั้งคณะกรรมการสอบสวนของ กอ.สสส.จชต. โดยมีจุดประสงค์เพื่อหาข้อผิดพลาดในการสลายการณั้ชุมนุมหน้า สภ.อ. ตากใบ และมีผลการสอบสวนขั้นต้นของกองสารนิเทศ กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุดที่เป็นไปอย่างย่อ โดยสรุปว่า การเคลื่อนไหวที่ สภ.อ. ตากใบ มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า และมีความเชื่อมโยงกับคดีการปล้นปืนลูกซอง 5 นัดของชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน กองทัพภาคที่ 4 จึงเรียกกลุ่มนี้ว่า กลุ่มปฏิบัติการกดดัน เพื่อให้เกิดการจลาจลตามแผนการแบ่งแยกดินแดน สำหรับผู้ถูกควบคุมตัว ส่วนหนึ่งเรียกว่าเป็น กลุ่มผู้หลงผิดและรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งจำนวนมากนั้นเจ้าหน้าที่ได้ปล่อยตัวไปแล้ว (รายงานของกองบัญชาการทหารสูงสุด อ้างถึงใน สุริชัย หวันแก้ว, 2549: 17)

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น (ต้นเดือนพฤศจิกายน 2547) จึงมีการเผยแพร่รายงานการลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ของวุฒิสมาชิก 2 ขึ้นที่สำคัญคือ สมุดปกเหลือง (รายงานส่วนตัว) ของนายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง เรื่อง “ความจริงที่ตากใบ ไร้มนุษยธรรม ความชอบธรรมสิ้นสูญ” และรายงานการพิจารณาศึกษาของคณะกรรมการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วุฒิสภา ขณะที่คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดปี 2544) มีมติตั้งคณะอนุกรรมการขึ้นมาคณะหนึ่งเพื่อเดินทางไปตรวจสอบเหตุการณ์ในพื้นที่ รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลตั้งคณะกรรมการขึ้นสอบสวนและอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยเร็ว

สำหรับท่าทีของรัฐบาลนั้น แม้ว่าในตอนแรก กองทัพภาคที่ 4 จะได้รับกระแสชื่นชมที่สามารถควบคุมสถานการณ์ให้ไม่ยืดเยื้อข้ามวัน และไม่ขยายวงกว้าง (เพราะมีการประกาศเคอร์ฟิวทั้งสามจังหวัดชายแดนใต้ในคืนวันที่ 25 ตุลาคม 2547) อีกทั้งนายกรัฐมนตรี ยังให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนว่า “มันชัดเจนว่า ร่างกายพวกนี้รับไม่ได้ ไม่มีใครไปทำร้ายอะไร”

(“สถานการณ์ภาคใต้หลังควีนปีน”, โพสต์ทูเดย์, 27 ตุลาคม, 2547) แต่เมื่อมีการเผยแพร่เทปบันทึกภาพที่แสดงให้เห็นว่า มีการปฏิบัติต่อผู้ชุมนุมอย่างโหดร้ายโดยสำนักข่าวไทยและต่างประเทศ ประกอบกับเมื่อปรากฏข้อเท็จจริงว่ามีผู้เสียชีวิตภายในวันเดียวเกือบ 100 ราย ได้สร้างเสียงวิพากษ์วิจารณ์ รวมทั้งเสียงประณามรัฐบาลจากทั้งในและนอกประเทศอย่างมาก ยิ่งกว่าวิธีการสลายการชุมนุมเสียอีก ทำให้มีกระแสเรียกร้องให้รัฐบาลยอมรับความผิดและกล่าวขอโทษ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 114) ทำให้ พ.ต.ท. ดร. ทักษิณกล่าวผ่านทางโทรทัศน์ในการปราศรัยกับประชาชนใน 3 วันต่อมาว่า “ทหารระดับล่าง” ทำผิด และสั่งให้มีการสอบสวน (International Crisis Group, 2005) ที่สุดรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 335/ 2547 ลงวันที่ 2 พฤศจิกายน 2547 แต่งตั้งคณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอดากไบก์ซึ่งมีนายพิเชต สุนทรพิพิธ อดีตผู้ตรวจการรัฐสภาเป็นประธาน โดยมีเจตนาหลักในการสอบสวนการเสียชีวิตของผู้ชุมนุม 78 รายระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุม (โดยมิได้มุ่งหมายสอบสวนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมบริเวณหน้า สภ.อ.ดากไบก์) หลังจากที่สำนักนายกรัฐมนตรีมีคำสั่งตั้งคณะกรรมการอิสระสอบสวนเหตุการณ์ดากไบก์ (จากกระแสกดดันทั้งในและต่างประเทศ) เพียงวันเดียวก็มีคำสั่งย้ายพล.ท.พิศาลมาช่วยราชการสำนักงาน ผบ.ทบ.เป็นเวลา 30 วันในช่วงที่คณะกรรมการอิสระฯ ทำงาน¹¹ (“เบื้องลึกเบื้องหลัง แม่ทัพภาค 4 สละเก้าอี้เพื่อชาติ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, 5-11 พฤศจิกายน 2547)

คณะกรรมการอิสระฯ ชุดของนายพิเชตสอบสวนเหตุการณ์ดังกล่าวด้วยการแบ่งคณะทำงานออกเป็นหลายคณะ ที่ทำหน้าที่สอบสวนและรวบรวมข้อมูลหลักฐานในพื้นที่ ส่วนคณะกรรมการหลักใช้วิธีเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมาให้ข้อมูลและพิจารณาประกอบกับข้อมูลเทปบันทึกวีดีทัศน์และรายงานอื่นๆ ที่มีมาก่อน คณะกรรมการอิสระชุดดังกล่าวใช้เวลาสอบสวนทั้งสิ้นประมาณ 1 เดือน จึงได้ส่งผลสอบกรณีดากไบก์ให้แก่คณะรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม รายงานฉบับดังกล่าวก็ไม่ได้ถูกเผยแพร่ให้สาธารณชนรับทราบตั้งแต่แรก จนกระทั่งภายหลังการจัดตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.)¹² ขึ้น กอส.จึงมีมติเห็นชอบให้เปิดเผย

¹¹ โดยให้ พล.ต.ขวัญชาติ กล่าวหาญ รองแม่ทัพภาค 4 ทำการแทน

¹² คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ตั้งขึ้นโดยคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีเพื่อทำหน้าที่ศึกษาสถานการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการแก้ไขความรุนแรงและการสมานฉันท์แก่รัฐบาล มีช่วงเวลาในการดำเนินงานตามพันธกิจตั้งแต่เดือนมีนาคม 2548 จนถึงปลายปี 2549 ซึ่งการตั้งกอส. ถือเป็น การตอบสนองของความกดดันที่เกิดขึ้นในสังคมไทยภายหลังเหตุการณ์สลายการชุมนุมดากไบก์ พ.ศ. 2547 โดยได้ดึงเอาบุคคลากรท้องถิ่นและส่วนกลางจำนวนมากทั้งจากภาครัฐและเอกชนเข้าร่วมเป็นกรรมการ และได้เสนอรายงานการศึกษาต่อรัฐบาล ก่อนสิ้นสุดภารกิจเมื่อปลายปี พ.ศ. 2549

รายละเอียดรายงานของคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริง 2 เหตุการณ์พร้อมกันคือ กรณีเหตุการณ์มัสยิดกรือเซะ เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547 และกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอตากใบ โดยปรารถนาสร้างความเข้าใจและเดินไปสู่ความสมานฉันท์ร่วมกัน ปรากฏว่า การเปิดเผยรายงาน 2 ชิ้นโดยวิธีเผยแพร่ผลสอบเป็นตัวอย่างผ่านสื่อหนังสือพิมพ์เป็นหลักดูจะไม่ได้สร้างกระแสความสนใจจากสาธารณะมากนัก

ผลจากการสอบสวนข้อเท็จจริงของคณะกรรมการอิสระฯ ที่สรุปว่าเป็นความ “ผิดพลาด” ของเจ้าหน้าที่ในการควบคุมฝูงชนในสถานการณ์ฉุกเฉิน โดยระบุผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมและการขนย้ายผู้ชุมนุมไว้ ประกอบด้วยนายทหารรับสูงในกองทัพภาคที่ 4 สามนาย ได้แก่ พล.ท.พิศาล วัฒนวงษ์คีรี แม่ทัพภาค พล.ต.สินชัย นุตสถิตย์ รองแม่ทัพภาค พล.ต.เฉลิมชัย วิรุฬห์เพชร ผบ.กองพลทหารราบที่ 5 ถูกโยกย้ายจากงานในหน้าที่เพราะผลได้ส่วนพบบว่ามีความผิดฐานเพิกเฉยไม่ปฏิบัติหน้าที่ เป็นผลให้มีผู้เสียชีวิตถึง 78 คน และให้เข้ารับตำแหน่งที่ปรึกษาพิเศษในกระทรวงกลาโหม อย่างไรก็ดี การโยกย้ายเข้ากรมก็ไม่ถือเป็นการลงโทษทางวินัยแต่อย่างใด (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน, 2555)

การเยียวยาผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบโดยรัฐบาล เป็นการมอบ “เงินช่วยเหลือทางมนุษยธรรม” (ไม่ใช่เงินชดเชยผู้เสียหายในคดีอาญา) ประกอบด้วย กองทัพภาคที่ 4 ให้เงินช่วยเหลือในการจัดการศพ ผู้เสียชีวิตในที่เกิดเหตุ 7 รายและอีก 78 รายที่เสียชีวิตระหว่างการขนย้าย รายละเอียด 10,000 บาท จังหวัดนราธิวาสให้เงินช่วยเหลือค่าทำศพรายละเอียด 1,000 บาท¹³ และให้ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรของผู้เสียชีวิต 64 ครอบครัว ครอบครัวละ 6,000 บาท (รวม 384,000 บาท) รวมทั้งเงินช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิตทุกรายรายละเอียด 1,000 บาท รวมทั้งสิ้น 85,000 บาท นอกจากนี้ รัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ โดยกรรมการนโยบายและอำนวยการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กยต.)¹⁴ ให้เงินช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิตอีก 2 ครั้งช่วงต้นปี 2548 ครั้งแรกจำนวน 100,000

¹³ ในกรณีของผู้เสียชีวิตที่ไม่มีผู้มารับศพเพื่อไปประกอบพิธีทางศาสนา จำนวน 22 ศพนั้น คณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาสได้เป็นผู้รับเงินช่วยเหลือแทนเพื่อนำไปจัดการศพตามพิธีทางศาสนาอิสลาม ทั้ง 22 ศพถูกฝังไว้รวมกันที่สุสานตะโละมานะาะ ที่มีมัสยิดสามร้อยปี ตั้งอยู่ที่บ้านตะโละมานะาะ ต.ลูโบะสาวอ อ.บาเจาะ จ.นราธิวาส

¹⁴ คณะกรรมการนโยบายและอำนวยการการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กยต. ในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ตั้งขึ้นเมื่อปี 2548 ในรัฐบาลพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ไล่เลี่ยกับการก่อตั้งกอส. โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฯ และเป็นกรรมการในกอส. ตั้งขึ้นโดยเพื่อจัดสรรเงินชดเชยผู้เสียชีวิตและทุพลภาพ ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน จ่ายค่าชดเชยทรัพย์สินที่เสียหายจากเหตุการณ์ความไม่สงบ และจ่ายค่าฟื้นฟูการประกอบอาชีพในพื้นที่แก่ภาคธุรกิจเอกชน ภายหลังรัฐประหารปี 2549 คณะกรรมการชุด

บาท และครั้งที่สองจำนวน 300,000 บาท ส่วนผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสได้รับเงินช่วยเหลือคนละ 200,000 บาท และครอบครัวผู้สูญหายในเหตุการณ์ตากใบ 7 คน ได้รับเงินเยียวยาครอบครัวละ 300,000 บาท

แม้ว่า กอส.จะมีมติให้ กยต.ยกเลิกเงื่อนไขการห้ามผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ชุมนุมที่ อ.ตากใบฟ้องร้องดำเนินคดีกับผู้ใดเมื่อได้รับเงินชดเชยไปแล้ว เพราะไม่ถูกหลักของกฎหมายและไม่เป็นธรรม (“จตุรนต์ สั่งยกเลิกเงื่อนไขห้ามผู้เสียหายตากใบฟ้องเจ้าหน้าที่รัฐ”, ผู้จัดการออนไลน์, 9 เมษายน 2548) แต่การจัดการแบ่งเงินเยียวยาของจังหวัดโดยคำแนะนำของกรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดนราธิวาสให้จัดแบ่งเงินชดเชยจำนวน 3 แสนบาท *ในลักษณะมรดกตามกฎหมายอิสลาม* ส่งผลให้เงินชดเชยถูกแบ่งออกเป็นส่วนตัวต่างๆ (บิดา 50,000 บาท มารดา 50,000 บาท ภรรยา 37,000 บาท ที่เหลือจะแบ่งตามจำนวนบุตร โดยให้บุตรชายเป็นสองเท่าของบุตรสาว) ส่งผลให้ผู้หญิงจำนวนมากที่เป็นภรรยาซึ่งจำเป็นต้องเลี้ยงลูกอีกหลายคน (บางรายมีลูก 8-9 คน) รู้สึกว่าเงินเยียวยาที่ได้รับมายังไม่เพียงพอสำหรับการดำรงชีพโดยปราศจากหัวหน้าครอบครัว เพราะนอกจากเงินจำนวนนี้ เงิน 1 แสนบาทที่ได้รับมาก่อนหน้านั้นส่วนมากต้องนำไปใช้หนี้สินและค่าฝากทำฮัจญ์ ให้กับผู้เสียชีวิตและจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ญาติผู้เสียชีวิตรวมตัวกันฟ้องแพ่งหน่วยงานของรัฐ (นารี เจริญผลพิริยะและ จันจิรา สมบัติพูนศิริ บก., 2550: 18-19) อีกทั้งพวกเขายังหวังด้วยว่า หากชนะคดีเรียกร้องค่าเสียหายทางแพ่งจากรัฐ อาจเป็นหนทางที่นำไปสู่การทำให้รัฐยอมรับความผิดที่ทำให้มีประชาชนเสียชีวิตมากขนาดนี้ (ญาติผู้เสียชีวิต 1, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2549)

นอกเหนือจากเงินช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมแล้ว ภายหลังเหตุการณ์ช่วงแรกๆ กรมสุขภาพจิต โดยศูนย์สุขภาพจิตที่ 15 ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบด้านการฟื้นฟูจิตใจของผู้ได้รับผลกระทบในเหตุการณ์ตากใบ ศูนย์สุขภาพจิตที่ 15 จึงส่งเจ้าหน้าที่ไปทำความเข้าใจและฟื้นฟูจิตใจของประชาชนที่ได้รับผลกระทบในช่วงแรก (คณะอนุกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงในภาคใต้ กสม., 2548: 23) อย่างไรก็ตาม การที่ศูนย์สุขภาพจิตที่ 15 ต้องรับผิดชอบดูแลผู้ได้รับผลกระทบและผู้ป่วยทั่วๆ ไปทั้งสามจังหวัดชายแดนใต้ ทำให้สามารถเดินทางไปเยี่ยมและดูแลรักษาผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบได้ไม่ทั่วถึงทุกครอบครัวและไม่ต่อเนื่องเท่าที่ควร

ความพยายามเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลและกองทัพยอมรับความผิดจากการสลายการชุมนุมและขนย้ายผู้ชุมนุมด้วยวิธีการรุนแรงโดยใช้กระบวนการยุติธรรม เกิดจากการริเริ่มของกลุ่ม

ดังกล่าวไม่มีบทบาทใดๆ กระทั่งปลายปี 2551 (สมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ) กยต.ก็กลับมามีบทบาทอีกครั้ง โดยมี นายสาทิตย์ วงศ์หนองเตย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน

องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนและองค์กรพัฒนาเอกชนด้านกฎหมาย สมาทนายความ แห่งประเทศไทย และโดยกลุ่มญาติผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บสาหัสตั้งแต่ปี 2548-2552 ประกอบด้วย

(1) การยื่นฟ้องคดีแพ่งต่อหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ กระทรวงกลาโหม กระทรวงมหาดไทย สำนักงานตำรวจแห่งชาติ ฯลฯ เพื่อเรียกร้องค่าเสียหายในกรณีผู้เสียชีวิตจากการชนย้ายและได้รับบาดเจ็บสาหัสจากเหตุการณ์ตากใบ ต่อมามีการเจรจาไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความโดยทั้งสองฝ่ายตกลงยอมรับค่าเสียหายทางแพ่งเป็นจำนวนทั้งหมด 42,201,000 บาท โดยได้แบ่งจ่ายให้ญาติผู้เสียชีวิตรายละ 4 แสนบาทเมื่อปี 2548 สำหรับคดีผู้ได้รับบาดเจ็บและทุพพลภาพนั้น ศาลมีคำพิพากษาตามสัญญาประนีประนอมยอมความโดยให้จำเลยจ่ายเงินแก่โจทก์จำนวน 7 แสนบาท แบ่งให้ทุกคนเท่าๆ กัน คนละ 3 แสนบาทเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2551 ทั้งนี้ ในสัญญาประนีประนอมข้อที่ 5 ระบุว่า “โจทก์จะไม่ติดใจดำเนินคดีทั้งทางแพ่งและอาญากับจำเลยอีกต่อไป” (อังคณา นีละไพจิตร และคณะ, 2552: 106-111)

(2) สำหรับคดีมีผู้เสียชีวิตจากกระสุนปืนในที่เกิดเหตุ 7 คน ที่เป็นคดีอาญานั้น ปราบกฏว่า พนักงานสอบสวน (เจ้าหน้าที่ตำรวจ สภ.อ.ตากใบเป็นเจ้าของคดี) ได้สรุปสำนวนส่งให้พนักงานอัยการเมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2548 ซึ่งพนักงานอัยการสั่งงดการสอบสวนและยุติคดี (อัยการไม่ส่งฟ้องศาล) เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2549 โดยให้เหตุผลว่า พนักงานอัยการพิจารณาแล้วเห็นว่า มีพยานบุคคลยืนยันว่าผู้เสียชีวิตทั้ง 6 คนมีพฤติกรรмыูงให้ประชาชนก่อความวุ่นวาย และไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ทำให้เสียชีวิต จึงไม่สามารถหาตัวผู้กระทำความผิดได้ (อังคณา นีละไพจิตร และคณะ, อ้างแล้ว)

(3) การร้องขอให้พนักงานอัยการยื่นคำร้องต่อศาลขอให้ไต่สวนการเสียชีวิตจากการชนย้ายผู้ชุมนุมจำนวน 78 ศพ (คดีหมายเลขดำที่ ซ.16/ 2548) โดยอาศัยกฎหมายประมวลวิธีพิจารณาคriminal มาตรา 150 วรรค 3-5 เพื่อให้ศาลทำการไต่สวนและทำคำสั่งแสดงว่า ผู้ตายคือใคร ตายที่ไหน เมื่อใด และถึงเหตุและพฤติกรรмыที่ตาย ถ้าตายโดยคนทำร้ายให้กล่าวว่าเป็นผู้ทำร้ายเท่าที่จะทราบได้ คดีนี้ใช้เวลาดำเนินการไต่สวนนานถึง 5 ปี

ระหว่างนั้น เกิดการรัฐประหารโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตย (คปค.) เมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 โดยได้แต่งตั้งให้ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์¹⁵ เป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลชั่วคราว และนับเป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกที่กล่าว “ขอโทษ” ต่อหน้าประชาชนชาว

¹⁵ คมช. ซึ่งเจตนาเหตุของการก่อรัฐประหารได้แก่ การทุจริตผลประโยชน์ทับซ้อน การใช้อำนาจในทางมิชอบ การละเมิดจริยธรรมคุณธรรมของผู้นำประเทศ การแทรกแซงระบบการตรวจสอบทางการเมืองตามรัฐธรรมนูญ ข้อผิดพลาดเชิงนโยบายที่นำไปสู่การละเมิดสิทธิเสรีภาพ (ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้) และการบ่อนทำลายความสามัคคีของคนในชาติ

มลายุมุสลิมกว่า 1,500 คน ในกรณีที่รัฐบาลชุดที่แล้ว ใช้ความรุนแรงต่อประชาชนในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ โดยเฉพาะในกรณีตากใบ ส่วนรัฐบาลอื่นๆ ไม่ว่าจะป็นรัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวช (มกราคม-กันยายน 2551) รัฐบาลนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ (กันยายน- ธันวาคม 2551) หรือแม้แต่รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ (ธันวาคม 2551) ต่างให้ความเห็นว่า เรื่องเหตุการณ์ตากใบอยู่ในความรับผิดชอบของศาลยุติธรรมแล้ว รัฐบาลจึงไม่มีมาตรการใดๆ เพิ่มเติม

ในที่สุดเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2552 ศาลจังหวัดสงขลาได้อ่านคำสั่งการไต่สวนโดยมีใจความสำคัญชี้ว่า “ผู้ตายขาดอากาศหายใจ ซึ่งแม้จะตายในระหว่างการควบคุมของเจ้าหน้าที่ แต่โดยเจ้าหน้าที่ได้ปฏิบัติราชการตามหน้าที่”¹⁶ (สรุปโดยผู้เขียน) ซึ่งเห็นได้ว่าเป็นการสรุปความเห็นตามการวินิจฉัยทางการแพทย์ที่มีมาตั้งแต่แรกๆ อีกทั้งยังมาจากการที่เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ที่มาให้การต่อศาลเป็นพลขับซึ่งให้การว่าไม่ทราบวันเกิดอะไรขึ้นบ้าง เพราะมีหน้าที่ขับรถลำเดียวผู้ชุมนุมเท่านั้น คำสั่งของศาลเกี่ยวกับตายของผู้ชุมนุมทั้ง 78 ศพจึงไม่สามารถนำไปสู่การกล่าวโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐในการจัดการการชุมนุมด้วยความรุนแรงในกรณีตากใบได้ อีกทั้งคำสั่งไต่สวนการตายยังถือได้ว่าเป็น “คำอธิบาย” หลักของทางราชการเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบ อย่างไรก็ตามมีความหวังว่าคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดปี 2552) จะทำหน้าที่โจทก์แทนผู้เสียหายในการฟ้องคดีอาญาหากมีการแก้ไขคำสั่งศาลชี้มูลความผิดของเจ้าหน้าที่รัฐ ทนายความของญาติผู้เสียชีวิตเขายื่นฎีกาต่อศาลอาญา (กลาง) เมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2555 (สามปีหลังมีคำสั่งไต่สวนการตาย) ขอให้เพิกถอนคำสั่งไต่สวนการตายกรณีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์สลายการชุมนุมพื้นที่อำเภอตากใบของศาลจังหวัดสงขลา เนื่องจากเห็นว่าเป็นคำสั่งที่ไม่ถูกต้องและไม่เป็นธรรม เพราะคำสั่งที่ออกมาั้นไม่กล่าวถึงสาเหตุและพฤติการณ์ที่ตาย (ผู้ตายไม่ได้ตายเพราะร่างกายอ่อนแอเอง แต่เพราะได้รับการปฏิบัติอย่างทารุณ – ผู้วิจัย) ศาลอาญามีคำสั่งรับฎีกาและกำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาของศาลฎีกา (มูลนิธิผสานวัฒนธรรม, ใบแจ้งข่าว “ศาลมีคำสั่งรับฎีกาคำร้องขอเพิกถอนคำสั่งไต่สวนการตายกรณีผู้เสียชีวิตกรณีตากใบ”, 23 กรกฎาคม 2555)

ถึงที่สุดแล้ว จนปัจจุบันยังไม่มีเจ้าหน้าที่ตำรวจหรือทหารรายใดถูกดำเนินคดีอาญาและรับโทษจากเหตุการณ์ตากใบ มีแต่เพียงการจ่ายเงินเยียวยาเพิ่มอีกครั้งหนึ่ง (เป็นครั้งที่สามไม่รวมการจ่ายเงินชดเชยความเสียหายจากการคดีแพ่ง) เมื่อวันที่ 17 สิงหาคม 2555 โดยศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) มีมติจ่ายเงินเยียวยาให้กับญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบทั้ง 85 ราย เป็นเงิน 5 แสนบาท รวมกับเงินเพิ่มพิเศษเพื่อช่วยเหลือตามระเบียบ

¹⁶ คดีหมายเลขดำที่ ข.16/2548 คดีหมายเลขแดงที่ ข.8 /2552

คณะกรรมการยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ.2555 อีก 7 ล้านบาท รวมเป็นเงินรายละเอียด 7.5 ล้านบาท

จากข้างต้น กล่าวได้ว่า “เหตุการณ์ตากใบ” จึงมีความหมายกว้างกว่าการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันที่ 25 ตุลาคม 2547 แต่ข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์ตากใบอยู่ในสถานะเหตุการณ์ความรุนแรงที่เป็นจุดเหตุการณือันเป็นผลมาจากความขัดแย้งหลายชนิดที่ดำรงอยู่แล้ว และยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่นั้นทวีความตึงเครียดขึ้นอีกระดับหนึ่ง ทั้งนี้ ในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จึงได้กล่าวถึงเหตุการณ์ก่อนหน้าวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ที่นำมาสู่เหตุการณ์ในวันดังกล่าวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังวันที่ 25 ตุลาคม 2547 - สิ้นสุดปี 2552 เป็นกรอบโครงของการศึกษา กรอบโครงของเหตุการณ์ตากใบยังถือว่าเป็นบริบทที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติของตัวแสดงหลักที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ โดยเฉพาะทัศนคติต่อเรื่องความรุนแรง ความสูญเสีย และความไม่ยุติธรรมของประชาชนผู้แบกรับผลกระทบหรือเหยื่อ (victims) จากการสลายการชุมนุมบริเวณหน้าสภ.อ.ตากใบ จ.นราธิวาสอันจะกล่าวถึงในส่วนถัดไปด้วย

3.3 ความสูญเสียในเหตุการณ์ตากใบ: เหยื่อและผลกระทบ

ในการทำความเข้าใจความรู้สึกคับแค้นใจเรื่องความไม่ยุติธรรมและทัศนคติเรื่องความยุติธรรมในเหตุการณ์ตากใบจากตัวแสดงฝ่ายเหยื่อจำเป็นต้องทำความเข้าใจลักษณะทั่วไปของตัวแสดงและประสบการณ์ที่ตัวแสดงเหล่านี้ได้ประสบมาจากกรณีศึกษาซึ่งสร้างความรับรู้และทัศนคติเรื่องความไม่ยุติธรรมและความยุติธรรมที่ปรารถนาเสียก่อน ในส่วนนี้จึงเป็นการทำความเข้าใจ ลักษณะของเหยื่อ ในกรณีศึกษาและ รูปแบบผลกระทบ จากเหตุการณ์ตากใบซึ่งเกิดขึ้นหลายระดับ ทั้งต่อผู้เข้าร่วมชุมนุมซึ่งเป็นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบทางตรงและครอบครัวของพวกเขา ซึ่งถือว่าเป็นผู้ได้รับผลกระทบทางอ้อม ทั้งนี้ลักษณะที่หลากหลายของเหยื่อรวมทั้งความหลากหลายของรูปแบบความรุนแรงและผลกระทบที่ปรากฏในกรณีศึกษายังทำให้ทัศนคติเกี่ยวกับความยุติธรรมหรือไม่ยุติธรรมแตกออกไปอีกหลายประเด็นในขณะที่มีบางประเด็นที่ถือเป็นทัศนคติที่เหยื่อมีส่วนร่วมกัน

จากจำนวนผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบที่มีผู้ประมาณตัวเลขในจำนวนที่สูงที่สุดอยู่ที่ 3,000 คน ซึ่งได้ทยอยกันเข้ามาร่วมการชุมนุมบริเวณหน้า สภ.อ.ตากใบ ผู้ชุมนุมเหล่านั้นเดินทางมาจาก 12 อำเภอในจังหวัดนราธิวาส ได้แก่ อ.ตากใบ ซึ่งมีผู้ชุมนุมมาเข้าร่วมมากที่สุด รองลงมาคือ อ.สุไหงปาดี อ.เมือง อ.เจาะไอร้อง อ.ระแงะ อ.บาเจาะ อ.แว้ง อ.สุไหงโกลก อ.ยิงอ อ.เรือเสาะ อ.สุคีริน และ อ.จะนะ ตามลำดับ ยกเว้นเพียง อ.ศรีสาครเท่านั้นที่ไม่มีชาวบ้านมาเข้าร่วม

ชุมนุม¹⁷ นอกจากนี้ ยังมีผู้ชุมนุมบางส่วนเดินทางมาจาก 5 อำเภอในจังหวัดปัตตานี ได้แก่ อ.สายบุรี อ.ยะรัง อ.มายอ อ.ไม้แก่น อ.ยะหริ่ง ซึ่งมีพื้นที่เชื่อมต่อกับเขตจังหวัดนราธิวาส และมีคนหนึ่งมาจาก อ.รามันจ.ยะลา ซึ่งเป็นอำเภอที่มีพื้นที่ติดกับ อ.สายบุรี จ.ปัตตานี อ.ระแงะ และอ.สุไหงปาดี จ.นราธิวาส ทั้งนี้ ผู้ชุมนุมที่เดินทางมาจากปัตตานีและยะลา ส่วนใหญ่เป็นประชาชนที่เดินทางไปทำธุระส่วนตัว หรือไปประกอบอาชีพขายของในบริเวณนั้น ไม่ได้ตั้งใจมาชุมนุม อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์ของผู้ชุมนุมหนึ่งซึ่งไม่ต้องการให้เปิดเผยชื่อที่เดินทางมาจาก จ.ปัตตานีให้ข้อมูลว่า เขาเคยได้ยินข่าวลือเกี่ยวกับชะตากรรมของ ชรบ. ทั้งหกคนมาก่อนหน้าเหตุการณ์ชุมนุมประมาณเกือบ 1 สัปดาห์ (ชาวบ้านผู้เข้าร่วมชุมนุมจากอ.สายบุรี, **สัมภาษณ์**, 15 ตุลาคม 2550)

ภายหลังการสลายการชุมนุม มีผู้ถูกควบคุมตัวทั้งสิ้นถึง 1,292 คน¹⁸ ซึ่งหากคำนวณจากจำนวนผู้ชุมนุมทั้งหมด 3,000 คน ย่อมหมายความว่า มีผู้ชุมนุมเกือบครึ่งหนึ่งถูกจับกุม (คิดเป็นร้อยละ 43.06) ทั้งนี้ จากการตรวจสอบข้อมูลของผู้ที่ถูกจับกุม ผู้เสียชีวิต และผู้ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบจากหลายแหล่งและสัมภาษณ์อย่างจำนวน 85 คน พบว่า ผู้ชุมนุมเป็นชายที่มีอายุเฉลี่ย 32 ปี มีข้อมูลว่าผู้ได้รับบาดเจ็บอายุน้อยที่สุดคือ 14 ปี ส่วนผู้ได้รับบาดเจ็บที่มีอายุมากที่สุดคือ 75 ปี¹⁹ ถึงแม้จะมีรายงานว่าเจ้าหน้าที่ได้แยกกลุ่มผู้ชุมนุมที่เป็นเด็กและผู้หญิงออกในช่วงการจับกุม อย่างไรก็ตาม พบว่ามีผู้ได้รับบาดเจ็บและถูกจับกุมในวันดังกล่าวบางรายที่อายุต่ำกว่า 18 ปี อาทิ แวดดี มะไซ๊ะ เด็กชายชาว ต.ศาลาใหม่ อ.ตากใบซึ่งมีอายุเพียง 14 ปี ในวันที่เขาถูกยิงที่โคนขาและบริเวณหน้าผากขณะกำลังยื่นดูการชุมนุมประท้วงที่ตากใบ ทำให้ต่อมาต้องสูญเสียดวงตาข้างซ้าย รวมทั้งยังปรากฏรายชื่อของ ด.ช. ไชนาอามีดิน ดาโอะ ชาว ต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ จ.นราธิวาสว่าเป็นผู้ได้รับบาดเจ็บจากเหตุการณ์ตากใบที่เข้ารับการรักษาที่รพ. ตากใบ (คณะกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงในภาคใต้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: ภาคผนวก)

¹⁷ จากการสืบหาข้อมูลเกี่ยวกับผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ ไม่พบว่าผู้ชุมนุมที่มาจาก ต.พร่อน อ.ตากใบ ซึ่งเป็นภูมิลำเนาของ ชรบ. ที่ถูกควบคุมตัวแต่อย่างใด

¹⁸ วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ใช้จำนวนตัวเลขเกี่ยวกับการชุมนุมตามรายงานของคณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส ชุดที่มีนายพิเชต สุนทรพิพิธเป็นประธาน (2548) ซึ่งส่วนใหญ่ตรงกับที่มีรายงานไว้ในรายงานของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2548)

¹⁹ ดูจากรายชื่อและอายุของผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ จัดทำโดยโรงพยาบาลนราธิวาส ราชนครินทร์ และโรงพยาบาลตากใบที่รายงานต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2547 (ดูได้ในอนุกรรมการรวบรวมข้อมูลความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: ภาคผนวก)

จากการสัมภาษณ์อย่างผู้ถูกจับกุม ผู้เสียชีวิตและผู้ได้รับบาดเจ็บจำนวน 85 คน จากข้อมูลหลายๆ แหล่งที่บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของผู้ชุมนุมพบว่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา กรีดยาง รับจ้าง ค้าขาย ประมง และก่อสร้าง ซึ่งมีรายได้อยู่ระหว่าง 4,500 - 6,000 บาทต่อเดือน แต่ละคนมีบุตรหรือพี่น้องที่ต้องดูแลประมาณ 5-8 คน ผู้ชุมนุมทั้งหมดเป็นคนไทยเชื้อสายมาเลย์ นับถือศาสนาอิสลาม (ชาวมลายูมุสลิม) ซึ่งบางส่วนถูกจับกุมจากการตั้งด่านสกัดจับผู้ที่ต้องการเข้าไปในที่ชุมนุม ซึ่งเป็นด่านที่ตั้งอยู่ห่างจากสถานที่ชุมนุมหลายกิโลเมตร (คณะกรรมการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วุฒิสภา, 2548: ใน สุริชัย หวันแก้ว, 2549:37) ทั้งนี้ ในรายงานของ กอ.สสส.จชต. ที่ส่งถึงนายกรัฐมนตรี (พต.ท.ดร.ทักษิณ) ระบุว่า การสกัดจับนั้น ได้จับเฉพาะคนมลายูมุสลิม แต่ไม่จับไทยพุทธ (คณะกรรมการอิสระรวบรวมข้อมูลฯ, 2548: 19) แต่ถึงกระนั้น ผู้ชุมนุมส่วนใหญ่ก็สามารถฟังและพูดภาษาไทยได้ดี ดังข้อความตอนหนึ่งในรายงานการตรวจสอบสถานการณ์ของวุฒิสมาชิกเจมส์ คัดดี ปีนทองที่ระบุว่าผู้ถูกควบคุมตัวหลายคนจบการศึกษาชั้น ป. 6 และอนุปริญญา และมีผู้ถูกจับกุมบางส่วนกำลังศึกษาอยู่ที่ รร.แสงทองวิทยา รร.จริยธรรมศึกษามูลนิธิซึ่งอยู่ในจังหวัดสงขลา²⁰

สำหรับรูปแบบผลกระทบที่เกิดกับผู้ชุมนุมจากเหตุการณ์ตากใบนั้นสามารถแบ่งออกได้ 6 ลักษณะซึ่งสามารถแจกแจงได้ดังนี้

²⁰ เป็นข้อสังเกตของนายเจมส์ คัดดี ปีนทอง วุฒิสมาชิกกรุงเทพฯ ที่ระบุไว้ในรายงานส่วนตัวเรื่อง ความจริงที่ตากใบฯ เพื่อแสดงความเห็นแย้งกับที่พ.ต.ท.ทักษิณให้สัมภาษณ์สื่อมวลชนว่า “คนพวกนี้ (ผู้ชุมนุม) ไม่พูดภาษาไทย พูดอาหรับ” (ดูรายงานในสุริชัย หวันแก้ว บก., 2549: 24) อนึ่ง จากตัวเลขที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้รวมเอาจำนวนผู้สูญหายซึ่งมีการกล่าวถึงกันในช่วงแรกๆ ว่ามีผู้สูญหายจำนวน 22 คน ทั้งนี้ไม่พบว่ามีความพยายามในการติดตามสืบหาผู้สูญหายจากหน่วยงานใด ซึ่งจากการค้นหาข้อเท็จจริงเรื่องบุคคลสูญหายในเหตุการณ์ตากใบ จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น นางแยนะ สาแลแม ผู้ประสานงานกลุ่มญาติผู้สูญหายจากเหตุการณ์ตากใบ นางสาว นารี พิริยะเจริญผล ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล และคณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดปัตตานีต่างยืนยันตรงกันว่าผู้สูญหายทั้งหมดเกิดจากการที่ญาติร้องเรียนภายหลังที่ได้มีการฝังศพนิรนามไปแล้ว ซึ่งศพนิรนามเหล่านั้นก็คือผู้ที่ญาติร้องเรียนว่าสูญหายไป นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์มารดาของผู้ชุมนุมที่ร้องเรียนว่าบุตรชายของตนหายไปในวันที่เกิดชุมนุมที่ตากใบ เธอให้สัมภาษณ์ว่า เธอไม่ทันได้เห็นศพลูกชายกับตาเพราะจำเป็นต้องฝังไปก่อน เพราะลูกเสียชีวิตมานานกว่า 1 วันแล้ว เธอได้รับเพียงรูปถ่ายที่เจ้าหน้าที่แจ้งว่าเป็นศพของลูกชายของเธอ แต่สภาพศพในภาพถ่ายดูไม่ออกว่าใช่ลูกของเธอหรือไม่ อย่างไรก็ตาม เธอกล่าวว่าญาติของผู้สูญหายทุกคนต่างยอมรับว่าผู้สูญหายคือศพนิรนามที่ฝังไปแล้ว จึงไม่มีใครตั้งใจอะไร ที่จะให้ชุดศพเพื่อการชันสูตร (ญาติผู้ได้รับบาดเจ็บ, สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2554)

ตารางที่ 3.1 รูปแบบความรุนแรงและผลกระทบจากการสลายการชุมนุมที่หน้า สภ.อ.ตากใบ วันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2547²¹

จำนวน(คน)	ผลกระทบ	สภาพ/ อาการ/ สาเหตุ
7	เสียชีวิต	เสียชีวิตทันทีในที่เกิดเหตุ จากการถูกยิงบริเวณหน้าสภ.อ. ตากใบ ในขณะที่มีการสลายการชุมนุม จำนวน 6 ศพ (4 คนถูกยิงเข้าที่สมองด้านหลัง 1 ศพ ถูกยิงที่ช่องอก อีกศพถูกยิงที่มือและขา) และเสียชีวิตที่รพ.นราธิวาสราชชนครินทร์อีก 1 ศพ
78	เสียชีวิต	ผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ถูกควบคุมตัวไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร การเสียชีวิตเกิดจากการถูกกดทับบริเวณหน้าอกเป็นเวลานาน จนขาดอากาศหายใจ และถูกกดทับบริเวณหน้าอก บางศพมีภาวะช็อกเกร็งจากการเสียดสมดุของสารในเลือด บางศพมีบาดแผลจากการถูกกระสุนปืน บางศพมีบาดแผลจากการกระแทกด้วยของแข็งไม่มีคมตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย
109	บาดเจ็บสาหัสและพิการ ²²	บาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมและการขนย้าย ผู้บาดเจ็บสาหัสส่วนใหญ่มีอาการต่างๆ จากการถูกกดทับเป็นเวลานาน เช่น ภาวะไตวายเฉียบพลันจนกล้ามเนื้อตาย กล้ามเนื้อและอวัยวะอักเสบจากการขาดขาดเลือด จนเท้าบวม ตัวบวม และบางรายต้องตัดอวัยวะบางส่วนทิ้ง หรือใช้การไม่ได้อีก นอกจากนี้ มีบางรายที่เสียชีวิตจากบาดแผลถูกยิงหลังจากนอนราบลงกับพื้นแล้ว
900 (ในจำนวน 1,292 คนที่ถูก)	ถูกจับกุมและได้รับการปล่อยตัวในเวลาต่อมา	รอดชีวิตจากการสลายการชุมนุมและการขนย้ายผู้ชุมนุมมาฝากขังคุกทหารที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร และค่ายเสนาณรงค์ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลาและได้รับการปล่อยตัวในเวลาต่อมา พบว่าผู้

²¹ ประมวลข้อมูลจากรายงานการสอบสวนของคณะกรรมการอิสระสอบสวนชี้แจงกรณีที่มีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส (2547-2548) ที่รัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณแต่งตั้ง และรายการการตรวจสอบเหตุการณ์ของหน่วยงานอื่นๆ อาทิ รายงานส่วนบุคคลเรื่อง ความจริงที่ตากใบของวุฒิสมาชิก นายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2547) รายงานการพิจารณาศึกษาของคณะกรรมการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วุฒิสภา (2548) รายงานของคณะอนุกรรมการรวบรวมข้อมูล คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2548)

²² ผู้บาดเจ็บสาหัสบางรายได้เสียชีวิตลงภายหลัง อย่างน้อยจำนวน 2 รายได้แก่ นายคูมา คือระ ซึ่งเสียชีวิตระหว่างการต่อสู้คดีที่ชาวบ้านอำเภอตากใบจำนวน 58 คนถูกอัยการฟ้องด้วยข้อกล่าวหาว่าเป็นแกนนำในการชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบ (เสียชีวิตเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2549) และ นายเวตี มะไซ๊ะ (เด็กชายอายุ 14 ปีที่ถูกยิงในเหตุการณ์การชุมนุม) ที่เสียชีวิตลงเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2555 ด้วยอาการปวดศีรษะเรื้อรัง ซึ่งเป็นผลจากการผ่าตัดสมองจากการถูกยิงที่หน้า สภ.อ.ตากใบ เมื่อปี 2547

จำนวน(คน)	ผลกระทบ	สภาพ/ อาการ/ สาเหตุ
จับกุมตัว)		ถูกจับกุมในค่ายอิงคยุทธบริหาร มีเด็กอายุต่ำกว่า 18 ปีรวมอยู่ด้วย (เกือบร้อยละ 10 ของผู้ถูกควบคุมตัว) ²³ ผู้ถูกจับกุมถูกยึดทรัพย์สินส่วนตัวรวมทั้งบัตรประจำตัวประชาชนทั้งหมด โดยในภายหลังมีหลายรายที่ไม่ได้รับทรัพย์สินคืนจนปัจจุบัน นอกจากนี้ ผู้ถูกควบคุมยังไม่ได้รับการดูแลเบื้องต้น เช่น บางรายมีอาการบาดเจ็บ แต่ไม่ได้ถูกส่งตัวไปที่รพ.เพื่อรับการรักษาในทันที ผู้ถูกควบคุมตัวไม่ได้ทำความสะอาดร่างกายถึงสามวันหลังถูกจับกุม และมีการให้อาหารผู้ชุมนุมในตอนเช้าวันที่ 26 ตุลาคมไปแล้ว
ไม่ทราบจำนวนแน่ชัด (อยู่ในจำนวน 1,292 คน)	ได้รับบาดเจ็บไม่สาหัส (ไม่ทุพพลภาพ)	มีหลายรายที่มีบาดแผลตามร่างกายจากการถูกทำร้ายขณะสลายการชุมนุม เช่น บาดแผลฟกช้ำตามร่างกายจากการถูกซ้อม บางรายมีบาดแผลจากการถูกกระสุนปืน ทำให้อวัยวะบางส่วนใช้การไม่ได้ตามปกติเช่นเดิม (อย่างน้อย 6 ราย) ²⁴
59 ²⁵ (อยู่ในจำนวน 1,292 คน)	ถูกดำเนินคดี ²⁶ 5 ข้อกล่าวหา คือ (1) มั่วสุมกันตั้งแต่ 10 คนขึ้นไปโดยใช้กำลังประทุษร้าย เพื่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมืองโดยมีอาวุธ และเมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้เลิกเสีย แต่ผู้มั่วสุมไม่เลิก (2) ร่วมกัน	ผู้ถูกดำเนินคดีทั้งหมดเป็นชาวบ้านที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่ อ.ตากใบ จ.นราธิวาส ในข้อหาว่าเป็นแกนนำการชุมนุมทั้งที่มีการยื่นยันจากผู้สื่อข่าวซึ่งเข้าเจรจากับผู้ชุมนุมในวันดังกล่าว รวมทั้งนายกรัฐมนตรีนพ.ต.ท. ดร.ทักษิณกล่าวต่อสาธารณชนว่า “ผู้ก่อเหตุชุมนุมตากใบนั้น ไม่ใช่คนตากใบ” (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 16 ส่วนที่ 2) ญาติของผู้ถูกฟ้องร้องทั้ง 58 คนต้องการเงินจำนวนถึง 250,000

²³ จากรายงานส่วนตัวของนายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (ดูในสุริชัย หวันแก้ว บก., 2549: 24)

²⁴ มีหลักฐานจากรายงานของ รพ.นราธิวาสราชชนครินทร์ (ดูในคณะกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงฯ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: 10)

²⁵ ปี 2549 เหลือจำเลยทั้งสิ้น 56 คนเนื่องจาก จำเลยที่ 45 (นายมุสตอปา เริง) ถูกลอบยิงเสียชีวิตเมื่อ 25 พ.ย. 2548 จำเลยที่ 7 (นายไซดี มะรอเซ) ให้การรับสารภาพ มีการพิจารณาคดีแยกต่างหาก และมีคำพิพากษาว่ามีความผิดตามฟ้อง ให้จำเลยมีโทษจำคุก 8 ปี แต่ให้รอลงอาญา 4 ปี และจำเลยที่ 35 (นายอูมา ตือเร) เสียชีวิตเนื่องจากเหตุธรรมชาติ (มีอาการไตวายอันเนื่องมาจากการชนย้ายผู้ชุมนุม) เมื่อ 24 เม.ย. 2549 (สุริชัย หวันแก้ว บก., 2549: 70)

²⁶ คดีดำเลขที่ 96,510/2548 คดีอาญาระหว่าง โจทก์คือ พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส และจำเลยคือนายอาสะมี อาลีดูว์กับพวกรวม 59 คน เปิดคดีเมื่อวันที่ 8 ก.ค. 2548 และเมื่อวันที่ 6 พ.ย. 2549 นายอรรถพล ไพบูลย์ ผู้ตรวจราชการสำนักงานอัยการสูงสุด และโฆษกสำนักงานอัยการสูงสุด แถลงข้อมูลว่า อัยการสูงสุดมีคำสั่งให้อธิบดีอัยการเขต 9 ดำเนินการยื่นคำร้อง ขอลถอนฟ้องจำเลย 58 คน ต่อศาลจังหวัดนราธิวาส รวมระยะเวลา 1 ปีกับ 3 เดือนในการดำเนินคดีนี้ โดยให้เหตุผลว่า การยุติข้อพิพาทในคดีนี้เป็นเงื่อนไขหนึ่งซึ่งส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ดูรายละเอียดองค์มา นีละไพจิตร, 2552)

จำนวน(คน)	ผลกระทบ	สภาพ/ อาการ/ สาเหตุ
	ชมชื่นใจเจ้าพนักงานให้ปฏิบัติการอันมิชอบด้วยหน้าที่หรือละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ โดยใช้กำลังประทุษร้าย (3) ร่วมกันต่อสู้ขัดขวางเจ้าพนักงานโดยใช้กำลังประทุษร้าย (4) ร่วมกันทำให้เสียทรัพย์ซึ่งมีไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ (5) ร่วมกันมีอาวุธปืนและเครื่องกระสุนปืนที่นายทะเบียนไม่สามารถออกใบอนุญาตให้ไว้ไว้ในครอบครองโดยผิดกฎหมาย	บาทมาเป็นหลักประกันเพื่อให้มีการประกันตัวจำเลยในคดีชาวบ้านต้องกู้ยืมเงิน รวมทั้งต้องรวมโฉนดที่ดินกันเพื่อให้มีหลักทรัพย์เพียงพอสำหรับการประกันตัวคนในครอบครัวของตน ในระหว่างถูกฟ้องคดี ชาวบ้านต้องเดินทางมาขึ้นศาลด้วยตัวเอง 52 ครั้งในช่วง 2 ปี เนื่องจากสอบพยานฝ่ายเจ้าหน้าที่ได้เพียง 3 ปาก (ในจำนวน 2,000 ปาก) ชาวบ้านเดือดร้อนกันมาก เพราะต้องทำงาน
130 (ในจำนวน 1,292 คน)	เข้ารับการอบรมศาสนาและอาชีพที่ค่ายรัตนพล กองพลพัฒนาที่ 4 คลองหอยโข่ง จ.สงขลา เป็นเวลา 42 วัน²⁷	เป็นมาตรการดำเนินการกับผู้ถูกควบคุมตัวจำนวนหนึ่งที่ตรวจไม่พบสารเสพติดหรือต้องสงสัยว่าจะมีพฤติกรรมสงสัยได้ว่าจะเป็นแกนนำการชุมนุม ผู้ชุมนุมจำนวนนี้บางส่วนเป็นผู้ได้รับบาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมซึ่งจะถูกส่งตัวต่อไปยังค่ายรัตนพลเพื่อเข้ารับการอบรมด้านศาสนาและวิชาชีพในโครงการมวลชนเสริมสร้างสันติสุขเป็นเวลา 42 วัน โดยที่พวกเขาไม่สามารถเลือกได้ว่าจะเข้าร่วมหรือไม่ นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ทหารผู้ฝึกอบรมได้ทำการเก็บข้อมูลด้านพันธุกรรม (DNA) ของผู้เข้าร่วมการอบรมและ

²⁷ ในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ได้จัดให้การเข้ารับการอบรมศาสนาและอาชีพ “โดยไม่ได้มาจากความสมัครใจของผู้เข้ารับการอบรม” เป็นผลกระทบที่ผู้ชุมนุมต้องแบกรับ เพราะพวกเขามองว่าเป็นมาตรการลงโทษประการหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตปกติในภายหลัง อย่างไรก็ตาม ฝายความมั่นคง ให้เหตุผลว่าโครงการอบรมศาสนาและอาชีพเป็นโครงการที่มีใช้มานาน ตั้งแต่สมัยต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ เพื่อสร้างความปลอดภัยให้แก่ชุมชนและตัวผู้เข้าอบรมเอง รวมทั้งเพื่อสร้างโอกาสทางอาชีพใหม่ๆ ให้แก่ผู้เข้าอบรม พร้อมทั้งยังเป็นการแยกสลาย “แนวร่วม” ของกลุ่มขบวนการฯ ด้วย (เจ้าหน้าที่ระดับสูงฝ่ายความมั่นคงคนหนึ่ง, **สัมภาษณ์**, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550) ทั้งนี้ การเชิญตัวประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้ารับการอบรมในรูปแบบต่างๆ ถูกนำมาใช้อย่างจริงจัง ในแผนยุทธการพิทักษ์แดนใต้ (18 มิถุนายน 2550) ในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้และ 4 อำเภอในจังหวัดสงขลา โดยกองกำลังผสมระหว่างพลเรือน ตำรวจและทหาร (พตท.) เพื่อรองรับผู้ถูกจับกุมในยุทธการ ปิดล้อม ตรวจค้นและจับกุมผู้ต้องสงสัยว่าเป็นแนวร่วมผู้ก่อความไม่สงบจำนวนมาก ซึ่งผู้ถูกจับกุมส่วนหนึ่งถูกนำตัวเข้าโครงการฝึกอาชีพซึ่งมีระยะเวลานานถึง 4 เดือน ปรากฏว่า โครงการนี้ได้รับเสียงร้องเรียนจากญาติผู้ถูกควบคุมตัวมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งได้ยื่นคำร้องต่อศาลจากเพื่อให้พิจารณาถึงความชอบธรรมของโครงการ เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2550

จำนวน(คน)	ผลกระทบ	สภาพ/ อาการ/ สาเหตุ
		บันทึกไว้เพื่อส่งต่อไปยังหน่วยเฉพาะกิจต่างๆ ที่ดูแลพื้นที่ที่ผู้เข้าร่วมอบรมอาศัยอยู่ เพื่อเฝ้าระวังไม่ให้ผู้เข้าร่วมอบรมก่อความไม่สงบ

ข้อมูลข้างต้น ชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญเรื่อง ความหลากหลายในสถานะของเหยื่อ (victimhood) ในกรณีตากใบและความรุนแรงของผลกระทบที่มองไม่เห็น กล่าวคือ เหตุการณ์ตากใบส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อประชาชนจำนวนมาก ซึ่งในกรณีนี้เป็นกรณีที่ความรุนแรงมีความเชื่อมโยงกับชุมชนเชิงพื้นที่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพราะผู้ชุมนุมส่วนมากมีภูมิลำเนาอยู่ในอำเภอต่างๆ ของจังหวัดนราธิวาส โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นประชาชนที่มาจาก อ.ตากใบ กำนันคนหนึ่งจาก อ.ตากใบผู้ไม่ต้องการเปิดเผยชื่อแสดงความเห็นว่า เหตุการณ์ตากใบทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอตากใบรู้สึกว่ามีบ้านและอำเภอของตนเองถูกเหมารวมว่าเป็นเหยื่อและผู้ต้องสงสัยในเหตุการณ์ดังกล่าวร่วมกันทั้งหมด ทำให้หลังเหตุการณ์ในช่วงแรกๆ เขารู้สึกอึดอัดเมื่อจะบอกกับใครว่าเป็นคนอำเภอตากใบ (กำนันคนหนึ่งในพื้นที่อำเภอตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

หากแบ่งประเภทเหยื่อในกรณีศึกษา กล่าวได้ว่าเหตุการณ์ตากใบทำให้เกิดเหยื่อความรุนแรง 2 ประเภท ได้แก่ **เหยื่อที่ได้รับผลกระทบทางตรง** (direct victims) ได้แก่ กลุ่มผู้ชุมนุมที่เสียชีวิต ผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสและพิการด้วยสาเหตุการสลายการชุมนุมและการขนย้ายผู้ชุมนุม อีกทั้งในความเป็นจริงแล้ว รูปแบบผลกระทบที่เกิดขึ้นกับเหยื่อทางตรง (ผู้ชุมนุม) ยังมีรูปแบบที่หลากหลายกว่าการเสียชีวิตหรือได้รับบาดเจ็บ นอกจากนี้มีผู้ชุมนุมจำนวนมากที่ได้รับผลกระทบมากกว่ารูปแบบเดียวด้วย อาทิเช่นเหยื่อจำนวนมากเป็นผู้ได้รับบาดเจ็บจากการ “ใช้อาวุธในการสลายการชุมนุมและการขนย้ายผู้ชุมนุม” ต้องพบเจอกับการ “ถูกควบคุมตัว” ด้วยวิธีการที่ทำให้เหยื่อได้รับความทรมาน อีกทั้งยัง “ถูกดำเนินคดีในข้อกล่าวหาว่าเป็นแกนนำในการก่อความไม่สงบ” หลังจากนั้น และจากการที่เหยื่อทางตรงทั้งหมดในเหตุการณ์ตากใบเป็นชายในวัยทำงาน อีกทั้งแต่ละคนมีภาระที่ต้องเลี้ยงดูครอบครัว ดังนั้น เมื่อผู้ชายเสียชีวิตลง หรือได้รับบาดเจ็บจนไม่สามารถประกอบอาชีพได้ตามปกติ จึงส่งผลให้เกิด **เหยื่อทางอ้อม** (indirect victim)

เหยื่อทางอ้อมในกรณีนี้ ได้แก่ บรรดาบุตร พี่น้อง บิดา มารดาที่อยู่ในความดูแลของผู้ชายเหล่านั้น ผู้ที่ต้องตกเป็นเหยื่อทางอ้อมนั้นโดยมากเป็นผู้หญิง บางรายที่เป็นภรรยาของผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บสาหัส เป็นกลุ่มที่ต้องแบกรับผลกระทบในการใช้ชีวิตหลังจากความรุนแรงมากที่สุด เพราะผู้หญิงกลุ่มนี้นอกจากจะต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูบุตรที่มีอยู่หลายคนแล้ว ยังต้องดูแลสามีที่

พิการหรือบาดเจ็บจากเหตุการณ์ดังกล่าว (อนุกรรมการรวบรวมข้อเท็จจริง คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: 23) อีกทั้งผู้หญิงกลุ่มนี้ยังต้องแบกรับหน้าที่ในการเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่สมาชิกผู้ชายในครอบครัวของตนด้วย นอกจากนี้ เหตุข้ออ้างที่สำคญอีกกลุ่มหนึ่งคือบรรดาเด็กกำพร้าจากการสูญเสียบิดาในเหตุการณ์ตากใบซึ่งพบว่าเด็กบางคนต้องสูญเสียบิดาไปตั้งแต่ยังไม่คลอด²⁸ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นแนวโน้มที่สำคัญว่า เหตุการณ์ตากใบไม่เพียงแต่สร้างความทรงจำร่วมแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องวัยหนึ่งเท่านั้น แต่ยังเป็นความทรงจำร่วมของคนหลายรุ่นด้วย ดังนั้นจึงน่าสนใจว่าความหลากหลายของตัวแสดงที่เป็นเหยื่อจะส่งผลให้ทัศนคติเรื่องความยุติธรรมในเหตุการณ์ตากใบมีความหมายอย่างไรบ้าง

3.4 ทัศนคติของเหยื่อเรื่องความรุนแรง ความสูญเสีย และความไม่ยุติธรรมในกรณีตากใบ

ในมุมมองของเหยื่อการสลายการชุมนุมบริเวณหน้า สภ.อ.ตากใบเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ทำให้ประชาชนจำนวนมากที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงเกิดความรู้สึกโกรธ บางคนรู้สึกแค้นใจ บางคนรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ อารมณ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่มีที่มาจากประสบการณ์การถูกปฏิบัติด้วยความรุนแรง แต่ยังเกิดจากการเปรียบเทียบประสบการณ์ของตนเองกับประสบการณ์อื่นๆ ที่อยู่ในการรับรู้และทำให้รู้สึกว่าไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียม (ยุติธรรม) อย่างน้อยใน 3 มิติ ได้แก่ (1) ความรู้สึกว่าไม่ได้รับการปฏิบัติเยี่ยงมนุษย์จากเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงระหว่างการสลายการชุมนุมและขนย้ายผู้ถูกจับกุม (2) ความรู้สึกว่าไม่ได้รับการเคารพในฐานะที่เป็นพลเมืองไทย เพราะไม่สามารถออกมาชุมนุมทางการเมืองเช่นเดียวกับประชาชนในภูมิภาคอื่นๆ ได้ และ (3) ความรู้สึกว่าไม่เท่าเทียมในกระบวนการยุติธรรมในเรื่องการรับผิดชอบต่อการทำความผิดและการได้รับการสันนิษฐานว่าเป็นผู้บริสุทธิ์จนกว่าจะสิ้นสุดกระบวนการยุติธรรม ความรู้สึกประการสุดท้ายเกิดจากการเปรียบเทียบผลลัพธ์ที่เกิดกับผู้กระทำผิดที่เป็นประชาชนชาวมลายูมุสลิมกับประชาชนชาวไทยพุทธและกับผู้กระทำผิดที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งนี้ เหยื่อส่วนมากเชื่อว่าสาเหตุที่ได้รับการปฏิบัติเช่นนั้นมาจากอคติของหน่วยงานรัฐที่ปักใจเชื่อตั้งแต่ต้นว่า ผู้ที่มาชุมนุมที่สภ.อ.ตากใบมีเจตนาก่อความไม่สงบและกดดันให้เจ้าหน้าที่ใช้ความรุนแรงเข้าสลายการชุมนุม ซึ่งเป็นแผนการของกลุ่มที่ต้องการแบ่งแยกดินแดน ทั้งนี้ ประเด็นเนื้อหาของความรู้สึกคับแค้นใจของเหยื่อในเหตุการณ์ตากใบสามารถสรุปได้ดังนี้

²⁸ ไม่มีหน่วยงานใดทำการสำรวจและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนเด็กกำพร้าจากการสูญเสียบิดาในเหตุการณ์ตากใบ

3.4.1 การจับกุมชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านเป็นการจับ “แพะ”

การจับกุมชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ของ ต.พร่อน อ.ตากใบ จ.นราธิวาสเริ่มขึ้นเมื่อชรบ.ชาวมุสลิม 6 คน²⁹ เดินทางมาแจ้งความกับพนักงานสอบสวนสภ.ตากใบเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2547 ว่าเป็นลูกของยาวที่ทางราชการแจกให้ป้องกันภัยหมู่บ้านถูกคนร้ายปล้นไปตั้งแต่วันที่ 11 ตุลาคม 2547 แต่จากการสอบปากคำพนักงานสอบสวนพบว่ามิพริฐเพราะให้การไม่ตรงกัน ในที่สุดหัวหน้า ชรบ.ฝ่ายมุสลิมของ ต.พร่อน ให้การกับพนักงานสอบสวนว่าพวกตนได้รับปืนจากทางราชการเมื่อเดือนพฤษภาคม 2547 ซึ่งก่อนหน้าที่จะถูกบังคับเอาปืนไปนั้น มีคนมาข่มขู่จะเอาปืนแต่ไม่ยอมให้ จนเมื่อวันที่ 11 ตุลาคม 2547 คนร้ายกลุ่มเดิม (ไม่รู้ว่ามีชื่ออะไร หรือเป็นใคร) เรียกให้พวกตนออกไปพบที่มัสยิดแห่งหนึ่งเพื่อบังคับให้ตนและพวกมอบปืนให้ โดยขู่ว่าจะทำร้ายลูกเมีย พ่อแม่ของพวกตนหากไม่ยอมมอบปืนให้ พวกตนจึงยอมให้ปืนและลูกปืนให้ (อดีตชุดรักษาความปลอดภัย, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) พันตำรวจเอกสมหมาย พุทธิกุล ผู้กำกับการสภ.ตากใบจึงตั้งข้อหา *ร่วมกันยกยอกทรัพย์* แจ้งข้อความอันเป็นเท็จเกี่ยวกับความผิดอาญาแก่เจ้าพนักงานสอบสวน กับ ชรบ.ทั้ง 6 และส่งตัวทั้งหมดให้กับกองทัพบกที่ 4 ส่วนหน้าค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานีเพื่อสอบสวนต่อ แต่ก็ไม่ได้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับคนร้าย เจ้าหน้าที่ตำรวจจึงตั้งข้อหา *อั้งยี่ ซ่องโจร* กับกลุ่ม ชรบ.เพิ่มอีก โดยให้เห็นผลว่าชรบ.ทั้ง 6 คนนี้มีพฤติกรรมให้ปืนแก่กลุ่มคนร้าย ไม่ใช่การถูกบังคับเอาไปแต่สร้างเรื่องขึ้นเพื่อปกปิดว่าเป็นพวกเดียวกัน ทำให้ในที่สุดชรบ.ทั้ง 6 คนจึงตกเป็นผู้ต้องสงสัยใน *คดีความมั่นคง* เสียเองและมีการตั้งมูลค่าหลักทรัพย์เพื่อประกันตัวถึง 100,000 บาทต่อคน พนักงานสอบสวนสภ.ตากใบยุติการสอบสวนเรื่องที่อยู่ของปืนที่ถูกบังคับเอาไป (จนกว่าจะมีหลักฐานเพิ่มเติม) ภายหลังจาก ชรบ. กลุ่มนี้รับสารภาพว่านำปืนไปให้กับกลุ่มคนร้าย ไม่ได้ถูกปล้นปืนไป พนักงานสอบสวนจึงได้รวบรวมหลักฐานแล้วส่งให้พนักงานอัยการ คดีนี้พนักงานอัยการเห็นว่า “คดีมีพยานหลักฐานเพียงพอ” จึงส่งฟ้องศาลตามข้อกล่าวหาของพนักงานสอบสวน ในขณะที่หัวหน้าชรบ. ให้ข้อมูลว่าเจ้าพนักงานสอบสวนขอให้พวกเขารับสารภาพไปก่อนแล้วจะช่วยให้ได้ประกันตัว (อดีตชุดรักษาความปลอดภัย ต.พร่อน, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

แม้ว่าประชาชนส่วนใหญ่ที่ตกเป็นเหยื่อของการใช้ความรุนแรงเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ให้ข้อมูลว่าพวกเขาไม่ได้ตั้งใจเข้าไปร่วมการชุมนุมเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่ชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ทั้ง 6 จากต.พร่อน อ.ตากใบ จ.นราธิวาสโดยตรงในวันดังกล่าว แต่พวก

²⁹ ต.พร่อน อ.ตากใบเป็นชุมชนที่มีชาวไทยพุทธและชาวมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกัน มีจำนวนชรบ.ทั้งหมด 30 คน เป็นมุสลิม 9 คน ไทยพุทธ 21 คน มีเพียงชรบ. 6 คนที่อ้างว่าถูกกลุ่มคนร้ายบังคับเอาปืนไปเมื่อคืนวันที่ 11 ตุลาคม 2547

เขาก็ดังข้อสงสัยว่า *ขั้นตอนการจับกุมและดำเนินคดี* ของ *ต.พร่อน* น่าจะเป็น “การจับกุมโดยไม่ มีพยานหลักฐานเพียงพอ” เช่นเดียวกับหลายๆ กรณีที่ปรากฏในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นับตั้งแต่การนำกฎอัยการศึก พ.ศ. 2457 มาใช้อย่างเข้มงวดอีกครั้งตั้งแต่ช่วงต้นปี 2547 หลัง เหตุการณ์ปล้นปืนจากกองพันพัฒนาที่ 4 ค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ อ.เจาะไอร้อง จ. นราธิวาสและใช้เรื่อยมาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ร่วมกับกฎหมายพิเศษฉบับอื่นๆ ด้วย³⁰ กรอบ กฎหมายดังกล่าวมีบทบัญญัติที่ระบุข้อยกเว้นการรับผิดชอบต่อหลักนิติธรรมในรัฐอยู่หลาย ประการ *สาระสำคัญของพระราชบัญญัติกฎอัยการศึก* ประกอบด้วย *ข้อบัญญัติที่จำกัดสิทธิ เสรีภาพบางประการของประชาชน* และ *ข้อบัญญัติเกี่ยวกับ ความคุ้มครองการปราบปรามของ เจ้าหน้าที่รัฐจากการรับผิดชอบตามกฎหมาย* ทั้งนี้โดยมีเจตนารมณ์เพื่อรักษาความมั่นคงของรัฐ และความสงบเรียบร้อยของประชาชนในพื้นที่ที่ถูกระบุว่าเป็นพื้นที่ “สถานการณ์ฉุกเฉิน” ที่ น่าสนใจก็คือ *กฎหมายในสถานการณ์ฉุกเฉินอนุโลมให้แก่การจำกัดสิทธิของประชาชนตาม ขั้นตอนในกระบวนการยุติธรรมตามปกติ* (ที่ระบุไว้ในกฎหมายอาญาและประมวลวิธีพิจารณา ความอาญาทั่วไป) เพื่อเป้าหมายด้านการรักษาความมั่นคงและความสงบเรียบร้อย เช่น การ ควบคุมตัว “ผู้ต้องสงสัย” ได้นานถึง 7 วันเพื่อสอบปากคำโดยไม่ต้องมีหมายศาล เจ้าพนักงาน สามารถปิดข้อมูลเรื่องสถานที่ควบคุมตัวเป็นความลับ ในกรณีที่สถานที่ควบคุมตัวผู้ต้องสงสัยบาง แห่งเป็นสถานที่ควบคุมตัวชั่วคราวหรือค่ายทหารซึ่งเจ้าพนักงานมีสิทธิที่จะปฏิเสธการให้ ประชาชนเข้าไปตรวจสอบ³¹ เป็นต้น ดังนั้น ในทางปฏิบัติพนักงานสอบสวนจึงสามารถตั้งข้อ ก่อหาที่เกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐภายหลังการจับกุมตัวผู้ต้องสงสัย จากนั้นผู้ต้องสงสัยจะถูก จับ คุมขังและดำเนินคดีกลายเป็นจำเลยตามวิธีพิจารณาความอาญาตามปกติ ซึ่งคดีความมั่นคง ส่วนใหญ่อัยการมักจะมีความเห็นส่งฟ้อง และใช้เวลาในการพิจารณาคดียาวนานกว่าคดีอาญา ทั่วไป ที่สำคัญก็คือ ในคดีเหล่านี้นับตั้งแต่ผู้ต้องสงสัยตกเป็นผู้ต้องหาถูกควบคุมตัวตามกฎหมาย พิเศษจนกระทั่งตกเป็นจำเลยเข้าสู่กระบวนการพิจารณาพิพากษาดังกล่าวข้างต้นนั้น ส่วนใหญ่

³⁰ มีการประกาศยกเลิกการบังคับใช้กฎอัยการศึกอยู่ช่วงหนึ่ง คือวันที่ 21 กรกฎาคม 2548 ได้มีการประกาศใช้พระราช กำนัดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 แทนอยู่ช่วงหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากรัฐประหารวันที่ 19 กันยายน 2549 คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขได้ประกาศใช้กฎอัยการศึก ทั่วประเทศ แม้ต่อมาจะได้มีประกาศเลิกใช้กฎอัยการศึกในบางพื้นที่ แต่ยังคงพื้นที่จังหวัดปัตตานี ยะลาและนราธิวาสไว้ จนถึงปัจจุบัน ร่วมกับการประกาศต่ออายุ (ขยายระยะเวลาการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉิน) ออกไปเรื่อยๆ โดยรัฐบาลทุกชุด

³¹ ดูรายละเอียดใน รายงานต่อคณะกรรมการทบทวนสถานการณ์สิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติ (Universal Periodic Review - UPR) ของคณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล (International Commission of Jurist - ICJ) ปี 2555 สามารถเข้าถึง ได้ที่ documents.icj.org/ICJ-HRC19-UPRThailandintervention.pdf

ไม่ได้รับการประกันตัวหรือปล่อยตัวชั่วคราว (พรเพ็ญ คงขจรเกียรติและคณะ, 2553: 114) ทั้งนี้ ตั้งแต่ต้นปี 2547 มีข้อมูลว่า การจับกุมโดยพลการโดยอำนาจโดยอำนาจตามกฎหมาย การศึกษาทางคดีนำไปสู่การดำเนินคดีความมั่นคงกับประชาชนจำนวนมากโดยขาดพยานหลักฐานที่เพียงพอจนในที่สุดคดีสิ้นสุดลงเพราะศาลตัดสินยกฟ้อง บางกรณีนำไปสู่การซ้อมทรมานผู้ต้องสงสัยเพื่อให้ได้ข้อมูลหรือให้รับสารภาพ และบางกรณีผู้ถูกควบคุมตัวก็สูญหายไปโดยที่ไม่มีใครพบเห็นอีกเลย (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555: 16)

การที่ข้อมูลข้างต้น อยู่ในความรับรู้ของประชาชนในจังหวัดชายแดนภาคใต้มาเป็นเวลานานโดยผ่านการเล่าเรื่องราวปากต่อปาก ทำให้ข่าวลือเกี่ยวกับชะตากรรมของ ชรบ.ทั้ง 6 คน ถูกกระจายออกไปยังประชาชนในอำเภอต่างๆ ในจังหวัดนราธิวาสอย่างรวดเร็วและนำไปสู่การชักชวนกันให้ไปรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้กับ ชรบ.ทั้ง 6 คนที่ สภ.อ.ตากใบ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 104) ผู้เข้าร่วมชุมนุมคนหนึ่งยอมรับว่า เขาไปร่วมการชุมนุมเพราะอยากจะช่วยให้ชรบ.ทั้ง 6 คนได้รับการปล่อยตัวเนื่องจากได้ยินข่าวลือเรื่องการจับกุม ชรบ. 6 คนของบ้านโคกภูเว ต.พร่อน ทั้งๆ ที่พวกเขาให้ความร่วมมือกับทางทหาร (หมายถึง การทำหน้าที่รักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน) แต่กลับถูกตั้งข้อสงสัยว่าเกี่ยวข้องกับกลุ่มขบวนการแบ่งแยกดินแดนและเป็นผู้ขโมยปืนนั่นเอง ซึ่งเขาคิดว่าหากปืนที่หายไปเป็นของ ชรบ.ชาวไทยพุทธ ผลลัพธ์ก็คงต่างออกไป เขาจึงตัดสินใจเดินทางมาร่วมการชุมนุมกับชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจากหมู่บ้านเดียวกัน (ผู้ชุมนุมจาก อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 23 ตุลาคม 2550) นอกจากนี้ มีผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งให้ข้อมูลว่า ในตอนแรกพวกเขาเพียงแค่เดินทางผ่านมาและพบกับการชุมนุม แต่เมื่อได้ยินว่าเป็นการชุมนุมเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้คนมุสลิมก็ตัดสินใจเข้าไปร่วมด้วย

3.4.2 ขั้นตอนการจัดการกับการชุมนุม การปฏิบัติต่อผู้ชุมนุมและครอบครัวด้วยความรุนแรง

ความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมในประการนี้เกิดขึ้นจากการที่ผู้ชุมนุมและครอบครัวของคนเหล่านั้น ตั้งข้อสงสัยกับวิธีการสลายการชุมนุม การจัดการกับผู้ชุมนุมด้วยรุนแรงและก่อให้เกิดผลกระทบร้ายแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจ และตั้งข้อสงสัยว่าเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับ การควบคุมการชุมนุมปฏิบัติเช่นนั้นเพราะ “ไม่เห็นว่าคุณชุมนุมเป็นคนไทย” (ผู้ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบ 1, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2553) รวมทั้งอาจเป็นการกระทำโดยประมาทจน “ไม่เห็นว่าคุณชุมนุมเป็นมนุษย์” ซึ่งร้ายแรงกว่าการกระทำเกินกว่าเหตุในเหตุการณ์กรือเซะ เมื่อวันที่ 24 เมษายน 2547 (ผู้เข้าร่วมชุมนุม 1, **สัมภาษณ์**, 23 ตุลาคม 2550) ทั้งนี้ ประสิทธิภาพที่ผู้ชุมนุมได้รับและรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรม ประกอบด้วย

(1) การใช้อาวุธปืนและเครื่องกระสุนจริง รวมทั้งการทำร้ายร่างกายผู้ชุมนุมเพื่อสยบกลุ่มผู้ชุมนุมระหว่างสลายการชุมนุม ทั้งที่ผู้ชุมนุมยืนยันตรงกันว่าไม่มีใครพกพาอาวุธร้ายแรงเข้าไปในที่ชุมนุม แม้ว่าจะมีผู้เสียชีวิตทันทีเพียง 7 รายในระหว่างการสลายการชุมนุม แต่การยิงปืนทำให้ผู้ชุมนุมหนีไปทั่วพื้นที่ยังทำให้มีผู้บาดเจ็บจากการใช้กระสุนปืนจริงจำนวนมาก ยิ่งไปกว่านั้น ในจำนวนผู้เสียชีวิตระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุมมายังค่ายอิงคยุทธบริหาร 78 ศพ พบด้วยว่าหลายศพมีร่องรอยกระสุนปืนปรากฏอยู่ มารดาของผู้เสียชีวิต 1 ใน 78 ศพกล่าวว่า เธอรู้สึกโกรธอย่างมาก เพราะญาติที่ดูแลบ้นที่กเหตุการณ์ บอกว่าลูกของเธอถูกตีจนสลบและอาจจะเสียชีวิตอยู่บริเวณหน้า สภ.อ. ตากใบ (ญาติผู้เสียชีวิต 2, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

(2) ระหว่างการสลายการชุมนุม มีการปิดกั้นไม่ให้ผู้ชุมนุมออกจากที่ชุมนุม ทั้งนี้ ผู้ชุมนุมต่างตั้งข้อสังเกตว่า การที่มีผู้ถูกจับกุม ผู้บาดเจ็บ และผู้เสียชีวิตจำนวนมากในเหตุการณ์ตากใบ ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการที่เจ้าหน้าที่มีเจตนาจับกุมตัวผู้ชุมนุมทั้งหมดในวันนั้น ในขณะที่มีผู้ชุมนุมจำนวนมากต้องการออกจากที่ชุมนุมหลังจากที่เจ้าหน้าที่เริ่มใช้แก๊สน้ำตา และยิงปืนขึ้นสู่ แต่พวกเขากลับพบว่า มีรถของทหารและตำรวจมาขวางทางเข้าออก จนบางคนพยายามจะล้มรถเพื่อที่จะออกไปให้ได้ แต่ก็ไม่สามารถออกจากที่ชุมนุมได้ (ผู้เข้าร่วมชุมนุม 2, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2550) ผู้ชุมนุมคนหนึ่งตั้งข้อสงสัยว่า “เราเข้ามาดูการชุมนุม แล้วก็ร่วมกับเขา แต่พอจะกลับออกไปเมื่อเจ้าหน้าที่เริ่มยิงปืน ปรากฏว่าออกไปไม่ได้ เจ้าหน้าที่เอารถหุ้มเกราะมาปิดทางออกทั้งสองข้างของ สภ.อ.ตากใบทำให้เราสงสัยว่า ทำไมเจ้าหน้าที่ไม่ใช้แค่รั้วกัน” (ผู้เข้าร่วมชุมนุม 3, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2550) ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่ทางออกด้านหน้าของ สภ.อ.ที่ติดกับแม่น้ำตากใบผู้ชุมนุมยังถูกสกัดไม่ให้ว่ายน้ำออกไป (นารี เจริญผลพิริยะและ จันจิรา สมบัติพูนศิริ บก., 2550: 12)

(3) การจับกุมและการเคลื่อนย้ายผู้ชุมนุมอย่างโหดร้าย เริ่มตั้งแต่เมื่อถูกจับกุม ผู้ชุมนุมจะถูกถอดเสื้อและถูกมัดมือไขว่หลังโดยเชือกบั้ง หรือเอาเสื้อของผู้ชุมนุมมามัดบั้ง จากนั้นให้นอนคว่ำหน้าโดยไม่คำนึงว่าจะถูกจับกุมบริเวณใด ระหว่างการจับกุมจะถูกเตะ ต่อย เหยียบ หรือถูกกระชาก และห้ามเงยหน้าหรือยกหัวขึ้นเพื่อรับรู้สถานการณ์ต่างๆ ไม่มีการตรวจสอบผู้บาดเจ็บเพื่อทำการรักษา ผู้ถูกจับกมนอนอยู่ในลักษณะเช่นนั้นประมาณ 1-2 ชั่วโมง จึงได้รับคำสั่งให้เคลื่อนตัวไปขึ้นรถโดยการคืบคลานไปโดยใช้ลำตัว (อนุกรรมการรวบรวมข้อมูลฯ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: 14) เมื่อขึ้นบนรถพวกเขาก็ยังถูกจัดให้นอนทับซ้อนกันเป็นชั้นๆ รถบางคันต้องนอนทับกันมากถึง 4 ชั้น ระหว่างทางยังถูกเจ้าหน้าที่ควบคุมรถเตะถีบไปตลอดทางทุกครั้ง ที่พยายามจะเงยหน้าขึ้นมาหายใจ (ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดีและดอน ปาทาน, 2547: 108)

(4) การให้ความช่วยเหลืออย่างล่าช้าแก่ผู้ถูกควบคุมตัวและไม่อำนวยความสะดวกแก่บรรดาญาติของผู้ชุมนุม ทั้งนี้ พบว่าผู้ชุมนุมหลายคนรายงานต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดปี 2544) ว่า ในระหว่างถูกควบคุมตัวที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร พวกเขาไม่ได้รับอนุญาตให้ติดต่อญาติพี่น้องหรือเพื่อนได้ทันที ส่วนผู้ได้รับบาดเจ็บไม่มากไม่ได้รับการรักษาพยาบาล บางคนได้รับการปล่อยตัวในสภาพที่เหมือนคนพิการ การเดินไม่ปกติเหมือนเดิม แขนลีบยกไม่ขึ้น หัวไหล่ถลอกติดเชื้อมีหนอง (อนุกรรมการรวบรวมข้อมูลฯ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: 17) ผู้ชุมนุมที่ต้องกลายเป็นผู้พิการจากการขนย้ายผู้ชุมนุมกล่าวว่า “การปฏิบัติต่อกลุ่มผู้ชุมนุม ตั้งแต่ทหารสลายการชุมนุม และการขนย้ายผู้ชุมนุมอย่างทารุณ หลังจากนั้น ยังถูกควบคุมตัวอยู่ที่ค่ายอิงคยุทธ อีกสองสามวัน ก่อนที่จะถูกส่งตัวไปรักษาที่ รพ.หาดใหญ่” (ผู้ชุมนุมที่ต้องกลายเป็นผู้พิการจากการขนย้ายผู้ชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2550)

สำหรับครอบครัวของบรรดาผู้ชุมนุมก็ได้รับการปฏิบัติไม่แตกต่างไปจากผู้ชุมนุมมากนัก ซึ่งเมื่อพบว่าคนในครอบครัวของตนหายไปในวันดังกล่าวจึงออกตามหา หลายครอบครัวจึงมารวมตัวกันหน้าค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานีในวันรุ่งขึ้น (26 ตุลาคม 2547) แต่พวกเขาก็ยังไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าพบผู้ถูกควบคุมตัวหรือกระทั่งนำศพผู้เสียชีวิตกลับไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ ยิ่งไปกว่านั้น บางคนก็ยังได้รับการตำหนิจากเจ้าหน้าที่ในค่ายอิงคยุทธด้วย หญิงคนหนึ่งซึ่งเป็นญาติของผู้ที่เสียชีวิตทันทีจากการถูกยิงในที่เกิดเหตุวันที่ 25 ตุลาคม 2547 บรรยายว่า

“ตอนที่เขาหายไป เราออกตามหา และมาทราบว่าเขาไปเข้าร่วมชุมนุมที่สภ.อ.ตากใบ เราก็รีบเดินทางไปที่ค่ายอิงคยุทธตั้งแต่วันที่ 26 ต.ค. 47 แต่เราต้องรอจนถึงวันที่ 27 จึงได้ศพกลับมา เพราะหมอพรทิพย์บอกว่าจะตรวจคนเดียว” (ญาติของผู้ที่เสียชีวิต 4, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555)

หญิงอีกคนหนึ่งกล่าวว่า

“ศพที่เขาฝังที่ตาโละมานะ ใจจริง เราก็ยังไม่แน่ใจว่าใช่หรือไม่ใช่ แต่ก็ต้องเชื่อ เพราะเขาให้รูปและมีหลักฐานของหมอพรทิพย์ และบอกว่านี่แหละลูกของเรา จะทำอย่างไรได้ บ้านอยู่ไกล กว่าจะได้รับข่าวจากกำนัน กว่าจะมาแจ้งรับศพเขาก็ฝังศพไปแล้ว” (ชาวบ้านอำเภอเจาะไอร้อง, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2555)

ในขณะที่ญาติของผู้รอดชีวิตที่ถูกควบคุมตัวในค่ายอิงคยุทธก็ยังถูกปฏิเสธการเข้าเยี่ยม และถูกเจ้าหน้าที่ไล่เรอกลับบ้านไปก่อน หญิงคนหนึ่งบอกเล่าความรู้สึกคับแค้นของเธอว่า “ทำไมรัฐทำกับเราเหมือนเราเป็นไก้ติดใช้หัวदनก พวกเราเป็นคนนะ” (ศุภรา จันทรชิตฟ้า, 2549:165) ญาติผู้ถูกควบคุมตัวจำนวนมากจึงรู้สึกไม่พอใจ เนื่องจากพวกเขาไม่ได้เกี่ยวข้องกับชุมนุม

โดยตรง ข้าร่ายยังเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากการกระทำรุนแรงโดยเจ้าหน้าที่ราชการ แต่กลับถูกปฏิบัติราวกับเป็นผู้ก่อความเดือดร้อน วุ่นวายให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมตัวผู้ชุมนุมไปด้วย

3.4.3 การเหมารวมว่าการชุมนุมเป็น “การก่อความไม่สงบ” ผู้ชุมนุมเป็น “ผู้ก่อความไม่สงบ”

แม้ว่าการชุมนุมทางการเมืองขนาดใหญ่จะว่างเว้นไปจากพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษที่ 2530 และกลับมาปรากฏขึ้นอีกครั้งช่วงปลายปี 2547 ในเหตุการณ์ชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบ แต่สำหรับประชาชนที่เข้าร่วมการชุมนุมครั้งนี้ พวกเขากลับมีมุมมองว่า การชุมนุมประท้วงโดยสันติเพื่อแสดงความไม่พอใจกับการกระทำของเจ้าหน้าที่ราชการ (ในที่นี้คือตำรวจ) น่าจะเป็นสิทธิของประชาชนในสังคมประชาธิปไตย ซึ่งพวกเขาประทับใจและเรียนรู้จากการรับข้อมูลข่าวสารเรื่องประสบการณ์การชุมนุมทางการเมืองที่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่นๆ ของประเทศ เช่น การชุมนุมเพื่อประท้วงราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำที่เกิดขึ้นในภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศ เป็นต้น ดังเช่นตัวอย่างเรื่องราวของผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งที่ทำให้สัมภาษณ์กับ ศุภรา จันทร์ขีดฟ้า (2549) ผู้สื่อข่าวหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์ผู้ลงไปติดตามกรณีตากใบตั้งแต่ในช่วงแรกๆ ดังนี้

“อิสมาเอล เจ๊ะอาลี ชาวนราธิวาสซึ่งเดินทางไปบริเวณที่มีการชุมนุมเพื่อจะข้ามไปซื้ออะไหล่รถที่มาเลเซีย แต่เมื่อไปถึงตากใบ รถติดมากไม่สามารถเคลื่อนต่อไปได้จึงจอดรถใกล้กับ สภ.อ.ตากใบและเห็นว่ามีคนมุงกันเป็นจำนวนมาก หลังจากที่รู้ว่าผู้ชุมนุมกำลังเรียกร้องความยุติธรรมให้กับพี่น้องมุสลิมด้วยกัน อิสมาเอลจึงตัดสินใจจะอยู่ร่วมด้วย “ผมคิดว่ามันไม่ใช่เรื่องเสียหายที่จะประท้วงและละหมาดเพื่อพวกเขา... เราอยู่ในสังคมประชาธิปไตย เราควรมีสติที่จะประท้วงได้โดยสงบสันติ และกล่าวเสริมว่าเขาไม่เห็นว่ามีใครถืออาวุธในที่ชุมนุมนั้น

มีหลายคนที่ยอมรับว่า พวกเขาไปร่วมการชุมนุม เพราะอยากจะช่วยให้สงบ. ทั้ง 6 คนให้ได้รับการปล่อยตัว เราควรมีสติที่จะประท้วง ก็ในเมื่อเราอยู่ในสังคมประชาธิปไตยไม่ใช่หรือ สำสูติง รอดันหยง (ชาวบ้านกะลุวอเหนือและมีลูกชาย 2 คน เข้าร่วมการชุมนุมด้วย) เขาบอกว่าลูกชายของเขาไม่ได้พกอาวุธใดๆ ไป”

(ศุภรา จันทร์ขีดฟ้า, 2549: 168 -169)

อย่างไรก็ดี การที่พวกเขาไม่มีความรู้ว่าการรวมตัวชุมนุมขนาดใหญ่ถือเป็นความผิดตามพระราชบัญญัติกฎอัยการศึก พ.ศ. 2457 ซึ่งประกาศบังคับใช้อยู่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ตั้งนั้น ผู้ชุมนุมและญาติมิตรของพวกเขาจึงตั้งคำถามต่อการใช้ความรุนแรงเข้าสลายการชุมนุมว่า

“พวกเขาผิดหรือที่ไปประท้วง” (ศุภรา จันทรชิตฟ้า, 2549: 161) รวมทั้งเกิดความรู้สึกเปรียบเทียบ ประสพการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและการชุมนุมประท้วงในที่อื่นๆ โดยเฉพาะการชุมนุมทางการเมืองของคนกรุงเทพฯ ช่วงปี 2548 -2549 “คนที่นี่ก็มองและรู้สึกว่ถ้าเป็นการชุมนุมที่จังหวัดอื่นชุมนุมยืดเยื้อกันหลายวัน ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ที่นี่ไม่ถึงวันก็มีคนตายหลายคนแล้ว” (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

ความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมข้อนี้ ถือเป็นความรู้สึกที่นำมาสู่ความรู้สึกคับแค้นใจของบรรดาผู้รอดชีวิตจากการสลายการชุมนุมและชุมชนของพวกเขาอย่างมาก บางคนถึงกับรู้สึกโกรธแค้นเจ้าหน้าที่ระดับสูงอย่างมากจากปฏิริยาที่บรรดาเจ้าหน้าที่ระดับสูงออกมาอธิบายความชอบธรรมในการดำเนินการสลายการชุมนุมโดยรัฐ ในลักษณะที่ดูเหมือนจะ “กล่าวโทษ” ผู้ชุมนุมว่าเป็นผู้ก่อความไม่สงบ ดังเช่นที่มีการแถลงการณ์ของกองสารนิเทศ กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุดเกี่ยวกับเหตุชุมนุมประท้วงหน้าสภ.อ.ตากใบตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน 2547 ว่า

“การเคลื่อนไหวที่ สภ.อ.ตากใบเป็นการก่อจรรยาจลตามแผนการแบ่งแยกดินแดนซึ่งดำเนินต่อเนื่องมาจากการรวมตัวเพื่อก่อความไม่สงบที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านี้แล้ว 2 ครั้ง (ที่ อ.สุโขทัย จ.นราธิวาส และ อ.ปานาเระ จ.ปัตตานี-ขยายความโดยผู้วิจัย) แต่ครั้งนี้มีการวางแผนมาอย่างดี ทำให้การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ในแถลงการณ์ระบุว่า ผู้ที่ถูกจับกุมตัว 1,291 คนเรียกว่า กลุ่มปฏิบัติการกดดันเพื่อให้เกิดการจรรยาจล ส่วนผู้ที่ถูกปล่อยตัวไปคือ ผู้หลงผิดและรู้เท่าไม่ถึงการณ์” (อ้างถึงใน สุริชัย หวันแก้ว, 2549: 17)

ยิ่งไปกว่านั้น นายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ดร.ทักษิณยังแสดงความเห็นเชิงสนับสนุนคำอธิบายข้างต้น ดังที่ศุภรา จันทรชิตฟ้า ตั้งข้อสังเกตว่า ตลอดหลายเดือนหลังเหตุการณ์ตากใบ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ นายกรัฐมนตรีพยายามจะพูดให้คนคิดไปว่า ผู้ที่มาชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ มีความเชื่อมโยงกับการตายของผู้บริสุทธิ์จำนวนมากเมื่อช่วงต้นปี 2547 (ศุภรา, อ้างแล้ว: 173) รวมทั้งการแสดงความคิดเห็นในทำนองว่า ผู้ประท้วงหลายคนดูเหมือนอยู่ในสภาพเมายา (เป็นคำพูดแบบเดียวกันกับที่ใช้ในการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่มีสยิดกรือเฮะเมื่อเดือนเมษายน 2547) ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าถูกดูหมิ่นอย่างแรงจากการกล่าวหาเช่นนี้ โดยเฉพาะเมื่อเหตุการณ์ตากใบเกิดขึ้นในเดือนธันวาคมทำให้ประชาชนผู้รอดชีวิตรู้สึกโกรธแค้นเพราะการกล่าวโทษเช่นนั้นเป็นการผลักพวกเขาให้ไปเป็น “ฝ่ายตรงข้าม” กับเจ้าหน้าที่รัฐ ดังที่ผู้ถูกควบคุมตัวและมีพี่ชายเสียชีวิตในเหตุการณ์ดังกล่าวตั้งคำถามว่า “ทำไมนายกจึงพยายามเชื่อมเหตุการณ์ 2 เหตุการณ์เข้าด้วยกัน คนที่

ออกมาใช้วิธีประท้วง ไม่ควรถูกนำไปเหมารวมเป็นกลุ่มเดียวกันกับพวกที่ใช้ความรุนแรงซึ่งฆ่าคนบริสุทธิ์” (ศุภรา, เฟิ่งอ้าง: 169)

ผู้รอดชีวิตจากการสลายการชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบหลายคนเชื่อว่า ทักษะคติของเจ้าหน้าที่รัฐดังกล่าวข้างต้นเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับการชุมนุมเหตุการณ์ตากใบตัดสินใจใช้ความรุนแรงสลายการชุมนุมและปฏิบัติต่อผู้ชุมนุมอย่างไร้ความปราณี “ขนาดเราถูกยิงจนเจ็บหนัก ก็ยังถูกมองว่าเป็นผู้ต้องหาและถูกติดกุญแจมือไว้กับเตียง” (ผู้ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบ 2, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555) นอกจากนี้ ผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตยังเชื่อว่า การที่หน่วยงานและเจ้าหน้าที่รัฐโดยเฉพาะฝ่ายความมั่นคงยังยึดมั่นในทักษะคติเชิงลบที่มีต่อการชุมนุมและผู้ชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบมาตั้งแต่ต้นได้ส่งผลกระทบต่อการใช้ชีวิตประจำวันของพวกเขาและชุมชนหลายรูปแบบในเวลาต่อมา ผู้รอดชีวิตหลายคนยังต้องเผชิญกับความกดดันจากทหารในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เช่น การปิดล้อมตรวจค้นหมู่บ้านภายหลังเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในบริเวณใกล้เคียง การเรียกตัวให้ชาวบ้านบางคนยังต้องไปรายงานตัวกับทหารหน่วยย่อยในชุมชน บางกรณีแรงกดดันเหล่านี้จากเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงในพื้นที่ยังทำให้ผู้รอดชีวิตบางคนรู้สึกว่าถูกเพ่งเล็งจากชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันอีกด้วย ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ต่อไปนี้

“...จนกระทั่งตอนนี้ ผมยังต้องเข้าไปรายงานตัวบ่อยๆ เมื่อจะออกนอกพื้นที่ที่เรียกว่าท่ามาหากินไม่สงบเลย ชาวบ้านแถวนั้นก็ไม่มีใครกล้ามาคบหาเหมือนเดิม เพราะสงสัยกันไปว่าผมไปหาเจ้าหน้าที่บ่อย อาจจะเป็นสายให้ทหาร...

... ตอนนี้ความรู้สึกในแต่ละวันก็แตกต่างกันไป บางวันคิดว่าจะหนีดีไหม เพราะรู้สึกไม่ปลอดภัย แต่ในที่สุดก็ไม่ไปดีกว่า บอกตรงๆ ว่ากลัวถูกเจ้าหน้าที่จับได้ เพราะเจ้าหน้าที่มีข้อมูลเกี่ยวกับตัวผมและครอบครัวทั้งหมด กลัวว่าจะเกิดอะไรขึ้นอีก”

(ผู้เข้าร่วมชุมนุม 4, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

อีกความเห็นหนึ่งคือ

“ก่อนเหตุการณ์ตากใบ ความรุนแรงไม่มากเท่านี้ แต่หลังเหตุการณ์ตากใบ มีเหตุการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นมาก และทุกครั้งที่เกิดเหตุแถวนี้ เจ้าหน้าที่ก็จะพุ่งมาที่นี่ก่อนทุกครั้ง ในช่วงปี 2548-2550 มีการค้นตลอด บางคราวเจ้าหน้าที่มาค้น 2-3 ครั้งต่อเดือน ชาวบ้านแถวบ้านเราก็โดนจับกันมาก มีหน้าซ้ำ ปี 2550 ลูกชายอีกคนที่เป็นอุชตัดา (ครูสอนศาสนา) ถูกสกัดจับที่ด่านยิงอ จับเอาไปที่อำเภอ ส่งต่อไปที่ค่ายสิริธร

เพราะถูกสงสัยว่าเป็นแนวร่วมขบวนการฯ จับไปสอบอยู่ 15 วันจึงได้ปล่อยตัวออกมา ... เสียลูกชายไปคนหนึ่งจากเหตุการณ์ตากใบแล้ว ลูกอีกคนก็ถูกจับข้อหาเป็นแนวร่วม รู้สึกว่าอย่างนี้ไม่ยุติธรรมสำหรับเรา เมื่อทหารรู้ว่าพี่ชายตายในเหตุการณ์ตากใบ เจ้าหน้าที่ด้านตรวจใกล้บ้านก็คิดว่าครอบครัวเรามีประวัติเกี่ยวกับการก่อวินาศกรรม”

(ญาติผู้เสียชีวิต 3, สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555)

นอกจากนี้ ผู้รอดชีวิตบางส่วนเชื่อว่าทัศนคติเชิงลบที่เชื่อว่าผู้ชุมนุมที่สภ.อ.ตากใบเป็นผู้ก่อความไม่สงบซึ่งสนับสนุนขบวนการแบ่งแยกดินแดนยังแพร่กระจายไปในหมู่ข้าราชการพลเรือนรวมทั้งผู้นำศาสนาบางคนในพื้นที่ด้วย

“พวกเราแต่ละคนมักจะไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเท่าที่ควร กำนัน ผู้ใหญ่ก็คงกลัวที่จะเข้ามาช่วยเหลือในการประสานงานเรื่องการจัดการศพและคดี พวกเราจึงต้องทำกันเอง คณะกรรมการอิสลามกลางนราธิวาสเองก็ไม่ได้ลงมาดูแลพวกเรา ไม่ได้มาดูแลเด็กกำพร้า ปลัดจังหวัดก็พูดกับเราว่า คนตากใบเอาไม่ดีเจ้าหน้าที่ ว่าคนที่ชุมนุมเป็นโจรทั้งหมด เราจับไม่ได้ ที่เราตั้งใจคือตรงนี้คนที่พูดถึงนั้นไม่ได้มาช่วย ไม่ได้อยู่ข้างชาวบ้าน”

(ญาติผู้เสียชีวิต 4, สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2553)

ไม่เว้นแม้กระทั่งในกรณีของผู้ประสานงานหลักของกลุ่มญาติผู้เสียหายที่ช่วยเหลือชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบในการดำเนินขั้นตอนในกระบวนการยุติธรรม และทำหน้าที่คนกลางในการประสานงานระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงในพื้นที่อำเภอตากใบ จนกลายเป็นที่รู้จักดีทั้งกับบรรดาผู้ทำงานด้านประชาสังคมและเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงในอำเภอตากใบและพื้นที่ใกล้เคียง แต่กระนั้น ในกรณีของเธอก็ยังต้องเผชิญกับความกดดันหลายรูปแบบ เช่น การที่สามีของเธอถูกยิงเสียชีวิตเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2550 บริเวณสวนหลังบ้านโดยคนร้ายไม่ทราบฝ่าย แต่พนักงานสอบสวนก็ไม่สามารถหาตัวผู้กระทำผิดได้ และตั้งข้อสันนิษฐานว่าการยิงเกิดจาก “ปัญหาส่วนตัว” และยุติการสอบสวนไปอย่างรวดเร็ว ทั้งที่ได้แจ้งกับทางพนักงานสอบสวนว่าสามีของนางไม่เคยมีปัญหาขัดแย้งกับใครมาก่อน สามปีต่อมา (2553) เธอก็ยังได้รับจดหมายเชิญให้ไปรายงานตัวกับหน่วยทหารในพื้นที่เพราะถูกสงสัยว่ามีพฤติกรรมเกี่ยวข้องกับแนวร่วมก่อความไม่สงบ ตามมาด้วยการบุกตรวจค้นบ้านของเธอโดยทหารจากหน่วยเดียวกันเนื่องจากสัญญาณจากเครื่องตรวจจับสารประกอบระเบิด GT 200 ซึ่งว่าบ้านของเธออาจมีอุปกรณ์/ สารประกอบระเบิด แต่เมื่อตรวจค้นในบ้าน กลับไม่พบสิ่งต้องสงสัย (คาดว่ามีการประกอบระเบิดปลิวเข้ามาในบริเวณสวน) และในปีต่อมา (2554) ก็มีการปิดล้อมตรวจค้น

เกิดขึ้นอีกครั้งในเดือนเมษายน ซึ่งนางแยนะตั้งข้อสังเกตว่า ปฏิบัติการดังกล่าวอาจเกิดจากความ ต้องการข่มขู่เธอเพื่อให้ยุติการเป็นแกนนำชาวบ้านในการร้องขอให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน แห่งชาติ (ชุดปี 2552) ดำเนินการยื่นคัดค้านคำสั่งไต่สวนการตายของศาลจังหวัดสงขลาเมื่อเดือน พฤษภาคม 2552 (แกนนำญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

ข้อมูลข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าปฏิบัติการของหน่วยงานความมั่นคงที่ตามมาหลังจาก เหตุการณ์ที่ ส.ก.อ.ตากใบสร้างความรู้สึกหวาดระแวงเจ้าหน้าที่ของรัฐเพิ่มขึ้นอีก ถึงแม้ว่าในระยะ หลังมีชาวบ้านหลายคนมีโอกาสรับความช่วยเหลือและให้ความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ทหารในชุมชน ของตนมากขึ้นก็ตาม แต่พวกเขาก็ยังไม่รู้สึกว่าสามารถไว้วางใจเจ้าหน้าที่ทหารเหล่านั้นได้มาก ขึ้น เนื่องด้วยหลายคนเชื่อว่า เจ้าหน้าที่เหล่านั้นก็ยังคงหวาดระแวงชาวบ้านในกรณีตากใบอยู่ไม่ ต่างกัน (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2553)

3.4.4 คำอธิบายเกี่ยวกับการตาย 85 ศพในเหตุการณ์ตากใบกับภาวะปลอดภัย ความพร้อมรับผิดของเจ้าหน้าที่รัฐ

ความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมของครอบครัวของผู้เสียชีวิต 78 ศพจากเหตุการณ์ตาก ใบผูกโยงกับคำอธิบายของทางราชการเกี่ยวกับสาเหตุการเสียชีวิตที่พวกเขาได้รับจากทางราชการ ตั้งแต่วันที่เดินทางไปรับศพผู้เสียชีวิตที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร และเป็นสาเหตุสำคัญที่สุดที่ทำให้ ครอบครัวของผู้เสียชีวิตรู้สึกติดค้างในใจ เนื่องจากคำอธิบายหลักเกี่ยวกับสาเหตุการตายว่า “ตาย เพราะขาดอากาศหายใจจากการถูกกดทับ” นั้นถือเป็นคำอธิบายที่พวกเขาารู้สึกว่าเป็นการปกป้อง เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมในวันดังกล่าวให้ปลอดภัยพ้นจากความรับผิดจากความตายของประชาชนจำนวนมาก แม้ว่าเจ้าหน้าที่ราชการจะอธิบายให้พวกเขาเข้าใจว่า คำอธิบายดังกล่าวเป็นคำอธิบายที่ตั้งอยู่บนหลักการทางนิติวิทยาศาสตร์ ซึ่งสามารถพิสูจน์ได้ แต่ สำหรับพวกเขาแล้ว คำอธิบายเช่นนั้นดูเหมือนมีความหมายว่าการตายที่เกิดขึ้นจำนวนมากนั้น เป็นความผิดของผู้ตายเอง ทั้งนี้ คำอธิบายที่ชาวบ้านจดจำได้มากที่สุดคือคำกล่าวของนายก พ.ต.ท.ดร.ทักษิณว่า เขาสามารถรับประกันได้ว่า “ผู้ประท้วงตายเพราะร่างกายอยู่ในสภาพอ่อนแอ เนื่องจากการอดอาหาร พออยู่กันแน่นหลายคนแบบนั้นก็เลยหมดสติไปเอง โดยที่ฝ่ายเจ้าหน้าที่ ไม่ได้แตะต้องเขาเลย” (ศุภรา จันทรชิตฟ้า, 2549: 177)

ญาติผู้เสียชีวิตส่วนมากรู้สึกว่าการที่พวกเขาได้รับจากฝ่ายรัฐนั้น ขัดกับข้อเท็จจริง ที่พวกเขาพบเห็นอย่างสิ้นเชิง อีกทั้งการที่ผู้นำของประเทศเป็นผู้ให้คำอธิบายเช่นนั้น ยิ่งทำให้พวกเขาโกรธแค้น และยิ่งต้องการให้เกิดกระบวนการพิสูจน์ข้อเท็จจริง ตัวอย่างเช่น ชายคนหนึ่งจาก อ. เจาะไอร้องกล่าวว่า “เยาะ (พ่อ) ติดใจอยู่ที่ว่า เขาไปขอรับศพ ได้รับใบมรณะบัตรมาด้วย สภาพ

ศพหน้าละ แต่ใบมรณะบัตรกลับเขียนว่าตายเพราะขาดอากาศหายใจ” (ชาวบ้านอำเภอตากใบ ไม่ต้องการเปิดเผยชื่อ, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555) หญิงอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “ก็เห็นว่าสามี ของก๊วยจ๊อบ และก๊วยทูปอย่างทารุณตอนที่โดนจับไป ต่อหน้าต่อตา ก็เห็นว่าสามีก๊วยจ๊อบมัดมือ มัดเท้า เหมือนหมา เหมือนแมว แต่ไม่มีใครมาถามเราเลย แล้วใครเป็นคนสรุปว่า เขาตายเพราะ ขาดอากาศ” (ญาติผู้เสียชีวิต 5, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555) รวมทั้งบางคนให้ความเห็นว่า “จะมาบอกว่าพวกเขาตายเพราะขาดอากาศหายใจหรืออดอาหารได้อย่างไร เราไม่เคยตายเพราะ การถือศีลอด” (ศุภรา, อ้างแล้ว: 178)

3.4.5 ความไม่ยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรม

กระบวนการยุติธรรม ถือเป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมที่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ โดยเฉพาะกลุ่มญาติของผู้เสียชีวิต 85 ศพในเหตุการณ์ตากใบฝากความคาดหวังด้วยมากที่สุดว่า จะทำให้หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมยอมรับความผิดจากการใช้ความรุนแรง เข้าจัดการกลุ่มผู้ชุมนุมจนเป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมากได้ อีกทั้งจะเป็นช่องทางที่พวกเขาจะ พิสูจน์ได้ว่า ผู้ชุมนุมไม่ใช่ผู้ก่อความไม่สงบ หรือเป็นผู้สนับสนุนขบวนการแบ่งแยกดินแดน หรือ เป็นผู้หลงผิด หรือแม้กระทั่งผู้รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ตามคำอธิบายของทางราชการ และจะนำมาซึ่งการ เปลี่ยนแปลงทัศนคติเชิงลบของฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐฝ่ายความมั่นคงและประชาชนทั่วไปในพื้นที่มีต่อ ผู้ชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบได้

อย่างไรก็ดี เมื่อผู้ได้รับผลกระทบได้พบกับข้อจำกัดของการแสวงหาความยุติธรรมตาม กระบวนการยุติธรรมของไทยในการทำหน้าที่ตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะจาก ความล่าช้าของกระบวนการยุติธรรมที่ผ่านมาทำให้พวกเขา รู้สึกว่า ความยุติธรรมตามกระบวนการ ยุติธรรมมีต้นทุนสูงเกินไป ทั้งต้นทุนค่าใช้จ่ายและการสละเวลาประกอบอาชีพในการเดินเรื่อง รวมทั้งต้นทุนความเสี่ยงจากการเป็นความกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น ความไม่แน่ใจว่าการต่อสู้คดี จะอยู่บนพื้นฐานของความยุติธรรมหรือไม่ ความปลอดภัยของตนเองและคนในครอบครัว ประกอบกับความรู้สึกว่าตนต้องแบกรับภาระการพิสูจน์ความบริสุทธิ์และการหาข้อมูลมาหักล้าง ตามขั้นตอนกระบวนการศาลที่เป็นระบบกล่าวหา (ไม่ว่าในฐานะโจทก์หรือจำเลย) เป็นต้น ทำให้ผู้ ได้รับผลกระทบรู้สึกว่าถูกซ้ำเติมความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมมากขึ้นอีก จนรู้สึกเหน็ดเหนื่อย กับการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งบางส่วนรู้สึกหมดความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรม และทำให้ผู้ได้รับผลกระทบไม่สามารถก้าวข้ามความรู้สึกคับแค้นใจได้แม้ว่าเหตุการณ์จะผ่านไป นานแล้ว ทั้งนี้ ความรู้สึกที่ไม่ได้รับความยุติธรรมจากกระบวนการยุติธรรม สามารถแจ่มแจ้งได้ ตามคดีความที่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบมีประสบการณ์เกี่ยวข้องด้วย ดังนี้

(1) ความไม่ยุติธรรมจากคดีที่ผู้ชุมนุม 59 คนตกเป็นจำเลยในกระบวนการยุติธรรม

การดำเนินคดีที่อัยการเป็นโจทก์ยื่นฟ้องชาวบ้านที่ร่วมประท้วง 59 คน ซึ่งมีภูมิลำเนาอยู่ใน อ.ตากใบ ในฐานะแกนนำการชุมนุมซึ่งดำเนินอยู่เป็นเวลากว่า 1 ปีก่อนที่สำนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสจะถอนฟ้องผู้ชุมนุมทั้ง 56 คนที่เหลืออยู่ในปี 2549 (สุริชัย หวันแก้ว, 2549: 70)³² ทั้งนี้ เหตุผลที่ผู้ถูกดำเนินคดีอีก 58 คนปฏิเสธการรับสารภาพเนื่องจากพวกเขามีความต้องการพิสูจน์ว่าตนเองไม่ใช่ผู้กระทำผิด และมีความหวังว่ากระบวนการยุติธรรมจะให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ที่ไม่ได้ทำความผิด (แกนนำญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555)

อย่างไรก็ดี ในระหว่างการพิจารณาคดีดังกล่าว ผู้ถูกดำเนินคดี 58 คนต้องเผชิญกับความยากลำบากในการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเองอันเนื่องมาจากการพิจารณาคดีแต่ละครั้งต้องใช้เวลาและค่าใช้จ่ายมากในขณะที่ผู้ถูกดำเนินคดีส่วนมากประกอบอาชีพหาเช้ากินค่ำและมีภาระต้องเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว ทั้งนี้ ในชั้นแรกผู้ถูกดำเนินคดี 58 คน ยื่นคำร้องขอให้ปล่อยตัวชั่วคราวต่อศาลจังหวัดนราธิวาส และได้รับการประกันตัว แต่ชาวบ้านต้องหาเงินมัดจำประกันตัวจำนวนคนละ 250,000 บาท สุเต็ง บินมะแอ ผู้ถูกดำเนินคดีคนหนึ่งจาก ต.ศาลาใหม่ อ.ตากใบ ประกอบอาชีพประมง เขาขับรถผ่านที่ชุมนุมหลังจากเดินทางไปเยี่ยมแม่ที่ รพ.ตากใบ แต่ถูกสกัดจับบริเวณเนินริมแม่น้ำ กล่าวว่า ในขณะที่ถูกดำเนินคดี ไม่สามารถประกอบอาชีพประมงได้ เนื่องจากจะต้องไปรายงานตัวต่อสำนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสทุก 12 วัน เพราะอยู่ระหว่างการประกันตัว ทำให้ไม่สามารถออกทะเลทำประมงได้ เพราะการออกทะเลแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 25 วัน (อนุกรรมการรวบรวมข้อมูลฯ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, 2548: 26)

การพิจารณาคดีตลอดระยะเวลา 1 ปี ก่อนจะจบลงด้วยการถอนฟ้องโดยสำนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส สรุปแล้ว คดีนี้มีการสืบพยานฝ่ายโจทก์ไปได้เพียง 3 ปากเท่านั้น เนื่องด้วยพยานทั้งสามปากที่พนักงานอัยการนำเข้ามาสืบเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูง มักติดภารกิจ การพิจารณาคดีจึงต้องเลื่อนออกไปทำให้การสืบพยานเพียง 3 ปากจึงใช้เวลาถึง 1 ปี ในขณะที่จำเลยทั้ง 59 คน เดินทางไปศาลด้วยความยากลำบาก และต้องออกจากบ้านแต่เช้ามากเพราะระยะทางไกล เมื่อไปแล้วพบว่าไม่มีพยานมาสืบจึงเกิดการเปรียบเทียบว่า *ถ้าชาวบ้านไม่ไป ศาลออกหมายจับ แต่ถ้าเจ้าหน้าที่ไม่มาก็เลื่อนออกไปได้* และแม้ว่าอัยการจังหวัดนราธิวาสจะถอนฟ้องในคดีดังกล่าวไปแล้ว แต่จากเหตุผลประกอบการถอนฟ้องของสำนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสที่ระบุว่า “เป็นการ

³² ปี 2549 เหลือจำเลยในคดีดังกล่าว 56 คน เนื่องจากจำเลยคนหนึ่งถูกยิงเสียชีวิตเมื่อวันที่ 25 พ.ย. 2548 จำเลยคนหนึ่งให้การรับสารภาพ ทำให้ถูกแยกพิจารณาคดีแยกต่างหาก คำพิพากษามีความผิดตามฟ้อง มีโทษจำคุก 8 ปีแต่ให้รอลงอาญา 4 ปี และมีจำเลยอีกคนหนึ่งเสียชีวิตเมื่อวันที่ 24 เม.ย. 2549 จากอาการบาดเจ็บสาหัสที่เขาได้รับจากการชนย้ายผู้ชุมนุม

ยุติข้อพิพาทเพื่อความปลอดภัยและความมั่นคงของชาติ” ทำให้ผู้ถูกดำเนินคดีไม่รู้สึกรู้ว่าพวกเขาพ้นผิดจากข้อหา หรือรู้สึกว่าการพิจารณาคดีต้องการฟื้นคืนความสัมพันธ์กับประชาชนแต่อย่างใด

นอกจากนี้ บางคนยังเชื่อว่าการถอนฟ้อง ไม่ได้มีอิทธิพลให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับผู้ชุมนุมได้ และการที่ไม่สามารถดำเนินคดีกับผู้ชุมนุมได้ก็ทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงหันไปใช้วิธีการอื่นๆ ในการกดดันผู้ชุมนุมและชุมชนของพวกเขา มะมิง กาบากอ ซึ่งเป็นหนึ่งในผู้ถูกดำเนินคดีแสดงความเห็นว่า

“ในฐานะที่เคยเป็นจำเลยมาก่อนก็ทำให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรม ยังไม่ยุติธรรม เราชาวบ้านต้องเดินทางไปบอกเขาว่าเราไม่ผิด การเดินทางยุติธรรมก็ช้า และทำให้เรายากลำบาก จนต้องอยู่หลายครั้ง แต่ในตอนแรกเราต้องไปในฐานะจำเลยเป็นคนผิด...

ผมไม่ได้เป็นแกนนำชุมนุม ที่เราไปอยู่แถวหน้า เพราะเราต้องการห้ามปรามเจ้าหน้าที่และชาวบ้านไม่ให้ใช้ความรุนแรง แต่โดนกล่าวหาว่าเป็นแกนนำก็ทำให้เจ้าหน้าที่ยิ่งมองเราไม่ดี การถอนฟ้องก็เป็นแค่การชะลอเรื่อง ไม่ใช่ไม่เอาเรื่องพวกเรา และไม่ได้พิสูจน์ว่าพวกเราไม่ใช่แกนนำ ... หลังจากถอนฟ้องไปหมู่บ้านเราก็ถูกค้นบ่อยขึ้น และหมู่บ้านก็กลายเป็นบ้านสีแดง”

(ผู้เข้าร่วมชุมนุม 5, สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2550)

(2) กระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความในคดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายจากกรณีมีผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสและเสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ (2548-2549)

คดีที่กลุ่มญาติของผู้เสียชีวิตและผู้บาดเจ็บทุพพลภาพจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบยื่นฟ้องแพ่งเพื่อเรียกร้องค่าเสียหายต่อหน่วยงานรัฐ 6 หน่วยงาน ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กองทัพอากาศที่ 4 สำนักงานตำรวจแห่งชาติ จังหวัดนราธิวาส และกรมการปกครอง ขนานไปกับการที่ประชาชนชาวตากใบอีกกลุ่มหนึ่งอยู่ในระหว่างถูกดำเนินคดีในฐานะแกนนำการชุมนุมประท้วง กลุ่มญาติฯและทนายความจากสหภาพนายความตั้งความหวังว่าการฟ้องคดีนี้จะป็นขั้นตอนที่จะปูทางไปสู่การกล่าวโทษหน่วยงานของรัฐในฐานะผู้กระทำความผิดคดีนี้ใช้วิธีการประนีประนอมยอมความระหว่างโจทก์และจำเลยเพื่อเจรจาตกลงค่าเสียหาย โดยแต่ละฝั่งตั้งตัวแทนจากฝ่ายตนเข้าร่วมกระบวนการเจรจา สำหรับฝ่ายประชาชนผู้ได้รับผลกระทบได้แต่งตั้งตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมในกระบวนการดังกล่าวจำนวน 40 คน ทั้งนี้ กระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความเกิดขึ้นทั้งหมด 8 นัด โดยที่กลุ่มตัวแทนเหล่านั้นผลัดเปลี่ยนกันเข้าไปร่วมกระบวนการ

จากข้างต้นจะเห็นว่า กระบวนการประนีประนอมยอมความในคดีนี้เป็นกลไกกระบวนการยุติธรรมครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้ถูกละเมิดสิทธิมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และรวมทั้งยังที่เปิดโอกาสให้ทั้งฝ่ายประชาชนและฝ่ายเจ้าหน้าที่ราชการที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมเผชิญหน้ากันเป็นครั้งแรกภายหลังจากเหตุการณ์ความรุนแรงที่ สภ.อ.ตากใบเพื่อเจรจาตกลงกันเรื่อง “ค่าชดเชยที่ทั้งสองฝ่ายยินยอม” สำหรับความสูญเสียที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การที่คู่ความมีสถานะอำนาจที่ไม่สมดุลกันอย่างชัดเจนอยู่แล้ว ยิ่งไปกว่านั้น การที่กระบวนการดังกล่าวดำเนินอยู่ท่ามกลางภาวะไร้การยอมรับความรับผิดชอบจากหน่วยงานของรัฐ ในขณะที่ผู้ชุมนุมจำนวนหนึ่งกำลังถูกดำเนินคดีอาญา โดยมีอัยการเป็นโจทก์และมีหน่วยงานที่ถูกฟ้องคดีแฝงอยู่ในฐานะพยานฝ่ายโจทก์ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นๆ เช่น ความรู้ความเข้าใจด้านกฎหมาย ภาษาและทักษะการเจรจาของกลุ่มผู้เสียหาย ส่งผลให้ผู้ได้รับความเสียหายซึ่งเป็นโจทก์ในคดีนี้รู้สึกว่าคุณภาพไม่ได้ได้รับความยุติธรรมจากกระบวนการนี้ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่พึงพอใจต่อ ผลจากการประนีประนอมยอมความและการมีส่วนร่วมในกระบวนการเจรจาของประชาชนผู้เสียหาย

ผู้เข้าร่วมกระบวนการคนหนึ่งซึ่งเป็นภรรยาของหนึ่งในผู้ชุมนุมที่ถูกยิงเสียชีวิตในที่เกิดเหตุดังกล่าวสะท้อนว่า

“กระบวนการไกล่เกลี่ยก็ทำอยู่หลายนัด เพราะเจ้าหน้าที่ไม่ยอมชดเชยตามที่นายยื่น บอกว่าแพง ...ก็เข้าไปทุกครั้งของการไกล่เกลี่ย แต่รู้สึกว่ายิ่งเข้าร่วม ยิ่งโกรธ เพราะไม่มีเจ้าหน้าที่คนไหนยื่นข้างเราบ้างเลย โดยเฉพาะปลัด (จังหวัดนราธิวาส-ขยายความโดยผู้วิจัย) พูดเลยว่าคนตากใบเป็นคนร้าย เอาไม่ดีเจ้าหน้าที่พอปลัดพูดอย่างนั้น เราร้องให้เลย คนที่ตายไม่ได้เอาไม่ออกไปจากบ้าน เขาจะไปเอาไม่มาจากไหน อีกคนที่เราจำได้ก็คืออัยการจังหวัดก็มา แต่ไม่ว่าจะเจ้าหน้าที่คนไหน ต่างก็เข้าใจว่าคนชุมนุมเป็นคนร้าย ก็ทำให้เขาไม่ค่อยอยากจะให้ความช่วยเหลือ แต่ก่อนเคยกลัวเมื่อจะเข้าห้องไกล่เกลี่ย ตั้งแต่วันนั้นไม่กลัวแล้ว...

...รู้สึกว่แค้น และแม้ว่าจะไม่โกรธแล้ว แต่ก็ยังไม่เคยลืมเรื่องราวต่างๆ เพราะจากการพูดคุย เหมือนเจ้าหน้าที่ไม่ยอมรับว่าต้องรับผิดชอบ ทำให้เราต้องหาเหตุผล ทำให้เราอึดอัดที่จะต้องพูดความจริง” เธอกล่าวเสริมว่า “หลังจากตกลงไกล่เกลี่ยประนีประนอมได้ (ตกลงกันได้) ทหารก็มาถามว่า เป็นอย่างไร พอใจไหม ก็บอกไปว่า ไม่พอใจเพราะหากคนตายยังอยู่ เขาจะต้องหาเงินมาได้มากกว่านี้ ไม่มีใครทำอะไรให้พอใจมากขึ้น แค่มารู้สึกว่าได้เงินจริงเท่านั้น”

(ญาติผู้เสียชีวิต 4, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555)

ผู้ชุมนุมที่กลายเป็นผู้พหุผลมาจากถูกข่มขู่ถึง 4 ชั้น (เขาอยู่ชั้นล่างสุด) ในระหว่างการขมขู่ผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบกล่าวว่า เขามีความเห็นเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับคดีแพ่งว่า

“เรื่องการฟ้องแพ่ง ไม่ได้นำมาซึ่งการแสดงความรับผิดชอบอย่างเต็มที่ เพราะไม่มีการแสดงความเสียใจหรือรู้สึกผิด และคงเป็นเพราะว่า เจ้าหน้าที่คิดว่าเราเป็นโจรเป็นคนผิด”

(ผู้ชุมนุมที่ต้องกลายเป็นผู้พิการจากการขมขู่ผู้ชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 20 ตุลาคม 2550)

พุทธณี กางกัน สรุปลำคำสัมภาษณ์ที่สะท้อนความไม่พอใจซึ่งมีผู้สูญเสียลูกชายในเหตุการณ์ตากใบกล่าวว่า “ทุกคนได้พยายามบอกความต้องการต่อศาลอย่างเต็มที่แล้ว แต่ทางศาลก็พยายามต่อรอง เราก็พร้อมที่จะยอมรับทุกอย่าง เพราะรู้สึกเหนื่อยกับกระบวนการยุติธรรม และทนายก็พยายามแล้ว หากไม่มีทนายและไม่มีใครมาดูแลคงไม่เหลืออะไรเลย รู้อยู่แล้วว่าเราไม่สามารถต่อสู้อะไรได้” ญาติผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บอีกคนกล่าวว่า “ในการไต่ถามที่ศาลจังหวัดปัตตานี พวกเราได้เข้าไปต่อรองด้วย แต่ที่ศาลจังหวัดนราธิวาส จะเรียกเข้าไปตกลงเป็นคนๆ เราไม่มีโอกาสได้คัดค้านหรือต่อรอง” “ขึ้นศาลตลอดก็เบื่อ พอนานก็อยากให้จบๆ กันไป ยังไงก็ได้แล้วถึงไม่พอใจก็พอแล้ว” (พุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา: 48)

จากคำสัมภาษณ์ของผู้เสียหายที่เข้าร่วมกระบวนการประนีประนอมยอมความข้างต้น จะเห็นว่านอกเหนือจากประเด็นเงื่อนไขความไม่สมดุลเชิงอำนาจของคู่ความแล้ว การแสดงบทบาทของของบุคลากรในกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความอันมีเป้าหมายให้ทุกฝ่ายสามารถบรรลุความต้องการของตนจนตกลงกันได้ (ตามขั้นตอนการดำเนินคดีแพ่งตามปกติ) มากกว่าจะเป็นการสร้างมาตรฐานให้แก่การป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรงถือเป็นข้อจำกัดประการสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้เสียหายรู้สึกว่าคุณค่าของพวกเขา ยังไม่ได้รับความยุติธรรมจากกระบวนการยุติธรรมในคดีแพ่ง

(3) การไต่สวนการเสียชีวิตจากการขมขู่ผู้ชุมนุมจำนวน 78 ศพ

หลังจากที่ญาติของผู้เสียชีวิตหน้าสภ.อ.ตากใบ 7 ครอบครัวต้องผิดหวังกับกระบวนการยุติธรรมจากการที่พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสสั่งงดการสอบสวนและยุติคดีที่มีผู้เสียชีวิตทันทีระหว่างการสลายการชุมนุมบริเวณหน้าสภ.อ.ตากใบ เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2549 พนักงานอัยการอ้างว่ามีพยานยืนยันว่าผู้เสียชีวิตทั้ง 7 ราย มีพฤติกรรมมียุงให้ประชาชนก่อความวุ่นวาย และไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ทำให้เสียชีวิต จึงไม่สามารถหาตัวผู้กระทำผิดได้³³ (อังคณา นีละไพจิตร และ

³³ หนังสือเลขที่อส(นธ) 1131/5317

คณะ, 2552: 106-111) การร้องขอให้ศาลดำเนินการไต่สวนการตาย³⁴ จึงเป็นช่องทางที่
 หน่วยงานของกลุ่มผู้เสียหายมองเห็นว่าน่าจะเป็นหนทางที่จะหลีกเลี่ยงการที่อัยการจะสั่งยุติการ
 สอบสวนเช่นเดียวกับคดีผู้เสียชีวิตหน้า สภ.อ.ตากใบ ในขณะที่เดียวกัน คดีการไต่สวนการตายจะ
 เปิดทางให้กับการกล่าวโทษ และ ยอมรับความผิด จากหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยเฉพาะ
 เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุม รวมทั้งอาจนำไปสู่การ
 ดำเนินคดีอาญากับหน่วยงานและเจ้าหน้าที่เหล่านั้นได้ในอนาคตด้วย³⁵

ในมุมมองของครอบครัวของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบ รวมทั้งผู้เข้าร่วม
 การชุมนุมในวันนั้น จึงตั้งความหวังกับกระบวนการไต่สวนการตายอย่างมากว่าจะสามารถแก้ไข
 ข้อข้องใจเรื่องการตายของสมาชิกในครอบครัวและอำนวยความสะดวกให้แก่วงศ์ญาติได้ สะท้อน
 จากความเห็นต่อไปนี้

*“อาแบ (หมายถึงสามี--ขยายความโดยผู้วิจัย) เสียชีวิตด้วยความทรมานจาก
 การชนย้ายอย่างทารุณ ก็อยากรู้ว่าตายเพราะอะไร และต้องการพิสูจน์ว่าอาแบ
 ไม่ใช่คนแล้ว”*

(ญาติผู้เสียชีวิต 5 สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2553)

*“ก็ไม่รู้มาก่อนว่าลูกชายไปร่วมชุมนุมกับเขาด้วย เราเพียงแต่ได้ยินชาวบ้านคุย
 กัน ไม่ได้สนใจอะไร แต่รุ่งเช้า (วันที่ 26 ตุลาคม 2547) มีคนจาก (ค่าย) อิงคยุทธโทร
 บอกว่าลูกไปที่นี่ เพียงให้เราไปรับศพ... สภาพศพที่เห็นนั้น มีรอยชำเต็มไปหมดทั้งตัว*

³⁴ หลักการไต่สวนการตาย มีระบุไว้ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ม.150 วรรค 3-5 กล่าวถึงกรณีที่มี
 ความตายเกิดขึ้นโดยการกระทำของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่ หรือตายในระหว่างอยู่ในความควบคุม
 ของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่ ให้มีการชันสูตรพลิกศพและให้พนักงานสอบสวนทำสำนวนชันสูตรพลิกศพ
 ส่งให้พนักงานอัยการเพื่อทำคำร้องขอต่อศาล เพื่อให้ศาล ทำการไต่สวนและทำคำสั่งแสดงว่าผู้ตายคือใคร ตายที่ไหน เมื่อใด
 และถึงเหตุและพฤติการณ์ที่ตาย ถ้าตายโดยคนทำร้ายให้กล่าวว่าใครเป็นผู้ทำร้ายเท่าที่จะทราบได้

³⁵ มีการตั้งข้อสังเกตว่า ในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ คดีที่ประชาชนเป็นผู้กล่าวหาเจ้าพนักงานของรัฐในคดีอาญา
 (ละเมิดต่อประชาชน) คดีเหล่านี้พนักงานอัยการมักมีคำสั่งไม่ส่งฟ้อง โดยให้เหตุผลว่าไม่มีพยานหลักฐานเพียงพอในการ
 กล่าวหา เช่น คดีกรือเซะ และการสูญหายของประชาชนจำนวนมากในพื้นที่ดังกล่าว ในทางกลับกัน คดีที่ประชาชนเป็นผู้ถูก
 ตั้งข้อกล่าวหา คดีที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคง พนักงานอัยการจะมีความเห็นส่งฟ้องเกือบทุกคดี แม้ว่าศาลจะยกฟ้องคดีความ
 มั่นคงเหล่านั้นจำนวนถึงร้อยละ 80 เนื่องจากไม่มีหลักฐานเพียงพอในการพิสูจน์ว่าผู้ต้องหามีความผิดตามฟ้อง ดังนั้น
 กลไกไต่สวนการตาย จึงเป็นช่องทางที่ดูจะมีความหวังมากกว่าการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมปกติ ข้อสังเกต
 ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านกระบวนการยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน
 ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดูเพิ่มเติมใน พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ และคณะ. (2553). กฎหมายความมั่นคง: หนทางแก้ไข
 ความขัดแย้ง? ศึกษากรณีสี่อำเภอของจังหวัดสงขลาและสามจังหวัดชายแดนใต้, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

แต่ใบมรณบัตรเขียนไว้ว่า ขาดอากาศหายใจ ก็ต้องการรู้ความจริงว่าทำไมลูกก็จะตาย ใครทำอะไรกับเขาบ้าง และน่าจะบอกด้วยว่ามีใครผิดบ้างจากเหตุการณ์นี้”

(ญาติผู้เสียชีวิต 6. สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2552)³⁶

จากข้อมูลข้างต้น จึงกล่าวได้ว่า คดีไต่สวนการตายมีอิทธิพลอย่างมากต่อทัศนคติเรื่อง ความยุติธรรมของประชาชนผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมดจากเหตุการณ์การสลายการชุมนุมหน้า สภ.อ.ตากใบเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 และทำให้พวกเขามีกำลังใจในการต่อสู้ตามกระบวนการ ยุติธรรมต่อไปหลังจากความรู้สึกศรัทธาในกระบวนการยุติธรรมถดถอยลงหลังสิ้นสุดคดีแพ่ง เรียกเรื่องค่าเสียหายเมื่อปี 2549 ดังความเห็นของหนึ่งในญาติของผู้เสียชีวิตที่เข้าร่วมการยื่นคำร้อง ไต่สวนการตายว่า “อยากจะรู้ว่าความยุติธรรมยังมีหรือไม่ จึงอยากไปศาล เพราะเห็นว่าการไต่ สวนการตายสำคัญอยู่ เพราะพยานฝ่ายไหนให้การอย่างไรจะได้อ้าง ถ้าอยู่ใกล้ๆ คงจะไปทุกครั้ง” (พุทธณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 53)

อย่างไรก็ดี กลุ่มผู้เสียหายกลับพบว่าการดำเนินการของบุคคลากรในกระบวนการคดีไต่ สวนการตายไม่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งไม่แตกต่างไปจากกระบวนการพิจารณาคดีอาญาที่อัยการ เป็นผู้ฟ้องชาวบ้าน 59 คน จาก อ.ตากใบ เพราะบุคคลากรในกระบวนการพิจารณาคดียังไม่ สามารถนำเจ้าหน้าที่ระดับสูงมาให้การต่อศาลได้ทั้งหมด ยิ่งไปกว่านั้นคือการที่พนักงานอัยการนำ เพียงพยานบุคคลซึ่งไม่รู้เห็นเหตุการณ์และพฤติการณ์แห่งการตายของผู้ชุมนุมจากการขนย้ายมา เบิกความจำนวนมาก เช่น พลขับ ซึ่งมองไม่เห็นที่เกิดอะไรขึ้นข้างหลังรถ เป็นต้น ผู้เข้าร่วมรับฟัง การไต่สวนคนหนึ่งกล่าวว่า

“พูดแทนชาวบ้านเลยว่า เราชาวบ้านไปฟังการไต่สวนทุกนัดด้วยความตั้งใจ ไปด้วยตัวเองทุกคน แต่เจ้าหน้าที่รัฐนั้นละ บ้างก็ใช้ให้ลูกน้องมา หรือเจ้าหน้าที่ที่ไม่รู้ เรื่อง ไม่สามารถให้ข้อมูลได้ เช่น คนขับรถ คนฉีดย้ำ เราารู้สึกว่าพวกเจ้าหน้าที่ไม่ให้ เกียรติชาวบ้านบ้าง”

(ญาติผู้เสียชีวิต 4, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555)

คดีการไต่สวนการตายใช้เวลาทั้งสิ้นกว่า 5 ปี (2548-2552) การอ่านคำสั่งไต่สวนการตาย เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2552 มีเนื้อหาที่ระบุสาเหตุการตาย 78 ศพเพียงว่า ผู้ตายทั้งหมด เสียชีวิตเนื่องจากขาดอากาศหายใจ จากการถูกกดทับเป็นเวลานาน และระบุว่าแม้การเสียชีวิต ทั้งหมดจะเกิดขึ้นระหว่างอยู่ในการควบคุมตัวของเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่ก็เป็นการปฏิบัติราชการ

³⁶ ลูกอีกคนเป็นผู้ต้องหาคดีปล้นปืนจากกองพันพัฒนาที่ 4 ค่ายปิเหล็ง และเป็นพยานไปในคดีการหายตัวไปของนาย สมชาย นิละไพจิตร ซึ่งถูกทำให้หายตัวไปเช่นกันช่วงปลายปี 2552

ตามที่กฎหมายบัญญัติ (สรุปโดยผู้เขียน) ทั้งนี้ การที่ศาลจังหวัดสงขลาทำคำสั่งการไต่สวนในคดีดังกล่าวโดยไม่กล่าวถึงสาเหตุและพฤติการณ์การเสียชีวิตของผู้เสียชีวิตทั้ง 78 ศพ³⁷ ทำให้บรรดาครอบครัวของผู้เสียชีวิตทั้ง 78 ครอบครัวรู้สึกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรมตามที่คาดหวังไว้ นอกจากนี้ พวกเขายังผิดหวังต่อกระบวนการไต่สวนที่กินเวลายาวนานถึง 5 ปี มีพยานมาให้การในคดีถึงกว่า 70 ปาก แต่มีเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการชุมนุมจริงๆ เพียงไม่กี่ราย มีเฉพาะแพทย์และผู้เชี่ยวชาญด้านนิติวิทยาศาสตร์เท่านั้นที่ให้การเกี่ยวกับการตายของผู้ชุมนุม ทำให้ไม่พบว่ามีข้อมูลเพิ่มเติม หรือข้อมูลใหม่ที่เพียงพอที่จะทำคำตัดสินที่แตกต่างไปจากเดิม ทำให้หลายคนเหน็ดเหนื่อยและไม่ต้องการต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมอีก บางคนแสดงความคิดเห็นว่าพวกเขาไม่ยอมรับคำสั่งเช่นนั้น (เพราะไม่ยุติธรรม)

“เรื่องตายเพราะขาดอากาศนั้น เราเห็นมาในมรณะบัตรนานแล้ว แต่ตอนแรกเรามีความหวังมาก ว่าศาลจะให้ความจริงได้ แต่เจ้าหน้าที่มาให้การน้อยมาก ทำให้ไม่มีหลักฐาน คิดว่าศาลเข้าข้างเจ้าหน้าที่ เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่อยากใช้ศาลแล้ว อยากให้รัฐบาลมาช่วย ให้กรรมการสิทธิมาช่วย (หมายถึงความช่วยเหลือทางคดี) ก็ได้ แต่เราขอไม่เดินเรื่องเองแล้ว เพราะเหนื่อยจริงๆ และไม่รู้ว่าผลจะออกมาเป็นอย่างไรอีก...”

(กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตจาก ต.ไพรวัลย์ อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

“ทุกคนต่างรอคอย คำตัดสินไต่สวนการตาย เพราะหลายปีมานี้มีการสอบพยานไปร่วม 70 คน เมื่อผลการตัดสินออกมาเป็นแบบนี้ พวกเราไม่เชื่อใจ พวกเราไม่ยอมรับ คำตัดสิน เพราะเราเห็นว่าม็อบรอยที่คนตายถูกมัดมือไพล่หลัง หากเจ้าหน้าที่ไม่มัด อาจจะพอช่วยเหลือตัวเองได้บ้าง”

(ญาติผู้เสียชีวิต 7. **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552)

มารดาผู้มีลูกชายคนหนึ่งรอดชีวิต อีกคนเสียชีวิตในเหตุการณ์การสลายชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบกล่าวว่า

“ก็จะรู้สึกว่าจะยังไม่ได้รับความยุติธรรมเลย ไม่น่าจะจบแบบนี้ แล้วคนผิดอยู่ตรงไหนความยุติธรรมต้องมีคนมารับผิดชอบ... เขาสรุปว่าขาดลมหายใจ ขาดลม

³⁷ หมายถึง คำสั่งไต่สวนการตาย ไม่ระบุชื่อเท็จจริงเรื่องที่ถูกควบคุมตัวจำนวน 78 คน ถูกบังคับให้ถอดเสื้อและมัดมือไขว้หลัง บังคับให้นอนคว่ำหน้ากับพื้นรถยนต์บรรทุก ทับซ้อนกันเป็นชั้น ประมาณ 4-5 ชั้น และไม่ระบุชื่อบุคคลผู้ออกคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ปฏิบัติตามคำสั่งและเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติตามคำสั่ง ซึ่งเป็นผู้สั่งการหรือกระทำการอันเป็นเหตุให้ผู้ตายถึงแก่ความตาย

หายใจเพราะอะไรไม่ใช่เพราะการทับของเจ้าหน้าที่หรือ แล้วทำไมไม่ให้ยื่น ถ้ายื่น พวกเราจะไม่เสียชีวิต จะไม่ขาดลมหายใจ”

(ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552)

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่ขาดหายไปจากคำสั่งไต่สวนการตายคือ การระบุว่าใครเป็นผู้ทำให้ตาย ซึ่งบทสัมภาษณ์ต่อไปนี่ยังแสดงถึงความโกรธของแกนนำคนหนึ่งในกลุ่มญาติผู้เสียชีวิตที่ร้องขอให้ศาลทำคำสั่งไต่สวนการตาย โดยเธอคาดหวังว่าศาลยุติธรรมจะเป็นหนทางที่จะสามารถนำผู้กระทำผิดมารับผิดในกรณีนี้ เนื่องจากที่ผ่านมา เธอได้รับทราบว่ายังไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐคนใดที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการควบคุมตัวผู้ชุมนุมได้รับการลงโทษแม้แต่ในทางวินัยจากหน่วยงานต้นสังกัด ผลจากคำสั่งไต่สวนการตายยิ่งทำให้เธอผิดหวังอย่างมากและตั้งคำถามต่อคุณค่าเรื่องความยุติธรรมในสังคมไทย

“เราอยากจะรู้ว่าความยุติธรรมมันมีจริงไหมในประเทศไทย เจ้าหน้าที่เขาบอกว่า การที่ผมโดนย้ายมันเสียหน้ามากสำหรับเจ้าหน้าที่ ทำไมชาวบ้านไม่เข้าใจ ... บอกผมโดนย้ายแต่ผมได้ยศจนสูงขึ้นนะหรือ ถ้าโดนย้ายโดยไม่เลื่อนยศไม่เป็นไร แต่ที่นี่โดนย้ายแต่ได้เลื่อนยศสูงขึ้น อย่างนี้ชาวบ้านจะคิดอย่างไร แต่ถ้าเป็นตัวคุณเองคุณ จะคิดอย่างไร ถ้าสมมติเป็นญาติพี่น้องของคุณๆ จะคิดอย่างไร”

(ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552)

นอกจากนี้ แกนนำอีกคนหนึ่งซึ่งไม่ใช่ญาติของผู้เสียชีวิตโดยตรง แต่ได้รับเลือกจากชาวบ้านคนอื่นๆ และทนายความในคดีให้เป็นผู้ประสานงานทางคดีกับกลุ่มญาติผู้เสียชีวิต อ.ตากใบยังตั้งคำถามต่อความกล้าหาญในการพร้อมรับผิดของหน่วยงานรัฐว่า

“ชาวบ้านยังคิดว่านาย ไม่กล้ารับความผิด และตอนนี้ชาวบ้านก็ไม่ค่อยไว้วางใจกระบวนการศาลเท่าเดิมอีกแล้ว หลังจากมีคำสั่งไต่สวนการตายออกมาแบบนั้น ชาวบ้านก็เลยไม่มั่นใจที่จะฟ้องอีกครั้ง กลัวว่าจะเหนื่อยเปล่า หลายคนก็ท้อมาก หลังจากฟังคำสั่งไต่สวนการตาย จนหมดกำลังใจและความเชื่อถือหรือมีความหวัง เพราะตอนแรกมั่นใจมากกว่าศาลจะบอกได้ว่าใครเป็นคนผิด”

(แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555)

กล่าวได้ว่า คดีไต่สวนการตายของผู้ชุมนุม 78 ศพมีอิทธิพลอย่างมากต่อทัศนคติเรื่องความไม่ยุติธรรมในกรณีตากใบเนื่องจากประชาชนต่างมีความคาดหวังว่ากระบวนการยุติธรรมจะเป็นเวทีกลางที่จะอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้แก่ประชาชนในกรณีนี้ที่คู่กรณีมีอำนาจมากกว่าเช่น

เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงได้ ดังนั้น เมื่อกลุ่มผู้เสียหายประสบกับความไร้ประสิทธิภาพของกระบวนการยุติธรรมก็ทำให้พวกเขาารู้สึกเหน็ดเหนื่อยกับการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม ประชาชนจำนวนหนึ่งมีความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมลดน้อยลงอย่างมาก และบางคนคิดว่า จะไม่มีโอกาสได้รับความยุติธรรมที่พวกเขาต้องการ

3.5 ข้อถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ในความขัดแย้งกรณีเหตุการณ์ตากใบ สามารถสรุปข้อถกเถียงเกี่ยวกับปมปัญหาความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีศึกษา โดยประมวลจากตัวแสดงหลัก 4 กลุ่ม ประกอบด้วย รัฐและหน่วยงานของรัฐ (รวมทั้งกระบวนการยุติธรรม) ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบฝ่ายที่ 3 ได้แก่ กลุ่มองค์กรทางการเมือง องค์กรเอกชนทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ และขบวนการก่อความไม่สงบ (ตีความการศึกษาใบปลิว และการใช้ความรุนแรง) ได้ดังนี้

3.5.1 การเปิดเผยความจริง (การยอมรับความผิด) และการเปิดพื้นที่ ความทรงจำของชาวมลายูมุสลิม

การเปิดเผย “ความจริง” ในกรณีเหตุการณ์ตากใบ สัมพันธ์กับ “การยอมรับความผิด” และ “การสร้างความทรงจำร่วมทางสังคม” แม้ว่าจะมีตัวแสดงสำคัญๆ เช่น สื่อมวลชนทั้งในและต่างประเทศ³⁸ และกลุ่มสมาชิกวุฒิสภา (วาระปี 2543 -2549)³⁹ มีบทบาทในการปลุกกระแสใน

³⁸ สื่อมวลชนทั้งสำนักข่าวไทยและต่างประเทศ ซึ่งรายงานข่าวกรณีการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมจำนวนมากในเหตุการณ์ตากใบได้นำปัญหา 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยเข้าสู่ความสนใจของรัฐบาลต่างประเทศและกลุ่มสิทธิมนุษยชนนานาชาติอย่างจริงจังและได้นำไปสู่การยกระดับความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนใต้จากประเด็นภายในประเทศสู่ประเด็นระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และระดับโลก³⁸ ทั้งนี้ในระยะแรก (ช่วงปีแรกภายหลังเหตุการณ์ตากใบ) สำนักข่าวต่างประเทศมีบทบาทอย่างมากในการเผยแพร่การตายที่มีมากถึง 78 คน โดยเฉพาะสื่อโทรทัศน์ช่อง 7 ของมาเลเซียได้เผยแพร่วีดิทัศน์ภาพเหตุการณ์ความรุนแรงกรณีตากใบและบทสัมภาษณ์ผู้อยู่ในเหตุการณ์ออกอากาศทั่วประเทศ (ปรากฏพิพดวารเรื่อง, เอกสารอัดสำเนา, หน้า 2) และถูกนำไปเผยแพร่ต่อทั่วโลกโดยสำนักข่าวนานาชาติ ไม่ว่าจะเป็นสื่ออินโดนีเซีย มาเลเซีย เอพี รอยเตอร์ เอเอฟพี บีบีซีและ ซีเอ็นเอ็น ต่างรับรายงานข่าวด่วนส่งออกไปทั่วโลก บีบีซีเป็นสำนักข่าวต่างประเทศที่ให้มีความสำคัญกับเหตุการณ์ตากใบมากที่สุด โดยการเสนอเป็นข่าวนำทางโทรทัศน์เผยแพร่ทั่วโลก ขณะที่ซีเอ็นเอ็น เอพีและเอเอฟพี เน้นการนำเสนอเป็นข่าวด่วน มุ่งนำเสนอปฏิกริยาของรัฐบาลไทยและพรรคฝ่ายค้านมาเลเซีย (“ปฏิกริยานานาชาติ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ ปีที่ 51 ฉบับ 23 วันที่ 29 ตุลาคม – 4 พฤศจิกายน 2547, หน้า 10-12) สำนักข่าวต่างประเทศเหล่านี้จึงมีบทบาทอย่างมากในการรายงานปฏิกริยาจากสังคมนานาชาติเพื่อกระตุ้นให้รัฐบาลไทย (นำโดย พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ) ซึ่งขณะนั้นมีภาพลักษณ์ร้ายแยะกรณีนี้ รับเร่งตั้งคณะกรรมการเพื่อสอบสวนสาเหตุที่มีผู้เสียชีวิตในคราวเดียวกันมากถึง 78 ศพ ในกรณีนี้ด้วย ในระยะต่อมา สำนักข่าวต่างประเทศดังที่กล่าวข้างต้น และสำนักข่าวใหม่ เช่น อัลจาซีรา ก็หันมารายงานข่าวเกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่ รวมทั้งเฝ้าติดตามการดำเนินนโยบายแก้ไขความขัดแย้งของรัฐบาลต่างๆ มาก

การตั้งคำถามต่อรัฐบาลถึง สาเหตุของการตายของผู้ชุมนุมจำนวนถึง 85 คนในคราวเดียวกัน เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 นำมาสู่กระแสการเรียกร้องให้รัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณตั้งคณะกรรมการการอิสระเพื่อสอบสวนข้อเท็จจริงในกรณีดังกล่าว (ซึ่งจะอภิปรายรายละเอียดในบทถัดไป) และกระแสเจียบลงภายหลังมีการตั้งคณะกรรมการดังกล่าว แม้กระทั่งกลุ่มองค์กรอิสระด้านสิทธิมนุษยชนทั้งหลายก็ขยับข้อเรียกร้องของตนเป็นประเด็นการลงโทษผู้กระทำความผิด แต่ **กลุ่มชาวมลายูมุสลิม** ทั้งที่เป็นเหยื่อและไม่ใช่เหยื่อในเหตุการณ์ถือเป็นตัวแสดงหลักในการเรียกร้องความยุติธรรมในนัยยะความหมายของการเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐยอมรับความผิดและความสูญเสียของเหยื่อที่เป็นชาวมลายูมุสลิมจากเหตุการณ์ตากใบ⁴⁰ ทั้งนี้ กลุ่มองค์กรเอกชนภายนอกพื้นที่มีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกให้แก่กลุ่มชาวบ้านที่ต้องการเรียกร้องความจริงที่

ยิ่งขึ้นโดยให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ตากใบในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวงจรความขัดแย้งใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทย

³⁹ สมาชิกวุฒิสภา กลุ่มหนึ่งนำโดยนพ. นรินทร์ พิทักษ์วัชร นายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง นายจอห์น อึ้งภากรณ์ นายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ นายโสภณ สุภาพงษ์ พล.ต.อ.ประทีป สันติประภพ (2543-2549) ลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริงหลังเหตุการณ์ และนำข้อมูลมากรอกริปรายตั้งกระทู้ถามพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ นายกรัฐมนตรี เกี่ยวกับความไม่สงบใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยอาศัยข้อมูลเบื้องต้นการลงพื้นที่ของคณะกรรมการการของวุฒิสภา 3 คณะที่ลงพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง โดยได้หยิบยกประเด็น **สาเหตุที่ทำให้มีผู้ขาดอากาศหายใจและเสียชีวิตถึง 78 ศพ** ในเหตุการณ์ตากใบ อย่างไรก็ดี บรรยายการตกเตียงในรัฐสภาชี้ให้เห็นความไม่ลงรอยกันของสมาชิกวุฒิสภาเอง แม้ว่าจะมีประเด็นที่วุฒิสภามีความเห็นฟ้องว่ารัฐบาลจะต้องชี้แจงสาเหตุที่มีผู้ชุมนุมเสียชีวิตจำนวนมากในคราวเดียวกัน แต่ความคิดเห็นไม่ลงรอยเกิดจากประเด็นว่าการสลายการชุมนุมว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ ซึ่งสมาชิกวุฒิสภาแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่สนับสนุนการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐเป็นหลักและคล้อยตามความเห็นของนายกฯ ว่าการชุมนุมที่สภ.ตากใบเป็นส่วนหนึ่งของแผนการแบ่งแยกดินแดน อีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มที่ต้องการให้รัฐบาลสอบสวนกรณีตากใบอย่างจริงจัง ทั้งนี้ ส.ว.ที่คัดค้านการสลายการชุมนุมยังถือว่าเป็นส.ว.ส่วนน้อยซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็น ส.ว.ชายชาติ ด้วยการติดโปสเตอร์ที่รัฐสภา อันเนื่องมาจากการนำเสนอผลการตรวจสอบขั้นต้นเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบ (วุฒิสมาชิก, **สัมภาษณ์**, 25 ตุลาคม 2550) แม้ว่าภายหลังจากการเสนอรายงานฉบับเต็มของคณะกรรมการการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เมื่อกลางปี 2548 การตกเตียงอย่างจริงจังเกี่ยวกับกรณีตากใบก็ไม่ปรากฏให้เห็นอีกเลย

⁴⁰ กลุ่มที่มีบทบาทโดดเด่นอีกกลุ่มหนึ่งคือ สหพันธ์นิสิตนักศึกษาจังหวัดชายแดนภาคใต้ (สนน.จชต.) ร่วมกับองค์กรเครือข่ายนอกพื้นที่อย่าง สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (สนนท.) สหพันธ์นิสิตนักศึกษามุสลิมแห่งประเทศไทย (สนมท.) และเครือข่ายเยาวชนนักศึกษาเพื่อพิทักษ์ประชาชน(คพช.) โดยการจัดกิจกรรมรณรงค์เชิงสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น กิจกรรมรำลึกเหตุการณ์ตากใบ วันที่ 25 ตุลาคม ตั้งแต่ปี 2550 การออกแถลงการณ์เรียกร้องให้รัฐ (โดยกองทัพ) ออกมายอมรับความผิดในกรณีตากใบ การทำพิธีการละหมาดฮายัต (ขอพรจากพระเจ้า) การแสดงละครล้อเลียน และการจุดเทียนหน้าองค์การสหประชาชาติ(UN) ประจำประเทศไทย การจัดกิจกรรมยื่นจดหมายเรียกร้องความจริงลงสู่ประชาชนีชยะรวมทั้งจัดกิจกรรมละหมาดฮายัตหน้า สภ.อ.ตากใบ จ.นราธิวาส เพื่อรำลึกว่าการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบเป็นการชุมนุมโดยปราศจากอาวุธ และเพื่อประท้วงกระบวนการยุติธรรมในกรณีการไต่สวนการตายที่ดำเนินไปอย่างล่าช้า และประท้วงคำสั่งการไต่สวนการตายที่ไม่เป็นธรรม เป็นต้น

พวกเขาเชื่อจากกระบวนการยุติธรรม (หมายถึงคดีการไต่สวนการตาย) เท่านั้น ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวเรียกร้องในประเด็นดังกล่าวมีเป้าหมายต่อหน่วยงานของรัฐ และมีเป้าหมายต่อสังคมไทยโดยรวมด้วย กล่าวคือ

สำหรับกลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบ การยอมรับความผิดโดยรัฐ เป็นประเด็นที่เหยื่อเห็นพ้องกันมากที่สุดว่าเป็นความยุติธรรมที่จำเป็นสำหรับการแก้ไขความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมกรณีตากใบ เพราะจะนำไปสู่ การต้องรับผิดชอบ ต่อการใช้ความรุนแรงในเหตุการณ์ตากใบ ทั้งนี้ แม้ว่าเหยื่อที่เป็นกลุ่มครอบครัวของผู้เสียชีวิตจะออกมาเรียกร้อง “ความจริง” เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่นำไปสู่การตายของคนในครอบครัว เนื่องจากพวกเขาพบว่าสภาพศพของผู้ชุมนุมที่พวกเขาได้รับคืนมาและภาพเหตุการณ์จากเทปบันทึกเหตุการณ์ที่ได้ดูภายหลังขัดกับคำอธิบายของรัฐบาลและคำสั่งไต่สวนการตายที่ออกมาภายหลัง แต่ถึงที่สุดแล้ว ประชาชนที่ตกเป็นเหยื่อในเหตุการณ์ตากใบยอมรับว่า “ความจริง” คือการบาดเจ็บล้มตายที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลจากการปฏิบัติการสลายการชุมนุมของเจ้าหน้าที่ทหารตำรวจที่มีส่วนร่วมในเหตุการณ์วันนั้นเป็นสิ่งที่ทราบกันอยู่แล้ว แต่สิ่งที่จะทำให้ “ความจริง” นั้นมีความหมายก็คือ “การยอมรับความผิดโดยรัฐ” ดังปรากฏข้อมูลความเห็นของชาวบ้านหมู่บ้านไพรวัลย์ อ.ตากใบ กล่าวว่า เธอต้องการความยุติธรรมให้กับลูกชาย และความหมายของความยุติธรรมที่จะทำให้เธอเริ่มจะให้ภัยคือ เมื่อเธอได้รับคำตอบว่าทำไมลูกตาย และเมื่อเจ้าหน้าที่ยอมรับว่าพวกเขาทำความผิดเมื่อนั้น เธอจะให้ภัย เธอเสริมว่า “ไม่มีการเริ่มต้นอะไรที่จะเยียวยาได้ดีไปกว่าการที่เจ้าหน้าที่ยอมรับความผิดของตัวเอง” (อ้างถึงใน Supara Janchitfah, 2007: 119) นอกจากนี้ การยอมรับความผิด ในแง่ที่มีความจำเป็นอันจะพวกเขา รู้สึกว่าปลอดภัยจากการถูกตีตราว่าพวกเขาเป็นผู้ก่อความไม่สงบ/ผู้ก่อการร้ายในพื้นที่ อีกทั้งหมู่บ้านที่พวกเขาอยู่ก็ถูกจัดให้เป็นหมู่บ้านสีแดง ทำให้พวกเขาได้รับผลกระทบจากการกีดกันจากทหารในพื้นที่ และชาวบ้านอื่นๆ ในชุมชนด้วย (ญาติผู้เสียชีวิต 7, **สัมภาษณ์**, 29 เมษายน 2553; ญาติผู้เสียชีวิต 8. **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 9, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) บางคนหวังว่าหากมีการแสดงการยอมรับผิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเมื่อใด อาจทำให้สมาชิกในครอบครัวของตนที่ต้องหนีไปเพราะหวาดกลัวว่าจะถูกลอบสังหารภายหลังจากที่ในช่วงแรกๆ มีข่าวลือว่าจะมีการตามเก็บ (สังหาร) แกนนำชุมนุมประท้วงสามารถกลับมาใช้ชีวิตปกติตามเดิมได้ (ภรรยาผู้ชุมนุมคนหนึ่ง ใน อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2553)

แม้ว่าเหยื่อจะเชื่อว่า ในทางปฏิบัติอาจไม่มีการลงโทษเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง แต่บางคนก็แสดงความหวังว่ารัฐจะเลือกบางช่องทางในการยอมรับความผิดได้ เช่น การที่รัฐบาลได้รัฐบาล

หนึ่งประกาศยอมรับว่าผู้ใช้ความรุนแรงจนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมากเป็นคนของรัฐบาล โดยไม่ต้องบอกว่าเป็นใคร หรือที่มีผู้รอดชีวิตคนหนึ่งจากอ.ตากใบแสดงความเห็นว่า วิธีที่ดีที่สุดก็คือการที่เจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนมาปรับความเข้าใจกันว่าใครเป็นฝ่ายผิด และอันที่จริงควรมีการลงโทษเจ้าหน้าที่ซึ่งถือเป็นผู้กระทำผิดบ้าง แต่เขาคิดว่าสิ่งที่น่าจะเป็นไปได้คือ **ขั้นต่ำๆ ต้องมีการประกาศว่าชาวบ้านไม่ได้ผิด** (ผู้รอดชีวิตคนหนึ่งจาก อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) ดังนั้นกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบจึงรวมกลุ่มต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะการร้องขอให้ศาลทำคำสั่งไต่สวนการตายกรณีผู้เสียชีวิต 78 คน และการเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่มเอกชนระดับประเทศด้านสิทธิมนุษยชน และการจัดกิจกรรมรำลึกเหตุการณ์ตากใบ ทุกวันที่ 10 เดือนรอมฎอน (ตั้งแต่ปี 2553) โดยได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชน และกระบวนการยุติธรรมทั้งในระดับชาติและในพื้นที่ให้ความช่วยเหลือในการตั้งทนายความว่าความคดีไต่สวนการตาย จัดทำรายงานการสังเกตการณ์คดี แจ่งข่าวและแถลงการณ์เกี่ยวกับการไต่สวนการตาย และการคัดค้านคำสั่งไต่สวนการตายในกรณีตากใบ (อุทธรณ์และฎีกา)⁴¹

และในประเด็นดังกล่าว ยังถูกนำไปขยายต่อโดยกลุ่มภาคประชาสังคมภายในพื้นที่ ที่สำคัญคือ มูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้ที่ทำงานด้านการรณรงค์เพื่อการรักษาและให้มีการยอมรับอัตลักษณ์ชาวมลายูมุสลิม สำหรับกรณีตากใบ มูลนิธิดังกล่าวได้จัดกิจกรรมให้ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งในพื้นที่และกรุงเทพฯ โดยเน้นการรณรงค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์บาดแผลในสามจังหวัดฯ และเรียกร้องให้เปิดพื้นที่ให้แก่ความจริงของคนในพื้นที่ รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐยอมรับความผิดจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นมาโดยตลอดตั้งแต่ปัตตานีถูกผนวกรวมกับสยามช่วงต้นรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตามก็ดี กรรมการของมูลนิธิฯ สะท้อนว่า

“เหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ควรได้รับการยอมรับเป็นอันดับต้นๆ คือบรรดาเหตุการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา เพราะประวัติศาสตร์เหล่านั้นล้วนเป็นประวัติศาสตร์ร่วมสมัยที่มีพยานบุคคลหรือผู้รับรู้เหตุการณ์เหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่ อีกทั้งยังเป็นแหล่งอ้างอิงที่สำคัญของการตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มขบวนการแบ่งแยกดินแดนเพื่อต่อต้านรัฐไทย ซึ่งอันที่จริงแล้วประวัติศาสตร์ร่วมสมัยเหล่านี้มีอิทธิพลต่อความรู้ของชาวบ้านมากกว่าประวัติศาสตร์เมื่อแรกรวมประเทศ”

(ประธานมูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน 2550)

⁴¹ คือ มูลนิธิสมานวัฒนธรรม (CrCF) และ มูลนิธิศูนย์ทนายมุสลิม (MAC)

เหตุการณ์ตากใบจึงมีสถานะเป็นส่วนสำคัญของ “เรื่องเล่าที่ทรงอิทธิพล” ท่ามกลางเรื่องเล่าทางสังคมวัฒนธรรมมลายูมุสลิมที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในพื้นที่และมีอิทธิพลต่อการผลิตนักรบรุ่นใหม่ ทั้งนี้ ผู้สื่อข่าวอาวุโสของสำนักข่าว The Nation เชื่อมโยงกรณีตากใบกับความจำเป็นในการขยายพื้นที่ประวัติศาสตร์มลายูมุสลิมในประวัติศาสตร์ชาติไทย เพื่อให้เกิดการยอมรับความผิดของอำนาจรัฐไทย อย่างน้อยเป็นการยอมรับความผิดในประวัติศาสตร์ซึ่งวิธีการนี้เป็นการยอมรับอัตลักษณ์มลายูมุสลิมในพื้นที่และจะเป็นก้าวแรกของการปรับโครงสร้างทางอำนาจระหว่างรัฐส่วนกลางและท้องถิ่นในอนาคต (ผู้สื่อข่าวอาวุโสสำนักข่าวเนชั่น, **สัมภาษณ์**, 23 มิถุนายน 2555)⁴²

แต่ในขณะที่ รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐรับมือกับกระแสการเรียกร้องให้เปิดเผยความจริงโดยการยอมรับความผิดอย่าง “คลุมเครือ” และไม่เป็นไปในทางเดียวกัน ดังตัวอย่างเช่น บทบาทของรัฐบาลและหน่วยงานราชการของรัฐบาลตั้งแต่ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร รัฐบาลชั่วคราวพล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ (จากการรัฐประหารโดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549) รัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวช รัฐบาลนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ และรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ โดยในภาพรวม ทุกรัฐบาลจะถูกตั้งคำถามเกี่ยวกับการดำเนินการในกรณีตากใบ เพราะเป็นปัญหาแรกๆ ที่สังคมให้ความสนใจเกี่ยวกับปัญหาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในขณะที่ท่าทีของนายกรัฐมนตรีมีความหลากหลาย คือ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณและนายสมัครกล่าวว่า การเสียชีวิตเกิดจากการที่ผู้ชุมนุมมีร่างกายที่อ่อนแออยู่เอง อันเนื่องมาจากการถือศีลอด แต่สำหรับ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณกล่าวในภายหลังว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ทหารระดับปฏิบัติการ ขณะที่ พล.อ.สุรยุทธ์และนายอภิสิทธิ์กล่าวโทษรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณเป็นหลัก โดย พล.อ.สุรยุทธ์กล่าวขอโทษต่อความผิดพลาดของรัฐบาลที่แล้วและขอความสมานฉันท์ด้วยการถอนฟ้องผู้ชุมนุม อ.ตากใบ ส่วนนายอภิสิทธิ์กล่าวโทษว่าคดีตากใบอยู่ในกระบวนการยุติธรรมแล้ว (คดีใต้สวนการตาย) ปล่อยให้เป็นเรื่องของกระบวนการยุติธรรม

ยิ่งไปกว่านี้ การตอบสนองที่คลุมเครือในเรื่องการเปิดเผยความจริง และการยอมรับความผิดในมุมมองของ รัฐบาลและหน่วยงานราชการไทย ยังสะท้อนให้เห็นจากบทบาทของกระทรวงกลาโหมและหน่วยงานในกระทรวง ประกอบด้วยกองทัพไทย (กองทัพบก) กองอำนาจการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กอ.สสส.จชต.) กองทัพภาคที่ 4 ส่วนหน้า

⁴² ดูเพิ่มเติมใน สุลักษณ์ กาญจนฐนตี และดอน ปาทาน. (2547). สันติภาพในเปลวเพลิง. กรุงเทพฯ: เนชั่นบุ๊คส์ และคู่มือเพิ่มเติมกรณีตากใบของดอน ปาทานใน www.SEASIA.com

และหน่วยทหารเฉพาะกิจ พบว่าหน่วยงานเหล่านี้ เชนิฏกับการเรียกร้องการยอมรับความผิด ด้วยการ “ชี้แจง” สถานการณ์และการแสดงความรับผิดชอบของกองทัพในเหตุการณ์ตากใบซึ่งในภาพรวมพบว่า ผู้บัญชาการกองทัพบก (พล.อ.ประวิตร วงษ์สุวรรณ) และผู้อำนวยการ กอ.สสส.จชต. (พล.อ.ศิริชัย ธีญญูสิริ) และแม่ทัพภาคที่ 4 พล.ท.ขวัญชาติ กล้าหาญ⁴³ (แทนพล.ท.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ) ทั้งนี้ “การชี้แจง” เกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบเป็น *มาตรการสร้างความเข้าใจ* เบื้องต้นต่อสาธารณะชนและต่อบรรดาญาติผู้เสียหายในกรณีตากใบ ซึ่ง ผอ.กองทัพบกและ ผอ. กอ.สสส.จชต. ทำหน้าที่ชี้แจงต่อสาธารณะชนและสื่อมวลชน ส่วนแม่ทัพภาคที่ 4 ทำหน้าที่ชี้แจงให้แก่ผู้ได้รับผลกระทบและญาติ (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน 2555) ทั้งนี้ เนื้อหาของการชี้แจงทุกครั้งอธิบายว่า การกระทำของเจ้าหน้าที่ในเหตุการณ์ตากใบมีจุดประสงค์ในการรักษากฎหมาย และความสงบเรียบร้อยของชาติ จากข้อมูลข่าวกรองของทหารที่ชี้ว่า มีการวางแผนก่อความไม่สงบของกลุ่มก่อความไม่สงบในช่วงปลายเดือนตุลาคม 2547 แต่ไม่รู้ว่าเกิดและเจาะจงที่ไหน ซึ่งเชื่อว่าผู้ชุมนุมไม่ได้มีจุดประสงค์ให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาเท่านั้น แต่ต้องการสร้างสถานการณ์และกดดันให้เจ้าหน้าที่ใช้ความรุนแรงเข้าสลายการชุมนุมในวันดังกล่าว (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, อ่างแล้ว, นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 9 มิถุนายน 2555, พนักงานสอบสวน สภ.อ.สุโขทัย, **สัมภาษณ์**, 27 มิถุนายน 2555) อีกทั้งข้อเรียกร้องของผู้ชุมนุมที่ต้องการให้ปล่อยตัวผู้ต้องหาในทันทีถือเป็นการกระทำผิดกฎหมาย ดังนั้นการสลายการชุมนุมจึงเป็นการตัดสินใจที่ถูกต้อง แต่เจ้าหน้าที่ทหารตำรวจมีข้อบกพร่องในเรื่องการปฏิบัติระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุมไม่ได้ผิดพลาดที่นโยบาย (“ผบ.ทบ.โยน “แม่ว” ชี้ขาด! ย้ายแม่ทัพภาค 4”, ผู้จัดการออนไลน์, 29 ตุลาคม 2547) จะเห็นได้ว่าเป็นข้อเท็จจริงคนละชุดกับผู้ชุมนุม

นอกจากนี้ ข้อมูลจากเอกสารรายงานของหน่วยงานข้างต้น ประกอบกับข้อมูลจากหนังสือพิมพ์และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า หน่วยงานและบุคลากรในกระทรวงกลาโหม ไม่ว่าจะเป็นกองทัพบกหรือ กอ.สสส.จชต. ซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาความสงบโดยรวมของจังหวัดชายแดนภาคใต้ *ต่างไม่ทำความเข้าใจว่าใครควรเป็นผู้รับผิดชอบความสูญเสียจากความผิดพลาดในกรณีตากใบ* (โดยเฉพาะในขั้นตอนการขนย้ายผู้ชุมนุม) พล.อ.ศิริชัย ธีญญูสิริ ผอ.สสส.จชต. ปฏิเสธว่าไม่ได้รับรายงานสถานการณ์จากกองทัพภาคที่ 4 ส่วนหน้าในวันดังกล่าว (ผลการสอบสวนขั้นต้นในเหตุการณ์ 25 ตุลาคม 2547 ที่ อ.ตากใบของ กอ.สสส.จชต.ใน สุริชัย หวันแก้ว บก., 2549: 18-19) ในขณะที่เจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงเห็นว่าหากมีการฟ้องร้องกองทัพภาคที่ 4 ถือ

⁴³ ปัจจุบันเลื่อนยศเป็น พล.อ. ขวัญชาติ กล้าหาญ ดำรงตำแหน่งสมาชิกวุฒิสภา และคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนตามเงืงรัด ประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้

ว่าเป็นเรื่องที่ไม่ยุติธรรม เพราะการกระทำที่เกิดขึ้นเป็นความพยายามในการรักษาความสงบและความมั่นคงของชาติ (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน 2555) ส่วนนายทหารระดับปฏิบัติการผู้เกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมเหตุการณ์ตากใบเห็นว่า ควรมีการเอาผิดเฉพาะกับผู้บังคับบัญชาที่เจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการซึ่งเป็นผู้รับคำสั่งเท่านั้น (ทหารพรานจากหน่วยเฉพาะกิจแห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2555) ส่วนนายทหารรุ่นใหม่แม้จะมีความเห็นว่าการจัดการการชุมนุมเป็นความผิดพลาด แต่มีความเห็นว่าฝ่ายก่อความไม่สงบที่จัดตั้งการชุมนุมก็มีความผิดเช่นกัน และหลีกเลี่ยงจะกล่าวหาว่าใครถูกหรือผิด (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรบูรณ์, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2556)

3.5.2 การชดเชยความเสียหายกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การชดเชยความเสียหายในที่นี้มุ่งเฉพาะการชดเชยความเสียหายด้วยการจ่ายเงินเป็นหลักเพราะเป็นมาตรการที่ผู้ใช้และผู้ได้รับผลประโยชน์ รวมทั้งฝ่ายที่ 3 มีทัศนคติมุมมองแตกต่างกันมากที่สุด อีกทั้งยังนำมาสู่ความขัดแย้งย่อยในกรณีตากใบด้วย (จะกล่าวรายละเอียดในบทถัดไป) กล่าวคือ

สำหรับเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบ แม้ว่าชาวบ้านมีความเห็นพ้องกันว่า เงินชดเชยความเสียหายถือเป็นส่วนหนึ่งของการรับผิดชอบ ส่วนหนึ่งของความยุติธรรม แต่ไม่ใช่ทั้งหมดของความยุติธรรม โดยเฉพาะการให้เงินชดเชยที่ไม่ได้สะท้อนความต้องการที่จะรับผิดชอบต่อการทำ ความผิด ทั้งนี้ เหยื่อส่วนมากให้ความเห็นว่า การรับเงินชดเชยความเสียหายไม่ได้มีความหมายถึง การให้อภัยแต่เป็นความจำเป็นที่พวกเขาเห็นว่ามีความจำเป็นในช่วงต้น เพื่อให้มีชีวิตต่อไปได้ เท่านั้น (ณัฐกานต์ เต๊ะละ, 3 พฤษภาคม 2555) เพราะในทัศนะของพวกเขาแล้ว การชดเชยเยียวยาควรมีความหมายสำคัญ 2 ประการคือ การจ่ายเงินทุกกรณีเท่าๆ กัน ประการต่อมา การชดเชยที่มีความหมายถึงความยุติธรรมต้องมีขอบข่ายความหมายกว้างกว่าเพียงการจ่ายเงินให้ เป็นครั้งคราว แต่การชดเชยเยียวยาที่ถือว่าเป็นความยุติธรรม ต้องเป็นการให้ความช่วยเหลือ *ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระยะยาว* โดยเฉพาะของบรรดาบุตรหลาน เหยื่อส่วนหนึ่งมองว่าการให้ความช่วยเหลือด้านการดำรงชีวิตแสดงถึงความจริงใจที่จะรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน การที่พวกเขาไม่ได้รับการช่วยเหลือด้านการดำรงชีวิตทำให้เหยื่อรู้สึกว่าคุณปล่อยปละละเลย รวากับว่าพวกเขาเป็นฝ่ายผิดเสียเอง (ญาติผู้เสียชีวิต 10, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 6, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) ทั้งนี้ การให้ความช่วยเหลือดังกล่าวมีขอบข่าย เช่น การปรับสภาพที่อยู่อาศัย (ภรรยาผู้เสียชีวิตจากอ.เจาะไอร้อง, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555; สะปิเยาะ บินนะ, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2555) การดูแลสุขภาพจิตใจของ

เหยื่อและครอบครัวผู้เสียชีวิต การให้ทุนการศึกษาระยะยาวแก่บุตรของผู้เสียชีวิต (ญาติผู้เสียชีวิต 10, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 4, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555, ญาติผู้เสียชีวิต 11, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555) และการให้การรักษาดูแลสุขภาพแก่เหยื่อที่ได้รับบาดเจ็บสาหัส โดยเฉพาะรายที่เป็นโรคไตอันเกิดมาจากการถูกกดทับ (ผู้ชุมนุมที่ต้องกลายเป็นผู้พิการจากการขนย้ายผู้ชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 5 พฤษภาคม 2553) ในแง่นี้ การที่รัฐเข้ามาช่วยเหลือด้านชีวิตความเป็นอยู่จึงมีความหมายเท่ากับการแสดงความรับผิดชอบจากการกระทำผิดอย่างไม่เป็นทางการซึ่งชาวบ้านยอมรับได้ในระดับหนึ่ง

ในขณะที่ฝ่ายที่ 3 ได้แก่ กลุ่มองค์กรเอกชนทั้งด้านการพัฒนาสันติภาพและด้านสิทธิมนุษยชนนั้นไม่มีบทบาทในการริเริ่มเรียกร้องการจ่ายเงินชดเชยความเสียหายโดยตรง เพราะองค์กรเหล่านี้ต่างกังวลว่าการจ่ายเงินชดเชยมิได้มีผลในการรับประกันว่าเหตุการณ์ความรุนแรงจะไม่เกิดขึ้นอีก และอาจจะเป็นความพยายามของรัฐบาลในการแลกเปลี่ยนกับการนำคนผิดมาลงโทษในที่สุด (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 1, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552) อย่างไรก็ตาม กลุ่มองค์กรเหล่านี้ก็มีบทบาทในการติดตามตรวจสอบให้การจ่ายเงินชดเชยเป็นไปอย่างทั่วถึงและมีกระบวนการที่โปร่งใส ซึ่งนักสันติวิธีผู้ปฏิบัติการด้านการเยียวยาจิตใจให้ความเห็นว่า มาตรการชดเชยเยียวยาด้วยเงิน ในความเป็นจริงแล้ว มีความซับซ้อนกว่าที่ใครจะคาดคิด เพราะหลักเกณฑ์ที่หน่วยงานด้านความยุติธรรมพัฒนาขึ้นโดยอ้างอิงอัตราค่าชดเชยตามกฎหมายแพ่งทั่วไปซึ่งมักจะดูจากความเสียหายที่เกิดขึ้นเป็นหลัก เมื่อนำมาปรับใช้ในกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนครั้งใหญ่เช่นนี้ กลับเป็นประเด็นที่เสี่ยงต่อการเกิดความรู้สึกว่าไม่เท่าเทียมกันในระหว่างเหยื่อด้วยกันเอง เพราะชาวบ้านต่างรู้สึกว่าคุณค่าชีวิตมีคุณค่าเท่ากัน ดังนั้น จึงสมควรได้รับเงินชดเชยเยียวยาที่เท่ากัน การจ่ายเงินไม่เท่ากันจึงเป็นเสมือนมาตรการที่รัฐจะคัดเลือกว่าใครบ้างที่ควรได้รับเงิน และควรได้รับคนละจำนวนเท่าใด ซึ่งนั่นจึงนำมาซึ่งความไม่พอใจมากยิ่งขึ้น (ผู้ปฏิบัติการด้านเยียวยาจิตใจ, **สัมภาษณ์**, 27 มีนาคม 2556)

หากแต่ในประเด็นการจ่ายเงินชดเชยความเสียหายกรณีตากใบ ฝ่ายของรัฐบาลทุกชุด และหน่วยงานราชการกลับมีมุมมองว่า “รัฐก็อาจผิดพลาดบ้าง แต่ก็ชดเชยเยียวยาไปแล้ว ชาวบ้านได้รับความเป็นธรรมแล้ว เพราะแม้ว่าผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบมิได้จับอาวุธเข้าปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ทหารโดยตรง แต่เหตุการณ์นี้ก็ไม่ต่างกันมากนัก เพราะในวันเกิดเหตุการณ์นั้น เห็นได้ชัดว่าผู้ชุมนุมมีเจตนาในการกดดันเจ้าหน้าที่อย่างชัดเจน เพราะไม่ฟังอะไรเลย ไม่ยอมเจรจาอะไรทั้งสิ้น” (อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส **สัมภาษณ์**, 28 มิถุนายน 2555) ทั้งนี้ กล่าวได้ว่าโดยรวมแล้ว รัฐบาลทุกชุดได้สนับสนุนมาตรการให้เงินเยียวยา มากกว่าสนับสนุนมาตรการ

กระบวนการยุติธรรม รัฐบาลส่วนมากจะอ้างถึงการอำนวยความสะดวกในกรณีตากใบจากการให้เงินเยียวยาเป็นหลัก แม้แต่กับบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมยังมีความเห็นว่า

“ชาวบ้านก็อาจจะต้องเพิ่มความรู้ด้านสิทธิของตนเองด้วย การได้เงินชดเชยต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของกฎหมายซึ่งจะพิจารณาจากความเสียหายที่แต่ละคนได้รับเป็นหลักชาวบ้านหลายคนที่ไม่พอใจกับการจัดสรรแบบนี้ ก็พยายามอธิบายไปว่า หากผู้คดีต่อไปอาจจะใช้เวลาอีกยาวนานเพื่อพิสูจน์ความจริง และหากมีการเปลี่ยนรัฐบาล สถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนไป ชาวบ้านอาจจะไม่ได้อะไรเลยก็ได้ ถือว่ารัฐได้ให้การชดเชยเยียวยาตามความผิดพลาดที่เกิดขึ้นตามสมควรแล้ว”

(อดีตอัยการในสามจังหวัดซึ่งเกี่ยวข้องกับคดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหาย, **สัมภาษณ์**,

27 มิถุนายน 2555)

3.5.3 การลงโทษผู้กระทำความผิด (การยุติวัฒนธรรมलयนวลผู้กระทำความผิด)

เป็นการเรียกร้องของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบ แกนนำร่วมมรณงค์กับองค์กรเอกชนภายในและภายนอกประเทศที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ การลงโทษผู้กระทำความผิดหมายถึง การนำผู้กระทำความผิดที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐผู้เกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมและจัดการกับกลุ่มผู้ชุมนุมด้วยความรุนแรงเข้าสู่การพิจารณาคดีตามกระบวนการยุติธรรมตามปกติ ในกรณีเหตุการณ์ตากใบ เหยื่อมีความเห็นพ้องกันมากที่สุดว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดถือเป็นรูปแบบความยุติธรรมขั้นสูงสุด (maximum) ที่คาดหวังว่าจะเป็นกระบวนการนำไปสู่การบังคับให้ผู้กระทำความผิดต้องรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกับกรณีที่ผู้กระทำเป็นชาวบ้านซึ่งในประเด็นนี้ ชาวบ้านหลายคนสะท้อนความเห็นว่าเป็นมุมมองใหม่ หลังจากพวกเขาได้มีปฏิสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกับกลุ่มองค์กรเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนที่เข้ามาช่วยเหลือเรื่องคดี เพราะก่อนหน้านี้ พวกเขาเข้าใจว่า ตากใบคงเป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ชาวบ้านต้อง “ยอมนาย” (นายคือค่าที่ชาวบ้านมักใช้เรียกเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะฝ่ายความมั่นคง)

การนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษมีความหมายเชื่อมโยงกับความยุติธรรมไม่ใช่เพียงมิติการแก้แค้นโดยสันติวิธี แต่ยังเป็นกระบวนการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของเหยื่อ รวมทั้งยังมีความหมายว่าประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐต่างมีความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย (ญาติผู้เสียชีวิต 2, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) และยังเป็นมาตรการที่คาดหวังว่ามีประสิทธิภาพสูงสุดในการรับประกันว่าความรุนแรงเช่นนั้นจะไม่เกิดขึ้นอีก (กลุ่มผู้รอดชีวิตและญาติผู้เสียชีวิต อ.แว้ง, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555, ญาติผู้เสียชีวิต 12, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555) ทั้งนี้ แกนนำกลุ่มญาติเหตุการณ์ตากใบมองว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดยังเป็นมาตรการในการป้องกันไม่ให้

เกิดการขอโทษซ้ำแล้วซ้ำอีกทุกครั้งที่มีการกระทำผิดด้วย (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 1 พฤษภาคม 2555)

สำหรับผู้ที่เหยื่อคาดหวังว่าจะได้รับการพิจารณาคดีมากที่สุดคือ ผู้มีอำนาจหน้าที่ บัญชาการให้มีการสลายการชุมนุมในวันดังกล่าว ซึ่งเหยื่อไม่แน่ใจว่าผู้มีตำแหน่งสูงสุดซึ่งเป็นผู้ ออกคำสั่งให้สลายการชุมนุม อย่างไรก็ตาม เหยื่อเห็นพ้องกันว่าในกรณีตากใบ **แม่ทัพภาคที่ 4** (หมายถึง พลโท พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ) ถือเป็นผู้บัญชาการการชุมนุมสูงสุดที่ปรากฏตัวอยู่ในสถานที่ ชุมนุม ดังนั้น พลโทพิศาล วัฒนวงศ์ศิริ จึงเป็นผู้ที่เหยื่อเห็นว่าควรถูกดำเนินคดีตามกระบวนการ ยุติธรรม (กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตใน อ.เจาะไอร้อง, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 9, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) นอกจากนี้ มีเหยื่อบางรายที่คาดหวังว่าจะมีการลงโทษ (ทาง อาญาหรือทางวินัย ทางใดทางหนึ่ง) ต่อเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติงานที่ยิงผู้ชุมนุมจนมีหลายคนได้รับ บาดเจ็บสาหัส (เยาวชนที่ถูกยิงในที่ชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2553)

แนวร่วมที่สำคัญของการเรียกร้องการนำผู้กระทำผิดมาลงโทษ หรือในอีกภาษาหนึ่งว่า การยุติวัฒนธรรมผู้กระทำผิดลอยนวล ได้แก่ กลุ่มองค์กรเอกชนด้านสิทธิมนุษยชน ทั้งภายในและ ระหว่างประเทศ โดยทั่วไป องค์กรเหล่านี้จะมุ่งเน้นการอ้างอิงกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิ พลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights -ICCPR) ที่ไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2539 ซึ่งมีผลผูกพันให้มีการตั้งคณะกรรมการสิทธิ มนุษยชนแห่งชาติ และการส่งรายงานสถานการณ์ด้านสิทธิของพลเมือง ซึ่งยืนยันถึงสิทธิในการ กำหนดเจตจำนงของตนเอง (Right to self determination) สิทธิที่จะไม่ถูกเลือกปฏิบัติ และสิทธิ ต่อเนื้อตัวร่างกาย ทั้งการถูกทรมาน การสังหารโดยไม่ผ่านกระบวนการยุติธรรม ซึ่งกรณีตากใบใน มุมมองขององค์กรเอกชนด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชน เหตุการณ์การชุมนุมที่ตากใบถือเป็นการ ประท้วงทางการเมืองตามสิทธิของพลเมืองที่รัฐธรรมนูญไทยรับรองไว้ การสลายการชุมนุม โดยใช้ความรุนแรงจึงถือเป็นการละเมิดสิทธิทางการเมืองต่อพลเมืองชาวมลายูมุสลิม นอกจากนี้ การที่มีผู้ชุมนุมเสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมและการจับกุมผู้ชุมนุมมากถึง 85 คน ในขณะที่อยู่ในการควบคุมของเจ้าหน้าที่รัฐยังถือว่าเข้าข่ายการสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม และในกรณีเช่นนี้เจ้าหน้าที่และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการเสียชีวิตต้องได้รับการพิจารณา ความผิดอย่างเปิดเผยและเป็นธรรมด้วย (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 2, **สัมภาษณ์**, 10 พฤศจิกายน 2555) องค์กรเอกชนเหล่านั้นได้แก่

- องค์การเฝ้าระวังสิทธิมนุษยชน (Human Rights Watch- HRW) ออกแถลงการณ์และรายงานพิเศษเรียกร้องให้รัฐบาลไทยดำเนินการลงโทษผู้กระทำผิดที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตามกระบวนการยุติธรรม (โดยไม่นิรโทษกรรม) เพื่อยุติวงจรความขัดแย้งรุนแรง
- องค์การแอมเนสตี้ อินเตอร์เนชั่นแนล (Amnesty International) ซึ่งมีบทบาทในการเสนอแนะมาตรการต่อรัฐบาลในการพัฒนามาตรฐานด้านสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยและภูมิภาค ออกรายงานและแถลงการณ์ โดยมุ่งประเด็นการแก้ไขปัญหาความยุติธรรมในฐานะแนวทางหลักของการแก้ไขความขัดแย้งใน 3 จังหวัดชายแดนใต้
- International Crisis Group ออกรายงานพิเศษซึ่งมีข้อสรุปว่า ความรุนแรงใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ไม่มีความเชื่อมโยงกับกลุ่มก่อการร้ายสากล แต่เกิดจากการดำเนินนโยบายผิดพลาดของรัฐบาล และเสนอต่อรัฐบาลให้ดำเนินการนำตัวผู้กระทำผิดเข้าสู่การลงโทษตามกระบวนการยุติธรรม
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย (AHRG) ออกแถลงการณ์ 8 ฉบับ เพื่อเรียกร้องให้ลงโทษผู้กระทำผิด (การขอโทษและการยกฟ้องไม่เพียงพอต่อการให้ความยุติธรรม) การเรียกร้องให้พัฒนาระบบการพิจารณาคดีสิทธิมนุษยชนอย่างรวดเร็วและโปร่งใส การวิจารณ์กอส. และการแถลงสรุปว่าการไม่ลงโทษผู้กระทำผิดคือความล้มเหลวของกระบวนการยุติธรรม นอกจากนี้ ออกข้อร้องเรียนฉุกเฉิน 12 ฉบับถึงรัฐบาลไทยเพื่อเรียกร้องให้เกิดความโปร่งใสในการดำเนินคดี การเรียกร้องให้มีการชันสูตรศพ และการยื่นข้อร้องเรียนไปยังสหประชาชาติเรื่องการสังหารนอกกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ
- คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล (International Commission of Jurist- ICJ) ติดตามการสังเกตการณ์คดีตากใบ จัดทำและเผยแพร่ผลการสังเกตการณ์คดี การเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ และการคุ้มครองพยานในคดีสิทธิมนุษยชนให้เป็นไปตามมาตรฐานสากลด้านสิทธิมนุษยชน ยื่นเรื่องร้องเรียนกรณีตากใบไปยังผู้รายงานพิเศษแห่งสหประชาชาติเรื่องการสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม เพื่อร้องขอให้ผู้รายงานพิเศษฯ เดินทางเข้ามาตรวจสอบกรณีนี้ในประเทศไทย และรณรงค์กับกระทรวงยุติธรรมและกับสำนักงานอัยการภาค 9 (7 จังหวัดภาคใต้คือ สงขลา พัทลุง ตรัง สตูล ปัตตานี ยะลา นราธิวาส) และนักวิชาการด้านกฎหมาย

- มูลนิธิผสานวัฒนธรรม (CrCF), มูลนิธิศูนย์ทนายความมุสลิม (MAC) และคณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ (Working Group on Justice for Peace Foundation - WGJP) และสภาพทนายความแห่งประเทศไทย ผลักดันและรณรงค์กับสังคม รัฐบาลไทย และผู้แทนการเมืองระหว่างประเทศ โดยการติดตามกระบวนการยุติธรรม จัดทำรายงานข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความเคลื่อนไหวในกระบวนการยุติธรรม เพื่อผลักดันให้บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมแสดงบทบาทเชิงรุกในคดีที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนและการใช้รัฐธรรมนูญในการปกป้องสิทธิมนุษยชน จัดทำแถลงการณ์เกี่ยวกับการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ และการประสานงานกับกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรมในการสร้างมาตรฐานการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบประสานงานระหว่างแกนนำผู้ได้รับผลกระทบกับหน่วยงานความมั่นคงระหว่างที่ขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมยังดำเนินอยู่ และอบรมความรู้ทางกฎหมายให้กับกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ

ทั้งนี้ ในฝั่งของผู้ปฏิบัติการในองค์กรเอกชนข้างต้น ส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นว่ากระบวนการยุติธรรมของไทย เท่าที่เป็นอยู่ยังมีศักยภาพและเป็นสิ่งที่พึงหวังได้ว่าจะสามารถให้ความยุติธรรมโดยการดำเนินคดีทางอาญาและเอาผิดกับเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับการใช้ความรุนแรงเกินเหตุในกรณีตากใบได้ การดำเนินคดีและนำตัวผู้กระทำผิดมาลงโทษจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงบทบาทและอำนาจทางการเมืองของกองทัพไทยให้โปร่งใส ตรวจสอบได้ และรับผิดชอบต่อรัฐสภาตามวิถีของระบอบประชาธิปไตยที่แท้จริง อีกทั้งยังจะสร้างโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ รวมทั้งจะเป็นมาตรฐานป้องกันมิให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนขนาดใหญ่เช่นนี้อีกในอนาคต (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 3, **สัมภาษณ์**, 12 พฤศจิกายน 2555)

อย่างไรก็ดี ในฝั่งของรัฐบาลและหน่วยงานราชการพบว่า การลงโทษผู้กระทำผิด ก็มีความหมายคลุมเครือเช่นเดียวกับการยอมรับความผิด ดังตัวอย่างของการที่กระทรวงกลาโหมตั้งคณะกรรมการสอบสวนความผิดและสั่งโยกย้ายนายทหารระดับสูง 3 นายที่เป็นผู้บัญชาการสถานการณ์ในเหตุการณ์ตากใบออกจากพื้นที่ให้กลับเข้าประจำกระทรวง แต่ภายหลังได้รับการเลื่อนยศและเป็นข้าราชการบำนาญเมื่อเกษียณอายุราชการแล้ว (จะกล่าวถึงรายละเอียดในบทถัดไป) ซึ่งนายทหารระดับสูงบางคนให้ความเห็นว่าเป็นการลงโทษทางวินัย ในขณะที่บางรายกล่าวว่าการโยกย้ายออกจากพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวไม่ถือว่าเป็นโทษทางวินัย นอกจากนี้ที่น่าสนใจคือ นายทหารและนายตำรวจระดับสูง รวมทั้งเจ้าหน้าที่ทหารตำรวจชั้นผู้น้อยต่างมีมุมมองที่ตรงกันว่า การพิจารณาความผิดตามกระบวนการยุติธรรมในคดีอาญากับเจ้าหน้าที่ทหาร

ถือเป็น “ความไม่ยุติธรรม” ต่อผู้ปฏิบัติงานในสถานการณ์ที่กดดันและมีความเสี่ยงที่จะก่อให้เกิดผลกระทบด้านความมั่นคงของรัฐดังเช่นเหตุการณ์ตากใบ (นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 9 มิถุนายน 2555; อดีตผู้บัญชาการตำรวจภูธร ภาค 9, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน 2555; นายทหารจากค่ายเฉพาะกิจใน อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 8 พฤษภาคม 2555, เจ้าหน้าที่ตำรวจใน สภ.อ.บาเจาะ, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555) เนื่องจากเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ปฏิบัติการในวันดังกล่าวจาก สภ.ตากใบให้ข้อมูลว่ากลุ่มผู้ชุมนุมดำเนินการชุมนุมด้วยความก้าวร้าว ไม่ยอมส่งตัวแทนมาเจรจา ไม่ฟังคำประกาศเตือนของเจ้าหน้าที่ และมีแนวโน้มว่าคนเหล่านี้จะเข้ายึดโรงพัก (พนักงานสอบสวน สภ.อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 26 มิถุนายน 2555)

จากข้างต้น กล่าวได้ว่า ในที่สุดแล้วการโยกย้ายนายทหารระดับสูง (ปัจเจก) ออกจากตำแหน่งจึงมิได้นำมาสู่ความรู้สึกว่าได้รับความยุติธรรม ทั้งจากฝ่ายญาติผู้เสียชีวิต ที่รู้สึกว่าการโยกย้ายออกนอกพื้นที่โดยเลื่อนยศเป็นพลเอกนั้น *ไม่แสดงว่ามีผู้รับผิดชอบในกรณีตากใบ* อีกทั้งกองทัพเองก็ไม่ได้เรียกการโยกย้ายครั้งนี้ว่าเป็นการ “ลงโทษทางวินัย” (นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 9 มิถุนายน 2555) และฝ่ายนายทหารระดับสูงที่ได้รับคำสั่งโยกย้าย ก็รู้สึกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรมเช่นเดียวกัน ซึ่งประเด็นดังกล่าวถูกสื่อมวลชนหยิบยกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์ว่า พล.ท.พิศาลเป็น *แพะรับบาปแทนรัฐบาล* (โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีนพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ซึ่งให้ **สัมภาษณ์**ว่าเขาเป็นผู้บัญชาการสถานการณ์ด้วยตนเอง) และทหารระดับสูงอีกหลายคน ในฐานะที่พล.ท.พิศาลเป็นเจ้าของพื้นที่และเป็นผู้บัญชาการเหตุการณ์ตามกฎอัยการศึกในวันนั้น และเปรียบเทียบว่าการยอมรับผลการวินิจฉัยโยกย้ายดังกล่าวเป็นการ *เสียสละเพื่อชาติ* (“เบื้องลึกเบื้องหลังแม่ทัพภาค 4 สละเก้าอี้เพื่อชาติ”, สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ 51 น.24 วันที่ 5 - 11 พฤศจิกายน 2547, หน้า 6-7)

สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของนายทหารระดับสูง 2 นายคือ พล.อ.พิศาลที่ยืนยันมาโดยตลอดว่าการโยกย้ายเขาออกจากพื้นที่จากข้อกล่าวหา ประมาทในการปฏิบัติหน้าที่จากการละทิ้งสถานการณ์ชุมนุมที่สภ.ตากใบเพื่อมาพบนายกรัฐมนตรีนพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ทำให้ พล.อ.พิศาลถูกกระทรวงกลาโหมลงโทษริบบำเหน็จและบำนาญในวันนั้นเป็นการถูกฝ่ายรัฐ “ทิ้งไว้ลำพัง” อีกทั้งแสดงความรู้สึกที่ว่า

“ที่จริงเรื่องตากใบ ผมเสียใจ ผมไม่ได้ทิ้งเหตุการณ์ ต้องอย่าลืมว่าช่วงนั้นมี การประท้วงอยู่ใกล้พื้นที่นั้นเรามีหน้าที่ถวายอารักขา เราจะไปสั่งฆ่าได้อย่างไร ในเมื่อ เป็นลูกหลานเราทั้งนั้น และผมเสียใจตรงนี้”

(“ร้าวสุดใจ พล.อ.พิศาล วัฒนวงษ์คีรี กับ 8 ปี ตากใบ”, สถาบันข่าวอิศรา,

25 ตุลาคม 2555)

ในขณะที่ พล.ต.เฉลิมชัย กล่าวว่า

“ผมเองก็เหมือนเป็นคนมีกรรม ก็ถูกออกจากตำแหน่ง เพราะผมรับหน้าที่ได้แค่ 6 เดือน ก็ต้องพ้นหน้าที่ไป ถือว่าเป็นกรรมที่เราได้กระทำไปแล้ว ก็รู้สึกเสียใจ”
(สารคดีรอยร้าวชายแดนใต้ ทวีไทย, ตอนไม่ซีกันดั้ไม่ซุง, ไม่ทราบวันออกอากาศ)

ดังนั้น ความคลุมเครือของการกล่าวโทษและการแสดงความรับผิดชอบในกรณีนี้จึงไม่นำมาสู่การวางมาตรฐานการจัดการกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเจ้าหน้าที่ทหารแต่อย่างใด ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้เหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบในเหตุการณ์ตากใบมองว่ายังไม่ได้รับความยุติธรรมและนำไปสู่การตัดสินใจต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมเพื่อแสวงหาความจริง ความยุติธรรมทางอาญาและการชดเชยความเสียหายด้วยตนเองในเวลาต่อมา

3.5.4 การขอโทษและการให้อภัย

สำหรับแนวทางในการขอโทษและให้อภัยเป็นมาตรการที่มีการเรียกร้องโดยกลุ่มนักวิชาการ ช่างบ้าน และผู้นำศาสนาในพื้นที่ ทั้งนี้มีการให้ความหมายเกี่ยวกับลักษณะสำคัญของแนวทางการขอโทษและให้อภัย ดังนี้ กลุ่มสถาบันวิชาการและการรวมตัวกันของสถาบันวิชาการ (2547 -2549) ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของอาจารย์ 144 คนจากมหาวิทยาลัย 18 แห่ง ได้ลงชื่อในจดหมายเปิดผนึกส่งถึง พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2547 เรียกร้องให้ขอโทษประชาชนชาวมลายูมุสลิมและญาติของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบโดยเร็ว และถือว่าเป็นมาตรการเฉพาะหน้าและเป็นความยุติธรรมขั้นต่ำที่สุด ซึ่งในระยะยาวเสนอให้เปลี่ยนแปลงนโยบายในการแก้ไขปัญหาภาคใต้

สำหรับเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบมีมุมมองว่า การขอโทษ เป็นช่องทางการแสดงความรับผิดชอบอีกทางหนึ่งซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับการลงโทษผู้กระทำผิด เนื่องจากการขอโทษและการลงโทษผู้กระทำผิดต่างมีเป้าหมายเพื่อแสดงว่า เหตุการณ์ความรุนแรงจะไม่เกิดขึ้นอีก อย่างไรก็ตาม การขอโทษจะมีความหมายที่สมบูรณ์ได้จากองค์ประกอบอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่ การขอโทษเกิดเมื่อมีการยอมรับความผิดและแสดงความตั้งใจเพื่อเปลี่ยนแปลงไม่ให้เกิดเหตุการณ์เกิดขึ้นอีก (กลุ่มญาติผู้เสียชีวิต อ.แว้ง, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 14, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2555; ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 8, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) อีกประการหนึ่งคือ การขอโทษต้องกระทำอย่างเป็นทางการ (พิธีกรรม) แทนการกล่าวขอโทษส่วนตัวอย่างไม่เป็นทางการ เป็นการกล่าวขอโทษต่อหน้าเหยื่อและครอบครัว กล่าวคือ ต้องเป็นกระบวนการที่เหยื่อมีส่วนร่วมด้วย

อย่างแท้จริง (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, เพิ่งอ้าง) ประการสุดท้ายคือ ผู้ขอโทษต้องเป็นผู้แทนที่ชอบธรรม เช่น ตัวบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมหรือตัวแทนที่มีอำนาจในหน่วยงานเหล่านั้น หรือเป็นตัวแทนรัฐบาลที่มีความชอบธรรม มิใช่หัวหน้ารัฐบาลชั่วคราว เป็นต้น (ญาติผู้เสียชีวิต 11, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555)

ทั้งนี้ การให้ความหมายของการขอโทษและให้อภัยในมุมมองของชาวบ้านอาศัยแหล่งอ้างอิงทางศาสนาคือพระจริยะวัตรของศาสดามุฮัมมัด (ซล.) ที่ให้อภัยผู้ปองร้ายต่อศาสดา เพราะในความเป็นจริง ชาวบ้านต่างศรัทธาว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงกำหนดสภาวะความเป็นตาบของมนุษย์ และจะทรงให้ความยุติธรรมแก่พวกเขาในโลกหน้า อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมีแนวโน้มว่าจะใช้ความศรัทธาทางศาสนาในการต่อสู้ให้ถึงที่สุดมากกว่ามุมมองของผู้นำศาสนาในพื้นที่หลายคนซึ่งมีแนวโน้มจะใช้ความศรัทธาทางศาสนาในการเยียวความเจ็บแค้นที่เกิดขึ้น และให้เหยื่อทำใจได้มากขึ้น เพราะ “การเป็นความกับเจ้าหน้าที่รัฐ” เป็นเรื่องยากลำบากสำหรับชาวบ้าน (ดะโต๊ะยุติธรรม คดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายกรณีตากใบ, **สัมภาษณ์**, 3 ตุลาคม 2550)

จากที่กล่าวมาข้างต้น แม้ว่ากลุ่มเหยื่อและภาคประชาสังคมจะเรียกร้องให้รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐขอโทษต่อเหตุการณ์ตากใบ อย่างไรก็ตาม การแสดงออกซึ่งการขอโทษจากฝ่ายรัฐบาลและหน่วยงานราชการอย่างเป็นทางการมากที่สุดคือ สมัยรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ นอกจากนี้ ทั้งการแสดงความขอโทษจากอดีตนายทหารชั้นสูงที่เกี่ยวข้องในกรณีนี้และนายทหารระดับสูงในพื้นที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ และเป็นการแสดงความขอโทษในระดับปัจเจกทั้งสิ้น

3.5.5 กฎหมายและกระบวนการยุติธรรม

ในกรณีตากใบ กฎหมาย และรวมถึงกระบวนการยุติธรรมถือเป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมในสังคมไทยที่ตัวแสดงทุกฝ่ายในปัญหาความขัดแย้งกรณีตากใบกล่าวอ้างถึง เนื่องจากสำหรับฝ่ายชาวบ้านและองค์กรเอกชนคาดหวังว่ากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมที่ทุกฝ่ายสามารถเข้าถึงได้อย่างเสมอภาค เท่าเทียมกันมากที่สุด (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555; ทนายความคดีตากใบ, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552) ส่วนฝ่ายรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐก็ถือว่ากฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมอันผูกโยงกับการใช้อำนาจอรัฐเพื่อรักษาความสงบสันติในสังคม (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 10 มิถุนายน 2555) อย่างไรก็ตาม จากกรณีตากใบทำให้เห็นว่าแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมเรื่องกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมถือเป็นประเด็นที่มีความเข้าใจลึกซึ้งและต่อสู้กันอยู่มาก กล่าวคือ

ในฝ่ายของชาวบ้านและองค์กรภาคประชาสังคมดำเนินการเรียกร้องความยุติธรรมโดยการอ้างอิงบทบัญญัติรัฐธรรมนูญที่มีเจตนารมณ์ในการรับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชน และใช้รัฐธรรมนูญในการหักล้างข้อบังคับของกฎอัยการศึกและกฎหมายความมั่นคงอื่นๆ เนื่องจากกฎหมายพิเศษเหล่านั้นเป็นเครื่องมือในการปิดกั้นและเอื้อให้เจ้าหน้าที่รัฐใช้อำนาจเกินขอบเขตต่อประชาชนได้ ทั้งนี้ ข้อเรียกร้องส่วนมากเกี่ยวข้องกับกรรณการยกเลิกกฎอัยการศึก เหตุจากกรณีตากใบ มองว่า การยกเลิกการบังคับใช้กฎอัยการศึกและกฎหมายความมั่นคงฉบับต่างๆ ที่ประกาศใช้อยู่ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อาจมีความหมายถึงการปรับโครงสร้างทางสังคมให้มีความยุติธรรมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เห็นมองว่าการยกเลิกกฎหมายความมั่นคงในพื้นที่จะมีผลทำให้กระบวนการยุติธรรมสามารถอำนวยความยุติธรรมได้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เนื่องจากจะทำให้กระบวนการยุติธรรมสามารถดำเนินงานได้โดยเป็นอิสระจากกฎหมายความมั่นคงที่มีจุดเน้นที่ความมั่นคงของรัฐและปกป้องเจ้าหน้าที่ผู้กระทำความผิด (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) นอกจากนี้ มีเหยื่อบางคนเชื่อว่า การยกเลิกกฎหมายความมั่นคงในพื้นที่นี้จะนำมาซึ่งการปรับตัวของทหารและตำรวจในพื้นที่ให้เคารพสิทธิมนุษยชนมากยิ่งขึ้น (ผู้เข้าร่วมชุมนุม 5, **สัมภาษณ์**, 29 เมษายน 2553; ญาติผู้เสียชีวิต 13, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555) ความเข้าใจที่เชื่อมโยงระหว่างกฎหมายพิเศษ กระบวนการยุติธรรมและความยุติธรรมจากอำนาจรัฐดังที่กล่าวมาข้างต้น ยิ่งถูกตอกย้ำมากขึ้นจากการที่ศาลจังหวัดสงขลาอ่านคำสั่งไต่สวนการตายเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2552 ว่าความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นในระหว่างการควบคุมของเจ้าหน้าที่รัฐ แต่การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐถือเป็นการปฏิบัติราชการตามกฎหมาย ศาลจึงไม่ได้ทำคำสั่งว่า เจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ทำให้ประชาชนเสียชีวิตในเหตุการณ์ดังกล่าว (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) นอกจากความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจะไม่ได้รับการแก้ไขแล้ว การทำคำสั่งของศาลที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นกระบวนการให้ความยุติธรรมเพียงแหล่งเดียวที่อาจพึ่งหวังได้ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ท้อแท้และหมดความเชื่อมั่นในความยุติธรรมโดยอำนาจรัฐ

ในฝ่ายรัฐบาล หน่วยงานของรัฐและเจ้าหน้าที่รัฐเองก็อ้างอิงกรอบกฎหมายความมั่นคงในพื้นที่ในการจัดการกับสถานการณ์ที่มีแนวโน้มว่าจะเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการก่อความไม่สงบของฝ่ายกลุ่มขบวนการก่อความไม่สงบเพื่อรักษาความสงบสันติโดยรวม เจ้าหน้าที่ระดับสูงฝ่ายความมั่นคง 4 นายมีมุมมองว่า การบังคับใช้กฎหมายที่บังคับใช้ในพื้นที่อย่างเคร่งครัดจะเป็นหนทางในการรักษาความยุติธรรมให้แก่ทุกฝ่าย ทั้งแก่เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงเองและต่อชาวบ้านในพื้นที่ ทั้งชาวไทยพุทธและไทยมุสลิม (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 3 มิถุนายน 2555; นายทหารคนหนึ่ง กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 8 มิถุนายน 2555, อดีตผู้บัญชาการตำรวจภูธร

ภาค 9, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน, 2555; อดีตผู้กำกับการ สภ.อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 10 ตุลาคม 2550) ที่น่าสนใจคือ ข้าราชการพลเรือนและข้าราชการในกระบวนการยุติธรรมเองก็มีแนวโน้มว่าจะเป็นผู้ปฏิบัติตามนโยบายด้านการรักษาความมั่นคงของรัฐด้วย โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ตำรวจและอัยการซึ่งเป็นต้นธารของกระบวนการยุติธรรม ซึ่งสะท้อนจากการดำเนินบทบาทตามขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมในคดีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรณีตากใบของพนักงานสอบสวนและอัยการที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักสังเกตการณ์กระบวนการยุติธรรมจากองค์กรเอกชนว่า ไม่แสดงบทบาทนำ และไม่มีวาทะที่กระตือรือร้นในคดีที่เกี่ยวข้องกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ดังเช่นตัวอย่างคดีความที่เกี่ยวข้องกับกรณีตากใบเช่นความเห็นที่สะท้อนจากอดีตพนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสรายหนึ่งว่า

“ในความเห็นส่วนตัวของผม ได้ทำความเห็นสั่งฟ้องผู้ชุมนุมทั้ง 59 คน เนื่องจากมีพยานหลักฐานว่ามีการยุยงให้มีการต่อต้านการทำหน้าที่รัฐ จึงเป็นการชุมนุมโดยไม่สงบ มีการเตรียมก่อเหตุ หากปล่อยเหตุการณ์ให้ยืดเยื้อออกไปก็จะไม่ปลอดภัยกับประชาชนผู้บริสุทธิ์ ผมจึงเห็นควรสั่งฟ้อง”

(พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส อ้างใน พุทธณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 56)

3.5.6 การยอมรับอัตลักษณ์และสิทธิทางการเมืองและวัฒนธรรมของชาวมลายูมุสลิม

ประเด็นนี้เชื่อมโยงกับการยอมรับทางประวัติศาสตร์ในประเด็นแรก ในขณะที่มีส่วนเนื้อหาเชื่อมโยงกับคุณค่าด้านสิทธิมนุษยชนที่จะกล่าวถึงต่อไป อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้เป็นข้อถกเถียงที่มุ่งเป้าหมายในการสร้างหลักประกันเรื่องสิทธิประโยชน์ (affirmative action) ทางการเมืองและวัฒนธรรมของชาวมลายูมุสลิมในฐานะชนกลุ่มน้อยในประเทศไทยเพื่อเป็นการเพิ่มเติมต่อให้กับชนกลุ่มน้อยให้มีอำนาจทางการเมืองที่สามารถต่อรองกับรัฐไทยในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองได้ (ประธานมูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน 2550) ตัวแสดงสำคัญที่เรียกร้องความยุติธรรมด้านนี้อย่างต่อเนื่อง ได้แก่ องค์การความร่วมมืออิสลาม (Organization of Islamic Cooperation – OIC) ซึ่งเป็นองค์การการเมืองระหว่างประเทศ และองค์กรเอกชนในพื้นที่คือ มูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้ ซึ่งแต่ละองค์กรมีบทบาทดังนี้

องค์การความร่วมมืออิสลาม (Organization of Islamic Cooperation – OIC)⁴⁴ เป็นองค์การทางการเมืองของประเทศมุสลิมหันมาสนใจและมีบทบาทในการตรวจสอบสถานการณ์สิทธิมนุษยชนต่อชนกลุ่มน้อยชาวมุสลิมในประเทศไทยตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ตากใบและการอพยพของชาวมลายูมุสลิมจำนวนมากที่เชื่อว่าถูกต้องสงสัยจากทางการไทยที่เกิดขึ้นระหว่างปี 2547 – 2548 เป็นต้นมา OIC มีบทบาทในการติดตามความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในกรณีตากใบและสถานการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างต่อเนื่องโดยวิธีการสื่อสารกับรัฐบาลไทยและกระทรวงต่างประเทศ รวมทั้งการขอเข้าเยี่ยมสังเกตการณ์สถานการณ์ในประเทศไทยเป็นระยะด้วย⁴⁵ นอกจากเหตุการณ์ตากใบแล้ว OIC ยังหยิบยกกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนกรณีอื่นๆ

⁴⁴ ชื่อเดิมคือ องค์การการประชุมอิสลาม หรือ Organization of the Islamic Conference OIC เป็นองค์การระหว่างประเทศของกลุ่มประเทศอิสลาม ปัจจุบันมีสมาชิก 57 ประเทศ รวมทั้งปาเลสไตน์ โดยมีสมาชิกจากทุกภูมิภาคทั้งเอเชีย ยุโรป แอฟริกาใต้ เป็นองค์การระหว่างประเทศของโลกมุสลิมขนาดใหญ่ที่สุดและมีบทบาทความสำคัญมากที่สุด ปัจจุบัน OIC ได้จัดให้ประเทศไทยอยู่ในสถานะผู้สังเกตการณ์ (Observer Status)

⁴⁵ บทบาทของ OIC ในกรณีตากใบเริ่มต้นขึ้นในการประชุมองค์การความร่วมมืออิสลามเมื่อเดือนมิถุนายน 2548 (ปาตานี ฟอรัม, 2555: 42) ภายหลังจากการเปิดเผยผลสอบของคณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีตากใบเมื่อเดือนเมษายน 2548 โอไอซีแถลงข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลไทยให้อธิบายถึงมาตรการในการลงโทษเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการทำให้เกิดการเสียชีวิตของประชาชน 85 คนหน้า สภ.ตากใบเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ให้ชัดเจน รวมถึงเรียกร้องให้รัฐบาลไทยชี้แจงความก้าวหน้าการสืบสวนสอบสวนกรณีการสูญหายของนายสมชาย นีละไพจิตร ซึ่งนายกันธีร์ คุมุขมงคล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศขณะนั้นพร้อมด้วยคณะผู้แทนจากประเทศไทยจำนวน 30 คน ได้ให้ความมั่นใจต่อที่สมาชิกรัฐมนตรีความร่วมมืออิสลามถึงความโปร่งใสของระบบยุติธรรมของประเทศไทย และเน้นย้ำว่ารัฐบาลไทยจะพยายามให้ทั้งสองคดีได้รับความเป็นธรรม ในปี 2550 เลขาธิการองค์การความร่วมมืออิสลาม และคณะได้มาเยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการครั้งแรกในฐานะแขกของรัฐบาลพลเอกสุรยุทธ์ จุลานนท์ เลขาธิการฯ ศ.ดร.เอ็กเม็ดดีน อิหซานอกลู (Prof.Dr.Ekmeleddin Ihsanoglu) ได้ออกแถลงการณ์ร่วมกับรัฐบาลไทยโดยนายนิศัย พิบูลสงคราม เป็นผู้ร่วมลงนามในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2550 โดยมีสาระสำคัญที่ OIC มีความห่วงกังวล เช่น ข้อ 6. คณะผู้แทนของโอไอซี แสดงความห่วงกังวลถึงสถานการณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งยังคงมีความรุนแรง และกระทบต่อความปลอดภัยของผู้บริสุทธิ์ ทั้งนี้เพื่อสร้างความมั่นใจในความไว้วางใจของประชาชนในพื้นที่ รวมถึงลดความกังวลเกี่ยวกับการไม่ลงโทษผู้กระทำผิดและการได้รับความไม่ยุติธรรม ควรมีการเร่งรัดกระบวนการของความรับผิดชอบ พร้อมกับดำเนินการสอบสวนโดยรวดเร็วและมีประสิทธิภาพในข้อหาที่เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชน และการส่งเสริมการใช้กฎหมายในด้านต่างๆ นอกจากนั้น คณะผู้แทน โอไอซีเชื่อว่าการแก้ปัญหาในระยะยาว ควรจะรวมถึงการให้ประชาชนในพื้นที่มีส่วนรับผิดชอบมากขึ้นในการบริหารกิจการท้องถิ่น ภายใต้อาณัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ข้อ 13. ฝ่ายไทยได้ให้ความมั่นใจกับคณะผู้แทนโอไอซีว่า รัฐบาลไทยได้ดำเนินการตามมาตรการเยียวยาให้ความช่วยเหลือแก่ครอบครัวผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์หรือเหตุตากใบ รวมทั้งการให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน การให้ทุนการศึกษาและค่าเลี้ยงดูบุตร และความช่วยเหลือในทางสังคมอื่นๆ ข้อ 14. คณะผู้แทน OIC ยินดีที่รัฐบาลไทยได้ดำเนินการถอนฟ้องผู้ชุมนุมประท้วงซึ่งถูกจับกุมในเหตุการณ์ตากใบจำนวน 58 คน ในทันทีที่รัฐบาลเข้ามาบริหารประเทศ และทั้งสองฝ่ายได้ย้ำว่า กระบวนการยุติธรรมตามหลักนิติธรรม พยานหลักฐาน และความโปร่งใส เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างบรรยากาศของความเชื่อมั่น ความยุติธรรม สันติภาพ และความมั่นคง ซึ่งจะช่วยประกันไม่ให้มีการกระทำผิดโดยไม่ได้รับการลงโทษ

ขึ้นมาพิจารณาภายหลัง เช่น กรณีการสูญหายของนายสมชาย นีละไพจิตร ทนายความสิทธิมนุษยชน ซึ่งทำคดีความมั่นคงในภาคใต้และถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจลักพาตัวเมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2547 และกรณีเหตุการณ์การเสียชีวิตของประชาชนในมัสยิดกรือเซะ เป็นต้น ทั้งนี้ ในที่ประชุม OIC จะมีการจัดประเด็นของสถานการณ์ของประเทศไทยไว้ในหัวข้อที่เกี่ยวกับ *การคุ้มครองสิทธิของชุมชนมุสลิม และชนกลุ่มน้อยมุสลิมในประเทศที่ไม่ใช่สมาชิกโอไอซี*

บทบาทครั้งล่าสุดในการประชุม OIC ครั้งที่ 39 ที่ประเทศจิบรอลติ ระหว่างวันที่ 15-17 พฤศจิกายน 2555 ที่ประชุมฯ มีข้อมติในหัวข้อที่เกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิของชุมชนมุสลิมและชนกลุ่มน้อยมุสลิมในประเทศที่ไม่ใช่สมาชิก OIC ทั้งนี้ที่ประชุมระดับรัฐมนตรีต่างประเทศขององค์การการประชุมอิสลาม ได้มีข้อมติต่อประเทศไทยในปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ 5 ข้อ จากข้อมติทั้งหมด 21 ข้อ ได้แก่ ข้อมติที่ 15-16 เน้นย้ำถึงการปฏิบัติตามแถลงการณ์ร่วมที่เลขาธิการโอไอซี ศ.ดร.เอ็กเม็ดดีน อิห์ซานอกลู (Prof.Dr.Ekmeleddin Ihsanoglu) และนายซาอิด คาสเซม เอล- มัสรี (Sayed Kassem El Masry) ที่ปรึกษาเลขาธิการฯ ได้ทำไว้กับรัฐบาลไทยเมื่อครั้งเยือนประเทศไทยอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2550 และ พฤษภาคม 2555 ซึ่งประเทศไทยยืนยันที่จะเร่งแก้ปัญหาที่รากเหง้า เพื่อให้ประชาชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการพื้นที่และทรัพยากร ปฏิบัติกิจวัตรตามวัฒนธรรม ภาษา และศาสนาที่มีความเป็นอัตลักษณ์ ทั้งนี้ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและบูรณภาพแห่งดินแดน ข้อมติที่ 17 ที่ประชุมแสดงความห่วงใยต่อความไม่ก้าวหน้าของผลการดำเนินการตามแถลงการณ์ร่วมดังกล่าวโดยเฉพาะที่ทำไว้เมื่อปี 2550 เพราะผ่านมาถึง 5 ปีแต่มีความก้าวหน้าน้อยมาก ทั้งยังผิดหวังต่อข้อกังวลการใช้พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 ในพื้นที่ และความก้าวหน้าอย่างจำกัดในการให้ใช้ภาษามลายูในการเรียนการสอนในโรงเรียนรวมทั้ง

หลังมีแถลงการณ์ร่วมของเลขาธิการโอไอซีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของไทย ทางโอไอซีได้ติดตามความก้าวหน้าตามที่ประเทศไทยได้รับปากไว้ในแถลงการณ์ข้อตกลงร่วมกันในทุกครั้งของการประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศของสมาชิกองค์การความร่วมมืออิสลาม ซึ่งต่อมาเมื่อพบว่าไม่มีความก้าวหน้าตามแถลงการณ์ร่วมเมื่อปี 2550 ดังนั้น ในการประชุมโอไอซีครั้งที่ 36 ระหว่างวันที่ 23-25 พฤษภาคม 2552 ที่กรุงดามัสกัส ประเทศซีเรีย ฝ่ายสำนักเลขาธิการโอไอซีได้พยายามผลักดันให้มีการพิจารณาแยกปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นการเฉพาะ (Country Specific Resolution) ซึ่งหากที่ประชุมระดับรัฐมนตรีต่างประเทศขององค์การการประชุมอิสลาม (Conference of the Foreign Ministry – CFM 36) เห็นชอบก็จะทำให้ประเด็นจังหวัดชายแดนภาคใต้กลายเป็นประเด็นระหว่างประเทศ และเปิดโอกาสให้โอไอซีสามารถขยายบทบาทในเรื่องนี้ได้อีกมาก แต่จากการที่คณะผู้แทนจากประเทศไทยได้พยายามล๊อบบี้กับบรรดามิตรประเทศที่เป็นสมาชิกโอไอซีก็ทำให้ที่ประชุม CFM มีมติยังไม่พิจารณาการแยกประเด็นของไทยออกมาเป็นการเฉพาะและเลื่อนการพิจารณาประเด็นจังหวัดชายแดนภาคใต้ออกไป (ข้อมูลจาก <http://www.oic-oci.org/home.asp> เข้าถึงเมื่อ 15 มกราคม 2556)

การคงกำลังทหารอย่างกว้างขวางในพื้นที่ซึ่งกระทบต่อการใช้ชีวิตตามปกติของประชาชน มติที่ประชุมยังแสดงความกังวลต่อพฤติกรรมของทหารพรานและกองกำลังพลเรือนติดอาวุธ (ชรบ. อรบ. อส. ๗) ซึ่งถูกกล่าวหาเกี่ยวกับการกระทำผิดกฎหมายมากขึ้นเรื่อยๆ รวมถึงสภาพความแตกแยกระหว่างคนต่างศาสนาที่รุนแรงขึ้น

ใน ข้อมติที่ 18 ที่ประชุมองค์การความร่วมมืออิสลาม ได้เรียกร้องให้รัฐบาลไทยทำงานอย่างแข็งขันเพื่อหาวิธีการแก้ปัญหาชายแดนได้อย่างยั่งยืน โดยยึดตามแถลงการณ์ร่วมที่ทำไว้กับเลขาธิการโอไอซีในปี 2550 พร้อมเดินทางหาแนวทางเปิดพื้นที่พูดคุยกับผู้นำมุสลิมเพื่อหาทางออกร่วมกัน โดยเฉพาะการรับรองสิทธิตามกฎหมายของมุสลิมในภาคใต้ของประเทศไทย ทั้งนี้ มติที่ประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศของโอไอซี (Conference of the Foreign Ministry – CFM) ยังระบุใน ข้อมติที่ 19 ว่า จะพิจารณาการแก้ปัญหาเกี่ยวกับสถานการณ์ของชุมชนมุสลิมในภาคใต้ของประเทศไทยในการประชุมรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศโอไอซี ครั้งที่ 40 (CFM 40) เพื่อเปิดโอกาสให้มีการสื่อสารมากขึ้นระหว่างเลขาธิการโอไอซีกับรัฐบาลไทย และภาคส่วนที่ยังห่วงกังวลกับปัญหานี้ โดยมอบหมายให้เลขาธิการโอไอซีติดตามประเด็นต่างๆ เพื่อให้เกิดผลตามมติของที่ประชุม และรายงานต่อที่ประชุม CFM ครั้งที่ 40 ต่อไป

จากข้างต้น ในฝ่ายรัฐบาลไทยดูเหมือนจะให้ความสำคัญกับบทบาทและข้อมติขององค์การความร่วมมืออิสลามอย่างมาก เห็นได้จากกรณีที่รัฐบาลไทยตั้งแต่วรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ โดยกระทรวงต่างประเทศตอบรับการเยือนประเทศขององค์การความร่วมมืออิสลาม (ทั้งที่ไม่เคยตอบรับผู้แทนพิเศษขององค์การสหประชาชาติเข้าสังเกตสถานการณ์ด้านสิทธิมนุษยชนในไทย) และแสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยได้ให้การยอมรับสิทธิเสรีภาพด้านการแสดงออกซึ่งความเชื่อทางศาสนาของชาวไทยมุสลิมในประเทศ รวมทั้งใน 3 จังหวัดชายแดนใต้โดยเฉพาะในเรื่องการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและการรวมกลุ่มกิจกรรมของกลุ่มผู้รู้ศาสนา นอกจากนี้ รัฐบาลไทยทุกชุด (ตั้งแต่วรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์เป็นต้นมา) ยังได้ส่งตัวแทนเข้าร่วมการประชุมขององค์กรดังกล่าวทุกครั้ง และมีความพยายามจะขอเข้าเป็นสมาชิกขององค์การความร่วมมืออิสลามตั้งแต่วปี 2552 แต่ได้รับการปฏิเสธ และในปัจจุบันประเทศไทยมีฐานะเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ (Observer Status) เท่านั้น

จากข้างต้น จะเห็นได้ว่า OIC เป็นองค์กรซึ่งมีแนวทางการทำงานที่แน่ชัดว่า มุ่งเน้นการปกป้องสิทธิของ “ชาวมุสลิม” เป็นหลัก ซึ่งในกรณีเหตุการณ์ตากใบ OIC มีมุมมองว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดจากมาตรการการปราบปรามชนกลุ่มน้อยชาวมุสลิม (เชื้อสายมลายู) ของรัฐไทย ดังนั้น OIC ในฐานะกลุ่มประเทศมุสลิมจึงต้องเข้าแทรกแซงปัญหาใน 3 จังหวัดชายแดนใต้เพื่อ

ผลักดันให้รัฐบาลไทยปรับเปลี่ยนนโยบายการปฏิบัติต่อชนกลุ่มน้อยชาวมุสลิมในประเทศและรับรองสิทธิประโยชน์ให้แก่ชนกลุ่มน้อยมุสลิมในประเทศไทยให้มีอำนาจต่อรองในการกำหนดแนวทางในการดำเนินชีวิตตามบทบัญญัติของศาสนาอิสลาม โดยมุ่งเน้นในด้านสิทธิทางการศึกษาตามระบบศาสนาซึ่งเป็นจุดเด่นทางอัตลักษณ์ของชนกลุ่มน้อยมุสลิมในพื้นที่นี้ บทบาทของ OIC จึงมีจุดร่วมกับการผลักดันขององค์กรภายในประเทศอย่างมูลนิธิวัฒนธรรมภาคใต้ในด้านการเรียกร้องสิทธิทางการศึกษาตามวิถีท้องถิ่น แม้ว่ามูลนิธิวัฒนธรรมภาคใต้จะให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ด้านความเป็นชนชาติมลายูในพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์ ภาษา และวัฒนธรรมของชนชาติซึ่งแตกต่างไปจากพลเมืองส่วนใหญ่ในประเทศ แต่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ด้วยความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และลักษณะทางสังคมซึ่งชาวมลายูมุสลิมเป็นพลเมืองส่วนมากในพื้นที่สามจังหวัดฯ (ประธานมูลนิธิวัฒนธรรมอิสลามภาคใต้, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน 2550) ดังนั้น กลุ่มวัฒนธรรมภาคใต้และเครือข่ายภาคประชาสังคมในพื้นที่จึงยกระดับข้อเรียกร้องไปสู่การเรียกร้องการปกครองรูปแบบพิเศษในพื้นที่มากกว่าที่จะเสนอแนวทางแบบให้สิทธิประโยชน์ (affirmative action) อย่างในกรณีของ OIC

3.5.7 การพัฒนามาตรฐานสิทธิมนุษยชนและการไม่ใช้ความรุนแรง

ประเด็นการเคารพสิทธิมนุษยชน เป็นประเด็นร่วมกันของกลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบ ตัวแทนรัฐบาลนานาชาติ⁴⁶ และสมาชิกวุฒิสภากลุ่มหนึ่ง นำโดยนพ. นิ

⁴⁶ นอกจากมาเลเซียแล้ว รัฐบาลไทยยังถูกตั้งคำถามเกี่ยวกับมาตรฐานการรักษาสิทธิมนุษยชนของไทยในเหตุการณ์ตากใบซึ่งมีผู้เสียชีวิตเพิ่มขึ้นจากการแถลงข่าวครั้งแรกมีผู้เสียชีวิตเพียง 6 คน เป็น 85 คนในวันรุ่งขึ้น (26 ตุลาคม 2547) โดยผู้แทนของประเทศอื่นๆ ด้วย อาทิเช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และในกรณีนี้ยังรวมถึงประเทศมุสลิมหลายประเทศด้วย พร้อมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลไทยตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนข้อเท็จจริงในกระบวนการดังกล่าว ทั้งนี้ ในช่วงแรก นายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ทักษิณใช้วิธีสั่งการให้กระทรวงต่างประเทศ (โดยนายสุรเกียรติ์ เสถียรไทย รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ) เชิญเอกอัครราชทูตของประเทศต่างๆ ประจำประเทศไทยมาเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจเหตุการณ์ว่า “เป็นการบกพร่องโดยไม่เจตนา และความรุนแรงที่เกิดขึ้นไม่ใช่ในนโยบายของรัฐบาล และไม่ได้มุ่งไปที่กลุ่มพี่น้องมุสลิม หรือต่อต้านชาวมุสลิม และขณะนี้ได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมาไต่สวนข้อเท็จจริง โดยโครงสร้างของคณะกรรมการชุดนี้จะต้องมีบุคคลที่นำเชื่อถือเข้ามาเป็นกรรมการ” อีกทั้งอธิบายว่ารัฐบาลได้อำนวยความสะดวกตามสิทธิของผู้ถูกควบคุมตัวแล้ว เช่น การให้ติดต่อกับญาติ และการตั้งทนายความ ทั้งนี้ นายสุรเกียรติ์ให้สัมภาษณ์ผู้สื่อข่าวในวันดังกล่าวว่า การตั้งคณะกรรมการขึ้นมาสอบสวนมีความจำเป็นอย่างมาก เพราะหากไม่มีการตั้งคณะกรรมการ เชื่อว่าคำถามจากต่างประเทศจะมีมากกว่านี้ (“บัวแก้วระบุนางชาติแฮปปี้ ไทยตั้งกก.สอบตายหมู่ตากใบ”, ผู้จัดการออนไลน์, 29 ตุลาคม 2547, www.manageronline.co.th)⁴⁶ จากข้อมูลข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า กระแสการผลักดันของนานาชาติมีอิทธิพลต่อรัฐบาลไทยในสมัยนั้นพอสมควร ทำให้มีการยอมรับกับนานาชาติว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นความผิดพลาดของเจ้าหน้าที่ของไทยเป็นครั้งแรก อีกทั้งเป็นครั้งแรกที่มีการสั่งการให้กระทรวงต่างประเทศออกมาแถลงชี้แจงกับสังคมนานาชาติ รวมทั้งการแต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนในเรื่องดังกล่าวด้วย

รันดร พิทักษ์วัชร นายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง นายจอห์น อึ้งภากรณ์ นายไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ นายโสภณ สุภาพงษ์ พล.ต.อ.ประทีป ลันตีประภพ (2543-2549) อย่างไรก็ตาม ตัวแสดงที่มีบทบาทนำคือ องค์การสหประชาชาติ (United Nations -UN)

จากการที่ประเทศไทยได้เป็นภาคีอนุสัญญาด้านสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติทั้งสิ้น 7 ฉบับ ทำให้ประเทศไทยมีภาระที่ต้องจัดทำรายงานสถานการณ์สิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับแต่ละอนุสัญญาเพื่อเสนอต่อองค์การสหประชาชาติ ทั้งนี้ ในบรรดาอนุสัญญา 7 ฉบับดังกล่าว ประเทศไทยได้ลงนามเป็นภาคีในกติการะหว่างประเทศเกี่ยวกับสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights – ICCPR) เมื่อ 29 ตุลาคม 2539 โดยมีผลบังคับใช้กับประเทศไทยเมื่อ 29 มกราคม 2540 ประเทศไทยจึงมีภาระผูกพันที่ต้องส่งรายงานสถานการณ์สิทธิมนุษยชนตามอนุสัญญาฉบับนี้ต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (Human Rights Committee) ขององค์การสหประชาชาติใน 4 ปีหลังให้สัตยาบัน แต่เนื่องจากประเทศไทยส่งรายงานล่าช้า รายงานฉบับแรกที่ประเทศไทยได้เสนอต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติเมื่อปี พ.ศ. 2547 และคณะผู้แทนไทยได้เดินทางไปรายงานตัวด้วยวาจา ณ นครเจนีวาเมื่อวันที่ 18-20 กรกฎาคม 2548 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน สหประชาชาติได้มีข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ (Concluding Observation) ต่อประเทศไทยกรณีตกใบ กรณีความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนี้

ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะที่ 10 คณะกรรมการมีความห่วงใยต่อการกล่าวหาอย่างต่อเนื่อง เรื่องมีการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง รวมทั้งเรื่องที่มี “การวิสามัญฆาตกรรมเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง” และการปฏิบัติที่มีขอบโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจและเจ้าหน้าที่ของฝ่ายทหาร ซึ่งแสดงให้เห็นจากเหตุการณ์ต่างๆ เช่น กรณีเหตุการณ์ที่ตกใบ เมื่อเดือนตุลาคม 2547 กรณีเหตุการณ์ที่มีสยิดกรือเซะที่เกิดขึ้น เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547 การฆ่าจำนวนมากที่เกิดขึ้นระหว่าง “การทำสงครามกับยาเสพติด” ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2546 ... เหล่านี้นำไปสู่การสร้าง “วัฒนธรรมการไม่ต้องรับโทษ” คณะกรรมการมีข้อกังวลต่อกับสถานการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการขาดการช่วยเหลือเยียวยาที่มีประสิทธิภาพที่จะให้แก่ผู้เสียหายจากการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งไม่สอดคล้องกับ ข้อ 2 ย่อหน้า 3 ของกติกาฯ (ข้อ 2,6,7) ว่า

“รัฐภาคีควรดำเนินการสอบสวนเหตุการณ์เหล่านี้และเหตุการณ์อื่นๆอย่างเต็มที่ และใช้ผลที่ได้จากการสอบสวน ในการดำเนินคดีต่อผู้กระทำความผิด รัฐภาคีควรสร้างความมั่นใจว่าผู้เสียหายและครอบครัว รวมทั้งญาติที่หายไป จะได้รับการชดเชยที่เพียงพอ นอกจากนี้ ควรมีความพยายามที่จะจัดให้มีการฝึกอบรมแก่

เจ้าหน้าที่ตำรวจ ทหารและเจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ต่อไป เพื่อให้มีความระมัดระวังและสนใจอย่างแท้จริงต่อการเคารพและนำมาตราฐานสากลไปใช้ รัฐภาคีควรมีความกระตือรือร้นที่จะจัดตั้งหน่วยงานพลเรือนอิสระ เพื่อให้มีหน้าที่สอบสวนการร้องเรียนที่มีต่อเจ้าหน้าที่ผู้บังคับใช้กฎหมาย” และ

ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะที่ 13 คณะกรรมการมีความกังวลต่อพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 ที่มีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2548 ในสามจังหวัดภาคใต้ ที่ไม่มีการระบุชัดเจน หรือไม่มีขอบเขตที่แน่นอน ในการเล็งพันกรณีต่อการคุ้มครองสิทธิในสถานการณ์ฉุกเฉิน ที่ระบุในกติกา และไม่รับประกันปฏิบัติตามพันกรณีในข้อ 4 ของกติกา อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความกังวลต่อพระราชกำหนดที่อนุญาตให้เจ้าหน้าที่ผู้บังคับใช้พระราชกำหนด ไม่ต้องถูกดำเนินการทั้งทางกฎหมายและทางวินัย ซึ่งเป็นการสร้างปัญหาการไม่ถูกเอาผิดทางกฎหมายให้มีความรุนแรงมากขึ้น ไม่ควรอนุญาตให้มีการควบคุมตัวเกิน 48 ชั่วโมงโดยไม่มีหลักประกันจากภายนอก (ข้อ 4)

จากบทบาทขององค์การสหประชาชาติทำให้รัฐบาลไทยโดยกระทรวงการต่างประเทศมีความบทบาทในการติดตามและตรวจสอบกรณีที่นานาชาติให้ความสนใจจาก กอ.รมน. แต่ทั้งนี้ กระทรวงการต่างประเทศเพียงแต่ทำจดหมายตอบหรือชี้แจงและรายงานว่ารัฐบาลไทยได้ให้ความช่วยเหลือเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบในกรณีดังกล่าวไปแล้ว และปฏิเสธคำขอเข้าตรวจสอบการดำเนินการด้านการให้ความเป็นธรรมในกรณีตากใบในประเทศไทยของผู้แทนรายงานพิเศษด้านการสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม (Special Rapporteur on Extrajudicial) ที่ส่งคำขอมาตั้งแต่ปี 2548 ซึ่งรัฐบาลไทยมีความเห็นว่า ปัญหาใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นปัญหายภายใน และการอนุญาตให้ผู้แทนรายงานพิเศษคณะต่างๆ ขององค์การสหประชาชาติเข้ามาอาจส่งผลกระทบต่อภาพลักษณ์ด้านสิทธิมนุษยชนในไทยมากขึ้น (เจ้าหน้าที่กรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม, **สัมภาษณ์**, 12 มีนาคม 2550)

3.5.8 การต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในทัศนะมุสลิม

ในท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่ดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้นอกเหนือจากประเด็นต่างๆ ที่กล่าวถึงไปแล้วข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า การต่อสู้เพื่อความยุติธรรมในทัศนะของมุสลิมยังเป็นประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับนัยยะความหมายของความยุติธรรมในกรณีตากใบ เพราะสำหรับมุสลิม “สันติภาพหมายรวมถึงความยุติธรรมด้วย ศาสนาอิสลามอนุญาตให้ชาวมุสลิมต่อสู้ได้เพื่อปกป้องพิทักษ์ัจธรรม รักษาความสงบสันติ และยับยั้งความอยุติธรรม การข่มขู่และการละเมิด รุกรานได้ (กอส., 2550: 31) ทั้งนี้ มีการกล่าวอ้างถึงความยุติธรรมตามนัยยะ

ความหมายในศาสนาอิสลามอย่างน้อย 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ กลุ่มญาติตากใบที่เลือกใช้แนวทางการต่อสู้แบบสันติวิธี และกลุ่มก่อความไม่สงบฯ ที่เลือกใช้ความรุนแรง

กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบในกรณีตากใบ เป็นกลุ่มที่เลือกใช้แนวทาง เช่น การพูดความจริงต่อหน้าผู้ปกครองที่อธรรม และการพยายามต่อรองอำนาจให้เกิดความเป็นธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ทหารในท้องถิ่น (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) กลุ่มญาติตากใบเกิดขึ้นมาจากความจำเป็นด้านการดำเนินคดีในกระบวนการยุติธรรม เพราะไม่ว่าจะเป็นคดีที่ชาวบ้าน 59 คนถูกฟ้องในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุม หรือเป็นคดีที่ชาวบ้านเป็นผู้ฟ้องคดีแพ่งเรียกค่าเสียหายจากรัฐ และคดีที่เป็นผู้ร้องให้ศาลทำคำสั่งไต่สวนการตายระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุมนั้น ต่างก็เป็นคดีที่ต้องดำเนินเป็นกลุ่มในกรณีเดียวกัน ดังนั้นในแง่หนึ่ง กลุ่มที่ก่อตั้งขึ้นนี้จึงรวบรวมผู้ได้รับผลกระทบได้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการในกระบวนการยุติธรรมเท่านั้น เช่น กลุ่มผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัส กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตในที่เกิดเหตุระหว่างการสลายการชุมนุม กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุม และกลุ่มผู้ชุมนุมอ.ตากใบที่ถูกดำเนินคดีในข้อหาเป็นแกนนำการก่อความไม่สงบในเหตุการณ์ตากใบเท่านั้น และด้วยข้อจำกัดที่กลุ่มผู้ชุมนุมชายจำนวนมากต้องตกเป็นผู้ต้องหาในข้อหาเป็นแกนนำการก่อความไม่สงบที่ สภ.อ.ตากใบ ทำให้กลุ่มนี้จึงตั้งแกนนำที่เป็นผู้หญิงขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการติดต่อประสานงานทางคดีในกลุ่มแกนนำหลักในกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบคือ นางแยนะ สาลแลแม ชาวบ้าน ต.ไพรวัน อ.ตากใบซึ่งลูกชายคนหนึ่งของเธอถูกควบคุมตัวและถูกดำเนินคดีในเหตุการณ์ตากใบในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุมเพื่อก่อความไม่สงบร่วมกับชาวบ้านอีก 58 คนจากอ.ตากใบ การเลือกให้นางแยนะเป็นแกนนำกลุ่มนี้ เกิดมาจากการแสดงบทบาทของเธอตั้งแต่หลังเหตุการณ์ตากใบคือ นอกจากลูกชายของเธอแล้ว ในหมู่บ้านของเธอยังมีผู้ถูกดำเนินคดีด้วยอีก 17 คนซึ่งคนทั้งหมดล้วนเป็นญาติของเธอ นางแยนะจึงเริ่มต้นประสานความช่วยเหลือด้วยการรวบรวมเงินได้ที่ดินของคนในหมู่บ้านไปค้ำประกันผู้ต้องหาทั้ง 17 คนในหมู่บ้าน (ซึ่งรวมรวมได้เป็นเงินกว่า 1 ล้านบาท แต่ก็ยังสามารถประกันตัวผู้ต้องหาได้เพียง 6 คนเท่านั้น) อีกทั้งเธอยังทำหน้าที่เป็นคนกลางในการช่วยแปลภาษาให้แก่ทนายความในการสื่อสารกับจำเลย 58 คน เพราะส่วนมากพูดและฟังภาษาไทยได้ไม่คล่องนัก ทำให้ทนายความจากสหภาพทนายความซึ่งเป็นเจ้าของคดีมอบหมายให้เธอเป็นผู้ประสานงานหลักของกลุ่มญาติผู้ได้รับผลกระทบ และนับเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มและประสานกันภายในของผู้ได้รับผลกระทบเป็นครั้งแรก

ในระยะต่อมา นางแยนะยังได้รับมอบหมายจากทนายความและชาวบ้านในกลุ่มให้คัดเลือกแกนนำคนอื่นๆ ของกลุ่มขึ้นมาช่วยเธอประสานงานด้วย เธอจึงก็คัดเลือกผู้หญิงในกลุ่มอีก

5 คนมาเป็นแกนนำร่วมกันเพื่อติดต่อประสานงานกันตามเขตพื้นที่ ในจำนวนนี้มีแกนนำสำคัญอีกคนหนึ่งคือผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในตำบลเจ๊ะหาซึ่งสูญเสียลูกชายไป 1 คน และอีกคนได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ แกนนำทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือประสานงานหลักในกลุ่มญาติผู้เสียชีวิตอื่นๆ และมอบหมายให้นางแยเนะมีบทบาทนำในการเข้าร่วมกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความในคดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายจากหน่วยงานรัฐ (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

ช่วงระยะเวลาตั้งแต่ปี 2548 - 2552 กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบที่เพิ่งเริ่มรวมตัวกันนั้น อยู่ในช่วงระหว่งการฟื้นฟูสุขภาพทางร่างกายและจิตใจของตนเองและครอบครัว สำหรับกลุ่มผู้หญิงมีโอกาสร่วมกับโครงการอบรมเหยี่ยวยาฯ ของศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธีของมหาวิทยาลัยมหิดล (กลางปี 2548 - 2549) ด้วย ดังนั้นกลุ่มผู้หญิงที่เข้าร่วมโครงการดังกล่าวจึงมีโอกาสมพบปะและช่วยเหลือกันผ่านการดำเนินโครงการดังกล่าวอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสนใจว่า โดยภาพรวมแล้ว กิจกรรมของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบ (ซึ่งหมายรวมถึงกลุ่มผู้ชายด้วย) ตลอดระยะเวลาดังกล่าวล้วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมทั้งสิ้น การนัดพบปะกันภายในกลุ่มจะเกิดขึ้นเป็นประจำแต่ขึ้นอยู่กับนายความเจ้าของคดีจะเป็นผู้นัด ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์สมาชิกในกลุ่มที่ไม่ใช่แกนนำพบว่า การแลกเปลี่ยนเรื่องราวความเห็นและความรู้สึกในกระบวนการยุติธรรมภายในกลุ่มนั้น มีอยู่บ้าง แต่เป็นการรวมตัวกลุ่มเล็กๆ อย่างไม่เป็นทางการในหมู่เครือญาติที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน หรืออาศัยช่วงที่บางคนเดินทางมาเข้าร่วมกิจกรรมในโครงการอบรมเหยี่ยวยาฯ ร่วมกันนอกพื้นที่ แต่ในช่วง 5-6 ปี ภายหลังจากเหตุการณ์ ทางกลุ่มฯ ยังไม่เคยนัดหมายประชุมทั้งกลุ่มกันเองโดยไม่มีนายความ หรือนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนหรือวิทยากรโครงการอบรมเหยี่ยวยาฯ เข้าร่วมด้วย เนื่องจากพวกเขาไม่แน่ใจว่า การประชุมปรึกษาหารือหรือทำกิจกรรมกันเองจะเป็นที่พึงเล็งของเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่หรือนำมาซึ่งความเดือดร้อนในภายหลังหรือไม่ เพราะผู้หญิงจำนวนหนึ่งก็ถูกเจ้าหน้าที่ทหารมาซักถามเรื่องการออกนอกหมู่บ้านเพื่อไปเข้าร่วมโครงการอบรมเหยี่ยวยาอยู่เป็นระยะ กลุ่มผู้ชายก็เป็นที่จับตามองจากเจ้าหน้าที่ทหารอยู่แล้ว ดังนั้น หลายคนจึงลงความเห็นว่าการรวมตัวกันของผู้มีส่วนร่วมในการชุมนุมเหตุการณ์ตากใบจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลยในสถานการณ์เช่นนี้ (กลุ่มชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากอำเภอดากใบ บาเจาะ และแว้ง, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552) ดังนั้น การรวมกลุ่มทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจากโครงการอบรมเหยี่ยวยาฯ จึงเป็นกลุ่มที่รวมเอาผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์อื่นๆ เข้าร่วมด้วย โดยมุ่งเน้นกิจกรรมด้านการเสริมสร้าง

ศักยภาพผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรง ในขณะที่ไม่มีความพยายามในการรวมกลุ่มและยกระดับประเด็นในการเคลื่อนไหวกรณีตากใบอย่างจริงจัง แม้ในหมู่แกนนำเองก็ตาม

โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์ที่สามีของนางแยนะ สาแลแม ผู้เป็นแกนนำคนสำคัญของกลุ่ม ถูกยิงเสียชีวิตบริเวณหลังบ้าน เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2550 ซึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจในพื้นที่สรุปสำนวนคดีว่ามาจากสาเหตุความขัดแย้งส่วนตัว (พนักงานสอบสวน สภ.อ.ตากใบ จ.นราธิวาส, **สัมภาษณ์**, 10 มิถุนายน 2555) แต่นางแยนะ และชาวบ้านในหมู่บ้านเชื่อว่าเป็นผลมาจากการออกมาทำงานปกป้องช่วยเหลือด้านสิทธิมนุษยชนในกรณีตากใบและเขตพื้นที่อื่นๆ ใน จ.นราธิวาส (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 29 เมษายน 2553)⁴⁷ จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับนางแยนะ ทำให้ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่าผู้กระทำความต้องการทำลายความน่าเชื่อถือ (discredit) การทำงานของนางแยนะ และยังทำให้ชาวบ้านเกิดความกลัวมากขึ้นว่า การเคลื่อนไหวในกรณีตากใบอาจจะนำมาซึ่งความไม่ปลอดภัยในชีวิตของตนได้ ชาวบ้านหลายคนในกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจึงไม่มีความมั่นใจที่จะดำเนินกิจกรรมกลุ่มต่อไป

อย่างไรก็ดี จากการที่ผู้วิจัยมีโอกาสเข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุมปรึกษาหารือระหว่างทนายความกับกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ 2 ครั้ง ครั้งแรกคือ การประชุมหารือเรื่องการดำเนินการยื่นคำร้องให้ศาลจังหวัดสงขลาเปิดการไต่สวนการตายของเหยื่อ 78 ศพจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ และอีกครั้งหนึ่งคือการประชุมภายหลังการอ่านคำสั่งไต่สวนการตายของศาลจังหวัดสงขลา ซึ่งทั้งสองครั้งมีบรรยากาศแตกต่างกันอย่างมาก กล่าวคือ ในครั้งแรก หลังจากที่ทนายความอธิบายหลักการ ขั้นตอนการดำเนินการ และข้อดีข้อเสียของการไต่สวนการตาย (โดยมีล่ามช่วยแปลและมีการแจกเอกสารแจกชี้แจงหลักการและขั้นตอนการไต่สวนการตายภาษายาวี) ชาวบ้านหลายคนลุกขึ้นแสดงความคิดเห็นถกเถียงระหว่างกันในประเด็นต่างๆ อย่างกระตือรือร้น และต่างเห็นด้วยกับการยื่นขอให้ศาลทำคำสั่งเกี่ยวกับการตายของเหยื่อทั้ง 78 ราย เพื่อให้ศาลทำคำสั่งออกมาว่า ใครเป็นผู้ทำให้ผู้ตาย ตาย (ซึ่งพวกเขามีความเชื่อว่าเป็นเจ้าหน้าที่ทหาร ไม่ใช่การฆาตกรรมโดยเจตนาในบวรณะบัตรที่ได้รับมาตั้งแต่แรก) อีกทั้งยังต้องการทราบต่อไปอีกว่า ใครคือผู้สั่งการให้มีการสลายการชุมนุมอย่างโหดร้าย⁴⁸ และมีเจ้าหน้าที่รัฐหน่วยใดที่

⁴⁷ นอกจากนี้ นางแยนะยังได้รับหนังสือเชิญตัวให้ไปรายงานตัวกับหน่วยเฉพาะกิจทหารพรานที่ 36 เนื่องจากสงสัยว่ามีพฤติกรรมเกี่ยวพันกับแนวร่วมก่อความไม่สงบ รวมทั้งมีการปิดล้อมตรวจค้นบ้านของเธออีก 2 ครั้ง ในปี 2553 และ 2554 ซึ่งครั้งล่าสุดเป็นช่วงระหว่างที่เธอเป็นตัวแทนชาวบ้านในการยื่นเรื่องให้คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน (ชุดปี 2552) ดำเนินการฟ้องคดีต่อเจ้าหน้าที่รัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมเหตุการณ์ตากใบ

⁴⁸ ชาวบ้านรับทราบจากการรายงานข่าวว่า พ.ต.ท.ดร.ทักษิณเย็นย่นว่าเขาเป็นผู้บังคับบัญชาการจัดการการชุมนุมตากใบด้วยตัวเอง (McCargo, 2004)

ต้องรับผิดชอบต่อความสูญเสียครั้งนี้บ้าง (ทั้งปัจเจกและหน่วยงาน) การตัดสินใจเข้าร่วมกับการดำเนินการไต่สวนการตายของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบเกิดจากความรู้สึกต้องการความยุติธรรมว่า กลุ่มผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบเป็นผู้บริสุทธิ์ (เพราะพวกเขาชุมนุมทางการเมืองโดยปราศจากอาวุธ) อันจะนำมาซึ่งการนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ หรือมีขั้นตอนกระบวนการยอมรับความผิดและขอโทษประชาชน หรืออย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเป็นบรรทัดฐาน ป้องกันไม่ให้เกิดความรุนแรงเช่นนี้ขึ้นอีกในอนาคต ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พวกเขามีความกระตือรือร้นที่จะต่อสู้ และเรียกร้องความยุติธรรมที่มีความหมายมากกว่าการยอมรับเงินชดเชยความเสียหาย

แต่ในครั้งหลัง (29 พฤษภาคม 2552) ทนายความเป็นผู้อธิบายคำสั่งไต่สวนการตายให้ฟังอีกครั้งหนึ่ง (มีล่ามแปล) เพราะพวกเขาส่วนมากไม่เข้าใจคำสั่งขนาดยาวและเต็มไปด้วยศัพท์เฉพาะทางกฎหมายได้ทั้งหมด ทั้งนี้ ไม่นับเรื่องความไม่เข้าใจภาษาไทยบางคำอยู่แล้ว หลังจากทนายความอธิบายความแล้ว กลับไม่มีผู้ใดลุกขึ้นอภิปรายต่อ เนื่องจากความรู้สึกสิ้นหวัง ท้อแท้ และแสดงความไม่พอใจ ไม่ยอมรับคำสั่งไต่สวนการตาย และภายหลังการอ่านคำสั่งไต่สวนการตายเมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2552 ก็ไม่มีการประชุมกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบในลักษณะการประชุมปรึกษาในเรื่องการเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบอีกเลย⁴⁹ เพราะผู้เสียหายจำนวนมากรู้สึกเหน็ดเหนื่อย และสิ้นหวังกับการเรียกร้องความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรม แม้ว่าพวกเขายังมีความต้องการความยุติธรรมในกรณีตากใบ แต่มีแนวโน้มที่จะหวังพึ่งให้มีผู้มาช่วยเหลือเรียกร้องความยุติธรรมแทนต่อไป โดยไม่ต้องการดำเนินการใดๆ ต่อไปด้วยตนเองอีก เนื่องจากไม่แน่ใจว่าการต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมต่อไปจะเป็นการ *เหนื่อยเปล่า* เช่นเดียวกับการต่อสู้ในกระบวนการไต่สวนการตายหรือไม่ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) ดังนั้น หลายคนจึงไม่รับทราบทนายความและกลุ่มองค์กรด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชนในการยื่นอุทธรณ์ต่อศาลอาญา กรุงเทพฯ เรื่องคำสั่งศาลจังหวัดสงขลาที่ไม่สมบูรณ์และเป็นธรรม เพื่อร้องขอให้ศาลทำคำสั่งให้สมบูรณ์ซึ่งเกิดขึ้นเพียง 1 เดือนหลังจากนั้น ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ความเหน็ดเหนื่อยและสิ้นหวังจากการต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรมยังมีผลให้ความสัมพันธ์กลุ่มเสื่อมถอยลงไปอีกด้วย

แม้ว่าความเคลื่อนไหวของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบจะยุติลงตั้งแต่ปี 2552 (หลังการอ่านคำสั่งไต่สวนการตาย) เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านยังมีความติดค้างใจอยู่ว่าพวกเขาและผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ใช่ผู้ก่อการร้าย แต่เสียชีวิตลงจากการใช้ความรุนแรง

⁴⁹ ทั้งนี้ ไม่นับการมารวมตัวกันเพื่อรับเงินเยียวยาจำนวนรายละ 7.5 ล้านบาทเมื่อช่วงปลายปี 2555 ซึ่งเป็นการนัดหมายให้มารับเงินพร้อมกันที่ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.)

โดยเจ้าหน้าที่รัฐผู้เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ ไม่ใช่เพราะขาดอากาศหายใจไปเอง กลุ่มชาวบ้านในต.ไพร่วัน นำโดยนางแยงพะยงพยายามให้มีกิจกรรมการทำบุญเลี้ยงอาหารละศีลอด ในวันที่ 10 ของเดือนรอมฎอน (ซึ่งตรงกับวันที่ 25 ตุลาคม ของปี 2547)⁵⁰ มาตั้งแต่ปี 2550 แต่ก็ได้รับการห้ามปรามจากหน่วยทหารในพื้นที่ เนื่องจากกังวลว่าอาจจะเป็นการปลุกความรู้สึกไม่พอใจและจะนำไปสู่การใช้ความรุนแรงก่อวุ่นขึ้นอีกโดยอ้างกรณีตากใบ อย่างไรก็ตาม การที่นางแยงพะยงพยายามในการสื่อสารกับสาธารณะทั้งในพื้นที่สามจังหวัดฯ และส่วนกลาง การประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่หน่วยทหารในพื้นที่ และการปรึกษารัฐบาลกับนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนที่มีชื่อเสียงหลายคน ในที่สุดปี 2553 และ 2554 กลุ่มชาวบ้าน ต.ไพร่วันก็สามารถจัดงานรำลึกครบรอบเหตุการณ์ตากใบได้สำเร็จ โดยการระดมเงินบริจาคจากในและนอกพื้นที่มาใช้ในการทำบุญ และยึดเอาวันที่จัดตามปฏิทินอิสลามเป็นหลัก เนื่องจากชาวบ้านมักจำว่าเหตุการณ์ตากใบเกิดขึ้นในวันที่ 10 รอมฎอน

จากการที่ผู้วิจัยเข้าร่วมกิจกรรมรำลึกเหตุการณ์ และผู้เสียชีวิตกรณีตากใบ ณ โรงเรียนตาดีกา บ้านจาเราะ ม.1 ต.ไพร่วัน อ.ตากใบ ทั้งสองครั้ง ทำให้พบว่า ชาวบ้านโดยเฉพาะแกนนำกลุ่มญาติตากใบใช้ความพยายามอย่างมากในการอธิบายให้เจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงเข้าใจวัตถุประสงค์ของการจัดงาน ซึ่งในปีแรก ไม่ได้รับอนุญาตให้ชาวบ้านทำป้ายชื่องาน หรือใช้เครื่องขยายเสียง แต่เมื่อกิจกรรมในปีแรกผ่านไปด้วยความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ ปีถัดมา (2554) จึงได้รับความสนใจและได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงในพื้นที่มากขึ้น มีการเขียนป้ายงาน การอนุญาตให้ใช้เครื่องขยายเสียง มีการจัดวงเสวนา และมีกำลังพลทหารในพื้นที่มาช่วยจัดสถานที่ ก่อพื้นสำหรับทำอาหาร กิจกรรมในปีที่สองนี้ จึงมีผู้เข้าร่วมหลายร้อยคน ประกอบด้วยนายทหารระดับสูงในจังหวัดนราธิวาส (รองผบ.ฉก.จังหวัดนราธิวาส) ตัวแทนจาก ศอ.บต. ตัวแทนนายอำเภอ สื่อมวลชน รวมถึงนักกิจกรรมทางสังคมและองค์กรด้านสิทธิมนุษยชนจากในและนอกพื้นที่ เป็นต้น ทั้งนี้ แกนนำกลุ่มญาติตากใบประกาศถึงจุดประสงค์การจัดงานว่า

“เพื่อให้ญาติๆ มาเจอกัน เพื่อรำลึกว่า ครั้งหนึ่งชาวบ้านที่นี่ต้องพบกับความสูญเสียครั้งใหญ่ ซึ่งหากว่ายังมีลมหายใจ เราก็จัดงานแบบนี้ต่อไปเรื่อยๆ และงานในแต่ละปีมีทั้งงานใหญ่ที่มีผู้จัดให้ และงานเล็กระดับหมู่บ้าน ทุกอย่างอยู่ที่ความร่วมมือจากหลายๆองค์กร” จากข้อมูลข้างต้น ชี้ให้เห็นประเด็นที่สำคัญว่า ในทางหนึ่ง การจัดกิจกรรมทางสังคมของผู้ได้รับผลกระทบในต.ไพร่วัน อ.ตากใบถือเป็นความพยายามจากฝ่ายชาวบ้านผู้ซึ่งเคยตกเป็นเหยื่อของความรุนแรง

⁵⁰ เป็นวันตามปฏิทินอิสลาม ซึ่งวันที่ 10 รอมฎอน ไม่ได้ตรงกับวันที่ 25 ตุลาคม ของทุกปี แต่การที่ชาวบ้านเลือกที่จะจดจำวันที่เกิดเหตุการณ์ตามปฏิทินอิสลาม

ในกรณีตากใบในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วยการ จดจำ และสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับความรุนแรงที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ตากใบ นอกจากนี้ การจัดกิจกรรมดังกล่าวยังถือว่าการริเริ่มการประสานงาน และต่อรองกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายต่างๆ ในพื้นที่ด้วย เมื่อพบว่าเหตุรุนแรงไม่ได้ถูกกระตุ้นจากการจัดกิจกรรมของบรรดาญาติผู้เสียชีวิต จึงเป็นโอกาสในการสร้างความเข้าใจกับทหารในพื้นที่ซึ่งมีการโยกย้ายตัวผู้บัญชาการหน่วยในพื้นที่อยู่บ่อยครั้ง ให้เข้าใจว่า หมู่บ้านของพวกเขาไม่ใช่หมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับการก่อความไม่สงบในพื้นที่ (ผู้นำศาสนาบ้านจาเราะะ ต.ไพรวัน อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 1 สิงหาคม 2554) หลังจากที่ อ.ตากใบถูกจัดให้เป็นพื้นที่สีแดงมาตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ตากใบ แต่ในอีกทางหนึ่ง ก็พบว่า ชาวบ้านผู้ร่วมกิจกรรมละศีลอดทั้งสองครั้ง จากผู้ได้รับผลกระทบในกรณีตากใบ กลับมีผู้เข้าร่วมเฉพาะกลุ่มชาวบ้านในต.ไพรวันเท่านั้น ในขณะที่ไม่มีการจัดกิจกรรมเช่นนี้ขึ้นในพื้นที่อื่นๆ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดหลายประการ อาทิ แคนนำยังไม่เป็นที่รู้จักเท่ากับนางแยนะ สาแลแม อีกทั้งในหลายพื้นที่ที่ถูกพิจารณาว่าเป็นพื้นที่สีแดง (มากกว่าอ.ตากใบ) จะมีการระดมกำลังทหารมาตริ่งกำลังในหมู่บ้าน และการปิดล้อมตรวจค้นบ่อยครั้งกว่า

สำหรับ **กลุ่มขบวนการก่อความไม่สงบ** เลือกใช้วิธีความรุนแรงในการต่อต้านอำนาจและความยุติธรรมตามอำนาจรัฐในกรณีตากใบ (ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเดียวกับที่เชิญชวนให้มีการไปชุมนุมหรือไม่ก็ตาม) แต่กลุ่มเหล่านี้ก็มักจะเลือกเอาวันที่ 25 ตุลาคม ในการก่อเหตุการณ์ความไม่สงบขณะที่ฝ่ายทหารก็อ้างวันครบรอบตากใบในการควบคุมเข้มงวดยิ่งขึ้น ทั้งนี้ในฝ่ายของกลุ่มขบวนการพบว่า สำหรับเหตุการณ์ตากใบไม่ได้มีการนำเสนอข้อเรียกร้องด้านความยุติธรรมในประเด็นอื่นๆ นอกไปจากการมุ่งเน้นที่การลดทอนความชอบธรรมของรัฐไทยในการใช้ความรุนแรงกับชาวมลายูมุสลิม ดังเช่นที่ปรากฏในใบปลิวฉบับหนึ่งว่า

“ทักษิณทมิฬ ต้นเหตุของการนองเลือด

- รถจีเอ็มซีคันแรกที่เต็มไปด้วยคนตายหายไปไหนหลังการสลายการชุมนุม?
- ยกมือขึ้นถ้าใครรู้ว่ากูโบร์ของคนที่ถูกฆ่าและหายตัวไปนั้นอยู่ที่ไหน
- ทั้ง 85 คนที่ตายระหว่างการควบคุมตัวหลังสลายการชุมนุม.. ถูกปฏิบัติเยี่ยงสัตว์ พวกเขาถูกจับขึ้นไปกองซ้อนกันบนรถบรรทุกเหมือนท่อนไม้ยางพารา ซึ่ให้เห็นถึงความไร้มนุษยธรรมอย่างรุนแรง จะใช้เวลาเดินทางถึง 6 ชั่วโมงได้อย่างไรกันจริงๆ แล้วเกิดอะไรขึ้นกับ 85 ศพเหล่านั้น?” (Duncan, 2005:176)

ทั้งนี้ เหตุตากใบยังมีความเห็นออกเป็น 2 แนวทางหลักคือ แนวทางการปฏิเสธการต่อสู้ของกลุ่มขบวนการฯ ที่กล่าวอ้างว่าเป็นการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่กรณีตากใบ

ส่วนมากเป็นกลุ่มเหยื่อที่เป็นเพศชาย เนื่องจากพวกเขาสะท้อนว่าการใช้ความรุนแรงต่อต้านรัฐไทยของกลุ่มก่อความไม่สงบ ไม่ใช่การต่อสู้เพื่อความยุติธรรมให้แก่กรณีตากใบ เพราะเมื่อเกิดความรุนแรงขึ้น เหยื่อกลุ่มนี้มักจะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ต้องตกเป็นผู้ต้องสงสัยแทนผู้กระทำ ในขณะที่มีญาติผู้เสียชีวิต (ส่วนมาเป็นผู้หญิง) จำนวนไม่น้อยมีมุมมองว่า ปฏิบัติการของขบวนการก่อความไม่สงบ เป็นการเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่กรณีตากใบ ทั้งนี้ เหตุผลประกอบความเข้าใจดังกล่าวมีอยู่หลายประการ เช่น คิดว่าเป็นการเรียกร้องความยุติธรรมเพราะมีความเชื่อใจว่าผู้ก่อความไม่สงบเป็นชาวมลายูมุสลิมด้วยกัน หรือมีความเชื่อว่า อย่างน้อยการก่อความปั่นป่วนในช่วงวันครบรอบเหตุการณ์ตากใบก็ยังคงแสดงให้เห็นว่ามีผู้ที่ระลึกถึงและเข้าใจความเจ็บแค้น (กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตกรณีตากใบจาก อ.ตากใบ อ.ยี่งอ และ อ.บาเจาะ, **สัมภาษณ์**, 10 พฤษภาคม 2555) เป็นต้น ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่า ประเด็นเรื่องการใช้ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรงในการต่อสู้เพื่อความยุติธรรมยังเป็นประเด็นที่ควรได้รับการศึกษาและถกเถียงต่อไป

3.6 บทสรุป

3.6.1 ความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมของเหยื่อในกรณีตากใบกับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

จากภาพรวมลักษณะทั่วไปของเหยื่อ ประกอบกับที่มาของการที่เหยื่อเหล่านั้นตัดสินใจเข้าร่วมหรือเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ และรูปแบบความรุนแรงและผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมาอีกในระยะยาวต่อเหยื่อและครอบครัว ดังนั้น การมองอย่างเหมารวมเหยื่อทั้งหมด หรือมุมมองที่ตรึงเหยื่อไว้กับเหตุการณ์ กระทั่งลดทอนว่าเหยื่อในกรณีตากใบมีเฉพาะผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตจึงเป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจความรู้สึกคับแค้นที่ไม่ได้รับความยุติธรรมอันมีความหมายที่หลากหลายและส่วนมากทับซ้อนกันอยู่ด้วย กล่าวคือ ความรู้สึกที่ไม่ได้รับความยุติธรรมของเหยื่อในกรณีตากใบไม่ได้เป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด บางประเด็นเป็นประเด็นที่เหยื่อมีความเห็นขัดแย้งกันอยู่ แต่พวกเขามีความเห็นร่วมกันในประเด็นที่สำคัญ

ความรู้สึกว่าชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านถูกควบคุมตัวอย่างไม่เป็นธรรม (ประการแรก) นั้นเป็นประเด็นที่ผู้รอดชีวิตและญาติของผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบยังมีความเห็นแย้งกัน มีเพียงผู้รอดชีวิตส่วนน้อย โดยเฉพาะผู้ที่ยอมรับว่ามีเจตนาเดินทางไปเข้าร่วมการชุมนุมเท่านั้นที่เชื่อว่าการควบคุมตัว ชรบ.ทั้ง 6 คนเป็นการควบคุมตัวที่ไม่ยุติธรรม (แม้ว่าพวกเขาจะไม่เคยรู้จักหรือพบหน้า ชรบ.6 คนดังกล่าวมาก่อน) แต่ผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตส่วนมากไม่

แน่ใจว่าการจับกุมขบ.ของบ้านโคกภูเว ต.พร่อนนั้นยุติธรรมหรือไม่ ทั้งนี้ ผู้วิจัยมองว่าประชาชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งเพิ่มขึ้นอีก

อีกประเด็นหนึ่งที่เหลือกรณีตากใบมีความเห็นไม่ลงรอยกันอยู่คือเรื่อง *ความชอบธรรมของการชุมนุมประท้วง/ การชุมนุมทางการเมืองในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้* (ความรู้สึกว่าไม่ยุติธรรมจากการเหมารวมว่าการชุมนุมประท้วงที่ สภ.อ.ตากใบเป็นการก่อความไม่สงบ) กล่าวคือแม้ว่าผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบส่วนใหญ่กล่าวว่า ก่อนเกิดเหตุการณ์ตากใบพวกเขาไม่ทราบมาก่อนว่าการชุมนุมประท้วงทางการเมืองถือเป็นความผิดตามพรบ.กฏอัยการศึก โดยเข้าใจว่าการชุมนุมเป็นสิทธิเสรีภาพภายใต้การปกครองรูปแบบประชาธิปไตย นอกจากนี้ พวกเขาเชื่อว่าด้วยว่าก่อนเหตุการณ์ตากใบ บริเวณนั้นมักจะมีการจัดกิจกรรมสาธารณะอยู่บ่อยครั้ง พวกเขาจึงไม่ทราบว่า การเข้าไปมุงดู หรือมีส่วนร่วมกับการชุมนุมจะเป็นการกระทำที่ละเมิดกฎหมาย (หมายถึงกฏอัยการศึก) ภายหลังเหตุการณ์ตากใบ ประชาชนส่วนหนึ่งจึงเข้าใจว่าการชุมนุมทางการเมืองในพื้นที่ชายแดนใต้อาจมีความหมายเท่ากับการก่อความไม่สงบ และมีความคิดเห็นว่าเป็นอนาคตจะไม่เลือกวิธีการชุมนุมประท้วงเป็นเครื่องมือเพื่อแสดงความไม่พอใจหรือเรียกร้องอะไรจากเจ้าหน้าที่รัฐอีก อย่างไรก็ตาม ผู้รอดชีวิตและครอบครัวผู้เสียชีวิตส่วนใหญ่สะท้อนว่า การชุมนุมทางการเมืองไม่ใช่การก่อความไม่สงบ อีกทั้งจากประสบการณ์การดำเนินคดีทำให้ประชาชนหลายคนเกิดความเข้าใจมากขึ้นว่า การชุมนุมทางการเมืองถือเป็นสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้การปกครองตามรัฐธรรมนูญ แต่สำหรับประชาชนในพื้นที่ชายแดนใต้แล้ว ดูเหมือนว่ากฏอัยการศึกจะมีอำนาจบังคับมากกว่ารัฐธรรมนูญ ดังนั้น ผู้รอดชีวิตและครอบครัวผู้เสียชีวิตในกรณีศึกษาจึงมีแนวโน้มที่จะไม่เข้าร่วมสังเกตการณ์หรือเข้าร่วมกับการชุมนุมทางการเมืองในพื้นที่อีก

ประเด็นที่เหลือในเหตุการณ์ตากใบเห็นพ้องกันมากที่สุดสามประการได้แก่ *ความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมจากการถูกมองอย่างเหมารวมว่าเป็นผู้ก่อความไม่สงบ และมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการสนับสนุนขบวนการแบ่งแยกดินแดน* ซึ่งอ้างอิงจากประสบการณ์ที่ได้รับจากเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุม เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงที่ถูกผลักดันเปลี่ยนลงมาในพื้นที่ภายหลังจากเหตุการณ์ รวมทั้งบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมโดยเปรียบเทียบกับประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่กับที่อื่นๆ และจากประสบการณ์ทางสังคมในพื้นที่ ระหว่างประชาชนต่างศาสนา และระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในเรื่องการดูแลปัญหาด้านความมั่นคง

ประเด็นต่อมาคือ ความไม่ยุติธรรมจากวัฒนธรรมลอยนวลผู้กระทำความผิดที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งมีแหล่งอ้างอิงจากความรับรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการปฏิบัติใช้นโยบายและการบังคับใช้กฎหมายในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ซึ่งมีหลักการคุ้มครองการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐที่เป็นการรักษาความมั่นคงของรัฐ ทั้งนี้ เหยื่อกรณีตากใบเชื่อว่า หลักการคุ้มครองการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐนำมาซึ่งการสร้างคำอธิบายที่ไม่ยุติธรรมเกี่ยวกับการเสียชีวิตของผู้ชุมนุม 85 คน และยังเป็นที่มาของความล้มเหลวของกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบในเวลาต่อมาด้วย ประการสุดท้ายที่เหยื่อในเหตุการณ์ตากใบเห็นพ้องกันคือ การแบกรับผลกระทบด้านการดำเนินชีวิตและด้านสังคมในระยะยาว ซึ่งทำให้เหยื่อไม่สามารถดำรงชีวิตได้ตามปกติ

โดยสรุป จึงกล่าวได้ว่า ความรู้สึกและมุมมองของเหยื่อเรื่องความไม่ยุติธรรมเกิดมาจากการผนวกเอาความรู้ที่มีอยู่เดิมเข้ากับประสบการณ์ส่วนบุคคล คือประกอบด้วย ความรับรู้เรื่องเล่าหรือประสบการณ์เกี่ยวกับความไม่ยุติธรรมจากความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่รัฐที่มีอยู่ก่อนแล้วในพื้นที่ ประสบการณ์ที่แต่ละคนได้รับจากเหตุการณ์การสลายการชุมนุมหน้า สภ.อ.ตากใบเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 และประสบการณ์อันเป็นผลมาจากเหตุการณ์ความรุนแรงรวมทั้งประสบการณ์จากการมีส่วนร่วมในการเรียกร้องความยุติธรรมจากรัฐ

ยิ่งไปกว่านั้น จากการประมวลภาพรวมของผลกระทบรวมทั้งทัศนคติเกี่ยวกับความไม่ยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบข้างต้น ซึ่งให้เห็นประเด็นที่น่าสนใจว่า ถึงแม้เหยื่อซึ่งเป็นผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบจะสามารถก้าวข้ามความรู้สึกโกรธและความหวาดกลัวจนสามารถดำเนินชีวิตของตนเองและครอบครัวต่อไปได้ อีกทั้งยังมีภรรยาและมารดาของผู้ชุมนุมหลายคนสามารถผันตัวมาเป็นผู้ประสานความช่วยเหลือระหว่างชาวบ้านและหน่วยงานราชการในท้องถิ่นได้ดังเช่นกรณีของนางณัฐกานต์ เต๊ะละ ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอย่างไรก็ดี พวกเขาเหล่านั้นกลับยังไม่สามารถก้าวข้ามความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม หรือแปลงเปลี่ยนความรู้สึกดังกล่าวได้ถึงระดับที่สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่หวาดระแวงฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจในพื้นที่ได้ ดังที่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้รอดชีวิตและครอบครัวของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบพบว่า ทุกครั้งที่กล่าวถึงเหตุการณ์ตากใบ พวกเขาจะรู้สึกโกรธและเจ็บใจขึ้นมาอีกทุกครั้ง บางคนถึงกับกล่าวว่า ความรู้สึกเหมือนเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวาน (น้องสาวของผู้เสียชีวิตหนึ่งใน ต.ไพรวัลย์ อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555) เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เหยื่อยังอยู่ในภาวะอารมณ์ไม่เสถียรรวมทั้งยังมีทัศนคติที่เชื่อว่าพวกเขาจะไม่สามารถได้รับความยุติธรรมเช่นนี้คือการที่ประเด็นความขัดแย้งอันเกี่ยวข้องกับความรู้สึกไม่ได้รับความยุติธรรมยังไม่ได้รับการแก้ไข แม้ว่าพวกเขาจะได้รับการช่วยเหลือจากรัฐในเรื่องการดำเนิน

ชีวิตต่อไป ซึ่งในแง่หนึ่ง เรื่องราวที่จะถูกเล่าต่อเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบจะกลายเป็นเรื่องเล่าอีกเรื่องหนึ่ง que เพิ่มพูนความรู้สึกว่าไม่ได้ได้รับความยุติธรรมของประชาชนมลายูมุสลิมในพื้นที่ และอาจนำมาซึ่งการตอบโต้ความรู้สึกเช่นนั้นด้วยการใช้ความรุนแรง หรือถูกนำมาใช้เป็นข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรงในพื้นที่

จากการวิเคราะห์ความรู้สึกไม่ได้ได้รับความยุติธรรมและทัศนคติเรื่องความยุติธรรมของเหยื่อในกรณีเหตุการณ์ตากใบข้างต้น พบว่า ภายใต้ข้อจำกัดของสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งและความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ความรู้สึกไม่ได้ได้รับความยุติธรรมส่งผลกระทบต่อการใช้ความขัดแย้งในกรณีศึกษา และทัศนคติต่อความยุติธรรมมีลักษณะอย่างไร

ผลการศึกษาพบว่า ความรู้สึกไม่ได้ได้รับความยุติธรรมถือเป็นอุปสรรคประการสำคัญของการแก้ไขความขัดแย้งในระยะสั้นและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาว โดยเฉพาะต่อความขัดแย้งที่มีลักษณะเป็นความขัดแย้งที่เกิดกับความสัมพันธ์แนวดิ่ง (ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชน) และประเด็นความขัดแย้งยังเกี่ยวข้องกับการประท้วงทางการเมืองของประชาชนซึ่งแตกต่างจากการชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องในเรื่องปากท้องดังเช่นในกรณีศึกษา ทั้งนี้ ความรู้สึกไม่ได้ได้รับความยุติธรรมในกรณีศึกษามีรากฐานมาจากทัศนคติเชิงลบ และ “ความไม่ไว้วางใจ” ระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารตำรวจกับประชาชนชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจาก “เหตุการณ์ปล้นปืน” และ “กรือเซะ” เป็นต้นมา ซึ่งในกรณีตากใบพบว่า ทัศนคติว่าไม่ได้ได้รับความยุติธรรมของประชาชนในพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวสื่อเกี่ยวกับการชุมนุมที่สภอ.ตากใบได้รับความสนใจจากประชาชนจำนวนมาก ในขณะที่ทัศนคติเชิงลบที่เจ้าหน้าที่รัฐมีต่อผู้ชุมนุมเป็นสาเหตุสำคัญของการตัดสินใจจัดการกับการชุมนุมโดยใช้ความรุนแรง

อย่างไรก็ดี จากแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งของรัฐตั้งแต่ในช่วงแรกๆ ประกอบกับประสบการณ์ในกระบวนการยุติธรรมภายใต้ข้อจำกัดของการประกาศใช้กฎหมายพิเศษในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ยิ่งทำให้บรรยากาศความไม่ไว้วางใจและความสัมพันธ์ระหว่างทหาร (ซึ่งผลัดเปลี่ยนมาใหม่อยู่หลายชุด) และเหยื่อตากใบในพื้นที่อื่นๆ ที่ไม่ใช่ฮือ.ตากใบแย่งลงไปอีก และทำให้เหยื่อส่วนใหญ่หลีกเลี่ยงที่จะปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ด้านความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ซึ่งบางส่วนมีความเห็นว่า “หากให้ทหารออกจากพื้นที่หรือให้ทหารออกจากเขตชุมชน หรืออย่างน้อยที่สุดไม่ให้ทหารดูแลการชุมนุมอาจจะช่วยแก้ปัญหาได้ระดับหนึ่ง” (เยาวชนที่ถูกยิงในที่ชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 6 พฤษภาคม 2553; ผู้ร่วมชุมนุม 4, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิต 14, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555; ผู้ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบ 2, **สัมภาษณ์**, 3 พฤษภาคม 2555; เจาะรอยยังไม่ทราบนามสกุล, **สัมภาษณ์** 4 พฤษภาคม 2555; ผู้ได้บาดเจ็บในเหตุการณ์ตาก

ใบ 1, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) บรรยายากาศความไม่ไว้วางใจระหว่างทั้งสองฝ่ายยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีความพยายามแก้ไขความสัมพันธ์จากทั้งฝ่ายทหารและแกนนำเหยื่อในพื้นที่ นอกจากนี้ เหตุการณ์ตากใบยังคงมีสถานะเพียงเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการปราบปรามประชาชนชาวมลายูมุสลิมอย่างรุนแรงของประเทศไทย อีกทั้งมุมมองต่อการชุมนุม และผู้ชุมนุมที่ สภ.อ.ตากใบ และความยุติธรรมตามกฎหมายภายใต้การบังคับใช้กฎหมายความมั่นคงยังคงเป็นที่ถกเถียงอยู่ต่อไป ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องวิเคราะห์ต่อไปถึงตัวแสดงและบทบาทของตัวแสดงต่างๆ รวมทั้งจุดยืนของตัวแสดงเหล่านั้นในการเรียกร้องความยุติธรรมและการแก้ไขความขัดแย้งในกรณีตากใบ ไม่ว่าจะ

- รัฐ และหน่วยงานของรัฐมีจุดยืนอย่างไรต่อประเด็นความยุติธรรมในเหตุการณ์ตากใบ และรัฐมีบทบาทอย่างไรในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ
- จากลักษณะของเหยื่อในกรณีตากใบ ที่พบว่าเหยื่อส่วนมากเป็นชาวบ้านทั่วไป มีผู้ใช้ที่มีอุดมการณ์เรื่องการต่อสู้เพื่อเอกราช แต่เข้าร่วมการชุมนุมซึ่งเป็นการรวมตัวกันด้วยประเด็นเฉพาะหน้า นอกจากนี้ ในขณะที่ผู้รอดชีวิตที่เป็นชายไม่ได้แสดงบทบาทเท่าที่ควร เพราะมีความหวาดกลัวว่าจะเป็นที่เพ่งเล็งของทหารตำรวจในพื้นที่ เหยื่อส่วนมากที่ถูกขึ้นมาเรียกร้องความยุติธรรมเป็นผู้หญิงมีบทบาทอย่างไรในการเรียกร้องความยุติธรรมตามที่ตนเองคาดหวัง
- บทบาทของฝ่ายที่สาม ทั้งที่เป็นตัวบุคคล และองค์กร ภายในและภายนอกประเทศมีจุดยืนและมีการแสดงบทบาทอย่างไรในกระบวนการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง
- เงื่อนไขและความท้าทายของการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีศึกษา

ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะอภิปรายถึงประเด็นต่างๆ เหล่านี้ ก่อนจะสรุปให้เห็นการเมืองของการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง รวมทั้งจะสรุปให้เห็นเงื่อนไขและข้อจำกัดของการใช้แนวคิดความยุติธรรมที่มีผลเชิงเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยต่อไป

3.6.2 ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

เมื่อนำข้อพิจารณาเรื่องรูปแบบความยุติธรรมที่เป็นเงื่อนไขของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในเรื่อง ความยุติธรรมแบบลงโทษผู้กระทำผิดตามกระบวนการยุติธรรม ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ ความยุติธรรมเชิงสัญลักษณ์ (การจดจำ) ความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรม และความยุติธรรมทางสังคม (การไม่ถูกกีดกันทางสังคม การได้รับสิทธิพื้นฐานในการดำรงชีวิต และ

การยอมรับอัตลักษณ์) จากการพิจารณาปฏิบัติการในการให้ความยุติธรรมเท่าที่มีอยู่ในกรณีตากใบและข้อถกเถียงเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ ก็อาจสรุปได้ว่า ในสภาพความเป็นจริง รูปแบบความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมเป็นรูปแบบที่ปรากฏเป็นรูปธรรมมากที่สุด อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาองค์ประกอบของแนวคิดความยุติธรรมที่เป็นเงื่อนไขของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในเชิงประเด็นปัญหาเรื่อง (1) การยอมรับสาเหตุของความขัดแย้งร่วมกัน (2) การฟื้นฟูเหยื่อ (3) การขอโทษและให้อภัย (4) การสำนึกความผิด (5) การลงโทษผู้กระทำผิดโดยกระบวนการยุติธรรม (6) การยอมรับความผิดร่วมกัน/ ความเชื่อเรื่องกรรม (7) การเปิดเผยความจริงหรือการชำระประวัติศาสตร์ (8) การเยียวยาจิตใจเหยื่อ (9) การเยียวยาจิตใจระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ (10) การทำโครงการฟื้นฟูความเสียหายทางกายภาพร่วมกัน (11) การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกัน (12) การแก้ไขความขัดแย้งด้วยระบบวัฒนธรรมท้องถิ่น (Galtung, 2005: 222-234) จากการพิจารณาจากข้อถกเถียงข้างต้น ซึ่งให้เห็นว่านอกเหนือจากการพิจารณา รูปแบบของความยุติธรรมซึ่งอาจไม่ช่วยให้เห็นปมปัญหาความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้อย่างชัดเจน ข้อถกเถียงเกี่ยวกับปมปัญหาเฉพาะที่เกี่ยวกับแนวคิดอาจช่วยให้เห็นลักษณะของความยุติธรรมที่เด่นชัดมากยิ่งขึ้น และสรุปได้ว่า ในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเช่นในกรณีตากใบ ความยุติธรรม ถูกคาดหวังว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดการความทรงจำในอดีต (เช่น การเปิดเผยความจริง การยอมรับประวัติศาสตร์) การแก้ไขความขัดแย้งในปัจจุบัน (เช่น การจ่ายเงินชดเชย การบังคับใช้กฎหมาย เป็นต้น) และเป็นเงื่อนไขสำหรับการสร้างมาตรการป้องกันปัญหาความรุนแรงในอนาคต (เช่น การสร้างมาตรฐานการเคารพสิทธิมนุษยชน การวางมาตรฐานความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกลางกับชุมชนอัตลักษณ์ในท้องถิ่น เป็นต้น) ซึ่งในบริบทที่ความขัดแย้งและความรุนแรงยังดำเนินอยู่ กรณีเหตุการณ์ตากใบชี้ให้เห็นว่า ความยุติธรรมจะมีบทบาทสำคัญในการลดความรุนแรง โดยการหยุดยั้งวงจรการแก้แค้นด้วยความรุนแรงได้ด้วย กล่าวคือ ในขณะที่มาตรการให้ความยุติธรรมกับเหยื่อเหตุการณ์ตากใบสร้างนักต่อสู้สันติวิธีขึ้น เช่น กลุ่มที่หันมาต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรม มีนางแยณะ สาแลแมเป็นผู้นำกลุ่ม อย่างไรก็ตาม ความไม่ครอบคลุมของมาตรการให้ความยุติธรรมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ผู้รอดชีวิตอีกกลุ่มหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม และบางกลุ่มเลือกที่จะต่อสู้โดยใช้ความรุนแรงเพื่อเป็นการตอบโต้กลับ

อย่างไรก็ดี ท่ามกลางบริบทความขัดแย้งรุนแรงที่ยังดำเนินอยู่ ยากที่จะแสวงหาข้อตกลงร่วม ทำให้นัยยะของความยุติธรรมในกรณีตากใบยังมีความสลับซับซ้อนและผูกโยงกับคุณค่าหลายประการตามจุดยืนของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้ง จากการศึกษาวาทกรรมเรื่อง

ความยุติธรรมในกรณีตากใบจากตัวแสดง 4 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายรัฐ (รัฐบาล หน่วยงานราชการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งฝ่ายความมั่นคง ฝ่ายพลเรือนและข้าราชการในกระบวนการยุติธรรม) ฝ่ายชาวบ้าน (กลุ่มเหยื่อตากใบที่เข้าร่วมต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรม) ฝ่ายที่สาม (องค์กรการเมือง องค์กรเอกชนภายในและระหว่างประเทศ) ฝ่ายขบวนการก่อความไม่สงบ (ไม่เจาะจงว่าเป็นกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ) สรุปได้ว่า มุมมองเรื่องความยุติธรรมของฝ่ายเหยื่อและองค์กรอิสระซึ่งถือเป็นฝ่ายที่ 3 มีความใกล้เคียงกัน คือ องค์ประกอบของความยุติธรรมที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง ประกอบด้วย การยอมรับความผิด + การดูแลชีวิตความเป็นอยู่ (การฟื้นฟูสภาพทางกายภาพของเหยื่อ) + การขอโทษ + การจ่ายเงินชดเชย (การฟื้นฟูสภาพทางกายภาพของเหยื่อ) + การลงโทษผู้กระทำความผิด + การยกเลิกกฎหมายพิเศษในพื้นที่ + การสร้างมาตรฐานเพื่อป้องกันความรุนแรงในอนาคต

ทั้งนี้ เชื่อกันว่า “การยอมรับผิด” ในกรณีตากใบของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคง โดยเฉพาะกองทัพไทยเป็นเงื่อนไขจำเป็นเบื้องต้นของความยุติธรรมที่จะเป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง ทั้งในระดับปัจเจก หน่วยงานด้านความมั่นคง (กองทัพ) และรัฐบาล อย่างไรก็ตาม ในบริบทความรุนแรงและความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่ ดูเหมือนว่า วาทกรรมการยอมรับความผิดจะเป็นสิ่งที่ยอมรับได้จากจากรัฐในระดับหน่วยงานราชการด้านความมั่นคง โดยเฉพาะกองทัพไทย เนื่องจาก มีความเชื่อว่าการยอมรับความผิดจะส่งผลให้ชาวบ้านใช้เป็นข้ออ้างในการดำเนินคดีกับหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ของรัฐในภายหลัง ซึ่งการยอมรับผิดและการถูกดำเนินคดีของหน่วยงานทหารจะส่งผลกระทบต่อความชอบธรรมของอำนาจรัฐในการรักษาความมั่นคงของรัฐในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนั้น การให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบ ส่วนมากจึงเป็นการให้ความช่วยเหลือ ไม่ใช่การแสดงความรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ความรุนแรง

ประการต่อมา การให้เงินชดเชยเยียวยา เป็นประเด็นที่เหยื่อและฝ่ายที่ 3 มีมุมมองแตกต่างและขัดแย้งกันจากความแตกต่างสถานะและบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบ คือ ในขณะที่กลุ่มเหยื่อมีมุมมองว่า การขอโทษ (โดยสัญญาว่าจะไม่เกิดเหตุการณ์เช่นตากใบขึ้นอีก) + การดูแลชีวิตความเป็นอยู่ (รวมเรื่องการจ่ายเงินเยียวยา) เป็นนัยความยุติธรรมขั้นต่ำที่สุดที่พวกเขาจะยอมรับได้ในกรณีตากใบ โดยตระหนักถึงอุปสรรคนานาประการในการนำผู้กระทำผิดซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐมาลงโทษ ทำให้พวกเขาขอรับเงินชดเชยความเสียหายจากรัฐบาล แต่องค์กรเอกชนไม่ว่าในหรือต่างประเทศ (ฝ่ายที่ 3) มีจุดยืนว่า “การนำผู้กระทำผิดมาลงโทษ” ควรจะเป็นมาตรฐานความยุติธรรมขั้นต่ำที่สุดที่จะยุติวงจรความรุนแรง และการพัฒนาประชาธิปไตยไทย (เจ้าหน้าที่องค์กรเอกชนระหว่างประเทศ, **สัมภาษณ์**, 23 มกราคม 2556)

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติงานในองค์กรเอกชนมองว่า มาตรการให้เงินชดเชยเยียวยาจากรัฐเท่าที่ดำเนินการอยู่ไม่อาจถือว่าเป็นมาตรการให้ความยุติธรรมที่สมบูรณ์ตามมาตราฐานด้านกฎหมายระหว่างประเทศ โดยเฉพาะในกรณีตากใบ ดูเหมือนว่ารัฐจะพยายามบอกให้ชาวบ้านเลือกรับเงินเยียวยา และไม่ตีใจเอาความกับเจ้าหน้าที่รัฐอีก (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 3, **สัมภาษณ์**, 12 พฤศจิกายน 2555) กลุ่มองค์กรเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนจึงไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องมากนักในกระบวนการจ่ายเงินเยียวยา แต่ดำเนินบทบาทการตรวจสอบขั้นตอนการพิจารณาเงินชดเชยเยียวยาของรัฐบาล รวมทั้งยังเสนอความช่วยเหลือในกรณีที่ชาวบ้านยังต้องการฟ้องคดีกับผู้กระทำผิด (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 1, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552) สำหรับนักสันติวิธีคนหนึ่งทำงานเยียวยาในกรณีตากใบเห็นว่า แม้ทุกฝ่ายจะมีความเห็นร่วมกันว่า เงินชดเชยไม่ใช่ความยุติธรรมที่สมบูรณ์ แต่ไม่สามารถปฏิเสธความต้องการของชาวบ้านได้ ดังนั้น จึงตัดสินใจเข้าร่วมกับหน่วยงานรัฐในการพิจารณาการจ่ายเงินชดเชยโดยพยายามให้เกิดความครอบคลุมผู้มีสิทธิได้รับเงินและให้มีวิธีการพิจารณาที่เป็นธรรมมากที่สุด แม้กระนั้น ก็ยังได้รับเสียงสะท้อนจากชาวบ้านว่า วิธีการจัดสรรเงินของรัฐบาลแม้ว่าจะมีกฎเกณฑ์ที่น่าเชื่อถือ แต่การที่แต่ละคนได้รับเงินชดเชยไม่เท่ากัน ก็ยังทำให้พวกเขา รู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรม (ผู้ปฏิบัติการด้านเยียวยาจิตใจ, **สัมภาษณ์**, 27 มีนาคม 2556)

ความยุติธรรมทางกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม เป็นแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมที่สำคัญของทุกฝ่าย และข้อถกเถียงชี้ให้เห็นว่า ความยุติธรรมตามกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเป็นปมปัญหาที่แต่ละฝ่ายให้ต่อรองกันมากที่สุด เพราะต่างอ้างอิงกฎหมายในต่างมิติ ขึ้นอยู่กับแนวคิดเบื้องหลังที่กำกับความเชื่อของตน ที่เห็นได้ชัดคือ ความแตกต่างระหว่าง *จุดยืนเรื่องการสนับสนุนแนวคิดสิทธิมนุษยชนกับแนวคิดเรื่องความมั่นคงของรัฐ* ซึ่งในขณะที่ชาวบ้านและกลุ่มองค์กรเอกชนด้านสิทธิมนุษยชน อ้างว่าการชุมนุมทางการเมืองที่สภอ. ตากใบมีความชอบธรรมตามรัฐธรรมนูญและใช้ช่องทางกระบวนการยุติธรรมในการเรียกร้องความยุติธรรมจากการที่มีผู้เสียชีวิตจำนวนมากในเหตุการณ์ดังกล่าว ในขณะที่รัฐก็อ้างว่าการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดคือหนทางที่จะนำไปสู่การสร้าง ความยุติธรรมโดยรวม ไม่ใช่ของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่ที่น่าสนใจคือ การถกเถียงเรื่องกฎหมายและความยุติธรรม ดังที่กล่าวมาได้นำไปสู่ การถกเถียงในประเด็นที่สำคัญย่อยลงไปอีก ดังเช่นที่มีการตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของกฎอัยการศึกและกฎหมายพิเศษฉบับอื่นๆ ที่บังคับใช้ตามมา รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการที่กระบวนการยุติธรรมต้องประสบความล้มเหลวในการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนในกรณีเหตุการณ์ตากใบก็เพราะกรอบกฎหมายพิเศษเหล่านั้น ซึ่งรวมไปถึงกรณีอื่นๆ ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ในกรณีเหตุการณ์ตากใบ พบว่ามีแหล่งอ้างอิงความยุติธรรมที่น่าสนใจและยังถูกตีความเพื่อนำไปใช้หลายแนวทางได้แก่ แหล่งอ้างอิงความยุติธรรมจากคำสอนของศาสนาอิสลาม ซึ่งมีการตีความเพื่อนำไปใช้แตกต่างกัน แม้กระทั่งท่ามกลางบรรดาเหยื่อในเหตุการณ์ตากใบ ผลการศึกษาจึงชี้ให้เห็นความไม่เป็นเอกภาพของมุมมองด้านความยุติธรรมในบรรดาเหยื่อ และเหยื่อกับกลุ่มชบวนการก่อความไม่สงบ ยิ่งไปกว่านี้ ยังดูเหมือนว่าการตีความจากแหล่งอ้างอิงทางศาสนายังมีการแข่งขันกันอยู่ในปัจจุบัน

จากที่กล่าวมาข้างต้น เป็นการนำเสนอเนื้อหาประเด็นการถกเถียงเกี่ยวกับปมปัญหาความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในเชิงเนื้อหา ในบทต่อไป จะเป็นการนำเสนอภาพปฏิบัติการของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีเหตุการณ์ตากใบ ซึ่งจะทำให้เห็นว่าปฏิบัติการเท่าที่มีอยู่ในกรณีตากใบมีอะไรบ้าง รวมทั้งแนวโน้มว่าปฏิบัติการต่างๆ จะสามารถนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้มากน้อยเพียงใด

บทที่ 4

การดำเนินการด้านความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบ

การนำเสนอความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง จากกรณีศึกษาเหตุการณ์ตากใบใน 3 ส่วน ได้แก่

- 1) บริบทเชิงนโยบายการแก้ไขความขัดแย้งและโครงสร้างการบริหารงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2547 – 2552
- 2) ปฏิบัติการของกระบวนการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบ
- 3) สรุปผลความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบและข้อสังเกต

4.1 บริบทเชิงนโยบายการแก้ไขความขัดแย้งและโครงสร้างการบริหารงานในจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2547 – 2552

เหตุการณ์ตากใบ มีความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนทิศทางการบริหารงานและการแก้ไขความรุนแรงและใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในภาพรวม เพราะการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมจำนวนมากในคราวเดียวกัน โดยมีข้อเท็จจริงยืนยันว่ากลุ่มผู้ชุมนุมมิได้จับอาวุธเพื่อโจมตีเจ้าหน้าที่ของรัฐ เหตุการณ์ตากใบไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากเจตนาหรือความผิดพลาดก็ตาม แต่มีความชัดเจนว่าเป็นการกระทำเกินกว่าเหตุของเจ้าหน้าที่ทหารส่งผลกระทบต่อความชอบธรรมในการดำเนินนโยบายเชิงกึ่งรัฐบาลสมัย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ในขณะที่นั้นลดลงอย่างมาก เหตุการณ์ตากใบจึงเป็นจุดตั้งต้นของการเรียกร้องการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดทำนโยบายการบริหารงานและการแก้ไขความรุนแรงในพื้นที่ดังกล่าวจากในพื้นที่ ประชาสังคมส่วนกลางที่นำโดยกลุ่มนักวิชาการ¹ และองค์กรอิสระภายในประเทศ รวมทั้งนำมาซึ่งความสนใจตรวจสอบและเสนอแนะเชิงนโยบายโดยองค์กรทางการเมืองและองค์กรอิสระระหว่างประเทศด้วย

กระแสการตั้งคำถามต่อทิศทางการแก้ไขความรุนแรงในพื้นที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ การปรับเปลี่ยนมุมมองต่อเหตุรุนแรงที่เกิดขึ้นใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จาก

---

¹ คณาจารย์ 144 คนจาก 18 สถาบัน ลงชื่อในจดหมายเปิดผนึกถึงนายกรัฐมนตรี พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงนโยบายในการแก้ไขปัญหาภาคใต้ และขอให้นายกฯ แสดงความรับผิดชอบขั้นต่ำที่สุดคือ การขอโทษประชาชนชาวมลายูมุสลิม และญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบ (“144 อาจารย์ 18 มหาวิทยาลัยเรียกร้อง"ทักษิณ"ขอโทษประชาชน กรณีนองเลือดตากใบ, มติชนรายวัน วันที่ 08 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547 ปีที่ 27 ฉบับที่ 9739)

สมมุติฐาน ที่เหมารวมว่าความรุนแรงที่เกิดขึ้นเป็นฝีมือของโจรกระจอกและความรุนแรงเกิดจากความขัดแย้งในขบวนการค้ายาเสพติด ไม่เกี่ยวข้องกับกลุ่มที่ถืออุดมการณ์แบ่งแยกดินแดน² (International Crisis Group, 2005: 33) มาสู่การยอมรับมากขึ้นว่า เหตุการณ์รุนแรงมีสาเหตุที่ซับซ้อน มีกลุ่มผู้ถืออุดมการณ์ที่ต้องการแบ่งแยกดินแดน มีความอ่อนแอของระบบเศรษฐกิจ การศึกษา ปัญหาด้านอัตลักษณ์ของประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ และปัญหาสังคมอื่นๆ นอกจากนี้ที่สำคัญคือ ความรุนแรงในพื้นที่ยังมีสาเหตุจากความบกพร่องของการปฏิบัติราชการของเจ้าหน้าที่ของรัฐและปัญหาการขาดเอกภาพในการปฏิบัติงานของหน่วยราชการด้วย กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว ลักษณะเหตุรุนแรงที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นปี 2547 ทำให้รัฐบาลไทยปฏิเสธไม่ได้อีกต่อไปว่า ความรุนแรงเหล่านี้มีลักษณะทางการเมือง (ดอน ปาทาน, 2555: 13) ดังนั้น รัฐบาลไทยทุกชุดจึงเริ่ม *ปรับทิศทางในการแก้ไขความรุนแรงในพื้นที่* ดังกล่าวด้วยการจัดทำนโยบายการแก้ไขความรุนแรงและพัฒนารูปแบบองค์กรบริหารพื้นที่เพื่อสร้างเอกภาพของหน่วยงานรัฐในการแก้ไขความรุนแรงในพื้นที่มากขึ้น แม้ว่ารัฐบาลทุกชุดจะได้รับการทักท้วงและวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากจากกลุ่มองค์กรอิสระด้านสิทธิมนุษยชนภายในและระหว่างประเทศ เพราะการคงไว้ซึ่งการบังคับใช้กฎอัยการศึกซ้อนกับการประกาศขยายเวลาการประกาศสถานการณ์ฉุกเฉินในพื้นที่ดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง โดยไม่มีการเปิดโอกาสให้แก่การตรวจสอบดวงดุลการปฏิบัติราชการตามกฎหมายพิเศษฉบับต่างๆ ที่จำกัดสิทธิ เสรีภาพของประชาชนหลายประการ อีกทั้งยังเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเจ้าหน้าที่ทหารยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่อง (มูลนิธิผสานวัฒนธรรม , แถลงการณ์ครบรอบ 9 ปี กฎอัยการศึกในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้)³ ทั้งนี้ ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา มีความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการบริหารงานและนโยบายในการแก้ไขความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยแบ่งเป็น 4 ช่วง คือ 1. ช่วงรัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร 2. ช่วงรัฐประหาร 3 ช่วงรัฐบาลนายสมัคร สุนทรเวช และนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ และ 4. ช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ โดยมีรายละเอียดดังนี้

² สมมุติฐานข้อนี้ของพ.ต.ท.ดร.ทักษิณมีมาตั้งแต่ก่อนเกิดเหตุการณ์ปล้นปืนกองพันพัฒนาที่ 4 อ.เจาะไอร้อง จ.นราธิวาส เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2547

³ กองทัพบกที่ 4 โดยแม่ทัพภาคที่ 4 ประกาศใช้พรบ.กฎอัยการศึกในพื้นที่จ.นราธิวาส ปัตตานี และยะลา เพื่อแก้ไขปัญหาความไม่สงบครั้งแรกตั้งแต่วันที่ 5 มกราคม 2547 (หลังเหตุการณ์ปล้นปืนกองพันพัฒนาที่ 4 เพียงวันเดียว) และมีผลบังคับใช้เรื่อยมาจนกระทั่งวันที่ 21 กรกฎาคม 2548 มีการประกาศใช้พรก.ฉุกเฉินแทน โดยยกเลิกกฎอัยการศึกไปช่วงหนึ่ง อย่างไรก็ตามเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 หลังจากประกาศยกเลิกกฎอัยการศึกในพื้นที่ได้เพียง 1 ปี คณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขได้ประกาศใช้กฎอัยการศึกทั่วประเทศ แม้ต่อมาจะมีการประกาศเลิกใช้กฎอัยการศึกในบางพื้นที่ แต่ยังคงพื้นที่จ.นราธิวาส ปัตตานีและยะลาไว้จนถึงปัจจุบัน

4.1.1 ช่วงรัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการบริหารจากโครงสร้างเดิมหลายครั้งในช่วงรัฐบาลนี้ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ระบบจังหวัดบูรณาการ หรือการตั้งกองอำนาจการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กอ.สสส.จชต. รวมไปถึงการประกาศใช้กฎอัยการศึก และพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน จวบจนเข้าสู่ยุครัฐประหารในช่วงต่อมา

สถานการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในภาคใต้ปะทุขึ้นมาอีกครั้งตั้งแต่ปี 2545 พร้อมๆกับการเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีจากการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อปี 2544 ของพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายการบริหารงานภาคใต้โดยยุบศูนย์อำนาจการบริหารราชการในจังหวัดชายแดนใต้ และกองบัญชาการผสมพลเรือน ตำรวจ ทหารที่ 43 ซึ่งเป็นโครงสร้างเดิมตั้งแต่ พ.ศ. 2524 โดยเพิ่มบทบาทด้านความมั่นคงของสำนักงานตำรวจแห่งชาติ แต่สถานการณ์ในพื้นที่กลับเลวร้ายลงกว่าเดิม รัฐบาลจึงแต่งตั้งองค์การบริหารราชการขึ้นมาใหม่ โดยใช้ระบบการบริหารงานจังหวัดแบบบูรณาการ พ.ศ.2546 ตามนโยบายของ พ.ต.ท.ทักษิณ ที่ต้องการใช้ระบบซีไอโอเข้ามาคลี่คลายปัญหาแต่กลับไม่ประสบความสำเร็จ กระทั่งเกิดเหตุการณ์ปล้นอาวุธปืนจากกองพันพัฒนาที่ 4 ค่ายกรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ อ.เจาะไอร้อง จ.นราธิวาส เมื่อวันที่ 4 มกราคม 2547 (“เส้นทางสายวิบาก”องค์กรดับไฟได้จากยุค ศอ.บต. สู่ยุคกอ.สสส.-กอ.รมน.และศบ.กช.”, สถาบันข่าวอิศรา, วันที่ 24 กันยายน 2554, <http://www.isranews.org/south-news/scoop/item/3688>) รัฐบาลจึงประกาศใช้กฎอัยการศึกใน สามจังหวัดเป็นครั้งแรกทันทีในวันรุ่งขึ้น แต่จากสถานการณ์กลับเลวร้ายลงหลังจากนั้น รัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณจึงตั้งกองอำนาจการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กอ.สสส.จชต. เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2547 ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 68 และ 69/2547 เลียนแบบโครงสร้างกองอำนาจรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) มีพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ รองนายกรัฐมนตรีฝ่ายความมั่นคงเป็นประธาน เพื่อแก้ไขปัญหาความไร้เอกภาพของหน่วยงานฝ่ายปกครอง ตำรวจ และทหารในพื้นที่

นอกจากนี้ ยังมีการระดมกำลังทหารจากภูมิภาคอื่นลงไปตรึงกำลังในพื้นที่เพื่อรองรับความรุนแรงที่เพิ่มสูงขึ้นและเป็นที่มาของทั้งความสับสน ไร้เอกภาพ และทำให้เกิดปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนเพิ่มสูงขึ้น (รุ่งรวี เฉลิมศรีภิญโญรัช ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก., 2551: 177) ดังที่ปรากฏในการจัดการการชุมนุมขนาดใหญ่หน้าสภอ.ตากใบเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากอ.สสส.จชต.ไม่สามารถสร้างเอกภาพในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงได้จริง เพราะในวันดังกล่าวกลับมีการระดมกำลังตำรวจและทหารเข้าควบคุมสถานการณ์จากหลาย

หน่วยงานอย่างสืบสน นอกจากนี้ ในวันดังกล่าวผอ.กอ.สสส.จชต. กลับอ้างว่ากอ.สสส.จชต.ไม่มีบทบาทอะไรเลย นอกจากรับทราบสถานการณ์โดยรวม และไม่ได้รับทราบถึงการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยย่อยทั้งตำรวจและทหารในพื้นที่ และอธิบายว่าภายใต้ข้อบังคับของกฎอัยการศึกที่ให้อำนาจบัญชาการสถานการณ์สูงสุดแก่แม่ทัพภาคที่ 4 แต่เพียงผู้เดียว และแม้ กอ.สสส.จชต.จะเป็นโครงสร้างหลักที่ใช้ต่อเนื่องมาอีกหลายปีในรัฐบาล พ.ต.ท.ทักษิณ แต่ก็มีมีการปรับโครงสร้างภายในและอำนาจการบังคับบัญชาหลายครั้ง เช่น การเปลี่ยนให้แม่ทัพภาคที่ 4 เป็นผู้อำนวยการแทนรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด (รองผบ.สส.) เป็นผู้อำนวยการ หรือ ผอ.สสส.จชต.ฝ่ายข้าราชการประจำ รวมทั้งตั้งหน่วยงาน กอ.สสส.ในระดับจังหวัด เพื่อให้มีแขนขาถึงระดับอำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน เป็นต้น

ภายหลังเหตุการณ์ตากใบ พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ตัดสินใจลดกระแสการวิพากษ์วิจารณ์โดยการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระขึ้นสอบสวนเหตุการณ์ตากใบ และตอบรับข้อเสนอให้มีการทบทวนแผนนโยบายในการแก้ไขความรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของกลุ่มนักวิชาการ 144 คน ที่เข้าพบนายกฯ ด้วยการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) เมื่อเดือนมีนาคม 2548 มีอำนาจหน้าที่ให้ข้อเสนอแนะต่อรัฐบาลด้านนโยบาย มาตรการและกลไกที่จะนำไปสู่ความสมานฉันท์และสันติภาพในจังหวัดชายแดนภาคใต้ แม้ว่าจะไม่ตอบรับข้อเสนอให้ขอโทษประชาชนชาวมลายูมุสลิมและญาติของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบแต่กอส.ก็มีบทบาทในการเผยแพร่รายงานของคณะกรรมการอิสระสอบสวนเหตุการณ์ตากใบ และทำหน้าที่เป็นเวทีกลางในการดึงภาคส่วนต่างๆ ทั้งรัฐและเอกชนให้มีส่วนร่วมในการจัดทำข้อเสนอแนะทางนโยบายต่อรัฐบาล การให้ความช่วยเหลือเยียวยา และเปิดพื้นที่ให้แกเหยื่อได้ส่งเสียงของตนบ้าง และยื่นข้อเสนอแนะทางนโยบายต่อรัฐบาลเป็นระยะซึ่งดูเหมือนว่า ข้อเสนอแนะที่รัฐบาลรับได้มักเป็นข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาในระยะสั้นเช่น การให้เงินเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ โดยตั้งเป็นคณะกรรมการนโยบายและอำนวยการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กยต.) โดยมีรองนายกฯ นายจาตุรนต์ ฉายแสงเป็นประธาน อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการชุดนี้กลับเป็นคณะกรรมการพิเศษที่สามารถทำงานต่อเนื่องได้นานที่สุดตั้งแต่ปี 2548 – 2555 ซึ่งยุติบทบาทลงในสมัยที่มีนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์และนายสมัคร สุนทรเวช เป็นนายกรัฐมนตรี ผลงานระยะยาวของคณะกรรมการชุดนี้คือ การสร้างมาตรฐานหลักเกณฑ์การจ่ายเงินเยียวยาแก่ผู้ได้รับผลกระทบใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

แต่ในระหว่างนั้น ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548 กองทัพบกประกาศใช้พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 แทนกฎอัยการศึกซึ่งประกาศใช้เมื่อ

ช่วงต้นปี 2547 ส่วนในระดับนโยบายก็มีการตั้ง กองอำนวยการนโยบายเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กสชต.ขึ้นมาซ้อนกอส. และกอ.สสส.จชต.อีกชุดหนึ่ง มีรองนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน เพื่อคุมนโยบายในภาพรวมทั้งหมด ต่อมาช่วงปลายปี 2548 รัฐบาลแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการในพื้นที่ที่ตามนโยบายและยุทธศาสตร์เสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กบชต. เพิ่มขึ้นอีกโดยมีผู้บัญชาการทหารบก (ผบ.ทบ.) เป็นประธาน เพื่อเป็นสะพานเชื่อมงานยุทธศาสตร์ระหว่าง กสชต. และ กอ.สสส.จชต.อีกคณะหนึ่งด้วย ภายในปี 2548 รัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณริเริ่มนโยบายการเจรจาฉะบระหว่างเจ้าหน้าที่ไทย หรือหัวหน้าหน่วยข่าวกรองและเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ กับกลุ่มผู้นำขบวนการแบ่งแยกดินแดน โดยความช่วยเหลือจาก ดร.มหาธีร์ โมฮัมหมัด เรียกว่า กระบวนการสันติภาพลังกาวิ (ปาตานี ฟอรัม, 2555: 20) อย่างไรก็ดี ในช่วงปี 2548 – 2549 พ.ต.ท.ดร.ทักษิณก็ไม่ได้ดำเนินการในเรื่องการเจรจาและแก้ไขปัญหาในภาคใต้อย่างจริงจัง แม้กระทั่ง เดือนพฤษภาคม 2549 กอส.เปิดเผยผลสรุปของรายงานต่อสาธารณะและเสนอชุดมาตรการเพื่อยุติความรุนแรงในพื้นที่ดังกล่าว ได้แก่ การหาทางเจรจากับกลุ่มต่อต้าน การจัดตั้งชุดปฏิบัติการเพื่อรักษาความสงบโดยไม่ติดอาวุธ แก้ปัญหาการลอบย่นวลผู้กระทำความผิดในกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชน การส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น การเพิ่มโอกาสด้านเศรษฐกิจและการแก้ปัญหาการว่างงาน การปฏิรูปและปรับปรุงระบบบริหารงานยุติธรรม การส่งเสริมคุณภาพและความหลากหลายของการศึกษา ส่งเสริมความหลากหลายด้านวัฒนธรรม และการจัดตั้งหน่วยงานเพื่อดูแลให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

อย่างไรก็ดี ข้อเสนอแนะเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้มีการนำไปปฏิบัติ ความไม่ก้าวหน้าในเรื่องเหล่านี้เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว พ.ต.ท.ดร.ทักษิณต้องเผชิญกับวิกฤตเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลจากกระแสต่อต้านอย่างหนักที่นำโดยกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (รอบแรก) ประกอบกับการปรากฏตัวของนักรบรุ่นใหม่ในชายแดนภาคใต้ (ยูแวน) ซึ่งไม่มีความเชื่อมต่อกับนักรบรุ่นเก่าๆ ที่พ.ต.ท.ดร.ทักษิณได้เคยเจรจาไว้ โดยสรุปแล้ว ในสมัยรัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ เป็นช่วงเวลาที่รัฐไทยกำลังสับสนต่อสถานการณ์ แต่ละหน่วยงานอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ตรงกัน การแก้ปัญหาเน้นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ในขณะที่ใช้งบประมาณจำนวนมากเพื่อตรึงสถานการณ์ไม่ให้ความรุนแรงจากฝ่ายผู้ก่อความไม่สงบเพิ่มสูงขึ้นอีก (ประสิทธิ์ เมฆสุวรรณ, เอกสารประกอบการสัมมนา 5 ปีไฟใต้ สงคราม ความรู้ ความสับสนแล้วไงต่อ, วันที่ 18 มกราคม 2552) ในที่สุดพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ถ้ายอำนาจให้กองทัพกลับมาดูแลปัญหาในภาคใต้อีกครั้ง

4.1.2 ช่วงรัฐประหาร พบว่า ภายหลังจากทำรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 โดยคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีการจัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวนำโดยพล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ ในด้านหนึ่ง กลายเป็นว่ารัฐบาลทหารชุดนี้สร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างการบริหารและนโยบายการแก้ไขปัญหาความรุนแรงมากกว่าในรัฐบาลก่อนหน้า อาทิเช่น

(1) คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 206/ 2549 ซึ่งมีเนื้อหาโดยสรุปว่า ปัญหาความรุนแรงในชายแดนภาคใต้เป็นปัญหาความขัดแย้งเชิงชาติพันธุ์ และเปิดทางให้แก่การแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการทางการเมือง และ 207/2549 การรื้อฟื้นศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) มีอำนาจหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบายเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนใต้ ซึ่งมีหน้าที่ที่สำคัญคือ การอำนวยการด้านการพัฒนา ด้านการศึกษา และประสานการปฏิบัติในการบริหารงานยุติธรรม คุ่มครองสิทธิเสรีภาพ รับเรื่องร้องทุกข์รวมทั้งการตรวจสอบและแก้ไขปัญหาพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่รัฐ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการพัฒนา โดยแต่งตั้งสภาที่ปรึกษาเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนใต้ ประกอบด้วยตัวแทนจากทุกภาคส่วน นอกจากนั้นยังรื้อฟื้น กองบัญชาการผสมพลเรือน ตำรวจ ทหาร (พตท.) นอกจากนี้ ในคำสั่งดังกล่าวยังระบุให้ ผอ.ศอ.บต. ผอ.พตท. โดยผ่านผอ.กอ.รมน.ภาค 4 ให้มีบทบาทในการปรับปรุงประสิทธิภาพเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยกำหนดให้มีกระบวนการสรรหาข้าราชการที่ดีมาปฏิบัติราชการในพื้นที่ การโยกย้ายเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่เหมาะสมออกจากพื้นที่ เป็นต้น

(2) การแก้ปัญหาความไม่ต่อเนื่องของการปฏิบัติราชการอันเนื่องมาจากการหมุนเวียนบุคลากรทหารด้วยการตั้งกองกำลังถาวรในพื้นที่ ซึ่งเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปลายปี 2548 แล้ว เนื่องจากการประเมินว่าการต่อสู้จะยืดเยื้อออกไป โดยกาสร้างมาตรการสนับสนุนให้มีการรับทหารเกณฑ์ในพื้นที่เข้าประจำการเพื่อแก้ปัญหาการหมุนเวียนกำลังจากภายนอก มีการตั้งมาตรการกำหนดคุณสมบัติการคัดเลือกนายทหารเข้าประจำการ เช่น ต้องไม่มีหนี้มาก ไม่ติดสุรา ไม่เคยมีประวัติพฤติกรรมทางลบ (รุ่งรวี เฉลิมภิญโญรัช ในชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก, 2551: 189) นอกจากนี้ ยังมีการอบรมนายทหารก่อนการปฏิบัติงานจริง การเพิ่มค่าตอบแทนเป็นแรงจูงใจให้กำลังพล การกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติราชการก่อนการขอย้ายออกนอกพื้นที่ เป็นต้น

(3) การกล่าวขอโทษต่อญาติของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ และถอนฟ้องผู้ชุมนุม 58 คนจากเหตุการณ์ตากใบ

(4) การสานต่อกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพ เรียกว่ากระบวนการสันติภาพเจนีวา ซึ่งมีความก้าวหน้าจากฝ่ายของรัฐบาล เพราะเป็นครั้งแรกที่มีการเปิดโอกาสให้ตัวแสดงที่ไม่ใช่ทหาร

และชุมชนนานาชาติเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสันติภาพและการแก้ไขปัญหาในพื้นที่มากขึ้น นอกจากนี้ ยังเปิดโอกาสให้กับการริเริ่มกระบวนการสันติภาพของตัวแสดงอื่นที่ไม่ใช่กองทัพ เช่น ศอ.บต. สมช. ตำรวจ นักวิชาการ องค์กรเอกชน ซึ่งเห็นได้ชัดจากการเชิญไอโอซีมาเยือนประเทศไทย รวมทั้งการมอบหมายให้ สภาความมั่นคงแห่งชาติ ทำหน้าที่ดำเนินกระบวนการสันติภาพโดยไม่ผูกขาดการเจรจาต่อกองทัพเท่านั้น (ปาตานี ฟอรัม, 2555: 26-27)

โครงสร้างใหม่ของ ศอ.บต. ยังอยู่ภายใต้กำกับของ กอ.รมน. (กองทัพไทย) โดยเฉพาะในด้านงบประมาณการดำเนินงานของศอ.บต. ก็ต้องเบิกจ่ายผ่านกอ.รมน. ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 207/2549 (27 กันยายน 2549) ซึ่งกำหนดให้ศอ.บต. และพตท. อยู่ภายใต้โครงสร้างกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายใน (กอ.รมน.) เพราะไม่มีกรอบกฎหมายรองรับศอ.บต. เป็นการเฉพาะ ทำให้ศอ.บต. ในยุคหลังนี้แทบไม่มีสถานะเป็น “องค์กรพิเศษ” แต่กลายเป็น “แขนข้างหนึ่ง” ในโครงสร้าง กอ.รมน. เท่านั้น (“เส้นทางสายวิบาก”องค์กรดับไฟได้จากยุค ศอ.บต. สู่ยุคกอ.สสส.-กอ.รมน.และ ศบ.กช.”, สถาบันข่าวอิสรา, วันที่ 24 กันยายน 2554, <http://www.isranews.org/south-news/scoop/item/3688>) นอกจากนี้ เหตุรุนแรงที่ไม่ลดน้อยลงเท่าที่ควร ในปี 2550 มีเหตุเผาโรงเรียนกว่าร้อยแห่งในพื้นที่ พล.อ.สนธิ บุญยรัตกลิน ผู้บัญชาการทหารบก ในฐานะหัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ใช้มาตรการตอบโต้กลุ่มผู้ก่อความไม่สงบ อาทิ การเพิ่มกำลังทหารเพื่อตรึงกำลังในพื้นที่กว่า 50,000 คน (ศรีสมภพ จิตรวิกรมยศรี, 2551: 1) การประกาศ “ยุทธการพิทักษ์แดนใต้” ในเดือนมิถุนายน 2550 ซึ่งเป็นนโยบายสนับสนุนยุทธการปิดล้อม ตรวจสอบตามหมู่บ้านต่างๆ การเพิ่มจุดตรวจทั้งแบบชั่วคราวและถาวร ในช่วง 3 เดือนแรกของการปฏิบัตินโยบาย พตท.ได้ปิดล้อมหมู่บ้าน 20 แห่งและจับกุมผู้ต้องสงสัยกว่า 600 คน (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555: 22) นอกจากนี้ ช่วงปลายปี 2550 ศอ.บต.และกรมการปกครองจัดโครงการเพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งกองกำลังป้องกันตนเองของพลเรือน โดยการเพิ่มอัตราผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านด้านความมั่นคงในแต่ละหมู่บ้านเพื่อทำงานร่วมกับกองอาสารักษาดินแดน (อส.) ชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) และอาสาสมัครรักษาหมู่บ้าน (อรบ.) ใน 2,050 หมู่บ้านใน สามจังหวัดชายแดนใต้พร้อมกับการมอบอาวุธปืนเพิ่มให้แต่ละหมู่บ้าน (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, อ้างแล้ว: 18) ดังนั้นในปี 2550 จึงมีข้อร้องเรียนการใช้อำนาจโดยมิชอบและการละเมิดสิทธิมนุษยชนเพิ่มจำนวนขึ้นอีก (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, อ้างแล้ว: 16) ซึ่งยิ่งตอกย้ำว่า แนวทางการเมืองนำการทหารยังไม่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ ในทางกลับกัน การรัฐประหารเมื่อกันยายน 2549 ยังทำให้กองทัพกลับมาเป็นตัวแสดงนำในการแก้ไขความรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคได้อีกครั้ง

4.1.3 ช่วงรัฐบาลนายสมเ้าคร สุนทรเวช และนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ หลังจาก พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรีชั่วคราวลงจากตำแหน่ง ช่วงต้นปี 2551 มีการลงมติเลือกนายกรัฐมนตรีคนต่อไปโดยยังไม่มีการเลือกตั้งทั่วไป ให้ นายสมเ้าคร สุนทรเวช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และในช่วงปลายปีเดียวกัน นายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ รองหัวหน้าพรรคพลังประชาชนขึ้นรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากนายสมเ้าคร ซึ่งแม้ว่าการลงมติทั้งสองครั้งเป็นการกลับมาใช้กลไกรัฐสภาในการแก้ปัญหาการเมืองระดับชาติอีกครั้งหลังการรัฐประหาร อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังต้องเผชิญกับความไร้เสถียรภาพทางการเมืองอันเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) กับกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ทั้งนายสมเ้าครและนายสมชายต่างถูกกล่าวหาจากกลุ่มพธม.ว่าเป็นนอมินี (ตัวแทน) ของพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ประกอบกับการที่พรรครัฐบาลและพรรคร่วมรัฐบาลกำลังเผชิญกับปัญหาความไร้เสถียรภาพจากการถูกฟ้องยุบพรรค ทำให้รัฐบาลนายสมเ้าคร สุนทรเวช และรัฐบาลนายสมชาย วงศ์สวัสดิ์ (กันยายน 2551) ไม่สานต่องานใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างจริงจัง แม้ว่าจะมีรายงานว่าทั้งรัฐบาลนายสมเ้าครและนายสมชายพยายามประสานความร่วมมือกับอินโดนีเซีย (ปาตานี ฟอรัม, 2555: 34) แต่การที่นายฯ นายสมเ้าคร ที่ขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมด้วย แสดง ทักษะต่อเหตุการณ์ตากใบที่ให้สัมภาษณ์กับสำนักข่าวของตะวันออกกลางชื่อ อัลจาซีรา (Al Jazeera) ว่าผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ ตายเพราะมีร่างกายอ่อนเพลียจากการถือศีลอด จึงล้มทับกันบนรถขนย้าย ยิ่งตอกย้ำว่าทิศทางการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การแก้ไขความรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีแนวโน้มว่าจะให้ความสำคัญกับการใช้กำลังทหารเป็นหลัก ในขณะที่ยุทธศาสตร์ทางการเมืองและการพัฒนาจะเป็นตัวแปรเสริมเท่านั้น (ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี, 2551: 1)

4.1.4 ช่วงรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เกิดขึ้นเมื่อศาลรัฐธรรมนูญตัดสินยุบพรรคพลังประชาชนและพรรคร่วมรัฐบาล ทำให้พรรคฝ่ายค้านหรือพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นมาเป็นรัฐบาลแทน ช่วงปลายปี 2551 รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ประกาศว่าจะใช้แนวทาง การเมืองนำการทหาร ทั้งนี้ มีผลงานที่สำคัญในเรื่องนี้คือ การแก้ไขจุดอ่อนของศอ.บต.ที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นเมื่อปี 2549 แต่ยังไม่มีความเป็นสวนราชการตามกฎหมาย ทำให้มีข้อจำกัดด้านการบริหารแผนงาน งบประมาณ และบุคลากร รัฐบาลนี้จึงปรับโครงสร้างศอ.บต.ใหม่ให้มีสถานะเป็นนิติบุคคลขึ้นตรงต่อนายกรัฐมนตรี และ ตราพระราชบัญญัติการบริหารราชการจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2553 เพื่อรองรับโครงสร้างดังกล่าว ทำให้ศอ.บต.ยุคหลังมีสถานะเทียบเท่า กอ.รมน.เพราะให้นายกรัฐมนตรี เป็น ผอ.ศอ.บต. เช่นเดียวกับ ผอ.รมน. ส่วนผู้บริหารสูงสุดของฝ่ายข้าราชการประจำเปลี่ยนชื่อ

ตำแหน่งเป็น เลขาธิการ ศอ.บต. มีอำนาจทั้งเสนอย้ายข้าราชการแทบทุกหน่วยในพื้นที่ รวมทั้งมีอำนาจเรียกสำนวนการสอบสวนคดีที่ถูกร้องเรียนจากประชาชนว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมมาตรวจสอบได้ โดยภาพรวมแล้วศอ.บต.ยุคใหม่นี้จึงมีพันธกิจด้านการพัฒนาและการให้ความเป็นธรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ การกำหนดให้ศอ.บต.มีหน้าที่จัดทำแผนยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ให้สอดคล้องกับนโยบายการบริหารและการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ ควบคู่กับแผนยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงที่รับผิดชอบโดย กอ.รมน.ยังสะท้อนว่า ศอ.บต.ในยุคหลังจึงไม่เพียงแต่เป็นอิสระจากกอ.รมน.เท่านั้น แต่ยังมีอำนาจในการถ่วงดุลกับงานด้านความมั่นคงด้วย (“เส้นทางสายวิบาก”องค์กรดับไฟได้จากยุค ศอ.บต. สู่ยุคกอ.สสส.-กอ.รมน.และ ศบ. กท.”, สถาบันข่าวอิศรา, วันที่ 24 กันยายน 2554)

นอกจากการปรับโครงสร้างการบริหารขนาดใหญ่ในพื้นที่ รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ยิ่งรัฐก็ฟื้นกลไกคณะกรรมการนโยบายและอำนวยการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนใต้ (กยต.) ขึ้นอีกโดยให้รมต.สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ดูแล (นายสาทิตย์ วงศ์หนองเตย) เพื่อพิจารณาเงินเยียวยาเพิ่มเติมและพัฒนาหลักเกณฑ์การเยียวยา โดยเฉพาะในกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ⁴ รวมทั้งยังพยายามสานต่อกระบวนการสัญญาสันติภาพเจเนวาที่นายกรัฐมนตรีพล.อ.สุรยุทธ์ริเริ่มไว้ การจัดทำโครงการให้เงินอุดหนุนหมู่บ้านเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต (โครงการพนมและโครงการพนบ) การแก้ปัญหาการรุกกล้าที่ดินทำกินโดยกรมอุทยานแห่งชาติบริเวณเทือกเขาบูโด การอำนวยความสะดวกแก่ชาวมุสลิมในการเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ ประเทศซาอุดีอาระเบีย และโดยเฉพาะการประกาศว่าจะให้ความสำคัญกับคดีที่ประชาชนชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ให้ความสนใจและคดีการละเมิดสิทธิมนุษยชนสำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เช่น กรณีกรือเซะ ซึ่งอัยการสั่งไม่ฟ้อง กรณีการหายตัวไปของนายสมชาย นีละไพจิตร แต่สำหรับกรณีตากใบ รัฐบาลให้ความเห็นว่าคดีไต่สวนการตายอยู่ในระหว่างการพิจารณาของศาลแล้ว รวมถึงกรณีการยิงปืนเข้าไปในมัสยิดอัลฟอรคอน บ้านไอบาแย อ.เจาะไอร้อง จ.นราธิวาส ขณะที่ประชาชนกำลังละหมาดในมัสยิดที่เกิดขึ้นในสมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ด้วย

อย่างไรก็ดี จากความพยายามข้างต้นของรัฐบาลอภิสิทธิ์พบว่า มีเฉพาะการปรับโครงสร้างการบริหารของ ศอ.บต.เท่านั้นที่ประสบความสำเร็จและก่อให้เกิดผลดีในระดับ

⁴ อย่างไรก็ดี กยต.คณะของนายสาทิตย์ วงศ์หนองเตยต้องยุติบทบาทลงชั่วคราวหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อปี 2554 พร้อมๆ กับการเข้ารับตำแหน่งพรรครัฐบาลของพรรคเพื่อไทย แต่ทั้งนี้ กยต. มิได้ถูกยุบไปด้วยและมีการสานต่องานในเวลาต่อมา แต่สำหรับกรณีจังหวัดชายแดนภาคใต้ นายกรัฐมนตรีนางสาวยิ่งลักษณ์มอบหมายให้ศอ.บต.เป็นผู้รับผิดชอบต่อ

โครงสร้างและในระยะต่อมา สำหรับโครงการด้านการพัฒนา เช่น โครงการพนม โครงการพนบ และโครงการสนับสนุนการทำฮัจญ์ กลับประสบความล้มเหลวและนำมาสู่ความขัดแย้งในระดับหมู่บ้านเพิ่มเติม เนื่องประชาชนทั่วไปพบว่าไม่มีโอกาสเข้าถึงโครงการเหล่านั้นได้อย่างเท่าเทียม กล่าวคือ โอกาสการเข้าถึงโครงการพิเศษต่างๆ กระจุกตัวอยู่เฉพาะกับชนชั้นนำในพื้นที่ ในขณะที่โครงการพัฒนาหมู่บ้านก็ต้องเจออุปสรรคจากการไม่ลงพื้นที่ของข้าราชการในศอ.บต. นอกจากนี้โครงการพัฒนาส่วนใหญ่ยังถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของยุทธการด้านความมั่นคง กล่าวคือ การกำหนดงบประมาณในแต่ละพื้นที่อ้างอิงข้อมูลพื้นที่จากหน่วยงานความมั่นคง ซึ่งกระทบให้บางพื้นที่ที่ถูกเพ่งเล็งว่าเป็นพื้นที่สีแดง (หมายถึงมีความรุนแรงถึง มีข้อมูลว่ามีความเคลื่อนไหวของกลุ่มก่อความไม่สงบในพื้นที่) ก็จะไม่ได้รับโอกาสเข้าร่วมโครงการพัฒนา ซึ่งในจำนวนพื้นที่ในจังหวัดนราธิวาสมีหลายพื้นที่ที่หมู่บ้านของผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบถูกพิจารณาว่าเป็นพื้นที่สีแดง กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว โครงการพัฒนาที่เกิดขึ้นกลับสร้างความรู้สึกรู้สึกไม่เท่าเทียมแนวราบระหว่างประชาชนมากยิ่งขึ้นไปอีก ส่วนการสานต่อกระบวนการเจรจาเพื่อสันติภาพก็ต้องประสบกับความล้มเหลวเช่นกัน ซึ่งมีผู้วิเคราะห์ว่าเป็นเพราะรัฐบาลนี้ต้องพึ่งพาระบบราชการ ซึ่งมีแนวคิดอนุรักษ์นิยม มาก เพราะรัฐบาลไม่ได้มาจากการเลือกตั้งทำให้รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ไม่มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจในการแก้ไขความรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

อย่างไรก็ดี รัฐบาล ยังมีจุดยืนสนับสนุนแนวคิดอนุรักษ์นิยม เช่น การแสดงความคิดเห็นเชิงปฏิเสธข้อเสนองของกอส.ที่เสนอให้มีการประกาศใช้ภาษามลายูเป็นภาษาทำงาน นอกจากนี้รัฐบาลยังแสดงท่าทีที่ชัดเจนว่าไม่สนับสนุนแนวคิดเรื่องการปกครองพิเศษในพื้นที่ดังกล่าว (“เปิดใจรมต.ถาวร ผลงานบนภารกิจร้อนดับไฟใต้”, สถาบันข่าวอิสรา, วันที่ 2 มิถุนายน 2552, www.isaranews.org) กระบวนการเจรจาสันติภาพกับกลุ่มขบวนการแบ่งแยกดินแดนจึงไม่มีความคืบหน้าในสมัยรัฐบาลนี้เท่าที่ควร ยิ่งไปกว่านั้น รัฐบาลยังไม่สามารถอำนวยความสะดวกและสร้างมาตรฐานสิทธิมนุษยชนจากคดีสำคัญๆ ได้จริง แม้ว่าจะมีการประกาศว่าจะให้ความยุติธรรมในคดีละเมิดสิทธิที่เกิดขึ้นในสมัยนายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร เห็นว่าไม่มีความก้าวหน้าใดๆ ในกรณีที่เคยขึ้นแล้ว ทั้งคดีมัสยิด หรือคดีนายสมชาย นีละไพจิตร รวมทั้งคดีที่เพิ่งเกิดขึ้นดังเช่นคดีมัสยิดโอบาแยข้างต้น ซึ่งในระยะแรกมีการออกหมายจับอดีตทหารพรานชาวไทยพุทธ แต่ในที่สุดตำรวจห้องที่ปล่อยตัวไป เนื่องจากอ้างว่าหลักฐานไม่เพียงพอ เป็นต้น ดังนั้น โดยสรุปแล้ว รัฐบาลนายอภิสิทธิ์ก็ยังไม่สามารถเปลี่ยนทิศทางการแก้ไขความขัดแย้งรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไปสู่แนวทางการเมืองนำการทหารได้ แม้ในช่วงเวลารัฐบาลนายอภิสิทธิ์จะมีรายงานการละเมิดสิทธิมนุษยชนในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ลดลงก็ตาม

สรุปได้ว่า แม้ว่าเหตุการณ์ตากใบจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการ โดยเฉพาะการยกระดับประเด็นความขัดแย้งรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เข้าสู่ประเด็นสาธารณะและทำให้ภาคประชาสังคมขยายตัวทั้งในพื้นที่และจากภายนอกในเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งรุนแรงในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นประเด็นที่เป็นบริบทสำคัญของการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบอย่างน้อย 2 ประการคือ ประการแรก กองทัพยังเป็นตัวแสดงหลักในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ แม้จะมีความพยายามตั้งอำนาจผูกขาดมาจากกองทัพในสมัยรัฐบาลพลเรือนนำโดยพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร แต่มุมมองต่อความขัดแย้งรุนแรงของพ.ต.ท.ทักษิณกลับผิดพลาดอย่างมาก นอกจากนี้ การรวบอำนาจของรัฐบาลด้วยการดึงความชอบธรรมจากท้องถิ่นและการเพิ่มบทบาทของสำนักงานตำรวจแห่งชาติเข้าแทนที่กองทัพยังทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งเข้มข้นขึ้น ในที่สุดจึงส่งผลลดทอนความชอบธรรมของรัฐบาลเองในที่สุดเห็นได้จากผลการเลือกตั้งทั่วไปซึ่งในรอบทศวรรษนี้ ที่พรรคเพื่อไทยไม่มีที่นั่งสมาชิกสภาผู้แทนจาก สามจังหวัดชายแดนภาคใต้เลย ส่วนรัฐบาลพลเรือนชุดต่อๆ มาก็ไม่มีความเข้มแข็งมากพอที่จะแสดงบทบาทนำ ดังเห็นได้จากการที่รัฐบาลทุกชุดต่างขยายเวลาประกาศใช้กรอบกฎหมายในสถานการณ์ฉุกเฉิน ที่กฏอัยการศึกของรัฐไม่เป็นไปตามหลักการคุ้มครองตามหลักนิติธรรม⁵ รวมถึงการที่รัฐบาลทุกชุดยังคงไว้ซึ่งนโยบาย

---

⁵ กฏอัยการศึกซึ่งมีการประกาศใช้ในภาคใต้อยาวนานกว่ากฎหมายฉบับอื่น เปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ที่สามารถควบคุมตัวบุคคลมากถึงเจ็ดวันเพื่อสอบปากคำโดยไม่ต้องมีหมายศาล ไม่ต้องขออำนาจตรวจสอบจากศาล และเป็นการปฏิเสธสิทธิที่จะขอให้มีการตรวจสอบความชอบของการควบคุมตัวหรือที่เรียกว่า *habeas corpus* คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากลพบว่า มักไม่มีการเปิดเผยข้อมูลสถานที่ควบคุมตัว และส่วนใหญ่คนที่ถูกจับจะถูกควบคุมตัวในค่ายทหารหรือในสถานที่ชั่วคราวบางแห่ง (คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล รายงานต่อคณะกรรมการทบทวนสถานการณ์สิทธิมนุษยชนตามกลไก UPR, มีนาคม 2554) พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 (พรก.ฉุกเฉินฯ) ในเดือนกรกฎาคม 2548 ซึ่งเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่ที่สามารถควบคุมตัวบุคคลโดยมีหมายศาล แต่ไม่ต้องมีข้อกล่าวหาทางอาญา เจ้าหน้าที่ที่สามารถควบคุมตัวผู้ต้องสงสัยได้นานถึงเจ็ดวัน และสามารถขยายระยะเวลาการควบคุมตัวได้รวมกันทั้งหมดไม่เกิน 30 วัน ซึ่งในทางปฏิบัติเจ้าหน้าที่สามารถขอหมายศาลได้ง่าย และศาลเองก็มีความสามารถจำกัดในการตรวจสอบว่าจะเป็นการควบคุมตัวโดยพลการหรือไม่ แม้ว่าตามพรก.ฉุกเฉินฯ ผู้ถูกควบคุมตัวมีสิทธิไปปรากฏตัวต่อศาลทุกเจ็ดวันเพื่อขอให้ตรวจสอบความจำเป็นของการควบคุมตัว อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติ ผู้ถูกควบคุมตัวมักไม่ถูกนำตัวไปขึ้นศาล เช่นเดียวกับกฏอัยการศึก ดังนั้นพรก.ฉุกเฉินฯ จึงทำให้เกิดพฤติกรรมที่บุคคลอาจถูกรังแกโดยปิดลับจากโลกภายนอก นอกจากนี้ ตามพรก.ฉุกเฉินฯ เจ้าหน้าที่พนักงานผู้บังคับใช้กฎหมายจะได้รับความคุ้มกันโดยไม่ต้องถูกฟ้องร้องดำเนินคดีทั้งทางแพ่ง อาญา และทางวินัยหากเป็นการกระทำโดยสุจริต จึงเป็นเหตุให้อาจมีการใช้กฎหมายอย่างมิชอบเพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าหน้าที่ถูกฟ้องคดีเมื่อเกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนขึ้น และนำไปสู่บรรยากาศที่เจ้าหน้าที่ไม่เกรงกลัวว่าจะมีผลกระทบจากการละเมิดสิทธิของตน กฎหมายฉบับนี้มีผล

การปราบปรามการก่อการร้ายในพื้นที่ (แม้ว่าจะวิพากษ์รัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณกันมากในเรื่องนี้) ทั้งนี้ การขยายเวลาการบังคับใช้กรอบกฎหมายพิเศษร่วมกับนโยบายการปราบปรามการก่อการร้ายและการที่รัฐบาลได้ริเริ่มโครงการต่าง ๆ เพื่อกระตุ้นให้ผู้ต้องสงสัยมาแสดงตน⁶ รวมถึงการคงไว้ซึ่งกองกำลังพลเรือนต่างแสดงว่า อำนาจในการแก้ไขปัญหาใน สามจังหวัดชายแดนใต้ยังเป็นของกองทัพ ทั้งนี้ รัฐบาลพลเรือนเพียงแต่มีความพยายามต่อรองและสร้างความสมดุลเชิงอำนาจขึ้นบ้างเท่านั้น ดังสะท้อนจากความศึกและพ.ร.ก.บริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน) บังคับใช้ในภาคใต้ของไทย เป็นเหตุให้การทำหน้าที่พยายามตั้งองค์กรจัดทำนโยบายและองค์กรบริหารเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและสร้างความสมดุลกับการทำงานด้านความมั่นคง

ประการที่สอง การเมืองการปกครองระดับชาติยังไม่เปลี่ยนแปลงไปสู่การหยั่งรากของประชาธิปไตย รัฐบาลพลเรือนยังซุกมุนอยู่กับปัญหาความขัดแย้งระดับชาติที่ทวีความรุนแรงขึ้น ภายหลังจากรัฐประหารเมื่อเดือนกันยายน 2549 ทำให้ปัญหา “ความเป็นเอกภาพ” ภายในรัฐบาลและภายในฝ่ายความมั่นคงยังคงยังเป็นปัญหาหลักที่สำคัญในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งใน สามจังหวัดชายใต้ไปอย่างไม่มียุทธศาสตร์รวมที่แน่ชัด และการปฏิบัติที่สอดคล้องและสนับสนุนการสร้าง ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในภาพรวม ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐบาลชุดต่างๆ ที่ผ่านมายังคงตั้งหน่วยงานเพิ่มเติมเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ดังกล่าว ทั้งนี้ บริบทเช่นนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งถูกแยกส่วนออกจาก การให้ความยุติธรรมในกรณีตกไปด้วย

บังคับใช้ในภาคใต้และมีการขยายระยะเวลาการบังคับใช้ทุกสามเดือนนับแต่เริ่มประกาศใช้ในเดือนกรกฎาคม 2548 (มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555) อีกฉบับหนึ่งคือ พระราชบัญญัติการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร เป็นกฎหมายที่เปิดโอกาสให้บุคคล “ได้รับคำสั่งจากศาลให้ถูกควบคุมตัวในค่ายฝึกอบรมของทหารเป็นเวลานานถึงหกเดือน โดยไม่จำเป็นต้องมีข้อกล่าวหาหรือการลงโทษทางอาญา ปัจจุบัน มีการนำรบ.ความมั่นคงฯ มาใช้ในสี่อำเภอของจังหวัดสงขลา ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2552 และมีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาให้ครอบคลุมถึง “การกระทำอันเป็นการก่อการร้าย” ด้วย โดยรวมกับการที่ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาเปิดโอกาสให้มีการควบคุมตัวบุคคลได้นานถึง 84 วัน หลังจากตั้งข้อกล่าวหาสำหรับความผิดร้ายแรง คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากลพบว่า ในบางคดีมีการควบคุมตัวบุคคลไว้หลายปีระหว่างรอขึ้นศาล (คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล รายงานต่อคณะกรรมการทบทวนสถานการณ์สิทธิมนุษยชนตามกลไก UPR, มีนาคม 2554)

⁶ หมายถึง นโยบายมอบตัว (Surrender policy) ซึ่งหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่จะทำการเชิญตัวผู้ต้องสงสัยให้มาพบหรือมารายงานตัวที่ค่ายทหาร ตามข้อมูลของทางการระบุว่าจุดประสงค์หลักของนโยบายเชิญให้มาพบคือการจับกุมตัว (ดูรายละเอียดในมูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555)

4.2 ปฏิบัติการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีเหตุการณ์ตากใบ พ.ศ. 2547 - 2552

เพื่อให้ชัดเจนตามกรอบวิเคราะห์ ในส่วนนี้จะนำเสนอ รายละเอียดของปฏิบัติการในกระบวนการให้ความยุติธรรมและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่ในกรณีตากใบ 6 ด้านคือ 1.การเปิดเผยความจริง 2.การลงโทษผู้กระทำผิด 3.การขออภัยและให้อภัย 4.การชดเชยเยียวยา 5. การแก้ไขความขัดแย้งในท้องถิ่น และ6.การป้องกันความรุนแรงในอนาคต หรือการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ เนื้อหาสาระของปฏิบัติการแต่ละด้านมีดังนี้

4.2.1 การเปิดเผยความจริงในกรณีตากใบ

เหตุการณ์ความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในรอบเกือบสิบปีที่ผ่านมา มีการค้นหาข้อเท็จจริงอย่างเป็นทางการและเป็นที่ยอมรับเพียงไม่กี่ครั้ง เหตุการณ์ที่นำไปสู่การแสวงหาข้อเท็จจริงตากใบหลักการสิทธิมนุษยชนใน 3 ประการคือ เป็นการกระทำโดยบุคคลที่สามที่เป็นกลาง แต่งตั้งจากศาล (หรือฝ่ายบริหาร) และมีการจัดทำรายงานเสนอต่อผู้แต่งตั้งและคู่กรณีอยู่เพียง 2 กรณีคือ เหตุการณ์กรือเซะ (28 เมษายน 2547) และเหตุการณ์ตากใบ (25 ตุลาคม 2547) โดยเฉพาะในกรณีหลังที่ปรากฏภาพจากเทปบันทึกเหตุการณ์ตากใบที่แพร่หลายไปทั่วโลกที่ดูจะสวนทางกับคำอธิบายของผู้นำรัฐบาลในขณะนั้น (พตท.ทักษิณ ชินวัตร) ซึ่งภาพที่ปรากฏนั้นมีความชัดเจนว่ากรณีตากใบเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐต่อประชาชนชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนั้น ในกรณีนี้จึงมีหลายฝ่ายทำการศึกษาเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริง ในกรณีตากใบ ซึ่งแบ่งรายงานออกเป็น 5 แหล่งที่มา ได้แก่

(1) รายงานการปฏิบัติการกิจในกรณีตากใบ ของกองสารนิเทศ กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด โดยกองอำนวยการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนใต้ และกองอำนวยการรักษาความมั่นคงภายในภาค 4 ส่วนหน้า มีหน้าที่ทั้งทางการทหารและด้านการพัฒนา เพื่อนำมาซึ่งความสงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ รวมทั้งมีการดำเนินมาตรการด้านการข่าว และปฏิบัติการทางจิตวิทยา ดังนั้น จึงต้องมีการจัดทำรายงานการปฏิบัติงานตามภารกิจเพื่อชี้แจงกับสาธารณะ แต่มีข้อสังเกตว่า โดยปกติแล้วรายงานส่วนใหญ่ที่จัดทำขึ้น เช่น การจัดทำวารสาร มีลักษณะการเลือกข้อมูลมานำเสนอเพื่อผลทางจิตวิทยาเป็นหลัก (ศรีประภา เพชรมีศรีและคณะ, 2550: 9) แต่ในการจัดทำรายงานการปฏิบัติการกิจในกรณีตากใบ มีลักษณะที่ต่างออกไปคือ ไม่ใช่รายงานเกี่ยวกับการปฏิบัติการ แต่เป็นรายงาน “ชี้แจงผลการสอบสวนชั้นต้น ในเหตุการณ์ 25 ตุลาคม 2547 ที่ อ.ตากใบ” เพื่ออธิบายว่า การเคลื่อนไหวที่สภ.ตากใบ มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า โดยอาศัยกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มปฏิบัติการกดดัน เพื่อหวังให้เกิดการจลาจลตามแผนการ

แบ่งแยกดินแดน โดยมีชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านของ ต.พร่อน อ.ตากใบ 6 คนที่ถูกจับกุม ก่อนหน้านั้นเป็นผู้รู้เห็นกับการตั้งองค์กรเคลื่อนไหวในพื้นที่ด้วย (สุริชัย หวันแก้ว, 2549: 17) อย่างไรก็ดี ผลการสอบสวนเบื้องต้นไม่ระบุว่าผู้ใดต้องรับผิดชอบ แต่ให้รอผลการตรวจสอบจากคณะกรรมการอิสระฯ ที่สำนักนายกรัฐมนตรีตั้งขึ้น ทั้งนี้ รายงานฉบับดังกล่าวจัดทำขึ้นเพื่อประกอบการแถลงข่าวของ พล.อ. สัมพันธ์ บุญญานันท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2547 เท่านั้น และมีการประกาศไว้ในเว็บไซต์ของกอ.สสส.จชต. และข้อสังเกตอีกประการว่าในรายงานฉบับดังกล่าวนั้น ระบุเพียงรายละเอียดการสอบสวนเกี่ยวกับการชุมนุมของประชาชนราว 3,000 คน เท่านั้น โดยไม่ปรากฏรายละเอียดของการสลายการชุมนุมและการจัดการกับกลุ่มผู้ชุมนุมแต่อย่างใด

(2) รายงาน 4 ฉบับ ของ คณะกรรมการธิการของวุฒิสภา โดยสมาชิกวุฒิสภา (สมัยปี 2543 - 2549) ประกอบด้วย รายงาน 3 ฉบับ จากคณะกรรมการ 3 คณะ คือ 1.คณะกรรมการวิสามัญเพื่อตรวจสอบปัญหาในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นำโดย พล.ต.อ. ประทิน สันติประภพ ประธานกรรมการฯ 2.คณะกรรมการการพัฒนาระบบสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ นำโดย นพ. นิรันดร์ พิทักษ์วัชรระ ประธานคณะฯ และ 3.คณะกรรมการต่างประเทศ นำโดยประธานคือ นาย ไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ และ 4.รายงานส่วนบุคคลฉบับสุดท้าย หรือ สมุดปกเหลือง เรื่อง ความจริงที่ตากใบ ไร้มนุษยธรรม ความชอบธรรมสิ้นสุด ของนายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง สว.กรุงเทพฯ ซึ่งมีสมาชิกวุฒิสภาทั้งสิ้น 15 คน เดินทางลงพื้นที่ตั้งแต่วันที่ 28 ตุลาคม 2547 (3 วันหลังเหตุการณ์ตากใบ) เพื่อสอบสวนพยานในที่เกิดเหตุ เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง และประชาชนผู้บาดเจ็บ รวมทั้งญาติของผู้เสียชีวิต อาทิ ส.ส.ไทยรักไทย เลขานุการ รมว.กลาโหม แม่ทัพและรองแม่ทัพภาคที่ 4 รวมทั้งนายทหารและแพทย์ที่อยู่ในค่าย เป็นต้น (คมชัดลึก, 4 พฤศจิกายน 2547, www.komchadluek.net) ดังนั้น วุฒิสภาจึงมีรายงานข้อเท็จจริงในกรณีตากใบ 4 ฉบับ ซึ่งมีข้อสรุปตรงกันว่า “เจ้าหน้าที่ของทางราชการได้ปฏิบัติโดยมีเจตนาโดยเล็งเห็นผลว่าการกระทำดังกล่าวอาจเกิดการบาดเจ็บและถึงแก่ชีวิตได้ จึงเป็นการกระทำเกินกว่าเหตุ โดยไม่เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และเจตนาไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่” (คณะกรรมการการพัฒนาระบบสังคมฯ, 2548) ซึ่งการสรุปดังกล่าวตรงกันข้ามกับผลการสรุปของกอ.สสส.จชต.

สมุดปกเหลืองของนายเจิมศักดิ์ ซึ่งเป็นรายงานข้อค้นพบเบื้องต้นจากการลงพื้นที่ร่วมกัน เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2547 ถือเป็นรายงานชิ้นแรกหลังเหตุการณ์ตากใบที่นำเสนอข้อมูลในเชิงการตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของทางราชการที่ถูกเผยแพร่ต่อสาธารณะ และเป็นฉบับแรกที่มีผู้นำไปอภิปรายในที่ประชุมวุฒิสภา โดยนายสมควร จิตแสง ส.ว.ขอนแก่น เป็นผู้ขอหารือต่อที่

ประชุมฯ โดยหยิบยกสมุดปกเหลืองของนายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ขึ้นมาอภิปรายตั้งคำถามต่อรายงานฉบับดังกล่าวว่า เอกสารนี้เป็นความจริงทั้งหมดหรือไม่ หากเนื้อหาของเอกสารไม่ถูกต้อง ก็เท่ากับนายเจิมศักดิ์ไปช่วยโจร ปกป้องคนชั่ว นอกจากนี้ยังมีส.ว.อีกหลายคนอภิปรายแสดงความเห็นเชิงตำหนินายเจิมศักดิ์ ขณะที่ ส.ว.บางคนอภิปรายสนับสนุนนายเจิมศักดิ์ เนื่องจากเป็นความเห็นส่วนบุคคลของนายเจิมศักดิ์ (คมชัดลึก, 4 พฤศจิกายน 2547 www.komchadluek.net) และจากเหตุการณ์ได้เถียงอย่างรุนแรงในวุฒิสภา ทำให้ในช่วงปี 2547 ไม่มีการนำรายงานอีก 3 ฉบับซึ่งใช้ระยะเวลาในการศึกษายาวนานกว่าฉบับของนายเจิมศักดิ์เข้าเสนอต่อที่ประชุมวุฒิสภาอีกเลย จนกระทั่งวันที่ 1 กรกฎาคม 2548 จึงมีการเสนอให้วุฒิสภาพิจารณาในคราวประชุมครั้งที่ 31 (สมัยสามัญทั่วไป) ภายหลังจากที่กอส. มีมติเผยแพร่รายงานของคณะกรรมการอิสระฯ เมื่อเดือนเมษายน 2548 อย่างไรก็ตาม รายงานของคณะกรรมการพัฒนาสังคมฯ วุฒิสภาถูกนำมาเผยแพร่ทางเว็บไซต์ของวิทยาลัยวันศุกร์ (<http://fridaycollege.org/>) ตั้งแต่วันที่ 25 ธันวาคม 2547 แล้ว จากข้อมูลข้างต้น สะท้อนให้เห็นประเด็นที่สำคัญว่า ยังมีความเห็นที่แตกต่างกันในวุฒิสภาเกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในกรณีตากใบ โดยดูเหมือนว่าจะมีส.ว.หลายคนให้การสนับสนุนการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ (คมชัดลึก, 2547, อ้างแล้ว) ข้อมูลข้างต้น สะท้อนให้เห็นประเด็นที่สำคัญว่า ยังมีความเห็นที่แตกต่างกันในวุฒิสภาเกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในกรณีตากใบ โดยดูเหมือนว่าจะมีส.ว.หลายคนให้การสนับสนุนการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ ทำให้การอภิปรายครั้งนั้น ไม่มีการอภิปรายเรื่องเนื้อหาของรายงานฉบับดังกล่าว และจึงไม่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาจากระดับวุฒิสภา อย่างไรก็ตาม ทั้งสมุดปกเหลืองของนายเจิมศักดิ์ และรายงานของคณะกรรมการพัฒนาสังคมฯ สามารถจุดประเด็นความสนใจของสาธารณชนและนำไปสู่กระแสการกระตุ้นให้นายกรัฐมนตรีตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อตรวจสอบกรณีตากใบด้วย

(3) รายงานของคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อ.ตากใบ จ.นราธิวาสเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 เกิดขึ้นจากกระแสการวิพากษ์วิจารณ์และเรียกร้องจากทั้งภายในและภายนอกประเทศให้มีการตรวจสอบข้อเท็จจริงอย่างเป็นทางการในกรณีตากใบ รัฐบาลจึงแต่งตั้ง คณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อ.ตากใบ จ.นราธิวาสขึ้นเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2547 โดยมีนายพิเชต สุนทรพิพิธ อดีตผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภา เป็นประธาน ร่วมกับคณะกรรมการ 10 คน โดยประกาศว่า คณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วยบุคคลซึ่งไม่ได้เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ เว้นแต่นักวิชาการมุสลิมจากสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ เพื่อแสดงว่าคณะกรรมการชุดนี้เป็นอิสระ และเป็นกลาง (ศรีประภา เพชรมีศรีและคณะ,

2550: 17) คณะกรรมการอิสระชุดนี้มีอำนาจ และหน้าที่ในการวินิจฉัยในประเด็นที่สำคัญ 3 ประการคือ ประการแรก สาเหตุและพฤติการณ์ของการใช้อำนาจรัฐเข้าควบคุมสถานการณ์ ด้วยการสลายการชุมนุม การควบคุมตัวและเคลื่อนย้ายผู้ชุมนุม ตลอดจนเหตุแห่งการบาดเจ็บและเสียชีวิตคืออะไร การกระทำดังกล่าวกระทำโดยถูกต้องตามกฎหมาย หรือหลักวิชาการหรือไม่ ประการต่อมา เป็นการวินิจฉัยว่ามีผู้สมควรต้องรับผิดชอบประการใดหรือไม่ และ ประการสุดท้าย คือ การทำข้อเสนอแนะว่าจะมีการป้องกัน หรือเยียวยาความเสียหายอย่างไร อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า รายงานของคณะกรรมการอิสระชุดนี้ระบุว่า คณะกรรมการอิสระชุดนี้ไม่ใช่ศาล ดังนั้นจะไม่พิจารณาชี้ขาดว่าใครถูกใครผิดในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

วิธีการแสวงหาข้อเท็จจริงของคณะกรรมการอิสระฯ กระทำโดยการเรียกหรือเชิญเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้เกี่ยวข้องหรือบุคคลทั่วไปที่ยินดีมาให้ถ้อยคำ ประกอบกับการแต่งตั้งอนุกรรมการขึ้นเพื่อเดินทางไปตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ตรวจสอบข้อเท็จจริง โดยสรุปแล้วมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้าให้ข้อมูล 77 คน ผู้แทนผู้ได้รับผลกระทบทั้งสิ้น 54 คน คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สื่อมวลชน รวมทั้งเอกสารการชันสูตรพลิกศพและเทปบันทึกเหตุการณ์ และหนังสือพิมพ์มาพิจารณาร่วมด้วย ทั้งนี้ได้กำหนดให้ดำเนินการสอบสวนข้อเท็จจริงให้เสร็จ โดยจัดทำเป็นรายงานเสนอต่อนายรัฐมนตรีภายใน 30 วัน (นับแต่วันที่ 2 พ.ย. 2547) แต่ภายหลังมีการขอขยายเวลาออกไปอีก รวมเวลาการดำเนินการของคณะกรรมการชุดนี้เป็นเวลา 45 วัน ทั้งนี้ในคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระชุดนี้ มีการระบุให้เจ้าหน้าที่รัฐทุกฝ่ายให้ความร่วมมือกับคณะกรรมการ ทำให้รายงานของคณะกรรมการชุดนี้เป็นรายงานฉบับเดียวที่แสดงค่าให้การของเจ้าหน้าที่รัฐระดับสูงทั้งฝ่ายพลเรือนและฝ่ายความมั่นคงที่เกี่ยวข้องในกรณีดังกล่าว

ข้อสรุปที่น่าสนใจในรายงานฉบับนี้ ประกอบด้วยประเด็นที่เกี่ยวกับการชุมนุม 2 ประเด็นคือ 1. คณะกรรมการอิสระได้ให้น้ำหนักกับความเชื่อของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงของรัฐว่าการชุมนุมที่ตากใบเป็นการจัดตั้ง และน่าจะมีเบื้องหลังมากกว่าการชุมนุมเรียกร้องตามปกติ (คณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อ.ตากใบ, 2548: ส่วนที่ 1 หน้า 43) แต่ในรายงานไม่ได้บอกว่าเหตุผลเบื้องหลังนั้นคืออะไร 2. การสรุปว่าเหตุผลในการสลายการชุมนุมมีความเหมาะสม แต่วิธีการใช้อาวุธร้ายแรง หรือการใช้ปืนจริงในการสลายการชุมนุมและการมอบหมายให้กำลังทหารเกณฑ์และทหารพรานเข้าร่วมการสลายการชุมนุมเป็นวิธีการไม่เหมาะสม อีกทั้งวิธีการเคลื่อนย้ายผู้ชุมนุมก็ถือเป็น ข้อผิดพลาดภายใต้สถานการณ์ขณะนั้น ทั้งนี้ไม่มีการวินิจฉัยเรื่องพฤติการณ์ที่มีการจับผู้ชุมนุมด้วยการมัดมือไพล่หลังว่าเหมาะสมหรือไม่

นอกจากประเด็นที่เกี่ยวกับการชุมนุมแล้ว ยังมีประเด็นการผู้เสียชีวิตของผู้ถูกควบคุม และประเด็นการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ที่คณะกรรมการอิสระฯ สรุปว่า ในประเด็นการเสียชีวิต ส่วนใหญ่ของผู้ถูกควบคุมเกิดจากการที่ผู้ถูกควบคุมอยู่ในสภาวะอ่อนแอ ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ขาดน้ำและอาหาร และได้รับอากาศหายใจน้อยจากการกดทับ และการบรรทุกที่แน่นเกินไป ซึ่งน่าสังเกตว่า ประเด็นของสภาพร่างกายที่อ่อนแอ หรือการช่วยเหลือตนเองไม่ได้นั้นเกิดจากวิธีการ สลายและจับกุมอย่างรุนแรง โดยเฉพาะการพันธนาการผู้ชุมนุมด้วยการมัดมือไพลหลัง⁷ และ ประเด็นสุดท้ายของรายงานฉบับนี้ที่ระบุเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ว่ามทก. 4 เป็นผู้รับผิดชอบตาม ม. 6 ของกฎอัยการศึกซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ 5 มกราคม 2547 ให้มีอำนาจเหนือ เจ้าหน้าที่ฝ่ายพลเรือนในการตัดสินใจสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ แต่ปล่อยให้ผบ.พล.ร. 5 เป็นผู้ดำเนินการ โดยมีได้ติดตามสถานการณ์ที่มีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก แต่กลับเข้ามาที่ค่ายอิงคยุทธบริหารอีกครั้งเมื่อวันที่ 27 ต.ค. แล้ว คณะกรรมการอิสระฯ จึงเห็นว่าพล.ท.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ ปฏิบัติหน้าที่บกพร่อง ขาดความรับผิดชอบในฐานะผู้บัญชาการ นอกจากนี้ ผบ.พล.ร.5 (พลตรี เฉลิมชัย วิรุฬพะจร) ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้มีอำนาจในการสลายการชุมนุม แต่พล.ต.เฉลิมชัย ได้ออกจากพื้นที่ไปพบนายท.ท.อ.เมือง จ.นราธิวาส โดยไม่มีเหตุผลและความจำเป็น ดังนั้น พล.ต.เฉลิมชัยจึงเป็นอีกผู้หนึ่งซึ่งปฏิบัติหน้าที่บกพร่องจากหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากผู้บังคับบัญชา โดยปกปิดชื่อเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติไว้หลายจุดในรายงานโดยใช้วิธีการทำแถบสีดำ ปิดทับรายชื่อของเจ้าหน้าที่ตร.และทหารเหล่านั้น และไม่มีกรกล่าวถึงรายชื่อของฝ่ายพลเรือน ตำรวจ และทหารอื่นๆ ว่ามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบ อย่างไรก็ดี ในส่วนสรุปบทเรียน คณะกรรมการอิสระฯสรุปว่า แม้ว่าการปฏิบัติหน้าที่จะมีข้อบกพร่อง ไม่มากก็น้อย แต่เจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนภายใต้ข้อจำกัดหลายประการ โดยเจ้าหน้าที่ไม่มีเจตนาให้เกิดการเสียชีวิตบาดเจ็บ ดังนั้นเหตุการณ์ตากใบจึงเป็นเรื่องที่ไม่มีใครคาดถึงและไม่มีเจตนาให้เกิดเหตุการณ์เศร้าสลดเช่นนี้ (คณะกรรมการอิสระฯสอบสวนฯ, อ้างแล้ว: 50-51)

ภายหลังจากคณะกรรมการอิสระฯ ส่งมอบรายงานการสอบสวนให้นายกรัฐมนตรี ในช่วง ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ธันวาคม นายกรัฐมนตรีฟ.ต.ท.ดร.ทักษิณจึงส่งต่อรายงานฉบับนี้ไปยัง กระทรวงกลาโหม เพื่อให้ตั้งคณะกรรมการสอบสวนวินัยกลาโหม โดยมีพล.อ.เกษมชาติ นเรศ

⁷ มีประเด็นน่าสังเกตว่า ในการยื่นคัดค้านคำสั่งการไต่สวนการตาย ก็มีการอ้างอิงในกรณีเดียวกันว่า คำสั่งไต่สวนการตายมีความไม่สมบูรณ์ เพราะไม่มีกรอธิบายถึงพฤติการณ์ที่ทำให้ผู้ชุมนุมมีสภาพอ่อนแอ และช่วยเหลือตนเองไม่ได้ โดยปล่อยให้เข้าใจว่า การถือศีลอดของผู้ชุมนุมเป็นสาเหตุเดียวที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถต้านทานสภาพยากลำบากในรถบรรทุกของเจ้าหน้าที่ได้

เสนีย์ เป็นประธานฯ เสนอให้ปลดนายทหาร จำนวน 3 คน คือ พล.ต.เฉลิมชัย วิรุฬพะพร ผบ.พล.ร. 5 ในฐานะผู้รับมอบอำนาจจากแม่ทัพภาคที่ 4 พล.ท.พิศาล วัฒนวงษ์ศิริ แม่ทัพภาคที่ 4 ซึ่งมีคำสั่งให้ย้ายออกนอกพื้นที่ในช่วงที่คณะกรรมการอิสระฯ ดำเนินงานอยู่ และ พล.ต.สินชัย นุตสถิตย์ รองแม่ทัพภาคที่ 4 ออกจากตำแหน่งจากกรณีละเลยการปฏิบัติหน้าที่ระหว่างสลายกลุ่มผู้ชุมนุมที่หน้าสภอ.ตากใบ จากนั้น พล.อ. ประวิตร วงษ์สุวรรณ ผู้บัญชาการทหารบกมีคำสั่งให้ย้าย พล.ต.เฉลิมชัยให้กลับไปดำรงตำแหน่งผู้ทรงคุณวุฒิพิเศษ ประจำกระทรวงกลาโหม (“ตามคาด ขวัญชาติ นิ่งแม่ทัพภาค 4”, Manager online, 15 มีนาคม 2548) แต่ขณะเดียวกันก็มีการเลื่อนยศนายทหารทั้งสามด้วย แต่สำหรับข้อเท็จจริงในรายงานของคณะทำงานอิสระฯ ชุดนี้ไม่ถูกเผยแพร่ต่อสาธารณชนพร้อมกัน จนกระทั่งมีการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ขึ้นเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2548 ซึ่งในการประชุมครั้งแรกของคณะกรรมการดังกล่าวมีมติให้เปิดเผยรายงานสอบสวนข้อเท็จจริงของคณะกรรมการอิสระสอบสวนกรณีตากใบต่อสาธารณชนเมื่อวันที่ 24 เมษายน 2548 แต่กระทำโดยนำเสนอเนื้อหาส่วนรายงานตามหน้าหนังสือพิมพ์เล่มหลักๆ และตามสื่อออนไลน์เท่านั้น

(4) รายงานของคณะอนุกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงในภาคใต้(คณะอนุฯภาคใต้) ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม.) ซึ่งเป็นองค์กรอิสระที่ตั้งขึ้นตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 คณะอนุฯ ภาคใต้ ถูกตั้งขึ้นในปี 2547 มีหน้าที่รวบรวมข้อมูลและหาข้อเท็จจริงทั้งกรณีเหตุการณ์ความรุนแรงที่หน้าสภอ.ตากใบ และเหตุการณ์ความไม่สงบอื่นๆ ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตลอดจนติดตามผลการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐในการดำเนินการเยียวยาความเสียหายและแก้ไขผลกระทบที่เกิดขึ้น และเพื่อจัดทำข้อเสนอแก้ไขปัญหาคือรัฐบาลและผู้เกี่ยวข้อง (คณะกรรมการรวบรวมข้อมูลฯ กสม., 2548: คำนำ) คณะอนุฯภาคใต้ของ กสม. มีคุณหญิงอัมพร มีสุขเป็นประธานอนุกรรมการ และกรรมการที่มีบุคคลภายนอก รวมอยู่ด้วยทั้งสิ้น 12 คน และเจ้าหน้าที่เก็บข้อมูลในพื้นที่อีก 10 คน

กรณีตากใบนั้น คณะอนุฯ ภาคใต้เริ่มดำเนินการศึกษาตั้งแต่ 12 พฤศจิกายน 2547 ถึง 31 มีนาคม 2548 โดยการพบปะพูดคุยกับผู้ที่ได้รับผลกระทบ รวมทั้งรับทราบข้อมูลจากส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และภาคประชาชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อเท็จจริงมีความสมบูรณ์ ดังนั้น รายงานฉบับนี้จึงมีความน่าสนใจในแง่ที่สามารถรวบรวมข้อเท็จจริงจากแหล่งข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้ร่วมชุมนุม ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกับที่เกิดเหตุ สมาชิกวุฒิสภา ข้อมูลจากโรงพยาบาล คณะกรรมการอิสลามจังหวัดนราธิวาส สภานายความ และหลักฐานที่เป็นเทป วีดิทัศน์ เป็นต้น

เนื้อหาข้อเท็จจริงที่ คณะอนุฯ ภาคใต้ ของกสม.รวบรวมไว้ต่างไปจากรายงานฉบับอื่นๆ เพราะไม่เพียงบันทึกข้อเท็จจริงในเหตุการณ์ตากใบ แต่ยังรวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องราวหลังจากเหตุการณ์ตากใบในฝั่งของผู้ได้รับผลกระทบ ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ กรณีการสูญหาย การเยียวยา และการดำเนินคดี ซึ่งคณะอนุฯ ภาคใต้ ได้ทำข้อเสนอต่อรัฐเฉพาะในเหตุการณ์ตากใบ และข้อเสนอสำหรับสถานการณ์ในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวมด้วย อย่างไรก็ตาม รายงานฉบับนี้ไม่ได้กล่าวโทษแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นรายบุคคล แต่มีการกล่าวโทษ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งมีอยู่หลายฝ่ายที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ตากใบ แต่น่าสังเกตว่า แม้คณะอนุฯ ภาคใต้ของกสม. จะสามารถดึงความร่วมมือและข้อมูลจากหลายภาคส่วน รวมทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ อย่างไรก็ตาม คณะอนุฯ ภาคใต้ก็ไม่สามารถเชิญให้เจ้าหน้าที่ทหารและตำรวจระดับสูง รวมทั้งนายกรัฐมนตรีมาให้ข้อมูลได้

ถึงแม้ว่ารายงานฉบับนี้จะไม่ได้วินิจฉัยว่าใครเป็นผู้ต้องรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ตากใบอย่างชัดเจน แต่รายงานฉบับนี้เป็นรายงานฉบับเดียวที่มีการนำเอาบรรทัดฐานทางกฎหมาย ทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Convention on Civil and Political Rights) ที่ประเทศไทยเป็นภาคี ซึ่งมีบทบัญญัติในการรับรองสิทธิเสรีภาพในการชุมนุมโดยปราศจากอาวุธมาใช้ในการรับรองสิทธิของผู้ชุมนุมที่ตากใบ แม้ว่าพื้นที่ชุมนุมจะอยู่ภายใต้การบังคับใช้กฎอัยการศึกมาตั้งแต่ต้นปี 2547 ดังนั้น คณะอนุฯภาคใต้ของ กสม. จึงถือว่าเหตุการณ์ตากใบเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐ ไม่ว่าจะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม

ภายหลังจากที่ กสม. จัดทำรายงานเสร็จสมบูรณ์ เมื่อช่วงต้นเดือนธันวาคม 2547 คุณหญิงอัมพร มีสุข ประธานคณะกรรมการฯ แถลงต่อสาธารณะว่า คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติจะเลื่อนกำหนดการแถลงข่าวเกี่ยวกับผลสอบกรณีตากใบออกไปอย่างไม่มีกำหนด เพื่อรอประเมินข้อมูลของคณะกรรมการอิสระตรวจสอบฯ ชุดของนายพิเชต สุนทรพิพิธที่เพิ่งจะส่งผลสอบไปยังนายกรัฐมนตรี เพราะไม่ต้องการให้สังคมสับสน เนื่องจากรายงานทั้งสองฉบับน่าจะมีข้อมูลตรงกันเรื่องเหตุการณ์ที่สภอ.ตากใบ ทั้งนี้ คุณหญิงอัมพรกล่าวในเบื้องต้นว่า "รัฐบาลต้องรับผิดชอบและต้องดำเนินการกับผู้ที่เกี่ยวข้องให้เกิดความเสียหาย" ("ปากคำ "คุณหญิงอัมพร" มีสุข ปธ.อนุกรรมการสอบข้อเท็จจริงตากใบ", Prachatai.com, 23 ธันวาคม 2547) อย่างไรก็ตาม ในที่สุดคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติก็ออกแถลงข่าวเรื่องรายงานและข้อเสนอแนะต่อรัฐบาลในวันที่ 25 ธันวาคม 2547 แต่ไม่มีการเผยแพร่ผลสอบฉบับเต็มอย่างกว้างขวางเหมือนกับผลสอบของคณะกรรมการอิสระฯ ชุดนายพิเชต ทำให้มีผู้ที่เข้าถึงรายงานผล

สอบฉบับของ กสม.ฉบับเต็มเฉพาะกลุ่มที่ต้องการนำมาศึกษาซึ่งต้องติดต่อกับคณะกรรมการสิทธิมนุษยชน

(5) รายงานของ International Crisis Group (ICG) เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม มีตัวแทนอยู่ในประเทศต่างๆ ตั้งขึ้นเมื่อปีค.ศ. 1995 มีพันธกิจหลักในการจัดทำรายงานและบทสรุปขนาดสั้น (briefings) เกี่ยวกับสถานการณ์ความรุนแรงในที่ต่างๆ ทั้งนี้ ICG มีจุดเด่นตรงที่การมุ่งเน้นการวิเคราะห์คู่ขัดแย้งทั้งฝ่ายรัฐและกลุ่มแบ่งแยกดินแดน มิใช่เพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และมีการจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย โดยใช้รายงานเหล่านั้นในการรณรงค์ (lobby) กับกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดทำนโยบายสาธารณะ อันมีเป้าหมายเพื่อการป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งรุนแรง ในระดับถึงตาย (deadly conflict)⁸ ICG เริ่มมีบทบาทในการศึกษาความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยตั้งแต่ต้นปี 2547 เป็นต้นมา

ข้อเท็จจริงในกรณีตากใบถูกนำเสนอเป็นส่วนหนึ่งของรายงานภาคพื้นเอเชียฉบับที่ 98 ชื่อ “ปัญหาภาคใต้ของไทย: การลุกฮือไม่ใช่สงครามศาสนา” ซึ่งมีการเผยแพร่เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2548 เนื้อหาภายในรายงานได้รวบรวมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในปี 2547 อาทิ เหตุการณ์ปล้นปืน และเหตุการณ์กรือเซะ เป็นต้น สำหรับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ประท้วงที่ตากใบมาจากการสัมภาษณ์แหล่งข้อมูลหลากหลาย ทั้งเจ้าหน้าที่ทหารทั้งระดับสูงและระดับปฏิบัติการ ผู้เข้าร่วมชุมนุม ผู้นำศาสนา โดยไม่มีการเปิดเผยรายชื่อแหล่งข้อมูลเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูง เพียงระบุว่าเป็นเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงในกรุงเทพฯ เท่านั้น ประกอบกับการใช้แหล่งข้อมูลรายงานข้อเท็จจริงขององค์กรสิทธิมนุษยชนทั้งภายในและระหว่างประเทศ เช่น ข้อเท็จจริงของ Forum-Asia เป็นต้น รวมทั้งอาศัยการรวบรวมข่าวจากสื่อต่างๆ หลากหลาย โดยเฉพาะที่มีการรายงานข่าวเกี่ยวกับปฏิกริยาของรัฐบาลและนายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร เป็นต้น สัมภาษณ์โดยเจ้าหน้าที่ของ ICG

ดังนั้นรายงานข้อเท็จจริงของ ICG จึงมีลักษณะของการรวบรวมเอาคำสัมภาษณ์ของฝ่ายต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน ทำให้รายงานฉบับดังกล่าวแสดงให้เห็นข้อถกเถียง และบทสนทนาระหว่างฝ่ายต่างๆ ในวันที่ 25 ตุลาคม 2547 และช่วงเวลาหลังจากนั้น อย่างไรก็ตาม รายงานชิ้นนี้อธิบายการชุมนุมหน้าสภ.ตากใบในทิศทางเดียวกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงที่กล่าวว่า การชุมนุมที่ตากใบเป็นการชุมนุมจัดตั้งนำโดยกลุ่มผู้สนับสนุนขบวนการแบ่งแยกดินแดนในพื้นที่ แต่ได้วิเคราะห์ว่า

⁸ ดูรายละเอียดใน www.crisisgroup.org

เหตุการณ์ตากใบเป็นทั้งผล และเป็นทั้งเชื้อที่ผลิตความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อันเกิดมาจากการประเมินสถานการณ์ผิดพลาด การเลือกใช้นโยบายตอบโต้ที่ไม่เหมาะสม การใช้กำลังเกินควร รวมทั้งความไม่โปร่งใสของรัฐบาล พตท.ดร.ทักษิณ โดยเฉพาะการที่นายกรัฐมนตรีไม่เอาผิดผู้บัญชาการระดับสูง ตลอดจนการที่ไม่สอบสวนความผิดอย่างจริงจังในกรณีละเมิดสิทธิมนุษยชนต่างๆ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ผลักดันคนมลายูมุสลิมในพื้นที่รู้สึกเห็นอกเห็นใจผู้ที่วางระเบิดรวมทั้งความรุนแรงอื่นๆ ดังนั้น รายงานของ ICG จึงใช้ข้อเท็จจริงในกรณีตากใบในการทำความเข้าใจความรุนแรงที่พุ่งสูงขึ้น และนำเสนอข้อเสนอนี้ต่อรัฐบาลในการจัดการสถานการณ์ความขัดแย้งรุนแรงโดยรวมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งข้อเสนอหลักของรายงานฉบับนี้ เรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการสอบสวนข้อเท็จจริง โดยให้มีการพิจารณาคดีนายพลทหารที่มีบทบาทในการบัญชาการการใช้ความรุนแรงช่วงเหตุการณ์กรือเซะและตากใบ รวมทั้งมีข้อเสนอให้มีการฟื้นฟูองค์การทางการเมืองในแบบเดียวกับศอ.บต. ซึ่งถูกยกเลิกไปตั้งแต่ปี 2545 เพื่อให้เห็นภาพรวมของการนำเสนอข้อเท็จจริง และบทบาทของรายงานข้อเท็จจริงของตัวแสดงต่างๆ โดยสรุป สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างตัวแสดงหลักในกระบวนการเปิดเผยข้อเท็จจริงในกรณีตากใบได้ในภาคผนวก

ข้อมูลรายงานทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปข้อสังเกตในการเปรียบเทียบระหว่างการแสวงหาความจริงในกรณีตากใบกับแนวคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ว่า

ประเด็นที่หนึ่ง รายงานข้อเท็จจริงแต่ละฉบับมีเป้าหมายและวิธีการนำเสนอต่างกันออกไป ทำให้ ข้อเท็จจริงที่ได้จึงขาดความเป็นเอกภาพ (ศรีประภา เพชรมีศรี และคณะ, 2550: 1) รวมทั้งข้อเท็จจริงในกรณีตากใบยังมีความหมายที่คลุมเครือต่อไปในหลายประเด็น ได้แก่ การชุมนุมของผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบว่าเป็นการชุมนุมตามสิทธิเสรีภาพ หรือความจงใจให้เกิดความจลาจล ซึ่งมีเพียงการกล่าวอ้างของกอ.สสส.จชต. เท่านั้น

ประเด็นที่สอง สาเหตุการเสียชีวิตของผู้ชุมนุมทั้ง 85 ศพ แม้แต่ในรายงานของคณะกรรมการอิสระตรวจสอบข้อเท็จจริงฯ ก็ได้มีการวิเคราะห์เพื่อไขความกระจ่างเพียงพอ แต่มีข้อสรุปที่มีความหมายเป็นนัยว่า สาเหตุการตายเกิดมาจากตัวผู้ชุมนุมเองที่ถือศีลอดในวันดังกล่าว ทำให้มีร่างกายอ่อนแอ ไม่สามารถต้านทานการจัดการของเจ้าหน้าที่ได้

ประเด็นที่สาม ความคลุมเครือเกี่ยวกับผู้มีส่วนรับผิดชอบ เช่น ความคลุมเครือของการใช้คำว่า “เจ้าหน้าที่รัฐ” ซึ่งสร้างความสับสนว่าหมายถึงหน่วยงานใด และปัจเจกบุคคลใดบ้างที่ต้องรับผิดชอบต่อเหตุการณ์ตากใบ ซึ่งพบว่า มีการซ่อนเรื่องราวของตัวแสดงหลายตัวที่สำคัญ

เช่น การไม่แสดงผลการสอบสวนการออกจากพื้นที่อย่างกะทันหันของมทก. 4 เพื่อเข้าถวายรายงานสถานการณ์ที่พระตำหนักทักษิณราชนิเวศน์ ที่ตั้งอยู่บนเขาตันหยง อ.เมือง จ.นราธิวาส ซึ่งมทก. 4 รายงานว่าเขาไม่สามารถสื่อสารออกมาข้างนอกได้ในช่วงระหว่างนั้น ขณะที่ราชองครักษ์ให้การว่า สามารถติดต่อออกมาได้ตลอดเวลา หรือความคลุมเครือของข้อเท็จจริงที่พล.ต.เฉลิมชัย ออกมาจากที่ชุมนุมเพื่อมาพบกับนายกรัฐมนตรีนครินทร์ ซึ่งคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงฯ พิจารณาว่า *ไม่มีเหตุจำเป็น* เป็นต้น ทั้งนี้ น่าสังเกตว่า ตัวแสดงทุกกลุ่มไม่ได้เชิญนายกรัฐมนตรีนครินทร์เข้าให้ปากคำด้วย แม้จะปรากฏคำให้สัมภาษณ์ของนายกรัฐมนตรีนครินทร์ว่าเขาเป็นผู้บัญชาการสถานการณ์ในวันดังกล่าวตั้งแต่เวลา 11 นาฬิกา อีกทั้งในรายงานแต่ละฉบับยังขาดคำให้การของตัวแสดงทั้งฝ่ายผู้ได้รับผลกระทบ พลเรือน ฝ่ายความมั่นคง และผู้นำศาสนาที่มีบทบาทในวันดังกล่าวด้วยอย่างสมดุลกัน

ประเด็นที่สี่ เมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงกับตัวแสดงที่ทำข้อเท็จจริงแล้วพบว่า รายงานของคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงฯ และคณะอื่นๆ ยังไม่สามารถสร้างความสมดุลระหว่างแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องจริงๆ กับเหตุการณ์ได้ซึ่งมีการตั้งข้อสังเกตว่า อาจเกิดจากสถานะของตัวแสดงต่างๆ ที่จัดทำข้อเท็จจริงนั้น เช่น ในขณะที่การจัดตั้งคณะกรรมการอิสระก็มีการคัดเลือกอดีตข้าราชการเป็นประธานฯ ทำให้เนื้อหาหรือรายงานข้อเท็จจริงส่วนมากเกิดจากการรับฟังแหล่งข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐเป็นหลัก โดยที่ไม่ปรากฏเรื่องราวและรายละเอียดของเหยื่อ หรือผู้เห็นเหตุการณ์ ความรุนแรงที่หลากหลาย คณะกรรมการชุดใหญ่ไม่ได้ลงพื้นที่รับฟังข้อเท็จจริงจากเหยื่อด้วยตนเอง เพราะต้องทำการสอบสวนให้แล้วเสร็จภายในเวลา 30 วันตามกำหนดเดิม ในขณะที่รายงานของ กรรมการสิทธิมนุษยชน และ International Crisis Group ก็ไม่ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ระดับสูงที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมมาให้ข้อมูลได้

ดังนั้น การจัดทำรายงานข้อเท็จจริงฉบับต่างๆ อาจพบกับข้อจำกัดไม่ว่าจากการยังไม่เปิดใจกว้างสำหรับการรับฟังข้อเท็จจริงจากแหล่งอื่นๆ หรือการไม่มีข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุมเพียงพอ ทั้งนี้ ศรีประภา เพชรมีศรี ได้ตั้งข้อสังเกตว่า จากข้อจำกัดดังกล่าวมา ทำให้ข้อเท็จจริงในกรณีตักใบนั้นไม่มีเอกภาพ และมีความคลุมเครือซึ่งสะท้อนว่า ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้อ ความจริง/ ข้อเท็จจริง เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่บาดเจ็บเสียหาย จนทำให้ไม่อาจวินิจฉัยได้ว่ามี “ความจริง” อยู่ที่ไหน “ข้อเท็จจริง” ที่มีการนำเสนอ (ศรีประภา เพชรมีศรีและคณะ, 2550: 39) เพราะข้อเท็จจริงในกรณีนี้ขึ้นอยู่กับผู้จัดการและวิธีการจัดการความจริงเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม *ความคลุมเครือและความแตกต่างของข้อเท็จจริงแต่ละชุด มิได้หมายความว่า ไม่มีความจริงปรากฏอยู่ในข้อเท็จจริงเหล่านั้น แต่ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่ยืดเยื้อ ความจริง/ ข้อเท็จจริง อาจมีอยู่หลายชุด ขึ้นอยู่กับผู้จัดการและวิธีการจัดการความจริงเป็นหลัก*

นอกจากกระบวนการจัดทำข้อเท็จจริงแล้ว กระบวนการเปิดเผยและการสร้างกระบวนการถกเถียงทางสังคม เกี่ยวกับข้อเท็จจริงที่ได้มานั้นก็มีความสำคัญไม่แพ้กันด้วย กล่าวคือ การเผยแพร่และการถกเถียงสาธารณะจะทำให้ข้อเท็จจริงที่มีการรวบรวมขึ้นนั้นมีคุณค่าต่อกระบวนการให้ความยุติธรรมและเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะสั้นและระยะยาวได้ ในแง่ที่ว่าเมื่อการถกเถียงเกี่ยวกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง อาจจะทำให้เห็นภาพที่ชัดขึ้นว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่นำไปสู่ความรุนแรง ที่นอกเหนือจากตัวบุคคลที่กระทำ ความรุนแรง จากจุดนั้น อาจนำไปสู่ การตระหนัก/ ยอมรับความจริงบางประการร่วมกัน หรืออย่างต่ำที่สุดคืออาจนำไปสู่ การเปิดใจยอมรับความจริง/ ข้อเท็จจริงของฝ่ายอื่นๆ อย่างไรก็ตาม ในกรณีตากใบนั้น มีข้อสังเกตว่า การที่รายงานบางฉบับได้รับการเผยแพร่ต่อสาธารณชน บางฉบับเพียงแค่เผยแพร่ไว้ในเว็บไซต์ของหน่วยงานที่เป็นผู้จัดทำ และบางฉบับไม่ได้รับการเผยแพร่ต่อสาธารณชนเลย มีสาเหตุที่น่าสนใจคือ การมีทัศนคติที่ว่า “การเปิดเผยความจริงที่มีอยู่หลายชุด หรือข้อเท็จจริงชุดหลักอาจต่างไปจากความเข้าใจโดยทั่วไป อาจนำมาซึ่งความขัดแย้ง” อันสะท้อนมาจากตัวอย่างที่สำคัญ 3 ตัวอย่างคือ 1. การที่วุฒิสภาหลีกเลี่ยงการยกประเด็นรายงานข้อเท็จจริงกรณีตากใบอีกภายหลังจากที่เกิดการโต้เถียงอย่างรุนแรงในรัฐสภาเกี่ยวกับรายงานส่วนบุคคลของนายเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง สว.กทม. หรือ 2. การแถลงการของคุณหญิงอัมพรจากกสม. ว่าทางกสม. จะรอให้คณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงฯ ที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นได้เปิดเผยรายงานเสียก่อน เพื่อมิให้ข้อมูลขัดกัน และ 3. คำสัมภาษณ์ของนายอานันท์ ปันยารชุน ในฐานะประธานกอส. เรื่องการเปิดเผยรายงานของคณะกรรมการอิสระสอบสวนกรณีตากใบเกิดนั้น มีการปรึกษากับรัฐบาลแล้วว่าสามารถเปิดเผยได้ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า การที่กอส. ไม่ได้เปิดเผยรายงานเสียเองเพราะกังวลว่าจะทำให้สถานการณ์รุนแรงขึ้นหรือไม่ (อานันท์ ปันยารชุน, **สัมภาษณ์**, 1 สิงหาคม 2551) ทั้งนี้ ข้อมูลข้างต้นสะท้อนประเด็นที่สำคัญเรื่องเงื่อนไขของการเปิดเผยความจริงในกระบวนการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งว่า **ต้องมีการยอมรับความเสี่ยง** ด้วยว่าการเปิดเผยความจริงอาจนำมาซึ่งความขัดแย้ง ได้เถียงและความไม่เห็นด้วยของฝ่ายอื่นด้วย

4.2.2 การลงโทษผู้กระทำผิด

การลงโทษผู้กระทำผิดความผิดในกรณีตากใบเกิดขึ้นจากแรงกดดันของกระแสสังคมทั้งภายในและระหว่างประเทศ แต่การลงโทษดังกล่าวไม่เป็นไปตามกระบวนการยุติธรรมตามปกติ กล่าวคือ รายงานของคณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีตากใบ ชุดนายพิเชต สุนทรพิพิธ ไม่ได้มีความเห็นว่า เหตุการณ์ตากใบเป็นความผิดของฝ่ายใดหรือไม่ รายงานเพียงแต่สรุปถึงการกระทำของผู้ที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบสถานการณ์ในวันดังกล่าว ประกอบด้วย นายทหาร

ระดับสูง 2 คน คือ พล.ท.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ แม่ทัพภาคที่ 4 ในฐานะผู้บัญชาการสูงสุดในสถานการณ์ตามกฎัยการศึกษาแต่ได้เดินทางออกจากบริเวณที่ชุมนุมเพื่อไปพบนายกรัฐมนตรีนที่อำเภอเมือง และพล.ต.เฉลิมชัย วิรุฬพะชร ผู้บัญชาการกองพลทหารราบที่ 5 ค่ายอิงคยุทธบริหาร ในฐานะผู้รับมอบอำนาจจากแม่ทัพภาคที่ 4 เป็นผู้บังคับบัญชาทางยุทธวิธีในการดำเนินการสลายการชุมนุม ที่หน้าสภ.อ.ตากใบ และเป็นผู้รับผิดชอบในการควบคุมตัวผู้ชุมนุม การลำเลียงผู้ชุมนุมขึ้นรถบรรทุกไปยังเรือนจำจังหวัดทหารบก ค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี เท่านั้น โดยไม่มีการสอบสวนและวินิจฉัยบทบาทของนายกรัฐมนตรีนหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐจากหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในเหตุการณ์ว่ามีความเหมาะสมหรือไม่

ผลการสอบสวนข้อเท็จจริงได้นำเสนอแก่นายกรัฐมนตรีพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ในเดือนธันวาคม 2547 และนายกรัฐมนตรีจึงส่งผลการสอบสวนต่อไปยังกระทรวงกลาโหมเพื่อให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนวินัย โดยมี พล.อ.เกษมชาติ นเรศเสนีย์ เป็นประธานฯ ทั้งนี้ คณะกรรมการดังกล่าวเสนอให้ปลดนายทหารระดับสูงของกองทัพภาคที่ 4 เกือบทั้งหมด โดยเฉพาะพล.ท.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ (แม่ทัพภาคที่ 4) พล.ต.สินชัย นุตสถิตย์ (รองแม่ทัพภาคที่ 4) และพล.ต.เฉลิมชัย ดังนั้น พล.อ. ประวิตร วงษ์สุวรรณ ผู้บัญชาการทหารบกจึงมีคำสั่งให้ย้ายให้นายทหารระดับสูงเหล่านั้นกลับไปดำรงตำแหน่งผู้ทรงคุณวุฒิพิเศษประจำกระทรวงกลาโหม โดยไม่มีการประกาศผลการสอบสวนและการยอมรับความผิดพลาดจากกองทัพต่อสาธารณะแต่อย่างใด

น่าสังเกตว่า การวินิจฉัยดังกล่าวมิได้พิจารณาว่าเป็นความผิดพลาดที่ได้รับการรับรองจากกฎัยการศึกษากระหว่างดำรงตำแหน่งตัวแทนของหน่วยงาน (กองทัพ) แต่วินิจฉัยว่าเป็นความผิดพลาดของปัจเจกบุคคล ดังนั้น การวินิจฉัยความผิดพลาดดังกล่าวข้างต้น จึงไม่นำมาสู่การวินิจฉัยถึงความรับผิดชอบอื่นๆ เช่น การชดเชยความเสียหายแก่เหยื่อ ฯ โดยกองทัพและกระทรวงกลาโหมแต่อย่างใด

4.2.3 การขอโทษในกรณีตากใบ

การขอโทษในกรณีตากใบเกิดขึ้นในบริบทที่ต่างไปจากประสบการณ์ของกระบวนการสมานฉันท์นานาชาติ ในหลายประเด็น ประเด็นแรกนั้น กรณีของผู้กล่าวขอโทษเมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2549 ในเวทีปาฐกถาพิเศษในโอกาสที่นายฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และ พล.อ. สนธิ บุญยรัตกลิน ประธานคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) เดินทางลงพื้นที่ จ.ปัตตานีครั้งแรกภายหลังการรัฐประหาร คือ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรี หลังการรัฐประหาร ซึ่งไม่ใช่รัฐบาลที่อยู่ในวาระช่วงเกิดกรณีตากใบ หรือเป็นเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในกรณี

นั้น โดย แม้ว่าคำกล่าวขอโทษต่อความรุนแรงที่เกิดขึ้นในกรณีกรือเซะและตากใบถูกเผยแพร่ตามสื่อต่างๆ อย่างกว้างขวางและแสดงให้เห็นถึงการสำนึกต่อความผิดแต่ก็มิใช่ความผิดของผู้กล่าว เป็นเพียงการขอโทษแทนผู้กระทำผิดหรือรัฐบาลชุดก่อน จึงไม่เป็นไปตามหลักของกระบวนการสมานฉันท์ ดังใจความคำกล่าวขอโทษที่ว่า

“ผมขอโทษแทนรัฐบาลชุดที่แล้ว และขอโทษแทนรัฐบาลนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะรัฐบาลชุดที่แล้ว ผมมาขอโทษแทน ผมอยากยื่นมือออกไปแล้วบอกว่าผมเป็นคนผิด ผมขอกล่าวคำขอโทษด้วยด้วยใจจริง ... ผมเคยพยายามคัดค้านนโยบายหลายประการของรัฐบาลชุดที่แล้ว และผมก็มีส่วนผิดที่คัดค้านนโยบายแล้วไม่เป็นผล เขาจึงให้ผมอยู่ในลักษณะที่ไม่ให้ความร่วมมือ วันนี้ผมจึงต้องเอ่ยคำขอโทษ ผมขอโทษอีกครั้งหนึ่งครับ” (“ผมขอกล่าวคำขอโทษด้วยใจจริง ปากคำประวัติศาสตร์เพื่อเหยื่อตากใบของนายกรัฐมนตรี”, DeepSouthWatch, 2 พฤศจิกายน 2549)

ประเด็นต่อมา คือผู้ได้รับการขอโทษ ในเวทีปาฐกถาพิเศษ ดังกล่าวประกอบด้วยชาวมลายูมุสลิมกว่า 1,500 คนซึ่งส่วนมากเป็นผู้นำศาสนาใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การกล่าวขอโทษในครั้งนั้นดูเหมือนจะสร้างความสับสนให้แก่เหยื่อมากขึ้นในแง่ที่พวกเขาไม่รู้สึกว่าตนเองมีตัวตน หรือมีส่วนร่วม ในกระบวนการ “ขอโทษ” และ “ให้อภัย” แม้สื่อมวลชนจะรายงานข่าวโดยอ้างว่า การขอโทษเกิดขึ้นต่อหน้าเหยื่อกรณีตากใบ แต่ไม่ปรากฏรายงานว่ามีเหยื่อคนใดอยู่ในที่ประชุมแห่งนั้นบ้างซึ่งอันที่จริงในการประชุมครั้งนั้น เพราะผู้เข้าร่วมชุมนุมส่วนใหญ่เป็นตัวแทนผู้นำทางศาสนาในพื้นที่สามจังหวัดฯ และเหยื่อจำนวนมากก็ไม่ได้รับทราบว่ามีกรกล่าวขอโทษ โดยเฉพาะกลุ่มจำเลยและญาติที่กำลังประชุมร่วมกับทนายความเกี่ยวกับความคืบหน้าและทิศทางของคดีอยู่ที่ศาลาประชาคม บ.ศาลาใหม่ ต.ไพรวัน อ.ตากใบในวันดังกล่าว (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, 2 พฤษภาคม 2555)

เช่นเดียวกับการถอนฟ้อง ที่ในเวทีดังกล่าวมีการกล่าวถึงการเตรียม “ถอนฟ้อง” กรณีที่ผู้ชุมนุมจำนวน 58 คนถูกฟ้องในข้อหาเป็นแกนนำก่อความไม่สงบในเหตุการณ์ตากใบซึ่งเกิดจากการรับฟังความคิดเห็นของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ดาโต๊ะยุติธรรมและทนายความในพื้นที่และได้นำไปปรึกษากับ อดีตประธานศาลปกครองสูงสุด ซึ่งมีความเห็นว่าคดีนี้สามารถถอนฟ้องได้เพราะหลักฐานค่อนข้างอ่อน แต่พล.อ.สุรยุทธ์กล่าวว่า การดำเนินการจะไม่นำเข้าปรึกษากับที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ซึ่งภายหลังจากการกล่าวขอโทษเพียง 4

วันก็มีความเคลื่อนไหวจากพนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสว่ามีคำร้องขอถอนฟ้อง ฉบับลงวันที่ 6 พฤศจิกายน 2549⁹ ด้วยเหตุผลว่า

“... คดีนี้เกี่ยวข้องกับปัญหาความไม่สงบที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การดำเนินคดีต่อไปรั้งแต่จะก่อให้เกิดความรำวฉานหวาดระแวง เกือบครึ่งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ กับจำเลย รวมตลอดถึงญาติพี่น้องของจำเลยซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก อันเป็นการทำลายความสามัคคีของชนในชาติ นอกจากนี้การดำเนินคดีต้องใช้เวลานานเพราะมีพยานที่ต้องนำเข้าไปเบิกความในศาลเป็นจำนวนมาก และการนำพยานเข้าไปเบิกความในศาลต้องมีการยืนยันข้อเท็จจริง ซึ่งเป็นการตอกย้ำถึงการกระทำของจำเลยรวมทั้งการกระทำของเจ้าหน้าที่ที่ได้เข้าไปสลายการชุมนุมจนทำให้เกิดการล้มตายของผู้ร่วมชุมนุมและเป็นเหตุให้ฝ่ายผู้ก่อความไม่สงบนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกปั่นยุยงให้เกิดความเกลียดชังเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น ... การยุติข้อพิพาทในคดีนี้จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลดีต่อการแก้ปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การฟ้องคดีและการดำเนินคดีต่อไปจึงไม่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะและอาจส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยหรือความมั่นคงของชาติ รวมทั้งผลประโยชน์อันสำคัญของประเทศ...” (อ้างถึงใน พุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา, หน้า 41)

ดังนั้น การขอโทษของ พล.อ.สุรยุทธ์ และการถอนฟ้องของพนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส เป็นความพยายามของหัวหน้ารัฐบาลที่ได้ปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสามัคคีแห่งชาติ (กอส.) ที่จะลดเงื่อนไขความรู้สึกคับแค้นว่าไม่ได้รับความยุติธรรมในกรณีตากใบร่วมกับกรือ๊วพื้น ศอบ.ต.ใหม่ในปี 2549¹⁰ เพื่อพยายามรองรับตามนโยบายส่งเสริมสันติสุขจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนั้น การขอโทษและการถอนฟ้องผู้ชุมนุม

⁹ แต่การถอนฟ้องเกิดขึ้นหลังจากมีการสืบพยานไปแล้ว 3 ปาก ซึ่งใช้เวลาเกือบ 1 ปี เพราะพยานส่วนมากเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูง มักติดภารกิจ การพิจารณาคดีจึงถูกเลื่อนออกไปอยู่หลายนัด เพราะพยานไม่ปรากฏตัวในศาล และส่งจดหมายมาในวันศาลนัด ในขณะที่ประชาชนซึ่งเป็นจำเลยต้องไปศาลทุกครั้ง (ตามหลักการพิจารณาและสืบพยานในศาล ให้ทำโดยเปิดเผยต่อหน้าจำเลย ตามป.วิ.อาญา ม. 172)

¹⁰ ในด้านการลดความคับแค้นและไม่ยุติธรรมนั้นมีความพยายามปรับโครงสร้างการบริหารงานและการแก้ไขความรุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนใต้โดยให้มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 207/ 2549 เรื่องการบริหารราชการในจังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อรื้อฟื้นศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) เมื่อเดือนกันยายน 2549 ขึ้นมารองรับการปฏิบัตินโยบายเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนใต้ โดยเฉพาะในด้านการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ การอำนวยความสะดวกและการเยียวยาเพื่อขจัดเงื่อนไขความไม่เป็นธรรมในภาพรวมด้วย (คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 207/ 2549)

58 คนในกรณีตากใบจึงไม่ได้ส่งผลเปลี่ยนแปลงความรู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมของเหยื่อในกรณีนี้มากนัก

นอกจากนี้ ยังมีบางคนแสดงความเห็นว่า การขอโทษ น่าจะนำไปสู่การปลดปล่อยชาวบ้านจากข้อหาผู้ต้องสงสัยว่าเป็นผู้ก่อความไม่สงบต่อไปจากการถอนฟ้องจำเลยทั้ง 58 คน แต่ก็ไม่มีการขึ้นตอนการสร้างมาตรฐานในเชิงโครงสร้างหลังจากนั้น เพราะลึกๆ แล้ว จำเลยมีความต้องการพิสูจน์ว่าตนเองเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่มีข้อจำกัดด้านฐานะทางเศรษฐกิจ การแบกรับความเสี่ยงจากการต้องเป็นความกับหน่วยงานรัฐ และความล่าช้าของกระบวนการยุติธรรมที่ผ่านมา ในการต่อสู้คดี (พุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา, หน้า 41) การขอโทษและการให้อภัยที่ได้ดำเนินการไปแล้วจึงไม่สามารถพัฒนาไปสู่การลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมในความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งคือหน่วยงานของรัฐและประชาชนที่เกี่ยวข้องในกรณีตากใบได้

4.2.4 การชดเชยเยียวยาในกรณีตากใบ

การชดเชยเยียวยาในกรณีตากใบนั้นแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ การชดเชยเยียวยาทางการเงิน และการชดเชยเยียวยาจิตใจกลุ่มญาติผู้เสียหายกรณีตากใบ ดังรายละเอียดดังนี้

(1) การชดเชยเยียวยาทางการเงินในกรณีตากใบ โดยเฉพาะในระยะแรกภายหลังเหตุการณ์เป็นไปอย่างสับสน เพราะในช่วงก่อนการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ ยังไม่มีการกำหนดหลักเกณฑ์มาตรฐานการชดเชยเยียวยาในกรณีที่รัฐเป็นฝ่ายทำให้เกิดความสูญเสียขึ้นทั้งในด้านจำนวนเงิน และวิธีการกระจายเงินเยียวยา และผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการจ่ายเงินชดเชยเยียวยา เพราะข้อจำกัดประการสำคัญคือ ความลักลั่นระหว่างการยอมรับว่าเป็นการกระทำความผิดของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานของรัฐกับการยอมรับความสูญเสียที่เกิดขึ้นจำนวนมาก เพราะการยอมรับว่ามีความสูญเสียอันเกิดจากการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐอาจเท่ากับเป็นการผูกมัดให้เกิดภาระความรับผิดชอบทางอาญาได้ ดังนั้น รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐจึงเรียกเงินชดเชยเยียวยาที่ได้จ่ายไปแล้วหลายครั้งว่าเป็น **เงินช่วยเหลือทางมนุษยธรรม แต่ไม่ใช่เงินชดเชยผู้เสียหายจากการละเมิดสิทธิมนุษยชน**

ก่อนหน้าที่จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติมีการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้บาดเจ็บ และผู้เสียชีวิตเป็นหลักซึ่งคณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีตากใบ (นายพิเชต สุนทรพิพิธเป็นประธานฯ) เป็นตัวแสดงแรกที่บันทึกและเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือเยียวยาในกรณีตากใบของภาครัฐในขั้นต้น ซึ่งข้อมูลของคณะกรรมการชุดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า กลุ่มที่หน่วยงานของรัฐและรัฐบาลให้ความช่วยเหลือคือ ผู้ถูกควบคุมตัวซึ่งได้รับบาดเจ็บ และผู้ถูกควบคุมตัวซึ่งเสียชีวิตระหว่างการสลายการชุมนุมและการ

ชนย้ายผู้ชุมนุม (คณะกรรมการอิสระสอบสวนฯ, 2548: 38-39) ในกรณีผู้ได้รับบาดเจ็บ ทั้งบาดเจ็บเล็กน้อย และบาดเจ็บสาหัสได้รับการส่งตัวไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลของรัฐในจังหวัดนราธิวาสจนอาการดีขึ้นจึงออกจากโรงพยาบาลไปรักษาตัวต่อที่บ้าน แต่ไม่มีการให้ความช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาลอย่างต่อเนื่อง ยกเว้นในรายที่ได้รับความช่วยเหลือเป็นรายกรณีจากผู้บังคับบัญชาหน่วยเฉพาะกิจในพื้นที่ ส่วนผู้เสียชีวิต มีข้อมูลว่าได้รับความช่วยเหลือดังนี้

- เจ้าหน้าที่ของค่ายอิงคยุทธบริหาร โดยกองทัพภาคที่ 4 ให้เงินช่วยเหลือในการจัดการศพผู้เสียชีวิตในที่เกิดเหตุ 7 รายและอีก 78 รายที่เสียชีวิตระหว่างการขนย้าย รายละเอียด 10,000 บาท

- จังหวัดนราธิวาสช่วยเหลือค่าทำศพรายละเอียด 1,000 บาท และให้ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรของผู้เสียชีวิต 64 ครอบครัว ครอบครัวละ 6,000 บาท (รวม 384,000 บาท)

ภายหลังการแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติซึ่งมีมติให้เปิดเผยรายงานข้อเท็จจริงในกรณีตากใบ รัฐบาลพ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ตั้งกรรมการนโยบายและอำนาจการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กยต.)¹¹ ให้เงินช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิตและผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัส สำหรับกรณีผู้เสียชีวิตมีการจ่ายเงินเยียวยาอีก 2 ครั้งช่วงต้นปี 2548 ครั้งแรกจำนวน 100,000 บาท และครั้งที่สองจำนวน 300,000 บาท ส่วนผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสได้รับเงินช่วยเหลือคนละ 200,000 บาท และครอบครัวผู้สูญหายในเหตุการณ์ตากใบ 7 คน ได้รับเงินเยียวยาครอบครัวละ 300,000 บาท อย่างไรก็ตามจากการที่หน่วยงานของรัฐไม่เคยติดต่อกับเหยื่อโดยตรง และยังไม่มีการตั้งหน่วยงานสำหรับการประสานงานด้านการเยียวยาโดยเฉพาะทำให้รัฐบาลเลือกจ่ายผ่านหลายหน่วยงาน เช่น กรรมการอิสลามประจำจังหวัด หรือผ่านจังหวัด โดยมีการแบ่งเงินเป็นก้อน และจัดเงื่อนไขการจ่ายเงินที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับพิจารณาของหน่วยงานหรือผู้หลักผู้ใหญ่ในพื้นที่ ทำให้เกิดข้อพิพาทใน

¹¹ คณะกรรมการนโยบายและอำนาจการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ หรือ กยต. ในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี ตั้งขึ้นเมื่อปี 2548 ในรัฐบาลพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ไล่เลี่ยกับการก่อตั้งกอส. โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรีดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฯ และเป็นกรรมการในกอส. ตั้งขึ้นโดยเพื่อจัดสรรเงินชดเชยผู้เสียชีวิตและทุพพลภาพ ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและประชาชน จ่ายค่าชดเชยทรัพย์สินที่เสียหายจากเหตุการณ์ความไม่สงบ และจ่ายค่าฟื้นฟูการประกอบอาชีพในพื้นที่แก่ภาคธุรกิจเอกชน ภายหลังรัฐประหารปี 2549 คณะกรรมการชุดดังกล่าวไม่มีบทบาทใดๆ กระทั่งปลายปี 2551 (สมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ) กยต.ก็กลับมาไม่มีบทบาทอีกครั้ง โดยมีนายสาทิตย์ วงศ์หนองเตย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นประธานฯ

การพิจารณาเงินว่าเป็นมรดกภายใต้หลักกฎหมายอิสลามหรือไม่ (พุทธณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 44) ดังนั้น ในการเยียวยา 2 ครั้งหลังยกต.จึงเป็นการประสานผ่านคณะกรรมการอิสลามกลางประจำจังหวัดนราธิวาสให้ตะไต่ะยุติธรรมทำคำวินิจฉัยว่าเงินเยียวยาที่รัฐจ่ายให้แก่ครอบครัวผู้เสียชีวิตในกรณีตกไปเป็น *เงินมรดก* ส่งผลให้จำนวนเงินดังกล่าวถูกแบ่งเป็นสัดส่วนตามหลักการศาสนาอิสลามตามพรบ.ว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานีนราธิวาส ยะลา และสตูล พ.ศ. 2489 จากเงินจำนวนรายละเอียด 300,000 บาทจะถูกแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

- บิดาได้ 50,000 บาท
- มารดาได้ 50,000 บาท
- ภรรยาได้ 37,000 บาท
- ที่เหลือแบ่งตามจำนวนบุตร โดยบุตรชายจะได้ส่วนแบ่งเป็น 2 เท่าของบุตรสาว

การแบ่งในลักษณะดังกล่าวจึงส่งผลให้ครอบครัวผู้เสียชีวิต โดยเฉพาะผู้เป็นภรรยาได้รับเงินส่วนแบ่งน้อยมาก เพราะหลายครอบครัวมีหนี้สินทำให้ผู้หญิงต้องตกภาระหนักในการเลี้ยงดูครอบครัวซึ่งบางครอบครัวมีบุตรถึง 8-9 คน จากกรณีนี้ ทำให้กลุ่มผู้หญิงทั้งที่เป็นภรรยาและมารดาของผู้เสียชีวิตบางคนเกิดความขัดแย้งกันเอง ยิ่งไปกว่านั้น ยังทำให้กลุ่มผู้หญิงยังตั้งคำถามกับการทำหน้าที่คณะกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดจนกลายเป็นความรู้สึกไม่พอใจและรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจากการวินิจฉัยของคณะกรรมการกลางอิสลามจ.นราธิวาส ดังนั้น จึงเป็นที่มาของการร้องเรียนและเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาจากการวินิจฉัยดังกล่าวในเวลาต่อมา สำหรับผู้บาดเจ็บและพิการ ได้รับเงินช่วยเหลือจำนวน 200,000 บาทต่อคน นอกจากนี้ เข้าเอาจริงแล้วญาติผู้เสียชีวิตเองก็ไม่ทราบจะทำไมเงินเหลือเพียงไม่มาก อาจเนื่องจากการจ่ายอย่างไม่เป็นระบบ หลายครั้งและจากหลายหน่วยงาน อีกทั้งมีการพูดกันว่าคณะกรรมการอิสลามหักค่าใช้จ่ายอื่นๆ ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นค่าใช้จ่ายอะไร (พุทธณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 44)

นอกจากนี้ การให้ความช่วยเหลือผู้บาดเจ็บและครอบครัวผู้เสียชีวิตบางกรณีเป็นรายกรณีจากผู้บัญชาการระดับสูงของกองกำลังทหารหน่วยเฉพาะกิจในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของปฏิบัติการทางจิตวิทยาในพื้นที่ เช่น มีการส่งตัวผู้บาดเจ็บจากการชุมนุมบางรายมาผ่าตัดที่กรุงเทพฯ หรือการส่งเสียให้บุตรของผู้เสียชีวิตเรียนจนจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือระดับปริญญาตรี หรือการจ้างงานเดือนละ 4,500 บาท ซึ่งการให้ความช่วยเหลือลักษณะนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะทำให้เหยื่อรู้สึกว่าได้ได้รับความสนใจ ให้ความสำคัญมากขึ้น อย่างไรก็ดี การที่ กอ.รมน. ยังไม่มีการเผยแพร่ข้อมูลและงบประมาณอย่างเป็นทางการสำหรับการช่วยเหลือ

ในลักษณะนี้ โดยมากกรณีการเสียชีวิตและบาดเจ็บสาหัสจะได้รับความช่วยเหลือจากหลายแหล่ง รวมทั้งจากحك.ในพื้นที่ด้วย ในขณะที่เหยื่อหรือผู้ได้รับผลกระทบไม่สามารถเข้าถึงความช่วยเหลือ ในลักษณะนี้ได้ทุกครอบครัว อีกทั้งยังมีเหยื่ออีกเป็นจำนวนมากที่ไม่เคยได้รับหรือไม่สามารถ เข้าถึงกระบวนการชดเชยเยียวยาจากแหล่งใดๆ เลย อาทิ ผู้ชุมนุมหลายร้อยคนที่ได้รับบาดเจ็บไม่ สาหัสแต่บางรายไม่สามารถกลับไปทำงานได้ตามปกติ ซึ่งในช่วงแรกๆ กลุ่มนี้ไม่ได้รับการ พิจารณาว่าเป็นเหยื่อ หรือผู้ได้รับผลกระทบจากกรณีตากใบ แต่กลับถูกติดตามและบุกค้นที่บ้าน จนต้องหนีออกจากพื้นที่ มีบางคนเป็นส่วนหนึ่งของกรณีการอพยพครั้งใหญ่ของประชาชนจำนวน 131 คนที่ประเทศมาเลเซีย ทำให้ภรรยาต้องเลี้ยงลูกโดยลำพังและไม่ได้รับการพิจารณาให้ได้รับ เงินชดเชยเยียวยา เป็นต้น เงื่อนไขดังกล่าวทำให้เกิดความรู้สึกเปรียบเทียบกันระหว่างเหยื่อที่ได้รับ เงินชดเชยเยียวยาไม่ทั่วถึงและเท่าเทียมกัน¹²

¹² การเยียวยากรณีตากใบครั้งล่าสุดเกิดจากมติคณะรัฐมนตรีเมื่อเดือนมีนาคม 2555 อนุมัติจ่ายเงินเยียวยาให้ผู้เสียชีวิต จากการชุมนุมทางการเมืองตามคำแนะนำของคณะกรรมการอิสระตรวจสอบและค้นหาความจริงเพื่อความปรองดองแห่งชาติ (คอป.) ทั้งในกรณีการสลายการชุมนุมทางการเมืองของคนเสื้อแดงเมื่อเดือนเมษายน 2553 และผู้ได้รับผลกระทบจากความ รุนแรงใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งในครั้งนี้รวมเอากรณีสำคัญๆ ที่รัฐเป็นผู้กระทำความรุนแรงเอาไว้ด้วย เช่น กรณีกรือ เซะ กรณีตากใบ และกรณีถูกอุ้มหาย เป็นต้น การเยียวยาครั้งล่าสุดมีการดำเนินขั้นตอนอย่างเป็นระบบมากขึ้น โดยการ แต่งตั้งคณะกรรมการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีพล.ต.อ. ประชา พรหมนอก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมเป็นประธานฯ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี ศอ.บต. โดยตั้งคณะกรรมการ ซึ่งมืองค์ประกอบของภาคประชาสังคมและแกนนำกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบกรณีกรือเซะ ตากใบเข้ามาร่วมจัดทำข้อมูลด้วย สำหรับกรณีตากใบ คณะกรรมการเยียวยาฯ พิจารณาเงินเยียวยามากที่สุดคือ 7.5 ล้านบาทเท่ากับกรณีผู้เสียชีวิตจากการ ชุมนุมของกลุ่มเสื้อแดง ที่น่าสนใจก็คือ ในครั้งนี้จากการเคลื่อนไหวของแกนนำเหยื่อตากใบ (โดยเฉพาะนางแยงนะ สาแลแม) ซึ่งได้นำเสนอและเรียกร้องให้มีการขยายขอบเขตผู้มีสิทธิได้รับเงินเยียวยา ทำให้กลุ่มผู้ได้รับเงินชดเชยเยียวยากรณีตากใบใน ครั้งนี้ประกอบด้วย ผู้เสียชีวิต 85 ราย ผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัส ผู้ถูกฟ้องดำเนินคดี 58 รายรวมทั้งผู้ถูกควบคุมตัวแต่ไม่ถูก ดำเนินคดีจำนวน 157 ราย ระยะเวลา 15,000 บาทด้วย นอกจากนี้ คณะกรรมการเยียวยายังนำเอาข้อสรุปเรื่องแนวทางการแก้ไข ปัญหาวิธีการจัดสรรเงินเยียวยาที่จัดทำขึ้นโดยคณะกรรมการวิสามัญเพื่อสอบสวนและศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบใน จังหวัดชายแดนภาคใต้ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ (สมัยรัฐบาลคมช.) ร่วมกับคณะผู้รู้ศาสนาอิสลามในประเทศไทยที่ได้ทำไว้ ตั้งแต่มีนาคม 2550 ว่า เงินที่ได้รับจัดสรรเยียวยาครอบครัวผู้สูญเสียชีวิตจากเหตุการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดน ภาคใต้ ไม่ถือว่าเป็นมรดก (อังคณา นีละไพจิตร, 2553: 8-9) มาใช้ประกอบการจัดสรรเงินเยียวยาครั้งนี้ด้วย ทำให้ในครั้งนี้ มี ผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบได้รับเงินเยียวยามากขึ้น แม้ว่าจะไม่ได้รับเงินเท่ากันหมดทุกกรณี

ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดเรื่องการชดเชยเยียวยา อันหมายถึง การฟื้นฟูสภาพ ความเป็นอยู่ทางกายภาพของเหยื่อให้กลับไปสู่สภาพเดิมหรือใกล้เคียงเดิมก่อนที่จะเกิด ความสูญเสีย ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐในการชดเชยในฐานะที่ก่อให้เกิดความเสียหาย การ ชดเชยเยียวยาจึงเป็นส่วนหนึ่งของการตอบสนองของความรู้สึกต้องการความยุติธรรมส่วน หนึ่งด้วย แต่ไม่ใช่ทดแทนความต้องการด้านความจริงและความยุติธรรมตามกระบวนการ ยุติธรรม ในกรณีตากใบ การชดเชยเยียวยาที่เกิดขึ้นระหว่างปี 2547 - 2555 สามารถ ตอบสนองความต้องการจำเป็นและความรู้สึกต้องการความยุติธรรมได้ระดับหนึ่งจากการ เยียวาครั้งล่าสุด อย่างไรก็ตาม การเยียวยาในกรณีตากใบยังไม่สามารถพัฒนาไปถึงขั้นที่ จะแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งในระยะยาวได้ เนื่องจากการเยียวยาเกิดขึ้น โดยมีสมมุติฐานว่า การให้เงินชดเชยเยียวยาเป็นกระบวนการสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งดู เหมือนว่าจะมุ่งหวังเป้าหมายเพื่อลดแรงกดดันจากการเรียกร้องความต้องการความ ยุติธรรมทางอาญาซึ่งมีข้อจำกัดอยู่มากกว่า นอกจากนี้ การเยียวยายังไม่สามารถ ครอบคลุมกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมดที่หากคิดจากผู้เข้าร่วมชุมนุมทั้งหมดประมาณ 3,000 คนได้ ยิ่งไปกว่านั้น จากข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ในช่วงระหว่างปี 2547 - 2552 วิธีการแบ่งสรรเงินชดเชยเยียวยา กลับยิ่งกลายเป็นเงื่อนไขที่เพิ่มพูนความรู้สึกว่าไม่ได้รับ ความยุติธรรมและนำมาซึ่งความขัดแย้ง ความไม่ไว้วางใจระหว่างผู้นำศาสนากับชาวบ้าน และแม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดสรรเงินเยียวยาแล้วในครั้งล่าสุด แต่การจ่ายเงิน ชดเชยเยียวยา กลับนำไปสู่การเปรียบเทียบและความขัดแย้งในหมู่ผู้ได้รับผลกระทบ ด้วยกันเอง เนื่องจากเกิดความเข้าใจว่าผู้ได้รับผลกระทบที่สามารถเข้าถึงเงินชดเชยใน ครั้งหลังสุดเกิดมาจากการติดต่อกับแกนนำบางคน รวมทั้งมีการให้เงินเยียวยาบางส่วนแก่ แกนนำที่ช่วยเรียกร้องเงินเยียวยาให้ด้วย ดังนั้น การชดเชยเยียวยาในกรณีตากใบจึงอาจ ไม่สามารถเพิ่มพูนความไว้วางใจต่อรัฐได้ในระยะยาว

(2) การเยียวยาจิตใจกลุ่มญาติผู้เสียหายกรณีตากใบ

กระบวนการนี้ริเริ่มมาจากการประสานความร่วมมือจากตัวแสดงสำคัญหลายฝ่าย อาทิ กลุ่มเครือข่ายผู้หญิงเพื่อสันติภาพ กลุ่มเครือข่ายครอบครัว การประสานงานระหว่างวุฒิสมาชิก จากส่วนกลาง และนักวิชาการในพื้นที่ นักวิชาการและนักปฏิบัติการด้านสันติวิธีจากกรุงเทพฯ ผู้สื่อข่าว คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ นักกฎหมายและนักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน จากส่วนกลาง โดยใช้เวทีคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) เป็นเวทีกลาง เพื่อดึงความร่วมมือช่วยเหลือจากหน่วยงานและบุคคลกรทางด้านสาธารณสุขของรัฐ โดยการ

จัดทำ **โครงการอบรมเยียวยาครอบครัวผู้สูญเสียชีวิตและบาดเจ็บจากกรณีความรุนแรงในสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้** มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความช่วยเหลือเบื้องต้นแก่เหยื่อเพื่อให้ก้าวข้ามความโกรธแค้นและความหวาดกลัวภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงได้

โครงการอบรมเยียวยาฯ ดังกล่าวเป็นความพยายามเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งด้วยการเยียวยาทางจิตใจ และการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมของผู้เสียหายในกรณีตากใบ ที่เกิดจากการประสานความร่วมมือของนักวิชาการและนักกิจกรรมทางสังคมจากภายในและภายนอกพื้นที่ซึ่งเริ่มต้นขึ้นภายหลังเหตุการณ์กรือเซะ เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2547 นับเป็นความรุนแรงครั้งแรกที่มีผู้เสียชีวิตจำนวนมากในคราวเดียวกันถึง 107 ศพ นับตั้งแต่ความรุนแรงปะทุขึ้นอีกครั้งช่วงต้นปี 2547 (ประธานกลุ่มผู้หญิงเพื่อสันติภาพ, **สัมภาษณ์**, 28 กรกฎาคม 2555) แต่ยังไม่มีการแก้ไขหรือมาตรฐานของรัฐในการให้การเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบในกรณีทั่วไป อีกทั้งในขณะนั้น รัฐยังไม่ยอมรับว่าครอบครัวผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์กรือเซะเป็นเหยื่อ หรือผู้ได้รับผลกระทบจากการกระทำรุนแรงเกินกว่าเหตุของเจ้าหน้าที่รัฐ (www.prachatai.com, “สัมภาษณ์โซรยา จามจุรี: เยียวยาความบาดหมางยังไม่มีใครทำ”, ประชาไทออนไลน์, 13 ตุลาคม 2553) ในครั้งนั้น นักกิจกรรมทางสังคมและนักวิชาการจากกรุงเทพฯ อาทิ ดร.โคทม อารียา ศ.ดร.อมรา พงศาพิชญ์ คุณณารี เจริญผลพิริยะ (จากศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี ม.มหิดล) คุณโสภณ สุภาพงษ์ (สมาชิกวุฒิสภาขณะนั้น) คุณชลิตา ทาเจริญสุข (นักเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชน ประธานมูลนิธิศุภนิเวศน์) ผู้สื่อข่าวจากสำนักข่าวเดอะเนชั่น รวมถึงกรรมการและอนุกรรมการของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนบางคนในขณะนั้นที่ลงพื้นที่ในนามส่วนตัว¹³ ลงพื้นที่ร่วมกับนักกิจกรรมทางสังคมในพื้นที่ ได้แก่ คุณโซรยา จามจุรี (นักวิชาการสำนักส่งเสริมและการศึกษาต่อเนื่อง มอ.วิทยาเขตปัตตานี)¹⁴ คุณปาดิเมาะ เปาะอีเตตาโอะผู้ประสานงานกลุ่มผู้หญิงเพื่อ

¹³ เช่นคุณ พงศ์วิธ วยร่า คุณศราวดี ประทุมราช เป็นต้น ทั้งสองท่านเป็นนักกฎหมาย ดังนั้น กล่าวได้ว่ากลุ่มที่เข้าร่วมประสานงานกันขณะนั้น มาจากหลายภาคส่วนของสังคมอันเกิดมาจากกระแสการตั้งคำถามกับการดำเนินนโยบายแก้ไขความขัดแย้งของรัฐบาลพต.ดร.ทักษิณ ชินวัตร

¹⁴คุณโซรยา ทำงานร่วมกับคุณโสภณ สุภาพงษ์ ในนาม “เครือข่ายครอบครัว” หลังเหตุการณ์กรือเซะ และกลุ่มนักศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ม.อ.) วิทยาเขตปัตตานี ชื่อกลุ่ม “เยาวชนใจอาสา” ซึ่งทั้งสองกลุ่มเป็นองค์กรลักษณะองค์กรสงเคราะห์ช่วยเหลือ คุณโสภณ ตั้งกองทุนเพื่อระดมเงินบริจาคจากทั่วประเทศเพื่อให้ความช่วยเหลือขั้นต้นแก่ผู้ได้รับผลกระทบ

สันติภาพ เป็นต้น¹⁵ ลงพื้นที่เพื่อเยี่ยมเยียน รับฟังกลุ่มเหยื่อในเหตุการณ์กรือเซะ เพื่อประเมินผล
กระทบและปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวของผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์

การลงพื้นที่ทำให้ทราบว่าเหยื่อทางอ้อมในกรือเซะเป็นผู้หญิงซึ่งสูญเสียสมาชิกที่เป็น
เสาหลักของครอบครัวจากการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ ต้องแบกรับภาระในการดูแลครอบครัว
ภาระการดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมแทนผู้ตาย รวมทั้งยังถูกตีตราจากสังคมว่าเป็นโจรก่อ
การร้าย เป็นต้น ดังนั้นการลงพื้นที่นำมาสู่ความแนวคิดที่จะประสานงานและให้ความสนับสนุน
สร้างความเข้มแข็งให้กับ *กลุ่มผู้หญิง* ที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงโดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นเหยื่อ
ของการใช้ความรุนแรงจากเจ้าหน้าที่รัฐ *การเยียวยาทางจิตใจ* เป็นสิ่งที่จำเป็นเบื้องต้นสำหรับ
เหยื่อในลำดับต้นๆ เพื่อป้องกันมิให้เหยื่อเหล่านั้นต้องถูกผลักให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของความ
ขัดแย้งรุนแรงในอนาคต (กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภาคประชาสังคมนอกพื้นที่, *สัมภาษณ์*, 18
มิถุนายน 2555) ในช่วงแรกดำเนินกิจกรรมโดย *คุณนารี เจริญผลพิริยะ ร่วมกับกลุ่มผู้หญิงเพื่อ
สันติภาพ* ซึ่งขณะนั้น กลุ่มผู้หญิงเพื่อสันติภาพทำงานกับครอบครัวผู้เสียชีวิตกรือเซะ และ
กลุ่มครอบครัวของเจ้าหน้าที่รัฐจากเหตุความรุนแรงรายวันอยู่แล้ว (นารี เจริญผลพิริยะ, *อ้างแล้ว*)
การดำเนินกิจกรรมเยียวยาผู้หญิงผู้ได้รับผลกระทบในพื้นที่ได้รับเสียงตอบรับอย่างมากจาก
ผู้เข้าร่วมในพื้นที่ เพราะทำให้พวกเขาารู้สึกผ่อนคลาย มีเพื่อน มีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป (นารี
เจริญผลพิริยะ และคณะ, 2550)

เมื่อเกิดเหตุการณ์ตากใบขึ้นในช่วงปลายปี 2547 กลุ่มเครือข่ายให้ความช่วยเหลือผู้ได้รับ
ผลกระทบที่ปฏิบัติงานในพื้นที่อยู่แล้วจึงเข้ามาให้ความช่วยเหลือเบื้องต้น และมีแนวคิดในการให้
การช่วยเหลือเยียวยาทางจิตใจแก่เหยื่อ อย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้นเพื่อพัฒนาองค์ความรู้และ
ขยายงานด้านการช่วยเหลือเยียวยาทางจิตใจภายหลังความรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
*โครงการอบรมเยียวยาครอบครัวผู้สูญเสียชีวิตและบาดเจ็บจากเหตุการณ์ความไม่สงบในพื้นที่
จังหวัดชายแดนภาคใต้* จึงเกิดขึ้นในลักษณะโครงการให้ความช่วยเหลือและโครงการศึกษาวิจัย
การปฏิบัติงานด้านเยียวยาในจังหวัดชายแดนใต้ ตั้งขึ้นโดยศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี
มหาวิทยาลัยมหิดลซึ่งเพิ่งตั้งขึ้น ร่วมกับภาคประชาสังคมในพื้นที่ดังที่ได้กล่าวแล้ว โดยมีวิทยากร
และนักวิจัยหลักคือ คุณนารี นักสันติวิธีจากศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี ม.มหิดล ซึ่งในครั้งนี้มี
ความน่าสนใจเนื่องจากในขณะนั้น เกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายในการแก้ไขความขัดแย้งใน
จังหวัดชายแดนภาคใต้ขึ้นแล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสความไม่พอใจกว้างขวางจากทั้งในและ

¹⁵ ตัวแสดงที่เป็นปัจเจกบุคคลเหล่านี้ ต่อมารับตำแหน่งกรรมการของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ
หลายคนเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มกิจกรรมภาคประชาสังคมในพื้นที่ซึ่งทำงานมาจนกระทั่งปัจจุบัน

นอกประเทศต่อการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ คือ มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีจัดตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ขึ้นเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2548 โดยแต่งตั้งให้คุณนารี เป็นหนึ่งในคณะกรรมการอิสระดังกล่าวด้วย ดังนั้น โครงการนี้จึงได้ดึงความร่วมมือด้านความรู้และบุคลากรจากเครือข่ายพยาบาล สถาบันวิจัยและพัฒนาสุขภาพภาคใต้ รวมทั้งบรรดาแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านจิตเวชจากโรงพยาบาลรัฐในสามจังหวัดชายแดนใต้ กล่าวได้ว่า กอส.เป็นเวทีสำคัญที่ทำให้ภาคประชาสังคมจากในและนอกพื้นที่กับหน่วยงานของรัฐเชื่อมโยงการทำงานกันมากขึ้น โครงการนี้จึงมีลักษณะที่โดดเด่นในแง่ที่สร้างความสัมพันธ์เชิงพึ่งพิงกันระหว่างองค์กรภาคประชาสังคมในพื้นที่ องค์กรและบุคลากรส่วนกลาง และหน่วยงานภาครัฐในการทำงานช่วยเหลือเหยื่อเหตุการณ์ความรุนแรงในพื้นที่ ซึ่งการประสานงานยังดำเนินต่อมา และยังคงขยายกลุ่มออกไปอีกแม้ว่าโครงการฯ จะจบลงไปแล้วก็ตาม

โครงการอบรมเยียวยาฯ มีกำหนดระยะเวลาในการดำเนินโครงการ 1 ปี (พฤษภาคม 2548 – เมษายน 2549) ซึ่งมีผู้เข้าร่วมตลอดโครงการรวม 80 ครอบครัว ขึ้นตอนกระบวนการที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบและความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้อย่างน้อย 3 ประการ¹⁶ ดังนี้

(1) การเยียวยาจิตใจทางอารมณ์ (ระดับตนเอง): หลุดพ้นภาวะซึมเศร้าอันเกิดจากความสูญเสีย

วัตถุประสงค์หลักของโครงการอบรมเยียวยาฯ คือการบรรเทาความทุกข์ทางจิตใจอันเกิดจากการสูญเสียบุคคลใกล้ชิดในครอบครัว รักษาสุขภาพจิต และเปลี่ยนแปลงความโกรธ ความบาดหมาง ขมขื่น เพื่อให้เหยื่อสามารถดำเนินชีวิตของตนต่อไปได้ (นารี เจริญผลพิริยะและคณะ, 2550: 2) โดยการผสมผสานวิธีการบำบัดที่หลากหลาย ทั้งการอบรมการบำบัดทางจิตใจ ซึ่งพัฒนาขึ้นจากหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม และวิถีชีวิตของท้องถิ่นของผู้เข้าร่วม อีกทั้งยังดึงเอาวิธีการจากความเชื่อเชิงปรัชญาของแหล่งความเชื่ออื่นๆ เช่น ฝึกจิตภาวนา และศาสตร์การเรียนรู้ตัวตนที่เรียกว่า “จิง ชิง ยื่อ ซี” เข้ามาด้วย ซึ่งในที่สุดก็ได้รับการตอบรับจากผู้เข้าร่วมอย่างดี และทำให้ผู้เข้าร่วมยอมรับ เชื่อใจวิทยากรที่มาจากภายนอกมากขึ้น นอกจากนี้ ยังให้การอบรมวิธีการบำบัดความตึงเครียดทางร่างกาย โดยเฉพาะการนวดตนเอง ซึ่งนอกจากจะช่วยให้ผู้เข้าร่วมรู้สึกผ่อนคลายทางกายภาพแล้ว วิธีการดังกล่าวยังทำให้ผู้เข้าร่วมกลับมา รู้สึกว่าสามารถควบคุม

¹⁶ บทบาททั้ง 3 ประการนำมาจากเป้าหมายของโครงการอบรมเยียวยาฯ ซึ่งจัดให้การดำเนินงานต้องครอบคลุม 3 มิติ ใน 3 ระดับ ได้แก่ มิติทางอารมณ์ (ระดับตนเอง) มิติทางทัศนคติ (ระดับความสัมพันธ์กับคู่กรณี) และมิติทางความสัมพันธ์กับผู้อื่น (ระดับสังคม) (ดูรายละเอียดใน นารี เจริญผลพิริยะ, อ้างแล้ว)

ชีวิตของตนเองได้มากขึ้น หลังจากความสูญเสียที่ทำให้รู้สึกว่าถูกทำร้ายและช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนความรู้สึกกับกลุ่มผู้สูญเสียจากเหตุการณ์เดียวกันยังทำให้รู้สึกผ่อนคลายความโกรธแค้นหน่วยทหารลงได้บ้าง และสามารถแปรเปลี่ยนความรู้สึกโกรธมาเป็นแรงบันดาลใจในการต่อสู้โดยใช้สันติวิธี เช่น ในกระบวนการยุติธรรม การรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือคนอื่นต่อไปในนามกลุ่มสตรีสานสัมพันธ์ผู้สันติสุข หรือซอซิก เป็นต้น (ณัฐกานต์ เต๊ะละ, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555)

(2) *การแปลงเปลี่ยนทัศนคติ ในระดับความสัมพันธ์กับคู่กรณี: เป็นอิสระจากอคติ ความโกรธแค้น* ซึ่งข้าง ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 ว่าเหตุการณ์ตากใบได้ทำลายสายสัมพันธ์และความไว้วางใจระหว่างประชาชนและเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงลงอย่างมาก ดังที่พบว่า ภายหลังจากเหตุการณ์ตากใบ เหลือส่วนมากเกิดความหวาดกลัวทหารในพื้นที่อย่างมาก ขณะเดียวกันก็มีความรู้สึกโกรธเจ้าหน้าที่ทหารอย่างมาก บางคนไม่พูดกับทหาร ปิดประตูบ้านไม่ต้อนรับ หรือกระทั่งหลบซ่อนตัวเองอยู่หลังบ้าน เมื่อมีเจ้าหน้าที่ทหารผ่านมา หรือมาขอพบ (กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภาคประชาสังคมนอกพื้นที่, **สัมภาษณ์**, อ่างแล้ว) อีกทั้งมีหลายคนที่แสดงความต้องการให้มีการถอนทหารออกจากพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้ หรืออย่างน้อยไม่ต้องการให้ทหารตั้งค่ายอยู่ในหมู่บ้าน แต่ในความเป็นจริง การถอนทหารออกจากพื้นที่ยังไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง อีกทั้งกองทัพยังได้ส่งหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรบูรณ์ซึ่งเป็นทหารหน่วยใหม่ลงมาในพื้นที่อีกด้วย () นอกจากนี้ ช่วงระยะเวลาของการดำเนินโครงการอบรมเยียวยาฯ ยังเป็นช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวกับที่มีผู้ชุมนุมจำนวน 58 คนถูกดำเนินคดีในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุมเพื่อปกป้องความไม่สงบ รวมทั้งคดีที่ประชาชนเป็นฝ่ายฟ้องแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายกับหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงานด้วย ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นช่วงที่เหยื่อกรณีตากใบมีอคติต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐและบางส่วนของกระแสสังคมอยู่มาก กล่าวคือ แม้ว่าจะมีการประกาศว่าเป็นทหารหน่วยใหม่ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านกลับมีมุมมองว่าความผิดที่เกิดขึ้นเป็นของหน่วยงาน และไม่สามารถแยกออกจากตัวผู้ปฏิบัติงานได้ทั้งหมด ในขณะที่ชาวบ้านยังรู้สึกว่าตนเองยังตกเป็นจำเลยในกรณีตากใบอยู่ จากกรณีที่กระบวนการยุติธรรมเท่าที่ดำเนินอยู่ยังไม่สามารถนำผู้กระทำผิดมาลงโทษได้ โครงการอบรมเยียวยาฯ จึงมีบทบาทอย่างมากในกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ด้วยการเสริมพลัง (empowerment) ให้กับเหยื่อผู้เข้าร่วมโครงการอบรมเยียวยาฯ โดยการปรับกระบวนการอบรมให้มีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับความจำเป็นของผู้เข้าร่วม ทั้งในเชิงเนื้อหาและการฝึกฝน ได้แก่

การเสริมพลังในเชิงเนื้อหา ได้แก่ การจัดอบรมให้ความรู้ที่จำเป็น เช่น *หลักการสิทธิมนุษยชน สิทธิของผู้เสียหายในคดีอาญาตามกฎหมายในประเทศไทย ความรู้ทางกฎหมายทั่วไปและ*

กฎหมายพิเศษที่บังคับใช้ในพื้นที่ และที่สำคัญคือ เนื้อหาเรื่องหลักการสันติวิธี ซึ่งทำให้ผู้เข้าร่วม รู้สึกมั่นใจ และรู้สึกว่าพวกเขามีอำนาจมากขึ้นในการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ เพราะรู้สึก มั่นใจว่ามีความรู้ด้านสิทธิไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐ (แกนนำผู้สูญเสียสามี, **สัมภาษณ์**, พฤษภาคม 2555) ในเชิงปฏิบัติการ โครงการอบรมเยียวยาฯ จัดให้มีการอบรมทักษะสื่อสาร สาธารณะและการพูดสาธารณะ ให้แก่เหยื่อผู้เข้าร่วม และให้โอกาสในการฝึกฝนผ่านการถ่ายทอด เรื่องราวผ่านคำพูดที่มีการตีพิมพ์ออกมาชื่อ “ตากใบในอากาศ: ความทรงจำที่ปลิดปลิวจากความ รับรู้” การจัดเวทีสาธารณะในพื้นที่ การสนับสนุนให้เหยื่อเป็นผู้ให้สัมภาษณ์สื่อมวลชน การออก รายการวิทยุท้องถิ่น และพัฒนามาเป็นการสนับสนุนให้เหยื่อเป็นวิทยากรในเวทีสาธารณะที่จัดขึ้น ในกรุงเทพฯ ซึ่งในระยะหลังๆ โครงการเชิญผู้เข้าร่วมที่เป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงด้วยนั้น ทำให้ เหยื่อผู้เข้าร่วมเกิดความพร้อมสำหรับการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐทั้งฝ่ายพลเรือนและฝ่าย ความมั่นคงในกระบวนการไกล่เกลี่ย ประนีประนอมยอมความคดีแพ่งซึ่งชาวบ้านเป็นผู้ฟ้องร้อง เรียกค่าเสียหายในกรณีการเสียชีวิต และบาดเจ็บสาหัสจากเหตุการณ์ตากใบ ซึ่งแกนนำคนหนึ่งผู้ สูญเสียสามีซึ่งเสียชีวิตทันทีในระหว่างหารสลายการชุมนุมที่สภอ.ตากใบ เธอเข้าร่วมกระบวนการ เจรจาไกล่เกลี่ยคดีแพ่งฯ อย่างสม่ำเสมอ และได้สะท้อนว่า หากเธอไม่ได้เข้าร่วมกับโครงการอบรม เยียวยา เธอคงไม่สามารถพูดอะไรได้ เพราะเธอไม่เคยยื่นขึ้นพูดในที่ประชุมใดๆ มาก่อนในชีวิต อีกทั้งเมื่อต้องต่อรองกับนาย (เจ้าหน้าที่รัฐ) ยิ่งเมื่อปลัดจังหวัดนครราชสีมาผู้ชุมนุมตลอดเวลากว่า ชาวบ้านจะทำร้ายเจ้าหน้าที่ด้วยแล้ว หากเป็นแต่ก่อนคงทำไม่ได้เลย (แกนนำผู้สูญเสียสามี, **อ้าง แล้ว**)

นอกจากนี้ การฝึกฝนทักษะการพูดในที่สาธารณะยังเป็นประโยชน์ต่อการแปลงเปลี่ยน ทศนคติ และความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อและทหารในพื้นที่ รวมทั้งเจ้าหน้าที่รัฐอื่นๆ กล่าวคือ วิทยากรโครงการอบรมเยียวยาฯ หรือ คุณนารี ยังพยายามชักชวนให้กลุ่มผู้เข้าร่วมที่เป็นเหยื่อใน กรณีตากใบเข้าร่วมกิจกรรมรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนกับกลุ่มเหยื่อที่เป็นครอบครัวของเจ้าหน้าที่รัฐที่ เสียชีวิตจากเหตุการณ์ความไม่สงบ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ต้องใช้ความพยายามอยู่บ่อยครั้ง จน ผู้เข้าร่วมจากกรณีตากใบยินยอมเข้าร่วมกับกิจกรรม และเป็นจุดเริ่มต้นที่ผู้เข้าร่วมเริ่มก้าวข้ามการ แบ่งฝ่าย และมีทัศนคติที่เห็นอกเห็นใจเจ้าหน้าที่ทหารระดับปฏิบัติมากยิ่งขึ้น (กรรมการ ผู้ทรงคุณวุฒิประชาสังคมนอกพื้นที่, **สัมภาษณ์**, อ้างแล้ว) การแปลงเปลี่ยนทัศนคติต่อ เจ้าหน้าที่รัฐและเจ้าหน้าที่ทหารจึงถือเป็นก้าวแรกที่สำคัญ อันทำให้เหยื่อผู้ได้รับการอบรมรู้สึกว่ ตนเองสามารถมองหน้า ประสานงานและต่อรองกับเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่ได้มากขึ้น แม้ว่าจะยัง ไม่สามารถไว้วางใจได้อย่างสนิทใจนัก แต่ในเมื่อหลีกเลี่ยงเจ้าหน้าที่ไม่ได้ ก็ต้องปรับตัว (ผู้ช่วย

ผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, อ่างแล้ว) ซึ่งในระยะแรกๆ เหลือผู้เข้าร่วมโครงการอบรมฯ ยังต้องพึ่งวิทยากร และนักกิจกรรมด้านสิทธิมนุษยชนที่เป็นที่รู้จักของทหารในพื้นที่ เช่น คุณไชรยา จามจวี คุณอังคณา นีละไพจิตร เป็นต้น เป็นคนกลางในการร้องเรียนการปฏิบัติงานที่ไม่เหมาะสมของเจ้าหน้าที่รัฐและเจ้าหน้าที่ทหาร หรือนำเสนอข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้งในชุมชน แต่ในระยะหลัง ผู้เข้าร่วมการอบรมหลายคนที่ได้รับการแต่งตั้งจากเพื่อนๆ ในกลุ่มให้เป็น “แกนนำเหี่ยวตากใบ” ประจำเขตอำเภอต่าง ทั้งหมด 7 คน ก็กลายมาเป็นตัวกลางในการประสานงาน เจรจาต่อรองระหว่างคนในชุมชนของตนกับเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ อีกทั้งแกนนำกลุ่มอย่างนางแยงนะ สาลแลแม ชาวต.ไพรวัน อ.ตากใบยังกลายมาเป็นตัวกลางในการนำเสนอข้อเท็จจริง ให้เจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงได้รับทราบ และยังมีบทบาทการช่วยตรวจสอบบทบาทการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติในพื้นที่อื่นๆ ใน จ.นราธิวาสด้วย จนได้รับรางวัลนักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ดี ควรตั้งข้อสังเกตด้วยว่า วิทยากรโครงการอบรมเยียวยาดำเนินกระบวนการเยียวยาอย่างเป็นระบบและมุ่งเน้นการทำงานร่วมกันกับผู้เข้าร่วมอบรมตามบริบทที่เป็นจริงของผู้อบรมด้วย อาทิ การเข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุมเกี่ยวกับการดำเนินคดีของกลุ่มผู้ชุมนุมร่วมกับชาวบ้าน คณะทนายความจากสภานายความ และองค์กรด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชนในพื้นที่ การเข้าร่วมสังเกตการณ์การพิจารณาคดีในศาล

(3) มิติทางความสัมพันธ์กับผู้อื่น (ระดับสังคม)

โครงการอบรมเยียวยาฯ ถือเป็นเวทีริเริ่มทำให้ครอบครัวของผู้ได้รับผลกระทบ ในกรณีต่างๆ คือ เสียชีวิต สูญหาย และถูกส่งฟ้อง ที่กระจัดกระจายอยู่ในหลายอำเภอของจ.นราธิวาส มีโอกาสมาทำความรู้จักและรวมกลุ่ม ประชุมปรึกษา และร่วมมือกันในการเรียกร้องการได้รับสิทธิชดเชยจากรัฐ รวมทั้งการเรียกร้องความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรม นอกจากนี้ เมื่อผ่านกิจกรรมและแบบฝึกหัดในการจัดการอารมณ์ของตนเองมาแล้ว ในช่วงหลังของการอบรมเยียวยาฯ วิทยากรจึงเริ่มกระบวนการพบปะกับกลุ่มผู้สูญเสียในกรณีอื่นๆ เช่น กลุ่มครอบครัวเหี่ยวตากใบ เหตุการณ์กรือเซะ กลุ่มครอบครัวผู้สูญหายจากการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ และสุดท้ายคือการท้าทายให้กลุ่มเหี่ยวตากใบเข้าร่วมในเหตุการณ์ตากใบร่วมทำกิจกรรมกับครอบครัวของเหี่ยวตากใบรายวัน รวมทั้งครอบครัวของเหี่ยวความรุนแรงที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งผู้สูญเสียส่วนใหญ่เป็นครอบครัวของทหารที่ปฏิบัติการในพื้นที่ การรวมกลุ่มในครั้งหลังๆ จึงมีความหลากหลายทั้งในมิติของการได้รับผลกระทบรวมทั้งภูมิหลัง และศาสนาวัฒนธรรม ทั้งไทยพุทธและลามูสลิม เพื่อให้

ผู้เข้าร่วมทุกคนเปิดใจกว้างในการเรียนรู้ผู้อื่นและให้อาชนะความโกรธด้วยการให้อภัยซึ่งกันและกันในระดับประชาชน (นารี เจริญผลพิริยะ, 2550ข: 61)

แม้ว่าวิทยากรจัดต้องพบเจอกับแรงกดดันจากกลุ่มกรณีตากใบที่ยังไม่ไว้วางใจกลุ่มครอบครัวเจ้าหน้าที่ทหาร แต่ในที่สุด กลุ่มตากใบก็เปิดรับการทำกิจกรรมข้ามกลุ่มมากขึ้น ทำให้พวกเขา รู้สึกว่าไม่โดดเดี่ยว และไม่รู้สึกแปลกแยกทางสังคม (ฮาพิสสา สาระ, 2553: 101) จึงมีความคิดริเริ่มจัดตั้งกลุ่มทำกิจกรรมด้วยกันคือ กลุ่มสตรีสายสัมพันธ์สู่สันติสุขหรือ กลุ่มซอซิก ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกทั้งไทยพุทธและมุสลิมที่เคยเข้าร่วมโครงการอบรมเยียวยาฯ จากกรณีกรือเซะ ตากใบ และความรุนแรงรายวันจาก 4 จังหวัดชายแดนใต้ แต่แกนนำหลักคือแกนนำของกลุ่มตากใบและกรือเซะเท่านั้นเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน 5 ประการคือ ช่วยเหลือเด็กกำพร้าผู้ได้รับผลกระทบ เยี่ยมบ้านผู้ได้รับผลกระทบ ช่วยเหลือด้านอาชีพ รักษาสีทิว และยุติความรุนแรง การดำเนินงานของกลุ่มซอซิกได้รับรางวัลผู้หญิงปกป้องสิทธิมนุษยชนจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเนื่องในวันสตรีสากล 8 มีนาคม 2551 แม้ว่าปัจจุบัน กลุ่มซอซิกได้ยุติบทบาทลงแล้ว เนื่องจากแกนนำแต่ละคนมีภาระมากขึ้นจากการพัฒนาบทบาทและศักยภาพของตนเอง อีกทั้งยังผันตัวมาเป็นผู้ทำงานด้านสันติภาพในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และเกิดความขัดแย้งอันมาจากความแตกต่างด้านอุดมการณ์การทำงาน ซึ่งเกี่ยวพันกับระดับความเกี่ยวข้องกับผู้เจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมทั้งมีการตั้งข้อสงสัยต่อแกนนำบางคนเกี่ยวกับความโปร่งใสในการทำงาน และการเรียกร้องเงินชดเชยเยียวยาจากรัฐบาล อย่างไรก็ตาม สำหรับกลุ่มตากใบยังมีการประสานความร่วมมือกันอยู่ต่อไปในการต่อสู้ตามกระบวนการยุติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระบวนการไต่สวนการตายกรณีการขนย้ายผู้ชุมนุม และการเสียชีวิตที่เกิดเหตุที่ดำเนินมาจนถึงปี 2552

จากข้อมูลข้างต้น แม้ว่าการดำเนินโครงการอบรมเยียวยาฯ จะประสบกับอุปสรรคสำคัญคือเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อนในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ และข้อจำกัดที่ไม่สามารถขยาย “กลุ่มผู้เข้าร่วม” ไปสู่กลุ่มผู้ชายซึ่งผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์และครอบครัวของพวกเขาเนื่องด้วยสาเหตุหลายประการ อาทิ การที่ผู้ชุมนุมมีจำนวนมากและอาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายในพื้นที่ซึ่งรัฐไม่มีการรวบรวมรายชื่ออย่างเป็นทางการเป็นระบบตั้งแต่ต้น ประกอบกับภาวะกดดันประชาชนชายในพื้นที่ เนื่องจากการเคลื่อนไหว รวมตัว และการเดินทางเข้าออกในพื้นที่ของพวกเขา มักเป็นที่เพ่งเล็งของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงว่าจะเกี่ยวข้องกับการก่อความไม่สงบในพื้นที่ ผู้ชุมนุมชายหลายคนตกอยู่ในภาวะหวาดกลัวสูงจากข่าวลือว่าจะมีการตามสังหารแกนนำผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ ซึ่งขณะนั้นมีผู้ถูกลอบสังหารไปบ้างแล้ว ทำให้ผู้ชุมนุมชายส่วนมากจะอยู่อย่างเก็บ

ตัว หรือไม้ก็หนีออกจากพื้นที่ ประการต่อมาคือข้อจำกัดทางศาสนา และวัฒนธรรมเรื่องการร่วมกิจกรรมระหว่างชายหญิง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ต้องยอมรับว่าการดำเนินโครงการอบรมเยียวยาฯ ได้ริเริ่มแนวทางในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบและสามจังหวัดชายแดนใต้โดยรวม โดยเฉพาะการยกย่องระดับการทำงานเยียวยาทางจิตใจภายหลังความรุนแรง เนื่องจากโครงการอบรมเยียวยาฯ มีเป้าหมายเพื่อช่วยให้เหยื่อสามารถแปลงเปลี่ยนอารมณ์และทัศนคติของตนเองเป็นหลัก และปูพื้นฐานด้านความรู้และทักษะกระบวนการในการแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเหยื่อกับคู่ขัดแย้ง และความสัมพันธ์ทางสังคมในภาพรวมในระยะยาว ซึ่งระยะเวลา 1 ปีก็เป็นระยะเวลาที่เหมาะสมอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่าวิทยากร และผู้เข้าร่วมโครงการอบรมเยียวยาฯ ยังคงมีสายสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันเสมอมาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งแกนนำหลายคนในกลุ่มตากใบก็ขยับขึ้นมาทำกิจกรรมทางสังคมและสันติภาพมากขึ้น แต่มีเพียงผู้เข้าร่วมโครงการฯ ที่เป็นแกนนำกลุ่มเท่านั้นที่ได้นำทักษะการเจรจาต่อรองมาใช้ในการทำงาน ในขณะที่ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่ฝากความหวังในการต่อสู้เรียกร้องความยุติธรรมไว้กับแกนนำของตนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การเยียวยาทางจิตใจและการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมนับเป็นภารกิจที่สำคัญประการแรกที่จำเป็นภายหลังเหตุการณ์ความรุนแรงยุติลง เพื่อหยุดวงจรการแก้แค้นด้วยความรุนแรง

4.2.5 การแก้ไขความขัดแย้งในระดับท้องถิ่น

ภายหลังเหตุการณ์ตากใบ บรรยากาศระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารทุกหน่วยในพื้นที่จังหวัดนราธิวาสกับประชาชนโดยเฉพาะในอำเภอตากใบซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งเกิดการชุมนุมเต็มไปด้วยความตึงเครียดและไม่ไว้วางใจกันสูงทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ทหารซึ่งเชื่อว่าการชุมนุมมีเป้าหมายสร้างความไม่สงบในพื้นที่ ก็รู้สึกหวาดระแวงผู้เข้าร่วมการชุมนุม รวมทั้งรู้สึกกดดันจากการตกเป็นจำเลยหลักในกรณีตากใบ (ทหารพรานหน่วยเฉพาะกิจแห่งหนึ่งใน อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) ในขณะที่ข้อมูลในบทที่ 3 ก็ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบเกิดอาการหวาดระแวงทหารทุกหน่วย อีกทั้งชาวบ้านหลายคนยังแสดงความต้องการให้ทางการถอนกำลังทหารออกจากพื้นที่ ในบรรยากาศเช่นนั้น แม้ว่าในทางหนึ่ง กองทัพบกโดยกองอำนวยการเสริมสร้างสันติสุขในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กอ.สสส.จชต.) ประเมินว่าจะยังต้องเฝ้าระวังความรุนแรงที่จะเกิดตามมาจากเหตุการณ์ตากใบ ด้วยการเพิ่มการตรึงกำลังทหารให้ไปตั้งหน่วยทหารขนาดเล็กกระจายอยู่ในชุมชนต่างๆ ทั่วทั้งสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะในเขตอำเภอตากใบ

อย่างไรก็ดี ในกรณีของเขต อ.ตากใบ กองทัพบกกลับไม่เลือกใช้หน่วยทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ด้านความมั่นคงที่มีอยู่ในพื้นที่เข้ามาดูแลพื้นที่ แต่มีคำสั่งให้หน่วยทหารราบจากกองพันทหารราบที่ 2 กรมทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ซึ่งไม่มีความเชี่ยวชาญด้านอาวุธทางทหารรบในสนามที่คู่ต่อสู้ใช้ยุทธวิธีแบบซุ่มโจมตีเช่นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มาก่อน หรือเรียกได้ว่าเป็นเพียงข้าราชการที่สวมเครื่องแบบโดยไม่ได้ทำสงคราม (McCargo, 2008: 98) ย้ายเข้ามาประจำการอย่างเร่งด่วนในพื้นที่อำเภอตากใบทันทีหลังจากเหตุการณ์ตากใบเพียง 10 วัน (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2556) แทนหน่วยทหารนาวิกโยธินที่ประจำการอยู่เดิม กล่าวได้ว่า การที่กองทัพบกเลือกใช้ทหารอาชีพสายพิราบให้เข้าไปปฏิบัติงานในพื้นที่ อ.ตากใบในนามของหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 ซึ่งต่อมาใช้ชื่อว่า “หน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรบูรณ์” รับผิดชอบพื้นที่ 4 อำเภอสำคัญใน จ.นราธิวาส โดยเฉพาะ อ.ตากใบอันกำลังเกิดวิกฤตความไว้วางใจจากชาวบ้านในพื้นที่นั้น ถือเป็นกรปรับท่าทีที่สำคัญต่อการแก้ไขความขัดแย้งในกรณีนี้ ในขณะที่ไม่มีรายงานการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือข้าราชการฝ่ายพลเรือนในพื้นที่ในลักษณะเดียวกันภายหลังเหตุการณ์ตากใบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นท่าทีที่ฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐหน่วยอื่นๆ

สิ่งที่น่าสนใจคือ การเปลี่ยนกำลังพลอย่างฉุกฉุนในพื้นที่ภายหลังเหตุการณ์ตากใบมีเป้าหมายที่พื้นที่เกิดเหตุการณ์ อ.ตากใบเป็นพื้นที่หลัก รวมทั้งเป็นเขตพื้นที่ที่มีผู้เข้าร่วมชุมนุมในเหตุการณ์มากที่สุด แม้ว่าผู้เข้าร่วมการชุมนุมในกรณีตากใบจะเดินทางมาจากอำเภออื่นๆ ด้วยก็ตาม อีกทั้งการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรบูรณ์ ยังดำเนินอยู่ในระยะเวลาจำกัดคือเฉพาะระหว่างช่วงตั้งแต่ปลายปี 2547 จนกระทั่งถึงกลางปี 2551¹⁷ ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นช่วงเวลาที่ยุทธการด้านการรักษาความมั่นคงในพื้นที่รับเปลี่ยนไปจากการมุ่งเน้นการลาดตระเวน และยุทธการปิดล้อมตรวจค้น มาสู่การถ่วงดุลด้วยยุทธการจิตวิทยาอย่างจริงจัง นับตั้งแต่ความรุนแรงปะทุขึ้นต้นปี 2547 อย่างไรก็ดี หน่วยเพชรบูรณ์กลับมีระยะเวลาปฏิบัติการในพื้นที่จริงๆ เพียง 2 ปีเศษ และในช่วงเวลาดังกล่าว ผบ.ฉก.หน่วยเพชรบูรณ์มีวาระการปฏิบัติราชการเพียงนายละ 1 ปีเท่านั้น และแม้ว่า ผบ.ฉก.คนแรกของหน่วยเพชรบูรณ์คือ พ.อ.ทรงวิทย์ หนุกภักดี จะขยับขึ้นเป็น รองผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจในระดับจังหวัดนราธิวาสต่อไปอีก 3 ปี (2550-2552) โดย กอ.สสส.จชต.เปลี่ยนให้ พ.อ. ถกเกียรติ นวลยง ขึ้นมารับภารกิจในฐานะ ผบ.ฉก. 36 แทนแต่ยังใช้ชื่อหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์ ต่อมาอีกเพียง 1 ปีเท่านั้น ซึ่งในช่วงเวลาที่ พ.อ. ถกเกียรติรับผิดชอบ ต่อ ยังคงยึดถือปฏิบัติการตามแนวทางที่ พ.อ.ทรงวิทย์ บุกเบิกไว้ อย่างไร

¹⁷ ระหว่างปี 2547 – 2551 (ในห้วงประมาณ 3 ปี) หน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรบูรณ์ มีผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจ คือ พ.อ. ทรงวิทย์ หนุกภักดี (ปลายปี 2547 – ตุลาคม 2549) และพ.อ. ถกเกียรติ นวลยง (ตุลาคม 2549 – กลางปี 2551)

ก็ดี ในปีถัดมา มีการผลักดันเปลี่ยนให้กองกำลังหน่วยนาวิกโยธินเข้าประจำการในพื้นที่ดังกล่าว ตามเดิมอีกครั้งตั้งแต่กลางปี 2551 เป็นต้นมา¹⁸ ซึ่งทำให้แนวยุทธวิธีทางทหารของหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เปลี่ยนกลับไปเป็นการมุ่งเน้นการลาดตระเวนดังเดิม ในขณะที่ผู้บัญชาการหน่วยเพชรราวุธทั้งสองนายถูกโยกย้ายให้กลับมารับภารกิจในกรุงเทพฯ ตามเดิม¹⁹

ดังนั้น ในส่วนนี้จึงมุ่งให้ความสนใจกับบทบาทการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบของหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 ตั้งแต่หลังเหตุการณ์ตากใบจนถึงปี 2552 โดยจะอธิบายถึงการปฏิบัติงานของหน่วยเฉพาะกิจอื่นๆ ในจังหวัดนราธิวาสเพื่อเป็นการเปรียบเทียบเสริมเพื่อให้เห็นภาพรวมของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในพื้นที่ของหน่วยทหารในพื้นที่หลังเหตุการณ์ตากใบ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

(1) การสร้างอัตลักษณ์ “ฉก.เพชรราวุธ”

บทบาทที่โดดเด่นในการแก้ไขความขัดแย้งภายหลังเหตุการณ์ตากใบของหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เกิดจากการที่ พ.อ.ทรงวิทย์ ในฐานะผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจ (ผบ.ฉก.) ที่ 36 เริ่มจากความพยายามสร้างอัตลักษณ์ที่ชัดเจนให้กับทหารหน่วยใหม่นี้ ด้วยการใช้ชื่อเฉพาะและติดตราสัญลักษณ์หน่วยทหารเฉพาะกิจที่ 36 ว่า “หน่วยเฉพาะกิจเพชรราวุธ” มีเป้าหมายเพื่อปรับปรุงภาพลักษณ์และมาตรฐานการปฏิบัติราชการของทหารไทยในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ โดยเชื่อว่าการใช้ชื่อเฉพาะแทนชื่อตัวเลขหน่วยเช่นเดิมจะทำให้ประชาชนแยกแยะความแตกต่างระหว่างทหารของหน่วยเพชรราวุธกับทหารจากหน่วยอื่นๆ ได้ (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรราวุธ, อ้างแล้ว) หน่วยเฉพาะกิจที่ 36 เพชรราวุธ ประกอบด้วกำลังพลจากส่วนต่างๆ นอกพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ กรุงเทพฯ (จากกองพันทหารราบ กรมทหารราบที่ 11) ลพบุรี เพชรบุรี ปราจีนบุรี และหลายจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าหน้าที่ทหารทุกนายของหน่วยเฉพาะกิจเพชรราวุธ ตั้งแต่ระดับผู้บังคับบัญชาจนถึงเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติต่างไม่เคยปฏิบัติราชการเกี่ยวข้องกับสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มาก่อน ทหารหน่วยเฉพาะกิจเพชรราวุธจึงเป็นทหารหน้าใหม่สำหรับพื้นที่ชายแดนภาคใต้อย่างแท้จริง อดีตผู้บัญชาการหน่วย ผบ.ฉก. 36 เพชรราวุธ มองว่าที่มาที่หลากหลายของทหารหน่วยนี้ถือเป็นจุดแข็งมากกว่าจุดอ่อนสำหรับการ

¹⁸ ตั้งแต่กลางปี 2551 เป็นต้นมา กำลังพลจากหน่วยนาวิกโยธินกลับเข้าประจำการตามหน่วยเฉพาะกิจในจังหวัดนราธิวาสตามเดิม ทั้งนี้ในหน่วยเฉพาะกิจ 36 ไม่ใช้ชื่อเรียกเฉพาะว่าหน่วยเพชรราวุธอีกต่อไป ทั้งนี้ ผู้บังคับบัญชานหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 ในช่วงปี 2551-2552 คือ พ.ท. พงษ์สิทธิ์ ขจรกิตติภูมิ

¹⁹ ปัจจุบันพ.อ.ทรงวิทย์ หนูนักดี ได้รับการเลื่อนตำแหน่งเป็น ผู้บัญชาการ กองทหารราบที่ 11 รักษาพระองค์ และทำหน้าที่บรรยายพิเศษให้แก่พลทหารที่เตรียมตัวจะเดินทางไปปฏิบัติงานในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ปฏิบัติงานด้านจิตวิทยาในพื้นที่ เพราะทหารจากหน่วยเพชรารุทจะยังไม่มีอคติอันเกิดจากการสูญเสียเพื่อนร่วมงานหรือผู้ได้บังคับบัญชา อีกทั้งไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ พวกเขาจึงไม่รู้สึกรู้ว่าชาวบ้านเป็นศัตรู รวมทั้งไม่รู้สึกรู้ว่าต้องแบกรับความผิดที่เกิดจากการกระทำรุนแรงในกรณีตากใบของหน่วยงานอื่น และนั่นย่อมทำให้ทหารจากหน่วยนี้ไม่รู้สึกรู้หวาดระแวงชาวบ้านในพื้นที่เช่นเดียวกับหน่วยอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่เป็นเวลานานและได้รับความสูญเสียจากการถูกโจมตีจากกลุ่มก่อความไม่สงบ (อดีตนายทหารจากหน่วยเพชรารุท, **สัมภาษณ์**, 20 มกราคม 2556)

นอกจากนี้ การที่หน่วยเพชรารุทประกอบไปด้วยทหารหนุ่มที่ส่วนมากมาจากกรุงเทพฯ มีความเชี่ยวชาญในการจัดการชายแดนและได้รับการฝึกฝนการควบคุมฝูงชนและการทำงานด้านจิตวิทยามากกว่าหน่วยนาวิกโยธินที่มีถูกฝึกฝนการสู้รบในสนามรบมากกว่า ทำให้หน่วยเพชรารุทมีมุมมองเกี่ยวกับความขัดแย้ง ความรุนแรงในพื้นที่ อ.ตากใบ รวมทั้งมุมมองเกี่ยวกับการชุมนุมในกรณีตากใบ ผู้ชุมนุมและชาวบ้านในพื้นที่แตกต่างออกไป กล่าวคือ ทหารหน้าใหม่เหล่านี้ไม่มีมุมมองที่แบ่งแยกผู้ชุมนุมชาวอำเภอตากใบซึ่งตกเป็นผู้ต้องสงสัยว่าจะเป็นแกนนำการชุมนุมหน้า สภ.อ.ตากใบกับประชาชนชาวอำเภอตากใบทั่วไป เพราะพวกเขาต่างเป็นทหารรุ่นใหม่ที่มีมองว่า การระดมมวลชนในการชุมนุมประท้วงนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของการชุมนุมประท้วง ซึ่งมาจากการกระจายข่าวของคนในพื้นที่เป็นญาติกันอยู่แล้ว นอกจากนี้ พวกเขายังมองว่า หน่วยเพชรารุทไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจับกุมและดำเนินคดีกับกลุ่มผู้ชุมนุม ดังนั้น พวกเขาจึงไม่ใช่คู่ขัดแย้งของประชาชนในพื้นที่และไม่มีมาตรการแบ่งแยกประชาชนในพื้นที่ที่รับผิดชอบ (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารุท, อ้างแล้ว)

อัตลักษณ์ที่สำคัญประการต่อมาคือ การออกกฎข้อบังคับเพื่อควบคุมพลทหารในหน่วยเพื่อวางกรอบโครงการปฏิบัติหน้าที่ที่ควรเป็นของทหาร ให้ประชาชน และหน่วยอื่นๆ ได้เห็น (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารุท, อ้างแล้ว) เรียกว่า *"กฎเหล็ก 5 ประการ"* ได้แก่ ห้ามชู้สาว ห้ามเล่นการพนัน ห้ามกินเหล้า ห้ามข้องเกี่ยวกับธุรกิจชายแดน และห้ามกระทำการอันสร้างความปลอดภัยไม่เป็นธรรมต่อชาวบ้าน การผิดวินัยจะทำให้ถูกส่งย้ายออกจากพื้นที่ทันที ทั้งนี้ ในระยะแรกๆ ของการปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่มีการประกาศกฎเหล็ก 5 ประการให้ประชาชนได้รับทราบเพื่อติดตามตรวจสอบ โดยการประกาศผ่านมัสยิดทุกแห่ง รวมทั้งมีการประกาศตามร้านน้ำชา รวมทั้งให้พลทหารแนะนำตนเองทุกครั้งว่ามาจากหน่วยเพชรารุท ซึ่งการเรียกหน่วย ฉก. 36 ว่าหน่วยเพชรารุทได้รับการปฏิบัติมาถึงปี 2551 เท่านั้น

(2) ปฏิบัติการสามขา

โดยทั่วไป ภารกิจหลักของกำลังทหารที่ลงมาตั้งหน่วยปฏิบัติการในพื้นที่ทั่วทั้งสามจังหวัดชายแดนใต้คือการรักษาความสงบในพื้นที่รับผิดชอบ ซึ่งส่วนมากจะมุ่งเน้นการปฏิบัติการลาดตระเวน และภายหลังจากเหตุการณ์ปล้นปืนก็มีปฏิบัติการปิดล้อมตรวจค้นและปฏิบัติการด้านการข่าวร่วมด้วย อย่างไรก็ตาม หลังจากเหตุการณ์ตากใบ หน่วยเฉพาะกิจเพชรราฐ ได้ปรับยุทธการใหม่ในระหว่างปี 2548 -2549 โดยการประกาศว่า พื้นที่ อ.ตากใบไม่ใช่พื้นที่ก่อการร้าย และมีการปรับยุทธการในพื้นที่ดังกล่าว โดยให้ความสำคัญกับ **การสร้างสมดุระหว่างการสร้างสันติภาพ (ปฏิบัติการจิตวิทยา) และการยุติการปฏิบัติการก่อความไม่สงบ เพื่อส่งมอบพื้นที่ให้กับหน่วยงานปกติในที่สุด**²⁰ อย่างไรก็ตาม จากภาวะความสัมพันธ์ที่อ่อนแอระหว่างชาวบ้านในพื้นที่กับทหารทำให้หน่วยเพชรราฐเลือกยุทธการลงพื้นที่ชุมชนเพื่อเปิดเวทีการพูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่เพื่อรับฟังปัญหาแทนการลาดตระเวนผ่านหมู่บ้าน (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจ, อ้างแล้ว ; หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรราฐ, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2556) ในช่วงแรก จก.เพชรราฐจึงลงสำรวจเพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการตั้งค่ายในอำเภอตากใบ แต่เนื่องจากพื้นที่แทบทั้งหมดในอำเภอตากใบเป็นพื้นที่ที่มีกรรมสิทธิ์ ทำให้ในเกิดการกระทบกระทั่งกับเจ้าของที่ดินใน ต.ไพรวัน (หมู่บ้านมลายูมุสลิม) อ.ตากใบกับ จก.เพชรราฐ เนื่องจากชาวบ้านอ้างว่าทหารต้องการรุกที่ดิน และเรียกร้องให้ทหารจ่ายค่าเช่า (ญาติผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2553) และเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง จก.เพชรราฐจึงเลือกตั้งค่ายในวัดโฆษิต ต.โฆษิต อ.ตากใบ และปรับยุทธการให้มีการลงพื้นที่ชุมชนทั้งพุทธและมุสลิมทุกวันๆ ละ 5 พื้นที่ หมุนเวียนกันไปแทนการตั้งค่ายในหมู่บ้าน คำโคจรแนวคิดของ “ยุทธการใหม่” ของหน่วยเพชรราฐ แบ่งยุทธการออกเป็น 3 แนวทาง (เรียกกันในหน่วยงานว่ายุทธการสามขา) ได้แก่ 1) การรักษาสันติภาพ (Peace Operation) 2) การบริหารงานชายแดน และ 3) การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Information operation) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจ, อ้างแล้ว)

การรักษาสันติภาพ (Peace operation) ยุทธการด้านการรักษาความปลอดภัยของหน่วยเพชรราฐแบ่งออกเป็น ยุทธการด้านการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน (หน่วยเพชรราฐเรียกว่า empowerment) ในด้านต่างๆ เช่น การจัดการความขัดแย้งในท้องถิ่น การพัฒนาด้านคุณภาพการดำรงชีวิต การรักษาความปลอดภัยโดยชุมชน เป็นต้น ขณะเดียวกันก็ดึง ยุทธการด้านการรักษาความปลอดภัย ด้วยการลาดตระเวน ปิดล้อมตรวจค้น และการจับกุมผู้ก่อความไม่สงบไว้

²⁰ แนวทางประการหลักยึดโยงกับเป้าหมายของ กอ.สสส.จชต. เพื่อเป็นแนวทางให้กับหน่วยเฉพาะกิจต่างๆ ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรราฐ, อ้างแล้ว)

โดยเฉพาะใน อ.ตากใบ ทั้งนี้ ยุทธการสร้างชุมชนเข้มแข็ง สามารถแบ่งย่อยออกได้อีก 3 ด้าน ได้แก่

(1) งานด้านประชากร หมายถึง การลงพื้นที่เพื่อสำรวจข้อมูลประชากรในพื้นที่ระดับ ตำบล และโครงสร้างการเมืองท้องถิ่นเพื่อจัดทำผังหมู่บ้าน เพื่อประเมินความเข้มแข็งขององค์กร ท้องถิ่น และรับทราบปัญหา ความขัดแย้ง ความต้องการ และความขัดแย้งที่มีลักษณะเฉพาะแต่ ละพื้นที่ โดยใช้การลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจและสร้างความคุ้นเคยกับคนในท้องถิ่น เพื่อทำข้อมูล ทางบวกซึ่งมีความแตกต่างจากการทำข้อมูลเพื่อจัดผังแนวร่วมก่อความไม่สงบ เช่น ข้อมูล ครว์เรือนที่มีสมาชิกไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย เพื่อนำไปใช้เป็นฐานข้อมูลเพื่อปกป้องสิทธิการ ทำงานแทนการฟุ้งเฟื่องในฐานะผู้ต้องสงสัย เป็นต้น

(2) งานด้านพัฒนาคุณภาพชีวิต ประกอบด้วย การดำเนิน *โครงการทหารบ้าน* เพื่อให้ บริการทางสังคมแก่ประชาชนโดยการนำเอานโยบายของกระทรวงอื่นๆ มาดำเนินการในพื้นที่ อาทิ การการพัฒนาาระบบสุขภาพภิบาล โครงการหน้าบ้านหน้ามอกของกระทรวงสาธารณสุขมา ดำเนินการ การดูแลด้านสุขภาพอนามัย การเยี่ยมครอบครัวผู้เสียหายกรณีตากใบและความ รุนแรงรายวัน หากพบว่าครอบครัวใดมีผู้ป่วย หน่วยเพชรารูจะทำหน้าที่พาไปรักษา ณ โรงพยาบาลไกลก รวมทั้งการลงไปทำงานร่วมกับชาวบ้าน เช่น กรีดยาง ทำนา เป็นต้น หัวหน้า หน่วยยุทธการของหน่วย จก. 36 เพชรารูสะท้อนว่า ภารกิจด้านการพัฒนาเป็นภารกิจที่สามารถ สร้างความร่วมมือและลดช่องว่างสายสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในพื้นที่กับกำลังพลได้มากที่สุด เนื่องจากการให้ความช่วยเหลือทางมนุษยธรรมทำให้ทั้งทหารและประชาชนในพื้นที่เริ่มมองเห็น ความเป็นเพื่อนมนุษย์ของกันมากยิ่งขึ้น (หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารู, *สัมภาษณ์*, 10 มิถุนายน 2556)

3) งานด้านความปลอดภัย ริเริ่มจากการวินิจฉัยของหน่วยเพชรารูว่า พื้นที่ในความ รับผิดชอบไม่ใช่พื้นที่ของกลุ่มผู้ก่อความไม่สงบ แต่เงื่อนไขที่นำไปสู่การแทรกแซงของกลุ่มก่อความ ไม่สงบในหมู่บ้านมาจากความอ่อนแอของโครงสร้างการปกครองท้องถิ่น และหน่วยเพชรารู พบว่า ประเด็นความหวงใยที่ประชาชนและทหารมีความหวงใยร่วมกันคือ ประเด็นเรื่องความ ปลอดภัย จึงปรับยุทธการให้เหมาะสมโดยดำเนิน *โครงการเครือข่ายแจ้งเตือนภัยภาคประชาชน* ให้ประชาชนท้องถิ่นทั้งจักรยานยนต์รับจ้าง ผู้ประกอบการค้าขาย ชาวชุมชนต่างๆ เข้ามามีส่วน ร่วมในการเตือนภัย รวมทั้ง *การสร้างกระบวนการให้ชุมชนเป็นผู้ควบคุมความรุนแรงในหมู่บ้าน ของตนเอง* โดยอาศัยฐานข้อมูลจากการทำงานด้านประชากร เพื่อสร้างความสมดุลและจำกัดการ ใช้ยุทธการลาดตระเวน โดยเฉพาะในพื้นที่อ่อนไหวอย่าง อ.ตากใบ

สำหรับกระบวนการควบคุมความรุนแรงในหมู่บ้าน มีมาตรการที่น่าสนใจ อาทิเช่น การสำรวจจำนวนปืนของชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) และขอความร่วมมือให้ชุมชนควบคุมอาวุธเหล่านั้น ไม่ให้มีการใช้ปืนในหมู่บ้านไปก่ออาชญากรรม ไม่ว่าในหรือนอกหมู่บ้าน รวมทั้งให้มีการแจ้งข่าวรถต้องสงสัย เพื่อป้องกันระเบิดในหมู่บ้าน ทั้งนี้ หัวหน้าฝ่ายยุทธการสะท้อนว่า การส่งเสริมให้ชุมชนเป็นผู้ควบคุมอาวุธของตนเองสามารถป้องกันการก่ออาชญากรรมของปืนชรบ.ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องติดอาวุธเพิ่มให้แก่ประชาชนในพื้นที่ และไม่ต้องมุ่งเน้นการปิดล้อมตรวจค้นและลาดตระเวน (หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรอาวุธ, อ่างแล้ว) สำหรับแนวทางในการยุติการก่อความไม่สงบในพื้นที่ หน่วยเพชรอาวุธอาศัยวิธีคัดกรองเบื้องต้นโดยใช้รูปแบบการยุทธการของหน่วยทหารทั่วไป คือ การตั้งด่านตรวจ เพื่อตรวจหาผู้ต้องสงสัย อย่างไรก็ตาม ในขั้นต่อมา หน่วยเพชรอาวุธจะใช้วิธีการเชิญตัวบุคคลเหล่านั้นมาพูดคุยเพื่อลดการจับกุมในทันที ในขณะที่เดียวกันก็เปิดช่องทางการพูดคุยเพื่อให้ตรวจสอบการปฏิบัติงานของหน่วยเฉพาะกิจเพชรอาวุธ เช่น การเปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชนร้องเรียนเกี่ยวกับความไม่เข้าใจจากการปฏิบัติงานของทหาร ไม่ว่าจะเป็นการปิดล้อม หรือการลาดตระเวน นำไปสู่การแสวงหาความจริงร่วมกับชุมชนซึ่งทำให้ชุมชนเกิดความไว้วางใจหน่วยเพชรอาวุธได้ระดับหนึ่ง (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

การปฏิบัติงานตามแนวชายแดน การที่กำลังทหารจากหน่วยนี้มีประสบการณ์ทำงานด้านการบริหารกิจการชายแดน ดังนั้น พวกเขาจึงไม่พุ่งเป้าไปที่การจับกุมตัวผู้ก่อความไม่สงบเพียงอย่างเดียว แต่ตั้งโจทย์สำหรับการปฏิบัติงานว่า พื้นที่รับผิดชอบของ ฉก.เพชรอาวุธ เป็นพื้นที่ขอบชายแดนฝั่งนราธิวาส ประกอบด้วยช่องทางแดนไปประเทศมาเลเซียประมาณ 20 จุด ภูมิประเทศดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้แก่การใช้ความรุนแรงของกลุ่มก่อความไม่สงบในแง่ที่เป็นช่องทางสร้างเงินสนับสนุนจากกิจการลักลอบค้าขายสินค้าเถื่อนที่มาจากแถบชายแดนและเป็นช่องทางในการหลบหนี ดังนั้น หน่วยเพชรอาวุธจึงนำการบริหารงานชายแดนมาใช้ในพื้นที่รับผิดชอบในช่วงปี 2548 – 2549 ตัวอย่างยุทธการด้านการจัดระเบียบด้านตาบา และจุดอื่นๆ ใน อ.ตากใบได้แก่ การประสานงานกับจังหวัดนราธิวาส และหอการค้าจังหวัดนราธิวาสในการจัดทำข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) การค้าข้าวไทยกับน้ำมันมาเลเซียอย่างถูกกฎหมายตามแนวชายแดน รวมทั้งยุทธการเชิงประสานงานเพื่อพูดคุยเจรจา หลายกรณีก็นำไปสู่การสร้างข้อตกลงร่วมกันกับชุมชน เช่น มีกรณีร้องเรียนเรื่องการจับกุมน้ำมันเถื่อนอย่างหนักช่วงต้นปี 2548 หลังจากการพูดคุยที่นำโดยกำนันของหลายตำบลใน อ.ตากใบกับหน่วยเพชรอาวุธ นำไปสู่ข้อตกลง

ในการควบคุมการค้าของเถื่อนแตกต่างกับการไม่จับกุมผู้กระทำผิด (กำนันคนหนึ่งในอำเภอตากใบ, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555)

การบริหารข้อมูลข่าวสาร (Information Operation) ยุทธการนี้รับมาจากยุทธการลาดตระเวน และงานข่าวกรอง (intelligent operation) ที่กำลังพลในหน่วยเฉพาะกิจใช้กันทั่วไป เนื่องจากมีแนวคิดว่าการยุติความรุนแรงอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้จากการแก้ไขความขัดแย้งในท้องถิ่น และการสร้างข้อตกลงร่วมกันกับประชาชนในพื้นที่ยิ่งกว่าการทำสัญญาหยุดยิงกับกลุ่มก่อความไม่สงบซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่คน (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์, อ้างแล้ว) ทั้งนี้ มีความพยายามนำวิธีการพูดคุยมาใช้ในการควบคุมการก่อความไม่สงบเพื่อลดมาตรการปิดล้อมจับกุมผู้ต้องสงสัยโดยไม่มีหลักฐานในพื้นที่ที่มีความอ่อนไหว เช่น ความพยายามในกรณี ต.เกาะสะท้อน อ.ตากใบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบ ขณะเดียวกันก็มีรายงานเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวของกลุ่มก่อความไม่สงบในพื้นที่ดังกล่าว รวมทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มียาเสพติดแพร่ระบาดด้วย กลไกการพูดคุยปรึกษากับคนในตำบลให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัยรุ่น 19 คนที่มีแนวโน้มว่าอาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อความไม่สงบในพื้นที่ หน่วยเพชรบูรณ์จึงเรียกตัววัยรุ่นทั้ง 19 คนมาพูดคุย (ไม่เรียกว่าการรายงานตัว) อย่างไรก็ตาม มีผู้มาร่วมการพูดคุยเพียง 12-13 คนเท่านั้น ส่วนที่เหลือเมื่อทราบว่าจะถูกเรียกตัวก็หนีออกจากพื้นที่ อย่างไรก็ตาม วิธีการนี้ก็ทำให้มีการใช้ยุทธการปิดล้อมไม่ถึง 10 ครั้งในช่วงปี 2548 - 2549 (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์, อ้างแล้ว)

(3) *ยุทธการเชิงจิตวิทยา กับ การสร้างความสมานฉันท์กับเหยื่อตากใบและการสร้างความสมดุลงานด้านความมั่นคง*

หน่วยเฉพาะกิจ 36 เพชรบูรณ์ เริ่มปฏิบัติการในพื้นที่ที่มีรายงานผู้เข้าร่วมการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะ อ.ตากใบด้วยการยอมรับว่า พื้นที่ที่รับผิดชอบเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับผลกระทบจากความรุนแรงที่กระทำโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ประชาชนในพื้นที่มีความหวาดระแวงและเจ้าหน้าที่รัฐสูง และยอมรับว่าความกดดันจากเหตุการณ์ตากใบส่งผลให้ผู้ชุมนุมบางคนผันตัวเข้าร่วมกับกลุ่มก่อความไม่สงบ เช่น ในกรณีนายมะรอโซ จันทราวดี เป็นต้น เหตุการณ์ตากใบจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่หน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์ตระหนักถึงและให้ความสำคัญกับยุทธการเชิงจิตวิทยา โดยสร้างสมดุลกับยุทธการด้านความมั่นคง ในช่วงแรกของการลงไปปฏิบัติการกิจ หน่วยเฉพาะกิจ 36 เพชรบูรณ์จึงลงเยี่ยมครอบครัวเหยื่อทุกรายใน อ.ตากใบ โดยกล่าวขอโทษต่อความผิดของทหาร ในฐานะเจ้าหน้าที่ทหาร อย่างไรก็ตาม การขอโทษของหน่วยเพชรบูรณ์ไม่ใช่การขอโทษในนามของกองทัพ (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์, อ้างแล้ว) และแนะนำตัวเองในฐานะ

หน่วยเพชรารุทซึ่งเป็นกองกำลังคนละหน่วยกับนาวิกโยธินที่เคยปฏิบัติหน้าที่อยู่เดิม นอกจากนี้ยังให้ความช่วยเหลือในการรักษาพยาบาลเหยื่อเหตุการณ์ตากใบ กรณีหนึ่งที่น่าสนใจคือ กรณีผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่ง ใน อ.ตากใบ ซึ่งเสียชีวิตจากคนโตจากการชนย้ายผู้ชุมนุม และลูกชายคนที่สองเอ็นข้อมือขาดข้างหนึ่ง เนื่องจากถูกมัดมือไว้หลัง ทำให้มืออีกข้างหนึ่งใช้การไม่ถนัด จึงมีความไม่พอใจทหารอย่างมาก เมื่อทหารในหน่วยเพชรารุทลงไปตรวจเยี่ยมก็ไม่ให้ความร่วมมือในการพาตรวจเยี่ยมชุมชน และตั้งคำถามว่า “เอาชีวิตลูกคนโตกลับคืนมาได้ไหม” ตัวแทนจากหน่วย จก.เพชรารุทจึงเสนอว่า “ขอดูแลลูกชายอีกคนที่เหลือได้ไหม” และต่อมาได้มีการติดต่อประสานงานจนลูกชายผู้ใหญ่บ้านได้รับการผ่าตัดจากโรงพยาบาลพระมงกุฎ โดยในระยะแรกของการรักษาญาติผู้ป่วยติดตามมาทั้งครอบครัว แต่ในระยะหลังเมื่อมีความไว้วางใจมากขึ้น และ “และเริ่มเห็นความเป็นมนุษย์ของกันและกัน ปลอ่ยให้ผู้ป่วยมาเอง” โดยในกรณีนี้ ผู้บัญชาหน่วยเฉพาะกิจยืนยันว่า “เป็นตัวแทนกองทัพก ไม่ใช้ในนามส่วนตัว” (หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารุท, อ้างแล้ว)

ดูเหมือนว่า การให้ความช่วยเหลือเพื่อบรรเทาความเสียหายครั้งนั้น จะทำให้มารดาของเหยื่อ (ซึ่งเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น) เปิดใจกับหน่วยเพชรารุทมากขึ้น และเริ่มหันมาปรึกษาหารือเรื่องการแก้ปัญหาในชุมชน ตามหน้าที่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านของเธอได้อีกครั้ง หลังจากที่เธอเริ่มบรรเทาความโกรธ และเข้าร่วมกับกลุ่มกิจกรรมเพื่อสังคมมากขึ้นแล้ว อย่างไรก็ตาม เธอกล่าวว่าการเปิดใจกับทหารครั้งนี้ เป็นการเปิดใจกับนายทหารเป็นรายบุคคล และกับหน่วยนี้ เพราะได้พิสูจน์โดยการช่วยเหลือลูกชายที่ได้รับบาดเจ็บเป็นอย่างดี เธอจึงไว้วางใจมากขึ้นและต้องการความร่วมมือในการแก้ปัญหาความเสถียรโดยดึงความร่วมมือจากทหารในพื้นที่ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและญาติผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2553)

นอกจากนี้ หน่วยเพชรารุทยังใช้กลไกการพูดคุยในการแก้ไขความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจากการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่ ซึ่งอาจกลายเป็นเงื่อนไขของความขัดแย้งและไม่ไว้วางใจระหว่างกัน โดยเปิดพื้นที่ให้มีการตรวจสอบค้นหาความจริงร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องร้องเรียน หรือข่าวลือที่มีอยู่ในพื้นที่ ซึ่ง ผบ.จก.หน่วยเพชรารุทสะท้อนว่า “วิธีการค้นหาความจริงร่วมกันเป็นวิธีการที่ดี ในการขจัดเงื่อนไขความขัดแย้งในสังคมปากต่อปาก” (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารุท, อ้างแล้ว) กลไกการพูดคุยจึงถูกนำมาพัฒนาเป็นการตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษา ผบ.จก. ประกอบด้วยผู้นำศาสนา และแกนนำเหยื่อตากใบหลายคน เช่น นางแยณะ สาลแลแม เพื่อแลกเปลี่ยนและขอคำปรึกษา เป็นเวทีในการสร้าง

ข้อตกลงร่วมกัน รวมทั้งการตรวจสอบการทำงานของหน่วยเพชรารูธ เช่น การตั้งคำถามเรื่องการจับกุมบุคคลในชุมชน หน่วยเพชรารูธจะอธิบายจนได้ความชัดเจน เป็นต้น

ทั้งนี้ กลไกดังกล่าวถูกยกระดับอีกครั้งในปี 2552 เมื่ออดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารูธได้รับเลื่อนยศเป็นรอง ผบ.ฉก.ประจำจังหวัดนราธิวาส ด้วยการเพิ่มขนาดคณะกรรมการให้มีกรรมการทั้งสิ้น 20 คนที่มาจากองค์กรหลากหลาย และเป็นครั้งแรกที่ได้ตั้งเอาองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนเข้าร่วมในคณะกรรมการด้วย เช่น มูลนิธิผสานวัฒนธรรม - CRcF และ มูลนิธิศูนย์ทนายความมุสลิม จ.นราธิวาส - MAC รวมทั้งนักการเมือง ผู้นำศาสนาเข้าร่วมด้วย และขยายพื้นที่รับเรื่องร้องเรียนจากทุกอำเภอในจ.นราธิวาส โดยจัดให้มีการประชุมเป็นประจำทุกเดือน (พิจารณาเรื่องร้องเรียนประมาณ 40 เรื่องต่อเดือน) (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน, **สัมภาษณ์**, 29 พฤษภาคม 2552) ในมุมมองขององค์กรสิทธิมนุษยชน คณะกรรมการที่ถูกยกระดับขึ้นนี้ สามารถแก้ไขความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านและทหาร รวมทั้งลดความกดดันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนในพื้นที่กับเจ้าหน้าที่ทหาร อีกทั้งยังส่งผลดีในการควบคุมการละเมิดสิทธิมนุษยชนระหว่างการปฏิบัติการกิจในสถานการณ์รุนแรงของทหารในพื้นที่ได้มาก (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน, อ้างแล้ว) ในอีกทางหนึ่ง การประชุมคณะกรรมการที่ปรึกษา เป็นพื้นที่ของการตรวจสอบถ่วงดุลทั้งการปฏิบัติงานด้านความมั่นคง และการทำงานขององค์กรด้านสิทธิมนุษยชนในพื้นที่ด้วย โดยจากมุมมองของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคง มีความเห็นว่ากระบวนการดังกล่าว ทำให้หน่วยงาน ที่เดิม ดูเหมือนจะเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน สามารถหันมาร่วมมือกันได้มากขึ้น นอกจากนี้ “เชื่อว่ากฎหมายมีเพื่อจุดประสงค์การสร้างสันติภาพ ดังนั้น กลไกการตรวจสอบที่จัดขึ้นยังทำให้การใช้กฎหมายพิเศษที่มีอยู่เป็นไปในทางสันติวิธีมากยิ่งขึ้น (เคารพสิทธิมนุษยชนมากขึ้น) ด้วยการเปิดโอกาสให้แก่การตรวจสอบถ่วงดุล คือ การ Check and Balance จะเป็นกลไกที่ชี้นำแนวทางการใช้กฎหมายพิเศษในพื้นที่ได้” (อดีตรองผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจจังหวัดนราธิวาส, อ้างแล้ว)

อย่างไรก็ดี หน่วยเพชรารูธแทบจะไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับตากใบในกระบวนการยุติธรรม เนื่องจากมีมุมมองว่า “หน่วยเพชรารูธไม่ใช่ใจทักของชาวบ้าน และไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบ” (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารูธ, อ้างแล้ว) ประกอบกับการยอมรับถึงผลกระทบที่เกิดมาจากการใช้ความรุนแรงของทหารในเหตุการณ์ตากใบ ทำให้การถอนฟ้องผู้ชุมนุมจาก อ.ตากใบ 58 รายที่ถูกดำเนินคดีในข้อหาเป็นแกนนำการชุมนุม โดยสำนักงานอัยการสูงสุด (ตามคำแนะนำของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ - กอส.) เมื่อปี 2549 หน่วยเพชรารูธก็ตอบรับมาตรการดังกล่าวโดยรับปากกับกรรมการ กอส.ในพื้นที่

ที่ว่าจะไม่มีการติดตามหรือจับกุมซ้ำ และทำให้บรรยากาศในพื้นที่ อ. ตากใบผ่อนคลายลงได้บ้าง (กรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ในพื้นที่, **สัมภาษณ์**, 20 มิถุนายน 2555)

กล่าวโดยสรุป เมื่อเปรียบเทียบจากลักษณะการดำเนินงานของทหารจากหน่วยเฉพาะกิจที่ 36 ในพื้นที่ อ.ตากใบ จ.นราธิวาสในช่วงระหว่างปี 2547 -2552 กับแนวคิดการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งที่เสนอรูปแบบของการเพิ่มพูนคุณภาพความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมให้มีความสัมพันธ์เชื่อมโยง (interconnectedness) และสมดุลกันทางอำนาจเพื่อรองรับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นเป็นปกติ โดยให้มีเวที (platform) สำหรับการติดต่อสื่อสาร กระทบต่อรองกันนั้น อาจสรุปได้ว่า การปฏิบัติภารกิจสามขาของหน่วยเฉพาะกิจเพชรารัฐเป็นความพยายามเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งภายหลังความรุนแรงในเหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนยุทธการในพื้นที่เพื่อลดความหวาดระแวงระหว่างชาวบ้านกับทหาร การใช้การเปิดพื้นที่การพูดคุยและรับฟังกันทั้งสองฝ่าย ดังที่หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารัฐสะท้อนว่า การลงพื้นที่ และการจัดเวทีชาวบ้านเป็นภารกิจที่ทำให้ตัวเขาและชาวบ้านในพื้นที่มองเห็นความเป็นเพื่อนมนุษย์ในตัวของพวกเขาและกัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนมุมมองต่อมนุษย์ และทำให้พูดคุยกันง่ายขึ้น (หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารัฐ, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2556) ในบางกรณี การพูดคุยยังนำไปสู่การสร้างข้อตกลงในการอยู่ร่วมกันด้วย

การใช้เวทีพูดคุยในการตรวจสอบถ่วงดุลการใช้กฎหมายของทหารจากหลายฝ่ายยังถือเป็นการริเริ่มการฟื้นฟูและปรับสมดุลความสัมพันธ์ระหว่างทหารและชาวบ้านในพื้นที่หลังความรุนแรง นอกจากนี้ ความพยายามสร้างมาตรฐานการปฏิบัติงานในพื้นที่ให้แก่ทหารหน่วยอื่นๆ ซึ่งอดีตผู้บัญชาการหน่วยมองว่าวิธีการทางอ้อม (indirect approach) ยังเป็นแนวปฏิบัติที่ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ปรับเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของทหาร โดยเลือกที่จะให้ความร่วมมือกับทหารบางหน่วย บางคนที่บ้านเชื่อว่ามียุติกรรมที่ดีและมีสำนึก แม้ในช่วงระยะเวลาอันสั้นจะไม่สามารถลบเลือนความรู้สึกไม่ไว้วางใจลงได้ทั้งหมดก็ตาม (แกนนำกลุ่มญาติตากใบ, **สัมภาษณ์**, 1 พฤษภาคม 2555; ญาติผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555)

อย่างไรก็ดี ปฏิบัติการของหน่วยเพชรารัฐก็ยังไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์และทัศนคติระหว่างทหารและประชาชนในพื้นที่ได้ในระยะยาว หรือทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายแข็งแกร่งขึ้นถึงระดับที่จะรองรับความขัดแย้งรอบใหม่ได้ กล่าวคือมีความไว้วางใจ การฟังฟังกัน และมีความสมดุลกันในเชิงอำนาจมากขึ้น เนื่องด้วยข้อจำกัดของระยะเวลาที่หน่วยนี้ปฏิบัติงานในพื้นที่ แม้ว่าในช่วง 1 ปีจะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในระดับที่

สามารถสร้างความร่วมมือไม่ร่วมมือกับกลุ่มแกนนำเหี้ยมโหดที่เป็นกลุ่มผู้หญิง คนชรา กลุ่มผู้นำศาสนา และผู้นำทางการเมืองในท้องถิ่นได้ แต่ยังไม่สามารถฟื้นฟูความสัมพันธ์และสร้างความร่วมมือกับชาวบ้านทั่วไปในชุมชนได้ การโยกย้ายเจ้าหน้าที่ที่อยู่บ่อยครั้ง อีกทั้งกำลังพลแต่ละชุดยังปฏิบัติงานในระยะเวลาจำกัดทำให้ผู้บังคับบัญชาของหน่วยเฉพาะกิจในพื้นที่มุ่งเน้นเป้าหมายสร้างความสัมพันธ์ไปที่ผู้นำในชุมชนเป็นหลัก แล้วใช้วิธี “การส่งต่อรายชื่อ” ของผู้นำชุมชนที่หน่วยก่อนๆ ได้สร้างความสัมพันธ์ไว้แล้ว (หัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารูฐ, อ้างแล้ว) ทำให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในพื้นที่โดยเจ้าหน้าที่ทหารประสบความสำเร็จในระดับความสัมพันธ์ส่วนบุคคลระหว่างผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจในพื้นที่กับผู้นำชุมชนและแกนนำกลุ่มตาบที่อยูในพื้นที่นั้นๆ เป็นรายบุคคล และพบว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวไม่ได้รับการสานต่อเมื่อเจ้าหน้าที่ทหารรายนั้นย้ายออกนอกพื้นที่ไปแล้ว อีกทั้งการที่พื้นที่นั้นยังโอบล้อมด้วยบริบทของพื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดชายแดนใต้ซึ่งยังอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบทหารหลากหลายหน่วยที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ ซึ่งส่วนมากเป็นทหารสายเหยี่ยว และอาสาสมัครชาวบ้านที่รัฐติดอาวุธให้เป็นต้น

นอกจากนี้ ข้อจำกัดด้านระยะเวลาการทำงาน และมุมมองต่อความรุนแรงในพื้นที่ยังทำให้หน่วยเฉพาะกิจเพชรารูฐยังไม่สามารถเข้าถึงการสร้างความสัมพันธ์กับชาวบ้านอีกหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มผู้ชายวัยรุ่น และวัยกลางคนในหมู่บ้านซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มที่มีความหวาดระแวงว่าจะเป็ต้องสงสัยของเจ้าหน้าที่ทหาร ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเหล่านั้นกับเจ้าหน้าที่ยังอยู่ระหว่างการเฝ้าระวังความเคลื่อนไหวของกันและกัน อีกทั้งเจ้าหน้าที่ทหารยังคงเลือกใช้วิธีการเรียกตัวบุคคล หรือวัยรุ่นในพื้นที่ให้มารายงานตัวกับหน่วยเฉพาะกิจ เป็นวิธีการในการควบคุมคนเหล่านั้นมากกว่าจะต้องการแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์กับกลุ่มผู้ต้องสงสัย ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ภายใต้สถานการณ์ความรุนแรงที่คู่ต่อสู้อีกฝ่ายยังไม่เปิดเผยตัวตน และอาศัยชุมชนในการปกป้องพวกเขา ทำให้เจ้าหน้าที่ทหารยังคงมีความหวาดระแวงประชาชนบางกลุ่มในชุมชน ซึ่งทหารเลือกที่จะเข้าหาครอบครัวของผู้ต้องสงสัยเพื่อชักจูงพวกเขาให้แทน

ข้อจำกัดอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างอัตลักษณ์ของหน่วยเพชรารูฐก็ยังไม่มีความชัดเจน ในแง่ที่ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อทหารในพื้นที่และกองทัพได้จริง เช่นที่มีการประกาศว่า หน่วยเพชรารูฐเป็น “เอกเทศจากทหารหน่วยอื่นๆ” หรือ “เพชรารูฐไม่ใช่ (ทั้งหมดของ) กองทัพ” (อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรารูฐ, อ้างแล้ว) หมายความว่า สิ่งที่หน่วยเพชรารูฐทำมาจากการประเมินสถานการณ์ของหน่วยนี้และเฉพาะในพื้นที่นี้เท่านั้น รวมทั้งการประกาศว่า “หน่วยเพชรารูฐไม่ใช่คู่ขัดแย้งของชาวบ้าน” เพราะหน่วยเพชรารูฐไม่เกี่ยวข้องกับ

ผู้กระทำความรุนแรงในเหตุการณ์ตากใบ แต่ขณะเดียวกัน ก็ยอมรับความเป็นตัวแทนของกองทัพ ในการกล่าวขอโทษประชาชนในพื้นที่ต่อเหตุการณ์ตากใบ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้น ความขัดแย้งทางอัตลักษณ์ของหน่วยเพชรบูรณ์ยังทำให้ชาวบ้านสับสน และตั้งข้อสงสัยต่อความจริงใจของการลงมาปฏิบัติงานในพื้นที่ แกนนนำเหยื่อตากใบคนหนึ่งที่มีประสบการณ์การทำงานร่วมกับหน่วยเพชรบูรณ์มองว่า การลงมาของหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์เป็นเพียงการแสดงสลับฉากของกองทัพเท่านั้น ดังนั้น พวกเขาจึงไม่อาจไว้วางใจได้หมดใจ (แกนนนำเหยื่อตากใบใน ต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555) นอกจากนี้ แกนนนำเหยื่อตากใบบางคนยังมองว่า การสร้างอัตลักษณ์ของหน่วยทหารหน่วยเฉพาะกิจหน่วยใดหน่วยหนึ่งยังสะท้อนถึงความไม่มีเอกภาพและความสับสนของแนวทางการแก้ไขปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ และความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวของกองทัพ ซึ่งเป็นอุปสรรคสำหรับการการแสดงความรู้สึกผิดร่วมกันขององค์กร (collective guilty) ในสายตาประชาชนท้องถิ่นด้วย (แกนนนำเหยื่อตากใบ ต.ไพรวัน อ.ตากใบ, **สัมภาษณ์**, 1 พฤษภาคม 2555)

ข้อจำกัดเรื่องความต่อเนื่องของภารกิจ และข้อจำกัดด้านยุทธการรักษาความปลอดภัยซึ่งแยกออกเป็นเขตพื้นที่ ซึ่งแต่ละหน่วยมีทิศทางการปฏิบัติที่ต่างกันไปตามการตีความสถานการณ์ในพื้นที่ดังที่กล่าวมาข้างต้น สายสัมพันธ์ที่ได้รับการซ่อมสร้างจึงไม่ยั่งยืน และจำกัดเฉพาะสายสัมพันธ์รายบุคคลเท่านั้น กล่าวให้ถึงที่สุดแล้ว หน่วยเพชรบูรณ์จึงเป็นเพียงเวทีสำหรับการลดความตึงเครียดที่เกิดกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทหารเท่านั้น

4.2.6 การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างเพื่อป้องกันความรุนแรงในอนาคต

คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) เป็นองค์กรอิสระที่มีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนทัศนคติมุมมองของผู้กำหนดนโยบายและสังคมโดยรวมต่อปัญหาความขัดแย้งรุนแรงในสามจังหวัดชายแดนใต้ ภายใต้ข้อจำกัดด้านระยะเวลาการปฏิบัติงานเพียง 1 ปี กอส.จึงวางเป้าหมายที่การลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในระยะยาว โครงการและภารกิจของ กอส.จึงเกี่ยวข้องกับการแก้ไขหรือลดเงื่อนไขที่สนับสนุนความรุนแรง เช่น ความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการเลือกปฏิบัติ ขณะเดียวกันก็เสริมสร้างเงื่อนไขที่สนับสนุนสันติภาพและบรรยากาศสมานฉันท์ ได้แก่ ความยุติธรรม และการเคารพสิทธิมนุษยชน การใช้สันติวิธี และการยอมรับอัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยเฉพาะข้อเสนอแนะให้ประกาศใช้ภาษามลายูเป็นภาษาราชการเป็นหลัก ดังนั้น จึงเป็นสาเหตุหลักที่ กอส. ในฐานะองค์กรอิสระเข้าไปดำเนินการในกรณีใดกรณีหนึ่งเป็นการเฉพาะ (ประธานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ, **สัมภาษณ์**, 4 มิถุนายน 2553)

ในกรณีตากใบ กอส. มีบทบาทสำคัญในการแก้ไขข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง รวมทั้งสร้างบรรยากาศในการอำนวยความสะดวกในกรณีตากใบ อาทิเช่น การมีมติให้เปิดเผยผลสอบข้อเท็จจริงของคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงกรณีเหตุการณ์กรือเซะและตากใบฉบับเต็มต่อสาธารณชนตั้งแต่ในการประชุมนัดแรกเมื่อเดือนเมษายน 2548 นำไปสู่กระแสการถกเถียงเกี่ยวกับข้อเท็จจริงกรณีตากใบอย่างกว้างขวาง เช่น การแสดงความไม่เห็นด้วยที่คณะกรรมการอิสระปกปิดชื่อเจ้าหน้าที่รัฐระดับปฏิบัติการที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ตากใบ หรือการตั้งคำถามต่อความเป็นอิสระของคณะกรรมการอิสระที่ทำการสอบสวนกรณีกรือเซะ ตากใบ เนื่องจากความคลุมเครือของข้อเท็จจริงในหลายประเด็นโดยเลขาธิการคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) และนำไปสู่กระแสการเรียกร้องให้หน่วยงานทหาร ดำรงเป็นผู้แถลงผลสอบสวนข้อเท็จจริงด้วยตนเองเพื่อเปิดโอกาสสำหรับการตรวจสอบ หรือการเรียกร้องให้รัฐบาลพิจารณาบทลงโทษเจ้าหน้าที่รัฐที่ใช้กำลังเกินกว่าเหตุ รวมทั้งการสนับสนุนแนวทางการให้ความช่วยเหลือเยียวยาแก่เหยื่อในกรณีตากใบ เป็นต้น (“คาใจสอบกรือเซะ รัฐปิดชื่อเจ้าหน้าที่” คมชัดลึก, 26 เมษายน 2548)

นอกจากนี้ กอส. ยังมีบทบาทในการสนับสนุนโครงการอบรมเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบซึ่งวิทยากรคือหนึ่งในกรรมการ กอส. ทำให้ กอส. ได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับปัญหาอันเกิดจากความล่าช้าในกระบวนการยุติธรรม กอส. จึงเสนอแนะให้รัฐบาล (ตั้งแต่สมัยรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตร ต่อเนื่องถึงรัฐบาลชั่วคราวของ พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ภายหลังจากการรัฐประหารของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ – คมช.) ถอนฟ้องผู้ชุมนุม 58 คนที่ถูกฟ้องโดยสำนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสในความผิดฐานร่วมกันก่อความไม่สงบในเหตุการณ์ตากใบ โดย ศ.นพ.ประเวศ วะสี รองประธานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ ให้เหตุผลว่า *คนพื้นที่ที่นั่นยืนยัน 58 คนที่จับไปทั้งหมดไม่ใช่ผู้ก่อการ* (www.manageronline.co.th, ASTV ผู้จัดการออนไลน์, 2 พฤษภาคม 2548) และเสนอให้พัฒนาระบบการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวม

แม้ว่าในระยะแรกยังไม่สามารถผลักดันให้รัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณ ชินวัตรถอนฟ้องผู้ต้องหาทั้ง 58 คนได้ทันที แต่รัฐบาลก็ตอบรับแนวทางการให้ความช่วยเหลือเยียวยาแก่เหยื่อในกรณีตากใบและกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนอื่นๆ ที่กอส.เสนอแนะ โดยการตั้งกรรมการนโยบายและอำนวยการการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กยต.) โดยมีนายจาตุรนต์ ฉายแสง รองนายกรัฐมนตรี และหนึ่งในคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติเป็นประธานฯ เพื่อให้ประสานงานกับอนุกรรมการเยียวยาของ

กอส. ในการประสานการเก็บรวบรวมข้อมูลและรับฟังความคิดเห็นในพื้นที่ กอส. และ กยต. จึงเป็นองค์กระอิสรระองค์กรแรกทีริเริ่มการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผู้ได้รับผลกระทบในกรณีต่างๆ อย่างเป็นระบบมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกๆ กยต. เลือกใช้กลไกผู้นำศาสนาในการเก็บรวบรวมข้อมูลและเป็นตัวกลางในการทำความเข้าใจกับเหยื่อในกรณีที่เกิดขึ้น เมื่อมีการทำคำวินิจฉัยว่าเงินเยียวยาที่ กยต. จ่ายให้เป็นเงินมรดก เพื่อให้ทำความเข้าใจต่อความจำเป็นของเจ้าหน้าที่รัฐในการสลายการชุมนุมกลับทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัดและชาวบ้านขึ้น อย่างไรก็ตาม กยต. ก็มีบทบาทสำคัญในการระงับเงื่อนไขการยุติคดีความทางอาญากับเจ้าหน้าที่รัฐในการรับเงินเยียวยา ขณะที่ กอส. ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในกรณีตากใบจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย (Asian Human Rights Commission- AHRC) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนระดับภูมิภาคเอเชียว่า “หาก กอส. ไม่สามารถให้ความยุติธรรมได้ แล้วความยุติธรรมจะอยู่ที่ไหน” (แถลงการณ์ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย, 11 เมษายน 2548, www.humanrights.asia) เป็นการตอบโต้การแสดงความเห็นตอตอบคำถามผู้สื่อข่าวโดยประธาน กอส. ในกรณีที่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิทธิมนุษยชนระดับประเทศร่วมเสนอข้อเรียกร้องให้ กอส. สละวงคดีการละเมิดสิทธิมนุษยชนสำคัญๆ ได้แก่ กรณีตากใบ กรือเซะและการสูญหายของนายสมชาย นีละไพจิตร รวมทั้งการแทรกแซงกระบวนการยุติธรรมในรูปแบบอื่น เช่น การตรวจสอบกระบวนการจับกุมผู้ต้องสงสัยและผู้ต้องหาเป็นต้น ซึ่งประธาน กอส. อธิบายกับผู้สื่อข่าวว่า “ต้องเข้าใจก่อนว่า กอส. ตั้งขึ้นมา ไม่ใช่เพื่อดูแลปัญหาการอุ้มทนายสมชาย กรือเซะ หรือตากใบ เราไม่ใช่องค์กรทางศาลที่มีหน้าที่ตัดสิน แต่ภารกิจของเรา คือ การทำหน้าที่มุ่งสู่นาคต กรรมการชุดนี้เป็นการสร้างกระบวนการ อาจไม่มีข้อยุติเลยก็ได้ แต่แนวความคิดจะพัฒนาไปเรื่อยๆ เชื่อว่า 9 เดือน ถึง 1 ปีจะมีความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ได้” (“อานันท์ ย้ำ เคลียร์ปมกรือเซะ-ตากใบ ไม่ใช่เป้าสมาณฉันท์”, ประชาไทออนไลน์, 9 เมษายน 2548, www.prachatai.com) อย่างไรก็ตาม กอส. มีบทบาทมากในด้านการปรับปรุงสถาบันที่จะหนุนเสริมกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อาทิเช่น การเสนอให้มีการนำกระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์ (ความยุติธรรมทางเลือก) มาใช้ในการจัดการความขัดแย้งในระดับชุมชน นอกจากนี้ กอส. ยังขยายเครือข่ายผู้ช่วยทนายความ (paralegal) ในพื้นที่เพื่อให้ความช่วยเหลือเป็นล่ามแปลภาษาในชาวบ้านในกระบวนการยุติธรรม รวมทั้งตั้งศูนย์ดำรงธรรมในแต่ละจังหวัดซึ่งเป็นกลไกในการรับเรื่องร้องเรียนและให้ความช่วยเหลือทางกฎหมายแก่ประชาชนจนถึงปัจจุบัน (จุฑารัตน์ เลื่อนอำนาจ, 2549)

4.3 บทสรุปและข้อสังเกต

เมื่อนำข้อพิจารณาองค์ประกอบของแนวคิดความยุติธรรมที่เป็นเงื่อนไขของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในเรื่อง มาตรการในการสร้างความยุติธรรมหลังเหตุการณ์ความรุนแรงของ (Galtung, 2005: 222-234) จากการพิจารณามาตรการให้ความยุติธรรมเท่าที่มีการนำมาใช้ในกรณีตากใบ ทั้งในด้านกระบวนการและผลลัพธ์จากการใช้มาตรการเหล่านั้นในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งสรุปได้ว่า ปฏิบัติการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเท่าที่มีอยู่ในกรณีตากใบมีอยู่ 6 ด้านคือ การเปิดเผยความจริง การลงโทษผู้กระทำผิด การขอโทษ การชดเชย เยียวยา แก้ไขความขัดแย้งในท้องถิ่น และการป้องกันความรุนแรงในอนาคต (การตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ) พบว่า ปฏิบัติการความยุติธรรมกรณีตากใบเกิดความชะงักงันทำให้การแปลงเปลี่ยนเกิดขึ้นเป็นบางส่วน (Uneven transformation) การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ชะงักงันในกรณีตากใบคือ

การเปิดเผยความจริง ในกรณีตากใบ มาตรการนี้มีความสำคัญต่อการฟื้นฟูศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเหยื่อ จนถือได้ว่าเป็นกระบวนการเยียวยาทางอ้อม อย่างไรก็ตาม กระบวนการสอบสวนข้อเท็จจริงในกรณีตากใบดำเนินการอย่างเร่งรัดให้เกิดข้อสรุปรวม และมีเป้าหมายเฉพาะเพื่อค้นหาว่าใครคือผู้กระทำผิดเป็นหลัก โดยไม่ได้ทำให้สังคมเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความเสียหายที่เกิดขึ้นในเหตุการณ์ แต่ท่ามกลางความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่ รวมทั้งอำนาจที่แต่งตั้งกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงเป็นอำนาจรัฐบาลในระหว่างเกิดเหตุการณ์ตากใบ การเปิดเผยความจริงจึงไม่ส่งผลลัพธ์ที่นำไปสู่การขอโทษและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ในระยะยาว นอกจากนี้ ในกรณีตากใบซึ่งมีเรื่องเล่าที่แตกต่างกันอยู่หลายชุด เช่น ความจริงของคณะกรรมการอิสระตรวจสอบข้อเท็จจริง ความจริงของชาวบ้านที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก และความจริงของเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงที่ปฏิบัติหน้าที่ในเหตุการณ์ตากใบ และแต่ละฝ่ายต่างต้องการให้อีกฝ่ายมายอมรับความจริงของตน โดยกระบวนการทั้งหมดไม่มีฝ่ายที่สามเข้ามีส่วนร่วม ดังนั้นกระบวนการนี้จึงไม่สามารถนำไปสู่การหาจุดร่วมของแต่ละฝ่ายและการยอมรับความจริงของกันและกันได้ และจึงไม่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ในการสร้างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

การลงโทษผู้กระทำผิด ในกรณีตากใบคือการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงที่เป็นผู้บัญชาการในเหตุการณ์ตากใบออกจากพื้นที่ อย่างไรก็ตาม การลงโทษในลักษณะนี้มีความหมายที่กำกวม โดยเฉพาะที่กรณีตากใบชี้ให้เห็นว่า ในระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารเองก็มีความเห็นที่ไม่ตรงกันว่าการโยกย้ายครั้งนั้นถือเป็นการลงโทษทางวินัยหรือไม่ เพราะไม่มีการแถลงข่าวจากกองทัพอย่าง

เป็นทางการ หรือในสวนชาวบ้านก็มีความเข้าใจว่า การโยกย้ายออกจากพื้นที่เป็นไปเพื่อการปูนบำเหน็จและเลื่อนยศให้แก่นายทหารเหล่านั้น

การขอโทษ ในกรณีตากใบ พบว่าการขอโทษเกิดขึ้นในระดับปัจเจก ทั้งผู้นำรัฐบาลอย่าง พล.อ.สุรยุทธ์ หรือเจ้าหน้าที่ทหารบางราย ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีในการสร้างความเห็นอกเห็นใจระหว่างเหยื่อและผู้กระทำ เพราะผู้ขอโทษแสดงความรู้สึกยอมรับความเสียหายที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม มาตรการดังกล่าวส่งผลดีเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ขอโทษกับชาวบ้าน แต่การไม่แก้ไขสาเหตุเบื้องต้นของความรุนแรงทำให้การขอโทษในกรณีตากใบ ไม่ก่อให้เกิดผลที่เป็นเงื่อนไขของการให้ความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง นอกจากนี้ มาตรการดังกล่าวยังมีปัญหาในเชิงกระบวนการที่เกิดขึ้นต่างๆ ที่ไม่แน่ใจว่าทั้งฝ่ายผู้ขอโทษและผู้ให้อภัยพร้อมทางอารมณ์ที่จะเข้ามาสู่ความสัมพันธ์ (มีความเชื่อใจ และหลุดจากความเกลียดชัง) การขอโทษในกรณีตากใบจึงไม่สามารถปรับความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งได้อย่างแท้จริง

การชดเชยเยียวยา ในกรณีเหตุการณ์ตากใบ พบว่า ระหว่างปี 2547-2552 มีการชดเชยเยียวยาด้วยเงินทั้งสิ้น 3 ครั้งโดยรัฐบาลและหน่วยงานราชการ และมีการจัดทำโครงการเยียวยาทางจิตใจโดยนักสันติวิธีจากสถานศึกษาส่วนกลางร่วมกับผู้ปฏิบัติงานในท้องถิ่น ทั้งนี้ โครงการเยียวยาจิตใจทำให้เกิดผลลัพธ์ที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งได้แก่ การเปลี่ยนแปลงภายในของตัวเหยื่อเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีเหยื่อหลายคนผันตัวเองมาเป็นนักต่อสู้ด้านสิทธิมนุษยชน นอกจากนี้ ยังส่งผลที่ดีในแง่การปรับความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการกับเจ้าหน้าที่ทหารในท้องถิ่นในแง่ที่ชาวบ้านมีความมั่นใจในการต่อรองกับเจ้าหน้าที่ทหารในท้องถิ่น แต่โครงการดังกล่าวมีข้อจำกัด เพราะมีผู้เข้าร่วมเฉพาะผู้หญิงบางกลุ่มและไม่มี การดำเนินงานต่อหลังจากจบโครงการ

อย่างไรก็ดี การชดเชยเยียวยาทางการเงิน พบว่ามีปัญหามากกว่าในเชิงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง เพราะพบว่า การชดเชยเยียวยาทางการเงินดำเนินไปโดยไม่มี การทำความเข้าใจระหว่างทั้งฝ่ายผู้ให้และผู้รับ การจ่ายเงินชดเชยจึงดูเหมือนจะเป็นการยอมรับความผิด และอาจเป็นการบังคับให้เหยื่อลืมโดยปริยาย นอกจากนี้ ในกระบวนการจัดสรรเงินชดเชยที่ยังไม่ทั่วถึงคือไม่ครอบคลุมเหยื่อทั้งหมด และการที่เหยื่อไม่ได้รับเงินจำนวนเท่ากันทุกกรณี นอกจากนี้ กระบวนการดังกล่าวยังทำให้เหยื่อตั้งความคาดหวังมากเกินไป และเมื่อไม่ได้ตามที่หวังก็ทำให้เหยื่อเกิดความรู้สึกที่ไม่ได้รับความยุติธรรมมากขึ้น

การแก้ไขความขัดแย้งในท้องถิ่น จากตัวอย่างปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านอำเภอตากใบ กับหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่ (หน่วยเพชรบูรณ์) หลังเหตุการณ์ตากใบ - ปี 2549 พบว่า

ก่อให้เกิดผลลัพธ์ในทางที่ดีต่อการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในระดับชุมชน เนื่องจากการปฏิวัติแนวทางการปฏิบัติการลาดตระเวนในพื้นที่ของทหารจากหน่วยเพชรบูรณ์และของชาวบ้านที่เริ่มเข้าสู่กระบวนการเยียวยาจิตใจ ทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์จากการพูดคุยและกิจกรรมการประชุมที่ฝ่ายทหารจัดขึ้น นำไปสู่การทำข้อตกลงร่วมในการแก้ไขปัญหาในชุมชน เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาค้าของเถื่อน เป็นต้น ร่วมกันระหว่างทหารและชาวบ้าน กระบวนการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านและทหารเกิดความรู้สึกไว้วางใจกันมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การที่ทหารหน่วยดังกล่าวไม่ดำเนินการเคร่งครัดกับผู้ที่เคยเข้าร่วมการชุมนุม และปล่อยให้การดำเนินคดีของชาวบ้านที่ฟ้องเจ้าหน้าที่รัฐดำเนินไปได้ (โดยไม่มีกระบวนการฟ้องร้อง) ก็ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ามีช่องทางในการต่อสู้อย่างสันติ และมีอำนาจต่อรองกับเจ้าหน้าที่ทหารมากขึ้น อย่างไรก็ตาม มาตรการนี้ของฝ่ายกองทัพไม่ได้ดำเนินการอย่างครอบคลุมไปยังอำเภออื่นของจังหวัดนราธิวาส ซึ่งยังมีผู้รอดชีวิตจากการชุมนุมอยู่จำนวนมาก อีกทั้งมีระยะเวลาปฏิบัติงานสั้น (1 ปี) และไม่ได้ยกระดับไปสู่การวางมาตรฐานการปฏิบัติเชิงยุทธวิธีในพื้นที่ ทำให้มาตรการนี้ไม่ยังไม่สามารถนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในภาพรวมได้

การตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส) เมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะการดำเนินงานของ กอส. กับแนวคิดการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งที่เสนอรูปแบบของการลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมในความสัมพันธ์นั้น อาจสรุปได้ว่า กอส. เป็นเวที (platform) ที่สำคัญที่เปิดโอกาสให้แก่มิตรร่วมของตัวแสดงที่หลากหลาย ทั้งฝ่ายรัฐ ภาคประชาสังคม และประชาชนท้องถิ่นในกระบวนการสมานฉันท์ และเปิดให้มีการแสดงจุดยืนที่หลากหลายซึ่งก่อให้เกิดการพียงกันข้ามระดับความสัมพันธ์ทางสังคม แม้ว่า กอส. จะไม่มีอำนาจในการแสวงหาความจริงในกรณีต่างๆ รวมทั้งไม่มีอำนาจในการสะสางคดีด้านสิทธิมนุษยชนสำคัญๆ เช่น กรณีตากใบ อย่างไรก็ตาม กอส. มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐปรับแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉพาะบทบาทในการผลักดันให้เกิดการปรับตัวของกระบวนการยุติธรรมไทยในเรื่องการจัดการความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่ และการเสนอแนะให้ยกเลิกกฎอัยการศึกในบางพื้นที่ และให้ดำเนินการตามพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 โดยให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม และไม่สร้างเงื่อนไข (การละเมิดสิทธิมนุษยชน) อื่นๆ เป็นต้น ทั้งนี้ ความพยายามเหล่านี้ มีความสำคัญในการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งและการอำนวยความยุติธรรมได้อย่างยั่งยืนกว่า นอกจากนี้ ความพยายามของ กอส. ยังส่งผลครอบคลุมไปยังประชาชนทุกกลุ่มในพื้นที่ ซึ่งเป็น

วิธีการที่ครอบคลุมผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมดในเหตุการณ์ตากใบ มิใช่เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จึงเป็นวิธีที่มุ่งเน้นสร้างความยุติธรรมทางสังคมอันจะรองรับความขัดแย้งในอนาคตได้ยั่งยืนได้

ในบทต่อไปจะกล่าวถึงกระบวนการยุติธรรมกรณีเหตุการณ์ตากใบ เพื่อพิจารณาว่ากระบวนการยุติธรรมที่มีอยู่นั้นมีบทบาทในการหนุนเสริม หรืออุดช่องว่างของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบได้หรือไม่ อย่างไร

บทที่ 5

กระบวนการยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบ

การเรียกร้องความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบริเริ่มขึ้นจากพื้นฐานความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจากการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้กำลังในการสลายการชุมนุมและจัดการกับผู้ชุมนุมทำให้มีผู้เสียชีวิต บาดเจ็บและสูญหายเป็นจำนวนมากในคราวเดียวกัน แต่ความรับผิดชอบต่อความสูญเสียของรัฐบาลและฝ่ายความมั่นคงกลับดำเนินไปอย่างล่าช้า เช่น การให้การรักษาพยาบาลผู้ถูกจับกุมที่ได้รับบาดเจ็บ และการคืนศพให้แก่ญาติผู้เสียชีวิต เป็นต้น นอกจากนี้ความรับผิดชอบและให้ความช่วยเหลือแก่เหยื่อและครอบครัวยังไม่ทั่วถึงครอบคลุมเหยื่อทั้งหมดในเหตุการณ์ รวมถึงไม่มีการแสดงความพร้อมรับผิดชอบหรือการแสดงความขอโทษต่อความผิดพลาดในการจัดการการชุมนุมครั้งนี้โดยทันทีจากรัฐบาลและฝ่ายความมั่นคงแม้ว่าจะปรากฏตัวเลขผู้เสียชีวิตมากถึง 85 คนจากเหตุการณ์ดังกล่าวยิ่งเพิ่มเติมความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมมากยิ่งขึ้นในหมู่ประชาชนในพื้นที่ *ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรม* จึงเป็นที่คาดหวังของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบและกลุ่มประชาสังคมที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงให้เกิดความยุติธรรมในเหตุการณ์ตากใบได้ ในบทนี้เป็นการนำเสนอข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาพและอุปสรรคปัญหาของกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ ตั้งแต่ปี 2548 – 2552 เพื่อชี้ให้เห็นลักษณะของความยุติธรรมที่เกิดขึ้นในกรณีเหตุการณ์ตากใบ โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

- 1) ภาพรวมกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้
- 2) กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ
- 3) บทสรุปความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ

5.1 ภาพรวมกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การศึกษาศถานการณ์ปัญหาของกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เริ่มต้นอย่างจริงจังในช่วงการทำหน้าที่ของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ หรือ กอส. (2548 -2549) ทั้งนี้ ในรายงานของ กอส. “เอาชนะความรุนแรงด้วยพลังสมานฉันท์” ระบุว่า ความไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่รัฐ และความบกพร่องของกระบวนการยุติธรรมถือเป็นสาเหตุประการหลักของความขัดแย้งใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กอส., 2550: 2) เพราะในภาพรวมแล้ว *กระบวนการยุติธรรมในบริบทของจังหวัดชายแดนภาคใต้* (อันหมายรวมถึง การการสืบสวน เก็บหลักฐาน ระบุตัวผู้ต้องสงสัย การจับกุม การประกันตัว การสอบสวนผู้ต้องสงสัยและพยาน

การรวบรวมพยานหลักฐานฟ้องร้องฟ้อง การพิจารณาคดีในชั้นศาล การอุทธรณ์ (รวมทั้งคดีอาญา (หมายถึงคดีความมั่นคง) มีความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าที่อื่นๆ ของประเทศ เพราะภายใต้การบังคับใช้กฎอัยการศึกและพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉินนั้น ทหารจะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการซึ่งปกติแล้วเป็นหน่วยงานของตำรวจและศาล (Duncan Mc Cargo, 2008: 10) ประกอบกับบทบัญญัติเรื่องการงดเว้นโทษให้แก่เจ้าหน้าที่ทหารในการปฏิบัติราชการภายใต้กฎหมายด้านความมั่นคงเหล่านั้นก็ถือเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่นำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนและความไม่ยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรม ได้แก่ การจัดทำบัญชีรายชื่อผู้ต้องสงสัย (บัญชีดำ) การกำหนดพื้นที่เฝ้าระวัง (พื้นที่สีแดง) การปิดล้อมตรวจค้น การจับกุมคุมขังโดยอำเภอใจในสถานที่ปิดลับ การจัดให้อบรมศาสนาและอาชีพโดยไม่สมัครใจ การสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม การซ้อมทรมาน (ในช่วงการจับกุมผู้ต้องสงสัยตามกฎหมายพิเศษโดยไม่ต้องเปิดเผยสถานที่คุมขัง) และการบังคับให้บุคคลสูญหาย (หรือการอุ้มหายผู้ต้องสงสัยคดีความมั่นคง) กล่าวให้ถึงที่สุดแล้วปัญหาหลักใน สามจังหวัดคือ ปัญหาที่สำคัญเกิดจากการดำเนินกระบวนการยุติธรรมที่ไม่สอดคล้องกับหลักนิติธรรมโดยรวม¹ ลักษณะปัญหาในกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ประกอบด้วย

1) ขั้นตอนกระบวนการยุติธรรมในคดีความมั่นคงมีความล่าช้า (ผู้ถูกจับกุมในคดีความมั่นคงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ล้วนต้องถูกกักขังเป็นระยะเวลายาวนาน และเนื่องจากคดีความมั่นคงในจังหวัดชายแดนภาคใต้แต่ละคดีใช้เวลาพิจารณามากกว่า 3 ปีขึ้นไปทั้งสิ้น) และเรียกร้องให้ผู้ถูกจับกุมต้องให้หลักทรัพย์ในการประกันตัวที่สูงมาก (โดยเฉลี่ยผู้ต้องหาคนหนึ่ง ต้องใช้เงินประกันตัวคดีละ 800,000 บาท และเมื่อบางคนอาจถูกกล่าวหามากกว่า 1 คดี จึงต้องใช้หลักทรัพย์มากขึ้น) ทำให้ความเชื่อมั่นของประชาชนต่อภาครัฐ กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมลดลงไปเรื่อยๆ (กฤษฎา บุญราช, 2554: 7)

2) ปัญหาความน่าเชื่อถือของพยานหลักฐานที่ใช้ในการดำเนินคดี ความไม่มีประสิทธิภาพของการรวบรวมพยานหลักฐานเพื่อส่งฟ้องทำให้เกิดปัญหาที่คดีถูกส่งฟ้องทั้งที่พยานหลักฐาน

¹ หลักนิติธรรม (The Rule of Law) เป็นหลักที่ใช้ในการปกครองประเทศแบบประชาธิปไตยซึ่งเป็นหลักที่ยึดโยงทำให้ประเทศที่ความสงบเรียบร้อย โดยหลักนิติธรรมจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญคือ คือ การออกกฎหมายที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของคนส่วนใหญ่ของประเทศ การบังคับใช้กฎหมายอย่างเสมอภาค ไม่เลือกปฏิบัติ (ลิขิต ธีรเวคิน, 2549)

อ่อน ทั้งนี้ สถิติคดีความมั่นคงที่รวบรวมโดยศูนย์ปฏิบัติการตำรวจจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศชต.) ตั้งแต่ปี 2547 ถึงเดือนธันวาคม 2552 จำนวนคดีความมั่นคงที่ศาลมีคำพิพากษาแล้วรวมทั้งสิ้น 216 คดี จำเลย 415 คน ศาลตัดสินลงโทษ 130 คดี จำเลย 211 คน ยกฟ้อง 86 คดี จำเลย 204 คน พิจารณาจากตัวเลขคดีที่ศาลยกฟ้องซึ่งหมายความว่าจำเลยไม่มีความผิดคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 40 อันชี้ให้เห็นถึงความบกพร่องในประสิทธิภาพของการบังคับใช้กฎหมาย และการนำผู้ต้องหาเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมที่เป็นธรรม (กฤษฎา บุญราช, 2554: 8)

3) การใช้วิธีการสอบสวนที่ไม่เป็นไปตามหลักกฎหมาย ประกอบด้วย การใช้อำนาจบังคับเพื่อมาให้ถ้อยคำต่อเจ้าหน้าที่ การควบคุมตัวระหว่างการจับกุมและสอบสวน การซ้อมทรมานผู้ต้องสงสัยเพื่อให้ได้ข้อมูลแทนการแสวงหาพยานหลักฐานตามหลักวิชาการ ซึ่งตลอดปี 2547 นับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ปล้นปืนเป็นต้นมา และเริ่มมีการก่อเหตุรุนแรงรายวัน ปรากฏข้อเท็จจริงว่ามีชาวมุสลิมถูกจับกุม คุมขังและซ้อมทรมานเป็นมาก (จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549: 31-49)

4) ปัญหาจากบุคลากรในกระบวนการพิจารณาคดีไม่แสดงบทบาทเชิงรุกในการปกป้องสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะอัยการ ถูกวิจารณ์ว่าเป็นจุดอ่อนที่สุดในสายระบบศาลเพราะอัยการมีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาว่าคดีใดมีมูลเพียงพอที่จะส่งฟ้อง แต่อัยการไทยไม่มีอำนาจสอบสวน ทำให้ต้องพึ่งพาเอกสารที่ตำรวจเตรียมไว้ให้ (Duncan McCargo, 2008: 93-94) แต่ข้อวิพากษ์วิจารณ์ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะข้อวิพากษ์วิจารณ์ว่า **ถูกแทรกแซงทางจากฝ่ายการเมือง** หรือ **เข้าข้างเจ้าหน้าที่รัฐด้วยกัน** เกิดจากผลงานคดีที่เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเฉพาะกรณีสำคัญๆ อย่างกรือเซะและตากใบ เนื่องจากพบว่า ในคดีความมั่นคงที่ประชาชนเป็นจำเลย อัยการจะส่งฟ้องแทบทุกกรณี แม้ว่าอัยการจะทราบดีว่าพยานหลักฐานที่ตำรวจรวบรวมมานั้นอ่อนเกินไปที่จะดำเนินคดี เช่น คดีฟ้องอาญาชาวบ้าน อ.ตากใบจำนวน 59 คนในข้อหาเป็นแกนนำก่อความไม่สงบ แต่ในขณะที่เดียวกันคดีที่เจ้าหน้าที่ถูกกล่าวหาว่าละเมิดสิทธิมนุษยชน เช่น กรณีกรือเซะที่สภานายความส่งฟ้องอ้างอิงผลสอบข้อเท็จจริงของคณะกรรมการอิสระเพื่อตรวจสอบ กรณีดังกล่าวมีข้อสรุปว่าเจ้าหน้าที่ทหารทำเกินกว่าเหตุเป็นหลักฐาน แต่คดีนี้สำนักงานอัยการสูงสุดกลับมีคำสั่งไม่ฟ้อง โดยไม่ให้เห็นผลประกอบว่าเหตุใดจึงไม่ส่งฟ้อง หรืออีกหลายกรณี อัยการมักจะตัดสินไม่ฟ้องโดยอ้างว่า พยานหลักฐานไม่เพียงพอในการกล่าวหาเจ้าหน้าที่รัฐ คนใดคนหนึ่ง เป็นต้น ความไม่กระตือรือร้นในคดีการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยรัฐ ส่วนหนึ่งมาจากสาเหตุที่ระบบการบรรจุอัยการและผู้พิพากษาในพื้นที่ และความขาดแคลนอัยการที่มีความรู้ความสามารถและผู้พิพากษาที่ต้องดูแลคดีทั่วไปและคดีความมั่นคงที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก (200 คดีภายในปีเดียว -Duncan Mc Cargo, 2008: 93-94)

5) กฎหมาย ได้แก่ *กฎอัยการศึก พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548* เป็นข้อจำกัดประการสำคัญ เป็นเงื่อนไขประการสำคัญที่ทำให้กระบวนการยุติธรรมซึ่งเป็นกลไกหลักในการสร้างความยุติธรรมไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เห็นได้จากการวิพากษ์วิจารณ์ว่า กฎหมายพิเศษทำให้กระบวนการยุติธรรมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีโครงสร้างพิเศษเพื่อรองรับการใช้อำนาจตามกฎหมายพิเศษของเจ้าหน้าที่ทหารในการดำเนินการสืบสวนสอบสวนจับกุมบุคคลที่ต้องสงสัยว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อความไม่สงบมาดำเนินคดีสามารถทำได้ โดยมีข้อยกเว้นบางประการที่เจ้าหน้าที่ไม่ต้องปฏิบัติตามหลักการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ โดยได้รับการงดเว้นความผิด (กฤษฎา บุญราช, 2554: 11) ภายใต้สถานการณ์ที่มีการบังคับใช้กฎหมายพิเศษดังกล่าว ยิ่งซ้ำเติมปัญหาเดิมที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขมากยิ่งขึ้น เช่น มีการเปิดเผยข้อมูลผู้ถูกบังคับสูญหายหลังถูกควบคุมตัวตามอำนาจ พรก.ฉุกเฉินฯ ไม่น้อยกว่า 25 คนระหว่างปี 2548 - 2554 (ดู มุฉินิยยุติธรรมเพื่อสันติภาพ, 2555)

ปัญหาที่พบในกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ข้างต้นเป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างยิ่งที่ก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจและความคับแค้นใจแก่ประชาชนในพื้นที่และยังส่งผลให้ประชาชนขาดความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมอีกด้วย จากรายงานการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนของ กอส. พบว่าประชาชนร้อยละ 88.8 ไม่เห็นด้วยกับการประกาศใช้กฎอัยการศึกในภาคใต้ เพราะมองว่าเป็นวิธีการที่รุนแรงทำให้ประชาชนมีความหวาดหวั่น ไม่มีสิทธิเสรีภาพและเป็นการให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐมากเกินไป และร้อยละ 61.2 ไม่เห็นด้วยกับการนำพระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ.2548 มาใช้ เนื่องจากเห็นว่ามีผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิต การทำมาหากินและเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนมีความหวาดกลัว กอดตัน ไม่มีสิทธิเสรีภาพและเป็นการให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐมากเกินไป มีลักษณะเหมือนกฎเผด็จการที่ทุกอย่างอยู่ภายใต้การตัดสินใจของคนๆเดียว ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมและจะทำให้สถานการณ์รุนแรงขึ้น (ดู จุฑารัตน์ เอื้ออำนวย, 2549)

5.2 กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ

เหตุการณ์สลายการชุมนุมที่ อ.ตากใบ จ.นราธิวาสเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547 ทำให้มีผู้เสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมจำนวน 7 คน และจากการขนย้ายผู้ชุมนุมไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี 78 คน จากเหตุการณ์ดังกล่าว มีคดีเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม ดังนี้

- 1) คดีอัยการเป็นโจทก์ยื่นฟ้องชาวบ้านที่ร่วมชุมนุม 58 คน
- 2) คดีแพ่งที่ญาติผู้เสียชีวิตและผู้บาดเจ็บเป็นโจทก์ฟ้องเรียกค่าเสียหาย
- 3) คดีไต่สวนการตายของผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายจำนวน 78 คน

4) กรณีผู้เสียชีวิตจากกระสุนปืนในที่เกิดเหตุ 7 คน

กลไกในกระบวนการยุติธรรมในแต่ละคดีประกอบด้วย พนักงานสอบสวน พนักงานอัยการ ทนายความ และผู้พิพากษา มีเฉพาะคดีแพ่งที่ญาติผู้เสียชีวิตและผู้บาดเจ็บฟ้องเรียกค่าเสียหายจากหน่วยงานของรัฐเท่านั้นที่มี “ดาโต๊ะยุติธรรม”² เข้ามาเป็นกลไกหนึ่งในกระบวนการยุติธรรม (พุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา: 39) กระบวนการพิจารณาแต่ละคดีดังมีรายละเอียดดังนี้

1) คดีอัยการเป็นโจทก์ยื่นฟ้องชาวบ้านที่ร่วมชุมนุม 58 คน³

แม้ว่ารัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณจะแต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อสอบสวนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐในกรณีตากใบในเดือนพฤศจิกายน 2547 แต่อีกด้านหนึ่งสำนักงานอัยการ จ.นราธิวาสก็ยื่นฟ้องผู้ชุมนุมบางส่วนจำนวน 59 คนต่อศาลจังหวัดนราธิวาสเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2548 ในฐานะความผิด “ร่วมกันมั่วสุมตั้งแต่สิบคนขึ้นไปโดยใช้กำลังประทุษร้าย ชูเชิญว่าจะใช้กำลังประทุษร้ายให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมืองโดยมีอาวุธ และเมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้ผู้ที่มีอาวุธเลิกเสียแต่ผู้มั่วสุมไม่เลิก ร่วมกันข่มขืนใจพนักงานให้ปฏิบัติการอันมิชอบด้วยหน้าที่หรือละเว้นการปฏิบัติการตามหน้าที่โดยใช้กำลังประทุษร้ายหรือชูเชิญว่าจะใช้กำลังประทุษร้ายโดยร่วมกระทำความผิดตั้งแต่สามคนขึ้นไป และร่วมกันทำให้เสียทรัพย์ที่ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณะประโยชน์” โดยพนักงานอัยการได้ยื่นบัญชีระบุชื่อบุคคลจำนวน 1,932 คน องค์การเอกชนด้านสิทธิมนุษยชนในประเทศตั้งข้อสังเกตว่า การที่พนักงานอัยการตัดสินใจคดีมีมูลทั้งที่ในกรณีนี้มีหลักฐานอ่อนมาก แต่ส่งฟ้องผู้ชุมนุมอาจทำเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่หน่วยงานของรัฐได้ว่าผู้ชุมนุมมีการกระทำผิดจริง จึงมีความจำเป็นต้องสลายการชุมนุม (เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิ, **สัมภาษณ์**, 25 ตุลาคม 2550)

คดีนี้ใช้เวลาดำเนินการ 1 ปี (2548-2549) ในช่วงเวลาดังกล่าวสามารถสอบพยานไปได้เพียง 3 ปากจากบัญชีพยานบุคคลจำนวน 1,932 ปาก ส่วนมากเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งตำรวจ ทหาร แพทย์ เป็นต้น จำเลยในคดีซึ่งเป็นประชาชนที่ร่วมชุมนุมต้องไปศาลทุกครั้ง ในขณะที่พยานทั้ง 3 ปากที่พนักงานอัยการนำเข้ามาสืบนั้นเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูงมักติดภารกิจโดยมิได้แจ้งล่วงหน้า การพิจารณาคดีจึงต้องเลื่อนออกไปบ่อยครั้ง (พนักงานอัยการจังหวัด อ่างในพุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา: 40)

² ดะโต๊ะยุติธรรม หมายถึง ข้าราชการฝ่ายตุลาการซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้มีอำนาจและหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลาม ที่เกี่ยวกับครอบครัวและมรดกเท่านั้น

³ คดีหมายเลขดำที่ 96,510/ 2548 ศาลจังหวัดนราธิวาส

เมื่อมีการเลื่อนการสืบพยานออกไปบ่อยครั้ง ทำให้จำเลยซึ่งเป็นประชาชนผู้ร่วมชุมนุมเกิดความรู้สึกเปรียบเทียบกรณีของตนที่ต้องเดินทางมาศาลด้วยความยากลำบาก เพราะระยะทางไกลและจำเลยทั้ง 59 คนมีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนัก แต่ต้องมาศาลทุกนัดมิเช่นนั้นจะถูกออกหมายจับ ในขณะที่เจ้าหน้าที่ระดับสูงซึ่งล้วนเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการสลายการชุมนุมทั้งสิ้น จนกระทั่งมีจำเลย 1 คนเสียชีวิตลงด้วยโรคไตวายอันเกิดจากการถูกช้อนทับบนรถขนย้ายผู้ชุมนุม และอีกคนหนึ่งถูกยิงเสียชีวิตโดยคนร้ายไม่ทราบฝ่าย (แต่ในขณะนั้นมีข่าวลือว่าทางการจะ “ตามเก็บ” แกนนำผู้ชุมนุม ทำให้มีบางคนหวาดกลัวและหนีออกจากพื้นที่ – จำเลยในคดีเป็นแกนนำการชุมนุม, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555) กระบวนการในศาลดังกล่าวจึงยิ่งสร้างความรู้สึกคับแค้นต่อผู้กระทำในเหตุการณ์ตากใบ

การติดตามสังเกตการณ์คดีอย่างต่อเนื่องขององค์กรเอกชน เช่น มูลนิธิผสานวัฒนธรรม และคณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพรวมทั้งกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติบางราย เช่น นายโสภณ สุภาพงษ์ และน.ส. นารี เจริญผลพิริยะ ต่างตั้งข้อสังเกตว่าปัญหา **“ความล่าช้าในกระบวนการยุติธรรม”** ดังกล่าวส่วนหนึ่งเกิดจาก **พนักงานอัยการไม่สามารถนำพยานเข้าสืบต่อศาลได้ตามวันที่ศาลนัดได้** ท่ามกลางสถานการณ์ที่มีความหวาดระแวงสูงในพื้นที่ ดังนั้นผู้สังเกตการณ์คดีทั้งหลายจึงเริ่มใช้ข้อเท็จจริงและข้อสังเกตการดำเนินการของบุคลากรในศาล โดยเฉพาะพนักงานอัยการเพื่อรณรงค์เรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบ โดยการเผยแพร่ข้อมูลดังกล่าวสู่สาธารณะและบางส่วนนำเข้าไปปรึกษาหารือใน กอส. กระทั่ง กอส.มีคำแนะนำรัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ให้ดำเนินการถอนฟ้องประชาชนในคดีนี้ (โสภณ สุภาพงษ์, **สัมภาษณ์**, 25 ตุลาคม 2549)

ภายหลังการกล่าวขอโทษของ พล.อ.สุรยุทธ์ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2549 อัยการจังหวัดนราธิวาสได้ดำเนินการถอนฟ้องผู้ถูกกล่าวหาทั้ง 59 คนเมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549 โดยให้เหตุผลว่า

“... คดีนี้เกี่ยวข้องกับปัญหาความไม่สงบที่เกิดขึ้นใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การดำเนินคดีต่อไปรั้งแต่จะก่อให้เกิดความร้ายฉานหวาดระแวงและเกลียดชังระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับจำเลย รวมตลอดถึงญาติพี่น้องของจำเลยซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก อันเป็นการทำลายความสมานฉันท์ของชนในชาติ นอกจากนี้การดำเนินคดีจะต้องใช้เวลานานและมีพยานที่จะต้องนำเข้าเบิกความในศาลเป็นจำนวนมาก และการนำพยานเข้าเบิกความในศาลจะต้องมีการยืนยันข้อเท็จจริง ซึ่งจะเป็นการตอกย้ำถึงการกระทำของจำเลยรวมทั้งการกระทำของเจ้าหน้าที่ที่ได้เข้าไปสลายการชุมนุมจนทำให้เกิดการล้มตายของผู้ร่วมชุมนุมและเป็นเหตุให้ฝ่ายผู้ก่อความไม่

สงบนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการปลุกปั่นยุยงให้เกิดความเกลียดชังเจ้าหน้าที่รัฐมากยิ่งขึ้น การแก้ไขปัญหาดังกล่าว หน่วยงานทุกฝ่ายต้องประสานความร่วมมือกัน เพื่อให้เกิดความสามัคคีและระงับความบาดหมางเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีที่ทุกฝ่ายพึงมีต่อกัน การยุติข้อพิพาทในคดีนี้จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งซึ่งส่งผลดีต่อการแก้ไข ปัญหาความไม่สงบใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การฟ้องคดีและการดำเนินคดีนี้ต่อไปจึงไม่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะชนและอาจกระทบต่อความปลอดภัยหรือ ความมั่นคงแห่งชาติ รวมทั้งผลประโยชน์อันสำคัญของประเทศชาติ...”

(ปรีดา ทองชุมนุม, ดร. ภาณุ ไพศาลพาณิชย์กุล, 2552)

อย่างไรก็ดี พบว่าความคิดเห็นเกี่ยวกับการถอนฟ้องผู้ชุมนุมแตกออกเป็นหลายทาง เช่น มีข้อกังวลว่าการถอนฟ้องจะเป็นการปล่อยให้ผู้มีอันตรายต่อสังคมหลุดรอดไปก่อความวุ่นวายอีกหรือไม่ (แต่ในกรณีนี้ ผู้ชุมนุมที่ถูกฟ้องร้องไม่ถูกติดตามเฝ้าระวังจากหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่ หลังจากนั้น เนื่องจากแนวปฏิบัติของหน่วย จก.ที่ 30 เพชรบูรณ์ แต่ในบางพื้นที่ ผู้ชุมนุมถูกกดดัน อย่างหนัก เช่น อ.บาเจาะ ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยเฉพาะกิจที่ 32 นาวิกโยธิน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป) ในขณะที่จำเลยจำนวนมากในคดีนี้เห็นว่า **การถอนฟ้องไม่ใช่การ ยกฟ้อง** ดังนั้น ในขณะที่รัฐดูเหมือนจะเป็นผู้ให้โอกาส แต่ดูเหมือนตัดสินแล้วว่าชาวบ้านอาจจะ กระทำผิดจริง (จำเลยในคดี, **สัมภาษณ์**, 25 ตุลาคม 2550) บางคนแสดงความเห็นว่า ยังมี ความรู้สึกที่ว่าฝ่ายตนผิดตลอด ถ้ามีเงินก็อยากสู้คดีพิสูจน์ว่าฝ่ายตนไม่ได้ทำ (อ้างถึงในพหุคดี กาง กั้น, เอกสารอัดสำเนา: 40)

2) คดีแพ่งที่ญาติผู้เสียชีวิตและผู้บาดเจ็บเป็นโจทก์ฟ้องเรียกค่าเสียหาย⁴

คดีนี้เกิดมาจากการที่ผู้นำศาสนาในคณะกรรมการอิสลามกลาง จ.นราธิวาสตีความ เงิน เยียวยาที่หน่วยงานของรัฐให้แก่ผู้เสียหายภายหลังเหตุการณ์ตากใบว่า เป็นมรดก ทำให้มีการ จัดสรรเงินอย่างสับสน และมีผู้หญิงหลายคนซึ่งต้องแบกรับภาระการดูแลบุตรของผู้เสียชีวิตได้รับ ส่วนแบ่งน้อย โดยไม่ได้รับการดูแลจากผู้ชายที่เป็นญาติกับผู้เสียชีวิตซึ่งได้รับส่วนแบ่งมากกว่าแต่ ต้องรับผิดชอบผู้หญิงเหล่านั้น (ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในส่วนถัดไป) กลุ่มผู้เสียหายจึงฟ้องร้อง คดีแพ่งเพื่อเรียกค่าเสียหายจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการชุมนุมเหตุการณ์

⁴ 3 ส่วนวน คือ คดีหมายเลขดำที่ 899/2548 คดีหมายเลขดำที่ 903/2548 คดีหมายเลขดำที่ 911/2548 และ 4 ส่วนวนที่ ศาลนราธิวาสได้แก่ คดีหมายเลขดำที่ 733/2548 คดีหมายเลขดำที่ 734/2548 คดีหมายเลขดำที่ 744/2548 คดีหมายเลขดำที่ 150/2549

ตากใบ โดยได้รับความช่วยเหลือจากคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ สภานายความแห่งชาติร่วมกับองค์กรเอกชน อย่างมูลนิธิธรรมาภิบาลวัฒนธรรม และคณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ (ขณะนั้นอยู่ภายใต้โครงการของมูลนิธิธรรมาภิบาลวัฒนธรรม) คดีนี้มีการส่งฟ้อง 2 ศาลและแบ่งเป็นกลุ่มๆ คือ ศาลจังหวัดปัตตานี 3 จำนวนคดี เป็นคดีเรียกค่าเสียหายให้แก่ญาติผู้เสียชีวิตในระหว่างการขนย้ายผู้ถูกควบคุมตัวจาก สภ.อ.ตากใบไปยังค่ายอิงคยุทธบริหาร จังหวัดปัตตานี และศาลจังหวัดนราธิวาส 4 จำนวนคดีเป็นคดีเรียกค่าเสียหายให้แก่ผู้ได้รับบาดเจ็บจากการใช้กำลังสลายการชุมนุมและการขนย้าย และในจำนวนสุดท้ายเป็นการฟ้องเพิ่มเติมจากการที่แพทย์นิติวิทยาศาสตร์ได้ตรวจพบว่า มีศพที่มี DNA ตรงกับญาติที่แจ้งว่ามีผู้สูญหายจากเหตุการณ์ตากใบเพิ่มด้วย จำเลยในคดีนี้คือ กระทรวงกลาโหม (จำเลยที่ 1) กองทัพบก (จำเลยที่ 2) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ (จำเลยที่ 3) กระทรวงมหาดไทย (จำเลยที่ 4) กรมการปกครอง (จำเลยที่ 5) และจังหวัดนราธิวาส (จำเลยที่ 6) ยื่นฟ้องตั้งแต่วันที่ 25-27 ตุลาคม 2548

ใน ศาลจังหวัดปัตตานี กระบวนการดำเนินคดีเรียกค่าเสียหายกรณีการเสียชีวิต ชาวบ้าน 78 ราย เรียกร้องเงินค่าเสียหายเป็นจำนวน 107,438,437 บาท ซึ่งศาลทำการไต่สวนว่าการเสียชีวิตมีรายละเอียดอย่างไร มีสภาพเศรษฐกิจของโจทก์ว่าเป็นผู้ยากจนหรือไม่ ในระหว่างการไต่สวน มีการเจรจาไกล่เกลี่ยระหว่างโจทก์และจำเลยหลายนัด ในที่สุดการไกล่เกลี่ยเป็นที่ยุติโดยทั้งสองฝ่ายตกลงยอมรับค่าเสียหายทางแพ่งเป็นจำนวน 42,201,000 บาท (น้อยกว่าจำนวนที่เรียกไป 65,237,437 บาท) เนื่องจากมีการนำยอดเงินเยียวยาที่หน่วยงานเหล่านี้เคยให้ไปแล้วเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2549 มาหักลบด้วย หลังกระบวนการไกล่เกลี่ย มีญาติผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบประมาณ 100 คนเข้าร่วมการเจรจาเพื่อทำสัญญาประนีประนอมยอมความที่ศาลปัตตานี โดยมีผู้พิพากษาหัวหน้าศาล จ.ปัตตานี คุณหญิงอัมพร มีสุข คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ คณะทนายความจากสภานายความและตัวแทนจำเลยคือ กระทรวงกลาโหม กองทัพบก

สำหรับ กรณีศาลนราธิวาส (กรณีผู้บาดเจ็บสาหัส) ศาลให้ความช่วยเหลือโจทก์ในคดีโดยการให้ดำเนินคดีอย่างอนาถาและพิจารณาพร้อมกันทั้ง 4 คดีเพื่อไม่ให้เกิดค่าใช้จ่ายแก่ชาวบ้าน ทั้งนี้คดีเสร็จสิ้นการเจรจาไกล่เกลี่ยเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2550 โดยให้จ่ายเงินจำนวน 7 ล้านบาท แต่จ่ายจริงเมื่อวันที่ 6 พฤศจิกายน 2550 เท่ากับว่า ผู้ได้รับบาดเจ็บได้รับคนละ 30,000 บาท ที่เหลือขึ้นอยู่กับเอกสารหลักฐานค่าใช้จ่ายการรักษาพยาบาลของแต่ละราย

แม้ว่าบุคลากรด้านกระบวนการยุติธรรมในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นคราไต่ยุติธรรมหรือทนายความต่างเห็นด้วยกับการประนีประนอมและยอมรับได้กับจำนวนเงินชดเชย เพราะเห็นว่าหากสู้คดีต่อไปจะเป็นความลำบากกว่าของชาวบ้าน ทนายความบางคนอธิบายกับญาติผู้ตาย

ว่าอาจต้องใช้เวลามาก 5 ปี ซึ่งชาวบ้านรู้สึกเหนียวแน่นกับการมาศาลและไม่ต้องการเป็นคดีความอีก อย่างไรก็ตามก็ดี นักสังเกตการณ์คดีจากองค์กรอิสระด้านสิทธิมนุษยชน ตั้งข้อสังเกตว่ากระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมในกรณีตากใบ ดำเนินตามคดีแพ่งเรียกค่าเสียหายโดยทั่วไป มิได้มุ่งสร้าง มาตรฐานการป้องกันการละเมิดสิทธิมนุษยชนในอนาคตได้ ทั้งสองคดีจึงจบลงด้วยการทำสัญญา ประนีประนอมยอมความ และมีการระบุทำสัญญา ทั้งสองศาลว่า โจทก์ทั้งหมดมีความพอใจ และตกลงยอมรับเงินค่าเสียหายดังกล่าว และไม่ติดใจดำเนินคดีกับจำเลยที่ 1 และ 2 (กระทรวงกลาโหมและกองทัพ) ในทางแพ่งและอาญาใดๆ ทั้งสิ้นอีกต่อไป (พุทธิณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 46)

นอกจากนี้ แม้ว่าคดีนี้ไม่ได้ใช้เวลานานมากเหมือนในคดีที่ผู้ชุมนุมถูกฟ้อง แต่กระบวนการ ไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความและเนื้อหาในสัญญาประนีประนอมในคดีนี้นำไปสู่การถกเถียง และข้อขัดแย้งว่าอาจไม่ได้นำมาซึ่งความยุติธรรมแก่ผู้เสียหาย กล่าวคือ แม้ว่าจะมีฝ่ายที่สามอย่าง กสม.และทนายความจากสภาทนายความเข้าร่วมการเจรจาไกล่เกลี่ยทุกครั้ง แต่การใช้กลไกศาล คดีแพ่งซึ่งผู้พิพากษาและบุคลากรในกระบวนการต่างมุ่งหมายจะยุติข้อขัดแย้งระหว่างทั้งสองฝ่าย โดยเร็วที่สุด ทำให้ในทำสัญญามีการระบุข้อความว่าโจทก์จะไม่ติดใจเรียกร้องใดๆ อีกทั้งคดีแพ่ง และอาญา ทำให้เกิดข้อถกเถียงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับคดีไต่สวนการตายที่อยู่ในระหว่างการ พิจารณาเพราะหากศาลมีคำสั่งว่าเจ้าหน้าที่เป็นผู้ทำให้ตาย สัญญาประนีประนอมนี้จะกลายเป็น ข้อจำกัดในการฟ้องร้องคดีอาญาต่อเจ้าหน้าที่ ทนายความเจ้าของคดีจึงยอมเสนอความเห็นให้ตัด ข้อความดังกล่าวออก โดยอ้างเหตุผลจากการยอมรับการตัดสินใจของลูกความที่รู้สึกเหน็ดเหนื่อย กับกระบวนการยุติธรรม (ทนายความ, สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2553)

ทั้งนี้ ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดปัตตานีในขณะนั้น อธิบายกับผู้เสียหายว่า เนื่องจาก คดีการเสียชีวิตทั้ง 78 ศพเป็นคดีอาญาแผ่นดินอยู่แล้ว สัญญาฯ จึงไม่มีผลให้คดีอาญาแผ่นดิน ต้องระงับลงตามสัญญา

“... ข้อความในสัญญาฯ ที่ระบุว่าโจทก์ไม่ติดใจดำเนินคดีทั้งทางแพ่งและ อาญาใดๆ อีกต่อไปนั้น มีทนายโจทก์บางคนเสนอความเห็นขอให้ตัดข้อความออก จากสัญญาฯ แต่สอบถามผู้ความทั้งหมดแล้วเห็นว่าเป็นไปตามความรู้สึกที่แท้จริงว่า ไม่ติดใจดำเนินคดี จึงให้คงข้อความดังกล่าวไว้ ทั้งนี้ข้อความดังกล่าวไม่เป็นเหตุให้ การไต่สวนที่เกี่ยวข้องกับคดีแพ่งนี้ยุติลงแต่อย่างใด ... การระบุข้อความดังกล่าวไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการใช้ดุลยพินิจของศาลในการดำเนินคดีทางอาญาได้ จึงบันทึก

ไว้เป็นหลักฐาน...” (รายงานกระบวนการพิจารณาของศาลจังหวัดปัตตานี ฉบับวันที่ 20 ธันวาคม 2550)

อย่างไรก็ดี คำชี้แจงข้างต้น ก็อาจถูกมองได้ว่าเป็นการชี้แนะเพื่อเปิดทางให้ศาลอาญาหรือศาลอื่นในอนาคตใช้ดุลยพินิจว่า การดำเนินคดีต่อไปน่าจะเป็นการขัดกับ “ความต้องการที่แท้จริงของผู้เสียหาย”

จากข้อมูลข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบกับหลักการประนีประนอมยอมความตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 850 มีสาระสำคัญคือ เป็นการระงับข้อพิพาทให้เสร็จสิ้นไป มีประโยชน์ต่อคู่กรณี หรือคู่ความหลายประการ กล่าวคือ รวดเร็ว ประหยัดค่าใช้จ่าย รักษาชื่อเสียงและความลับของคู่กรณี และรักษาความสัมพันธ์ของคู่กรณี จะเห็นว่าบุคลากรในกระบวนการเจรจาไกล่เกลี่ยต่างมุ่งไปสู่การระงับข้อพิพาทโดยเร็วเป็นหลัก ในขณะที่ในความเป็นจริง “ข้อพิพาทหรือความขัดแย้ง” ในกรณีตกไปไม่สามารถถูกระงับได้ในการเจรจาเพียงไม่กี่ครั้ง ที่น่าสนใจก็คือ กระบวนการดังกล่าวยังมีจุดมุ่งหมายในการ **รักษาความสัมพันธ์ของคู่กรณี** ซึ่งเป็นหลักการที่เหมาะสมกับคู่กรณีที่มีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน หรือไม่ต่างกันมากนัก แต่ในกรณีตกไปซึ่งคู่กรณีมีอำนาจต่อรองไม่เท่าเทียมกันระหว่างประชาชนกับหน่วยงานของรัฐ หลักการดังกล่าวจึงไม่เหมาะสม อีกทั้งยังอาจขัดแย้งกับเป้าหมายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งซึ่งมุ่งแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างคู่กรณี ด้วยการลดความรุนแรงและเพิ่มพูนความยุติธรรมในความสัมพันธ์ ซึ่งการรักษาความสัมพันธ์คู่ขัดแย้งในที่นี้ดูเหมือนจะเป็น **การรักษาสถานภาพเดิม (status quo)** อันไม่เท่าเทียมกันของคู่กรณี ดังจะเห็นได้จาก

ประการแรก แม้ว่าหน่วยงานของรัฐทั้ง 6 หน่วยงานจะยินยอมจ่ายเงินชดเชยความเสียหายในกรณีนี้ทำให้เหยื่อรู้สึกมีความหวังว่าการยอมจ่ายเงินชดเชยดังกล่าวจะนำไปสู่การยอมรับความผิดโดยหน่วยงานของรัฐเหล่านั้นในภายหลัง แต่การที่มีข้อความระบุท้ายสัญญาว่า โจทก์จะไม่ติดใจเอาความทางคดีกับจำเลยที่ 1 และ 2 อีก (กระทรวงกลาโหมและกองทัพ) อีกทั้งมีการระบุย้ำจากผู้พิพากษาว่า ข้อความดังกล่าวเป็นความรู้สึกที่แท้จริงของทุกคน ในขณะที่ผู้สังเกตการณ์คดีตั้งข้อสังเกตว่า ข้อจำกัดทางภาษาและความรู้กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของแกนนำผู้เจรจาเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ผู้เสียหายยอมรับสัญญาดังกล่าวได้ในเวลานั้น (เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน, **สัมภาษณ์**, 7 พฤษภาคม 2553)

ประการต่อมา กระบวนการดังกล่าวไม่สามารถลดความรู้สึกคับแค้น ไม่ได้รับความยุติธรรมได้จริง เพราะกลไกการเจรจาไกล่เกลี่ยคดีแพ่งไม่เหมาะสมกับระดับการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างกรณีตกไปซึ่งแฝงด้วยสาเหตุความขัดแย้งเบื้องหลังที่ซับซ้อน กลไกดังกล่าวจึง

ไม่ได้ให้ความสำคัญกับบริบทพื้นฐานของการยอมรับผิดโดยผู้กระทำ อีกทั้งยังดำเนินไปพร้อมกับขั้นตอนการร้องขอให้ศาลได้สวนการตายซึ่งยังไม่แน่ว่าศาลจะมีคำสั่งอย่างไร ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐก็ยังคงอ้างความชอบธรรมในการสลายการชุมนุมมาโดยตลอด ท่ามกลางบริบทของการต่อสู้ระหว่างคู่กรณีที่มีอำนาจไม่เท่าเทียมกันในการสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับเหตุการณ์ตากใบ กลไกการไกล่เกลี่ยประนีประนอมอันเปิดโอกาสให้จำเลยต่อรองจำนวนเงินและข้อตกลงเพื่อยุติข้อขัดแย้งกับฝ่ายโจทก์ ยิ่งทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นใจและเหน็ดเหนื่อยที่จะต้องรองคำชดเชย เพราะยังต้องอธิบายเถียงว่าฝ่ายของตนไม่ใช่ผู้ร้าย จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการที่ทำให้ผู้เสียหายยอมจำนนแม้จะไม่พอใจก็ตาม (พุทธณี กางกัน, เอกสารอัดสำเนา: 48)

ประการสุดท้าย กระบวนการยุติธรรมในคดีแพ่งยังไม่สามารถแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนโดยรวมได้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า เรื่องราวในการดำเนินกระบวนการยุติธรรมกรณีตากใบดูเหมือนจะถูกแยกส่วนออกจากการปฏิบัติภารกิจของหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่ซึ่งผู้เสียหายต้องปฏิสัมพันธ์อยู่ในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ ข้อมูลจากการสังเกตการณ์ในพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่า หน่วยทหารเฉพาะกิจ และกระทั่งเจ้าหน้าที่รัฐหน่วยอื่นๆ ในพื้นที่ไม่รับทราบเรื่องกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบเลย

จากข้อสังเกตข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการยุติธรรมในคดีแพ่งกรณีตากใบมีหลักการที่ขัดแย้งกับหลักการความยุติธรรมสมานฉันท์ เพราะกลไกกระบวนการยุติธรรมกรณีตากใบมีจุดเน้นที่การระงับข้อพิพาท (ความขัดแย้ง) ด้วยการประสานประโยชน์ เช่น การแลกเงินชดเชยค่าเสียหายกับการไม่ฟ้องร้องดำเนินคดีต่อไป กลไกดังกล่าวจึงไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคู่กรณี รวมทั้งแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้แม้กระทั่งในระยะสั้น

3) คดีไต่สวนการตายของผู้เสียชีวิตจากการชนย้ายจำนวน 78 คน⁵

คดีนี้เป็นคดีที่พนักงานสอบสวนสถานีตำรวจภูธรอำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานีซึ่งเป็นพนักงานสอบสวนท้องที่ที่พบศพ (ค่ายอิงคยุทธบริหาร) ได้ทำการชันสูตรพลิกศพแล้วได้ส่งสำนวนมายังพนักงานอัยการจังหวัดปัตตานี เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2547 อัยการจังหวัดปัตตานีได้ยื่นคำร้องขอให้ศาลจังหวัดปัตตานีไต่สวนการตาย กับนายมาหามะ เล้าะบากอ กับพวกรวม 78 คน (หมายถึงผู้ตาย) เมื่อวันที่ 13 มกราคม 2548 และนางสีตี รอกายะ สาและ กับพวกรวม 52 คน ญาติผู้เสียชีวิตซึ่งยื่นบัญชีพยานจำนวน 300 อันดับ (พยานบุคคล รวม 299 ปาก) การไต่สวนการตาย เป็นกลไกที่ระบุไว้ในประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 150 วรรค 3 – วรรค 5 กล่าวถึงกรณีที่มีการตายเกิดขึ้นโดยการกระทำของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่หรือตายระหว่างอยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงานซึ่งอ้างว่าปฏิบัติราชการตามหน้าที่ ให้มีการชันสูตรพลิกศพ และให้พนักงานสอบสวนทำสำนวนชันสูตรพลิกศพส่งให้พนักงานอัยการเพื่อทำคำร้องต่อศาล เพื่อให้ศาลทำการไต่สวนและทำคำสั่งแสดงว่าผู้ตายคือใคร ตายที่ไหน เมื่อใด และไต่สวนถึงเหตุและพฤติการณ์ที่ตาย ถ้าตายโดยคนทำร้ายให้กล่าวหาว่าใครเป็นผู้ทำร้ายเท่าที่จะทราบได้

กรณีนี้ญาติผู้ตายมีความกังวลต่อการทำหน้าที่ของพนักงานอัยการจึงขอความช่วยเหลือจากศูนย์นิติธรรมสมาคมจันทร์ (เป็นความร่วมมือระหว่างสภาทนายความ กสม. และกอส.) ให้แต่งตั้งทนายความของศูนย์เข้าเป็นผู้ร้องคัดค้านในคดี (เป็นเจ้าของคดี) ร่วมกับศูนย์ทนายความ

⁵ คดีหมายเลขดำที่ ข.2/2548 ศาลจังหวัดปัตตานี แต่พนักงานอัยการขอโอนคดีมายังศาลจังหวัดสงขลา เป็นคดีหมายเลขดำที่ ข.16/2548 เนื่องจากเกรงว่าจะมีการขัดขวางกระบวนการพิจารณาคดีในพื้นที่ ซึ่งแต่แรก อัยการจังหวัดปัตตานีได้ทำเรื่องขอโอนคดีมายังศาลอาญา กรุงเทพมหานคร (กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 26) เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2548 โดยให้เหตุผลว่า “ ... เนื่องจากคดีนี้เป็นคดีที่ลักษณะของความผิดเป็นความผิดที่เกี่ยวกับความมั่นคงของรัฐภายในราชอาณาจักร และความผิดเกี่ยวกับความสงบสุขของประชาชน จำนวนของ ผู้กระทำความผิดที่รวมชุมนุมมีจำนวน 1,298 คน ซึ่งรวมทั้งนายมาหามะ เล้าะบากอ กับพวกรวม 78 คน ผู้ตาย ซึ่งผู้ร้องยื่นคำร้องขอให้ศาลทำการไต่สวนและมีคำสั่งนี้ด้วย ซึ่งโดยสภาพความรู้สึกของประชาชนส่วนมากของท้องถิ่นนั้น และเหตุผลด้านความมั่นคง ความปลอดภัยของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความรู้สึกไม่พอใจของญาติพี่น้องของผู้ตายอาจมีการขัดขวางต่อการพิจารณา และน่ากลัวว่าจะเกิดความไม่สงบหรือเหตุร้ายแรงยิ่งขึ้น ผู้ร้องจึงขอประทานกราบเรียนต่อศาลที่เคารพเพื่อส่งเรื่องให้ประธานศาลฎีกาพิจารณาสั่งโอนคดีไปยังศาลอาญาหรือศาลภายในเขตกรุงเทพมหานคร ตามที่ประธานศาลฎีกาเห็นสมควร” อย่างไรก็ตาม ทนายความของฝ่ายญาติผู้เสียชีวิตได้ยื่นคำคัดค้านคำร้องดังกล่าว ซึ่งต่อมาศาลฎีกาได้มีคำสั่งเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2548 ให้โอนคดีนี้ไปยังศาลจังหวัดสงขลาโดยให้เหตุผลว่า “.. พิเคราะห์แล้ว ตามลักษณะของคดี จำนวนผู้เกี่ยวข้องและเหตุการณ์ในพื้นที่แล้ว ถือได้ว่าเป็นกรณีที่มีอาการขัดขวางต่อการพิจารณา หรือน่ากลัวว่าจะเกิดความไม่สงบหรือเหตุร้ายอย่างอื่นขึ้น ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 26 จึงให้โอนคดีนี้ไปยังศาลจังหวัดสงขลา” (ปริดา ทองชุมนุมและดุณี ไพศาลพานิชย์กุล, 2552: 3)

มุสลิมที่แต่งงานของศูนย์เข้าร่วมด้วย⁶ และเนื่องจากญาติผู้เสียชีวิตทั้งหมดเป็นชาวบ้านที่ไม่มี ความรู้ทางกฎหมาย อีกทั้งขาดทักษะทางด้านภาษา (ไทย) อีกทั้งผู้เสียหายทั้งหมดไม่เคยขึ้นศาล มาก่อน ทำให้เป็นภาระหนักแก่ญาติในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรม ดังนั้นระหว่างที่มี การพิจารณาคดีนอกจากทนายความแล้วยังมีตัวแทนของภาคประชาสังคม องค์กรเอกชนทั้ง ภายในและระหว่างประเทศ เช่น มูลนิธิธันวาคมวัฒนธรรม คณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ องค์กร สันติวิธีสากล (Non violence international) คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย (Asian human rights commission) คณะกรรมการนักนิติศาสตร์สากล (International commission of jurist-ICJ) เป็นต้น และตัวแทนของคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) เข้าร่วมสังเกตการณ์และประสานงานกับญาติ จนทำให้ญาติของผู้เสียชีวิตมีความมั่นใจในการเข้าสู่ กระบวนการยุติธรรม

ระหว่างดำเนินการไต่สวนการตายได้มีการสืบพยานฝ่ายผู้ร้อง (ฝ่ายพนักงานอัยการ) ได้จำนวนมาก ตั้งแต่ปี 2549 จากการติดตามสังเกตการณ์คดีดังกล่าวมาโดยตลอด ผู้วิจัยพบว่า มีการสืบพยานแพทย์ชันสูตรพลิกศพ พลขับซึ่งทำหน้าที่ขับรถบรรทุกผู้ชุมนุมทั้งสิ้น 20 ปาก ทหาร พรานที่เป็นกำลังสนับสนุน 14 ปาก เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในระดับปฏิบัติการ เจ้าหน้าที่ระดับสูงที่ เข้าสู่กระบวนการคือ เจ้าหน้าที่ที่ได้รับอำนาจเป็นผู้บัญชาการเหตุการณ์ (แม่ทัพภาคที่ 4) เป็น หลัก ดังนั้น ข้อมูลจำนวนมากจึงเป็นข้อมูลจากแพทย์และเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติซึ่ง “ไม่รู้และไม่ ทราบ” “ไม่รู้ไม่เห็น” พฤติการณ์การตายที่เกิดขึ้นหลังรถทั้งสิ้น ต่อมาวันที่ 13 กันยายน 2550 ทนายความจึงได้ดำเนินการแถลงด้วยวาจาและยื่นคำร้องต่อศาลขอให้ศาลใช้ดุลพินิจในการตัด พยานในบัญชีพยานที่ไม่เป็นประโยชน์ออก จัดลำดับความสำคัญก่อน-หลังของพยานที่จะนำเข้าสู่ สืบ รวมทั้งนำประจักษ์พยานสำคัญที่รู้เห็นการตายเข้าเบิกความต่อศาล (ปรีดา ทองชุมนุม, ดร.ณิ ไพบูลย์พาณิชย์กุล, 2552)

“..ขอศาลได้โปรดสอบถามผู้ร้องถึงจำนวนของพยานผู้ร้องส่วนที่เหลือที่จะ นำเข้าเบิกความให้ชัดเจน ให้จัดลำดับความสำคัญของพยานที่จะนำเข้าสู่สืบก่อนหลัง และนำประจักษ์พยานสำคัญที่รู้เห็นการตาย เข้าเบิกความต่อศาลตามสมควร หากเป็นพยานที่ไม่ทราบถึงเหตุและพฤติการณ์ที่ผู้ตายถึงแก่ความตาย ขอให้ศาลใช้

⁶ ทนายจากศูนย์นิติธรรมสมานฉันท์ สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในคดีนี้ประกอบไปด้วย นายกอดเด กอร์แต, นายพีร์วัส ประเว็ดมัย, นายรัชฎา มนุรัชฎา, นายอรรถ เจ๊ะปือราเฮง, นางบุษบา ฉิมพลิกานนท์, นายพีระพงศ์ ะบิงกา, นายอาลี เจ๊ะเอาะ, นายนิฮารัน สุไลมาน, นายปรัชญา คณานุรักษ์, นายวัชรินทร์ นิลสกุล และนายชวลิต หมัดเด็น ผู้พิพากษาหรือคณะ ตุลาการในคดีนี้ คือ นายยิ่งยศ ตันอรรถ และนางสาวจุฑารัตน์ ตันติเสวี ส่วนอัยการ คือ นายสถิต เพชระ สำนักงานอัยการ จังหวัดสงขลา

ดุลพินิจให้ผู้ร้องงดการนำพยานในลักษณะดังกล่าวเข้าเบิกความ หรือตัดลดจำนวนพยานที่ไม่มีความสำคัญลง หรือสอบถามพนักงานอัยการถึงพยานที่จะนำเข้าสู่สืบต่อไปว่ามีความเกี่ยวข้องอย่างไรต่อเหตุการณ์ หากปรากฏว่าเป็นพยานที่ไม่ทราบเหตุและพฤติการณ์แห่งการตายอีก ประกอบกับมีพยานที่เบิกความไว้อยู่ก่อน ฟังได้เพียงพอแล้วและคาดหมายได้ว่าจะเป็นพยานที่ซ้ำซ้อน ขอให้ศาลได้โปรดพิจารณาลดทอนจำนวนพยานลงตามที่เห็นสมควร เพื่อให้กระบวนการพิจารณาเป็นไปโดยเร็ว”

อย่างไรก็ดี ศาลมีความเห็นว่าเป็นเรื่องดุลพินิจของผู้ร้อง (บัญชีรายชื่อพยานมาจากฝ่ายอัยการเอง) ดังนั้น ระหว่างนี้จึงมีแต่พยานที่ “ไม่รู้” ไม่เห็นเหตุการณ์การตาย สาเหตุการตาย” ถูกนำมาสืบ และนับจากวันที่ 2-25 ตุลาคม (ก่อนนัดสุดท้ายคือวันที่ 28 พฤศจิกายน 2550) มีการสืบพยานทั้งสิ้น 13 ปากซึ่งพยานทุกปาก “ไม่รู้” ไม่เห็นถึงพฤติการณ์แห่งการตาย” (ปรีดา ทองชุมนุม, ดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุล, อ่างแล้ว)

นับจากวันที่ 1 เมษายน 2550 จนถึงวันสุดท้ายของนัดพิจารณาคดี (ฝ่ายผู้ร้อง) คือวันที่ 28 มกราคม 2552 มีการสืบพยานทั้งสิ้นจำนวน 70 ปาก โดยมีการเลื่อนการพิจารณาคดี 7 ครั้ง เนื่องจากพยานไม่สามารถมาศาลในวันนัดได้ พยานจำนวน 21 ปากเป็นพลขับรถ และ 3 ปากเป็นผู้นั่งหน้ารถข้างคนขับ ที่โดยสภาพ (ขับรถอยู่ด้านหน้า) ให้การว่าไม่ทราบถึงเหตุและพฤติการณ์แห่งการตาย ผลก็คือพยานที่ฝ่ายอัยการนำสืบทั้งสิ้น 70 ปาก ล้วนเป็น “ผู้ไม่รู้” “ไม่เห็น” สถานการณ์ที่นำไปสู่การตายของทั้ง 78 ชีวิต จนนำไปสู่การตั้งข้อสังเกตจากองค์กรเอกชนว่า กระบวนการนำสืบนี้ เป็น “การไต่สวนการ(ไม่)ตาย” และตั้งคำถามต่อการทำหน้าที่ของอัยการภายใต้ภารกิจและบทบาทของพนักงานอัยการตามระเบียบสำนักงานอัยการสูงสุดว่าด้วยการดำเนินคดีอาญาของพนักงานอัยการ พ.ศ. 2547 ว่าเป็นไปตามหลักการหรือไม่ เนื่องจากมีการนำพยานบุคคลซึ่งไม่รู้เห็นเหตุและพฤติการณ์แห่งการตายของผู้ชุมนุมมาเบิกความต่อศาลเป็นจำนวนมาก (ปรีดา ทองชุมนุม, ดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุล, อ่างแล้ว) ซึ่งอันที่จริงในบัญชีระบุพยานที่เป็นผู้ชุมนุมที่ถูกบรรทุกอยู่ในรถสามารถให้ข้อเท็จจริงต่อศาลได้ชัดเจนกว่า เนื่องจากเป็นประจักษ์พยานที่รู้เห็นเหตุการณ์อย่างใกล้ชิด แต่พนักงานอัยการไม่ได้เรียกเข้ามาเบิกความต่อศาล แต่อัยการยกเลิกหมายเรียกผู้ชุมนุมซึ่งเป็นผู้บาดเจ็บจากเหตุการณ์และญาติผู้เสียชีวิตออกทั้งหมด อย่างไรก็ตาม มีพยานที่เป็นชาวบ้านเพียง 2 ปากเท่านั้นที่มีโอกาสเบิกความต่อศาล คนแรกเป็นเจ้าของร้านน้ำชาใกล้กับ สภ.อ.ตากใบซึ่งโดนกระสุนปืนจากการสลายการชุมนุมด้วย อีกคนหนึ่งเป็นผู้ชุมนุมได้ให้ข้อเท็จจริงว่าเขาถูกทำร้ายอย่างไรในระหว่างการสลายการชุมนุมซึ่งเป็นข้อมูลที่ต่างไปจากที่พยานอื่นๆ เบิกความไว้ จึงกล่าวได้ว่า ถึงที่สุดแล้วมีเพียงพยาน 2 ปากนี้

เท่านั้นที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมการตายของผู้ชุมนุมอื่นๆ ได้ ในที่สุดวันที่ 29 พฤษภาคม 2552 ศาลจังหวัดสงขลาได้อ่านคำสั่งศาลจังหวัดสงขลาต่อหน้าญาติผู้เสียชีวิตโดยมีสาระสำคัญว่า

**“...ผู้ตายทั้ง (ระบุชื่อ 78 รายชื่อ) ทั้งเจ็ดสิบแปดตายที่ค่ายอิงคยุทธ
พฤติการณ์ที่ตายคือ ผู้ตายทั้งเจ็ดสิบแปดขาดอากาศหายใจ ในระหว่างอยู่ใน
ควบคุมของเจ้าพนักงานซึ่งปฏิบัติราชการตามหน้าที่”** (คดีหมายเลขดำที่ข.๑๖/
๒๕๔๘ คดีหมายเลขแดงที่ข.๘/๒๕๕๒)

โดยสรุปแล้ว คดีนี้ใช้เวลารวมทั้งสิ้นกว่า 4 ปี ในช่วงแรกของกระบวนการไต่สวนการตาย ญาติผู้ตายหวังว่ากระบวนการยุติธรรมจะสามารถบอกเล่าความจริงถึงสาเหตุการตายของบุคคลในครอบครัวได้ อย่างน้อยพวกเขาหวังว่าศาลจะบอกว่า ลูกหลานของเขาตายเพราะอะไร ใครเป็นคนทำ (ญาติผู้เสียชีวิต, **สัมภาษณ์**, 4 พฤษภาคม 2555)

นอกจากข้อจำกัดในกระบวนการยุติธรรมแล้ว ข้อจำกัดในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของชาวบ้านยังมาจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมของผู้เสียหายเอง ชาวบ้านบางคนที่ยากจนต้องใช้เงินส่วนตัวที่มีไม่มากนักเดินทางจากนราธิวาสมายังศาลจังหวัดสงขลาทั้งที่ระยะทางจาก อ. ตากใบมาที่สงขลา เกือบ 250 ก.ม. ใช้เวลาเดินทางขาละ 3-4 ชั่วโมงเป็นสิบๆ เที่ยวตลอดระยะเวลา 4 ปีเศษ บางครั้งเมื่อมาถึง ศาลก็เลื่อนนัด พวกเขาก็ต้องกลับไป อย่างไรก็ตาม คำตอบตามคำสั่งศาลจังหวัดสงขลา ก็ยังไม่มีคำตอบที่ชัดเจนเพียงพอที่จะทำให้ญาติผู้เสียชีวิตเข้าถึงความจริงของการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นญาติของเหยื่อตากใบก็ยังคงไม่เข้าใจว่า “ใคร” ทำให้บิดา สามี หรือบุตรชาย ของพวกเขาต้องเสียชีวิต (ญาติผู้เสียหาย, **สัมภาษณ์**, 2 พฤษภาคม 2555)

นอกจากนี้ ระหว่างการดำเนินคดีไต่สวนการตายนั้น ญาติผู้เสียชีวิตบางคนก็ถูกคุกคามโดยปรากฏว่าญาติผู้เสียชีวิตรายหนึ่งซึ่งช่วยทำหน้าที่ประสานงานครอบครัวญาติผู้เสียชีวิตถูกคุกคาม โดยมีชายไม่ทราบชื่อโทรศัพท์ไปข่มขู่และเตือนไม่ให้ญาติเข้าร่วมรับฟังการพิจารณาคดี (ปรีดา ทองชุมนุม และดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุล, 2552) ปรีดา ทองชุมนุม และดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุล (2552) หนึ่งในผู้สังเกตการณ์ในคดีและได้ทำบันทึกการสังเกตการณ์คดีโดยตั้งข้อสังเกตต่อกระบวนการไต่สวนการตายกรณีตากใบไว้ มีประเด็นที่สำคัญคือ

1) คำสั่งศาลไม่ได้กล่าวถึงพฤติการณ์เรื่องการขนย้าย สภาพศพหรือสภาพบาดแผลของศพที่พยานผู้เชี่ยวชาญไม่ต่ำกว่า 3 คนได้เบิกความไว้อย่างชัดเจนในชั้นพิจารณาคดี อีกทั้งในคำสั่งไต่สวนการเสียชีวิต ศาลใช้คำว่า “เมื่อชั่งน้ำหนักพยานแล้ว” จึงดูเหมือนการพิจารณาคดีนี้

เป็นการพิจารณาในเชิงคดีอาญาทั่วไปที่เป็นระบบกล่าวหาซึ่งต้องเป็นการชั่งน้ำหนักของโจทก์-จำเลยว่า ใครมีน้ำหนักพยานดีกว่ากัน แต่ตามกฎหมายมาตรา 150 กรณีไต่สวนการตายเป็นเรื่อง “ไต่สวน” เพื่อให้ได้ความจริงศาลจึงไม่ควรใช้วิธีการชั่งน้ำหนักพยาน แต่ต้องเอาค่าให้การของพยานทั้งหมดมาฟังประกอบกันเพื่อมีคำสั่ง

2) ภายหลังศาลมีคำสั่งไต่สวนการตาย ญาติผู้เสียชีวิตเห็นว่า คำสั่งดังกล่าวเป็นคำสั่งที่ไม่เป็นไปโดยถูกต้อง และไม่เป็นธรรม ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 3, 27, 28, 32, 197 กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (ICCPR) ข้อ 2, 6, 7, 14 และไม่ชอบด้วยประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 150 เนื่องจากหน่วยงานของรัฐต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามหลักนิติธรรม และคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง แต่กรณีผู้เสียชีวิตในระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบนี้ เมื่อรับฟังจากค่าให้การพยานในคดีแล้ว เห็นว่า การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าพนักงานเป็นไปโดยไม่ถูกต้องและไม่เป็นธรรม⁷

⁷ เมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2552 ญาติผู้เสียชีวิตจำนวน 34 คน จึงได้ยื่นคำร้องขอเพิกถอนคำสั่งไต่สวนชั้นสูงสุดพลิกศพของศาลจังหวัดสงขลา ต่อศาลอาญา โดยอาศัยสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ต่อมา ศาลอาญามีคำสั่งไม่รับคำร้องขอเพิกถอนคำสั่งไต่สวนชั้นสูงสุด เนื่องจากเห็นว่า ศาลอาญาและศาลจังหวัดสงขลาเป็นศาลยุติธรรมชั้นต้นด้วยกัน เมื่อคดีศาลสงขลาได้รับคดีไว้พิจารณาแล้ว ศาลอาญาจึงไม่อาจพิจารณาได้อีก

ต่อมาในวันที่ 29 กรกฎาคม 2552 นายความญาติผู้เสียชีวิตได้อุทธรณ์คำสั่งไม่รับคำร้องของศาลอาญาต่อศาลอุทธรณ์ (คดีหมายเลขดำที่ ข.43 / 2552 คดีหมายเลขแดงที่ ข.42/2552) ด้วยเหตุผลว่า คำสั่งศาลจังหวัดสงขลาไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม ตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญและกฎหมาย รวมทั้งไม่เป็นไปตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และผู้ร้องเห็นว่าคำสั่งศาลจังหวัดสงขลาไม่เป็นไปตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 150 เนื่องจากเป็นคำสั่งที่ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ตามหลักการไต่สวนการตาย โดยศาลไม่ได้กล่าวถึงพฤติการณ์ที่ตายและไม่กล่าวว่าใครเป็นผู้กระทำร้ายผู้ตาย ทั้ง ๆ ที่ข้อเท็จจริงจากพยานบุคคล พยานเอกสาร ภาพถ่าย และวัตถุพยานแผ่นบันทึกภาพและเสียงของเหตุการณ์ พบว่ามีบุคคลหรือเจ้าหน้าที่เข้าไปเกี่ยวข้องอย่างไรบ้าง แต่ศาลจังหวัดสงขลาวินิจฉัยเฉพาะเหตุที่ตายแต่เพียงว่าผู้ตายขาดอากาศหายใจเท่านั้น นายความตัวแทนญาติของผู้เสียชีวิตกรณีตากใบ จึงยื่นอุทธรณ์ขอให้ศาลอุทธรณ์ได้โปรดมีคำสั่งกลับคำสั่งไม่รับคำร้องของศาลอาญา และเพิกถอนคำสั่งของศาลจังหวัดสงขลาที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม ตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและกฎหมาย และให้ศาลอุทธรณ์มีคำสั่งใหม่ตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏจากพยานหลักฐานในสำนวนความเดิม ให้เป็นไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญและกฎหมาย โดยในการอุทธรณ์ผู้ร้องใช้สิทธิตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญเป็นสำคัญ เรื่องสิทธิในกระบวนการยุติธรรมที่ผู้ร้องมีสิทธิที่จะให้คดีของตนได้รับการพิจารณาอย่างถูกต้องรวดเร็ว และเป็นธรรม และเป็นไปตามกฎหมาย โดยถือว่าคำร้องที่ยื่นต่อศาลอาญาไปแล้วเมื่อวันที่ 29 มิถุนายน 2552 นั้นเป็นคดีใหม่ เพราะคำสั่งของศาลจังหวัดสงขลาถึงที่สุดแล้ว เมื่อผู้ร้องเห็นว่าคำสั่งของศาลจังหวัดสงขลาขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญ จึงจำเป็นต้องยื่นคำร้องต่อศาลอาญาเพื่อเพิกถอนคำสั่งดังกล่าว เพราะศาลอาญามีเขตอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีอาญาทั้งปวงได้ทั่วราชอาณาจักร และคำสั่งศาลจังหวัดสงขลาที่กล่าวแต่เพียงว่าผู้ตายทั้งหมดเสียชีวิตเนื่องจากขาดอากาศหายใจ โดยไม่กล่าวถึงผู้ที่เป็นต้นเหตุที่กระทำให้ถึงแก่ความตาย รวมทั้งข้อเท็จจริงที่สำคัญอื่น ๆ ด้วย

กระบวนการไต่สวนการตายในกรณีตากใบได้รับความสนใจมากที่สุดจากทุกฝ่าย โดยเฉพาะกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมด เพราะแม้กระทั่งรายงานของคณะกรรมการอิสระสอบสวนกรณีตากใบที่รัฐบาลแต่งตั้งขึ้นเมื่อ พฤศจิกายน 2547 ก็ระบุเพียงว่าใครบ้างที่เป็นผู้รับผิดชอบการสลายการชุมนุมและจัดการกับผู้ถูกจับกุม แต่ไม่ระบุว่าใครเป็นผู้มีความผิดโดยได้ระบุเพิ่มเติมว่าให้การวินิจฉัยในปัญหาดังกล่าวเป็นหน้าที่ของกระบวนการศาลในอนาคต ซึ่งทุกฝ่ายโดยเฉพาะกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบต่างเชื่อมั่นว่า กลไกการแสวงหาความจริงในกระบวนการศาลจะทำให้ข้อเท็จจริงปรากฏชัดเจน และจะนำไปสู่การนำผู้กระทำความผิดมาลงโทษตามกระบวนการยุติธรรม หรืออย่างน้อยที่สุดคือนำไปสู่การกล่าวโทษหน่วยงานของรัฐให้มีการยอมรับความผิด และการสร้างมาตรฐานเพื่อรับประกันว่าจะไม่เกิดเรื่องดังกล่าวขึ้นอีกในอนาคต ทั้งนี้ ความเชื่อดังกล่าวส่วนหนึ่งมาจากความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมของรัฐว่าเป็นองค์กรอิสระอย่างแท้จริง โดยไม่สามารถแทรกแซงได้โดยฝ่ายการเมือง

ประการสำคัญคือ กรณีตากใบถือเป็นกรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชนครั้งใหญ่เพียงกรณีเดียวที่ถูกนำเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม อีกทั้งเป็นกรณีที่ถูกตั้งความหวังอย่างมากว่าจะเป็นบทเรียนสำคัญอันนำไปสู่การปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมและกฎหมายในพื้นที่ เนื่องจากเป็นกรณีที่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนโดยเจ้าหน้าที่ทหารอย่างชัดเจน ซึ่งภายหลังจากกรณีตากใบ กลไกการไต่สวนการตายถูกนำมาใช้อีกหลายคดีใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงแล้ว กระบวนการและผลจากการไต่สวนการตายกรณีตากใบ กลับสะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบต้องเผชิญอุปสรรคหลายประการไม่แตกต่างไปจากสภาพปัญหาโดยรวมของกระบวนการยุติธรรมที่ดำเนินอยู่ใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กล่าวคือ การไต่สวนการตายกรณีตากใบกลับไม่ดำเนินไปตามหลักการการไต่สวนการตายซึ่งมีเจตนารมณ์ในการปกป้องสิทธิมนุษยชน และป้องกันการลายนวลผู้กระทำความผิดในกรณีที่ผู้กระทำการละเมิดเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐอันเนื่องมาจากข้อจำกัดสำคัญอย่างน้อย 2 ประการคือ

คำสั่งนั้นย่อมกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกายของผู้ตายและญาติผู้ตาย จึงสมควรถูกเพิกถอนและมีคำสั่งใหม่ที่ยังความเป็นธรรมต่อไป

วันที่ 8 มิถุนายน 2555 เวลา 9.00 น. ศาลอาญาได้นัดอ่านคำพิพากษาศาลอุทธรณ์ ในกรณีญาติผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบจำนวน 34 คน ยื่นคำร้องต่อศาลอาญาให้เพิกถอนคำสั่งไต่สวนการตายของศาลจังหวัดสงขลา โดยศาลอุทธรณ์มีคำพิพากษาว่า “กรณีเช่นนี้ศาลอาญาจึงไม่อาจรับคดีไว้พิจารณาได้อีก เป็นการต้องห้ามตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. 2535 มาตรา 15 ที่ศาลอาญามีคำสั่งไม่รับคำร้อง ศาลอุทธรณ์เห็นพ้องด้วย อุทธรณ์ของนางสาวมีสตะกับพวก รวม 34 คน ฟังไม่ขึ้น พิพากษายืน ” ทั้งนี้ ทนายฝ่ายผู้ร้องได้ยื่นฎีกาต่อศาลอาญาเมื่อวันที่ 6 กรกฎาคม 2555 ปัจจุบันคดีอยู่ระหว่างรอการพิจารณาของศาลฎีกา

(1) การบังคับใช้กฎหมายพิเศษในพื้นที่ โดยเฉพาะพระราชบัญญัติกัญชก พ.ศ. 2457 มาตรา 8 ซึ่งให้อำนาจเต็มกับเจ้าหน้าที่ทหารในการปฏิบัติการ “ตรวจค้น ที่จะเกณฑ์ ที่จะห้าม ที่จะยึด ที่จะเข้าอาศัย ที่จะ ทำลายหรือเปลี่ยนแปลงสถานที่และที่จะ**ขับไล่** (เน้นโดยผู้วิจัย)” และมีการจำกัดสิทธิในการชุมนุมของประชาชนในพื้นที่ที่มีการประกาศใช้ (มาตรา 11) แม้ว่าข้อบัญญัติข้างต้น อาจไม่ส่งผลโดยตรงต่อ**กระบวนการยุติธรรม** แต่อีกนัยหนึ่ง บทบัญญัติดังกล่าวก็มีนัยถึงการให้ความชอบธรรมกับปฏิบัติการทั้งหมดของเจ้าหน้าที่ทหาร และลดทอนความชอบธรรมของผู้เสียหาย ซึ่งมีแนวโน้มว่าอาจส่งอิทธิพลต่อการกำหนดผลของการวินิจฉัยได้ โดยเฉพาะเมื่อคำสั่งการไต่สวนการตายสรุปว่า “ผู้ตายทั้งเจ็ดสับแปดขาดอากาศหายใจ ในระหว่างอยู่ในความควบคุมของเจ้าพนักงานซึ่ง**ปฏิบัติราชการตามหน้าที่** (เน้นโดยผู้วิจัย)” (คำสั่งศาลจังหวัดสงขลา คดีหมายเลขดำที่ ข.16/2548 คดี ข.8/2552, 29 พฤษภาคม 2552)

(2) ความไม่กระตือรือร้นในคดีสิทธิมนุษยชนของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมเอง ทั้งนี้ ผู้สังเกตการณ์คดีได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เป็นเรื่องข้อจำกัดจากบุคลากรในกระบวนการพิจารณาคดี ในความเป็นจริง กรณีการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยเฉพาะกรณีที่ผู้กระทำการละเมิดคือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เป็นกรณีที่บุคลากรในกระบวนการยุติธรรมยิ่งต้องแสดงบทบาทเชิงรุก เพราะต้องถือว่าองค์กรศาลเป็นองค์กรกลางระหว่างประชาชนผู้ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนและรัฐผู้ละเมิด แต่ในกรณีการไต่สวนการตายกรณีตากใบ มีการตั้งคำถามต่อบทบาทของบุคลากรในกระบวนการพิจารณาคดี ดังนี้ (ปรีดา ทองชุมนุม, ดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุล, 2552)⁸

บทบาทผู้พิพากษา (the independence and impartiality of the judiciary หรือ nemo iudex in re sua) และสิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติโดยเสมอภาคต่อหน้ากฎหมายและศาล (Right to equality before the Law and courts/ equal treatment by the court) โดยหยิบยกตัวอย่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระหว่างกรณีนำสืบ เช่น บ่อยครั้งที่ผู้พิพากษาใช้ดุลพินิจไม่บันทึกการนำสืบ การถามค้านของทนายความที่ตั้งเข้าไปในฝ่ายประชาชน นอกจากนี้ ผู้พิพากษายังแสดงท่าทีเกรงใจพยานซึ่งเป็นบุคคลสำคัญ โดยเฉพาะพลเอกพิศาล วัฒนวงศ์ศิริ ในวันที่สืบพยานบุคคลนี้ (5 มิถุนายน 2550) กล่าวคือ ผู้ติดตามของพลเอกพิศาลได้พยายามขอร้องทนายความให้ยุติการซักถามพลเอกพิศาล และได้เข้าไปยังบริเวณตำแหน่งที่นั่งของทนายความในห้องพิจารณาคดี ใน

⁸ ในการศึกษาครั้งนี้ใช้รายงานการสังเกตการณ์คดีในศาลยุติธรรมของปรีชา ทองชุมนุมและดรุณี ไพศาลพาณิชย์กุลเป็นแหล่งข้อมูลหลัก เนื่องจากรายงานชิ้นนี้เป็นเพียงรายงานชิ้นเดียวที่มีการรวบรวมขั้นตอนการดำเนินคดีอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการ

ระหว่างการพิจารณาคดีแต่ผู้พิพากษากลับไม่ดำเนินบทบาทในการห้ามปรามผู้ติดตามของพลเอกพิศาลแต่อย่างใด และไม่มีการบันทึกเหตุการณ์ดังกล่าวในรายงานกระบวนการพิจารณา

บทบาทของเจ้าพนักงานอัยการ นอกจากข้อสังเกตเรื่องการนำพยานฝ่ายผู้ร้องเข้าสืบจำนวนน้อยมากและพยานจำนวนมากไม่ใช่ผู้ที่รู้เห็นการตายแล้ว ผู้สังเกตการณ์ยังมีข้อสังเกตเพิ่มเติมต่อบทบาทของอัยการด้วย กล่าวคือ บนพื้นฐานของกระบวนการไต่สวนที่นำหลักทางวิธีพิจารณาความแพ่งและอาญามาใช้ โดยเปิดโอกาสให้อัยการนำสืบพยาน แล้วจึงค่อยให้ทนายความซัก (ถามค้าน) และให้อัยการถามติง ทำให้บรรยากาศของการสืบพยานคล้ายกับการต่อสู้ในคดีความอาญาหรือแพ่ง มากกว่าที่จะเป็นการร่วมกันแสวงหาความจริงจากทุกฝ่าย ไม่ว่าจะ เป็นอัยการ ทนายความ และผู้พิพากษาในการ อีกทั้งการทำหน้าที่ของอัยการในการถามติง ชวนให้เข้าใจถึงการทำหน้าที่เพื่อทำลายน้ำหนักรพยาน มากกว่าการแสวงหาความจริง ซึ่งไม่น่าจะถูกต้องตามบทบาทในการไต่สวนการตาย

บทบาทของทนายความ คดีนี้เป็น “คดีช่วยเหลือ” ที่ศูนย์นิติธรรมฯ จัดทีมทนายความมาช่วยเหลือทางคดี แต่ด้วยปริมาณคดีความมั่นคงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้การทำงานเป็นทีมของคณะทนายความน้อยลง นอกจากนี้ ยังพบว่าในการทำงานของคณะทนายความที่เหลืออยู่ (ประมาณ 7-8 คน) ยังขาดความเป็นเอกภาพในการดำเนินคดี ดังจะเห็นได้จากมีกรณีที่ทนายความผู้ร้อง ได้ยื่นคำร้องต่อศาลเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2550 เพื่อขอให้ศาลใช้ดุลยพินิจให้พนักงานอัยการงดนำพยานที่ไม่รู้เห็นการเสียชีวิต หรือไม่ทราบสาเหตุและพฤติกรรมการตายออก ปรากฏว่ามีทนายความผู้ร้องบางรายไม่เห็นด้วย จึงไม่ได้ร่วมลงลายมือชื่อในคำร้องดังกล่าว รวมถึงการประสานงานกับญาติผู้เสียชีวิตก็มีน้อยลง

ข้อสังเกตดังกล่าว แสดงถึงข้อจำกัดในแง่ของการแสดงบทบาทของตัวแสดงที่สำคัญแต่ละฝ่ายซึ่งมีผลต่อกระบวนการและผลการไต่สวนการตาย อย่างไรก็ตาม การอธิบายเพียงข้อจำกัดระดับบุคคลที่เกิดขึ้นในกรณีการไต่สวนการตายกรณีตากใบน่าจะไม่เพียงพอ โดยเฉพาะเมื่อกระบวนการยุติธรรมไม่ใช่กระบวนการยุติธรรมในคดีทั่วไป หากแต่เชื่อมโยงกับปัญหาเชิงโครงสร้างโดยเฉพาะโครงสร้างกฎหมายในพื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงเป็นพิเศษ และที่เหนือไปกว่านั้น ผลของกระบวนการไต่สวนการตายกรณีตากใบ ยังชี้ให้เห็น ข้อจำกัดของระบบกฎหมายและการพิจารณาคดีสิทธิมนุษยชนในศาลไทย กล่าวคือ ในความเป็นจริงแล้ว แม้ว่าการดำเนินกระบวนการยุติธรรมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้จะอยู่ภายใต้การบังคับใช้กฎหมายพิเศษซึ่งให้อำนาจแก่ฝ่ายความมั่นคงในกระบวนการยุติธรรม และมักจะนำมาซึ่งการละเมิดสิทธิมนุษยชนเช่นในกรณีตากใบ แต่ทุกพื้นที่ในประเทศไทยอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งได้ระบุถึง

มาตรฐานการรักษาสิทธิมนุษยชนและระบบนิติธรรมของรัฐไว้ อีกทั้งประเทศไทยยังเป็นภาคีของอนุสัญญาาระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนถึง 7 ฉบับ อย่างไรก็ตาม ในคดีสิทธิมนุษยชนยังไม่พบว่ามีการใช้รัฐธรรมนูญในการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนเท่าที่ควร กล่าวอีกนัยหนึ่งกรณีนี้สะท้อนถึง สภาวะที่หลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนยังไม่อาจลงหลักปักฐานได้ในกระบวนการยุติธรรมไทย ซึ่งแม้ว่าจะระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ยังไม่มีการถูกนำมาพิจารณาอย่างจริงจัง โดยเฉพาะในคดีที่เกี่ยวข้องโดยตรง ดังจะเห็นได้จากคำสั่งไต่สวนการตายในเหตุการณ์ตากใบที่ระบุว่า “การเสียชีวิตเกิดระหว่างที่อยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่รัฐ แต่ก็เป็นกรปฏิบัติตามหน้าที่ตามที่กฎหมายบัญญัติไว้” ซึ่งกฎหมายที่ว่านี้หมายถึง กฎอัยการศึกนั่นเอง (วสันต์พานิช, **สัมภาษณ์**, 8 มิถุนายน 2555)

4) กรณีผู้เสียชีวิต 7 ศพจากการสลายการชุมนุมหน้าสภ.ตากใบ

คดีนี้พนักงานอัยการไม่ส่งฟ้อง โดยอ้างเหตุผลว่า มีพยานบุคคลยืนยันว่าผู้เสียชีวิตทั้ง 7 รายมีพฤติกรรมยุยงให้ประชาชนก่อความวุ่นวาย และไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ทำให้เสียชีวิต จึงไม่สามารถหาตัวผู้กระทำความผิดได้ พนักงานอัยการจึงสั่งงดการสอบสวนและยุติคดี เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2549 (หนังสือเลขที่ อส (นธ) 1131/5317)

5.3 บทสรุปความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ

โดยสรุปแล้ว ความยุติธรรมในกระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบยังต้องพบกับข้อจำกัดไม่ต่างไปจากคดีอื่นๆ ที่ประชาชนตกเป็นจำเลยในคดีความมั่นคงใน สยามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยจากโครงสร้างกฎหมายที่บังคับใช้ในพื้นที่และการแสดงบทบาทของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม และที่สำคัญที่สุดเกิดจากการที่หลักการว่าด้วยสิทธิมนุษยชนตามรัฐธรรมนูญยังไม่ถูกนำไปใช้ในกระบวนการยุติธรรมอย่างแท้จริง ผลที่เกิดขึ้นในกรณีนี้สะท้อนให้เห็นว่า ไม่ว่าจะภาครัฐจะใช้มาตรการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไว้มากน้อยเพียงใด (รายละเอียดในบทที่ 4) แต่เมื่อกระบวนการยุติธรรมตามกฎหมายไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอในการสร้างความสมานฉันท์และหยุดยั้งวงจรการแก้แค้นด้วยความรุนแรงได้ ยิ่งไปกว่านั้น ไม่ว่าจะเจตนาหรือไม่ก็ตามระบบงานยุติธรรมในกรณีตากใบยังกลายมาเป็นการล่องละเมิดในเชิงโครงสร้างเสียเองด้วยกระบวนการยุติธรรมที่ถือว่าเป็นแหล่งอ้างอิงหลักของทุกฝ่าย แต่ดูเหมือนจะเอื้อประโยชน์ให้กับฝ่ายของรัฐเท่านั้น ทำให้ผู้ได้รับผลกระทบรู้สึกว่าคุณภาพไม่มีโอกาสที่จะได้รับความยุติธรรมอีก และจึงส่งผลให้ผู้ได้รับผลกระทบแทบทุกคน ไม่เว้นกระทั่งแกนนำกลุ่มตากใบที่ตัดสินใจยุติบทบาทในการเรียกร้องความยุติธรรม (การสลายตัวของกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ) และเลือกที่จะเรียกร้องการเยียวยาทางการเงินซึ่งพวกเขาเห็นว่าสามารถเข้าถึงได้บ้างเท่านั้น

ดังนั้น เมื่อพิจารณากระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบในบริบทของการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ในกรณีนี้ นอกจากการยกฟ้อง ชาวบ้านในคดีตากใบที่เกิดขึ้นแล้ว กระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นมาภายหลัง ดูเหมือนจะไม่ สอดคล้องกับมาตรการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งแบบอื่น โดยเฉพาะกระบวนการยุติธรรมเชิง สมานฉันท์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และยิ่งไปกว่านั้น ผลจากกระบวนการยุติธรรมที่ตามมายังซ้ำเติมผล สะท้อนของเหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะจากมุมมองของเหยื่อเรื่องความยุติธรรมด้วย ดังแสดง ให้เห็นว่า กระบวนการยุติธรรมในกรณีตากใบ มิได้แก้ไขความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมของ เหยื่อ ยิ่งกว่านั้นยังเพิ่มพูนความรู้สึกดังกล่าวด้วย นอกจากนี้ กระบวนการและผลจากกระบวนการ ยุติธรรมในกรณีตากใบยังกลายมาเป็นข้อจำกัดในกระบวนการสมานฉันท์และการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้ง (รายละเอียดในบทที่ 3)

บทที่ 6

การเมืองของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณีตากใบ

6.1 บทนำ

แนวคิดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ความยุติธรรมเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ท่ามกลางความขัดแย้งที่ดำเนินอยู่ตามปกติในความสัมพันธ์ของมนุษย์ความยุติธรรมจะเป็นตัวแปรต้นที่จะนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ขณะเดียวกันการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งก็จะนำไปสู่การสร้างความยุติธรรม ดังนั้น การให้ความยุติธรรมและกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงแยกขาดออกจากกันไม่ได้นั่นเอง มุมมองนี้เชื่อว่า ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจะนำมาซึ่งสภาวะสันติภาพเชิงบวกที่มีความยั่งยืนมากขึ้น (เพราะประกอบด้วยความยุติธรรม) อย่างไรก็ตาม ปมปัญหาของแนวคิดเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนอยู่ที่ว่ามีมิติใดบ้างของความขัดแย้งที่ความยุติธรรมจะนำมาสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง และมีมิติใดบ้างที่ต้องอาศัยกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเพื่อนำไปสู่การให้ความยุติธรรม และจากองค์ความรู้เรื่องการแก้ไขความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคมโลกได้เผชิญกับปมปัญหานี้โดยการนำ “กรอบเวลา” ที่กำกับโดยเงื่อนไขที่เป็นเหตุการณ์ความรุนแรงขึ้นมาอธิบายว่า ความยุติธรรมจะเกิดขึ้นในช่วงเวลา ก่อนและหลังความรุนแรงทางกายภาพเกิดขึ้นและยุติลงระยะหนึ่งแล้ว (Galtung, 2000) อีกเงื่อนไขหนึ่งที่น่าสนใจคือ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองระดับชาติเป็นเงื่อนไขที่นำไปสู่การให้ความยุติธรรม (Roht-Arriaza, 2006)

อย่างไรก็ดี แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งตั้งข้อสังเกตจากประสบการณ์ของประเทศที่ประสบความสำเร็จในการให้ความยุติธรรมภายหลังความรุนแรงหรือภายหลังการผลัดเปลี่ยนระบอบการปกครอง ดังเช่น ประเทศแอฟริกาใต้ในทวีปแอฟริกา ประเทศอาเจนติน่าและชิลีในทวีปลาตินอเมริกา กระทั่งในทวีปยุโรปอย่างประเทศไอร์แลนด์เหนือ เป็นต้น พบว่าในความเป็นจริงแล้วประเทศเหล่านั้นต่างก็ใช้เวลายาวนานในการยุติความรุนแรงและผลัดเปลี่ยนระบอบการปกครอง มีบางประเทศ เช่น โคลัมเบียใช้เวลากว่าชั่วอายุคนในการยุติความรุนแรงทางกายภาพ บางประเทศ เช่น อาเจนติน่าและชิลี ต่างเคยเผชิญกับการล้มลุกคลุกคลานในกระบวนการให้ความยุติธรรมต่ออาชญากรรมโดยรัฐที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ ภายใต้บริบทการปกครองประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบที่ดำเนินต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ข้อสังเกตดังกล่าวนำมาสู่ข้อสงสัยว่า การให้ความยุติธรรมโดยไม่รีรอให้ความขัดแย้งยุติหรือเกิดการเปลี่ยนแปลง

โครงสร้างทางการเมืองระดับมหภาคเสียก่อนจะเป็นไปได้หรือไม่ นอกจากนี้มีคำถามว่าความยุติธรรมในมิติใดบ้างที่จะนำไปสู่การลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้ในระยะยาว จากข้อสงสัยพัฒนาไปสู่ข้อเสนอว่า ท่ามกลางความขัดแย้งยังดำเนินอยู่ การให้ความยุติธรรมทางสังคม และความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (restorative justice) ต่อเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้น จะนำไปสู่การปรับสัมพันธ์ภาพทางสังคมซึ่งเป็นระดับรากฐานของความขัดแย้งจะสามารถนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างได้ในระยะยาว

เมื่อนำเอาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมกับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมาใช้ในสังคมที่ความขัดแย้งรุนแรงยังดำเนินอยู่ ภายใต้ข้อจำกัดของกฎหมายและพรมแดนรัฐชาติซึ่งผูกขาดการอำนวยความสะดวกโดยกำหนดขอบข่ายการอำนวยความสะดวกอย่างรัฐไทย แนวคิดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงดูเหมือนจะใช้การได้ในปริบทของการตอบสนองข้อเรียกร้องเฉพาะหน้าและการแก้ไขความขัดแย้งเพียงในระยะสั้น โดยคงไว้ซึ่งการรักษาสถานภาพเดิม (status quo) ระหว่างคู่ขัดแย้งเท่านั้น เนื้อหาในบทที่ 4 และ 5 ได้สรุปให้เห็นถึงข้อเท็จจริงและข้อจำกัดของความยุติธรรมในปฏิบัติการแก้ไขความขัดแย้งใน สามจังหวัดชายแดนใต้และกระบวนการยุติธรรมท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงที่กำลังดำเนินอยู่ เนื้อหาในบทนี้มี 3 ส่วนคือ ส่วนแรก เป็นการสรุปและอภิปรายผลจากการศึกษาเรื่องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ ส่วนที่สองเป็นการสรุปให้เห็นถึงเงื่อนไขข้อจำกัดของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ ส่วนที่ 3 เป็นข้อสรุปรวมและนัยยะของการยกระดับเชิงทฤษฎี และส่วนสุดท้ายเป็นข้อเสนอแนะจากการศึกษา

6.2 บทสรุป

จากวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย 3 ข้อ ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาดังนี้

1. ผลการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดความยุติธรรมในทฤษฎีด้านความขัดแย้งพบว่า มีแนวทางอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งอย่างน้อย 2 แนวทางหลักคือ

แนวทางที่ 1.1 คือ ความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่าน (Transitional Justice) เป็นแนวทางที่อยู่ภายใต้ทฤษฎีการแก้ไขความขัดแย้ง (Conflict resolution) ซึ่งกล่าวถึงความยุติธรรมภายใต้เงื่อนไขที่มีการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง (Political transition) ความยุติธรรมที่กล่าวถึงคือความยุติธรรมต่อกรณีเหตุการณ์ที่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรงที่เกิดขึ้นก่อนการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมมุติฐานว่าความขัดแย้งได้สิ้นสุดลงแล้ว

ภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองจุดเน้นของการให้ความสำคัญยุทธธรรมในที่นี้คือการจัดการกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เคยเกิดขึ้นร่วมกับการสร้างมาตรฐานทางการเมืองเพื่อป้องกันไม่ให้อาชญากรรมเช่นนั้นเกิดขึ้นอีกในอนาคตและเพื่อฟื้นฟูสภาพของเหยื่อให้สามารถกลับมาใช้ชีวิตในสังคมได้อีกครั้ง *ดังนั้นความยุติธรรมตามแนวทางนี้จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาจากการเปลี่ยนผ่านทางการเมืองหรือจนกว่าความรุนแรงจะยุติลง* แนวทางความยุติธรรมในระยะเปลี่ยนผ่านจึงมุ่งเน้นการพัฒนาชุดมาตรการในการตอบสนองต่อการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นรุนแรงที่สามารถใช้ได้ทั่วไปทุกสังคม มาตรการดังกล่าวประกอบด้วย (1) การดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรม (2) คณะกรรมการแสวงหาความจริง (3) โครงการฟื้นฟูความเสียหาย (4) การปฏิรูปสถาบันการเมืองในระบอบประชาธิปไตยและ (5) การพยายามจดจำ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของแนวทางนี้ก็คือแนวทางนี้อาจจะไม่สามารถป้องกันความรุนแรงซ้ำรอยได้เสมอไปเพราะในความเป็นจริงแล้วความสำเร็จของแนวทางนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยความขัดแย้งที่ยังดำเนินอยู่ต่อไปรวมทั้งความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยด้วย

แนวทางที่ 1.2 คือความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ตามทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Conflict transformation) ซึ่งแบ่งออกได้อีกเป็น 2 แนวทางย่อยตามจุดเน้นของแนวคิด ได้แก่

แนวทางที่ 1.2.1 การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยวิธีการก้าวข้ามของ Johan Galtung ซึ่งมีจุดเน้นที่การแก้ไขความขัดแย้งในระดับลึก (ระดับทัศนคติและระดับโครงสร้างทางสังคม) แต่ขณะเดียวกันก็ให้ความสนใจกับการลดความความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าไปพร้อมกัน สำหรับประเด็นความสัมพันธ์ของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งแนวทางนี้อธิบายว่า ความยุติธรรมเป็นเงื่อนไขที่สำคัญของภาวะสันติภาพที่เป็นเป้าหมายของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง แต่ในแง่ของวิธีการได้มาซึ่งสันติภาพที่มีความยุติธรรมแนวทางนี้ใช้กรอบเวลาเรื่องช่วงชีวิตของความขัดแย้งอธิบายว่า *ภารกิจในการให้ความยุติธรรมจะเริ่มต้นขึ้นในช่วงก่อนความรุนแรงปะทุขึ้น และหลังจากที่ความรุนแรง (เฉพาะความรุนแรงทางกายภาพ) ยุติลงแล้วระยะหนึ่งซึ่งในช่วงเวลาที่ความรุนแรงยังดำเนินอยู่นั้นการยุติความรุนแรงเป็นภารกิจหลัก* แนวคิดเช่นนี้มาจากพื้นฐานความเชื่อที่ว่า ความยุติธรรมอยู่บนฐานของความยินยอมพร้อมใจ (consent) ซึ่งเกิดจากการที่ทุกฝ่ายมีความพร้อมทางภาวะอารมณ์และมีความไว้วางใจระดับหนึ่ง ในท่ามกลางภาวะสงครามที่มีความรู้สึกแบ่งขั้วอย่างรุนแรงยอมมีอาจสถาปนาความยุติธรรมที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกันขึ้นมาได้ ความยุติธรรมท่ามกลางภาวะสงครามมีเพียงความยุติธรรมที่ไม่ชอบธรรมของฝ่ายที่มีกำลังบังคับเหนือกว่าเท่านั้น อย่างไรก็ตามแนวทางนี้ชี้ให้เห็นว่าในช่วงที่ความ

รุนแรงดำเนินอยู่นั้น การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกัน (Conflict resolution approach) ของทุกฝ่าย สามารถเป็นสะพานไปสู่การแลกเปลี่ยนและสร้างความยินยอมร่วมกันเกี่ยวกับความยุติธรรมได้ในระยะยาว

สำหรับเนื้อหาของความยุติธรรมที่จะส่งผลต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งคือความยุติธรรมที่ส่งผลต่อการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางสังคมมีขอบข่ายที่ชัดเจนหมายถึงการสร้าง ความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง (Structural justice) ในช่วงก่อนและหลังความรุนแรง และความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) เป็นภารกิจภายหลังจากความรุนแรงยุติลง อย่างไรก็ตาม Johan Galtung เขายอมรับแนวทางความยุติธรรมในความหมายของการเอาผิด/ลงโทษผู้กระทำความผิด (ความยุติธรรมตามกระบวนการยุติธรรม) เพื่อจัดการกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้น แต่เป็นการยอมรับภายใต้เงื่อนไขความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษตามกฎหมายจึงถือได้ว่าเป็นความยุติธรรมที่จำเป็นแต่ไม่เพียงพอ เพราะต้องใช้ร่วมกับมาตรการอื่นๆ เพื่อเป้าหมายของการปรับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก

แนวทางการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งวิธีการแบบก้าวข้ามยังมีจุดเด่นที่มีข้อเสนอเรื่องมาตรการให้ความยุติธรรมที่มีผลต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (ฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้ง) หลังความรุนแรงสิ้นสุดลงระยะหนึ่งประกอบด้วย 12 มาตรการซึ่งสามารถเลือกหยิบไปใช้บางมาตรการและหลายมาตรการตามความเหมาะสมของแต่ละสังคม แต่ทั้งนี้ การเลือกใช้มาตรการเหล่านี้ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขว่ามาตรการต่างๆ ที่เลือกมาใช้ต้องเป็นที่รับรู้และได้รับความยินยอมจากคู่กรณีทุกฝ่าย มาตรการดังกล่าวประกอบด้วย (1) การดำเนินสถานการณ์ (2) การชดเชยเยียวยา (3) การขอโทษและการให้อภัย (4) การสำนึกบาป (5) กระบวนการยุติธรรมหรือแนวทางการลงโทษ (6) การอธิบายแบบวงจรกรรม (7) การตั้งคณะกรรมการแสวงหาความจริงหรือคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ (8) การให้มหรสพและการเยียวยา (9) การแสดงความเสียใจร่วมกัน/ การเยียวยาร่วมกัน (10) การซ่อมแซมความเสียหายร่วมกัน (11) การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกัน (12) ho'o ponopono (แนวทางล้อมวงพุดคุย)

แนวทางที่ 1.2.2 การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่มีลักษณะความขัดแย้งทางสังคมที่ยืดเยื้อ ซึ่งนำเสนอโดย John Paul Lederach แนวทางนี้มีรากฐานมาจากความเชื่อที่ว่าหัวใจที่นำมาสู่ความขัดแย้งก็คือ ความไม่ยุติธรรมและความไม่สมดุลของอำนาจทางสังคม ดังนั้นสภาวะที่เป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งก็คือสันติภาพที่มีความยุติธรรมเป็นองค์ประกอบหลัก หรือเรียกว่า สันติยุติธรรม จุดเน้นของแนวทางนี้อยู่ที่การปรับสัมพันธภาพทางสังคมอันเป็นบริบทหลักของความขัดแย้งซึ่งเกิดขึ้นอยู่เสมอและในบางครั้งความขัดแย้งก็

นำมาซึ่งความรุนแรง การปรับสัมพันธภาพดังที่กล่าวมา มีความหมายถึงการสร้างสมดุลทางอำนาจในความสัมพันธ์ทางสังคมทุกระดับ โดยพิจารณาความขัดแย้งและบริบทของความขัดแย้งเป็นหลัก เพราะเชื่อว่าการแปลงเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่การยุติความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ในที่สุด อย่างไรก็ตาม แนวทางนี้ยังให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ความรุนแรงซึ่งบางครั้งความรุนแรงก็มีความสำคัญในแง่ที่เป็นวิกฤตอันอาจถูกเปลี่ยนเป็นโอกาสในการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยรวมได้ กล่าวได้ว่าในแง่เนื้อหาแนวคิดแล้ว แนวทางนี้เชื่อว่าการยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งจึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายในตัวมันเอง

ในเชิงวิธีการให้ความยุติธรรมจึงไม่สามารถแยกออกจากภารกิจการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งและการลดความรุนแรงที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ ในแง่นี้หมายความว่า ภารกิจให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งต้องเป็นภารกิจเดียวกันภายใต้บริบทของสังคมการเมืองและความขัดแย้งรุนแรงที่ยังคงดำเนินอยู่ แม้ว่าในเชิงเนื้อหา แนวทางนี้จะมีความเหมาะสมกับสภาพสังคมที่มีความขัดแย้งที่ยืดเยื้อ อย่างไรก็ตาม ในเชิงวิธีการแล้วแนวทางนี้เพียงแต่แบ่งภารกิจของการสร้างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งออกเป็น 3 ด้านอย่างกว้างๆ ที่ต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันเท่านั้น ได้แก่ (1) การยุติวงจรการแก้แค้นด้วยความรุนแรง โดยใช้มาตรการการจัดการกับความรุนแรงที่เคยเกิดขึ้นในอดีต โดยมาตรการต่างๆ เช่น การเปิดเผยความจริงการชดเชยเยียวยาทั้งทางการเงินและทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปิดพื้นที่ให้กับความทรงจำทางสังคม (2) การปรับความสัมพันธ์ระหว่างคู่ขัดแย้งให้มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สมดุลกันอย่างเพียงพอที่จะต่อรองกันได้ ขัดแย้งกันได้อย่างสันติ โดยการใช้อนุวัตรทางสังคม ทั้งการขอโทษและให้อภัย และการสานเสวนา เป็นต้น และ (3) การสร้างมาตรฐานเพื่อการป้องกันความรุนแรงในอนาคต (มาตรการสำหรับอนาคต) เช่น การยอมรับความผิดและการรับประกันว่าจะไม่เกิดความรุนแรงดังที่ผ่านมาอีก เป็นต้น

เมื่อพิจารณาเนื้อหาเรื่องขอขมาความยุติธรรมที่จะส่งผลต่อการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งพบว่า แนวทางนี้เชื่อว่าการยุติธรรมที่จะส่งผลแปลงเปลี่ยนสัมพันธภาพทางสังคมได้แก่ *ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ และความยุติธรรมเชิงสังคม* ซึ่งความยุติธรรมทางสังคมนี้มีความหมายใกล้เคียงกับความยุติธรรมเชิงโครงสร้างตามแนวทางแบบก้าวข้ามข้างต้น แต่ให้ความสำคัญกับการสร้างความยุติธรรมทางสังคมเป็นหลักซึ่งมีขอขมาความหมาย 3 ด้านคือ (1) การขจัดการกีดกัน/ เลือกลปฏิบัติ (2) การเคารพสิทธิพื้นฐานทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และ (3) การยอมรับอัตลักษณ์

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้อาศัยแนวทางการอธิบายตามทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง (แนวทางที่ 1.2) เป็นหลักเพราะสามารถอธิบายเหตุการณ์ที่นำมาศึกษาได้อย่างชัดเจน โดย

ประการแรก ทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งมีมุมมองว่าความยุติธรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญของภาวะสันติภาพที่เป็นเป้าหมายและต่อกระบวนการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในเชิงวิธีการ ประการต่อมา ทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งให้ความสนใจกับการแก้ไขเหตุการณ์ความรุนแรงเฉพาะหน้า (ตามแนวทาง 1.2.1) ซึ่งมีมุมมองว่าความขัดแย้งและวิกฤตความรุนแรงที่เกิดขึ้นสามารถกลายมาเป็นตัวขับเคลื่อนไปสู่ภาวะสันติยุติธรรมได้ (แนวทางที่ 1.2.1 และ 1.2.2) ประการที่สาม ทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งให้ความสนใจกับบริบทในด้านต่างๆ ของความยุติธรรมคือ บริบทความขัดแย้งและความรุนแรงที่ดำเนินอยู่ต่อเนื่อง บริบทเวลาคือการแก้ไขความรุนแรงในระยะสั้นและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในระยะยาว (ตามแนวทางที่ 1.2.2) ประการที่สี่คือทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งชี้ให้เห็นขอบข่ายที่ชัดเจนของความยุติธรรมที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนแปลงคือการให้น้ำหนักกับความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และความยุติธรรมทางสังคม (หรือความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง) เป็นหลัก (แนวทาง 1.2.1 และ 1.2.2) และให้ความสำคัญกับความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษเป็นแนวทางเสริม (ตามแนวทางที่ 1.2.1) สำหรับมาตรการความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งนั้น การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเน้นแนวทางการอธิบายตามทฤษฎีการแก้ไขความขัดแย้ง (ตามแนวทางที่ 1.1) และการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้ง (ตามแนวทาง 1.2.1) ร่วมกันเนื่องจากมีหลายมาตรการทางสังคมและทางการเมืองที่มีความสอดคล้องและอุดช่องว่างของแต่ละแนวทาง อย่างไรก็ตามการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้พบว่าเงื่อนไขสำคัญของการให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งคือ การยินยอมพร้อมใจ (consent) หรือในระดับต่ำที่สุดคือต้องมีความเข้าใจนัยยะความหมายของความยุติธรรมที่ได้รับตรงกันซึ่งต้องอาศัยการสร้างควมไว้วางใจเป็นเงื่อนไขหลักท่ามกลางความขัดแย้งที่ยังยืดเยื้อต่อไปอีก (ทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งตามแนวทาง 1.2.1)

2. ผลการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในกรณีเหตุการณ์ตากใบใน 2 ประเด็นที่สำคัญคือ

2.1 การศึกษาขอบข่ายความยุติธรรมที่สัมพันธ์กับการแปลงเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งผ่านเหตุการณ์ตากใบซึ่งมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีผลเชิงแปลงเปลี่ยนแปลงทิศทางการแก้ปัญหาความรุนแรงและการให้ความยุติธรรมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ท่ามกลางเหตุการณ์ความรุนแรงอื่นๆ ที่ยังดำเนินอยู่ ผลของการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เหตุการณ์ตากใบเป็นกรณีที่มีการยอมรับจากฝ่ายรัฐ (รัฐบาลและเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการ) เหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบและฝ่ายภาคประชา

สังคมว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวมอย่างชัดเจน มีการกล่าวอ้างถึงความยุติธรรมในฐานะที่เป็นเงื่อนไขประการสำคัญของการลดความรุนแรงจากการใช้เหตุการณ์ตากใบเป็นข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรงจากกลุ่มขบวนการเรียกร้องเอกราชบางกลุ่ม นอกจากนี้ยังมีความพยายามเชื่อมโยงความยุติธรรมเข้ากับการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยชาวมลายูมุสลิมด้วย ทำให้มีการดำเนินนโยบายและโครงการจากทุกฝ่ายในการเรียกร้องและตอบสนองข้อเรียกร้องความยุติธรรม ตัวอย่างเช่น ภายในปี 2548 เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบในเหตุการณ์ตากใบเพื่อดำเนินคดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายจากหน่วยงานของรัฐและยื่นคำร้องขอให้ศาลทำคำสั่งไต่สวนการตายของเหยื่อ 78 รายเมื่อปี 2548 (เครือข่ายผู้หญิงภาคประชาสังคม, 2555: 76-97) เกิดการจัดตั้งโครงการเพื่อให้ความช่วยเหลือประชาชนการดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมโดยภาคประชาสังคมด้วยการใช้ยุทธวิธี “การฟ้องคดียุทธศาสตร์” ที่ดำเนินโดยฝ่ายที่สามที่เป็นองค์กรเอกชนด้านสิทธิมนุษยชน (พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ และคณะ, 2554ข: บทนำ) รวมทั้งการตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ (กอส.) ขึ้นโดยรัฐบาล พ.ต.ท.ดร.ทักษิณขึ้นเพื่อพิจารณาแนวทางในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ใหม่ การตั้งคณะกรรมการพิจารณาการให้ความช่วยเหลือเยียวยาเหยื่อในกรณีตากใบกรณีกรือเซะและกรณีอื่นๆ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนกำลังทหารในพื้นที่เขตอำเภอตากใบและอำเภอดิตชายแดนมาเลเซียโดยกองทัพบก เป็นต้น

ขอบข่ายความยุติธรรมในกรณีตากใบคือ ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ (Restorative justice) ในเชิงหลักการได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายว่าจะช่วยลดความขัดแย้งและรุนแรงที่เกิดขึ้นจากกรณีดังกล่าว อย่างไรก็ตามการยอมรับหลักการดังกล่าวอยู่ภายใต้การนิยามความหมายของการปฏิบัติที่แตกต่างกันดังที่ปรากฏในตัวอย่างการถกเถียงในเชิงความหมายของการจ่ายเงินชดเชยและการเยียวยาเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบว่ามีความหมายครอบคลุมการให้ความยุติธรรมแก่กรณีตากใบทั้งหมดหรือไม่ ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ในมุมมองของเหยื่อ ผู้ได้รับผลกระทบมีความหมายครอบคลุมถึง การฟื้นฟูสภาพของเหยื่อในระยะยาว การปรับสัมพันธภาพระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงกับประชาชนในท้องถิ่นให้สามารถต่อรองกันได้ การยอมรับความผิดของเจ้าหน้าที่รัฐในการทำให้มีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก การจัดการความทรงจำในกรณีเหตุการณ์ตากใบ เป็นต้น นอกเหนือจากข้อกังวลเรื่ององค์ประกอบของการให้ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์แล้ว ยังรวมถึงประเด็นเรื่องกระบวนการจัดการระบบการเยียวยาเหยื่ออย่างไรจึงจะเหมาะสมและตอบสนองความต้องการความยุติธรรมของเหยื่อและฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและ

ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมดด้วย นอกจากนี้ผลการศึกษายังชี้ให้เห็นว่า ขอบข่ายความยุติธรรมตามกฎหมาย (การเอาผิด/ลงโทษตามกระบวนการยุติธรรม) และขอบข่ายความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง (การยกเลิกการบังคับใช้กฎอัยการศึกในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ การปฏิรูปหน่วยงานความมั่นคง และการรับรองมาตรฐานการปกป้องสิทธิมนุษยชนของชนกลุ่มน้อย) ยังเป็นข้อกังวลของฝ่ายเหนือ ผู้ได้รับผลกระทบและภาคประชาสังคมที่มีความสำคัญต่อการลดความรุนแรงในกรณีเหตุการณ์ตากใบและความขัดแย้งที่ยืดเยื้อในจังหวัดชายแดนภาคใต้โดยรวม

2.2 ความยุติธรรมในกรณีตากใบที่ดำเนินอยู่มีลักษณะอย่างไร จากการศึกษาพบว่าความยุติธรรมในกรณีเหตุการณ์ตากใบมีลักษณะเป็นการต่อรองความยุติธรรมระหว่างฝ่ายเหนือ ผู้ได้รับผลกระทบและภาคประชาสังคมเป็นกลุ่มที่ตั้งประเด็นข้อเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบ (แม้ว่าจะมีความเห็นไม่ลงรอยกันเรื่อง การรับเงินเยียวยา และการฟ้องร้องดำเนินคดีเอาผิดกับเจ้าหน้าที่ในกระบวนการยุติธรรม) กับรัฐซึ่งตอบสนองข้อเรียกร้องความยุติธรรมโดยตั้งข้อสงวนของความยุติธรรมในกรณีตากใบ

2.3 ความยุติธรรมในกรณีตากใบนำไปสู่การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้บ้างหรือไม่อย่างไร ผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ปฏิบัติการความยุติธรรมกรณีตากใบเกิดความชะงักงันทำให้การแปลงเปลี่ยนเกิดขึ้นเป็นบางส่วน (Uneven transformation) การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งที่ชะงักงันในกรณีตากใบคือ

2.3.1 การเปิดเผยข้อเท็จจริง โดยการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อสอบสวนกรณีเหตุการณ์ตากใบมีกระบวนการเร่งรัด เนื่องจากมีจุดมุ่งหมายหาตัวปัจเจกผู้กระทำ ความผิด และไม่มีการรับฟังมุมมองที่หลากหลาย สำหรับผลของการสอบสวนข้อเท็จจริงไม่นำมาสู่ความเข้าใจความรุนแรงที่เกิดขึ้น

2.3.2 ความพยายามในการลงโทษผู้กระทำผิด ดำเนินไปโดยการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ทหารที่มีความหมายที่กำกวม ไม่มีการเอาผิดทางอาญา (เพราะความรุนแรงเกิดขึ้นระหว่างที่เจ้าหน้าที่รักษากฎหมาย) มีแต่เพียงการชดเชย และขอโทษจากหัวหน้ารัฐบาล พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ เท่านั้น

2.3.3 การชดเชยเยียวยา มุ่งเน้นการจ่ายเงินชดเชยแก่เหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบเป็นหลัก (โดยรัฐบาลหลายชุด) และมีการให้ความช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาลเหยื่อบางราย มีการให้การศึกษาแก่บุตรหลานของเหยื่อบางรายอย่างไม่เป็นทางการ ไม่มีการบันทึกรายชื่อและความช่วยเหลือที่ได้รับอย่างเป็นระบบ (โดยเจ้าหน้าที่ทหารระดับผู้บังคับบัญชาหน่วยทหารเฉพาะกิจในพื้นที่บางราย) การจ่ายเงินชดเชยเยียวยาและการ

ให้ความช่วยเหลืออื่นๆ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นมีความหมายที่กำกวม และอาจเป็นการบังคับให้เหยื่อลืมนโยบาย นอกจากนี้กระบวนการจัดสรรเงินชดเชยที่ยังไม่ทั่วถึงคือไม่ครอบคลุมเหยื่อทั้งหมด และการที่เหยื่อไม่ได้รับเงินจำนวนเท่ากันทุกทำให้เหยื่อตั้งความคาดหวังมากเกินไป ทำให้เหยื่อบางรายเกิดความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมมากขึ้น

2.3.4 การขอโทษและให้อภัย หมายถึงถึงการกล่าวขอโทษอย่างเป็นทางการของพล.อ.สุรยุทธ์ เมื่อปี 2549 และการกล่าวขอโทษส่วนตัวกับเหยื่อโดยเจ้าหน้าที่ทหารในหน่วยเฉพาะกิจประจำพื้นที่และนายทหารระดับสูงหลายนาย อย่างไรก็ตาม การขอโทษมีลักษณะเป็นการขอโทษแทนผู้กระทำซึ่งมีการระบุว่าหมายถึงรัฐบาลของพ.ต.ท.ทักษิณ และเจ้าหน้าที่ทหารหน่วยอื่น ทำให้การขอโทษเป็นการส่วนตัว ไม่มีการขอโทษจากหน่วยงานของรัฐอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า การขอโทษที่กระทำส่วนตัวต่อหน้าเหยื่อหรือผู้ได้รับผลกระทบกลับได้รับการยอมรับจากเหยื่อมากกว่าการประกาศขอโทษโดยเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบไม่ได้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์การขอโทษด้วย การขอโทษจากเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่จึงสามารถสร้างการยอมรับและความร่วมมือจากประชาชนได้ระดับหนึ่ง

2.3.5 คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) ตั้งขึ้นเพื่อเป้าหมายการศึกษาปัญหาความรุนแรงในพื้นที่ชายแดนใต้และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเป็นหลัก แต่กอส.ถือเป็นเวทีที่สำคัญในการดึงความสนใจและการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และภาคประชาสังคมในการแก้ไขความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่ดังกล่าวซึ่ง ทั้งนี้ ข้อเสนอแนะ เครือข่ายความร่วมมือ และหน่วยงานย่อยในกระทรวงต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการแต่งตั้งกอส.ได้รับการพัฒนาและนำมาใช้ต่อยอดมากขึ้นในปัจจุบัน

2.3.6 การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกันในท้องถิ่น ได้แก่ การตั้งกลุ่มเหยื่อตากใบ การดำเนินโครงการเยียวยาจิตใจของภาคประชาสังคม การตั้งองค์กรด้านกฎหมายและสิทธิมนุษยชนในภาครัฐและเอกชน และการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ทหารหน่วย ฉก. เพชรบูรณ์ที่ 30 ถือเป็นช่องทางที่สำคัญในการสร้างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

ความชะงักงันของการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบเกิดจากปฏิบัติการให้ความยุติธรรมที่ไม่ทั่วถึงคือเป้าหมายเชิงพื้นที่ของปฏิบัติการให้ความยุติธรรมและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งมุ่งเน้นเฉพาะในอ.ตากใบเพียงอำเภอเดียว และความชะงักงันของความ

ยุติธรรมในกรณีตากใบยังเกิดจากการขาดกระบวนการให้การศึกษา สร้างความเข้าใจ และการสร้างข้อตกลงในเรื่องความหมายของปฏิบัติการต่างๆ อย่างไรก็ตามก็มีสัญญาณที่ดีได้แก่ จากกรณีตากใบทำให้เหยื่อชาวมลายูมุสลิมมีพื้นที่ในสังคม ทำให้มีการพัฒนามาตรฐานการเยียวยาการละเมิดสิทธิจากเจ้าหน้าที่รัฐ การปรับยุทธการทางทหาร และการปรับมาตรฐานบุคลากรในกระบวนการยุติธรรม

3. เงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในกรณีตากใบ

ผลการศึกษาเงื่อนไขที่กำหนดความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งผ่านกรณีประสบการณ์ต่างประเทศพบว่า มีเงื่อนไขที่สำคัญอยู่ 2 ระดับได้แก่ เงื่อนไขความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเหยื่อและแนวร่วมภาคประชาสังคม (Berghof Foundation, 2006) และเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทางการเมืองระดับชาติและระดับนานาชาติ (Berghof Foundation, 2006, Roth-Arriza and Mariezcurrena, 2006, ศิวซ์, 2555)

จากการศึกษาเงื่อนไขชั้นบุคคล ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มเหยื่อและแนวร่วมภาคประชาสังคมจากการประสบการณ์ต่างประเทศที่มีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยนในกรณีเหตุการณ์อาทิติดยันของเลือด (Bloody Sunday) ที่เกิดขึ้นในปีค.ศ.1972 ท่ามกลางความขัดแย้งรุนแรงในไอร์แลนด์เหนือพบว่า บทบาทการเคลื่อนไหวของเหยื่อและภาคประชาสังคมเป็นเงื่อนไขหลักที่กำหนดผลสำเร็จของการเรียกร้องความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง (Graham, 2005: 163) จากการศึกษายุทธศาสตร์ของกลุ่มเหยื่อ/ ผู้ได้รับผลกระทบและการเกาะเกี่ยวกับภาคประชาสังคมในกรณีตากใบพบว่า มีข้อจำกัดของการพัฒนาปัจจัยดังกล่าวอย่างน้อย 4 ประการคือ ประการแรก กลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบในเหตุการณ์ตากใบมีถิ่นอาศัยกระจายตัวอยู่ในหลายอำเภอของ จ.นราธิวาส (และบางอำเภอในปัตตานีและยะลา) ซึ่งมีบริบทด้านความปลอดภัยแตกต่างกันออกไป เหยื่อมีความหวาดระแวงระดับหนึ่งว่าอาจมีเหยื่อบางส่วนที่เป็นแนวร่วมขบวนการก่อความไม่สงบทำให้การระดมเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบทั้งหมดในกรณีนี้เกิดขึ้นได้ยาก ประการต่อมา คือข้อจำกัดด้านลักษณะการดำเนินชีวิตของผู้ที่มาเป็นสมาชิกกลุ่มเหยื่อจากกรณีตากใบ ส่วนมากเป็นผู้หญิงชาวมลายูมุสลิม ซึ่งภายใต้วัฒนธรรมอิสลามซึ่งผู้หญิงเหล่านี้เคยเป็นฝ่ายได้รับการปกป้องจากสังคมแต่ต้องกลายเป็นผู้แบกรับภาระในการเลี้ยงดูครอบครัวทำให้ไม่สามารถออกมาแสดงบทบาททางสังคมได้มากไปกว่าภาระกิจที่จำเป็นในการดำเนินกระบวนการยุติธรรม ประการที่สาม คือการมีธรรมเนียมปฏิบัติตามแกนนำซึ่งในกรณีตากใบแกนนำหลัก (นางแยนะ สาลแลแม) ไม่ใช่ญาติของผู้เสียชีวิตหรือบาดเจ็บจึงไม่สามารถทำการตัดสินใจได้ว่า จะดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมต่อไปหรือไม่ ทำให้สมาชิกกลุ่มคนอื่นๆ บ้างก็

ตัดสินใจไม่ดำเนินการใดๆ ต่อไป แต่ก็มีบางส่วนที่ตัดสินใจขอความช่วยเหลือจากองค์กรเอกชน ด้านกฎหมายเพื่อให้ช่วยดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมต่อไปเป็นรายบุคคล *ประการที่สี่* คือเหยื่อและองค์กรภาคประชาสังคมยังมีมุมมองไม่สอดคล้องกันเรื่องการเรียกร้องความยุติธรรมและขอขยายของประเด็นที่ต้องการเรียกร้อง ซึ่งจากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้น นอกจากจะสะท้อนว่ากลุ่มเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบยังไม่สามารถเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงจากข้างล่างได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ยังชี้ให้เห็นแนวโน้มว่าการเรียกร้องความยุติธรรมในกรณีตากใบจะลดลงอีกในอนาคต

การศึกษาเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งจากประสบการณ์ในระดับโลกพบว่ามีปัจจัยสำคัญอย่างน้อย 4 ประการประสานกัน ได้แก่ (1) การที่สังคมอยู่ในภาวะสันติภาพเชิงลบ (2) การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างระบอบการเมืองการปกครอง การปฏิรูปหน่วยงานของรัฐอย่างน้อย 2 หน่วยงานสำคัญคือ หน่วยงานด้านการรักษาความมั่นคงของรัฐและกระบวนการยุติธรรม (3) บทบาทความเป็นผู้นำของรัฐบาลพลเรือน และ (4) การจัดทำข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเหตุการณ์ความรุนแรง ในเหตุการณ์ตากใบพบว่า เงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่กำหนดความยุติธรรมมีอย่างน้อย 3 ประการได้แก่

3.1 ความต่อเนื่องของความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้

เหตุการณ์ตากใบ เป็นเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นท่ามกลางความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงตอบโต้กันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงและขบวนการก่อความไม่สงบ ผลการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ตากใบเป็นเหตุการณ์ที่มีลักษณะเป็นการวางแผนล่วงหน้าซึ่งรัฐไทยเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำในกรณีนี้ ซึ่งแม้ว่ารัฐไทยจะอำนวยความสะดวกตามแหล่งอ้างอิงอำนาจรัฐอย่างไรก็ดี จากข้อจำกัดเรื่องความชะงักงันของความยุติธรรมและการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งส่งผลให้ เหตุการณ์ตากใบจึงยังคงถูกใช้เป็นข้ออ้างรองรับสำหรับการใช้ความรุนแรงของกลุ่มก่อความไม่สงบบางกลุ่มเพื่อแสดงการต่อต้านและลดทอนความชอบธรรมของความยุติธรรมตามอำนาจรัฐด้วยการใช้แนวทางการแก้แค้นโดยใช้ความรุนแรงโดยอ้างอิงมาตรการการละเมิดสิทธิมนุษยชนและการเลือกปฏิบัติด้านชาติพันธุ์ต่อชาวมลายูมุสลิมในพื้นที่ สามจังหวัดของประเทศไทยในการใช้ความรุนแรงเพื่อต่อรองอำนาจกับรัฐไทย เช่นในกรณีของนายมะรอโซ จันทราวดี ที่ตัดสินใจเข้าร่วมกับขบวนการก่อความไม่สงบที่เคลื่อนไหวอยู่ในอ.บาเจาะ จ.นราธิวาส ตั้งแต่ปี 2548 ภายหลังจากรอดชีวิตจากการสลายการชุมนุมในเหตุการณ์ตากใบ นอกจากนี้ เหตุการณ์ตากใบยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองอำนาจระหว่างกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องเอกราชในสามจังหวัดชายแดนใต้ ดังเช่น กรณีการเผยแพร่วีดิทัศน์เรื่อง “ข้อเท็จจริงตากใบ กับดักลวงของ

ขบวนการ BRN Coordinate” ในเว็บไซต์ของกลุ่มพูล¹ กล่าวอ้างว่ากลุ่ม BRN เป็นผู้วางแผน หลอกล่อพี่น้องชาวมลายูมุสลิมให้ออกไปร่วมชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์ตากใบ และนำไปสู่ ความสูญเสียจำนวนมาก ทั้งนี้ เพื่อลดทอนความชอบธรรมการต่อสู้เพื่อเอกราชของกลุ่ม BRN อีกทั้งเป็นการออกตัวกับรัฐไทยว่าพูลไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ความสูญเสียครั้งนี้ ซึ่งจะเป็น การเพิ่มอำนาจต่อรองกับรัฐให้กับกลุ่มพูลเองด้วย (ผู้สื่อข่าวอาวุโสสำนักข่าวเนชั่น, **สัมภาษณ์**, 23 มิถุนายน 2555) ท่ามกลางภาวะการต่อสู้ทางอำนาจเช่นนี้ ทำให้การเมืองของความยุติธรรม และการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น

3.2 บริบทเชิงสถาบันการเมือง

3.2.1 หน่วยงานฝ่ายความมั่นคง ยังคงเป็นตัวแสดงหลักในการควบคุมสถานการณ์ ใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ซึ่งจำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับการใช้อำนาจในพื้นที่ เรียก โดยทั่วไปว่า “กฎหมายความมั่นคง” ซึ่งในปัจจุบัน มีกฎหมายในกลุ่มนี้ที่บังคับใช้ในพื้นที่ สาม จังหวัดชายแดนใต้ถึง 3 ฉบับ ได้แก่ กฎอัยการศึก พ.ศ. 2457 พระราชกำหนดการบริหารราชการ ในสถานการณ์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2548 และพระราชบัญญัติความมั่นคงภายในราชอาณาจักร พ.ศ. 2551 ในภาพรวมของ สามจังหวัดชายแดนใต้ร่วมกับการบังคับใช้กฎหมายอาญาบังคับใช้ทั่วประเทศ ทำให้ในพื้นที่ดังกล่าวมีกฎหมายที่บังคับใช้อยู่ทับซ้อนกันอยู่หลายชุด จากการศึกษา พบว่า กฎหมายความมั่นคงที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นส่งผลกระทบต่อกลไกกระบวนการยุติธรรมใน พื้นที่เพราะมีหลักการมุ่งเน้นตอบสนองต่อวาทกรรมต่อต้านการก่อการร้ายสากลและการรักษา ความมั่นคงภายในรัฐ ในเชิงเนื้อหาของกฎหมายจึงมีการให้อำนาจเจ้าหน้าที่ในการจำกัดสิทธิ เสรีภาพของประชาชนได้โดยได้รับการคุ้มครองจากการต้องรับโทษทางอาญาระหว่างการปฏิบัติ ราชการ ดังนั้น กรณีตากใบที่มีการกล่าวหาว่าเจ้าหน้าที่รัฐเป็นผู้ละเมิดสิทธิมนุษยชนจึงประสบกับ ภาวะชะงักงัน

3.2.2 ธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการรับผิดชอบของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคง

ผลการศึกษาในกรณีเหตุการณ์ตากใบพบว่า ไม่มีการแสดงความเห็นที่ชัดเจนเกี่ยวกับการ กล่าวโทษและการรับผิดชอบในกรณีตากใบ เช่น กรณีการโยกย้ายนายทหารระดับสูงที่เป็นผู้บัญชาการ เหตุการณ์ตากใบ โดยเฉพาะแม่ทัพภาคที่ 4 ในขณะที่นั้นซึ่งคณะกรรมการสอบสวนทางวินัยที่ กองทัพตั้งขึ้นพิจารณาว่าเป็นความผิดพลาดของแม่ทัพภาค ที่ละทิ้งสถานการณ์ชุมนุมไปกลาง ครัน และเสนอให้สั่งย้ายแม่ทัพภาคที่ 4 ในขณะที่นั้นกลับเข้ารับตำแหน่งในกระทรวงกลาโหมแทน

¹รับชมวิดีโอชุดดังกล่าวได้ที่ http://www.puloinfo.org/index.php?option=com_content&view=article&id=267%3A2012-10-19-09-44-45&catid=41%3Amultimedia&Itemid=48&Itemid=48 เข้าถึงเมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2555

แต่ในภายหลังกองทัพก็เลื่อนยศให้นายทหารระดับสูงที่ถูกโยกย้ายออกทุกคน ทำให้มาตรการโยกย้ายเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงในกรณีนี้มีความหมายที่คลุมเครือเพราะไม่มีการกล่าวโทษและการยอมรับความผิดที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังมีเจ้าหน้าที่ทหารระดับสูงนายหนึ่งให้ความเห็นว่า “ตามหลักการแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นคงไม่สามารถถือว่าเป็นการลงโทษทางวินัย เพราะทหารเรามีบทลงโทษที่รุนแรงเช่นกัน อีกทั้งในกรณีนี้ การพิจารณาความผิดก็เป็นไปตามหลักพิจารณาความผิดสถานเบาเพราะไม่มีการนำขึ้นพิจารณาในศาลทหาร” (นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 9 มิถุนายน 2555) ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นเงื่อนไขข้อจำกัดที่สำคัญในเชิงธรรมเนียมปฏิบัติของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคงซึ่งมีคำอธิบายต่อการแสดงความรับผิดชอบที่จำกัดเพียงการยอมรับผิดอย่างไม่เป็นทางการและการยอมรับผิดในฐานะการแสดงความเสียใจต่อความสูญเสียส่วนตัวว่า การให้เจ้าหน้าที่ทหารรับผิดชอบถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจทำอย่างเป็นทางการได้ เนื่องจากการยอมรับความผิดและการประกาศว่าการโยกย้ายออกจากพื้นที่คือการลงโทษ ย่อมส่งผลถึงขวัญกำลังใจของเจ้าหน้าที่ทหารและความชอบธรรมของกองทัพโดยรวม ดังสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำกล่าวดังนี้

“การโยกย้าย อันที่จริงเป็นเรื่องปกติอยู่แล้ว แต่สำหรับเรื่องนี้ มองว่าเป็นการลงโทษ ในแบบที่ส่งผลทางอ้อม เพราะถ้าท่าน (หมายถึงแม่ทัพภาคที่ 4 ในเวลานั้น) ไม่เจอเรื่องนี้ ท่านเองก็อาจจะมือนาคอีกไกลในทางทหาร กรณีแบบนี้ท่าน (หมายถึงอดีตแม่ทัพภาคที่ 4 ขณะนั้น) เองก็ต้องเสียสละเพราะอย่างไรเสีย ท่านเองก็คงเข้าพื้นที่ไม่ได้แล้วที่เรียกว่าเสียสละเพราะในกรณีแบบนี้ถือว่าทำตามหน้าที่ เพราะเจ้าหน้าที่ก็ต้องตัดสินใจเหมือนกัน คือ ต้องมองอีกด้านว่าถ้าเจ้าหน้าที่ไม่ทำแล้วเกิดการเข้าไปแย่งผู้ต้องหากันเจ้าหน้าที่ก็ผิดอีก ... และหากจะดำเนินคดีก็ต้องเป็นศาลทหารเพราะไม่อย่างนั้น มองว่าไม่ยุติธรรม เพราะว่าถ้าดำเนินคดีอาญาเจ้าหน้าที่อื่นๆ ก็ไม่อยากจะมาปฏิบัติงาน ต่อไปพอมีเหตุการณ์อีกเขาก็คงไม่อยากจะออกไปเพราะกลัวจะโดนฟ้อง” (อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน 2555)

3.2.3 ปัญหาการเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์ใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้และการลงหลักปักฐานของคุณค่าสิทธิมนุษยชนในเชิงสถาบัน (Institutionalization)

ผลการศึกษาเหตุการณ์ตากใบชี้ให้เห็นว่า การใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมโดยผู้เข้าร่วมการชุมนุมไม่มีอาวุธร้ายแรงโดยไม่มีการแสดงความรับผิดชอบในเหตุการณ์อย่างจริงจังและเป็นที่ยอมรับของสาธารณะ ยิ่งไปกว่านั้นการที่เจ้าหน้าที่บางรายแสดงความรู้สึกต่อชาวบ้านที่แสดงออกเรื่องการเมือง

เรียกร้องสิทธิและความยุติธรรมว่า “เป็นแนวร่วมขบวนการก่อความไม่สงบ” (คณะกรรมการการวิสามัญเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สถานิติบัญญัติแห่งชาติ 2551: 7) ส่งผลโดยตรงให้ชาวมลายูมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนหนึ่งรู้สึกว่าจะไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมการเมืองไทย กรณีตากใบจึงยิ่งตอกย้ำสมมุติฐานของปัญหาความไม่สงบที่มักถูกกล่าวถึงว่าเกิดจาก **ความไม่เข้าใจในความแตกต่างทางศาสนา ภาษา และวัฒนธรรม และสาเหตุความอยุติธรรม** โดยเฉพาะเมื่อเหตุผลทั้งสองประการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ชนิดที่สาเหตุแรกถูกใช้เป็นข้ออ้างเหตุผลรองรับให้กับการเลือกปฏิบัติและนำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชน เช่น การจับกุมโดยมิได้กระทำผิด หรือไม่มีพยานหลักฐานที่น่าเชื่อถือเพียงพอ การดำเนินการสอบสวนและดำเนินคดีที่ใช้ระยะเวลายาวนาน ตลอดจนการซ้อมทรมานเพื่อให้รับสารภาพ การสังหารนอกกระบวนการยุติธรรม และการบังคับบุคคลสูญหาย เป็นต้น (คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ, 2549: 19-20, คณะกรรมการการวิสามัญเพื่อสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบฯ สถานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2551: 10-11)

ผลจากการศึกษายังชี้ให้เห็นต่อไปด้วยว่า การไม่ลงหลักปักฐานของคุณค่าสิทธิมนุษยชนในเชิงสถาบันในสังคมไทย หรือแม้กระทั่งในกระบวนการยุติธรรมไทยยังเป็นข้อจำกัดประการสำคัญซึ่งทำให้ความยุติธรรมในกรณีตากใบเกิดความชะงักงัน เห็นได้จากการอ้างอิงความชอบธรรมของรัฐในปฏิบัติการการสลายการชุมนุมและการควบคุมตัวผู้ชุมนุมจากกฎอัยการศึก 2457 ที่ประกาศใช้อีกครั้งตั้งแต่เดือนมกราคม 2547 และผลการศึกษากลไกในกระบวนการยุติธรรมที่มีช่องว่าง ได้แก่ ในศาลคดีแพ่ง ซึ่งใช้กลไกการไกล่เกลี่ยในอันมีจุดมุ่งเน้นในการพยายามยุติข้อพิพาทโดยเร็ว โดยเฉพาะในกรณีคดีตากใบซึ่งถือว่าเป็นข้อพิพาทที่อาจนำไปสู่การรบกวนความสงบสุขของสาธารณะได้ การประวิงคดีให้เกิดความล่าช้า การเบิกตัวพยานที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกระทำผิดโดยตรง การโอนคดีออกนอกพื้นที่รวมทั้งการเพิกเฉยต่อการแสวงหาหลักฐานอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเว้นบทบัญญัติเรื่องการปกป้องสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยการอ้างบทบัญญัติในกฎอัยการศึกที่ปรากฏตามคำสั่งไต่สวนการตายในกรณีเหตุการณ์ตากใบ (พุทธณี กางกั้น, เอกสารอัดสำเนา: 57-58) ยิ่งตอกย้ำให้ประชาชนใน สามจังหวัดชายแดนใต้รู้สึกว่าตนเองถูกเลือกปฏิบัติ แตกต่างไปจากประชาชนในภาคอื่นๆ ของประเทศ

ทั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตจากประเด็นปัญหาเชิงสถาบันว่า การผูกขาดอำนาจการรักษาความมั่นคงภายในก็ดี ธรรมเนียมปฏิบัติเรื่องการรับผิดชอบของหน่วยงานฝ่ายความมั่นคงก็ดี หรือปัญหาการเลือกปฏิบัติต่อกลุ่มชาติพันธุ์และประเด็นปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ต่างเป็นประเด็นที่ไม่เกี่ยวข้องกันโดยตรง แต่มักถูกผูกโยงกันด้วยหลักการเรื่องอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐ และ

เมื่อโจทย์ทั้ง 3 ประเด็นถูกบิดให้กลายเป็นเรื่องที่ถูกโยงกับการรักษาอธิปไตยและความมั่นคงของรัฐจึงทำให้ความยุติธรรมชะงักงัน

3.3. ความไม่ไว้วางใจระหว่างรัฐและชาวบ้าน

ผลการศึกษาทำให้พบว่า ชาวบ้านที่เป็นเหยื่อและผู้ได้รับผลกระทบกรณีตากใบแม้จะมีความเชื่อมั่นว่าฝ่ายเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้กระทำความผิดในเหตุการณ์ตากใบ แต่การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ได้รับการลงโทษทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจว่าทุกการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ว่าจะเป็นการบุกค้น จับกุม ทรมานเป็นการปฏิบัติตามกฎหมายความมั่นคง โดยเฉพาะการที่มีคำสั่งใต้สวนการตายของศาลออกมาว่า การกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐเป็นการกระทำตามกฎหมายทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติว่ากฎหมายพิเศษ และกระบวนการยุติธรรมให้อำนาจเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงอย่างมาก กฎหมายและกระบวนการยุติธรรมจึงเป็นเครื่องมือที่รังแกประชาชน (วศิน สุวรรณรัตน์, 2555: 27) ประสบการณ์และความรู้สึกดังที่กล่าวแล้วข้างต้นทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบมีความเชื่อว่า กระบวนการยุติธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยตัดสินอนาคตเรื่องความยุติธรรมในกรณีตากใบ ซึ่งที่สุดแล้วพวกเขาจะไม่ได้รับความยุติธรรมกลับคืนมา ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยกับการต่อสู้ในกระบวนการยุติธรรมและเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่

ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงของรัฐก็มีมุมมองว่า การชุมนุมประท้วงหน้าสภอ.ตากใบเป็นการวางแผนล่วงหน้าของผู้ก่อความไม่สงบ เพราะเป็นการชุมนุมที่ไม่ต้องการการเจรจาและไม่ฟังอะไรทั้งสิ้น ผู้ประท้วงเป็นกลุ่มจัดตั้งที่ไม่ได้มีสาเหตุมาจากความเดือดร้อนเฉพาะหน้า (จากความยากจนหรือการได้รับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยตรงต่อผู้ชุมนุม) แต่เป็นกลุ่มที่หวังผลทางการเมือง (อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส, อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4, **สัมภาษณ์**, 18 มิถุนายน 2555, นายทหารระดับสูง กอ.รมน., **สัมภาษณ์**, 7 มิถุนายน 2555, อดีตผบ.ตำรวจภูธรภาค 9, **สัมภาษณ์**, 1 มิถุนายน 2555, อดีตผบ.ฉก.ที่ 30 อ.ตากใบและอดีตรองผบ.ฉก.จังหวัดนราธิวาส, **สัมภาษณ์**, 10 มกราคม 2555, พนักงานสอบสวนสภอ.สุโขทัย, **สัมภาษณ์**, 27 พฤษภาคม 2555) “การชุมนุมประท้วงครั้งนี้เป็นเรื่องผิดธรรมชาติ เพราะทางฝ่ายมือปืนใช้อารมณ์ ให้ตั้งตัวแทนก็ไม่ตั้ง บอกให้ปล่อยอย่างเดียว ยังไงก็ไม่ยอม ต่างจากมือปืนที่มีการยอมเจรจาโดยการตั้งตัวแทนมาเจรจา ให้ตัวแทนศาสนาพูดก็ไม่ฟัง ยังใช้ก้อนหินกับรองเท้าเตะขว้างปา และไล่ให้กลับไปเลี้ยงแพะ มีการพาพ่อแม่ของชรบ. 6 คนมาพูด ก็ไล่ให้เขากลับไป มีการตอรองว่าวันจันทร์จะปล่อยตัว แต่ก็ไม่ยอม” (อดีตรองผู้ว่าราชการจังหวัดนราธิวาสเมื่อปี 2547, **สัมภาษณ์**, 26 มิถุนายน 2555) สอดคล้องกับความเห็นของพนักงานอัยการเจ้าของสำนวนที่

เกี่ยวข้องกับคดีตากใบ ว่าเมื่อพิจารณาจากหลักฐานแล้ว มีเหตุอันควรน่าเชื่อถือได้ว่าผู้ชุมนุมประท้วงมีความประสงค์จะก่อความไม่สงบ มีการยุยงให้มีการต่อต้านการทำหน้าที่ของรัฐ จึงเป็นการชุมนุมโดยไม่สงบ มีการตระเตรียมก่อน ดังนั้นพนักงานอัยการจึงทำความเห็นสั่งฟ้องกลุ่มผู้นำการชุมนุมทั้ง 59 คน (พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาส อ้างใน พุทธณี กางกั้น, เอกสารอรรถาธิบาย: 56) นอกจากนี้ การศึกษาครั้งนี้ยังพบว่า เงื่อนไขความต่อเนื่องของความรุนแรงและเงื่อนไขเชิงสถาบันยังเป็นส่วนหนึ่งของการผลิตความไม่ไว้วางใจซ้ำเติมมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ดี ผลจากการศึกษาพบว่า เหตุการณ์ตากใบชี้ให้เห็นเงื่อนไขเชิงบวกที่สำคัญคือวิธีการที่นำมาใช้ในการแก้ไขความขัดแย้งและการปรับตัวของคู่ขัดแย้งในระดับย่อยอาจจะเป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การสร้างควมไว้วางใจและการสร้างความยินยอมเรื่องความยุติธรรมได้ในอนาคต กล่าวคือตัวอย่างเรื่องราวการฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ทหารในพื้นที่กับเหยื่อในอ.ตากใบ พร้อมกับการเข้าร่วมโครงการเยียวยาจิตใจของภาคประชาสังคม (ช่วงปี 2548) นำมาซึ่งการลดความหวาดระแวงระหว่างกันได้ในระดับที่สามารถสร้างข้อตกลงในการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นร่วมกัน เช่น การนำเข้าสินค้าเถื่อน และปัญหายาเสพติด เป็นต้น ถือเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นว่า การแก้ไขความขัดแย้งร่วมกันระหว่างคู่ขัดแย้งในระหว่างที่ความรุนแรงยังดำเนินอยู่จนสามารถสร้างความไว้วางใจกันได้ในระดับหนึ่ง ทำให้ทั้งสองฝ่ายมีความพร้อมในการสานเสวนาเพื่อสร้างข้อตกลงเกี่ยวกับความยุติธรรมได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาสำคัญยังอยู่ที่ว่าจะขยายระดับของปฏิบัติการเช่นนี้ใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ได้อย่างไร รวมทั้งจะทำให้ผลลัพธ์ของปฏิบัติการเช่นว่านั้นมีความมั่นคงเพียงพอที่จะรองรับความขัดแย้งรอบใหม่ได้

6.3 นัยยะของการศึกษาที่มีต่อข้อถกเถียงทางทฤษฎี

ข้อค้นพบในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงนัยยะบางประการต่อการศึกษาความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง ประการแรก แม้ว่าจะงานชิ้นนี้จะสนับสนุนข้อเสนอทางทฤษฎีที่ว่า “ความยุติธรรมเป็นปัจจัยสำคัญของภาวะสันติภาพและต่อกระบวนการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง” แต่วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของ “การสร้างควมไว้วางใจ” ที่เป็นเงื่อนไขในการดำเนินนโยบายหรือมาตรการต่างๆ เพื่อสร้างความยุติธรรม มาตรการต่างๆ ที่งานชิ้นต่างๆ พยายามชี้ให้เห็นว่าจะนำไปสู่ความยุติธรรมแบบเอาผิด/ลงโทษตามกฎหมาย ความยุติธรรมเชิงสมานฉันท์ หรือความยุติธรรมเชิงโครงสร้าง แม้ว่าจะมีความจำเป็น แต่อาจไม่เพียงพอ งานชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของการนำมาตราการเหล่านี้ไป

ปฏิบัติคือการสร้างความไว้วางใจระหว่างตัวแสดงไม่ว่าจะเป็นฝ่ายรัฐ เขี้ยว หรือตัวแสดงที่มีบทบาทเป็นตัวกลางในการไกล่เกลี่ย

ประการที่สอง งานที่ศึกษาความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งส่วนมากมักจะศึกษาในช่วงเวลาหลังจากที่ความขัดแย้งยุติไปแล้ว หรือศึกษาเหตุการณ์ภายหลังจากที่มีการบรรลุข้อตกลงสันติภาพ ข้อสรุปที่ได้จากกรณีศึกษาลักษณะนี้ ดังที่ได้ชี้ให้เห็นในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ มักจะมีข้อจำกัดในการอธิบายความขัดแย้งที่ยังคงดำรงอยู่ กรณีศึกษาจากงานชิ้นนี้ได้อุดช่องว่างหรือเสริมแง่มุมของการศึกษา “ปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่ยังคงดำรงอยู่” และได้แสดงให้เห็นถึงข้อจำกัดทางทฤษฎี รวมทั้งเงื่อนไขในลักษณะต่างๆของการสร้างความยุติธรรม และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้ง

ประการที่สาม วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ได้แสดงให้เห็นว่าการสร้างความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นกระบวนการที่เต็มไปด้วยพลวัต การต่อสู้ ต่อรอง และปะทะสังสรรค์ระหว่างตัวแสดงต่างๆ และจากพลวัตดังกล่าวนี้เองที่อาจทำให้การแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งไม่อาจดำเนินการได้อย่างราบรื่นหรือสามารถแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งได้โดยทั้งหมด ในทางกลับกันดังที่งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็น กระบวนการต่อรองความยุติธรรมได้ส่งผลทำให้เกิดความแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งขึ้นเป็นบางส่วน ขณะที่บางส่วนไม่เกิดการแปลงเปลี่ยน (uneven transformation)

6.4 ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาในอนาคต

เนื่องจากผู้วิจัยศึกษาแนวคิดของความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งผ่านเหตุการณ์ความรุนแรงที่มีลักษณะเป็นเหตุการณ์ที่มีผลในเชิงแปลงเปลี่ยนจากปรากฏการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทย ซึ่งเผชิญกับข้อท้าทายที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการคือ *ประการแรก* การที่ทฤษฎีการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งเป็นทฤษฎีเชิงกระบวนการซึ่งให้ความสนใจพลวัตทางสังคมและความขัดแย้งเป็นหลัก ในการศึกษาชิ้นนี้จึงไม่สามารถสร้างข้อสรุปทั่วไปในเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) ที่มีความเข้มแข็งและเพื่อให้ข้อสรุปดังกล่าวมีความเข้มแข็งมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาปฏิบัติการที่มีการใช้แนวคิดนี้อย่างจริงจัง *ประการต่อมา* คือ แม้ว่าการศึกษาเหตุการณ์ความรุนแรงจะมีความสำคัญและควรให้ความสนใจในการศึกษาต่อไป อย่างไรก็ตาม กติเรื่องราวที่เกิดขึ้นในกรณีเหตุการณ์ที่นำมาศึกษาซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของความรุนแรงอื่นๆ ที่ยังคงเกิดขึ้นอยู่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้ อาจจะไม่เพียงพอต่อการสร้างข้อสรุปทั่วไปในเชิง

ทฤษฎี ทั้งนี้ควรขยายความสนใจไปสู่การศึกษาเหตุการณ์ความรุนแรงครั้งสำคัญๆ ขึ้นมากขึ้นโดยเชื่อมโยงกับการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งรุนแรงในภาพใหญ่ต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กฤษฎา บุญราช. 2554. กระบวนการสร้างความเป็นธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้: ศึกษาเฉพาะกรณีการดำเนินงานของศูนย์ยะลาสันติสุข. เอกสารงานวิจัยวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร. เอกสารอัตรสำเนา.

กลุ่มชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากอำเภอตากใบ บาเจาะ และแว้ง. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552

กลุ่มญาติผู้ชุมนุมและผู้เสียชีวิต อ.แว้ง. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2555.

กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตจาก อ.เจาะไอร้อง. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2555.

กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตจาก ต.ไพรวัน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.

กลุ่มญาติผู้เสียชีวิตกรณีตากใบ. อ.ตากใบ อ.ยิงอ และ อ.บาเจาะ. สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2555

กองสารนิเทศ กรมกิจการพลเรือนทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด. “ผลการสอบสวนขั้นต้นในเหตุการณ์ 25 ตุลาคม 2547 ที่อ. ตากใบ” ใน สุริชัย หวันแก้ว. **2 ปีตากใบ: ชีวิตที่ต้องการคำตอบ**. (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ), 2549. กัลตุง, โยฮัน. 2550. การแปลงเปลี่ยนข้อขัดแย้งด้วยความขัดแย้งด้วยสันติวิธี. แปลจาก Conflict Transformation by Peaceful Means แปลโดย เตชา ตั้งสีฟ้า กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

กามา อาลี. อดีตชุดรักษาความปลอดภัย ต.พร่อน. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

แกนนำกลุ่มญาติตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.

แกนนำญาติผู้เสียหายกรณีตากใบ ต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์.

แกนนำเหยื่อตากใบ ต.เจ๊ะเห อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

แกนนำเหยื่อตากใบ ต.ไพรวัน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 1 พฤษภาคม 2555.

กำนันตำบลเจ๊ะเห อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

กำนันตำบลไพรวัน อ.ตากใบ จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.

เกษียร เตชะพีระ. 2548. สงคราม สันติภาพและความยุติธรรม. มติชนรายวัน วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2548 ปีที่ 28 ฉบับที่ 10079. คำสั่งศาลจังหวัดสงขลา คดีหมายเลขดำที่ ข.16/2548 คดี ข.8/2552, 29 พฤษภาคม 2552.

ขวัญชาติ กล้าหาญ. พลเอก. วุฒิสมาชิก (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4 เมื่อปี 2548). สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2555.

ขวัญชาติ กล้าหาญ. พลเอก. วุฒิสมาชิก (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4 เมื่อปี 2548). สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2555

ขวัญชาติ กล้าหาญ. พลเอก. วุฒิสมาชิก (อดีตแม่ทัพภาคที่ 4 เมื่อปี 2548). สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2555

คณะกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงในภาคใต้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน แห่งชาติ. รายงานกรณีเหตุการณ์ความรุนแรงที่อำเภอตากใบ จ.นราธิวาส (27 ตุลาคม 2547). 2548. เอกสารอัดสำเนา.

คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ. 2549. รายงานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ: เหาชนะความรุนแรงด้วยพลังสมานฉันท์. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ.

คณะกรรมการอิสระสอบสวนข้อเท็จจริงกรณีเหตุการณ์ตากใบ. 2548. รายงานสอบสวนข้อเท็จจริง กรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2547. เอกสารอัดสำเนา.

คณะกรรมการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ วุฒิสภา. 2548. รายงานการพิจารณา เรื่อง กรณีความรุนแรงที่ตากใบกับปัญหาความมั่นคงของมนุษย์ในพื้นที่ 3 จังหวัด ชายแดนภาคใต้. เอกสารอัดสำเนา.

คณะกรรมการวิสามัญเพื่อสอบสวนและศึกษาสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดน ภาคใต้ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. 2551. รายงานผลการสอบสวนศึกษาสถานการณ์ความ ไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ: สภานิติบัญญัติแห่งชาติ.

คณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ. 2550. รายงานกิจกรรมของคณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ ประจำเดือนกรกฎาคม-เดือนตุลาคม พ.ศ. 2550. กรุงเทพฯ: คณะทำงานยุติธรรมเพื่อ สันติภาพ. คณะอนุกรรมการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงในภาคใต้ คณะกรรมการ สิทธิมนุษยชน แห่งชาติ. 2548. รายงานการรวบรวมข้อมูลกรณีเหตุการณ์รุนแรงที่หน้า สถานีตำรวจภูธรตำรวจภูธรอำเภอตากใบจังหวัดนราธิวาส. เอกสารอัดสำเนา.

โคอิชิน อันวาร และสุภลักษณ์ กาญจนขุนดี. 2547. ใครจุดไฟได้? กรุงเทพฯ: อินโดไชน่าพับลิชิ่ง.

- คาใจสอบกรือเซะ รัฐปิดชื่อเจ้าหน้าที่.26 เมษายน 2548. คมชัดลึก. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.komchadluek.net/news/2005/04-26/p1-17157152.html>. [28 กรกฎาคม 2549].
- จันทน์ สุวรรณวาสิ(บก.). 2548. ปัญหาความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้จากมุมมองทางวิชาการด้านไทยศึกษา.เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ.กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ.
- จตุรนต์ สังกัดเล็กเงื่อนไขห้ามผู้เสียหายตากใบฟ้องเจ้าหน้าที่รัฐ”. 9 เมษายน 2548. ผู้จัดการออนไลน์. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9480000048723>
- จตุรนต์ เอื้ออำนาจ. 2548. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์: การคืนอำนาจแก่เหยื่ออาชญากรรมและชุมชน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จตุรนต์ เอื้ออำนาจ. 2549. การดำเนินกระบวนการยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้: ปัญหาและแนวทางแก้ไข. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี.
- เจี๊ยะอิง ไม่เปิดเผยนามสกุล. ผู้ชุมนุมที่สภ.อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.
- เจี๊ยะแอะเลาะ ปือซา. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2555.
- เจี๊ยะไชนง สุทรง. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2553.
- จำริญ เต็นอุดม. ประธานมูลนิธิพัฒนาธรรมอิสลามภาคใต้. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2550.
- จำลอง คุณสงค์. นายทหารระดับสูงใน กอ.รมน. สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2555.
- เจ้าหน้าที่กรมคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม. สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2550.
- เจ้าหน้าที่ตำรวจใน สภ.อ.บาเจาะ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2555.
- เจ้าหน้าที่ระดับสูงฝ่ายความมั่นคงคนหนึ่ง. สัมภาษณ์, วันที่ 20 พฤษภาคม 2550.
- ใจ อึ้งภากรณ์, สุภชาติ ยิ้มประเสริฐ และคณะ. 2544. อาชญากรรมรัฐในวิกฤตการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการรับข้อมูลและสืบพยานเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. 2543. อภัยวิถี: มิตร/ศัตรู และการเมืองแห่งการให้อภัย. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. บก. 2551. แผ่นดินในจินตนาการ: รัฐและการแก้ไขปัญหามลภาวะในภาคใต้. กรุงเทพฯ: มติชน.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ 2551. ความรุนแรงกับการจัดการ "ความจริง" : ปัตตานีในรอบกึ่งศตวรรษ.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาย โปธิธิตา. 2552. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากร

และสังคมมหาวิทยาลัยมหิดล.

ชาวบ้านหญิง อ.เจาะไอร้อง. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุม. สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม.

ชาวบ้าน ต.ไพรวัน อ.ตากใบ. ไม่ต้องการเปิดเผยชื่อ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2555.

ชาวบ้านผู้เข้าร่วมชุมนุมจากอ.สายบุรี. สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2550.

ชุมพล แก้วล้วน. นายทหารจาก กอ.รมน.ภาค 4 ส่วนหน้า. สัมภาษณ์, 7 มิถุนายน 2555.

ชากียะ สะมะแอ. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

ซาปีเยาะ บินนะ. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

ชูไฮลา รานีดิ้ง. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมเหตุการณ์ตากใบ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2549.

ชามัดดาร์ รณพีร์. 2547. ตรวจบัญญัติสันติภาพ: แนวคิดและประสบการณ์จากเอเชียใต้: คำบรรยาย

พิเศษ. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ญาติของนายอูมา คือละ. ญาติผู้เสียชีวิต 9. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

ญาติของผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบ (ไม่เปิดเผยชื่อ). สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

ณัฐกานต์ เต๊ะละ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

ณัฐกานต์ เต๊ะละ. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

ณัฐกานต์ เต๊ะละ. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2553.

ณัฐกานต์ เต๊ะละ. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552.

ณัฐกานต์ บิล่าเต๊ะ. ญาติผู้ได้รับบาดเจ็บ. สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2554.

ณัฐพงศ์ ไม่เปิดเผยนามสกุล, ร้อยเอก. อดีตหัวหน้าหน่วยยุทธการของหน่วยเพชรารูธ. สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2556.

ดอน ปาทาน. ผู้สื่อข่าวอาวุโสสำนักพิมพ์เนอะเนชั่น. สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2555.

คะโต๊ะยุติธรรม. คดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหายกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 3 ตุลาคม 2550.

- ตามคาด“ขวัญชาติ”นั่งแม่ทัพภาค4. 15 มีนาคม 2548. ผู้จัดการ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9480000036973>. [3 กรกฎาคม 2555].
- ตีเมาะ กาบากอ. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.
- ตีเมาะ กาบากอ. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2553.
- ถ้า กอส. ไม่มีหน้าที่เรื่องความยุติธรรม แล้วจะถามจากใคร. 11 เมษายน 2548. แถลงการณ์ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.humanrights.asia. ทรวงวิทย์ หนูนักดี, พันโท. อดีตผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจเพชรบูรณ์ และอดีตรองผู้บัญชาการหน่วยเฉพาะกิจจังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2555.
- ทหารพรานจากหน่วยเฉพาะกิจแห่งหนึ่งในจังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2555.
- ทหารพรานหน่วยเฉพาะกิจแห่งหนึ่งใน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.
- ธงชัย วินิจจะกุล. 2539. ความทรงจำกับประวัติศาสตร์บาดแผล กรณีการปราบปรามองเลี้ยว 6 ตุลาคม 19. วารสารรัฐศาสตร์สาร 3, ปีที่ 19 ฉบับที่ 3.
- น้องสาวของผู้เสียชีวิตคนหนึ่ง ใน ต.ไพรวัลย์ อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.
- นายทหารจากค่ายเฉพาะกิจใน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 8 พฤษภาคม 2555.
- นายทหารระดับสูง กอ.รมน. สัมภาษณ์, 7 มิถุนายน 2555.
- นารี เจริญผลพิริยะ, คณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ. สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2555.
- นารี เจริญผลพิริยะ, จันจิรา สมบัติพูนศิริ. บก. 2550. ตากใบในอากาศ ความทรงจำที่ปลิดปลิวจากความรับรู้. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี (ศพส.) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นารี เจริญผลพิริยะ และคณะ, 2550. รายงานการศึกษาและพัฒนาฉบับสมบูรณ์ โครงการเยียวยาครอบครัวผู้สูญเสียชีวิตและบาดเจ็บจากกรณีความรุนแรงใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิพนธ์ นราพิทักษ์กุล. อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 28 มิถุนายน 2555.
- นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ. วุฒิสมาชิก. สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2550.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. จะแปรเปลี่ยนโคกนาฏกรรมตากใบได้อย่างไร. มติชน. (22 พฤศจิกายน 2547).

- บัวแก้วระบุดังชาติแฮปปี ไทยตั้งกก.สอบตายนุ่ม่ตากใบ. 29 ตุลาคม 2547. ผู้จัดการ. [ออนไลน์].
แหล่งที่มา: www.manageronline.co.th [24 กุมภาพันธ์ 2556].
- เบื้องลึกเบื้องหลังแม่ทัพภาค 4 สละเก้าอี้เพื่อชาติ. วันที่ 5 - 11 พฤศจิกายน 2547. สยามรัฐ
สัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ 51 ฉ.24, หน้า 6-7.
- ปากคำ "คุณหญิงอัมพร" มีสุข ปธ.อนุกรรมการสอบข้อเท็จจริงตากใบ. 23 ธันวาคม 2547. ประชา
ไท. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : <http://prachatai.com/journal/2004/12/1866>
[3 กรกฎาคม 2555].
- ปฏิกริยานานาชาติ. วันที่ 29 ตุลาคม - 4 พฤศจิกายน 2547. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. ปีที่ 51
ฉบับ 23 หน้า 10-12.
- ประสิทธิ์ เมฆสุวรรณ, เอกสารประกอบการสัมมนา 5 ปีไฟใต้ สงคราม ความรู้ ความสับสน แล้วไง
ต่อ, วันที่ 18 มกราคม 2552. เอกสารอัดสำเนา.
- ปรากฏพิศ ดาวเรือง. ทิศนะต่างประเทศต่อแนวทางการแก้ไขปัญหาความรุนแรงในสามจังหวัด
ภาคใต้ของคณะกรรมการอิสระ เพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.). เอกสารอัดสำเนา.
- ปรีดา ทองชุมนุญและดร.ณิ ไพศาลพานิชย์กุล. 2552. 4 ปีเศษของการเดินทางในการค้นหาความ
จริง ในกรณีความตายเป็นตากใบ (รายงานฉบับเต็ม). เอกสารอัดสำเนา.
- ปาตานี ฟอรัม. 2555. รายงานพิเศษการเจรจาสันติภาพระหว่างมุสลิมมลายูและรัฐไทย. ปัตตานี:
ปาตานี ฟอรัม.
- ปาตีเมาะ เปาะอิเตตาโอะ. นายกส.มาคมผู้หญิงและสันติภาพ (WE PEACE). สัมภาษณ์, 28
กรกฎาคม 2555.
- ปากคำ "คุณหญิงอัมพรมีสุข ปธ.อนุกรรมการสอบข้อเท็จจริงตากใบ". ประชาไท. [ออนไลน์].
<http://prachatai.com/journal/2004/12/1866>. 23 ธันวาคม 2547.
- อินเตอร์เนชชั่นแนล ไครซิส กรุ๊ป (ไอซีจี). 18 พฤษภาคม 2548. ปัญหาภาคใต้ของไทย: การลุกฮือ
ไม่ใช่สงครามศาสนาใน รายงานภาคพื้นเอเชีย ฉบับที่ 98.
- เปิดใจรมต.ถาวร ผลงานบนภารกิจร้อนดับไฟใต้. 2 มิถุนายน 2552. สถาบันข่าวอิศรา[ออนไลน์].
แหล่งที่มา: [www.isranews.org/cms/index.php?option=com_content&task=](http://www.isranews.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=4647&Itemid=86)
[view&id=4647&Itemid=86](http://www.isranews.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=4647&Itemid=86) [3 กรกฎาคม 2555].
- ผบ.ทบ.โยน "แม่่ว" ชี้ขาด! ย้ายแม่ทัพภาค 4. 2547. ผู้จัดการออนไลน์. [ออนไลน์]แหล่งที่มา
<http://www.manager.co.th> [7 กันยายน 2550].

“ผมขอกล่าวคำขอโทษด้วยใจจริง ปากคำประวัติศาสตร์เพื่อเหยื่อตากใบของนายกรัฐมนตรื”. 2

พฤศจิกายน 2549. ศูนย์เฝ้าระวังสถานการณ์ภาคใต้. [ออนไลน์].แหล่งที่มา:

<http://www.deepsouthwatch.org/node/39>.

ผู้เข้าร่วมชุมนุมจากอ.ตากใบ 1 จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.

ผู้เข้าร่วมชุมนุมจากอ.ตากใบ 2 จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2550.

ผู้เข้าร่วมชุมนุมจาก อ.สายบุรี. สัมภาษณ์, 15 ตุลาคม 2550.

ผู้ชุมนุมจากอ.ตากใบ ไม่เปิดเผยชื่อ. สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2550.

ผู้ชุมนุมบางส่วนจากต่างอำเภอ. สัมภาษณ์, 3-7 พฤษภาคม 2555.

ผู้นำศาสนาบ้านจาเราะ ต.ไพรวัน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2554.

ผู้รอดชีวิตคนหนึ่งจากอ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.

พนักงานสอบสวนผู้ชำนาญการ สภ.สุโขทัย, สิบเอก. สัมภาษณ์, 4 มิถุนายน 2555.

พนักงานสอบสวน สภ.อ.ตากใบจ.นราธิวาส. สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2555.

พนักงานสอบสวน สภ.อ.ตากใบ จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2555.

พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ. ผู้อำนวยการมูลนิธิสถานวัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552.

พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ. ผู้อำนวยการมูลนิธิสถานวัฒนธรรม. สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2550.

พรเพ็ญ คงขจรเกียรติ และคณะ. 2553. กฎหมายความมั่นคง: หนทางแก้ไขความขัดแย้ง? ศึกษากรณีสี่อำเภอของจังหวัดสงขลาและสามจังหวัดชายแดนใต้. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.

พุทธณี กางกั้น. องค์การคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2553.

พุทธณี กางกั้น. โครงการวิจัย คุณธรรมในกระบวนการยุติธรรมกับการคอร์รัปชั่นเชิงอำนาจ. สนับสนุนโดย มูลนิธิสถานวัฒนธรรม และศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม) สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน). เอกสารอัดสำเนา.

แพรว ศิริศักดิ์ดำเกิง. 2554. ขบวนการต่อสู้ใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้: นักรบผู้ที่ไม่ใช้ความรุนแรง. งานวิจัยภายใต้โครงการวิจัย เรื่องมุสลิมชายแดนใต้ กับรัฐไทย: ความ “ไม่มั่นคง” และความเปลี่ยนแปลงจากมุมมองการเมืองเรื่องเขตแดน และการเมืองวัฒนธรรม (ชาตินิยม) สนับสนุนโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). เอกสารอัดสำเนา.

ภรรยา นายมะรอฮิง บากะ. ภรรยาผู้เสียชีวิตจากการชนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

ภรรยาผู้เสียชีวิตจาก อ.เจาะไอร้อง. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.

ภรรยาผู้ชุมนุมคนหนึ่ง ใน อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2553.

ภักดี วีระภาสพงษ์. 3 พฤษภาคม 2553. ความยุติธรรมระยะเปลี่ยนผ่าน: กรณีศึกษาประเทศอาร์เจนตินา [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://prachatai.com/node/31728/talk?page=1>. [10 มกราคม 2556].

มูลนิธิพัฒนาธรรม, 4 มกราคม 2556. แถลงการณ์ครบรอบ 9 ปี กฎอัยการศึกในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.jihadforjannah.com/bp5/?q=node/1028>. [9 มกราคม 2556].

มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ. 2555. การบังคับบุคคลสูญหายในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิยุติธรรมเพื่อสันติภาพ.

มูลนิธิพัฒนาธรรม. ศาลมีคำสั่งรับฎีกาคำร้องขอเพิกถอนคำสั่งไต่สวนการตายกรณีผู้เสียชีวิตกรณีตากใบ. โบแจ้งข่าว. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก: www.crcf.or.th. [23 กรกฎาคม 2555].

รัตติยา สาและ. 2549. ปฏิสัมพันธ์ “ใหม่” : พุทธ-มุสลิมสามจังหวัดชายแดนใต้. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้กับรัฐไทย ในโครงการสันติวิธี ความรุนแรง และสังคมไทย ปีที่ 1 จัดโดยโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ร่วมกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 19 สิงหาคม 2549 ณ ห้อง 407 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ไร่สุดใจ พล.อ.พิศาล วัฒนวงศ์ศิริ กับ 8 ปี ตากใบ. วันที่ 25 ตุลาคม 2555. สถาบันข่าวอิศรา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: www.isaranews.org. [March 3, 2008].

ลิขิต ธีรเวคิน. 2549. การเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วศิน สุวรรณรัตน์. 2555. การเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ รายงานเสนอต่อสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. เอกสารอัดสำเนา.

มะชากี บากา. ญาติผู้เสียชีวิต. สัมภาษณ์, 25 ตุลาคม 2550.

มะตาราวี เจ๊ะมะ. ผู้เข้าร่วมชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2550.

มะมิง กาบากอ. ผู้ชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 29 เมษายน 2553.

- มะมิง กาบากอ. ผู้ชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 21 ตุลาคม 2550.
- มะรุดี นาแซ. ผู้ชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.
- มะลี้เกี แวดอเลาะ. ผู้บาดเจ็บสาหัสจากการชนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2553.
- มะลี้เกี แวดอเลาะ. ผู้บาดเจ็บสาหัสจากการชนย้ายผู้ชุมนุมในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2550.
- มัดดี๊ะ เจ๊ะอูมา. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.
- มัดดี๊ะ เจ๊ะอูมา. สัมภาษณ์, 28 พฤษภาคม 2552.
- มานอช ไกรวงศ์. พลตำรวจโท. สมาชิกวุฒิสมาชิก. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2555.
- มานอช ไกรวงศ์. พลตำรวจโท. สมาชิกวุฒิสมาชิก. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2555.
- มามะ อะดั่ง. ผู้ชุมนุมที่ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.
- มามะ อะดั่ง. ผู้ชุมนุมที่ได้รับบาดเจ็บในเหตุการณ์ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2553.
- มารีเยาะ เจ๊ะแวง. ญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2555.
- มือแยะ ไซ๊ะ. ญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552.
- มูลนิธิพัฒนาธรรม คณะทำงานยุติธรรมเพื่อสันติภาพ และสถาบันธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2550. สามปีตากใบกับกระบวนการยุติธรรมไทย. เอกสารประกอบการเสวนาทางวิชาการในโอกาสครบรอบ 3 ปีเหตุการณ์ตากใบ, 27 ตุลาคม พ.ศ. 2550.
- มูฮัมหมัดรอฟีอี มูซอ. 2549. กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดการความขัดแย้งในชุมชนมุสลิม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เด็อนตุลา.
- ไม่เปิดเผยชื่อ. กำนันคนหนึ่งในอำเภอตากใบ. สัมภาษณ์, 2 พฤษภาคม 2555.
- แยนะ สาลแลแม. แกนนำกลุ่มญาติผู้เสียหายในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 1-3 พฤษภาคม 2555.
- แยนะ สละแลแม. แกนนำกลุ่มญาติผู้เสียหายในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 29 เมษายน 2553.
- แยนะ สาลแลแม. แกนนำกลุ่มญาติผู้เสียหายในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2549.
- รอง ผอ.กอ.รมน.. สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2555.
- รอมลาะห์ ยะโก๊ะ. ญาติผู้ชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 4 พฤษภาคม 2555.
- รัชฎา มนูรัชฎา. ทนายความคดีตากใบ. สัมภาษณ์, 29 พฤษภาคม 2552.
- รววิทย์ บารู. กรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ในพื้นที่. สัมภาษณ์, 20 มิถุนายน 2555.
- วสันต์ พานิช. อดีตคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติปี 2544. สัมภาษณ์, 8 มิถุนายน 2555.

แหวดี มะไซ้ะ. ผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสจากการสลายการชุมนุมและขนย้ายผู้ชุมนุมในเหตุการณ์
ตากใบ. สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2553.

แหวสือดี ยาโก๊ะ. ผู้ได้รับบาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมและขนย้ายผู้ชุมนุมกรณีตากใบ.
สัมภาษณ์, 3 พฤษภาคม 2555.

ศิริวัช ศรีโคงคางกุล. 2555. เผชิญภัยความรุนแรงด้วยความปรองดอง?: บทเรียนจากต่างแดน. กรุงเทพมหานคร: คบไฟ.

ศรีประภา เพชรมีศรีและคณะ. 2550. การเสาะแสวงหาข้อเท็จจริงเหตุการณ์ความไม่สงบใน 3
จังหวัดชายแดนภาคใต้. เอกสารอัดสำเนา.

ศรีสมภพ จิตรภิรมย์ศรี และคณะ. 2552. รายงานโครงการติดตามประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อเสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ
เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยคณะที่ปรึกษา คณะรัฐศาสตร์.

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาลัยเขตปัตตานี. เอกสารอัดสำเนา.

ศุภรา จันทรชิตฟ้า. 2549. ความรุนแรงในชายหมอก. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ศุภลักษณ์ กาญจนขุนดี และดอน ปาทาน. 2547. สันติภาพในเปลวเพลิง. กรุงเทพฯ: เนชั่นบุ๊คส์.

ศูนย์ข้อมูลทางกฎหมายแห่งเอเชีย (ALRC). 2548. แถลงการณ์เรื่องสิทธิพลเมือง 7 เรื่อง. เอกสาร
รวบรวมแถลงการณ์ของศูนย์ข้อมูลทางกฎหมายแห่งเอเชีย ส่งไปยังคณะกรรมการสิทธิ
มนุษยชนตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมือง.
กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลทางกฎหมายแห่งเอเชีย.

สมพร คงขวัญ. พนักงานสอบสวน สภ.สุไหงปาดี. สัมภาษณ์, 27 พฤษภาคม 2555.

สมหมาย พุทธกุล. อดีตผู้กำกับการ สภ.อ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2550.

สะปิเยาะ บินนะ. ญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 5 พฤษภาคม 2555.

สารีพีะ มะรอแมโน. ญาติผู้เสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมหน้าสภ.ตากใบ และแกนนำญาติ
ผู้เสียหาย. ยี่งอและอ.บาเจาะ. สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2555.

สารีพีะ มะรอแมโน. ญาติผู้เสียชีวิตจากการสลายการชุมนุมหน้าสภ.ตากใบ และแกนนำญาติ
ผู้เสียหาย. ยี่งอและอ.บาเจาะ. สัมภาษณ์, 2-3 พฤษภาคม 2555.

สีตีรอกาเยาะ สาละ. ญาติผู้เสียชีวิตจากการขนย้ายผู้ชุมนุมกรณีตากใบ. สัมภาษณ์, 6
พฤษภาคม 2555.

สุนัย ผาสุก. เจ้าหน้าที่องค์กรสิทธิมนุษยชน 3. สัมภาษณ์, 12 พฤศจิกายน 2555.

- สุริชัย หวันแก้ว.(บก). 2549. 2 ปีตากใบ ชีวิตที่ต้องการคำตอบ. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาการพัฒนา
สังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เส้นทางสายวิบาก"องค์กรดับไฟได้จากยุค ศอ.บต. สู้ยุคกอ.สสส.-กอ.รมน.และ ศบ.กช. 24
นายน 2554. สถาบันข่าวอิศรา[ออนไลน์].แหล่งที่มา: <http://www.isranews.org/south-news/scoop/item/3688>
- หะยีดิง มัยเซ็ง. ผู้เข้าร่วมชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2550.
- หัวหน้าชุดรักษาความปลอดภัย ต.พร่อน. บ้านโคกภูเว ต.พร่อน อ.ตากใบ จ.นราธิวาส. สัมภาษณ์,
2 พฤษภาคม 2555.
- อดีตนายทหารจากหน่วยเพชรารูธ. สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2556.
- อดีตนายทหารในหน่วยเฉพาะกิจเพชรารูธ.สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2556.
- อดีตรองและแม่ทัพภาคที่ 4. สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2555.
- อดีตปลัดจังหวัดนราธิวาส.สัมภาษณ์, 18 มิถุนายน 2555.
- อดีตผบ.ตำรวจภูธรภาค 9. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2555.
- อดีตผบ.ฉก.ที่ 30 อ.ตากใบและอดีตรองผบ.ฉก.จังหวัดนราธิวาส. สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2555.
- อดีตอัยการในสามจังหวัดฯซึ่งเกี่ยวข้องกับคดีแพ่งเรียกร้องค่าเสียหาย.สัมภาษณ์, 27 มิถุนายน
2555.
- อังคณา นีละไพจิตร. 2552.สรุปความคืบหน้าคดีจังหวัดชายแดนใต้ กรณีตากใบ กรือเซะ ทนาย
สมชายและยะผา กาเซ็ง. ฟ้าเดียวกัน 7,1 (มกราคม-มีนาคม): 106-111.
- อานันท์ ปันยารชุน. ประธานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ของชาติ. สัมภาษณ์, 4
มิถุนายน 2553.
- อานันท์ ปันยารชุน. ประธานคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์ของชาติ. สัมภาษณ์, 1
สิงหาคม 2551.
- อับดุลเลาะ เจ๊ะกอเลาะ. ผู้เข้าร่วมชุมนุมที่สภ.ตากใบ. สัมภาษณ์, 23 ตุลาคม 2550.
- อานันท์ ย้ำ "เคลียร์ปมกรือเซะ-ตากใบ" ไม่ใช่เป้าสมานฉันท์. 9 เมษายน 2548.ประชาไท.
[ออนไลน์]. แหล่งที่มา :<http://prachatai.com/journal/2005/04/3560>. [3 กรกฎาคม
2555].
- อินเตอร์เนชันแนลไครสิสกรุป (ICG). 18 พฤษภาคม 2548.ปัญหาภาคใต้ของไทย: การลุกฮือ
ไม่ใช่สงครามศาสนารายงานภาคพื้นเอเชียในฉบับที่ 98.

อุทัย ดุลยเกษม และเลิศชาย ศิริชัย (บก.). 2548.ความรู้กับการปัญหาความขัดแย้ง กรณี
วิกฤตการณ์ชายแดนภาคใต้.กรุงเทพฯ: สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
ฮาฟิสสา สาและ. 2553. ผู้หญิงมุสลิมท่ามกลางความขัดแย้ง: การเปลี่ยนผ่านจากเหยื่อสู่ผู้
ขับเคลื่อนงานสันติภาพ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาสังคมวิทยา
ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Abu-Nimer, Mohammed, Abdul Aziz Said & Lakshitha S. Prelis. 2001. 'Conclusion: The Long Road to Reconciliation.' In Reconciliation, Justice, and Coexistence, ed. M.Abu-Nimer. pp. 339-348. Oxford: Lexington Books.
- Appleyard, Susan, Researcher, Justice for Peace Foundation. 2. Interview, 10 พฤศจิกายน 2555.
- Arendt, Hannah. 1968. Between Past and Future: eight exercises in political thought. New York: Viking Press.
- Aude-Sophie, Rodella. 2003. Justice, Peace and Reconciliation In Post-Conflict Society: The Case of Sierra Leone. [online] available at www.usip.org. [December 12, 2008].
- Bairbre de Brún. 2008. The Road to Peace in Ireland Berghof Transitions Series No. 6. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management 2008 http://www.berghofconflictresearch.org/documents/publications/transitions_sinnfein.pdf
- Benjamin Zawacki, Researcher, Amnesty International. Interview, 23 มกราคม 2556.
- Berghof Foundation. 2006. The Systemic Approach to Conflict Transformation. [online]. Available at: http://bps.p051916.de/publications/SCT_Systemic_Conflict_Transformation_Complete.pdf.
- Barsalou, Judy. 2005. Trauma and Transitional Justice in Divided Societies. A special Report from the conference on 'Trauma and Transitional Justice in Divided Societies' hosted by The United States Institute of Peace, March 2004.

- Botes, Johannes. 2003. *Conflict Transformation: A Debate Over Semantic or A crucial shift in The Theory And Practice or Peace and Conflict Studies. The ternational Journal of Peace Study.*7(2).
- Biggar, Nigel. 2003. *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict.* Georgetown UP.
- Curle, Adam. 1971. *Making Peace.* Tavistock Publications.
- Chaiwat Satha-Anand. 2006. Understanding Problematique Reconciliation in Thai Society.' In *Understanding Conflict and Approaching Peace in Southern Thailand,* eds. Imtiyaz Yusuf & Lars Peter Schmidt. Bangkok: Konrad-Adenauer-Stuftung.
- Chayes, Antonia & Martha Minow, eds. 2003.*Imagine Coexistence Restoring Humanity After Violent Ethnic Conflict.*San Francisco: The program on Negotiation at Harvard Law School.
- Chirwa, Wiseman. 1997. Collective Memory and the Process of Reconciliation and Reconstruction. *Development in Practice*7(4): 479-842.
- Desmond Mpilo Tutu. 1999. *No Future, Without forgiveness.* London: Rider Books.
- Dyzenhaus, David. 2000. Survey Article: Justifying the Truth and Reconciliation Commission.*Political Philosophy.*8(4): 470-496.
- Edkins, Jenny. 2003. *Trauma and the Politics of Memory.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon. 2004. *Closing The Books Transitional Justice in Historial Perspective.* United States of America: Cambridge University Press.
- Fisher, Ronald J. 2001. Social-Psychological Processes in Interactive Conflict Analysis And Reconciliation. In *Reconciliation, Justice, and Coexistence,* ed. M. Abu-Nimer. Pp. 25-46. Oxford: Lexington Books.
- Galtung, Johan. 2000. *Conflict Transformation by Peaceful Means (The Transcend Method).* [online]. Available at http://www.transcend.org/pctrcluj2004/TRANSCEND_manual.pdf.

- Galtung, Johan. 2001. After Violence: 3R, Reconstruction, Reconciliation, Resolution, Coping With Visible and Invisible Effects of War and Violence. In Reconciliation, Justice and Coexistence, ed. M. Abu-Nimer. Oxford: Lexington Books. Pp. 3-24.
- Gerring, John. 2004. What Is a Case Study and What is It Good For?. The American Political Science Review 98,2 (May): 341-354.
- Gibson, James L. 2006. The Contributions of Truth to Reconciliation Lessons From South Africa. Conflict Resolution.50(3):409-432.
- Gopin, Marc. 2001. Forgiveness as an Element of Conflict Resolution in Religious Cultures: Walking the Tightrope of Reconciliation and Justice. In Reconciliation, Justice, and Coexistence, ed. M. Abu-Nimer. pp. 87-100. Oxford: Lexington Books.
- Graham, Dawson. (Spring 2005). Trauma, Place and Politics of Memory: Bloody Sunday, Deery, 1972-2004. History Workshop Journal. 59(1): 151-178.
- Grodsky, Brian. 2009. Re-Ordering Justice: Towards A New Methodological Approach to Studying Transitional Justice. Journal of Peace Research November 46(6).
- Hess and Martin, 2006. Repression, backfire, and the theory of transformative events. Mobilization, 11(1), June 2006, pp. 249-267.
- Hayner, Priscilla. 2002. Unspeakable Truths: facing the challenge of truth commissions. London: Routledge.
- Huyse, Luc. 1998. Justice After Transition: on The Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past. [online] available at www.ijtlj.oxfordjournals.org. [March 5, 2007].
- ICTJ. 2009. Criminal Prosecutions for Human Rights Violations in Argentina. [online] available at http://www.ictj.org/static/Publications/briefing_Argentina_prosecutions.pdf, p. 1. [March 2 2012].
- ICTJ. 2009. What is Transitional Justice?. [online] available at: <http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf> [February 2, 2012].

- Kritz, Neil, ed. 1995. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes. Vol. 1. Washington, D.C.: U.S. Institute of Peace Press.
- Lanegrán, Kimberly. 2005. Truth Commissions, Human Rights Trials, and the Politics of Memory. Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, 25(1):111-121.
- Janchitfah, Supara. 2007. Violence in the Mist: In the Name of Justice. Bangkok: Kobfai Publishing Project
- Lederach John Paul. Professor. Interview, 13 May 2554.
- Lederach, John Paul. 1995a. Justpeace: The Challenge of the 21st Century, in People Building Peace, ed. Paul Van Tongeren, 27-38. Uteredt: European Centre for Conflict Prevention.
- Lederach, John Paul. 1995b. Preparing for peace: conflict transformation across cultures. Syracuse, N.Y: Syracuse University Press.
- Lederach, John Paul. 1999. Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies. Washington D.C.: The United States Institute of Peace Press.
- Lederach, John Paul. 2003. The Little Book of Conflict Transformation. Intercourse, PA : Good Books.
- Leebaw, Bronwyn A. 2002. 'Judging the past: Truth, Justice, and reconciliation from Nuremberg to South Africa.' PhD. Dissertation. Berkeley: University of California.
- Lie, Tove Grete, Helga Malmin Binningsbo, and Scott Gates. 2007. Post-Conflict Justice and Sustainable Peace. World Bank Policy Research Working Paper 4191 (April).
- McCargo, Duncan, 2008. Tearing apart the land : Islam and legitimacy in Southern Thailand. Ithaca : Cornell University Press.
- Merwe, Hugo van der. 2001. 'Reconciliation and Justice in South Africa: Lessons from the TRC's Community Intervention.' In *Reconciliation, Justice, and Coexistence*, ed. M. Abu-Nimer. Oxford: Lexington Books. pp. 187-208.
- Olsen, Tricia D. and all. 2010. Transitional Justice in the World, 1970 – 2007: Insights from a new dataset. *Journal for Peace Research*, 47(6): 803-809.

- Parlevliet, Michelle. 2009. Rethinking Conflict Transformation from a Human Rights Perspective. [online]. Available at http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2602/pdf/parlevliet_handbook.pdf
- Politics, Human Rights, Due to the Process of Gacaca Courts in Dealing with the Genocide. Journal of African Law 45(2): 143-172.
- Punkhurst, Donna. 1999. 'Issues of justice and reconciliation in the complex political emergencies: conceptualizing reconciliation, justice, and peace.' *Third World Quarterly* 20(1): 239-256.
- Ramadanovic, Petar. 2001. *Forgetting Futures: On Memory, Trauma, and Identity*. New York: Lexington Books.
- Rama, Mani. 2002. Beyond retribution: Seeking justice in the shadows of war. Cambridge. U.K.: Policy Press.
- Risser, Gary. 2007. Children Caught In Conflicts: The Impact of Armed Conflict on Children Southeast Asia. Asian Research Center for Migration Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Rigby, Andrew. 2001. Justice and Reconciliation After the Violence. London: Lynne Rienner Publishers.
- Rotberg, I. Robert and Thomson, Dennis (eds.) .2002. Truth V. Justice. United Kingdom: Princeton University Press.
- Roht-Arriaza, Naomi & Javier Mariezcurrena. 2006. Transitional Justice in the Twenty-First Century Beyond Truth versus Justice. New York: Cambridge University Press.
- Sarkin, Jeremy. 2001. The Tensions between Justice and Reconciliation in Rwanda:
- Shultziner, Doron. 2011. Events, Transformative Events, and Democratization: A Theoretical Framework. APSA 2011 Annual Meeting Paper .[online]. Available at http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1902911
- Smyth, Marie. 2007. Truth Recovery and Justice after Conflict: Managing Violent Pasts. New York: Routledge.

- Stover, Eric. & Harvey M. Weinstein, eds. 2004. My Neighbor, My Enemy Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity. United Kingdom: Cambridge University.
- Appleyard, Susan, Researcher, Justice for Peace Foundation. 2. Interview, 10 พฤศจิกายน 2555.
- Teitel, Ruti G. 2003. Transitional Justice Genealogy. Harvard Human Rights Journal. 16 (Spring). Theissen, Gunnar. 2000. Supporting Justice, Co-existence and Reconciliation after Armed Conflict: Strategies for Dealing with the Past. The paper of Research Center for Constructive Conflict Management. 1:1-18.
- Trigg, Roger. 1982. The Shaping of Man: Philosophical Aspects of Sociobiology. Oxford: Basil Blackwell.
- Zehr, Paul, Heidi Burgess, Guy Burgess eds. 1994. Justice Without Violence. Boulder: Lynne Rienner.

ภาคผนวก

**ลำดับเหตุการณ์การให้ความยุติธรรมและการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งกรณี
เหตุการณ์ตากใบ พ.ศ. 2547 – 2552**

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
25 ตุลาคม 2547 (ตรงกับวันที่ 10 รอมฎอน ฮ.ศ. 1425)	-ประชาชนเดินทางมาชุมนุมประท้วงบริเวณหน้าสถานีตำรวจภูธรอำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาสเพื่อเรียกร้องให้ปล่อยตัวผู้ต้องขัง 6 คนซึ่งเป็นชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) ของบ้านโคกกูเว ต.พร่อน อ.ตากใบ จากรายงานมีจำนวนผู้เข้าร่วมชุมนุมระหว่าง 900-3,000 คน - เวลาประมาณ 15.00น. พลโทพิศาล ในฐานะผู้บัญชาการสถานการณ์จึงอาศัยอำนาจ มทก. 4 สั่งสลายการชุมนุมโดยมอบหมายให้ผ.บ.พล.ร. 5 (พลตรีเฉลิมชัย วิรุฬพะชร) เป็นผู้ควบคุม โดยเริ่มจากการใช้รถดับเพลิง 2 คัน ฉีดน้ำให้ฝูงกระจายใส่ฝูงชน พร้อมกับให้เจ้าหน้าที่ตำรวจส่วนหน้าที่มีอุปกรณ์ปราบฝูงชนเดินหน้าผลักดันกลุ่มผู้ชุมนุมให้ถอยออกไป การใช้แก๊สน้ำตาปาเข้าใส่ฝูงชน และการใช้ปืนยิงขึ้นฟ้า และบางส่วนตั้งปืนยิงในแนวราบเพื่อควบคุมสถานการณ์ โดย ภายหลังเหตุการณ์ ชุลมุนพบผู้เสียชีวิตในที่เกิดเหตุทั้งสิ้น 7 คน - มีคำสั่งให้ควบคุมผู้เข้าร่วมชุมนุม และขนย้ายผู้ชุมนุมซึ่งในแต่ละรายงานมีจำนวนไม่เท่ากัน อยู่ระหว่าง 1,224-1,370 คน ไปควบคุมเพื่อคัดกรองดังกล่าวที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร อ.หนองจิก จ.ปัตตานีซึ่งอยู่ห่างจากอ.ตากใบ จ.นราธิวาสประมาณ 150 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางประมาณ 5-6 ชั่วโมง -เวลาประมาณ 18.00-19.00 น. เริ่มพบว่าผู้ชุมนุมเสียชีวิตจากการขนย้าย และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น รวมมีผู้เสียชีวิตในระหว่างการขนย้ายจำนวน 78 ราย
วันที่ 28 ตุลาคม 2547	สมาชิกวุฒิสภา 3 คนะได้แก่ คณะกรรมาธิการวิสามัญศึกษาปัญหาความมั่นคงในจังหวัดภาคใต้ กรรมาธิการการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และกรรมาธิการการต่างประเทศ

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
	เดินทางไปเยี่ยมกลุ่มผู้ชุมนุมที่ถูกควบคุมตัวที่ค่ายอิงคยุทธบริหาร จ.ปัตตานี เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลสอบสวนและทำความจริงให้ปรากฏ
วันที่ 30 ตุลาคม 2547	พญ.คุณหญิงพรทิพย์ โรจนสุนันท์ รองผู้อำนวยการสถาบันนิติวิทยาศาสตร์ แถลงข่าว “สาเหตุของการเสียชีวิตส่วนใหญ่มาจากการขาดอากาศหายใจ บาดแผลที่พบบนศพทั้ง 78 ศพมีเพียงบาดแผลถลอกและฟกช้ำจากการถูกทำร้าย โดยเกิดก่อนเสียชีวิตแน่นอน” ซึ่งถือเป็นคำอธิบายแรกที่สาธารณชนและครอบครัวของผู้เสียชีวิตได้รับ รวมทั้งยังเป็นคำอธิบายที่ทางราชการนำมาระบุสาเหตุการตายในใบมรณะบัตร และเจ้าหน้าที่หลายคนใช้อ้างถึงตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งทำให้ญาติผู้เสียหายรู้สึกที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม และไม่ยอมรับคำอธิบายดังกล่าว
วันที่ 2 พฤศจิกายน 2547	รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการอิสระสอบข้อเท็จจริงกรณีมีผู้เสียชีวิตในเหตุการณ์อำเภอดากใบซึ่งมีนายพิเชต สุนทรพิพิธ อดีตผู้ตรวจการรัฐสภาเป็นประธาน โดยมีเจตนาหลักในการสอบสวนการเสียชีวิตของผู้ชุมนุม 78 รายระหว่างการขนย้ายผู้ชุมนุม โดยใช้เวลาสอบสวนทั้งสิ้นประมาณ 1 เดือน จึงได้ส่งผลสอบกรณีตากใบให้แก่คณะรัฐมนตรี
วันที่ 13 มกราคม 2548	อัยการจังหวัดปัตตานีได้ยื่นคำร้องขอให้ศาลจังหวัดปัตตานีไต่สวนการตาย 78 ศพ
วันที่ 24 มกราคม 2548	พนักงานอัยการจังหวัดนราธิวาสได้ยื่นฟ้องผู้ชุมนุมจำนวน 59 ราย ต่อศาลจังหวัดนราธิวาส ข้อหาร่วมกัน “มั่วสุมตั้งแต่สิบคนขึ้นไป โดยใช้กำลังประทุษร้าย ชูเชิญว่าจะใช้กำลังประทุษร้ายให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในบ้านเมืองโดยมีอาวุธ และเมื่อเจ้าพนักงานสั่งให้ผู้ที่มั่วสุมเลิกเสียแต่ผู้มั่วสุมไม่เลิก ร่วมกันข่มขืนใจพนักงานให้ปฏิบัติกรอันมิชอบด้วยหน้าที่หรือละเว้นการปฏิบัติกรตามหน้าที่โดยใช้กำลังประทุษร้ายหรือชูเชิญว่าจะใช้กำลังประทุษร้าย โดยร่วมกระทำความผิดตั้งแต่สามคนขึ้นไป และร่วมกันทำให้เสีย

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
	ทรัพย์สินที่ใช้หรือมีไว้เพื่อสาธารณะประโยชน์
วันที่ 8 มีนาคม 2548	รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการอิสระเพื่อความสมานฉันท์แห่งชาติ (กอส.) โดยมีนายอานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี เป็นประธานเพื่อทำหน้าที่ศึกษาสถานการณ์ความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้และจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการแก้ไขความรุนแรงและการสมานฉันท์แก่รัฐบาล โดยได้รวบรวมบุคคลากรท้องถิ่นและส่วนกลางจำนวนมากทั้งจากภาครัฐ เอกชน และประชาสังคมเข้าร่วมเป็นกรรมการ
วันที่ 25 เมษายน 2548	อัยการผู้ร้องยื่นคำร้องขอโอนคดีเพื่อพิจารณาที่ศาลจังหวัดกรุงเทพมหานคร โดยให้เหตุผลว่าการพิจารณาที่ศาลจังหวัดปัตตานีอาจมีการขัดขวางต่อการพิจารณาและกลัวว่าจะเกิดความไม่สงบหรือเหตุร้ายแรงอื่นเกิดขึ้นได้ แต่ทนายฝ่ายญาติผู้ตายคัดค้านการโอนคดีเพราะไม่สะดวกในการเดินทางของทนายความญาติผู้ตาย
วันที่ 25 กรกฎาคม 2548	ศาลฎีกาได้มีคำสั่งให้โอนคดีไต่สวนการตายไปยังศาลจังหวัดสงขลาแทน
ตุลาคม 2548	ญาติผู้เสียชีวิตและผู้ที่ได้รับบาดเจ็บจากการสลายการชุมนุมที่หน้าสภ.อ.ตากใบ ยื่นคำฟ้องต่อศาลจังหวัดนราธิวาสดำเนินคดีแพ่ง เรียกร้องค่าสินไหมทดแทนจาก กระทรวงกลาโหม, กองทัพบก, สำนักงานตำรวจแห่งชาติ, กระทรวงมหาดไทย, กรมการปกครอง และจังหวัดนราธิวาส ต่อมามีการเจรจาไกล่เกลี่ยประนีประนอมยอมความโดยทั้งสองฝ่ายตกลงยอมรับค่าเสียหายทางแพ่งเป็นจำนวนทั้งหมด 42,201,000 บาท โดยได้แบ่งจ่ายให้ญาติผู้เสียชีวิต รายละ 4 แสนบาท
2548	จากผลสอบสวนกรณีตากใบ ก่อให้เกิดมาตรการการเยียวยาผู้ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตจากเหตุการณ์ตากใบโดยรัฐบาลซึ่ง

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
	เป็นการมอบ “เงินช่วยเหลือทางมนุษยธรรม” (ไม่ใช่เงินชดเชยผู้เสียหายในคดีอาญา) ประกอบด้วย 1. กองทัพอากาศที่ 4 ให้เงินช่วยเหลือในการจัดการศพ ผู้เสียชีวิตที่เกิดเหตุ 7 รายและอีก 78 รายที่เสียชีวิตระหว่างการขนย้าย รายละ 10,000 บาท จังหวัดนราธิวาสให้เงินช่วยเหลือค่าทำศพรายละ 1,000 บาทและให้ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรของผู้เสียชีวิต 64 ครอบครัว ครอบครัวละ 6,000 บาท (รวม 384,000 บาท) รวมทั้งเงินช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิตทุกรายรายละ 1,000 บาท รวมทั้งสิ้น 85,000 บาท 2. กรมการนโยบายและอำนวยความสะดวกการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบสืบเนื่องจากสถานการณ์ความไม่สงบในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (กยต.) -นอกจากนี้ยังมีการให้เงินช่วยเหลือครอบครัวผู้เสียชีวิตอีก 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 จำนวน 100,000 บาท และครั้งที่สองจำนวน 300,000 บาท ส่วนผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสได้รับเงินช่วยเหลือคนละ 200,000 บาท และครอบครัวผู้สูญหายในเหตุการณ์ตากใบ 7 คนได้รับเงินเยียวยาครอบครัวละ 300,000 บาท -การฟื้นฟูจิตใจของผู้ได้รับผลกระทบในเหตุการณ์ตากใบโดยศูนย์สุขภาพจิตที่ 15 ด้วยการส่งเจ้าหน้าที่ไปทำความเข้าใจและฟื้นฟูจิตใจของประชาชนที่ได้รับผลกระทบในช่วงแรก
วันที่ 13 ธันวาคม 2548	พนักงานสอบสวน (เจ้าหน้าที่ตำรวจสภ.อ.ตากใบเป็นเจ้าของคดี) ได้สรุปสำนวนส่งให้พนักงานอัยการในคดีที่มีผู้เสียชีวิตจากกระสุนปืนในที่เกิดเหตุ 7 คน
วันที่ 2 พฤศจิกายน 2549	พล.อ.สุรยุทธ์ จุลานนท์ นายกรัฐมนตรีกล่าวบนเวทีปาฐกถาพิเศษ “ผมขอโทษแทนรัฐบาลชุดที่แล้ว และขอโทษแทนรัฐบาลนี้ สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะรัฐบาลชุดที่แล้ว ผมมาขอโทษแทน ผมอยากยื่นมือออกไปแล้วบอกว่าผมเป็นคนผิด ผมขอกล่าวคำขอโทษด้วยด้วย

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
	ใจจริง” นับเป็นคำขอโทษอย่างเป็นทางการครั้งแรกของผู้นำรัฐบาล ต่อหน้าผู้สูญเสียและได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ตากใบ ต่อหน้าประชาชนนับพันคน รวมทั้งผู้ว่าราชการทั้ง 3 จังหวัด ประธานและคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้นำศาสนา ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนของ 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้
วันที่ 6 พฤศจิกายน 2549	พนักงานอัยการถอนฟ้องคดีที่ผู้ชุมนุม 59 คนเป็นจำเลย โดยให้เหตุผลต่อสาธารณะว่า “...การยุติข้อพิพาทในคดีนี้จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลดีต่อการแก้ไขปัญหาความไม่สงบในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ การฟ้องคดีและการดำเนินคดีนี้ต่อไปจึงไม่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะและอาจกระทบต่อความปลอดภัยหรือความมั่นคงของชาติ รวมทั้งผลประโยชน์อันสำคัญของประเทศ”
วันที่ 13 ธันวาคม 2549	พนักงานอัยการสั่งงดการสอบสวนและยุติคดี (อัยการไม่ส่งฟ้องศาล) โดยให้เหตุผลว่า พนักงานอัยการพิจารณาแล้วเห็นว่า มีพยานบุคคลยืนยันว่าผู้เสียชีวิตทั้ง 6 คนมีพฤติกรรมยุ่งให้ประชาชนก่อความวุ่นวาย และไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้ทำให้เสียชีวิต จึงไม่สามารถหาตัวผู้กระทำความผิดได้
1 เมษายน 2550	กระบวนการพิจารณาคดีไต่สวนการตาย ได้เริ่มต้นขึ้น โดย 4 นัดแรกเป็นการพิจารณาสืบพยานผู้เชี่ยวชาญหรือแพทย์ที่เกี่ยวข้องกับการชันสูตรพลิกศพที่ศาลจังหวัดนนทบุรี หลังจากนั้น การพิจารณาดำเนินคดีต่อโดยศาลจังหวัดสงขลา โดยนัดแรกกำหนดวันพิจารณาคดีวันที่ 5 มิถุนายน 2550
วันที่ 26 ตุลาคม 2551	ศาลมีคำพิพากษาตามสัญญาประนีประนอมยอมความคดีแพ่ง โดยให้จำเลยจ่ายเงินแก่โจทก์จำนวน 7 แสนบาท แบ่งให้ทุกคนเท่าๆ กัน คนละ 3 แสนบาท ทั้งนี้ ในสัญญาประนีประนอมข้อที่ 5 ระบุว่า “โจทก์จะไม่ติดใจดำเนินคดีทั้งทางแพ่งและอาญากับจำเลยอีกต่อไป”
วันที่ 29 พฤษภาคม 2552	ศาลจังหวัดสงขลาได้อ่านคำสั่งการไต่สวนโดยมีใจความสำคัญที่

วันที่	ลำดับเหตุการณ์ตากใบ
	ว่า “ผู้ตายขาดอากาศหายใจ ซึ่งแม้จะตายในระหว่างการควบคุมของเจ้าหน้าที่ แต่โดยเจ้าหน้าที่ได้ปฏิบัติราชการตามหน้าที่
วันที่ 6 กรกฎาคม 2555	คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ จะทำหน้าที่โจทก์แทนผู้เสียหายในการฟ้องคดีอาญาหากมีการแก้ไขคำสั่งศาลชั้นมูล ความผิดของเจ้าหน้าที่รัฐทนายความของญาติผู้เสียชีวิตเขายื่นฎีกาต่อศาลอาญา (กลาง) เพื่อ ขอให้เพิกถอนคำสั่งไต่สวนการตายกรณีผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์สลายการชุมนุมพื้นที่อำเภอตากใบของศาลจังหวัดสงขลา เนื่องจากเห็นว่าเป็นคำสั่งที่ไม่ถูกต้องและไม่เป็นธรรม
วันที่ 23 กรกฎาคม 2555	ศาลอาญามีคำสั่งรับฎีกาและกำลังอยู่ในระหว่างการพิจารณาของศาลฎีกา
วันที่ 17 สิงหาคม 2555	ศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) มีมติจ่ายเงินเยียวยาให้กับญาติผู้เสียชีวิตในกรณีตากใบทั้ง 85 ราย เป็นเงิน 5 แสนบาท รวมกับเงินเพิ่มพิเศษเพื่อช่วยเหลือตามระเบียบคณะกรรมการยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ.2555 อีก 7 ล้านบาท รวมเป็นเงินรายละ 7.5 ล้านบาท

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวประทับจิต นีละไพจิตร เกิดเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2525 ที่ กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษารัฐศาสตรบัณฑิต ภาควิชาการปกครองในปีการศึกษา 2547 เข้าศึกษาหลักสูตรรัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อปีการศึกษา 2548